De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 29

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 29. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag / Batavia 1935

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008193501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

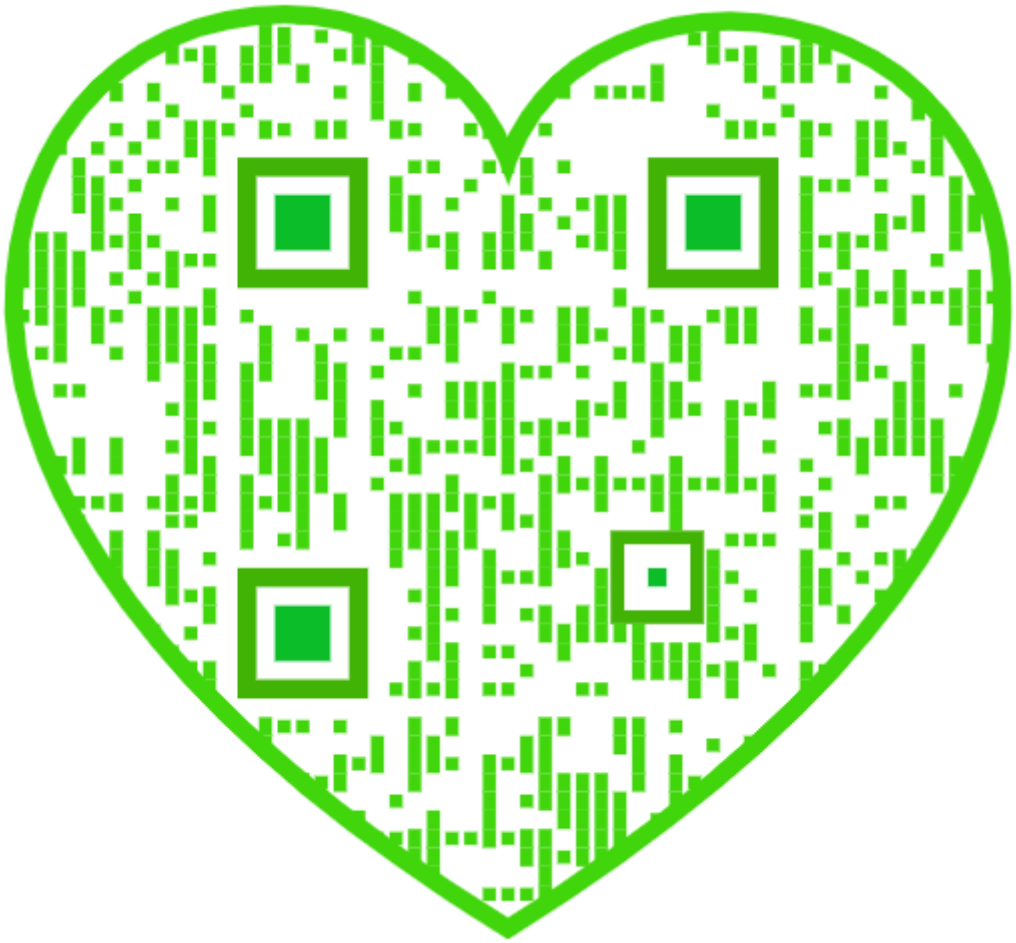

Waar het om gaat.
(Voorzetsel, genitief en zin; schoonheid, duidelijkheid en kracht).

Leidsche Bijdragen voor Opvoedkunde en Zielkunde onder redactie van R. Casimir en A.J. De Sopper. I *De Moedertaal en het Gymnasium*, door Dr. J.W. Muller.

Toen J.W. Muller in zijn Leidsche Bijdrage de examenopstellen van gymnasiasten onder schot nam, viel ook heel wat hagel op het Voorzetsel; immers we lezen (p. 9): 'Dat het onschuldige *der* als de pest geschuwd, zoo goed als geheel verbannen is, de *van*'s krioelen, spreekt vanzelf'. Maar bij de lezing was mij juist opgevallen, hoe groot er het aantal voorzetsels was naast de vele genitieven; tot een kritiek kwam ik toen niet. Maar thans, nu ik vernam,[1)] dat Schr. andermaal een zelfde werk verrichtte en wel in het Algemeen Handelsblad, steeds de voorpost in de strijd voor De Schrijftaal, nu acht ik het niet ondienstig, de zaak eens onder de loupe te nemen.

Om te beginnen vinden we dan, dat het hier niet gaat om iets dat 'vanzelf spreekt'; als het over getallen gaat, dan tellen we graag, zelfs als er iets 'krioelt' en zelfs als het dan over 'de pest' gaat, ja juist dan, want, al loopt ons leven dan meer dan ooit gevaar, het geldt dan een materie van de natuurkunde, en in dat vak moet men nu eenmaal geduldig meten en wegen, om dàn pas te kunnen oordelen. Op het werk van de gymnasiasten echter konden wij onze exakte methode niet toepassen, schriftelijke examens zijn niet publiek. Maar in een geschrift als de Leidsche Bijdrage kunnen we tellen naar hartelust.

Vooraf nog een tweede omtrent onze methode! Tellen doen we graag vergelijkenderwijs. Niet omdat we werden grootgebracht in de Vergelijkende Taalwetenschap; ook zonder die geleerdheid zouden we het nodig achten, grootheden tegen elkaar af te tellen, want 'weinig' en 'veel' (ook 'krioelen') zijn betrekkelijke begrippen. We stellen dus vlak naast de geciteerde taal (hieronder

1) In de vorige jaargang van dit tijdschrift blz. 217: *Stijlontaarding door afschaffing van de buigings-n*? door C.G.N. De Vooys. Bij de herlezing trof mij p. 220 de uitdrukking 'papieren zinnen, voortstrompelend over voorzetsels.'

links) een taal waarin minder voorzetsels te tellen zijn (zie hieronder rechts!), vooral minder *van*'s! Dit laatste toch sluit het nauwste aan bij Schr.'s kritiek in zijn Leidsche Bijdrage; tot datzelfde doel lichtten we ook uit dat werk vooral die zinnen waarin Schr. een herhaald *van* door middel van een genitief 'verbeterde'. Thans volgen hier die zinnen, (voorlopig bevrijd van die gedeelten die met de kwestie niets te maken hebben):

Indien het aantal onderwerpen elck wat wils geeft en vooral indien examinandi geoefend zijn in het samenstellen van zulk een opstel ook in hun klasse, zal deze taak ook op een examendag in dezelfde omgeving niet al te zwaar vallen. (*Leidsche Bijdrage* blz. 12).	Indien het aantal onderwerpen elck wat wils geeft en vooral indien examinandi er in geoefend zijn, zulk een opstel ook in hun klasse te maken, zal deze taak enz.
Dat Nederlandsch en Geschiedenis in één afdeeling vereenigd waren vond zijn reden meer daarin dat de overige nauw samenhangende vakken van zelf een groep vormden en daarnaast de twee genoemde overschoten, dan in een bijeenbehooren dezer twee vakken. (blz. 24, 25).	Dat Nederlands en Geschiedenis in één afdeling verenigd waren, vond zijn reden minder daarin, dat deze twee vakken bijeenbehoorden dan wel in het feit dat de overige nauw samenhangende vakken van zelf een groep vormden en daarnaast de twee genoemde overschoten.
Dat de Vereenvoudigers niet tevreden zouden zijn met het prijsgeven der enkele en dubbele vocaalspelling, was te verwachten (blz. 38).	Dat de Vereenvoudigers niet tevreden zouden zijn als de enkele en dubbele vocaalspelling werd prijsgegeven, was te verwachten.
Het zeer groote nut voor de praktijk en voor de ontwikkeling der kennis van vreemde talen zal geen verstandig Nederlander in twijfel trekken (blz. 63).	Dat de kennis van vreemde talen nuttig is voor de praktijk en voor de ontwikkeling, zal geen verstandig Nederlander in twijfel trekken.
Men kan m.i. al die betoogen van het onnoodige eener practische opleiding beamen (blz.74).	Men kan m.i. al die betogen, dat practische opleiding onnodig is, beamen.

Het sprak vanzelf, dat aan de a.s. leeraren in de vreemde talen de eisch werd gesteld v a n mondelinge en schriftelijke vaardigheid i n het gebruik d e r taal (blz. 76).	Het sprak vanzelf, dat aan de a.s. leraren i n de vreemde talen de eis werd gesteld, de taal vaardig te kunnen gebruiken, mondeling en schriftelijk.

Links telde de lezer heel wat meer voorzetsels dan rechts. Maar dat niet alleen! links staan ook meer substantieven. Dat was trouwens te verwachten, men denke aan de term ‘voorzetsel’. Toch zegt ons die naam nog niet genoeg; voorzetsels kunnen ook nazetsels zijn; in de grammatica leest men combinaties als ‘trouw a a n ’, ‘bezorgd v o o r ’. Welnu, dat nazetsel betreft ook ons geval. Immers als we nagaan, welke substantieven boven links mèèr staan dan rechts, en als dan blijkt dat ze alle tot eenzelfde soort behoren: ‘het samenstellen’, ‘het nodige’ enz., dan zien we tegelijk dat de gesubstantiveerde werkingen voorzetsels na zich slepen (meestal *van*): ‘het samenstellen *van* een opstel, het bijeenbehooren *van* deze vakken, het nut *van* talenkennis, het onnoodige *van* een practische opleiding enz.’; en omdat men bij zulke substantiveringen van o n e i g e n l i j k e substanties spreekt, zou men ook die nazetsels oneigenlijke voorzetsels kunnen noemen.

In elk geval, de hoeveelheid ervan wordt groter, als zulke nazetsels zich ook vóór de oneigenlijke substantieven plaatsen:

> geoefend zijn i n het s a m e n s t e l l e n v a n een opstel; dat vond zijn reden i n een b i j e e n b e h o o r e n v a n die vakken; ze zijn niet tevreden m e t het p r i j s g e v e n v a n die spelling; al die betoogen v a n het o n n o o d i g e v a n een practische opleiding; de eisch v a n v a a r d i g h e i d i n het taalgebruik; ten opzichte v a n de v o r m i n g v a n de aanstaande leeraren valt een en ander te leeren v a n de academische b e o e f e n i n g v a n de moderne talen.

Te duidelijker werd nu, dat de kwestie ‘veel voorzetsels’ aan de kwestie ‘substantivering’ vastzit; en nu herinneren we ons een *Taalgids*opstel waarin dat eens duidelijk bleek. Maar toen lag het zwaartepunt van de beschouwing niet in het voorzetsel maar in de substantivering zelf (onder de titel *Centratie*) en alleen terloops werd toen gewezen op de vele *van*'s, nu en dan vervangen door een ‘noodgenitief’. (Jaarg. XX p. 293)

Wel was ook toen de taal van scholieren het uitgangspunt, maar niet om het kind tegenover de volwassende te stellen,

neen, beiden werden toen als schrijvende mensen tegenover de sprekende geplaatst.[1] Wie s p r e e k t, onverschillig of hij oud of jong is, doet minder aan substantivering dan wanneer hij s c h r i j f t, en ziedaar de tegenstelling die ook op onze voorzetselkwestie het eerste licht werpt; de zinnen boven links zijn eigen aan het s c h r i j v e n; in de zinnen rechts werd een c o n s t r u c t i e benut die aan gesprekstaal eigen is.

Dat woord *constructie* karakteriseert nu van begin af aan waar het in onze kritiek om gaat; 1° ons geldt daarbij niet het voorzetsel als zodanig dus als woord maar als structuurelement, we doen aan z i n s leer en 2° we hoeven, om onze kritiek te illustreren, niet uitsluitend grepen te doen uit Muller's taalgebruik. Gelukkig! want we leerden te veel van deze vakgenoot, om niet graag de schijn te mijden als hadden wij het op de persoon gemunt; het wezen van de zaak dwingt ons, ook iets uit andere geschriften te lichten, onverschillig of de auteurs al of niet met de Leidsche Bijdrage sympathiseren.

In elke krant kunnen we als kopje lezen: ‘Geen sprake v a n het stopzetten d e r actie’ (d.i. ‘Geen sprake van, dat de actie wordt stopgezet!’), of onder een foto: ‘Overzicht v a n het afhalen d e r boonen’, of als bericht: ‘Er is sprake v a n uitstel v a n de bijeenkomst d e r Nationale vergadering,’ en ‘Veel leden werden geschrapt w e g e n s het niet opgeven v a n adresverandering’ (d.i. ‘omdat geen adresverandering werd opgegeven.’) Ook Schr. dezes formuleert graag: ‘B i j substantivering v a n werkingen gaat het voorzetsel woekeren,’ en in die schrijfkunst ziet hij zich vaak gesteund door de praktijk ook van die vakgenoten die hij het liefste leest. De Raaf schrijft: ‘(Verwey) had zich verzet t e g e n Kloos' onmatigheid t e n o p z i c h t e v a n

1) In Van Ginneken's *Grondbeginselen* word ik als een vijand van de schrijftaal voorgesteld, ik ‘kleineer’ die. Maar persoonlijkheden als Schr. dezes zijn van niemand of niets de vijand, zomin als zij van iemand of iets de vriend zijn; daarvoor zijn ze te weinig subjectief, ‘U heeft te veel geest,’ schreef mij eens iemand; zulke geest ziet in alles het kwaad naast het goed, ook in de schrijftaal. De lof op die taal is al genoeg gezongen; sinds men vóór duizenden jaren de letter uitvond, kan men nog steeds niet uitgeroepen komen, van de huzarenvrijster af, die ‘de pen opneemt’, tot de litterator Coolen toe, die zich zonder twee *o*'s weinig belangrijk zou vinden! Na al die waardering moet eindelijk eens een ander geluid gehoord worden. Dit te geven, is de taak van Schr. dezes, zijn ondankbare taak.

geestrijk vocht'. Hesseling: 'Het Engels vertoont gelijkenis met Kreools door zijn veelvuldig voorkomen van een zelfde woord als werkwoord en naamwoord' en: 'Het Afrikaans geeft typische voorbeelden van het niet recht slagen der dreigende verkreoolsing van het Nederlands.' Kloeke schrijft: 'een exact waarnemer komt niet licht onder verdenking van ombuiging van het materiaal onder invloed van een vooropgezette meening,' en Huizinga: 'Wie over Kern spreekt, loopt altijd gevaar, om uit zorg voor volledigheid in het opsommen van Kern's vakken van studie, in de quantiteit te blijven steken.' Overdiep vreest iets 'bij doorvoering door de Regering van die regel'; Van Wijk schrijft over 'middelen tot aanduiding van de vier soorten van concepts', en voor Van Ginneken is zinsontleding 'de rechte weg naar het verstaan onzer letterkunde'; volgens dezelfde Schr. is 'de voornaamwoordelijke geslachtsaanduiding in staat om de leemte aan te vullen die door de bij het veranderen der beschaving zich wijzigende waardeering in de nominaalklassen wordt aangericht.'

De Schrijvers bij uitnemendheid, de belletristen, doen natuurlik voor ons taalkundigen niet onder; wij zijn trouwens maar chemici die het brood ontleden; de broodbàkkers, zegt Alb. Helman, zijn wij.[1)] Zijn bescheidenheid verbiedt ons, een broodje van hemzelf te laten zien, we doen het dus van anderen bv. van Busken Huet. Deze schrijft over Hugo de Groot, dat deze 'bij het verheffen van den lof der Leidsche snijkamer, op De Bondt doelt'; de naam van een groot geneesheer ziet hij 'afhangen van het rustige in des geneesheers persoon', en Boerhave

1) Aldus eens in 'De Groene' zijn kritiek op *Nederlandse Spelling, Geslacht en Verbuiging*. - Daarbij achtte Schr. zich niet alleen bakker maar ook kleermaker en nog meer. Hij mag echter van al die roem de taalkundige niet uitsluiten. Deze heeft een veel te eigenaardig vak. Wie een beeldhouwer critiseert, hoeft zelf niet te beitelen, wie een schilder critiseert, hoeft zelf geen verf te smeren, maar wie over taalgebruik schrijft, gebruikt zelf taal, en als hij dan als de chemicus doet die het brood ontleedt, is hij daarbij tegelijk broodbakker. Bakker Helman loopt zo met z'n eigen werk weg, dat hij alleen romanbroodjes erkent; maar de litteratuur kent naast de roman nog andere genres, zelfs het wetenschappelijk genre. In een Franse Histoire de la Litterature ontmoet men ook Descartes en Buffon, en in de Leidsche Bijdrage leest men (p. 13) dat een opstel over *Aardwormen* niet lager hoeft gewaardeerd te worden dan een geestig verhaal.

hoort hij ‘b i j het herbehandelen d e r zelfde onderwerpen nooit dezelfde vormen bezigen.’ (*Het L.v. Rembr.* II[2]).

Het best kunnen we hier de deur laten dichtdoen door een gids, *De Litteraire Gids* (duidelijkheidshalve staat rechts een parafrase):

De pogingen die hij (d.i. Mr. Ritter) daarbij aanwendde om eigen naar voren brengen als ‘belangrijk’’ v a n alle mogelijke mediocriteiten te rechtvaardigen, laten wij nu buiten beschouwing (October 1934 p. 11, kolom I).	Buiten beschouwing laten wij nu de pogingen die hij aanwendde om te rechtvaardigen, dat hij zelf alle mogelijke mediocriteiten als ‘belangrijk’ naar voren bracht.

Buiten de deur ontmoetten we dan nog slechts ongeletterden; die niettemin in de kunst van voor- en nazetselen goed thuis zijn, o.a. een verver; hij deelt in zijn vakblad mee:

> Zinkwit is vrijwel onschadelijk v o o r de gezondheid d e r ermee werkende arbeiders, en: ‘V o o r het verven v a n ijzerwerk is loodwit minder geeigend w e g e n s het daarin voorkomen v a n azijnzuren, w e l k e het ijzer aantasten.’

Dit ‘welke’ werd hem ingegeven door dezelfde veine waaruit de voorzetsels vloeiden, de schrijftaalveine.

Werkte die ook in de gymnasiasten, waarvan Muller de opstellen besprak? Zo ja, dan verdienden ze op Schr.'s standpunt alle lof; de vele *van*'s waren er dan een bewijs, dat de scholieren allesbehalve ‘schreven zoals ze spraken’; dat verwijt van het *Handelsblad* hadden ze dan niet verdiend.

En dan was in hun opstellen nog iets anders gebleken, nl. dat een overdadig gebruik van voorzetsels ook dààr vandaan komt, dat ieder die schrijft, zonder erg veel aan o n d e r s c h e i d i n g gaat doen; ziedaar een tweede trek van de schrijftaal, ook reeds in *Taalgids*opstellen blootgelegd. Toen bleek, hoe geschriften overlopen van onderscheidende begrippen, uitgedrukt in een even onmatig getal adjectieven en substantieven (en de laatste brengen dan weer voorzetsels mee!). Dan is ‘de automobilist’ niet ‘verdronken’ maar: ‘d o o r verdrinking o m het leven gekomen,’ en de politie baant zich dan een weg door de menigte niet ‘met revolvers’ maar: ‘met g e b r u i k m a k i n g v a n hare revolvers’; op de school oefent men zich dan niet ‘i n het

beheerschen d e r hedendaagsche taal', maar: in de k u n s t v a n h e t beheerschen der hedendaagsche taal (Muller); zelfs gaat men dan nog nauwkeurig in de voorzetsels-zelf onderscheiden; om bij de Leidsche Bijdrage te blijven, citeer ik het volgende (de parafrase rechts dient niet als 'verbetering' maar als bewijs, hoe ter vermijding van voorzetsels er nog andere redmiddelen zijn dan de genitief):

Dat n a a s t en t u s s c h e n al die nieuwe kennis en wetenschap het oorspronkelijk hoofddoel v a n het Nederlandsch professoraat, theoretische en practische oefening i n de k u n s t v a n het beheerschen d e r hedendaagsche (Nieuw-) Nederlandsche taal, steeds meer i n het gedrang is gekomen, u i t het gezichtsveld v a n professoren en studenten nagenoeg geheel verdwenen is, dat is zeker niet verwonderlijk.	Dat b i j al die nieuwe wetenschap het oorspronkelijk hoofddoel v a n het Nederlands professoraat, de theorie en de praktijk v a n de hedendaagse Nederlandse taal, steeds meer i n het gedrang is gekomen, dat is zeker niet verwonderlijk.

Rechts acht de lezer misschien te veel geschrapt, o.a. 'kennis', 'beheersen', 'gezichtsveld'; maar men bedenke, dat aan de academie 'kennis' vanzelf 'wetenschap' wordt en 'wetenschap' er steeds op 'kennis' steunt; ook is daar, zo goed als overal, goede 'taal p r a k t i j k' hetzelfde als 'taalb e h e e r s i n g, en ook gaat daar, wat 'i n het g e d r a n g komt', vanzelf 'u i t het g e z i c h t s v e l d verdwijnen'.

Bij deze kritiek diende ons een derde oogpunt, het p l e o n a s m e. Vooral aan dat laatste is de schrijftaal rijk. Reeds Homerus was beroemd om zijn 'snelvoetige' Achillessen, al waren ook toen reeds de 'ronde cirkels' belachelijk; maar om beroemde schrijvers lachte men ook toen niet. Ook wij zullen ernstig blijven, als we even, om wille van het voorzetsel, de ronde cirkel aan de kaak gaan stellen.

Een makelaar die gewoon is aan zijn bediende te zeggen: ''k Ga even weg, 'k moet een huis gaan s c h a t t e n', zal niettemin s c h r i j v e n: ''k Heb in opdracht, de w a a r d e v a n een huis te s c h a t t e n'; dan wordt nooit vergeten dat Achilles 'snelvoetig' is, een cirkel 'rond' is en dat 'schatten' op 'waarde' ziet! Pedagogen weten zelfs te schrijven, dat men 'de b e t e k e n i s v a n de w a a r d e v a n het onderwijs niet moet o n d e r s c h a t t e n',

ofschoon ‘betekenis’ hier volkomen synoniem van ‘waarde’ is. Zo'n driedubbele meesterlijkheid wist natuurlijk de auteur Muller te vermijden; als we dat ten overvloede met een citaat aantonen, is het om te gelijk een nieuw element in onze beschouwing te brengen:

Om terug te komen t o t het onderwijs: die overschatting, o p de school en i n de maatschappij, d e r waarde v a n de kennis en de kunst d e r moderne talen zal zeker ook i n de toekomst nog meer i n de hand worden gewerkt.	Om terug te komen t o t het onderwijs: die overschatting van de moderne talen zal zeker ook i n de toekomst nog meer i n de hand worden gewerkt.

Dat nieuwe element, een element ook in Muller's beschouwing, is de ‘wanklank’. In het laatste citaat namelijk horen we, vlak achtereen, tweekeer ‘in de’. Dat is de Schr. zeker ontgaan, want zijn pleidooi voor de genitief steunt op het argument dat die antieke vorm zo'n goed middel is, (een ‘allerkostbaarst middel’, noemt het zijn ambtgenoot Huizinga), om de herhaling van een zelfde voorzetsel te voorkomen; zo'n herhaling toch is ‘lelijk’, ‘erg lelijk’ schijnt het wel! want wie dat middel ongebruikt laat, wordt geregeld op zijn nummer gezet. Van Ginneken rekent de vermijding van de genitief tot die pedagogische elementen waarmee Kollewijn (de gracieuse Kollewijn!) de jeugd ‘onbeschaafd’, ‘onbeschoft’ maakte; Huizinga ziet bij verwaarlozing van de genitief ons volk nog verder ‘dalen’, en ook Muller gebruikt dan woorden die niet voor de poes zijn: ‘U schuwt het onschuldige *der* als de pest!’ zegt hij dan.

Hij neemt het dus voor de onschuld op. Hoe dat het gemoed in hoogste spanning kan brengen, weten we reeds uit Klaasje Zevenster, en ook toen gold het een vrouwelijk wezen, net als *der*. En als dan de ontspanning volgt, - nu niet in een ridderlijke daad maar in een krachtig woord, ‘pest’ -, dan past ook dat goed op ons geval, want pest is, net als het bordeel, iets heel lelijks.

En Klaasje was iets heel moois, bijna zo mooi als *der. Der* is ook iets antieks! Voor de Antieken bij uitstek, de Grieken, was schoonheid de hoogste deugd, en ook thans is het dat nog voor wie in de burgerlijke moraal geen voldoende steun voor zijn levensvreugde vindt. De een zoekt het dan in visuele schoonheid b.v. Rembrandt, de ander in auditieve b.v. Beethoven. Te Leiden

is men beide tegelijk, burger en artiest. Van Busken Huet weet men er te zeggen, dat die niet ‘gaaf’ was, en van woordjes als '*m* en *van* weet men zeker, dat ze lelijk staan of niet mooi klinken. Al die academische feiten zouden op zich zelf reeds aanleiding zijn om de aesthetische zijde van ons Voorzetsel te belichten, maar er is meer! Bij Huizinga en Muller zelf ontmoetten we meermalen *van.... van*: ‘het opsommen *van* Kern's vakken *van* studie’; betoogen *van* het onnoodige *van* een opleiding; ten opzichte *van* de vorming *van* aanstaande leeraren valt iets te leeren *van* de beoefening *van* de talen. Die ongaafheid is natuurlijk niet hùn schuld maar van de moedertaal! die blijkt lelijk te willen zijn, zelfs tegen oplappen schijnt ze gekant. Of verbeelden wij ons dat maar? 't Blijkt nu dubbel waard, de aesthetica van het geval te bezien.

Den Hertog is nog ‘fraaier’ dan Muller; hij veroordeelt niet alleen ‘v a n .... v a n ’ maar ook ‘d a t ....d a t ’. Hij heeft gelijk! als de herhaling van ‘v a n ’ lelik klinkt, waarom zou dan de herhaling van ‘d a t ’ nièt lelik zijn? Maar dat geldt dan ook andere vocalen! Zo vindt den Hertog ook Muller's ‘i n .... i n ’ (citaat 1) lelijk, zelfs een zin als ‘indien u i n de toekomst ziet, enz.’, en dus ook Overdiep's ‘Bij d o o r voering d o o r de Regeering’; Den Hertog heeft alweer gelijk; na a moest hij ook b zeggen.

Maar dan, bij z gekomen, spreekt hij alles weer tegen; dan vindt hij allerlei herhalingen weer mooi b.v. ‘Leiden, Leiden is ontzet!’ (Hooft).

Dit voorbeeld ontleende hij aan het boek van zijn en ons aller meester, Brill. Die beveelt, in zijn *Nederl. Spraakk*. III *Stijlleer*, een dozijn soorten herhalingen aan, allemaal met Griekse namen geëtiketteerd en dus dubbel kostbaar, ‘allerkostbaarst’; o.a. ‘Leiden, Leiden is ontzet’ wordt met de naam *Epizeuxis Opeenhooping* ingeleid; maar meer treft ons nog het slot van het citaat, de naam tussen haakjes, Hooft. We blijken dan met een dichterlijk mens te doen te hebben; en nu herinneren we ons, dat, wat in ‘gewone mensen’ een zonde is, in ‘dichters’ een prijsbare daad kan zijn. Brill zelf zegt het enigzins anders: ‘Figuren, ingegeven door het opgewekt gevoel, zijn slechts dan van pas, waar het den spreker voègt, zich levendig bewogen te toonen. Waar kalme redeneering vereischt wordt, zou hare aanwending ijdel en aanstootelijk zijn of komisch en bespottelijk’. Men ziet, het goede is hier betrekkelijk; vandaar de tweeslachtige

moraal op de school, ook als het de Herhaling betreft. Dit is nu in het biezonder na te gaan, vooral in verband met het Voorzetsel.

Zou het ons aesthetisch gemoed hinderen, als iemand in een kalm redenerend geschrift verklaarde, dat ‘men in de praktijk ziet, hoe ook de taal ons middelen biedt, om enz.’? Ja! dat rijm ‘ziet.... biedt’ werkt enigzins komisch. Niet dat àlle dichterlijke vormen in proza bespottelijk werken: er is ook bewogen proza o.a. kenbaar aan allerlei assonanties o.a. alliteraties; die van de soort ‘moe en mat’, ‘wrakend en wrekend’, ‘het onschuldige *der* schuwen’, komen in de Leidsche Bijdrage veel voor, veel meer dan in Schr.'s ander werk; men proeft er doorlopend, dat Schr. een bittere smaak in de mond had gekregen, zodra hij over de moedertaal en het gymnasium was gaan schrijven, en ook bitterheid stemt poëtisch; er is zelfs 'n vers: ‘Bitter in de mond, maakt het hart gezond’; hier is naast de alliteratie ‘mond-maakt’ ook een rijm: ‘mond-gezond’. Maar zover mag het proza niet gaan. Dus is ook bovenstaande zin met ‘ziet-biedt’ verkeerd; en dat bewijst niet alleen, dat de natuur (ook de taalnatuur!) weleens minder goede dingen doet, het is ook een aansporing, om voor de zoveelste maal de natuur te verbeteren,te‘veredelen’ heet het ook, ‘cultiveren’ is de meest exakte term. Maar dat werk kan te ver gaan! de 18e eeuw werd er zelfs berucht door. En de twintigste eeuw mag nog altijd in die vermaardheid delen, want nog altijd zijn we even weinig ‘psychologisch’, ja meer dan toen is dat woord een frase.

Het psychische bestaat in leven, gevolgd door dood, en in een voorafspiegeling van die tweeheid, reeds tijdens het leven: het waken wisselt er af met het slapen en gedurende het waken wisselt de beweging af met de rust, de kracht met de zwakte. Ook in de taal. In een zelfde zin zijn sterke en zwakke geluiden, klinkers en medeklinkers, betoonde en onbetoonde syllaben en met die physieke afwisselingen kunnen psychische parallel lopen: sterke en zwakke begrippen, sterke en zwakke voorstellingen. Wie die natuur van het psychische mint, zoals een ander de natuur van een landschap, die kan met dezelfde liefde van ‘psychische perspektief’ spreken; hij ziet er het betoonde als repoussoir van het onbetoonde, van achtergrond en horizon. Het volk in het algemeen mist dat schoonheidsgevoel; ze gaan het landschap in met verrekijkers, hun bewustheid haat het vage op absolute wijs, zoals hun oog de schemer en de nacht haat en Philips prijst als hij ‘de nacht in dag verandert’.

Zoals het volk is het volkskind en de volkschool. Het grootste volkskind, Rousseau, wilde op de school slechts ‘heldere begrippen’ zien aangebracht, en reeds vòòr hem leerde er elke meester slechts luide klinkers en medeklinkers: *aa, bee, cee* enz. Zie eens hoe vol dat allemaal staat! Zo vol klinkt het ook! Ook elke syllabe is dan betoond, het voorzetsel *van* zo goed als het naamwoord *pan*, het lidwoord *de* zo goed als het werkwoord *doe*, het lidwoord *der* zo goed als het naamwoord *ster*, het achtervoegsel -*ster* en -*er* zo goed als het achtervoegsel -*es*.

Dat die kinderlijke l e e s manier toch nooit klein werd geacht, is te begrijpen: in de hogere klassen werd het iets groots; in de s c h r i j f les toch worden en werden altijd de onbetoonde syllaben zoveel mogelijk uit het zinsverband los gemaakt: ‘ik groet**te** hem’; ‘daar gààt-**i**’, en in de 18e eeuw kreeg dat werk z'n beslag; immers toen kregen de enclitische vormen voorgoed het volle relief: ‘daar gààt **hij**’; ‘roèp **hem** even!’ (inplaats van ‘roep 'm even!’) Die volle vormen zijn nu aan de beste scholieren het liefst en hun is het andere het ergerlijkst. Huizinga is gebeten op de vormen '*m* en *i* en Van Ginneken spuwt er op. Dit resultaat van de hogere klassen kreeg z'n geleerd beslag in de hoogste: daar werd de leesen schrijfles, spraakkunstles; daar werd *de* een ‘lidwoord’, *hij* een voornaamwoord, -*er* een ‘achtervoegsel’, *van* een ‘voorzetsel’, telkens met een klem op *de*, op *hij*, op -*er* en op *van*, de betoning van het onbetoonde werd er permanent. Grammatica is een bestendige negatie van taalperspectief, een bestendige verkrachting van de taalnatuur, een permanente uitwissing van zekere taalschoonheid; 't is op dat punt volstrekte negatie van de realiteit, één en al onwetenschappelijkheid, één kinder-schooltje!

Ja nog meer! Dit schooltje werd niet alleen iets groots, nl. in de spraakkunst, het werd ook iets verhevens, nl. op de kansel. In grote ruimten gaan de klanken galmen; het noodlottig effekt daarvan trachten Sprekers te voorkomen, door elke klank apart zo scherp en zo vol mogelijk uit te spreken. 't Is dus niet toevallig, dat de felste propaganda voor de volle verklanking van onbetoonde syllaben van Nijmegen uitging: de Neerlandicus aldaar (Van Ginneken) is een ‘gewijde redenaar’. En is het wonder, dat de echo van zijn taalinzicht het duidelijkst te Leiden werd gehoord? Werd daar niet voor dezelfde soort redenaars de academie eens gesticht? Zo blijkt ook in onze materie het aardse een cirkel: het allerhoogste, de gewijde academie, raakt het allerlaagste, de profane kinderschool!

Maar al deze verbeteringen kunnen spoedig verslechteringen blijken, vooral in ons geval. In de taal toch zijn onnoemelijk veel onbetoonde herhalingen. Worden die nu tot betoonde gemaakt, dan vallen ze op en worden dan in het proza komisch (zoals Brill zei), altans minder gewenst. Een prozaïst als Fruin zou niet licht geschreven hebben: 'Dank zij die maatregel van Oranje konden de Geuzen L e i d e n naderen en L e i d e n ontzetten.' Met o n betoonde herhalingen is het echter anders gesteld; men hoort ze niet, altans niet zo, dat ze opvallen en dan tot lof of blaam prikkelen. Daarom is ook de dichtvorm die alliteratie heet, in proza niet verboden, 't betreft nauw hoorbare klanken, medeklinkers. Zo onhoorbaar kan zelfs het rijm zijn, als het nl. onbetoond is: 'Als hij het niet *kan* winnen, gaat hij er *van* door'; zelfs de lettervriend spreekt dan niet van 'rijm'. Maar dan kan met evenveel recht de term 'herhaling' wegblijven: *De* honden *van de* buurman en *van de* bakker zitten op *de* stoep. Inderdaad! de School waarschuwt hier niet tegen 'herhaling'; 't zou ook te gek worden, taalcorrectie zou een klopjacht zijn: 'Wie '*m niet* ziet, hoeft '*m niet* te groeten' enz. enz. Geen wonder, dat Muller rustig schrijft: '*in* aanzien en *in* ere', en Overdiep: 'Bij *door*voering *door* de Regering van die regel', want de voorzetsels zijn hier, hoewel niet toonloos zoals *de* en '*m*, dan toch onbetoond.

Maar nu komt het 'fraaie'! Hoewel al het onbetoonde mag herhaald worden, ... zodra dat het voorzetsel *van* betreft, rijzen schrikwekkende bezwaren en de GENITIEF moet dan uitkomst brengen: 'Grondbeginselen *van* de schrijfwijze *der* Nederlandsche Taal' (Van Ginneken); 'Ten opzichte *van* de vorming *der* a.s. leeraren' (Muller). Waarom is nu een herhaald *van* verkeerd, absoluut verkeerd, zo niet 'komisch' dan toch 'lelijk', 'afschuwelijk lelijk'?

Of vindt men kortweg *der* 'mooier'? en dùs *van* lelijk? Dat zou òòk kunnen. Een baas had een goeie knecht, maar er bood zich een betere aan, en zie! om die te kunnen gebruiken, werd de andere afgedankt; omdat i zo 'slecht' was. Zulke motiveringen tracht de Sociale Rechtvaardigheid uit te roeien; waarom is de Wetenschap nog altijd *on*rechtvaardig? Neen, neen! *van* is nièt lelijk; al is misschien *der* mooier.

'Misschien'! Velen weten het zeker! Ze vinden *der* zò buiten kijf mooi, dat ze het zelfs gebruiken als niet een lelijke herhaling hoeft vermeden te worden: '*in* een bijeenbehooren dez*er* vakken', 'de overschatting *der* waarde'; en zo schrijven behalve Muller

ook Van Ginneken en Huizinga, ook mijn verver, mijn timmerman en mijn metselaar; want .... het staat gekleed, het lijkt - maar dat weet mijn verver niet! - het lijkt op een latijnse toga. Met zo'n kleed te staan verven of metselen, zou komisch zijn, maar geesteskleedij is minder opvallend, minder opvallend nog dan onbetoonde voornaamwoorden en voorzetsels. Daarom zien er zelfs academisch gevormden niets van; ze zien niet, dat aan het dagelijks schrijven de deftige vorm *der* misstaat. Ongehinderd kon nu in de gymnasiasten van vroeger de mening postvatten, dat *der* altijd beter is dan *van de*, onverschillig of het over lood- en zinkwit gaat dan wel over God en de Duivel. Alsof schrift altijd hetzelfde was als de Heilige Schrift! alsof voor alle gevallen de pen met ‘eerbied’ moest worden opgenomen! zoals Van Ginneken zegt. Voor deze taalcriticus is *van de* als vervanger van *der* een van die dingen die de jeugd ‘slecht’ ja ‘goddeloos’ maken! en voor Huizinga is datzelfde *van de* iets, dat het Land van Rembrandt nog verder doet ‘inzinken’.

't Is voor de aestheticus om te schrikken!

Maar daarom is het juist goed!

Want ook in vredestijd heeft de mens behoefte aan schrik, en die wordt dan kunstmatig verwekt; daarom ook zit de School, zo goed als de Kerk en de Staat, vol bangmakerij; ziedaar weer een stukje psychologie! In de tijd van Leiden's beleg had men zulke schrikjes niet nodig; eerst toen de vijand voorgoed over de grenzen was, begon de emotionele spraakkunst te tieren, de quasi taalcultuur, bovenal in de achttiende eeuw toen men op rozen sliep en zelfs op het Binnenhof het gras tussen de stenen groeide. Toen eerst vond meester in de ‘schoonheid’ van *der* ten volle aanleiding om de ‘lelijkheid’ van *van van* te doen horen met een stem die door merg en been ging, neen in merg en been bleef steken! nog altijd beeft heel Nederland zodra het tweekeer achtereen *van* ziet geschreven, en de ‘aesthetisch’ gevormden prijzen dan ook dagelijks de **GENITIEF**, die hun de vrede des gemoeds zoveel mogelijk hergeeft.

‘Zoveel mogelijk’! Helaas! waarom kan het niet altijd! Waarom blijkt in alle mannelijke-enkelvoudige gevallen de natuur ‘afschuwelijk’, ons volk ‘decadent’? Hier is nog maar één verklaring mogelijk, een die weliswaar zeer verheven is maar toch niet in ons opstel past: De menselijke natuur (en dus ook de taalnatuur) is bedorven.

Maar Geloof is geen Wetenschap en wat verheven is in het een,

kan laag zijn in het ander. Op ons standpunt vinden we de ‘aesthetici’ niet erg verheven, want ze bewegen zich in de sfeer van het Woord (*van, in*) en woorden kan men ook dieren leren verstaan, alleen de redelijke mens verstaat zinnen. Woorden brengen ons wel vaak in de sfeer van de zo beroemde ‘V e r g e l i j k e n d e Taalwetenschap’, want ook die heeft het meer over klanken en woorden dan over zinnen; maar ons is het niet om beroemdheid maar om redelijkheid te doen; dus nemen wij het Voorzetsel als deel van de Voorzetselbepaling want dit is een deel van de Zin. Dus vinden we ook de genitief *der* niet zo ‘onschuldig’, want als vervanger van het voorzetsel *van* beperkt hij ‘de welluidendheid’ tot een w o o r d kwestie; wij beluisteren het Z i n s geluid.

Op dat punt gaan we weer zinnen met v e e l voorzetsels vergelijken met andere zinnen; maar eerst kiezen we dan constructies die kleiner zijn dan de boven zo vaak geciteerden.

Ze besloot t o t het laten maken v a n een japon.	Ze besloot, een japon te laten maken.

Men hoeft geen musicus te zijn, om melodisch verschil te horen tussen links en rechts. Links is moeilijk van ‘melodie’ te spreken; wie dat woord ook voor rechts te sterk vindt, zal toch toegeven dat er een melodisch thema in zit; er zijn duidelijk drie dominerende tonen (*besloot, japon* en *maken*) waarvan een de sterkste is (*japon*); er blijkt een spanning die z'n crisis bereikt in *japon*, om daarna verlossing te vinden in *maken*. Op dit thema zou een sonate te spelen zijn, en, om dan de geest ervan beter te voelen, zou men, vòòr het hoofdaccent op *japon*, een kleine pauze moeten maken. Links is daarvan geen sprake (tenzij men het er op zette om me tegen te spreken); 't is er, of het melodisch toonverschil verdween; om alleen zeker ritme over te laten; niet hetzelfde ritme als rechts, maar een meer gelijkmatig. Dit lijkt op het eerste oog een verdienste, want het lijkt op metrum d.i. op het ritme van een gedicht, wel niet op de volmaakte tiktak van een Cats maar op de gelijkmatige slag van de Reynaert. Toch hoeven we het niet mooi te vinden. Ook de bitter ‘poëtische’ toespraak krijgt dat metronomisch geluid, als nl. vrouwen kijven of mannen elkaar verwijten doen; hetzelfde poëtisch geluid hoorden we eens in 's lands raadzaal, toen iemand een hoogst verbolgen rede hield; en op juiste wijze lieten daarna enige tegenstanders de echo er van horen, door een eentonig geknor uit te stoten, begeleid door regelmatige vuistslagen op de tafel.

We herinneren ons nu, hoe up to date dat is, nu ook de hedendaagse kroegmuziek het niet meer met de melodie moet doen maar met het ritme, en hoe de schoonheid van die muziek het best genoten wordt als ze begeleid is door de trappeldans van een neger. Zo verdringt ook in onze taal het ritme de melodie; het wordt er een automatisch gehamer; eenmaal in gang gezet, klopt de hamer door, de drie slagen van boven links worden er zes (hieronder links):

De bebòsscching heeft t o t dòel de voorkòming v a n àantasting v a n het làndd o o r den wind (*De Haagsche Cour.*).	De bebossing heeft tot doel te voorkomen, dat het land door de wind wordt aangetast.

de zes slagen worden er twaalf[1)] en meer, en zo wordt het aantal voorzetsels hoe langer hoe groter (zo groot dat men er zelf in verward raakt,[1)] de zin hoe langer hoe eentoniger.

Direct moeten we echter opmerken, dat het voorzetsel op zich zelf de zin niet wanluidend maakt; de zin ‘Uit het oog, uit het hart’ (met twee voorzetsels!) is even melodisch als ‘Ik kocht een brood en een koek’. Maar die gelijkheid heeft een grens, tegen druk voorzetselgebruik moet de melodie het afleggen, zo niet tegen de vele voorzetsels zelf dan toch tegen de taal

1)

De beste waarborg v o o r den vrede in het verre Oosten ligt niet i n het niet voortzetten v a n vriendschappelijk en vruchtbare samenwerking v a n de Westersche mogendheden m e t China, maar i n het loslaten d o o r Japan v a n zijn politiek v a n wreed imperialisme i n Azië en v a n (lees: i n) een nauwgezette naleving d o o r Japan v a n zijn verdragsverplichtingen.	De beste waarborg voor de vrede in het verre Oosten ligt niet daarin, dat de Westerse mogendheden ophouden, vriendschappelijk en vruchtbaar samen te werken, maar daarin, dat Japan zijn politiek van wreed imperialisme loslaat en zijn verdragsverplichtingen nauwgezet nakomt.

Niet zonder verwarring is ook de volgende zin uit de Leidsche Bijdrage:

Dat de Vereenvoudigers niet tevreden zouden zijn m e t het prijsgeven d e r enkele en dubbele vocaalspelling, d e r meeste *ch*'s uit *sch*, d e r meeste tusschenletters *-n* en *-s* en h e t meerendeel (lees: v a n het meerendeel) d e r geslachtsonderscheidingen, was te verwachten.	Dat de Vereenvoudigers niet tevreden zouden zijn, als de enkele en dubbele vocaalspelling was prijsgegeven alsook de meeste *ch*'s uit *sch*, de meeste tussen-letters *-n* en *-s* en het meerendeel v a n de geslachtsonderscheidingen, dat was te voorzien.

1)

De beste waarborg v o o r den vrede in het verre Oosten ligt niet i n het niet voortzetten v a n vriendschappelijk en vruchtbare samenwerking v a n de Westersche mogendheden m e t China, maar i n het loslaten d o o r Japan v a n zijn politiek v a n wreed imperialisme i n Azië en v a n (lees: i n) een nauwgezette naleving d o o r Japan v a n zijn verdragsverplichtingen.	De beste waarborg voor de vrede in het verre Oosten ligt niet daarin, dat de Westerse mogendheden ophouden, vriendschappelijk en vruchtbaar samen te werken, maar daarin, dat Japan zijn politiek van wreed imperialisme loslaat en zijn verdragsverplichtingen nauwgezet nakomt.

Niet zonder verwarring is ook de volgende zin uit de Leidsche Bijdrage:

Dat de Vereenvoudigers niet tevreden zouden zijn m e t het prijsgeven d e r enkele en dubbele vocaalspelling, d e r meeste *ch*'s uit *sch*, d e r meeste tusschenletters *-n* en *-s* en h e t meerendeel (lees: v a n het meerendeel) d e r geslachtsonderscheidingen, was te verwachten.	Dat de Vereenvoudigers niet tevreden zouden zijn, als de enkele en dubbele vocaalspelling was prijsgegeven alsook de meeste *ch*'s uit *sch*, de meeste tussen-letters *-n* en *-s* en het meerendeel v a n de geslachtsonderscheidingen, dat was te voorzien.

die er mee gepaard gaat, de s c h r i j f taalconstructie. Wie dus voor melodieuze taal is, kere zich tegen die constructie en dus tegen druk voorzetselgebruik.[1)]

Daartoe is heden alle kans. Tegenwoordig toch begint allerwege de taalstudie met taalklank, en ook Muller, die in zake taalpedagogiek een benijdenswaardige belezenheid verraadt, wijst er met klem op, dat oefening in taalbeluisteren het eerste schoolwerk moet zijn; hij acht het zelfs een 'versnapering' dat scholieren aan transscriptie doen en dan b.v. in de zin 'Ze besloot tot het vormen van een Commissie', het woord *vormen* met een f schrijven. Toch moeten wij daarbij opmerken, dat dan de taalvergelijking zich slechts op de verhouding van k l a n k tot l e t t e r richt; de transscriptie die wij boven steeds beoefenden, hoewel ook een vergelijking van spreken en schrijven, betreft de verhouding van k l a n k tot z i n s constructie, en dan achten wij het een versnapering, gemeld zinnetje om te schrijven: 'Ze besloot, een Commissie te vormen', want dan komt er een melodie los; dat is nog wat meer dan letter en ritme! Deze verrijkende transscriptie is echter nog geen schooloefening, en ziedaar weer een van die tekorten die het ideaal 'Taalbeheersing' tot een frase maken, ook 'de kunst van het taalbeheersen'; want wie in de zin de melodie niet onderscheidt, kan de zin ook niet beheersen, altans niet in aesthetisch opzicht.

Maar .... of dit wel van belang is? Och, ook wij verstaan desnoods de kunst van die critici die menen, dat schrijftaal terecht een e e n tonig gehamer werd omdat het zo het best toonl o o s h eid kon worden en dus echte schrijftaal d.i. taal die 'slechts visueel' is, 'slechts stil' moet gelezen worden, echte 'leestaal'. Die critici willen dus, dat we in de Leidsche Bijdrage, evenals in hun eigen proza, geen klank zullen horen, mooie noch lelijke klank. Met dat klankloos ideaal snijden ze bij voorbaat onze aesthetische critiek op hun voorzetsels en genitieven af. Enigzins terecht. Want meer nog dan de schoonheid zoeken ze in de genitief de Eerwaardigheid, en het Nut dat in eerwaardigheid gelegen is. De afgodsbeelden van negers zijn òòk niet mooi, maar ze zijn machtig en dus nuttig voor wie ze aanbidt. Zo gaat ook ten onzent het Schone en Lelijke genivelleerd worden, om een vlakke basis te kunnen zijn voor de Eerbied en het Nut.

Maar juist om wille van dat Nut zetten we onze critiek op de

1) Onlangs deed dat Gerlach Royen in *Ons Eigen Blad* (15 Juli '34).

schrijftaal voort, want - ziedaar al weer een zijde van de kwestie! - zinnen met veel voorzetsels zijn dikwels o n d u i d e l i j k .

Van onduidelijkheid merkte de lezer al iets toen de Litteraire Gids aan het woord was; maar dat was een te gecompliceerd geval om het hier als begin te gebruiken. Het eenvoudigste is, de onduidelijkheid eerst alleen in de substantivering te zien.

Een niet-gesubstantiveerd werkwoord komt meestal in de persoonsvorm voor ('loopt') en die eist dan een persoonsvermelding ('Piet of Jan loopt'); maar die vermelding wordt niet vereist door de infinitief ('Dat lopen hindert me'). Intussen kan die vermelding toch gewenst zijn. Toen ik eens in een bericht las over de 'afwijzing v a n het verdrag v a n Versailles' vond ik daarbij wel, zoals de lezer ziet, twee bepalingen vermeld (met twee voorzetsels!), maar juist die opeenhoping van bepalingen had Schr. instinktief genoopt, het er maar bij te laten en zo bleef mij de vermelding onthouden, wiè afwees. Misleid door het verband, meende ik nu, dat het over de geestverwanten van de huidige Regering ging nl. over een Duitse partij die in 1919 dat verdrag had afgewezen; eerst bij verdere lezing bleek mij, dat de huidige Regering-zelf was bedoeld. Vlot verstaan is dus met zulke oneigenlijke taal niet gebaat.

En dus ook niet met Schrijftaal. Want die stuurt op oneigenlikheid aan. En dus op onduidelijkheid. De Fransen vinden Shakespeare onduidelijk en dat kan ik begrijpen: hij is ongewoon beeldsprakig.[1)] Maar zo is hij niet alleen; eenzelfde 'oneigenlijkheid' treft men veel aan bij bijna iedereen die schrijft, de ongewone situatie brengt dat mee. Welnu, naast die l e x i c o l o g i s c h e oneigenlijkheid (of 'beeldspraak') tiert dan evenzeer de g r a m m a t i c a l e , de substantivering, en die vorm brengt nu eenmaal dikwels mee, dat, ondanks de vele begeleidende voorzetselbepalingen, de lezer toch nog vaak moet raden, wie agens van de handeling is.[2)]

1) Als ik mij goed herinner, spreekt hij in Koning Jan over 'zwak water' en laat dan raden, wat het betekent, nl 'tranen van meelij bij een beul.'

2) Langeveld acht het in zijn *Taal en Denken* p. 58 een kenmerk van 'het abstrakte denken', dat bij een werking (b.v. *lezen*) het object graag wordt verzwegen (bv. *boek*). Deze juiste opmerking is hier aan te vullen.: 1°. ook het s u b j e c t wordt graag verzwegen (i.c. de agens), 2°. dat abstrakte denken is ook aan het s c h r i j v e n eigen.

Maar ook als die agens door Schr. wordt vermeld (en dan eveneens in een v o o r z e t s e l bepaling), kan toch onduidelijkheid intreden. Uit de notulen van een declamatorische vereniging (‘Oefening kweekt kennis’) lichtte een dagblad eens de biezonderheid, dat

> Dr. D. zich verklaarde tegen het optreden in de kring van iemand die in café-chantants de kost verdiende.

Wie trad nu op? Een lid of een gast? Ik wist, dat het over Speenhoff ging, een gast, en dat diè in genoemde vereniging zou optreden. En toch begreep ik even verkeerd; ik meende even, dat een van de leden zou optreden, ergens buiten Den Haag, ‘in de kring van iemand enz.’ Was die verkeerde mening een taalfout mijnerzijds, een leesfout? Dat geloof ik niet. Zeker! 't is waar, dat een lezer bij een mededeling ook het te voren meegedeelde moet in acht nemen, maar dan moet de Schr. hem niet in de war brengen. Een lezer steunt niet alleen op het verband met voorafgaande zinnen maar ook op de constructie van elke zin apart. Die constructie echter kan het verband met de andere zinnen weerspreken. Volgens bovenstaande constructie is ‘iemand’ op het eerste oog een bepaling bij ‘kring’, terwijl datzelfde ‘iemand’ toch volgens het verband en de bedoeling een agens was: ‘iemand’ wilde ‘optreden’, nl. Speenhoff.

Wie dat nu eenmaal weet en het ook blijft bedenken (ondanks de weersprekende constructie van de schrijftaal), die kan die taal weliswaar goed interpreteren, door namelijk bij de voorlezing achter ‘kring’ een pauze te maken:

> Dr. D. verklaarde zich tegen het optreden in de kring, van iemand die enz.

In zulk interpreteren bestaat vaak de kunst van voorlezen; vandaar dat een ervaren leraar zei: We moeten de jongens leren, hoe van het geschrevene iets leesbaars te màken.

Een schrijver-zelf kan die goede interpretatie steunen, hetzij door koppeltekens te gebruiken (‘het optreden-in-de-kring van iemand’), hetzij door, zoals wij boven deden, een komma te plaatsen; maar dan doet Schr. niets anders dan wat de lezer zelf al doet nl. de kwade gevolgen van een constructie wegnemen, maar de constructie-zelf wordt niet verbeterd. Dat zou gebeuren, als de Schr. vòòr de publicatie de zin ombouwde, nl. van de éne enkelvoudige zin een samengestelde maakte:

> Dr. D. verklaarde zich er tegen, dat in de kring iemand zou optreden die enz.

Als dit nu direct duidelijk bleek, zonder kunstmiddelen, kwam dat door de normale zinsbouw; daarvan steunt de inhoud op een persoonsvorm en niet op een infinitief (‘het optreden’); en de agens (‘iemand’) blijft dan vrij van een voorzetsel.

Aan dat voorzetsel op zichzelf kleeft nog een onduidelijkheid. Bij ‘het eten van een haas’ kan de haas zowel actief als passief zijn. Wel brengt ook hier het verband meer duidelijkheid, doch ook hier slechts voor de helft van de gevallen. Daarom schiep de taalnatuur een tweede duidelijkheidsmiddel; nl. verschil tussen *door* en *van*; en dan is ‘bij het eten door de haas’ de haas ongetwijfeld de agens. Op die manier had ook een zin uit de Rijksbegroting kunnen verduidelijkt worden: ‘Van tegenwerking e e n e r bureaucratie is niet de minste sprake geweest’ (lees: ‘d o o r een bureaucratie’); en ook zo de zin over Speenhoff.:

> De leden verklaarden zich tegen het optreden in de kring d o o r iemand, die enz.

Waarom wij dan niet bòven zo verbeterden, in plaats van daar een boom op te zetten over betere ‘constructie’? Omdat alleen goede constructie afdoende helpt; het voorzetsel *door* is maar een gelegenheidsmiddeltje.

Ik verstond nl. eens de volgende zin verkeerd:

> Het is goed, klachten in zake de toepassing der Woningwet d o o r lagere autoriteiten ter kennis te brengen van de hogere.

Hogere autoriteiten zijn zomaar niet te bereiken, de lagere vormen een brug, ziedaar dus hoe ik het verstond: ‘door lagere autoriteiten moet men de klachten over slechte toepassingen ter kennis brengen van de hogere.’ Maar helaas! het ging over het feit dat de autoriteiten-zelf de wet slecht toepassen nl. over de ‘toepassingen d o o r de lagere autoriteiten’; toèn begreep ik het pas! Waarom had men niet geconstrueerd:

> Het is goed, dat, als lagere autoriteiten de woningwet slecht toepassen, men zijn klachten indient bij de hogere (of korter:) Als lagere autoriteiten de wet slecht toepassen, is het goed, zijn klachten in te dienen bij hogere autoriteiten.

Bij zulk een verbetering vergeleken, blijkt ‘door’ maar een lapmiddel.

Daarenboven is dit niet steeds bruikbaar; er zijn nog heel wat andere syntaktische betrekkingen dan die van de agens! Als men b.v. in de krant leest, dat

> de Regering zich kant tegen het lidmaatschap v a n die vereniging v a n ambtenaren,

dan zal menigeen, precies als ik, op het eerste oog verstaan, dat het over ‘een vereniging van ambtenaren’ gaat. Merkt men dan later, dat het een verkapte politieke vereniging betreft die de Regering omver wil werpen, dan besluit men: het gaat niet over ‘een vereniging van ambtenaren’ maar over een verboden ‘lidmaatschap v a n a m b t e n a r e n’. En toch gaat het dan tegelijk over ‘het lidmaatschap v a n d i e v e r e n i g i n g’. Hoe nu echter die twee combinaties tegelijk recht te doen wedervaren? Dat gaat niet! Altans niet in die éne enkelvoudige zin, want daar breekt de ene combinatie de andere. Wel lukt het in de bijzin van een samengestelde zin:

> De Regering is er tegen gekant, dat a m b t e n a r e n l i d zijn van die v e r e n i g i n g.

het woord ‘lid’ is hier het dekpunt van de twee vereiste combinaties. Zo kunstig construerend is nu de spontane gesprekstaal! en even spontaan wordt dan het o n eigenlike (‘lidmaatschap’) vermeden en het v o o r z e t s e l tal verminderd.

Toch zal de lezer hier mijn opstel niet erg overtuigend vinden, want het ging over de voorzetselrijkdom in de Leidsche Bijdrage en in andere taalkundige geschriften, en daaruit heb ik geen enkele onduidelijkheid kunnen citeren. Dit bewijst, meent men, dat voorzetsels niet noodzàkelijk onduidelijkheid scheppen.

Het kan ook bewijzen, dat taalkundigen als bedreven vaklieden zelfs met slechte riemen kunnen roeien. Maar dan nog is het de vraag, of ze wel erg hàrd vooruitkomen! Behalve de ‘o n duidelijkheid’, die doet stoppen ja terug doet lezen, is er de ‘m i n d e r e duidelijkheid’, die de lezing vertraagt. Maar ik geef direct toe, dat wij geen van allen daar bezwaar tegen hebben, altans niet b e w u s t; maar daarom is ons g e v o e l voor die vertraging nog niet afgestompt, heimelijk kunnen we er nog veel last van hebben. Dat dat echter niet tot ons bewustzijn doordringt, is de vrucht van de Ontleding. Deze ‘rechte weg naar het verstaan onzer letterkunde’ blijkt tamelijk krom zodra het er om gaat, ‘letterkunde’ en ‘litteraire gidsen’ te beoordelen; alle taal

toch wordt door de Ontleding even duidelijk, en als dan het verschil tussen o n duidelijke en duidelijke taal verdwijnt, is van ‘m i n d e r duidelijke’ heel geen sprake meer; men zou zich zelfs schamen, daarvan te spreken, want het zou kunnen doen denken, dat men in zijn jeugd een goedkope school had bezocht, een, waar niet aan ontleding werd gedaan. 't Is dan ook met enige schroom, dat ik het volgende ga bekennen: enige zinnen in de *Leidsche Bijdrage* (ook in Van Ginneken's *Grondbeginselen*) heb ik moeten herlezen; en, wat de andere zinnen betreft, om mij niets te laten ontgaan van de werkelijk waardevolle inhoud, heb ik ze moeten opnemen met een plooi boven de neus, zò moest ik mijn brein doorlopend spannen, want m i n d e r duidelijk waren mij die zinnen bijna allemaal.

Zal ik dat tans met enige voorbeelden aantonen? Maar ook de lezers van dit tijdschrift zijn bedreven in de kunst, ontledend te lezen, even vlug ontledend als vlot te lezen; ook zij zouden mijn ‘m i n d e r duidelijke’ citaten zeer duidelijk achten.

Wat dus te doen? 'k Zal trachten, de lezer terug te voeren tot de dagen zijner jeugd, toen moedertaal nog taal van moeder was en taallezen geen taalontleden. Daartoe moet ik eerst helemaal niet van ‘duidelijk’ en ‘onduidelijk’ spreken, maar van .... ‘kracht’ en ‘zwakte’.

Daar was trouwens al van begin af aan reden voor. De Schr. van de Leidsche Bijdrage klaagt, dat zijn pleidooien en voorstellen om het taalonderwijs te verbeteren, zo vruchteloos bleven, en in dat opzicht slaagden ook anderen niet. Wel bleef het hun daarbij steeds een troost, dat gedeelde smart halve smart was, maar zou gedeelde vreugd niet verkieslijker geweest zijn? En was daartoe kans geweest? Waardòòr bleven de pleidooien zonder succes? Waren de mensen soms doof? Of was de stem te zwak?

De taal was het! de z i n n e n waren niet sterk, de zinnen met de vele v o o r z e t s e l s ! Dit moge blijken uit een aparte beschouwing over de Gevoelswaarde van de Zin, met als bijtitel: (Kreet en Zin, Suggestie, Jeugd en Onderwijs).

In een derde opstel daarna zal kunnen blijken, hoe het Voorzetsel deel uitmaakt van het onderwerp ‘Objectgraden’, een vervolg op het artikel *Subject en Object* (De N. Taalg. X) De Voorzetselbepaling nl. vertegenwoordigt de laagste Objectgraad, zo laag, dat het bijna uit de zin valt. 't Is dus iets gevaarlijks voor de zinseenheid, een waarschuwing te meer (voor wie sterk wil blijven), om geen voorzetsels op te hopen.

Den Haag, Juli-November.

PH.J. SIMONS.

In: op de eerste plaats.

Laat me beginnen met een aanhaling uit Ons Eigen Blad[1]: ''t Is bekend dat Katholieken spreken van *op de eerste plaats*, terwijl niet-Katholieken *in de eerste plaats* zeggen. Volgens 'n mondelinge mededeling van kollega Van Ginneken, is *op* verbreid door de mechelse katechismus. Toch geloof ik, dat speciaal Katholieken ook *op* gewijde aarde worden begraven; *op* 'n klas zitten. Mogelik gaat eens 'n ander op onderzoek uit naar al die oppen'.

C.B. van Haeringen[2] houdt het niet-katholieke *in de eerste plaats* m.i. terecht voor een navolging van het franse *en premier lieu*. Is dit juist gezien, dan blijft nog de vraag te beantwoorden, waarom 'de' Katholieken (in het Noorden) dat gallicisme niet overnamen, en het 'volkomen idiomaties nederlands' *op de eerste plaats* hebben behouden. Zou men Van Ginneken's uitspraak mogelik zò moeten wijzigen, dat niet de v e r b r e i d i n g maar het b e h o u d e n van *op* aan de mechelse katechismus is toe te schrijven?

De stand der kwestie is tans zo: wie *op de eerste plaats* zegt, is zeker katholiek; maar er zijn ook katholieken die *in de eerste plaats*[3] zeggen. *In : op* is dus slechts ten dele een schibboleth!

Bekeerlingen blijven ook na hun overgang tot het Katholicisme *in de eerste plaats* zeggen, dat spreekt. En wanneer de *in*-formule in een katholiek dagblad voorkomt, komt daarmee de orthodoxie der Redaktie niet in verdenking; alleen reeds hierom niet, omdat een redakteur behalve de pen ook de schaar hanteert.

We laten enkele *in*-voorbeelden uit *De Maasbode* volgen. Een artikel over 'sneller verkeer, meer vervoer', had tot opschrift: 'Antwerpen-Brussel *in* de eerste plaats' (28 XI '33). Was

1) Jg. XXI, 1933, blz. 582.
2) *De Nieuwe Taalgids* XXVIII, 1934, blz. 111.
3) Het *Wdb. der Ned. Taal* XII, kol. 2121, vermeldt zonder meer: '*In de eerste* (enz.) *plaats*; daarnaast soms ook *aan* of *op de eerste plaats*'. - Voor *op de plaats* vgl. XI kol. 252; voor *in* (*de*) *plaats van* XII, kol 2124 v.v. en *Mnl. Wdb.* VI kol. 399 v. - Vgl. verder nog *iets op* (*aan*) *zijne plaats laten, Wdb. der Ned. Taal* XII kol. 2108; *op de plaats dood blijven* e.a. kol. 2109 v.v.; *op zijne plaats*, kol. 2118 v.

de schrijver een Vlaming? In een voetbalverslag: ‘Platzer is een fameuse keeper, die *in* de eerste plaats debet is aan deze Oostenrijksche overwinning’ (11 XII '33)? De schrijver over P. Gervasius was zeker katholiek: ‘Dat is *in* de allereerste plaats zijn echt Brabantsch-hartelijke.... omgang met de menschen’ (12 XII '33). In een ingezonden van de mij onbekende Alb. Smits: ‘*In* de eerste plaats heeft de gepensioneerde Indischman..’ (20 XII '33). In een bericht over het verongelukken van de Eméraude zou aan een vertaling uit het Frans kunnen gedacht worden: ‘De lijst bevatte *in* de eerste plaats den naam van den gouverneur-generaal van Indo-China’ (17 I '34).

Van Haeringen's mening over de franse oorsprong van *in de eerste plaats*, vindt een krachtige steun in het feit dat ook ‘de’ Vlamingen *in* gebruiken. De brusselse beursredakteur schreef aan De Maasbode d.d. 16 Dec. '33: ‘Zooals men zich zal herinneren, voorzag dit plan *in* de eerste plaats in de versterking van de Maaslinie’. Dat de schrijver van dit *in* geen Noordnederlander is, blijkt o.m. uit het volgende: ‘Er zal ook een speciale gemotoriseerde divisie voor de verdediging der Ardenneesche toegangswegen - deze *langswaar* vooral Frankrijk bedreigd wordt - moeten komen’.

Volgens de vlaamse tekst van de troonrede (23 II '34), dankte Leopold III ‘*in* de eerste plaats de vorsten en staatshoofden, die door hun persoonlijke aanwezigheid of door hun hooggeplaatste vertegenwoordigers deelneming hebben betuigd in onze nationale rouw’. Daar de Vlamingen geregeld *in de eerste plaats* zeggen - doen ze het ook uitsluitend? - behoeft bij Leopold's *in* niet aan t o e v a l l i g e invloed van een franse grondtekst worden gedacht. Ook rasechte Vlamingen gebruiken *in*. Ik citeer enkele voorbeelden uit Jong-Dietschland: ‘Wij moeten *in* de eerste plaats onze studenten vormen tot bewuste Dietschers.... *In tweede plaats* [zonder “de”: en second lieu!] hebben we hier te bestudeeren de juiste begripswaarde van: natie, volksgemeenschap, organische staatsopvatting, enz.’ (27 X '33). ‘Dit boek is geen werk voor musicologen alleen - alhoewel zij het *in* de eerste plaats met vrucht zullen bestudeeren’ (17 XI '33). ‘We moeten dus wel *in* de eerste plaats met cijfers voor den dag komen’ (15 XII '33).

Nochtans mag uit het bestaan van dit zuidnederlandse gallicisme niet besloten worden, dat het noordnederlandse dito via Vlaanderen naar het Noorden is gekomen. Allerwaarschijnlikst,

om niet te zeggen zeker, zullen onafhankelik van elkaar zowel de katholieke Vlamingen, als de niet-katholieke Noordnederlanders het oude inheemse *op* hebben prijsgegeven voor het gallicistiese *in*. Wanneer Van Ginneken's gissing mutatis mutandis ‘juist’ is, dan legde de mechelse katechismus het dus in het Zuiden af tegen de franse invloed; en stond hij in het Noorden langer schrap tegenover de invloed van niet-katholieke zijde. Dat *in* evenwel ook de noordelike katholieken reeds ‘aantast’, werd boven reeds opgemerkt, en blijkt o.m. zeer frappant uit het mandement van het nederlandse episkopaat d.d. 16 Julie 1933. Hierin werd eerst aangedrongen, ‘dat in al onze katholieke organisaties, niet alleen de maatschappelijke, maar *op* de eerste plaats de godsdienstige vorming moet worden behartigd’. Maar iets verder: ‘*In* de derde plaats moeten Wij als een onkatholieke opvatting brandmerken de meening, dat....’. Het lijkt mij niet waarschijnlik, dat beide zinnen uit eenzelfde pen vloeiden. Toch is het mogelik.

Ik voor mij zeg uitsluitend *op de eerste plaats*, maar mijn even-katholieke broer, die 36 jaren in België woont, gebruikt altijd *in de eerste plaats*, bewust! Of het ‘franse *in*’ ook via recta tot Maastricht is doorgedrongen met zeer talrijke andere franse ontleningen, kan ik niet zeggen. Ik merkte alleen onlangs, dat H.J.E. Endepols in *Mestreechter Spraok, doe zeute taol* (blz. 194 v.), niet van vreemde smetten vrij bleef. Hij schrijft driemaal achter elkaar *in*. Ook Noordbrabanders zeggen veel *in*.

Voor zover ik me herinner, is het gebruik van dubbele voorzetsels in dezelfde uitdrukkingen, nooit ex professo bestudeerd. Wel vestigde Bon. Kruitwagen O.F.M. voor enkele jaren[1] de aandacht op de wisseling van *in* en *op* bij rotterdamse ‘straat’-namen. Uit het onderschrift bij een foto ‘*in* de Kipstraat’ konkludeerde Kruitwagen, dat ‘de samensteller van dat onderschrift.... zeker geen geboren Rotterdammer’ was. Maar hij liet er toch voorzichtig en krities op volgen: ‘Of anders is het er een van de jongste generatie. Want een echte Rotterdammer praat altijd van *op* de Kipstraat’.

Daar het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* niets zegt over dit gebruik[2], moge ik enkele gegevens uit het leerzame artikel overnemen. Bij ‘alles wat een ruime, open vlakte aangeeft’

1) *De Maasbode* 27 III 1930.
2) Vgl. alleen in deel XI kol. 250 het type ‘*op* een gracht wonen’.

wordt *op* gebruikt. ‘Men spreekt dus van: op het Beursplein, op de Groote Markt, op het Slagveld, op het Krielerf, op het Vasteland, op het Terwenakker, op de Ruigeplaat, op het Bolwerk, op het Roodezand, op het Nieuwe werk’. Bij deze groep hoort vermoedelik ook nog ‘op het Achterklooster, waarmee dan bedoeld is het kloostererf of -terrein’, en zeker ‘op de Meent’.

‘Natuurlijk spreekt men ook van *op* bij alle samenstellingen met weg of pad. Dus: op den Goudschen Rijweg, op het Heggepad, enz.’. Bij ‘op de Blaak’ is de auteur er niet zeker van, of dit *op* hier staat vanwege de ‘open vlakte’, dan wel vanwege de ligging ‘aan het water’. Want alles wat a a n water ligt, ligt er *op*: ‘op de Schie, op de Binnenrotte, op den Coolsingel, op den Hoogen Boezem, op het Slaak, op het Stokvischverlaat, op het Spui, op het Haagscheveer, op de Leuvehaven, op den 's-Gravendijkwal, op de Kruiskade, op het Haringvliet, op de Botersloot, op den Schiedamschen dijk, op het Doelwater, op het Oude Hoofd, op de Goudsche vest’.

Toch zegt men ook wel ‘*aan* het Oude Hoofd, aan de Leuvehaven, aan het Steiger, aan het Haagsche veer, aan het Haringvliet, enz. vooral wanneer men het terrein in zijn geheel bedoelt’[1)].

‘Eindelijk spreekt een rechtgeaard Rotterdammer nog altijd van *op*, waar het de buitengemeenten van de stad betreft, dus: op Katendrecht, op Hillesluis, op Delfshaven, op Charlois, op Overschie, op Jaffa, en zelfs van: op Kralingscheveer, zeker als men 't lidwoord *het* er niet bij gebruikt. In dit laatste geval zegt men: *aan* het Kralingscheveer’.

Daarentegen wordt *in* gebruikt ‘bij alles wat straat, laan, gang of steeg heet’. Ook ‘bij alles wat het karakter van tuin of geboomte aangeeft ....: in het Boschje, in den Houttuin, in den Open-(Toe-)rijstuin, in de Lange en Korte Warande, in het Park, in de Plantage’. Naast het gewone ‘in de Boompjes’ komt ook wel ‘*aan* de Boompjes’ voor, alhoewel het in ‘de onmiddellijke nabijheid van de Maas’ ligt[2)].

Toch zijn er ook twee s t r a t e n met *op: ‘op* de Hoogstraat’ en *op* de Kipstraat. De eerste straat was echter vroeger een

1) Dit komt dan toch wel in botsing met het *op*-gebruik bij ‘een ruime, open vlakte’. Zou *aan* mogelik een jongere tendens kunnen vertegenwoordigen?? G.R.
2) Deze laatste opmerking is m.i. overbodig, daar ‘de Boompjes’ geen ‘water’ noemen, noch iets wat rechtstreeks met water samenhangt, zoals -haven, -wal, -kade e. dgl. - Vgl. verder de vorige noot.

dijk, met nu nog als voortzetting naar de kant van Kralingen de Oostzeedijk en Honingerdijk, en naar de kant van Delfshaven de Schiedamsche dijk en Westzeedijk. Ook meent P. Kruitwagen ‘te weten dat de Kipstraat vroeger water is geweest’. Daar zou dan het ‘water-voorzetsel *op*’ nog aan herinneren[1)].

Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* laat ons bij de voorzetsels *aan, in, op* zo goed als helemaal in de steek. Bij *aan* (I 41) wordt alleen het type ‘Frankfort aan den Mein, aan den Oder’ vermeldt. Bij *op* (XI 263) heet dit voorzetsel vooral te dienen ‘ter aanduiding der gelegenheid van plaatsen in de onmiddellijke nabijheid van de zee of van eene rivier. Thans alleen nog in Vlaamsch België. Bergen-op-Zoom, Katwijk-op-Zee. Antwerpen ligt op de Schelde’.

De geschiedenis van de nederlandse voorzetsels moet nog geschreven worden. De gevallen dat men in het Middelnederlands nòg *op*, of òòk *op* gebruikten, terwijl wij *in, aan* of een ander voorzetsel bezigen, zijn moeilik te tellen. Ik laat enige voorbeelden volgen uit het *Middelned. Woordenboek* (V 1639 vv.). Ik zet het tans bij ons gebruikelike voorzetsel telkens tussen haakjes:

Soo quam hi gaende op (in) ene grote valeye. Recht als die son doet spruten die bloemkijns op (in) dat woud. Eenre stat, die tSintruden op (in) Hasspegou heet. Si was geboren op (in) Hasspegouwe. Hi liep op (in) den foreeste sciere drie grote milen, 1641. - Dus hebben si om dit vercoren enen andren wech op (aan) dander side. Dat spere voer op (aan) dander side dore. Si namen die paerde ende ledense up een stal (naar, in; vgl. *op stal*), 1642. - op (in) sine rust gaen, 1643. - Kil. op (aan) den Rijn ghelegen. By wilen so ghinghe ic spasieren op (langs) eenre lopender rivieren. Colcos leghet opter (aan) zee. Doe Ysalde sat opter (aan, bij de) fonteyne. Lyoens op (aan) die Roone. Enz. enz. 1644. - Voor tijdsbepalingen als: op nen zaterdach, op dese stont, up dien nacht, op twee dagen (binnen) enz. zie 1645 v. - Enen op (in) sinen cost hebben, leven op iet (van; vgl. *op water en brood*), 1648. - Voor de uitdrukkingen: op genade, op ootmoet, op doget, op enes edelhede, up waen en dergelijke meer, zie kol. 1663-1667[2)].

1) In Heerlen woont iemand ‘*op* de Akerstraat’, welke ‘weg’ vroeger maar hier en daar een huis vertoonde. G.R.
2) Vgl. nog: ‘(hi) bleef daar in syn gemac’ (*Mnl. Wdb.* II, kol. 1314) waar wij *op* zeggen. Voor talrijke tans verouderde *in*-konstrukties, zie ald. III, kol. 815-823.

Bij een leidse promotie - hét is reeds jaren geleden - maakte iemand zich vrolik naar aanleiding van het feit, dat iemand anders '*op gewijde aarde begraven* werd'. Want lijken worden gemeenlik *in* de aarde begraven! De geleerde opponent had klaarblijkelik niet ex professo nagedacht over die en andere voorzetselkwesties. Want dan zou hij waarschijnlik met die 'roomse' gewoonte o m *op* gewijde aarde te begraven, ook onroomse en profane 'oppen' van hetzelfde gehalte hebben vergeleken. Ik geef enkele bekende voorbeelden: geld op zak hebben, pijlen op zijn koker hebben, wijn op flessen, bier op kruiken, wijn op fust, vruchten op jenever zetten, vruchten op sap, dieren op sterk water, kersen op brandewijn. In Noord-Brabant heeft men 'veel visch op de vijver'[1]. - Men zou nog kunnen vergelijken, al zijn lang niet alle gevallen hetzelfde: op school zijn, op stal staan, op een kantoor schrijven, op de (spaar)bank, op zijn kamer, op de trein, op de winkel, op de zaak, op het stadhuis, op de Akademie, op de Universiteit[2]. - Het onderscheid dat het *Wdb. der Ned. Taal* (XI 241) laat bestaan tussen: '*op* zijn bed: *in* zijn bed liggen', gaat lang niet altijd op. - Slechts aarzelend herinner ik verder nog aan: het eten lag me zwaar op de maag; men heeft iets op het hart, op zijn geweten; dat ligt op mijn lever (ald. XI 243 v.). - Te Utrecht zijn 'toegangsbewijzen voor den Domtoren verkrijgbaar *op* No. 21*a*'.

In zake voorzetsels mag men vooral niet de klassicist noch de filosoof uithangen, zoals I.J.M. van den Berg deed tot besluit van een boekrecensie (Msb. 11 I '34): 'Ten slotte: hoe komen we toch aan de onder ons algemeen gebruikte, maar philologisch waarschijnlijk raadselachtige uitdrukking: *op* zich zelf beschouwd, bestaand, gezegd, geldend, enz.? Het Duitsche 'Ding an sich' geeft toch geen aanleiding daartoe. Waarom ook niet gezegd *aan zich* of *in zich*? De uitdrukking *op zich* schijnt bovendien specifiek Roomsch te wezen. Maar als zoodanig is ze m.i. evenmin verantwoord; in het Latijn kennen we wel een *ens a se* en *ens in se*, maar al wordt het Nederlandsche *op* in het Latijn doorgaans vertaald met *in*, daarom geldt het omgekeerde toch nog niet'.

We zullen dit citaat niet van a tot z onder de loupe nemen. Laat me slechts opmerken dat 'op zich zelf beschouwd' enz.

1) Vgl. *Ndl. Wdb.* XI kol. 258; *Mnl. Wdb.* V kol. 1663.
2) Vgl. *Ndl. Wdb.* XI kol. 251, 253, 255; *Mnl. Wdb.* V kol. 1643. - Of de verklaring van *op* aldaar steeds juist is, zou men durven betwijfelen.

in genen dele specifiek katholiek is[1]. Overigens legt het latijnse voorzetselgebruik zelfs aan een nederlandse katholiek geen biezondere uitheemse verplichtingen op, noch vanwege zijn katholiciteit noch vanwege zijn nederlandschap. Het Nederlands behoeft zich in dezen al evenmin naar het Duits te richten. Het 'wijsgerige' *op zich zelf beschouwd, genomen* e.d. zou men met het middelnederlandse *op hem selven* kunnen vergelijken: zo zullen volgen 'de mans op huer lieder selven ende daer naer de vrauwen ook up haer selven'. 'Niet dat de siele als up haer zelven eerst gheschepen zijnde allerande wijsheit hadde'[2].

Ten slotte zou men kunnen vragen, of er naast *op: in de eerste plaats* meer verbindingen zijn aan te wijzen, waarin *op* primair-inheems, en *in* of een ander voorzetsel sekundair-uitheems is. Daar het niet in onze bedoeling ligt, zulke prepositie-varianten ex professo te behandelen, geven we slechts enige doubletten met de franse vertaling ernaast. Dikwels verschilt het zuidnederlands gebruik van het noordnederlandse:

iets op : *aan* zijn plaats laten	laisser q.q. ch. à sa place
op : aan de Universiteit	à l'université
op zak : *in* zijn zak	dans sa poche
bier op : in kruiken (flessen)	de la bière en cruches (bouteilles)
op : in de trein	dans le train (bij bepaalde ww.)
op : in (zijn) bed liggen	être au lit, être couché sur son lit
op : in de bres staan	être sur la brêche
op : in de drie jaren die volgden	pendant les trois années qui suivirent
op : in een ogenblik	en un moment
op : in minder dan een oogwenk	en moins de rien
op : in korte tijd	en peu de temps
op : in drie kwartier	en trois quarts d'heure
op : in een ommezien	en un clin d'oeil, en un tour de main
op : in een twee drie	en cinq secs
op : in de tijd van een jaar	dans l'espace (le temps) d'une année
veel pijlen op : in zijn koker hebben	(avoir plusieurs cordes à son arc)

1) Zie o.a. *Wdb. der Ndl. Taal* XI kol. 272 al. 3 en kol. 295 sub 2°.
2) *Mnl. Wdb.* V kol. 1648.

op : in mijn naam	en mon nom
op z'n : in het Italiaans	à l'italienne
op : *naar* de letter	à la lettre
op : *van* zijn renten leven	vivre de ses rentes

In veel gevallen korrespondeert het franse *dans* op het nederlandse *op*:

op een dorp	dans un village
op een buiten	dans une maison de campagne
op straat	dans la rue
op het gebied van	dans la domaine de
op de binnenplaats	dans la cour
op zijn kamer	dans sa chambre
op de trap	dans l'escalier
op een eiland	dans (soms : sur) une île
op zijn wandeling	dans sa promenade
op zijn reis	dans son voyage
op zijn oude dag	dans ses vieux jours (sa vieillesse)
op het kerkhof	dans le (: au) cimetière

In andere gevallen heeft het Frans *en* en *à*:

op een veilige plaats	en lieu sûr
op reis	en voyage
op de vlucht	en fuite
op klompen, pantoffels	en sabots, pantoufles
op een fiets	en (: à) bicyclette
op school	en classe: à l'école
op bladzijde drie	à la page trois
op zijn plaats	à sa place
op een kantoor	au bureau
op zolder	au grenier
op het land	à la campagne
op schaatsen	à patins
op zijn verjaardag	à son anniversaire
op zijn 15de jaar	à quinze ans.

Enz. enz. Men kan naast enkele van deze *op*-voorbeelden ook een *in*-variant stellen.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

De herkomst van het Midslands.

Mijn artikel over De Dialekten van Vlieland en Midsland (Terschelling) in dit tijdschrift heeft een uitvoerige bestrijding uitgelokt van de heer G. Knop (Onze Taaltuin, 3e jg. 98-110 en 177-185). Mijn stelling was, dat we in het Midslands een vanouds Noordhollands dialekt hebben te zien, dat secundair veel aan de omgevende Friese dialekten ontleend heeft. Het Noordhollands beschouw ik als een regelmatige ontwikkeling van het Frankisch, dus niet als Friso-Frankisch of Franko-Fries. De laatste hypothese heb ik nader toegelicht in een artikel Het Zeefrankisch, dat in het Tijdschr. v. Ned. Taal en Lett. verschenen is. Ik had in mijn N.T.-art. ter vergelijking met het Midslands enerzijds Noordhollandse (dus vanouds Frankische), anderzijds Stadfriese (dus verhollandst Friese) vormen aangevoerd. Los hiervan had ik ook nog de veronderstelling geuit, dat de oudste bevolking van Terschelling Noordhollandse Franken zijn geweest en dat de Friezen later de oost- en westhoek van het eiland hebben gekoloniseerd.

De beantwoording van de heer Knop wordt wel wat bemoeilijkt, doordat hij in zijn bestrijding deze twee punten niet voldoende uit elkaar houdt. Ook al zou het door nader onderzoek onjuist blijken, dat de oudste bewoners van Terschelling Noordhollanders zijn geweest, dan nog blijft mijn stelling, dat het Midslands een vanouds Noordhollands dialekt is geweest, volledig ongeschokt. In dat geval zou men een Noordhollandse kolonisatie op Fries gebied moeten aannemen. Ik blijf het meeste voelen voor een Friese kolonisatie op Hollands gebied, omdat we de historische bewijzen van een Friese expansie in de vroege Middeleeuwen bezitten, terwijl een Noordhollandse expansie helemaal in de lucht zou hangen. Het lijkt me echter niet vruchtbaar om deze kwestie hier uitvoerig te overwegen. De heer Knop is overtuigd van het oorspronkelijk-Friese karakter van Terschelling en voert ter verdediging van die overtuiging een aantal ‘Terschellinger Landnamen’ aan. De bewijskracht van deze namenverzameling ontgaat mij. Alleen werkelijk oude namen zouden hier waarde hebben, maar de heer Knop doet geen enkele poging om aan te tonen, dat de door hem aangevoerde namen oud zijn. De dorps-

namen in het Hollands-Terschellingse gebied: Midslands, Landerum, Kinhem en Surijp, zijn naar het mij voorkomt volstrekt niet specifiek Fries. Ik bepaal mij nu dus verder tot de taalkundige bezwaren van de heer Knop.

1. De heer K. meent een Friese onderlaag in het Midslands te kunnen opmerken in tegenstelling tot mij, die een Friese bovenlaag konstateerde. O.T. 3, 107 vgg. somt hij een aantal Midslandse woorden op, die zuiver Fries zouden zijn en toch onmogelijk als ontleend kunnen worden beschouwd. Hij rekent hiertoe [wEskə] (het in 't rond jagen van stuifsneeuw), [jukəl] (ijskegel), [lu.gə] (opstapelen van turf, hooi), [eidə] (eggen), [ti.mə] (met de [ti.mbalk] het hooi op een hoop brengen), [to.gə] (trekken, sjouwen, en van vogels: bouwstoffen aandragen voor het nest), [gylə] (schreien, huilen). Hierbij moet opgemerkt worden, dat geen van deze woorden ‘zuiver Fries’ zijn. [wEskə] is het Nederlandse woord *wissen*, ouder *wisken* (mnl. *wiscen*, ohd. *wisken*). In het Fries luidt het woord *wiskje* met de algemene betekenis ‘afvegen, reinigen’ en een bizondere betekenis, die overeenkomt met de Terschellingse. Het Friese woord betekent dus van huis uit hetzelfde als het Nederlandse, maar heeft er een bizondere betekenis bij ontwikkeld en die is toevallig alleen in de Terschellingse dialekten bewaard. Die bizondere betekenis kan het Midslands best van de Friese omgeving hebben overgenomen en aan zijn eigen Hollands erfwoord *wiske* toegekend. De *sk* van *wiske* is Noordhollands, men vergelijke maar Zaanse verba als *brieske* en *buske*. In geheel Noordholland, ook in het Midslands, staat de *sk* in deze positie weliswaar bloot aan de aanvallen van het A.B., maar door het weinige gebruik is *wiske* vermoedelijk ongerept bewaard. [jukəl] is gelijk te stellen met Zaans *jeukel*. De vokaal is geen bezwaar: men vergelijke het woord [kugəl] (kogel), dat Midslands, Tessels, Wieringens, Huizens enz. is, en waarvoor het Westvoorns *keugel* heeft; vele dialekten hebben naast [kugəl] een [vø.gəl], terwijl het Huizens [kugəl] èn [vugəl] heeft. Naast msl. [lu.gə] kan men Zaans *loegen* (netjes opstapelen) stellen. Ook *tiemen* en *eiden* zijn Zaans. De heer Knop had wel gedaan Boekenoogen even te raadplegen voor hij zijn stellige beweringen neerschreef. Voorts kan hij het ‘zuiver Friese’ woord *togen* met de betekenis van ‘trekken, slepen’ bij Van Dale vinden, en in het grote Woordenboek het woord *guilen* met de betekenis van ‘huilen van de wind’ of ‘geluid maken van water onder krakend ijs’. Mocht hij bij het laatste woord waarde hechten aan het

betekenisverschil, dan wil ik hem dat ook wel schenken, maar dan wijs ik hem er toch op, dat *gule* in de bet. van ‘schreien van een kind’ ook in het Bildkers voorkomt, een dialekt waarvan hij de Hollandse herkomst moeilijk zal kunnen loochenen (zie Arch. Ned. Taalk. IV, 62). En gesteld, dat het Hollandse Bildkers dit woord aan de Friese omgeving heeft ontleend, waarom zou het Hollandse Midslands het dan niet hebben kunnen doen?

De heer K. voert verder aan, dat de aanspreekpronomina in het Midslands Fries zijn nl. *dou* en *jim*. Nu is *dou* ook oud-Noordhollands, dus dat hoort weer niet bij de ‘zuiver Friese’ woorden. Maar bovendien kent ook al weer het Bildkers de aanspreekvormen *dou* en *jimme* (Winkler, Dial. I, 492). Dit bewijst dus wel heel weinig tegen de Hollandse herkomst van het Midslands.

Tot de Friese onderlaag van het Midslands rekent de heer K. ook het op heel Terschelling voorkomende woord *breugeman* voor bruidegom. Dit woord is echter allerminst ‘zuiver Fries’. Het ofri. kent *brēdgoma*, dat nooit ter wereld regelmatig *breugeman* kan worden. Het Fries kent echter ook nog de vormen *brêgeman* en *breigeman*, die er veel oorspronkelijker uitzien. *Breugeman* is een oostelijk woord, dat in Groningen, Drente en Overijsel voorkomt en vandaar Friesland is binnengedrongen. Zowel het Hollandse als het Friese Terschellings hebben *breugeman* dus, waarschijnlijk via het vastelands-Fries, aan de oostelijke dialekten ontleend.

De algemeen-Terschellingse, dus ook Midslandse, woorden *ta* en *mem* voor vader en moeder zijn algemeen oud-Noordhollands. Ik had *ta* kunnen aanvoeren als een argument voor een Noordhollandse onderlaag in de Fries-Terschellingse dialekten, want het Friese woord voor vader is immers *heit*! Een ander z.g. Fries relict in het Midslands zou het woord [fò.lə] voor ‘veulen’ zijn. *Vool* is echter juist het typische woord voor ‘veulen’ in heel Noordholland benoorden het IJ. Wat voor woord had de heer Knop dan in Midsland verwacht?

Van de andere woorden uit de ‘Friese onderlaag’ in het Midslands noem ik nog *forkret*, geheel korresponderende met Noordhollands *voorkret, barg* voor varken, ook al Noordhollands, zij het met de bizondere betekenis van ‘gesneden big’ (Woordenlijst Karsten, 120), en *desk* voor ‘dorsvloer’, een kontaminatievorm van Nholl. *darsk*, dat in het Msl. *dask* moest worden, en Fries *tesk*. Merkwaardig zijn nog de woorden *hunnegouwer* (bij) en *lempe* (knikkeren), die voor zover ik weet uitsluitend op

Terschelling voorkomen en waarvan de Friese herkomst dus eerst door de heer Knop bewezen had moeten worden, voor hij ze met enige zin tegen mij in 't veld had kunnen brengen.

Men zal het mij wel niet euvel duiden, als ik na dit alles de acht of negen woorden, die er van de door den heer Knop gekonstrueerde ‘Friese onderlaag’ nog overschieten, maar zonder kommentaar naar mijn Friese bovenlaag verwijs. Ook, dat ik geen bewijskracht toeken aan syntaktische eigenaardigheden, waarvan de heer K. zelf erkennen moet (t.a.p. 109), dat ze behalve Fries ook Noordhollands zijn.

2. In zijn tweede artikel bestrijdt de heer K. ten eerste mijn opvatting over de herkomst van Msl. [Eə] voor germ. e^1. Deze Msl. [Eə] is de pijler van mijn Noordhollandse theorie, juist hierdoor onderscheidt m.i. het Msl. zich van het Stadfries en Amelands, de verhollandste Friese dialekten. Het is dus noodzakelijk om de bezwaren van de heer K. zeer nauwkeurig te overwegen. De heer K. acht het mogelijk, dat Msl. [Eə] van Friese oorsprong zou zijn. Altans ik meen dit op te maken uit het kommentaar dat hij toevoegt aan mijn zin: ‘In 't Drechterl. heeft de oude [E.] zich ontwikkeld tot [ei], in 't Midslands onder Friese invloed tot [Eə].’ De heer K. zegt dan: ‘De ontwikkeling tot (ei) is in het Friesch een niet ongewoon verschijnsel. In het Drechterlandsch geschiedt de overgang tot (ei) alleen voor dentalen en labialen (Karsten, 18.3). In Friesche dialekten komt het verschijnsel precies zoo voor; daar ook voor (s).’ En dan volgen een aantal woorden uit de dialekten van Karrharde en Saterland, die germ. e^1 en e^2 representeren door *ei* of *êi*, een aantal Hindeloopense woorden met *ê* voor germ. e^1, alsmede een aantal Fries-Terschellingse woorden met *ei* voor ofri. korte *e*. Het geheel wordt besloten met de opmerking: ‘Zeer zeker is de diphtong der oude [E.] dus geen typisch Frankisch verschijnsel, als hoedanig de opmerking hieromtrent in dit artikel (d.i. mijn art. H.) alleen op haar plaats zou zijn geweest.’

Laat ik nu beginnen met aan de heer K. duidelijk te maken, waarom ik in mijn art. uitdrukkelijk konstateerde, dat de oude [E.] zich tot [ei] had ontwikkeld. Dat deed ik om vast te stellen, dat alle Nholl. representanten van germ. e^1 t.w. de Drechterl. [ei], de Vlielandse [e.] en de Msl. [Eə] teruggingen op een [E.] (dus niet b.v. een [e.]), die nog in Enkh. (en ook op Tessel en Wieringen) bewaard is. Het was van belang die [E.] vast te stellen, omdat men zich een [E.] gemakkelijk uit een [ae.] ontwikkeld

kan denken, een [ei] of een [e.] daarentegen moeilijk. Om mijn opvatting, dat de Nholl. *e*-representaties van germ. e^1 van Frankische oorsprong waren, te adstrueren, was mijn opmerking over de ontw. van 'oude' [E.] tot Drechterl. [ei] dus alleszins op haar plaats. Maar de heer K. heeft van mijn bedoeling blijkbaar niets begrepen. Overigens moet ik de eer van door de heer K. verkeerd gelezen te worden delen met Karsten, want de heer K. ontleent aan Karsten de konstatering, dat in het Drechterl. de overgang tot [ei] alleen voor labialen en dentalen plaats vindt, terwijl uit Karstens voorbeelden duidelijk blijkt, dat de overgang onafhankelijk is van de volgende konsonant, dus ook voor gutturalen optreedt (Karsten, 19: [leix] voor laag). De door de heer K. aangevoerde Friese dialektwoorden vormen een waar rommelzoodje en het heeft mij niet mogen gelukken er enige lijn of logika in te ontdekken. Ik vermoed, dat hij tegenover mijn Frankische hypothese de Friese herkomst van Drechterl. [ei] aannemelijk tracht te maken, want als Drechterl. [ei] uit het Fries is te herleiden, is Msl. [Eə] het toch zeker! Ik wil hier nog eens uitdrukkelijk zeggen, waarom ik het onmogelijk acht, dat Msl. [Eə] Fries is. Ongetwijfeld, Hindeloopen representeert germ. e^1 door een *ē*, maar de Fries-Terschellingse dialekten kennen die *ē*-representatie alleen bij hoge uitzondering: de representatie door een *i*-klank is normaal. Wanneer het Msl. nu inderdaad, zoals de heer K. aanneemt verhollandst Fries was, zou het toch verhollandst Terschellings-Fries moeten zijn. De heer K. make mij dan echter duidelijk, als het hem belieft, hoe door vermenging van een Hollandse [a.] of [ae.] en een Friese [iə] of [i.] een [Eə] kan ontstaan. In het Stadfries zien we nergens dit wonder gebeuren en daarom móet m.i. het Msl. van het verhollandst Fries gescheiden worden en bij het Noordholl. gerekend. En dan is die [Eə] regelmatig, door verfriesing van de artikulatiebasis, ontstaan uit [E.].

Hier kom ik op een tweede punt. De heer K. gelooft niet, dat een Hollandse bevolking van een Friese omgeving de artikulatiebasis zou kunnen overnemen. Hij meent, dat ik mijzelf tegenspreek, wanneer ik het Msl. Hollands in een Friese mond noem. Mag ik hem uitnodigen zijn aandacht weer te richten op het Bildkers? Hij zal dan b.v. in Winklers Dialecticon spellingen vinden als *wo$_r$den, skoe$_e$nen, foe$_e$ten, doo$_a$d, noo$_a$d* (worden, schoenen, voeten, dood, nood). Daaruit blijkt, dat het Bildkers, en dat is toch vanouds een Hollands dialekt nietwaar?, de Friese artikulatie-

basis heeft overgenomen. Wat in het Bildkers wel kan, kan dat niet in het Midslands? De heer K. had wel gedaan eerst eens bij het Bildkers te bestuderen, wat er van een Hollands dialekt in Friese omgeving kan worden. Wie weet, of dan zijn hele bestrijding niet in de pen gebleven ware.

Een derde punt is de aanval van de heer K. op mijn veronderstelling, dat het ofri. oorspronkelijk (dus vóór de teksten, die immers waarlijk niet zo oud zijn) een deklinatie *grê, grâwes* zou hebben gekend. In Friese dialekten komen geen [E.w]-vormen voor, dit in tegenstelling tot het Nholl., waar we regelmatig [grE.w] vinden. De heer K. meent deze mijn konstatering te kunnen weerleggen door het aanhalen van vormen als nwfr. *klei* voor 'klauw', hgl. *ri*, nwfri. *rie* voor 'rauw', hgl. *gri* en *bli* voor 'grauw' en 'blauw'. De heer K. heeft mij weer niet goed gelezen: ik had het niet over *ê*-vormen (teruggaand op ofri. *grê* enz), maar over [E.w]-vormen. Ik wou vaststellen, dat *grêw* nooit regelmatig in het Fries ontstaan is, daarentegen wèl in het Nholl. Ofri. *grê* naast ofri. *blâu* lijkt mij niet anders te verklaren dan uit een vroegere toestand: *grê, grâwes* en *blê, blâwes*. Waarom kent het ofri. anders geen *grêu* en *blâ*?[1)] Nholl. *greeuw* is een van de sterkste argumenten voor mijn Frankische hypothese t.a.v. het Nholl., omdat *greeuw* zelfs niet uit het ofri. is te verklaren, uit het Frankisch daarentegen uiterst simpel: [grae.w] **>** [grE.w]. Als ik in het Nholl. Msl. naast [sxEəp] dus [la.w] en [gra.w] aantref, is het volkomen logisch om deze laatste woorden te

1) Siebs ging te zeer uit van een Engels-Friese taaleenheid en kwam daardoor bij zijn verklaring van woorden als ofri. *miā* (maaien) tot een gekunstelde constructie. In plaats van dit woord, zoals Holthausen in zijn Altfr. Wörterbuch doet, te brengen bij de ohd. got. ndl. vormen, die teruggaan op een germ. **mējan*, wil hij het verklaren uit een vorm **mēwan*, enkel en alleen omdat het oeng. *māwan* heeft. Zo komt hij tot de onzinnige stelling dat ofri. *ē* voor *wa* tot *ī* zou worden! **grēwa* zou dan **grī* moeten opleveren en *grē* zou weer naar analogie van **grēwes* gevormd zijn. Wat een omhaal! *grē* kan men als volkomen regelmatig beschouwen, wanneer men *miā* door accentverspringing uit **mējan* afleidt. Ik zie dat Van Helten Ts. 18, 140-1 (1899) al precies dezelfde verklaring van ofri. *grē* en *blāw* geeft als ik. Alleen houdt hij N.holl. *greeuw* wel voor een oude friese vorm, waarin de *ā* voor *w* door de *ē* van de onverbogen vorm verdrongen is. Dit laatste is m.i. onhoudbaar, maar overigens had ik mij op Van Helten kunnen en moeten beroepen. V.H.'s artikel was mij ontgaan.

verklaren door invloed van de Friese omgeving. O.T. 180, noot 2, begaat de heer Knop de fout om woorden als hdl. *eaun, eaund, îend, êend* voor 'avond' in dit verband te noemen om te bewijzen, dat het Fries toch wel degelijk [E.w]-woorden heeft gekend. Hij vergat dat de *w* hier secundair is en bij de ofri. klankontwikkelingen moeilijk invloed kan hebben uitgeoefend, omdat hij toen nog niet bestond. Het ofri. heeft in 'avond' volkomen normaal een *ê*. Het is een heel ander geval dan *blâu*.

Over de verdere opmerkingen van de heer K. kan ik kort zijn. In verband met de diftongering van de *î* doet hij nog een kinderachtige poging, om met één slag mijn hele Frankische hypothese van het Nholl. omver te werpen. Hij slingert mij een citaat van Prof. Kloeke in het gezicht: 'Hier (d.i. West-Friesland) hebben we een gebied, dat in de middeleeuwen nog zuiver Friesch is geweest en waar nu een Hollandsch dialect wordt gesproken, dat nauwelijks minder van het Friesch afwijkt dan het Haarlemsch of het Leidsch.' De heer Knop kan dit citaat toch bezwaarlijk beschouwen als Prof. Kloeke's antwoord op mijn argumenten voor de Frankische herkomst van het Noordhollands. Prof. Kloeke kende die argumenten nog niet eens, toen hij dit schreef. Waarom brengt de heer Knop het dan onder mijn aandacht? Meende hij waarlijk, dat het mij onbekend was, hoe sedert Johan Winkler tal van aanzienlijke geleerden het Noordhollands voor Franko-Fries hebben gehouden? Kritiek op een traditionele opvatting kan toch moeilijk met een beroep op die traditionele opvatting worden weerlegd! Verder is het toch wel zeer onlogisch om, als het Tersch. fri. de *î* niet diftongeert op het woordeinde en het Msl. wel, te zeggen: 'Buitendien was het niet misplaatst geweest te wijzen op de diphtongeering van de ausl. (î) in het vastelandsfri.' Dat was integendeel zeer misplaatst geweest, immers volmaakt onzakelijk. Zou de heer K., die het Msl. uit het Tersch. fri. wil afleiden, een invloed van het vastelandsfri. op het Tersch. fri. willen aannemen, die alleen de middenmoot raakt? Hoe stelt hij zich dat praktisch voor? Bij mijn voorstelling wordt de uitzonderingspositie van het Msl. m.b.t. de dift. van *î* in auslaut afdoende verklaard, doordat het verschijnsel gekarakteriseerd wordt als Noordhollands erfgoed, veilig bewaard tegen het opdringende Fries.

Bij het konsonantisme meent de heer K. erop te moeten wijzen, dat de overgang van anlautend [sk] in [sx] behalve Tersch. ook Schierm. Wangeroogs en Saterlands is. Hij had er nog het Alg.

Besch. Nederl. aan kunnen toevoegen. Geen van allen doen iets ter zake. Noch het vastelandsfri., noch het Amelands kennen de overgang van [sk] in [sx], noch ook anderzijds een van de naburige Nholl. dialekten. Men is dan toch zeker wel volkomen verantwoord, als men het verschijnsel als een geïsoleerde klankovergang beschouwt, los van algemene taaltendenties. Wanneer de heer K. aan 't kapittelen slaat, schijnt hij alle gevoel voor zakelijkheid verloren te hebben. Men zou bijna aan tendentieuse vervalsing gaan denken, wanneer men bij hem leest, dat in zake de representatie van germ. *û* door [y] het Msl. een tussenpositie inneemt tussen de Friese Zuidwesthoek en het Stadfries. Dit is onzakelijk en onwaar: het Msl. staat wat betreft de [y]-representatie volkomen op dezelfde trap als de konservatieve Nholl. dial.: het Tessels, het Vlielands, het Wieringens, het Enkhuizens.

Ten slotte nog een staaltje van des heren K. redenering. Msl. kent het woord *pet* voor put en ik acht dit een Noordhollandisme. Weliswaar kent ook het Oosterschellings een woord *pet*, maar daar betekent het uitsluitend ‘veenput’ en geen ‘waterput’. Voor het laatste begrip kent het Tersch. fri. het woord [sEə]. Op grond van dit betekenisverschil acht ik het onmogelijk, dat Msl. *pet* uit het fri. ontleend zou zijn. Nu zegt de heer K. niet te begrijpen op welke grond ik kan beweren, ‘dat wegens deze afwijkende beteekenis invloed van het eene woord op het andere is uitgesloten, terwijl (ik) b.v. bij msl. [biəde] zonder schijn van bewijs (beweer): ‘De [iə] van het Midslands is weer te danken aan de Friese omgeving’, ofschoon het Friesch hier [bje.de] heeft en nog in (zijn) tijd den vorm [biəde] van het Midslandsch heeft overgenomen.’ Begrijpt de heer K. dan niet, dat er verschil is tussen het overnemen van een los woord als *pet* en het overnemen van een artikulatiebasis, waardoor iedere representatie van wgm. *io* een [iə] moest worden en waarbij geen sprake is van de invloeden der afzonderlijke woorden van het ene dialekt op de afzonderlijke woorden van het andere dialekt?

Ik zou zo nog een poosje door kunnen gaan, maar ik wil eindigen. De heer K. veronderstelt van zijn bestrijding, ‘dat het dialectonderzoek er wellicht door gebaat wordt.’ Welnu, dit is ook mijn enig argument om de heer K. zo uitvoerig te weerleggen.

Leiden.

K. HEEROMA.

Karl Bühler's nieuwste boek.

Toen ik enkele jaren geleden in dit tijdschrift Karl Bühler's taalpsychologie in elementaire vorm schetste, wees ik er op, dat wij nog grote verwachtingen mochten koesteren. Maar.... hoe vaak komt het voor, dat een geleerde werkelijk de wegen bewandelen kan, die hij zelf verkiest? Hoe dikwijls wordt hij niet op andere paden gedrongen door de direkte eisen der praktijk van zijn wetenschap, van zijn docuur, door de discussie met vakgenoten, door wat niet al.

Nu echter B ü h l e r 's S p r a c h t h e o r i e (*Die Darstellungsfunktion der Sprache*; *Fischer, Jena 1934*) voor ons ligt - een gedegen werk van meer dan 400 blz. - nu mogen we toch tevreden zijn.... al ‘smaakt deze perzik naar meer’.

In vier hoofdafdelingen is het werk ingedeeld: 1° Die Prinzipien der Sprachforschung, 2° Das Zeigfeld der Sprache und die Zeigwörter, 3° Das Symbolfeld der Sprache und die Nennwörter, 4° Aufbau der menschlichen Rede: Elemente und Kompositionen. Hoewel Bühler toont zeer ruim geïnformeerd te zijn inzake taaltheoretische problematiek, moet men zijn werk niet lezen om er allerlei meningen van anderen in gerefereerd te vinden. Belangrijk is het echter in dit verband te vermelden, dat Husserl's invloed - ondanks Bühler's afwijzing - duidelijk aanwijsbaar is. Wat de psychologische praesuppositie betreft, hier is Bühler ten slotte zelf te zeer de grootmeester dan dat men iets van betekenis zou kunnen uitrichten met het aanwijzen van invloedjes hier en verwantschapjes daar. Wat de taalwetenschappelijke kant betreft, hier heeft de oorspronkelijke medicus Bühler, via de studie der spraakstoornissen, de linguistiek en de filologie leren kennen in persoonlijk kontakt met een Streitberg. Verder steunend op eigen studie en talrijke filologische medewerkers heeft hij zich ingewerkt tot in de phonologie van Trubetzkoy toe.

Het is, mij dunkt, aan geen twijfel onderhevig, dat wij hier met een afdoende breed gefundeerd werk te doen hebben.

Wat direkt ieder filoloog belang inboezemt - het is zoveel, dat we het er niet zonder bezwaar uit kunnen lichten: de kwestie taal-en-spraak, de verhouding woord-zin, de psychologische

grondslagen der idg. demonstrativa, de structuur van het deixisveld, de klankschildering, het idg. kasussysteem, de phonologie, het woordbegrip, de funkties van het artikel, de ‘en’-verbindingen, de metafoor, de zin, enz. enz. Het is duidelijk hoe zelfs de meest positivistische filoloog zich aan de verleiding niet onttrekken kan, hier toch eens een blik in te werpen.

Het is verder belangwekkend te zien, hoe Bühler enkele theorieën, die reeds jaren lang als grondleggend voor de taalwetenschap beschouwd worden, hier bestrijdt, hoe hij Paul's Prinzipien en De Saussure's Cours fundamenteel aanvalt, zoals hij trouwens ook Husserl afwijst. Niet zonder van alle drie in stijgende mate, naar gelang hunner volgorde, geleerd te hebben.

Voor degeen, die zich interesseert voor werken als b.v. die van Ries, moet het zeer de moeite waard zijn, de diskussie te volgen, die hier bij de werken van dezen geleerde aanknopen. Herhaaldelijk knoopt Bühler trouwens aan bij belangrijke gedachten en belangrijke werken, die hij soms verderspint, soms bestrijdt. Daarom zal dit boek meer dan alleen theoretische waarde kunnen hebben, ook al noemt het zich ‘Sprach*theorie*’. Naast b.v. Jespersen's Philosophy of Grammar zou het moeten behoren tot de lectuur, die ieder doctorandus gelezen en in bevredigende mate verwerkt moest hebben. Kritiek valt natuurlijk te oefenen. Wil men dat echter loyaal en zinvol doen dan zal men veel ruimte tot zijn beschikking moeten hebben, omdat Bühler's werk een goed samenhangend geheel vormt. Detailkritiek - zelfs gewichtige - is er in overvloed mogelijk, maar waartoe een lijst van opmerkingen, wanneer die slechts genoemd kunnen worden en niet uitgewerkt? Bovendien, daarvoor is dit werk *te* belangrijk.

M.J. LANGEVELD.

Kroniek en kritiek.

Het lot van de vrouwelijke genitieven der, ener, mijner enz. In sommige kringen heerst ongerustheid omtrent de gevolgen van de nieuwe spelling: hoe zal men, na het schrappen van de meeste buigings-n's, weten waar men al of niet *der, ener, mijner* enz. moet schrijven? Allereerst moet opgemerkt worden dat dit bezwaar evenzeer geldt voor de regeling van de Staatskommissie 1918, reeds enige jaren op het gezag van Terpstra-Van Ginneken

bij het onderwijs gangbaar, en voor 50 % ook voor de geslachtslijst Kluyver-Muller van 1921. Sommigen vrezen uitroeiing van deze ‘onmisbare’ genitieven; anderen verwachten, en bepleiten zelfs, uitbreiding tot vroeger mannelijke woorden. Het juiste standpunt is m.i.: nòch een ‘klopjacht’, nòch kunstmatige aankweek.

Ongetwijfeld zullen deze genitieven door stijltraditie nog lang voortbestaan. Maar zij die zich op traditie beroepen uit conservatisme, vergeten te vaak dat bij traditie ook evolutie werkzaam kan zijn. Wetenschappelijke beschouwing eist eerbied ook voor de feiten. De stijlontwikkeling in het negentiende-eeuwse Nederlands kenmerkt zich door een snel verminderend gebruik van de genitieven-enkelvoud, terwijl de genitieven-meervoud - zonder invloed van geslachtsonderscheid - talrijker bleven. De mannelijke en onzijdige genitieven op *s* zijn weer schaarser dan de vrouwelijke op *r*. Wij wezen reeds op de merkwaardige statistische gegevens, in 1916 in dit tijdschrift gepubliceerd (X, 295); het zou interessant zijn, deze cijfers aan te vullen door een onderzoek van taal der jongere generatie van letterkundigen. De behoefte aan dit stijlmiddel zal zowel bij ouderen als bij jongeren verschillend zijn. Op een gelijk aantal bladzijden vond ik b.v. bij Blok een dubbel getal *der*-vormen als bij Huizinga, en bij deze weer tweemaal zoveel als bij Van Deyssel, terwijl Verwey er weer minder nodig heeft. Niemand zal beweren dat dientengevolge in gelijke verhouding stijlverslapping optreedt. Uit het opstel van Simons in deze aflevering blijkt trouwens dat dit ‘allerkostbaarste’ stijlmiddel volstrekt niet onmisbaar is. Zonderling lijkt mij Huizinga's redenering: ‘De Engelsche stijl is op vermijding van een herhaald *of the* ingesteld, de onze kan waarlijk geen enkele afzakking in de richting van het vulgaire (!) verdragen’. Afgezien van het feit dat onze taal blijkbaar reeds ingesteld is op het vermijden van een herhaald *van den* en *van het*, is ook in het Engels de herhaling van *of the* niet zo zeldzaam als Huizinga meent. Shelley schrijft b.v. het vers: ‘The shadow of the idol of the thought’. Dat deze herhaling *onder alle omstandigheden* vermeden moet worden, is trouwens een schoolmeesterlijke ‘leer’.

In het *Verslag* van de Staatscommissie 1918 (blz. 20) schreef A. Kluyver voorzichtig: De Commissie heeft in aanmerking genomen dat vormen als *der, dezer*, die in de practijk zooveel gemak geven, gaandeweg ruimer toepassing zullen vinden. Nu zou men deze voorspelling in een aanbeveling en zelfs in een voorschrift willen omzetten. Mij lijkt dat even onnatuurlijk en

ongewenst als de invoering van *des* bij vrouwelijke woorden (b.v. *des taals*) op het einde van de zestiende eeuw gebleken is. Wie deze uitbreiding van *der* tot oudtijds-mannelijke woorden bepleit, gaat uit van de veronderstelling dat hetgeen hij voor zijn eigen gebruik terecht of ten onrechte 'onmisbaar' acht, ook voor anderen, tot in verre toekomst, onmisbaar zal blijven en blijken. Bij geen van de spellingregelingen, nòch in 1892, nòch in 1918, nòch in 1934, is een voorschrift omtrent het *der*-gebruik gegeven; m.i. terecht; het is in de grond een stijlkwestie. Wie er behoefte aan heeft, houde zich streng aan de traditie; wie die behoefte in mindere of geringe mate gevoelt, zal zich een stijl eigen kunnen maken, die voor een *der*-rijke stijl in geen enkel opzicht behoeft onder te doen. En zelfs, als bij komende geslachten de ontwikkeling naar ongeflecteerde vormen hetzelfde eindpunt zou bereiken als in het tegenwoordige Engels, dan is dat vooruitzicht volstrekt niet zo verontrustend.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Dr. J. van Mierlo, *De Spellingkwestie, Voor den adel van de Nederlandsche taal* (Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven - N.V. Standaard-Boekhandel - 1934).

Het zal menigeen verbazen dat Van Ginneken onlangs deze gelegenheidsbrochure aanbeval, voor allen die het spellingvraagstuk wilden bestuderen. Reeds op de eerste bladzijde toont de schrijver dat hij zich nòch van de oude nòch van de nieuwe spellingbeginselen voldoende op de hoogte gesteld heeft. De grondregel: 'schrijf zooals gij spreekt' vindt men woordelijk bij Siegenbeek[1)], en in nauwkeuriger formulering bij L.A. te Winkel. Deze regel wordt ingeperkt: 1° door de gelijkvormigheid, 2° door de afleiding. De eerste beperking is door Kollewijn *volledig* aanvaard; de tweede gedeeltelijk behouden. Het is dus een dwaasheid, de nieuwe spelling als 'fonetisch' te beschouwen. 'Men verwarre niet schrijftaal en schrijfwijze, evenmin schrijftaal en stijl', zegt de schrijver terecht (blz. 25), maar in deze brochure worden ze doorlopend verward! Het zou een onbegonnen werk zijn, alle onjuistheden en ongegronde beweringen aan te wijzen: in de veeljarige spellingpolemiek zijn ze honderd maal aangewezen

1) Moet nog eens herhaald worden dat geen 'Kollewijner' dit als *stijl*-voorschrift verkondigd heeft?

en weerlegd. Op één punt wil ik nog wijzen: de schrijver is zelfs niet op de hoogte van de grondbeginselen en de evoluties, die Van Ginneken, zijn leermeester in dezen, de laatste jaren vertoonde. Zelfs als Van Ginneken de *Grondbeginselen*, die hij in het begin van 1934 nog verloochende, op het einde van 1934 weer volledig voor zijn rekening neemt, dan begaat Van Mierlo een zonderlinge vergissing. Op blz. 43 valt hij Marchant aan wegens het handhaven van de seksuele n. 'Wat is dat nu voor een regeling? Ik zou wel willen weten op grond van welk wetenschappelijk beginsel men zoo iets verdedigt. Het potsierlijke der nu getroffen regeling moet aan de kaak gesteld worden. Potsierlijk inderdaad: de algeheele afschaffing der buigings-n liet zich nog veel beter verdedigen dan zulk een misbaksel'. Welnu, dit misbaksel is gebakken door.... Van Ginneken, die het reeds in 1918 'wetenschappelijk' verdedigde, op wiens advies Minister Terpstra het aanvaardde, en ter wille van wie Minister Marchant het, tegen eigen beter inzicht, moest opnemen in zijn compromis. Van Mierlo had in de *Grondbeginselen* (blz. 6) kunnen lezen dat dit, volgens Van Ginneken, een 'strikt noodige correctie is in de traditioneele spelling'.

Zonderling is ook, dat Van Mierlo nergens doet uitkomen dat er sinds drie jaar een Zuid-Nederlandse Vereniging voor spellingvereenvoudiging bestaat, in nauwe samenwerking met de zustervereniging in het Noorden, en waarin bijna alle Neerlandici aan de Universiteiten van Gent, Leuven, Luik en Brussel zitting hebben. Voor een breed opgezette gedachtenwisseling met zijn land- en vakgenoten was dus ruimschoots gelegenheid geweest; van een buitenlandse overrompeling kan nauwelijks sprake zijn.

Op het gebied van litteratuurwetenschap heeft Van Mierlo zijn sporen verdiend; het terrein van taal en spelling is voor hem nog te glad ijs, waarop hij zich zonder degelijke voorbereiding liever niet moest wagen. Er is één troost: ook op literair gebied heeft hij nooit geaarzeld, onjuist gebleken opvattingen prijs te geven.

C.G.N. DE VOOYS.

H. Obreen en A. van Loey, *De oudste Middelnederlandsche Oorkonden*, voor onderwijs en eigen studie verzameld en naar het oorspronkelijk uitgegeven (Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie, April 1934).

Wie zich met de studie van de Middelnederlandse niet-literaire taal, in 't bijzonder van de oorkonden, bezighoudt, heeft met

allerlei moeilijkheden te kampen: de stukken zijn niet gezamenlijk uitgegeven, en over 't algemeen is meer met de behoeften van historici dan van filologen rekening gehouden. ‘De teksten van oorkonden zijn in de meeste uitgaven voor taalkundig onderzoek niet voldoende betrouwbaar,’ konstateert De Vooys.[1)]

Het is dan ook zeer toe te juichen, dat de historicus Obreen en de taalkundige Van Loey in gelukkige samenwerking thans een eerste proeve aan de vakgenoten voorleggen. Zij beperken zich hier tot de 33 oudste oorspronkelijke oorkonden: de rij opent met de schepenbrief van Bochoute (1249) en sluit met een stuk betreffende landverkoop ten overstaan van schepenen van Sijsele (1270). Daartussen vindt men allerlei andere, ook Noordnederlandse oorkonden; zo b.v. de merkwaardige stadskeur van 1254 van Middelburg, waarvan Obreen de echtheid volhoudt; en die van 1267, waarin Floris V de poorters van Delft algehele tolvrijdom verleent. De reproduktie is zeer nauwkeurig; ook interpunktie en hoofdletters van de originelen zijn bijbehouden, wat de leesbaarheid niet vergemakkelijkt[2)]. Van Loey heeft de teksten van filologische aantekeningen voorzien en een glossarium toegevoegd; Obreen geeft een historische toelichting, voorts een naamregister en een calendarium. Bij de bestudering van de teksten blijkt meermalen, dat de dialektische eigenaardigheden niet overwegen, doordat de schrijftraditie vaak al machtiger was; zo heeft de Middelburgse slechts weinig Zeeuwse, de Delftse slechts weinig Hollandse eigenaardigheden. Interessant zijn vormen als *sade* ‘zode’, *Roedjar* (= Rudiger), die wel eerder Ingvaeoons dan Fries genoemd moeten worden; ((*t*)*scoensdachs* ('s Woensdags); spellingen als *brux* voor *broex, lansch wert = lands wert* (‘omgekeerde’ spelling met *sch* voor *s*); ἅπαξ λεγόμενα als *godes tinde, drints* (tenzij zich hierin verschuilt het woord *rente, rinte*). Hopen we, dat het de verdienstelijke bewerkers gegeven moge zijn, spoedig een uitgebreide verzameling op deze eerste proeve te doen volgen.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

1) Geschiedenis van de Nederlandse taal, blz. 198.
2) Anders als in de uitgave van handvesten door V.d. Heyden en Mulders (Nijmeegse Studieteksten); men vergelijke b.v. de ook in deze verzameling afgedrukte keur van Middelburg.

Uit de tijdschriften.
(November - December).

De Gids. Nov. Drie redakteuren spreken zich in verschillende geest uit over de nieuwe spelling, ten bewijze dat de Gids ten opzichte van dit vraagstuk geen ‘gids’ kan zijn. In de *Kroniek* spreekt Anton van Duinkerken over *Dichters en hun wereld*, waarbij ter sprake komen: Stuiveling, Kemp, Marsman, Donker, Greshoff, Elsschot en Van Nijlen.

Dec. Anton van Duinkerken's kroniek is gewijd aan de *Tuin van Eros*, van Jan Engelman.

De Nieuwe Gids. Nov. W. Kloos behandelt nog eens *De kwestie Vosmaer-Kloos*, naar aanleiding van Stuiveling's proefschrift. Op grond van twee gepubliceerde brieven eist hij voor zich de eer op, tot de uitgave van Perk's gedichten de stoot gegeven te hebben. - De *Nieuwe-Gids-correspondentie* wordt in deze aflevering vervolgd.

Des. Max Kijser ziet in Stuiveling's proefschrift niets anders dan ‘kleinzielige haarkloverijen’; smalend noemt hij de schrijver ‘*De would-be accountant van Tachtig*’. Bovendien verwijt hij hem, Kloos niet genoeg geëerd te hebben. - Opnieuw volgt enige *Nieuwe-Gids-correspondentie*.

Groot-Nederland. Nov. Elisabeth Zernike wijdt een waarderende beschouwing aan de persoon en het werk van *Augusta de Wit*. - Greshoff beoordeelt gunstig de bloemlezing uit revolutionaire poëzie, die I. van de Velde uitgaf onder de titel *Het Eeuwige Vuur*.

De Stem. Nov. Dirk Coster beoordeelt de roman *Kaas* van Willem Elsschot, en geeft een uitvoerige, van grote waardering getuigende karakteristiek van *Felix Timmermans*. In de *Poëziekroniek* behandelt Anthonie Donker de laatste verzen van Marsman: *Porta nigra*. De beoordelaar meent dat in deze verzen steeds meer het eigenlijke wezen van de dichter zich openbaart: ‘Marsmans vurigste en helderste verzen zijn niet wat hij wàs. doch wat hij wìlde zijn’. Bewondering toont Donker voor de

kleine frisse bundel *Stabielen en passanten* van Pierre Kemp. - In het *Critisch Bulletin* bespreekt A. Donker een Rotterdamse roman uit het familie- en zakenleven, nl. *De slinger van den tijd* door J.M. IJssel de Schepper-Becker.

Des. In het *Critisch Bulletin* vindt men o.a. een beoordeling van Arthur van Schendel's *Herinneringen van een dommen jongen*, door R. Blijstra, en van A. den Doolaard's *Orient Express* door C.J. Kelk.

Stemmen des tijds. Nov. L.H. Stronkhorst schrijft een polemisch artikel over *Albert Helman*, naar aanleiding van de roman 'Waarom niet'.

Dec. W.A.P. Smit schrijft waarderend over de bewerking van een oeroud Soemerisch-Babylonisch epos *Gilgamesj*, door Jan Eekhout.

Opwaartsche Wegen. Nov. H. de Bruin beoordeelt Albert Helman's 'Waarom niet', dat hij als geheel mislukt acht, ondanks waardevolle détails. - Een uitvoerig opstel schrijft J.M.Ph. Uitman *Bij Marsman's nieuwste verzenbundel 'Porta nigra'*, met het motto 'Het vitalisme is nog niet uitgewoed'. Hij beschouwt Marsman 'nog altijd als de grootste "dichter" van een na-oorlogs letterkundigen-geslacht.'

Roeping. Nov. In de rubriek *Nederlandse Letterkunde* beoordeelt G. Knuvelder de 'sociale roman' *De menschen meenen het goed met de menschen*, van Maurits Dekker, de roman *Celibaat* van Gerard Walschap, en twee verzenbundels: *Porta nigra* van H. Marsman en *Gebroken licht* van Anthonie Donker. - Van Oldenburg Ermke beoordeelt *Orient Express* van A. den Doolaard

Dec. F. van Oldenburg Ermken kondigt, in een artikel *Een spiegel der eenheid*, een verzamelwerk aan, getiteld *Katholische Leistung in der Weltliteratur der Gegenwart*, waarin Gerard Knuvelder een overzicht geeft van de Nederlandse, en Wiens Moens van de Vlaamse letterkunde. - F.A. Brunklaus karakteriseert Albert Kuyle en Pater Schreurs als *De Nar en de Dichter*: van de eerste beoordeelt hij de bundel *Alarm*, van de tweede een uitgelezen verzameling gedichten.

Den Gulden Winckel. Nov. In de *Kroniek van het Proza* schrijft Gerard van Eckeren met veel lof over *Orient Express* van A. den Doolaard, die 'buiten den kring getreden is' van

de schrijvers die zich tot eigen land beperken. - W.A. Kramers beoordeelt *De smalle mens* van E. du Perron, een bundel dagboekbladen, essays en beschouwingen.

Dec. G. van Eckeren (*Kroniek van het Proza*) beoordeelt de roman *Sofie Blank* van Jeanne van Schaik-Willing. - H.W. van Tricht beschuldigt De Raaf, naar aanleiding van zijn Kloosbiografie, van 'Legendevorming om Kloos': in het biezonder geeft de biograaf een onjuiste voorstelling van de verhouding tussen Kloos en Van Eeden. - De *Kroniek der Poëzie*, van J.C. Bloem, handelt over Henriette Roland Holst (*Tusschen Tijd en Eeuwigheid*) en Boutens (*Hollandsche Kwatrynen*).

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXII, afl. 4. Ed. Fraussen O.F.M. behandelt, onder het opschrift '*Voorwaardelijke wijs*', de *Modaliteit van de werkwoordelijke vormen met 'zou'*, waarin alle gevallen van deze constructie nauwkeurig nagegaan en gerangschikt worden. - G.A. Nauta bespreekt *Het zonnelied van St. Franciscus in het Nederlandsch* en vergelijkt daarmee de verheerlijking van de zon bij latere Nederlandse dichters. - Jos. J. Gielen beoordeelt het proefschrift van M. Langbroek over *Liebe und Freundschaft bei Klopstock und im niederländischen empfindsamen Roman*.

Levende Talen. Dec. A. Zijderveld trekt *Een les uit de spellingstrijd van deze zomer*, nl. dat de docenten in het Nederlands de plicht hebben bij hun oudere leerlingen de fundamentele begrippen van taal en spelling te verhelderen en te verdiepen. - L.J. Corbeau schrijft over *De studie der Franse grammaire*, in moderne zin. - R. Kuitert bespreekt het proefschrift van M.J. Langeveld over *Taal en Denken*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde, LIII, afl. 4. D.C. Hesseling bestrijdt in een artikel *Africana* een jonge Duitser, J. Wittman, die in zijn dissertatie: *Die Sprachgeschichtliche Entwicklung des Deflexionstypus im Afrikaans* (Bonn 1928) opnieuw de 'spontane ontwikkeling' van Afrikaans uit Nederlands aanneemt. - D.H. Smit publiceert *Eenige brieven van Johan van Heemskerck in het archief der familie Van Foreest*. - K.Heeroma geeft een beschouwing over *Het Zeefrankies*, waarbij hij afwijkt van de beschouwing van Van Wijk: het Veluws en oostelijk Utrecht rekent hij er niet toe, maar wel het Noord-Hollands met de dialekten van de eilanden. - A.M.E. Draak (*De Nederlandsche*

Ferguut-uitgaven en de variantenlijst van Martin) wijst er op, dat de Dietse Ferguut-vertaler vaak ten onrechte verdacht is van vrije of onjuiste weergave: hij volgde dan een afwijkende Franse tekst. - J. de Vries zet zijn *Studiën over Germaansche mythologie* voort met een bespreking van *Warf* en *Werf*. - Paul de Keyser verschaft uit Brusselse archivalia *Nieuwe gegevens omtrent Colijn Callieu* (*Coellin*), *Jan de Baertmaker* (*Smeken*), *Jan Steemaer* (*Percheval*) *en Jan van den Dale*. Interessant is zijn veronderstelling dat de Brusselse stadsrederijker Colijn de auteur zou zijn van de zeven *Bliscappen* en tevens van de *Spieghel der minne*, terwijl de Brusselse Smeken wellicht te vereenzelvigen is met de auteur van het Bredase mirakelspel. - A. Kessen verzamelde gegevens *Over de taal der oudste Limburgse niet-literaire bronnen*, uit dertiende- en veertiende-eeuwse oorkonden. - A.E.H. Swaen schrijft over *Blindhokken*; M. Schönfeld over het woord *Gans*, terwijl H.F. Wijnman aantoont dat de dichter *Reyer Anslo* enige tijd lakenkoper geweest is.

Onze Taaltuin. Nov. G.S. Overdiep bestudeerde *Het Katwijksch*, niet alleen als dorpstaal, maar tevens als visserstaal. - Jac. van Ginneken publiceert een met kaartjes toegelichte studie over *De oud-Nederlandsche umlaut en de mouilleering*, waarin hij ‘de krioelende mouilleeringsresten in onze tegenwoordige Zuiden Noord-Nederlandsche dialekten opspoort, om hieruit onze Nederlandsche Umlautgevallen te verklaren’. - A. Weynen onderzocht *De zintuigelijke gewaarwordingen bij de Israëlieten in onze letterkunde*, nl. bij Da Costa, Heijermans, Querido en Is. de Haan.

Nov. A. Weynen vervolgt het bovengenoemde artikel; G.S. Overdiep besluit zijn studie over *Het Katwijksch*. - Jac. van Ginneken bespreekt, naar aanleiding van een Finse studie, *Staande uitdrukkingen die van verre komen*, voor een deel ‘Lehnübersetzungen’. - In een artikel *Huizinga en Marchant* neemt Van Ginneken zijn in 1933 verloochende ‘Grondbeginselen’ weer geheel voor zijn rekening, en verzet hij zich hartstochtelijk tegen de verderfelijke nieuwe spelling. - A. Weynen bespreekt een bundel Limburgse *Spreekwoorden en Gezegden* van W.H. Bours.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Febr. Felix Timmermans levert een novellistisch gekleurde

bijdrage over *Breugel: Een veronderstelling*. - Em. de Bom herdenkt de verdiensten van *Jan Oskar de Gruyter* voor het Vlaamse toneel. - J. van Mierlo (*Over Hadewych naar aanleiding van een dissertatie*) oordeelt zeer ongunstig over het proefschrift van M. van der Zeyde, waarin hij niets nieuws weet te vinden.

Maart. J. Vercoullie bespreekt *De Germaansche etymologieën in den 'Dictionnaire général*.' - M. Sabbe behandelt *Vreugdezangen bij het tijdelijk verdrijven der Barrière-garnizoenen in 1745*. - Leonard Willems oppert in zijn *Maerlantstudiën* onderstellingen over het leven van de dichter, en stelt in de *Reinardiana* vernuftige emendaties voor.

April. A. Carnoy bespreekt de *Reduplicatie in kindertaal*, in verband met de reduplicatie in het algemeen. - Herman Teirlinck geeft verslag over *Een tweede exemplaar van de Plantiniaansche Reinaert-uitgave* (1566), door hem ontdekt. - H. Obreen en A. van Loey bezorgden *De oudste Middelnederlandsche Oorkonden, voor onderwijs en eigen studie verzameld en naar het oorspronkelijk uitgegeven*. Bij elke oorkonde vindt men zowel Philologische als Geschiedkundige aantekeningen, terwijl registers van persoonsen plaatsnamen en een uitvoerig glossarium toegevoegd zijn. Deze nuttige uitgave (140 blz.) is ook afzonderlijk verkrijgbaar.

Dietsche Warande en Belfort. Nov. Het artike! *De Gothiek* van Urbain van de Voorde is een hoofdstuk uit zijn boek *Ruusbroec en de Mystiek*.

Dec. P. Oomes geeft 'persoonlijke herinneringen' aan *Persijn in Holland*.

Museum. Nov. K.H.E. de Jong beoordeelt het proefschrift van R. Schokker over *Bilderdijk en Duitschland*.

Des. Jos. Mansion beoordeelt de studie van W. Welter: *Die niederfränkischen Mundarten im N.O. der Provinz Lüttich*. P. Leendertz beoordeelt de dissertatie van W. Friedrich: *Der lateinische Hintergrund zu Maerlants 'Disputacie'*; A. Kluyver beoordeelt het *Bronnenboek der Geheimtalen* van J.G.M. Moormann.

Ons Eigen Blad. Nov. Gerlach Royen betoogt in een polemisch artikel *De n-bacil en de n-paskwil* nogmaals dat 'in geen enkel dialekt de mannelikheids-n ooit dienst doet als *naamvalsonderscheiding*.'

C.D.V.

Vers, voordracht, muziek.

I. De theorie van Stuiveling.
II. Versbouw en voordracht.
III. Bezwaren tegen muzikale notatie in het algemeen en die van Stuiveling in het biezonder:
    1) de isochronie van lettergrepen.
    2) de maatverdeling.

IV. Door welke factoren wordt het goede ‘rhythme’ bepaald?
V. Wat is de ‘norm’ van de 5-voetige jambe? Is deze in de loop der jaren veranderd?

Kort geleden is verschenen een zeer belangwekkende en belangrijke studie over ‘Versbouw en rhythme in de tijd van '80’ van G. Stuiveling, diss. Groningen, 1934.

Het werk munt uit door rijkdom van materiaal en conclusies, objectiviteit in de bespreking van meningen van anderen en hoffelikheid in de polemiek. Ik zal hier in hoofdzaak alleen het eerste, meer algemene deel, bespreken, waarin de schrijver tegen mijn opvatting stelling neemt: de literair-historiese kant van het probleem zal ik aan de Neerlandici van professie overlaten.

Ik geef deze beschouwingen met enige aarzeling. Ik zal gebruik maken van eigen onderzoekingen, die bestemd zijn voor een meer omvangrijke publicatie; slechts daar kunnen ze met uitvoeriger toelichting en fundering, alsmede in een groter verband, hun volle betekenis krijgen.

Nog om een andere reden laat dit artikel mij enigzins onbevredigd. Het voorlopig karakter er van dwingt mij er toe minder opbouwende kritiek te geven, dan ik zelf zou hebben gewenst, en dan het werk van de heer Stuiveling verdient. Gaarne was ik b.v. ingegaan op de interessante beschouwingen blz. 52-73 en 174-180 over het ‘bi-metriese’ vers; ik hoop daarop later terug te komen.

I. *De theorie van Stuiveling*.

In de inleiding tracht de schrijver te bepalen, wat het normale, beter gezegd het normatieve, metrum van de 5-voetige jambe is.

1) Hij beschouwt deze als een alternerend 10- (11-)lettergrepig vers,

dat verschillende variaties toelaat, waarvan de belangrijkste zijn: omzetting van de jambe tot een trochae, onderbetoning van een even en overbetoning van een oneven lettergreep. De bedoelde onderbetoning brengt versnelling, overbetoning vertraging van tempo met zich mee. Dit is het gevolg van de neiging der heffingen, d.w.z. der sterke lettergrepen, op gelijke afstand van elkaar te liggen, en ook van het feit (p. 9, 7e en 6e regel v.o.), dat sterke lettergrepen lang zijn.

2) De lettergrepen zijn in principe isochroon, en het schema, dat zowel voor de norm als voor de variaties geldt, is de 4/4 maat, zo dat de laatste lettergreep na de tweede maat valt. Dus:

Vóór de eerste maat kunnen 0, 1, 2, misschien meer lettergrepen staan, binnen een maat meer of minder dan 4: in dit geval kan men de beweging met behulp van triolen of van rusten aanduiden. Enkele voorbeelden:

Nauw zichtbaar wiegen op een lichte zucht, (p. 10)

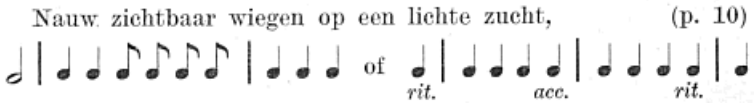

(Het voorbeeld hierboven staat niet op één lijn met de volgende: het is meer bedoeld als uiterste grens van variatie van het schema).

Die nooit dan in den droom elkaar ontmoetten. (p. 15 en 16)

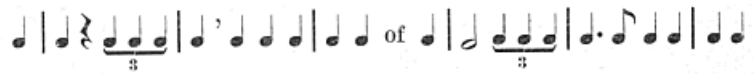

Ik, die mijn leven uit te zeggen zoek (p. 20)

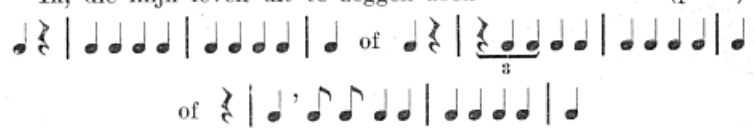

Schoonheid, o gij, wier naam geheiligd zij (p. 21)

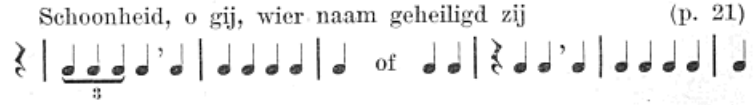

De schrijver is voorbereid op het bezwaar, dat deze regels subjectief zouden zijn: maar, zegt hij, dit geldt toch zeker niet voor de boven onder 1) genoemde feiten. Van de onder 2) genoemde zegt hij dat niet uitdrukkelik; hij meent, dat hier alleen het experiment tussen zijn opvattingen en die van anderen zal

kunnen beslissen, door te bepalen de grootste gemene deler van een aantal voordrachtswijzen. De individuele variaties hebben volgens hem met het wezenlik rhythme niets te maken.

De grondslag voor zijn verder onderzoek vormen nu de onder 1) genoemde feiten, niet de onder 2) geformuleerde hypothesen. Wanneer ik mij in mijn bespreking practies beperk tot het onder 2) genoemde, dan doet dat dus aan zijn literair-historiese conclusies geen afbreuk.

II. *Versbouw en voordracht.*

Voor een helder inzicht en voor een gezonde methode van onderzoek is het boven aangeduide verschil tussen objectieve en subjectieve verschijnselen van het grootste belang. Alleen een principiele uiteenzetting van dit probleem kan hier nieuw licht werpen.

Er bestaat een essentieel verschil tussen dat, wat de dichter heeft gewild, en dat, waaromtrent hij ons in het onzekere en waarin hij ons dus vrij laat. Het is het verschil tussen versbouw en voordracht, tussen bedoeling en realisering, tussen het werk van de dichter en dat van de voordrager (lezer, schrijver, drukker; de laatsten kunnen de correspondentie, b.v. van versregels, visueel realiseren, wat in het Chinese vers biezonder belangrijk is, ook bij Arno Holz, e.a.). Dit verschil bestaat niet voor degenen, die menen, dat er slechts één juiste voordracht is, omdat de bedoeling van de dichter tot in details volledig zou zijn. Wij moeten daarom eerst deze hypothese van de enige juiste voordracht bespreken.

Sommige onderzoekers menen, dat van een bepaald gedicht slechts één juiste voordracht bestaat (Sievers e.a.); anderen menen een scherpe grens te kunnen trekken tussen vers en voordracht, zodat de voordracht min of meer vrij is van het vers, althans bij een zelfde vers verschillende mogelikheden open laat.

Naar mijn mening bestaat er een principieel verschil tussen het vers als werk van de dichter en de voordracht als werk van de voordrager; de grens tussen beide is als regel niet scherp te trekken, maar van één enig juiste voordracht van een bepaald gedicht kan geen sprake zijn.

Oudtijds moet de dichter wel als regel tevens voordrager, vaak tevens componist en zanger zijn geweest: men denke aan troubadours, e.d. In elk geval heeft zich later, al in de tijd der rhap-

soden, meer nog na de verspreiding van schrift en druk, de voordrager-niet-dichter ontwikkeld. De specialisering, de arbeidsverdeling tussen dichter en voordrager is thans zover doorgevoerd, dat de dichter practies de gehele voordracht aan de voordrager overlaat; aanwijzingen daarvoor als - of .... voor pauzes; accenten, cursieve druk e.d. voor nadruk, zijn zeldzaam, vooral in Frankrijk, het land van de verzorgde voordracht.

Men kan natuurlik de voorstelling, die de dichter tijdens het scheppen van de voordracht heeft, de enig juiste voordracht noemen. Dat is dan eenvoudig een definitie. Maar is deze definitie wel bevredigend? Dichters zijn vaak slechte voordragers, ook van eigen gedichten; is dat alleen physies of ook psychies onvermogen? Ik weet niet, of ooit een dichter behoefte heeft gevoeld zijn eigen voordracht van een bepaald gedicht phonographies te laten vastleggen, uit angst voor onjuiste voordrachten. Goede dichters hebben mij verzekerd, dat bij het scheppen hun voorstellingen omtrent de voordracht uiterst vaag en onvolledig waren, zowel wat betreft toonverloop, als wat betreft tempo, nadruk, mimiek, e.d. Van deze factoren hangt grotendeels het zo belangrijke rhythme af, vooral van het tempo. Het visuele beeld, zelfs de verdeling van de regels over de bladzijde, is bij onze dichters als regel vaag, vager b.v. dan bij de Chinese, wier ideaal het is tevens schoonschrijver en tekenaar te zijn: gebrekkige arbeidsverdeling als men wil. De analogie met andere kunsten is leerzaam: staat de toneeldichter de hele rol van elke speler, de hele regie en de decors in details voor ogen? In de muziek worden fuga's vrijgelaten. Het is bekend, dat componisten meermalen verrast werden door h.i. voortreffelike, maar onverwachte wijzen van vertolken.

De dichter laat dus veel aan de voordrager over; er is een grens tussen het werk van de dichter en dat van de voordrager. Er zijn als regel minstens twee enig juiste voordrachten: die, welke de dichter voorzweefde, de historiese, vage, onvolledige, object van historiese reconstructie; en de mooiste, volledige, die met de voordrager, het publiek en de omstandigheden kan variëren. Het werk van de voordrager is niet alleen reconstruerend, maar ook construerend.

Als gedicht zullen we mogen beschouwen dat, wat de dichter duidelik fixeert of ondubbelzinnig suggereert. Daar het ondubbelzinnige hier altijd dubbelzinnig moet zijn, is de grens noodzakelik vaag.

Jakobson heeft een tijdlang gemeend, dat het gedicht alle taalkundige, phonologiese factoren omvatte, en niet meer. Dit houd ik voor onjuist. Niet alleen geeft de dichter soms aanwijzingen voor de lengte van pauzes, e.d., maar ook berust het zuiver 'rhythmiese' vers (zie onder p. 14-15) op de rhythmiese afstand van ca. ¾ seconde, die nergens een phonologies element is.

Conclusie: er zijn meer enig juiste voordrachten: die van de dichter op het moment van de schepping, en die van de beste voordrager. Dat ze elkaar dekken, is nooit bewezen, onbewijsbaar, en om verschillende redenen onwaarschijnlik.

Wordt nu de muzikale notatie van Stuiveling ondubbelzinnig gesuggereerd? Zijn er omgekeerd misschien uitdrukkelik aangeduide feiten, die met deze notatie in strijd zijn?

Het eerste is zeker niet het geval.

Het laatste is m.i. het geval. In wat door de dichter uitdrukkelik wordt aangeduid, althans ondubbelzinnig gesuggereerd, speciaal de afwisseling van sterke en zwakke lettergrepen, en de frequentie van sterke en zwakke op bepaalde plaatsen van het vers, liggen elementen, die in strijd zijn met de isochronie van alle lettergrepen, zelfs in principe; met muzikale notatie in het algemeen: met de speciale muzikale notatie van Stuiveling in het biezonder.

Stuiveling zegt trouwens zelf, zoals hij mij doet opmerken, dat de lange duur der heffingen en de verlenging der overbetoningen in strijd is met isochronie der lettergrepen. Hij meent, dat deze isochronie niet in de realiteit, maar als *norm* aanwezig is. Ik interpreteer deze *norm* als *tendentie*. Ik geloof echter eerder aan een tendentie tot een verhouding van heffing tot daling als ca. 5 : 3, niet als precies 1 : 1. De heer Stuiveling combineert min of meer mijn opvatting met die van Kossmann.

III. *Bezwaren tegen de muzikale notatie*.

1. *Isochronie van lettergrepen*.

Introspectie leert, dat wat men voelt als goede 'rhythmiese' voordracht van vers en rhythmies proza zich in het algemeen onderscheidt van niet 'rhythmiese' en van de gewone omgangsspraak, onder anderen daardoor, dat er een groter verschil komt tussen sterke en zwakke lettergrepen, en een vrij duidelike grens tussen deze twee groepen; verder, dat de sterke langer zijn dan de zwakke; in de 5-voetige jambe is er een tendentie tot: kort

lang kort lang kort lang kort lang kort lang kort lang. Omgekeerd leert de introspectie, dat de protos chronos, d.w.z. de duur van de kortste noot, waarvan de andere noten dus veelvouden zijn, wel in de muziek, b.v. in het gezongen vers, bestaat.

Deze introspectie wordt door het instrumenteel onderzoek volkomen bevestigd. Er blijkt een min of meer vaste gemiddelde duurverhouding te bestaan tussen de zwakke en de sterke lettergrepen, namelik (in heel ronde getallen) van 2 : 3. Bovendien leert vergelijking met de muziek (speciaal het onderzoek van Stetson), dat deze duurverhouding het gevolg is van de neiging tot een optimale groep van een zwakke met een sterke lettergreep, die men wel een jambe kan noemen. Deze verhouding is echter niet in hele getallen weer te geven, evenmin als de gulden snede, en berust dus niet op een protos chronos of grootste gemene deler van duureenheid.

Stelt men dus in de muzikale notatie de lettergrepen als in principe isochroon voor, dan stelt men de zaak verkeerd voor. Doet men het anders, hoe dan ook, dan suggereert men het bestaan van iets, wat in het vers niet bestaat, nl. de protos chronos van de muziek.

Ook leert het experiment, dat de variaties in duur in het gesproken vers oneindig veel groter zijn dan in het gezongen vers: dit bevestigt dus de introspectie, dat de muzieknoten wèl een kleinste duureenheid hebben, waarvan de andere een veelvoud zijn, de lettergrepen in het gesproken vers niet.

Vanwaar dan toch de telkens opduikende neiging om muzikale notatie te gebruiken? Omdat men dikwijls in de voordracht (subjectieve) isochronie van op elkaar volgende afstanden tussen heffingen heeft, en omdat men, terecht, een correspondentie tussen opeenvolgende lettergrepen voelt. Maar die isochronie van afstanden is iets geheel anders dan isochronie van lettergrepen. De correspondentie tussen opeenvolgende lettergrepen berust op een zekere overeenkomst in motories-akoustiese bouw, gevolg van het ballisties karakter der lettergreep. Maar deze overeenkomst bestaat in de vorm, niet in de duur: die duur is meestal verschillend, en dit verschil hangt grotendeels samen met de verschillende kracht, waarmee ze worden uitgesproken. Van gelijke kracht of iso-energie van opeenvolgende lettergrepen kan slechts zelden sprake zijn.

Men kan zich hier niet beroepen op het feit, dat ook in de gespeelde muziek afwijkingen voorkomen van de geschematiseerde

duurverhoudingen. Integendeel. Het feit, dat de variaties in het gesproken vers zo enorm veel groter zijn dan in het gezongen vers, is op zich zelf al een duidelike aanwijzing voor het ontbreken van de protos chronos in de versbouw. De muzikale protos chronos wordt door de zetting over de verhoudingen van de versbouw gesuperponeerd.

Daarbij komt, dat het bedoelde essentiële verschil tussen versbouw en muziek, of tussen gesproken en gezongen vers, ik bedoel de afwezigheid van de protos chronos enerzijds, de aanwezigheid anderzijds, zich volkomen bevredigend laat verklaren, zelfs noodzakelik volgt uit het verschillende materiaal, waarmee beide werken. De versbouw werkt in hoofdzaak met taal-elementen, d.w.z. lettergrepen en hun functionele eigenschappen. Van de lettergrepen is, afgezien van de samenstelling uit phonemen, en afgezien van de bescheiden rol van de toonhoogte in de vraagzin, slechts één eigenschap 'functioneel', (d.w.z. dat zij een taalkundige rol speelt), namelik de kracht. Deze kracht bestaat voor de waarnemer uit energieverbruik, voor de hoorder uit hetzelfde, door de waarneming ge*re*produceerd. Maar deze 'kracht' komt akousties tot uiting in 3 verschillende factoren: luidheid, duur en toonhoogte (of toonlaagte), die meestal samenwerken, maar elkaar in sommige omstandigheden tot op zekere hoogte ook kunnen vervangen[1)]. We spreken hier van een 'samengestelde eigenschap' of 'complexqualiteit'. Ze vormen in de taal een relatief schema:

zeer zwak, zwak, krachtig, krachtiger, nog krachtiger, enz.

De muziek echter werkt met noten. Deze hebben 3 functionele eigenschappen, die elk een systeem vormen: luidheid, duur, toonhoogte. Het systeem van de luidheid is relatief: ictus, bij-ictus, enz. (met bij-ictus is bedoeld de 'Nebeniktus', b.v. op de derde tel in 4/4

. Dat van de duur is absoluut, voorzover het berust op een protos chronos, relatief in zover de protos chronos door de vertolker wordt bepaald. Het systeem van de toonhoogte is absoluut: de toonladder. De muziek analyseert dus de samengestelde eigenschappen van de taal tot drie eigenschappen, die elk in een systeem aestheties geëxploiteerd worden. Taal

1) Ik heb daarover uitvoeriger geschreven in Phonologie und Phonetik als Funktionswissenschaften, Travaux du cercle linguistique de Prague 4, 1931, 116-147.

en versbouw kennen dese schema's niet, evenmin de normale voordracht. Brengt men ze in de voordracht, dan ontstaan de verschillende vormen van recitatief, die men in de Joodse en de Rooms-Katholieke eredienst kan horen.

De heer Stuiveling schrijft mij naar aanleiding van deze laatste woorden: ‘Als mijn opvatting juist is, is het normaal gezegde vers inderdaad een stadium tussen taal en recitatief. Men brengt niet verschillende elementen *in de voordracht*, maar bij nauwgezette analyse blijkt de natuurlike versvoordracht ze te hebben: als een mens het geraamte.’ Ik kan mij daarmee geheel verenigen. Ceteris paribus is een goed voorgedragen vers meer gecompliceerd en minder schematies van bouw dan een goed voorgedragen muziekstuk. De goed voorgedragen 5-voetige jambe is een resultante van krachten. Een groep van die krachten vormen de niet geschematiseerde verhoudingen in de taal-elementen: lettergrepen, woorden, zinnen, enz. Een andere groep vormt de neiging tot isochronie van afstanden tussen even lettergrepen, meer in potentia, dan in actu, d.w.z. zeer latent; hier is een schema, zoals in de muziek, maar niet continu, zoals daar de maatverdeling: immers aan het eind van de versregel houdt het op. Een derde groep van krachten behoort niet, of niet geheel, tot de versbouw: de neiging tot isochronie van afstanden tussen opeenvolgende krachtige lettergrepen, b.v. in:

> een níeuwe lénte en een níeuw gelúid.

Deze neiging behoort daarom niet altijd tot de versbouw, omdat het aantal krachtige lettergrepen mede afhankelik is van het tempo van voordracht, dat niet ondubbelzinnig door het gedrukte vers wordt gesuggereerd. Men kan hier van een begin van schema spreken: maar bij een zelfde metrum zijn vele zulke schema's mogelik en gebruikelik. Een vierde groep hoort ook niet altijd tot de versbouw: de neiging om het vers in twee duidelik corresponderende delen te verdelen en deze te scheiden; zo is de afstand *lénte en een níeuw* langer dan de vorige en de volgende. Voor een vijfde groep geldt hetzelfde: de bedoelde vershelften in allerlei opzicht aan elkaar gelijk te maken, b.v. door de lettergrepen *nieuw*(*e*) en *nieuw*, evenzo *len*(*te*) en (*ge*)*luid* even sterk te maken. Al deze gelijkmakingen zijn al schema's of begin van schema's: in zoverre is inderdaad het wezen van het voorgedragen vers een overgang van spraak naar recitatief of zelfs muziek. Het meest gecompliceerd is het gezongen vers, waarin alle krachten

van vers en muziek harmonies samenwerken. *Onze werkhypothese in de analyse van vers en voordracht moet voorlopig zijn die van een resultante van vele, vaak latente krachten, die in laatste instantie grotendeels dezelfde zijn bij dichter, voordrager, componist, vertolkend musicus en zanger*.

In de Nederlandse taal spelen luidheid, duur of toonhoogte alléén nauweliks ergens een rol. Op grensgevallen wil ik hier niet ingaan. Geheel anders is het met de 'samengestelde kracht'. Ze dient in de taal voor woordaccent, zinsaccent en nadruk; in de spraak voor groepvorming van lettergrepen, die anders, eenvoudiger, is dan die van de woorden. Ik ben geneigd aan te nemen, dat onze voordracht, ons aestheties spreken, een sterke neiging heeft tot jambiese groepen, om niet te zeggen, dat ze uitsluitend jamben gebruikt. De stijgende groep is veel meer geliefd dan de dalende, ze is in de muziek vrijwel de enige (cf. Der Rhythmus, v.d. schr. Neophilologus, XVII, 255-264).

Ik neig tot de mening: het Nederlandse vers heeft geen dalende, wel stijgende groepen, dus b.v. geen trochaeen, wel jamben. Ook niet groepen als ríjkdom en | mácht, wel ríjk|dom en mácht. De Nederlandse *taal* heeft wel dergelike groepen: hóren, hórende, béterende. Het Nederlandse vers is in zijn realisering een combinatie van de tendenties van versbouw en voordracht. De versbouw heeft blijkbaar wèl dalende groepen, b.v. speciaal in de 5-voetige jambe, met voorkeur voor woordgrens na de derde daling, maar de voordracht *breekt* meestal duidelik de trochaeen en trochaeiese reeksen met onderbetoonde heffing of omzetting (ríjk|dom; (voor wie) kín|deren en (wijzen); wé|ten geen (wisseling van nacht en dag). Trochaeen zijn dus misschien in het vers niet anders dan gebroken jamben. Argument daarvoor: introspectie in het algemeen, gesteund door de neiging in de voordracht de heffing te versterken; verschil tussen voordracht van dezelfde regel als proza en als poëzie bestaat in de regel onder anderen daarin, dat het verschil tussen sterke en zwakke lettergrepen meer geprononceerd is. Dit schijnt mij te wijzen op een neiging tot versterking van de groepvorming, nadering naar het optimum van de groepvorming, en wel van de jambiese groepvorming; immers bij overdreven markeren van dit verschil, bij biezonder 'rhythmies' lezen, komen er onwillekeurig kleine relatieve pauzen achter elke heffing: de zwakke lettergrepen snellen naar de sterke toe, na deze beginnen weer nieuwe versnellingen naar de sterke toe. Het eigenaardig

aestheties effect van zogenaamde trochaeen, dat dikwijls is opgemerkt, vooral in verband met de inhoud: iets slepends, daardoor vaak iets droevigs, enz., kan evengoed het gevolg zijn van *breking* van de jamben, als van werkelike trochaeen.

De opmerkelike krachtsverhouding van daling tot heffing wordt dus waarschijnlik in hoofdzaak bepaald door de optimale jambiese groep. Onderzoekingen daarover bij Stetson zijn door mij boven geciteerd. Deze verhoudingen kloppen met de als gemiddelden in het vers gevondene.

Men zou hier de tegenwerping kunnen maken, dat de woordgrens als zodanig geen phonetiese betekenis heeft: deze mening is een tijdlang, vooral na de ontwikkeling van de instrumentele phonetiek, algemeen geweest. Terecht is daartegen reeds Jacobson op grond van de sandhi-verschijnselen in het Goties opgekomen, eveneens de moderne phonologen. We weten nu beter dan vroeger, dat taalelementen, die niet, of schijnbaar niet, gerealiseerd zijn, toch semanties en aestheties kunnen functioneren. Men bedenke, dat een woordgrens altijd óók een syntactiese grens is, een grens tussen ‘syntagmen’. Men denke ook aan de grote rol van de woordgrens in het Latijnse vers en aan de neiging tot toenemende omvang van opeenvolgende woorden in de moderne talen (zie Behaghel c.s.). Het woord blijft een motories akoustiese eenheid, ook in de gesproken zin, die een resultante van vele krachten is.

De studie van de muziek in het algemeen kan vruchtbaar zijn voor de studie van versbouw en voordracht, maar de tegenwoordige methode is verkeerd. Ze berust in hoofdzaak daarop, dat men zoekt naar de protos chronos en naar de continue isochronie van maten. Vergelijking met de muziek leert echter, dat juist deze twee dingen in het voorgedragen vers, in tegenstelling tot het gezongen vers, zelden bestaan. Bovendien kent lang niet alle muziek de continue isochronie van maten (vgl. Laloy, Meillet, en J. Kunst over Indiese muziek!). Het grote verschil ligt in hoofdzaak hierin, dat de muziek, in de vorm, die ons het meest vertrouwd is, en die het meest algemeen is, werkt met een analyse van kracht, toon en duur tot 3 eigen schema's, terwijl versbouw en voordracht werken met door de taal gegeven synthetiese eenheden der complex-qualiteiten. Wat uit de muziek vruchtbaar kan zijn voor de studie van het vers zijn niet die analyse en niet die schema's, maar wel de tendenties, b.v. neiging tot bepaalde duur der afstanden (¾ seconde), neiging tot stijgende groepvormen (voorkeur voor stijgende boven dalende), neiging tot bepaalde

optimale krachtsverhouding van daling tot heffing binnen de groep, neiging tot geleidelik verloop van de toonhoogte (ik leg hier nog eens de nadruk op het woord *neiging*), neiging tot daling van toon aan het eind van reeksen voorafgegaan door zekere stijging, neiging tot stijging van toonhoogte voorafgegaan door daling voor een correspondentiegrens in het midden van reeksen, tenslotte in het algemeen neiging tot voortdurend hiërarchies georganiseerde correspondentie, neiging tot bepaalde omvang en bepaalde bouw van de correspondentieëenheiden, in het algemeen wetten van eenheid door gelijkheid en verschil. De muziek bouwt in compositie en in voordracht zijn constructies op de basis van schema's van luidheid, duur en toon, volgens precies dezelfde wetten, waarmee het gesproken vers in versbouw en voordracht zijn constructies opbouwt op de verhoudingen der kracht of van de complex-qualiteiten der lettergrepen, zoals de taal die geeft.

Het zoeken van deze wetten, die door de versbouw worden gesuggereerd, en door de voordracht gerealiseerd, is de weg, die wij op moeten. Ik meen daartoe in mijn artikel ‘Der Rhythmus’ reeds verschillende aanwijzingen gegeven en feiten vastgelegd te hebben. Muzikale notatie brengt ons hoe langer hoe verder van deze weg af. Ik herinner er echter aan, dat de heer Stuiveling deze muziek-notatie niet in de grondslagen van zijn verder onderzoek heeft betrokken, zodat ze op zijn resultaten niet van invloed is.

2. *De maatverdeling*.

a. De continue isochronie bestaat, maar niet overal.

Het normatieve schema, dat Stuiveling voor de 5-voetige jambe aanneemt, onderstelt isochronie van twee afstanden tussen 3 heffingen, in principe de 2e, 6e en 10e lettergreep, waarbij verschillende variaties mogelijk zijn:

De schrijver bedoelt echter:

Hij bedoelt dus isochronie van afstanden tussen 5 heffingen, en hij bedoelt ook niet, dat de 4e en de 8e lettergreep minder sterk zouden zijn dan de 2e, 6e en 10e. Zijn notatie is dus minder gelukkig, maar dat is een zuiver formele quaestie en niet belangrijk. De zaak zelf echter, de plaats van de ‘hoofdictus’ en van de ‘bij-

ictus' in de 'maat' is niet onbelangrijk. Dit is een punt, waarop Stuiveling misschien niet voldoende de aandacht vestigt, en dat voor de geschiedenis van het Nederlandse vers van belang is. Men veroorlove mij daarom een kleine aanvulling op zijn werk.

Hij vindt zijn schema met enige geoorloofde variaties in het vers:

Die nooit dan in den droom elkaar ontmoetten

en in de cijfers voor de duur der lettergrepen in mijn voordracht, zoals ik die indertijd heb gepubliceerd (de tweede jambe: *dan in* is omgezet met onderbetoning van *dan*; zie de notatie van de heer Stuiveling zelf boven p. 50). Ik ben het daarmee volkomen eens. Ik veroorloof mij slechts de opmerking, dat ik deze cijfers niet 'met tegengestelde bedoeling' heb gepubliceerd: ter plaatse betoogde ik alleen, dat de duurverhouding 1 : 2 van afzonderlike lettergrepen in het Nederlands geen rol speelt. Ook is de analyse niet correct, omdat de cijfers niet volledig zijn: de cijfers van de pauzen tussen lettergrepen zijn nl. niet opgenomen. Het is interessant, dat de volledige cijfers de opvatting van Stuiveling voor dit vers (die ook de mijne is) steunen (de opname en de meting zijn van Mej. Dr. L. Kaiser):

Die	nooit	(pauze)	dan	in	den	droom	elkaar	(pauze)	ont	moet	ten	(pauze)
11	32	15	9	9	9	38 (of min.)	7	19?	17	18	24	27

De 'maatverdeling' wordt dan dus:

11 / 74 /ca. 81 /(64)

Dit zelfde type van voordracht (ik spreek hier niet van de verstypen van Stuiveling, die zich door omzettingen, over- en onderbetoningen onderscheiden; ik onderscheid de verzen als typen hier slechts naar de wijze waarop isochrone en anisochrone afstanden tussen sterke lettergrepen over het vers verdeeld zijn) vind ik ongeveer zo terug in de regel:

De	da	gen	(pauze)	die	den	we	reld	nacht	verzoe	ten	(pauze)
11	19	20	27	9	11	16	16	24	28	21	38
11	/ 86					/70?			/73?		

Ook in mijn introspectie meen ik een neiging tot een dergelike isochronie op te merken.

Maar daarnaast zijn er andere vers- of voordrachtstypen. Ik zie hier af van een volledige publicatie van mijn metingen en schattingen, maar geef eerst een voorbeeld van drie heffingen op andere plaatsen:

Tot de priéelen van hun éersten lách (lett. 4, 8, 10)

Van allen de éenigste die mét mij zág (4, 8, 10)

Tusschen mijn bléek-tevrédenen en vrómen (4, 6, 10).

Andere typen tonen echter in mijn introspectie duidelik een neiging tot anisochronie van afstanden, die naar het schijnt optreedt, zodra er meer dan drie duidelik met elkaar corresponderende heffingen zijn:

4 heffingen: Doch gíj, verdwáald nu in die stílle stóeten (2, 4, 8, 10; afst. kort, lang, kort)

5 heffingen: Dág-árm, maar kóning van mijn dróomennácht (1, 2, 4, 8, 10: afst. kort, kort, lang, kort)

6 heffingen: Eén dág gelúk is méer dan dúizend dróomen (1, 2, 4, 6, 8, 10: afst. kort, kort, lang, kort, kort).

Ik zie in deze laatste typen niet eenvoudig variaties van het eerste, maar geheel andere. Zij hebben ten doel twee delen van het vers door een langere afstand te scheiden en te laten corresponderen. De meeste dichters hebben een tendentie daartoe, die uit de cijfers van Stuiveling zelf blijkt: immers opvallend vaak wordt juist de 6e heffing onderbetoond en opvallend vaak ligt een syntactiese grens juist na de 4e of 5e lettergreep.

Dit alles schijnt mij te bewijzen, dat het Nederlandse vers soms continue isochronie van afstanden tussen heffingen suggereert, maar soms zeer bepaalde typen van anisochronie met een zeer bepaalde duidelike functie. Wanneer er isochrone afstanden zijn, liggen deze lang niet altijd (in dit sonnet van Boutens zelfs minder vaak) tussen de lettergrepen 2, 6 en 10, maar dikwijls tussen 4, 8 en 10. Van Lennep en het klassieke Russiese vers liggen dicht bij het schema van Stuiveling, maar de Tachtigers veel minder. De heer Stuiveling doet mij opmerken, dat hij zowel

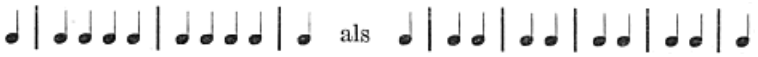

bedoelt. Daarmee kan ik mij natuurlik verenigen, en daarmee is dit bezwaar tegen zijn theorie (zij het ook niet tegen deze muzikale notatie) opgeheven.

Maar waarom wil men eigenlik altijd weer die continue isochronie in de versvoordracht introduceren? Niemand doet dat in een reeks van twee opeenvolgende versregels. Toch is in principe de verhouding van twee corresponderende versdelen dezelfde als die tussen twee corresponderende versregels. Men vergete niet, dat lang niet alle muziek continue isochronie kent (zie vooral Meillet, Les origines indoeuropéennes des mètres grecs, 1923, 29-30), en dat er een essentieel verschil is tussen gesproken en gezongen vers.

Mijn bezwaar tegen dergelike muzikale notaties van verzen,

die bestemd zijn om gelezen of voorgedragen te worden, is dus, dat daarin wel sommige bestaande tendenties tot uitdrukking komen, maar daarnaast andere niet bestaande worden gesuggereerd (zie hier echter de noot van Stuiveling op p. 9).

b. De continue isochronie is niet een schematies element van de versbouw.

Thans mijn tweede bezwaar tegen de bedoelde norm: zij is niet een gewoon element van de versbouw. Men heeft boven gezien, dat mijn bezwaar hier niet de theorie van de heer Stuiveling raakt. Ik behoud mijn betoog echter om de methodologiese kant van de quaestie: de grens tussen vers en voordracht, en om individuele en historiese verschillen, die ik dadelik ga bespreken. Ik blijf er mij echter van bewust, dat men, toegegeven de arbeidsverdeling tussen dichter en voordrager, die histories geworden is, de grens tussen beider werk zelden of nooit scherp zal kunnen trekken.

Element van de versbouw zou kunnen zijn ‘een voorkeur voor deze norm boven andere (niet één norm, waarvan de andere variaties zouden zijn).’ De verschillende normen, als ik mij zo mag uitdrukken, de verschillende typen, staan afzonderlik naast elkaar. Element van de voordracht zijn al deze typen als in principe gelijkwaardige aesthetiese constructies, die van verschillend versmateriaal uitgaan: van verzen met 3, 4, 5 of 6 heffingen, die bovendien op verschillende plaatsen kunnen liggen. Men mag b.v. evenmin zeggen, dat de norm van de hexameter van Vergilius is de verdeling door caesuur na de 3e heffing: daarnaast bestaan gelijkwaardige typen, met caesuren na de 2e en na de 4e heffing; element van de hexameter van Vergilius is alleen de voorkeur voor het eerste boven het tweede type:

(1) Albanique patres / atque altae moenia Romae
(2) quidue dolens / regina deum / tot uoluere casus.

Is de 5-voetige jambe tegelijk een alternerend 10-(11)-lettergrepig ‘metries’ vers en een ‘rhythmies’ vers met 3 heffingen? Metries hier in de zin van ‘met (min of meer) vast aantal zwakke lettergrepen tussen sterke,’ rhythmies in de zin van ‘met vast aantal sterke lettergrepen en (min of meer) vaste afstand, namelik de optimale afstand van ca. ¾ seconde, tussen deze sterke’ (daarbij kan het aantal zwakke dus varieren). Voorbeeld van het eerste: de 5-voetige jambe en de alexandrijn, voorbeeld van het

laatste: ‘kníelen wíl ik, / tussen Uw símpele lúiden,....’. Combinatie van beide principes in dactyliese en anapaestiese verzen als b.v.: ‘kan het zíjn, dat de líer, die sinds láng niet meer rúischte’, waarin aantal sterke lettergrepen, afstanden tussen deze, en aantal zwakke tussen deze, vast zijn.

Hier zouden we een ander soort combinatie hebben van metries en rhythmies vers, nl. alternerend 10-(11-)lettergrepig, en met 3 heffingen op vaste plaatsen. Maar hier is geen enkel verband tussen beiden, er is geen organiese samenhang tussen de 3 heffingen en de 10(11) lettergrepen, die op een zeer groot aantal wijzen voor, tussen en achter die 3 heffingen verspreid kunnen zijn, maar altijd vast in aantal blijven. Een tweeslachtige aesthetiese constructie dus. Men vraagt zich b.v. af, hoe het mogelik is, dat wanneer dat aantal van 3 ‘ictussen’ zo belangrijk is, er niet dichters zijn geweest, die zich enige vrijheid in het geheel aantal lettergrepen, die toch zo onregelmatig verdeeld kunnen zijn, hebben veroorloofd. De hypothese van de drie heffingen met de ca. 2½ maat miskent m.i. het wezen van de 5-voetige jambe als een in hoofdzaak alternerend, maar altijd zonder uitzondering sterk isosyllabies vers.

c. Voorkeur voor een ander type.

De meeste der door Stuiveling onderzochte dichters vertonen niet een voorkeur voor dit type, maar voor een ander. In de meeste gevallen treden niet de tweede, zesde en tiende lettergreep als heffing op, maar de vierde, achtste en tiende; daarnaast ook andere, maar in het algemeen is er neiging de 6e lettergreep te onderbetonen, in tegenstelling tot de 4e en de 8e. Wanneer men uit het materiaal van Stuiveling een statistiek maakt van de onderbetoning der 4e, 6e en 8e lettergreep, vindt men, dat het type, waarin 4 en 8 vaker onderbetoond worden dan 6 () alleen in de oudere periode, het omgekeerde () voornamelik in de latere voorkomt.

	4 6 8		4 6 8
1879 v. Lennep		1883 v. Eeden	
1879 Emants		1883 Verwey	
1880 Kloos		1884 Kloos	
1880 Perk		1884 Swarth	
1881-'82 Kloos		1884-'85 Verwey	
1883 Emants		1885 Winkler Prins	

1885-'88 Verwey		1889 Gorter	
1885-'88 Swarth		1891 v. Eeden	
1886 Verwey		1891 Boeken	
1886 v. Eeden		1891 Gorter	
1887 Verwey		1893 Kloos	
1888 Kloos		1893 Verwey	
1888-'89 Winkler Prins		1893 v. Eeden	
1888-'89 Boeken		1893-'95	
1889 Verwey			

Interessant is: het oude type bij Van Lennep en Emants; verder bij Swarth en Winkler Prins in de oude periode, later niet meer; bij Van Eeden en Verwey, die zeer lang hebben gewerkt, in de oude en in de laatste periode (van de tijd tussen 1880 en 1895), maar niet in de middelste! Zij keren dus in later werk tot de eigenaardigheden van hun jeugd terug, zoals zo dikwijls, b.v. bij Tacitus, het geval is.

Stuiveling constateert verder een vertraging in de eerste twee lettergrepen van de regel:

nauw zichtbaar wiegen op een zachten zucht.

versnelling in die zelfde regels in de lettergrepen -*gen op een*.

Hij meent, dat dit het gevolg is van neiging tot gelijke afstanden tussen heffingen. Het bestaan van een dergelike neiging, zij het ook als regel gekruist door andere, storende, wil ik niet zonder meer ontkennen. De bedoelde vertragingen en versnellingen volgen echter reeds geheel of grotendeels uit het feit, dat de heffingen niet alleen luid, maar meestal ook lang zijn, en omgekeerd de dalingen kort: daarop wijst trouwens Stuiveling zelf p. 9.

IV. *Door welke factoren wordt het goede 'rhythme' bepaald*?

Wij hebben in het bovenstaande gezien, dat het goede 'rhythme' (in de ruimste zin) van het vers, zoals dat gesuggereerd wordt door de dichter en gerealiseerd door de voordrager, niet uitsluitend wordt bepaald door isochronie van afstanden tussen heffingen, en niet, of nauweliks mede bepaald wordt door de isochronie van op elkaar volgende lettergrepen van verschillende kracht. Wij komen thans tot de vraag, die ik niet volledig wil beantwoorden, maar waarop ik het antwoord zal trachten te schetsen: door welke factoren wordt dit dan wel bepaald?

Ik heb in vroegere publicaties verschillende factoren besproken, die daarin een rol spelen. Ik zal trachten hier tot een voorlopige

synthese te komen. In de eerste plaats moet worden onderscheiden tussen de factoren van vorm alléén, en die van verband tussen vorm en inhoud. Wat de laatste betreft, kan de dichter een aestheties-suggestief verband leggen tussen vorm en inhoud, b.v. door gebruik van bepaalde vocalen bij bepaalde inhoud, en kan de voordrager door zijn intonatie elementen van de inhoud releveren. Een typies voorbeeld van suggestieve kracht- en duurverhoudingen, die van het zuiver jambiese schema afwijken, zijn de frequente omzettingen in rustige passages van Emants' Lilith (zie Stuiveling, p. 44), en wat de voordracht betreft, die van Royaards van de versregel:

‘de zee, de zee klotst voort in eindelooze deining’

op gramophoonplaten vastgelegd (zie L. Guittart, De intonatie van het Nederlands, Diss. Amsterdam 1925, p. 62 vlgg.).

Ons interesseren in hoofdzaak de factoren van vorm alléén. Hier draait alles om de eenheid van het gedicht als een geheel. Dit wordt bereikt door coördinatie en subordinatie. Die coördinatie berust b.v. op een correspondentie van strophen, groepen van versregels, versregels, delen van versregels: alternantie van metriese perioden (undulatie van sterk zwak sterk zwak enz.) of van rhythmiese perioden (d.w.z. van de duur van ca. ¾ seconde), verder van delen van de versregel door een correspondentiegrens (die wij ‘caesuur’ noemen, wanneer ze een vaste plaats heeft, en die anders gewoonlijk ontkend en miskend wordt) gescheiden. Elk van deze correspondentieëenheden heeft weer eigen wetten van optimum. De belangrijkste zijn: voorkeur voor begin- en eindaccent, voorkeur voor stijgende boven dalende groepen, climax door lengte en door andere factoren (waarom b.v. de meeste ‘geledingen’ op de helft of in de eerste helft van de versregel liggen: zie Stuiveling, p. 220-221). In hoofdzaak draait hier alles om het principe van Lipps: monarchische Unterordnung.

Met de formele wetten van de theoretiese voordrachtskunst (in tegenstelling met de toegepaste) heeft men zich tot nu toe weinig bezig gehouden. Nergens vind ik duidelik de regel uitgesproken, dat de goede voordracht zowel in het formele als in het expressieve beheerst wordt door dezelfde wetten als de goede versvorm. Alleen kan de dichter met rijker materiaal werken, doch ten dele slechts suggereren; de voordrager kan met beperkt taalmateriaal volledig realiseren; de dichter schept volgens deze wetten in vrijheid, in zover hij de vrije keus heeft over het gehele taalmateriaal, de voordrager in gebondenheid, in zover hij gebonden is aan het

taalmateriaal, dat de dichter hem verschaft. De bedoelde wetten zijn dezelfde voor alle kunsten en voor de algemene historiese klankleer van de taal.

Deze wetten zijn steeds van dien aard, dat onder bepaalde omstandigheden één bepaalde vorm optimaal is, soms meer dan één vorm. De omstandigheden zijn echter meestal zo gecompliceerd en zo rekbaar, dat vaak op geheel verschillende wijze een even bevredigend aestheties effect kan worden bereikt. Zo kan in de tekenkunst de optimale 4-hoek worden bereikt zonder schematisering van de duur, zonder kortste duureenheid, namelik door de gulden snede als verhouding tussen de zijden, maar ook met een kortste duureenheid, waarbij aan de optimale verhouding iets wordt opgeofferd ter wille van andere voordelen:

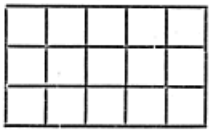

De gulden snede en de verhouding 3 : 5 lijken veel op elkaar. Maar de gulden snede ontleent haar waarde niet daaraan, dat ze dicht komt bij 3 : 5; juist omgekeerd, 3 : 5 daaraan, dat deze verhouding nadert tot de gulden snede. De gulden snede heeft geen ‘kortste lengteëenheid’, 3 : 5 wèl.

Ditzelfde geldt voor de duurverhoudingen in gesproken vers en in muziek.

In het gesproken vers speelt de belangrijkste rol: de neiging tot de optimale afstand tussen heffingen van ca. ¾ seconde, de enige, die bij verzen met twee heffingen in aanmerking komt. Bij drie heffingen is er daarnaast neiging tot isochronie. Bij vier of meer heffingen is er meestal neiging tot scheiding in twee groepen met elk ongeveer evenveel heffingen (bij verschil heeft de laatste meestal de meeste), zo dat er neiging is tot isochronie tussen de afstanden, uitgezonderd de afstanden tussen de laatste heffing van de eerste groep en de eerste van de laatste groep (die een neiging heeft lang te zijn); voorbeelden zie boven p. 13. Ook deze dingen kunnen door de voordrager worden gerealiseerd, door de dichter door bepaalde rangschikking van sterkere en zwakkere lettergrepen, onderbetoningen, overbetoningen, enz., worden gesuggereerd. Bij elke groep is de laatste heffing bij voorkeur de sterkste, bij meer dan twee is het schema: sterk zwak sterk het meest geliefd. De continue alternantie in het vers

tussen sterke en zwakke lettergrepen wordt soms door metriese, soms door rhythmiese factoren bepaald: ook hier weer voorbeelden van verschillende wegen, die naar hetzelfde doel leiden (zie daarover mijn artikel, Naar een nieuwe versleer, Nwe. Taalgids, bd. 26, 1932, 241-253). Dit alles komt tenslotte weer neer op coördinatie en subordinatie.

V. *Wat is de norm van de 5-voetige jambe? Is deze in de loop der jaren veranderd*?

Thans rest ons nog de vraag: wat is de norm van de 5-voetige jambe in het Nederlands? Naar mijn mening geeft Stuiveling enerzijds iets te veel, anderzijds iets te weinig. Verder: is deze norm in de loop der jaren veranderd? Hier is wel te onderscheiden de algemene norm van de individuele normen, en verder het thema, dat gevarieerd wordt, van de voorkeur voor bepaalde vormen, die voorkomen naast andere vormen, welke niet als variaties van de eerste kunnen worden beschouwd.

Algemene norm is natuurlik het aantal lettergrepen: 10 (11), waarvan zelden wordt afgeweken. Ik ken slechts één 5-voetige jambe, die uit 6 jamben bestaat (men vergeve mij de paradox), nl. een versregel van Boutens in het sonnet, die nooit dan in den droom:

Wat hebt gij heden tot mijn koele rijk gebracht[1)]

Verder de regelmatige alternantie, die gevarieerd wordt.

Verder de voorkeur voor omzetting van de eerste jambe en overbetoning van de eerste lettergreep, direct gevolg van de algemene neiging tot versterking van het begin van alle correspondentiereeksen. Daarop vind ik in het prachtige materiaal van Stuiveling slechts één uitzondering: Gorter (men zie cijfers op p. 221).

Als individuele norm, maar toch vrij algemeen, kan men beschouwen de neiging tot verdeling van het vers in twee corresponderende delen, die even lang zijn, of waarvan het tweede iets langer is. De onderbreking van het vers heeft bij bijna alle dichters het meest frequent plaats na de 4e of 5e lettergreep; uitzonderingen

1) De heer Stuiveling maakt mij opmerkzaam op andere interessante gevallen, nl.: Perk, Gebenedijde stonde 12, 13; Ik min Uw minnaar 12, en Kloos Rhodopis, 4e dr., p. 148, regel 19; sonnet XCIV (4e dr.), 1 en 7; sonnet CX, 5. Ik zelf vond nog een voorbeeld in het sonnet van G. Stuiveling ‘Elementen’ pag. 35.

slechts Emants (1883) en Boeken (1891) (na de 6e lettergreep). Tengevolge van de neiging tot climax door lengte vallen de meeste onderbrekingen vóór of onmiddellik na het midden van het vers.

Individueel is de voorkeur voor bepaalde vormen van ‘hogere alternantie’, die het eigenlike versrhythme vormen. Sommige dichters streven naar versterking van de 4e en 8e lettergreep ten koste van de 6e (1879 Van Lennep; 1883 Emants; 1883 Van Eeden; 1885 Winkler Prins; 1887 Verwey), daarna niemand meer. De meeste versterken bij voorkeur de 6e ten koste van de 4e en de 8e. Slechts enkelen hebben een andere voorkeur, waarschijnlik gevolg van combinatie van voorkeur voor verschillende typen (1879 Emants, 1883 Verwey, 1884 Swarth, 1893 Kloos, 1893 Verwey, 1893 Van Eeden, verder niemand). Een nauwkeurig onderzoek naar deze neigingen zou zeer gewenst zijn. Enig materiaal, waarover ik beschik, hoop ik binnenkort te publiceren. De ontwikkeling schijnt mij te zijn niet alleen naar groter vrijheid, maar ook naar een ander type. De voorkeur voor het type: die nooit dan in den droom elkaar ontmoetten (~ ´ ~ ~ ~ ´ ~ ~ ~ ´ ~) maakt plaats voor een voorkeur voor het type:

doch gij verdwaald nu in die stille stoeten (~ ´ ~ ´ ~ ~ ~ ´ ~ ´ ~).

Dit tweede type is niet vrijer dan het eerste. De inwendige correspondentie is eerder sterker dan minder sterk, maar meer gecompliceerd; het vers is haast een strophe geworden:

maar gij verdwaald nu ~ ´ ~ ´ ~
in die stille stoeten ~ ~ ´ ~ ´ ~

of:

een nieuwe lente ~ ´ ~ ´ ~
en een nieuw geluid ~ ~ ´ ~ ´

Hierin zie ik een essentieel element in de ontwikkeling: de ontdekking, althans uitbuiting, van een nieuwe mogelikheid. Ten dele valt dit samen met de neiging tot grotere vrijheid, ten dele echter niet.[1)]

Aerdenhout.
Prof. Dr. A.W. DE GROOT.

1) Kort vóór het verschijnen van dit artikel ontving ik door de vriendelijkheid van de schrijver het proefschrift van Th. Weevers, Coornhert's Dolinghe van Ulysse; Groningen 1934, waarin op blz. 38-57 eveneens, doch niet dezelfde, bezwaren tegen muzikale notatie van verzen worden aangevoerd.

Studies in Nederlandse versleer.
I. Het syllabe-begrip voor de versleer.

Prof. A.W. de Groot heeft in zijn studie Der Rythmus (Neoph. XVII, 87, 177, 241) een akoustisch gefundeerd syllabe-begrip, zoals dat ontwikkeld wordt bij schrijvers als Jespersen en Scripture, afgewezen. Hij vat de syllabe fysiologisch op ‘als Funktionselement des Sprechens.’ Het komt mij voor, dat hij hiermee zijn wetenschappelijk doel voorbijschiet. De wetenschappelijke bepaling van de begrippen ‘ritme’ en ‘syllabe’ ligt m.i. niet in hetzelfde vlak. ‘Ritme’ is een grootheid, die meer omvat dan ‘versritme’, d.i. de verwerkelijking van ‘ritme’ door middel van het vers. Het moet dus zin hebben om het begrip ‘ritme’ te ontwikkelen los van de praktijk van het vers, wijder dan de beperkte mogelijkheden van realisatie in het vers, dus bijvoorbeeld, met prof. de Groot, op fysiologisch-psychologische basis. ‘Ritmologie’ is meer dan een hulpwetenschap van de versleer, al behoudt de versleer niettemin zijn eigen rechten. Want de versleer heeft niets te maken met het ontstaan van het ritme in het algemeen, maar uitsluitend met de praktijk van de versificatie. Ten opzichte van het ritme is de versleer zuiver een stuk fenomenologie: hij konstateert de verschijningsvormen van het ritme in het vers, maar doet geen poging ze te verklaren. De versleer zal echter wel wijs doen het *begrip* ‘ritme’ aan de ritmologie te ontlenen, want anders ontstaat er een hopeloze spraakverwarring. Geheel anders staat het met ‘syllabe’, want dit is m.i. geen ritmologisch of spraakfysiologisch begrip.

Wat is ‘syllabe’ dan wel? Als ik het wel zie, bepaalt het oorspronkelijke gebruik van het syllabe-begrip zich tot het schrift en tot de versleer. Het oude syllabische schrift is ongetwijfeld gebaseerd op een grove spraakfysiologische analyse, maar deze analyse was secundair: de spraakreeks werd voor 't gemak in stukjes gehakt, maar die aangebrachte sneden klopten allerwaarschijnlijkst niet met de realiteit van het spreken, want afgehakte spreekeenheden komen in geen enkele taal voor. De syllabegrenzen van de spraakfysiologische analyse zijn altijd fiktief. Spraakfysiologisch was oudtijds een syllabe dan ook een kunstprodukt,

nl. een groep klanken, die men ‘in één greep’ *kon* uitspreken. Het begrip van de eenheid in die ‘ene greep’, was niet spraakfysiologisch, maar akoustisch gefundeerd. Wanneer de moderne fysiologie van het reële gesproken woord tot een andere ‘eenheid’ dan van de ‘ene greep’ der oudheid komt, mag zij die ‘eenheid’ m.i. dan ook geen ‘syllabe’ noemen. Die spraakfysiologische ‘eenheid’ heeft welbeschouwd zelfs met de hele taalwetenschap niets meer uit te staan, want de taalwetenschap heeft fysiologisch alleen te maken met de artikulatie van mond-, keel- en neusholte en de ‘fysiologische syllabe’ van Stetson-De Groot is een bewegingseenheid van de borstkasspieren. Maar ook de ‘ouderwetse’ artikulatorische ‘syllabe’ der taalwetenschap kan men beter vermijden. Taalverschijnselen, die men met ‘syllabevorming’ in verband pleegt te brengen, zoals bijv. het ‘openen’ der syllaben in het Russisch, kan men beter anders formuleren, het Russische verschijnsel bijv. als een verandering in de accentuatiemogelijkheden der vokalen.

De syllabe is oorspronkelijk een gemakkelijk waar te nemen taaleenheid, en wel een fonetische taaleenheid, telbaar met het oor en te vergelijken met een muzikale geluidseenheid. Dit blijkt zonneklaar uit de versleer: de syllabe is de grondslag van de metriek, zowel van de metriek, die telt, als van de metriek, die meet. In het vers is de syllabe een tastbare realiteit, waar men houvast aan heeft en waar men bij een wetenschappelijke bepaling van het begrip van moet uitgaan.

Strikt genomen is het voor de bepaling van het syllabe-begrip misschien wel eerst nodig vast te stellen, wat een vers is. Daarover wil ik echter in een volgend artikel handelen en hier voorlopig aannemen, dat het regelmatig-alternerende Nederlandse vers in ieder geval een vers is. Aan de hand van het alternerende vers, dat kennelijk op telling van syllaben berust, wil ik trachten tot een wetenschappelijke bepaling van de syllabe tekomen. Het is niet nodig om hierbij voortdurend bestaande alternerende versregels aan te halen, we kunnen ook zelf alternerende regels maken, m.a.w. we moeten ons metrisch gevoel raadplegen, of bepaalde woorden of woordenreeksen deel uit *kunnen* maken van een alternerend vers of niet.

Allereerst kunnen we natuurlijk vaststellen, dat alle klinkers en tweeklanken aanleiding geven tot het waarnemen van syllabische eenheden. Men kan daarvoor iedere willekeurige versregel aanhalen, bijv.:

De boomen dorren in het laat seizoen.

Dit vers heeft negen vokalen en één tweeklank en geldt dus ook als een tiensyllabig jambisch vers. Het is onverschillig of de vokalen lang of kort zijn en ook de [ə] geldt ten volle als vokaal.

Behalve vokalen en tweeklanken kunnen echter ook sonante nasalen en liquidae aanleiding geven tot het waarnemen van syllaben. Hier wordt het moeilijker. Spreek ik de zoëven geciteerde regel op z'n Oostnederlands uit:

De boom m̩ dorn̩ in het laat seizoen

dan is het zeer problematisch, of we hier nog wel met een tiensyllabig jambisch vers te doen hebben. Zijn 'boomm̩' en 'dorn̩' één- of tweesyllabig? 'in' heeft nu toevallig een beetje weinig klemtoon, maar maakt men er 'O!' van en spreekt men dan het tweede deel van het vers langzaam en met nadruk:

De boomm̩ dorn̩. O! het laat seizoen!

of vervangt men 'dorn̩' door een minder zwaar woord bijv. 'staan':

De boomm̩ staan in het laat seizoen,

dan kan het vers, dunkt mij, zonder bezwaar voor achtsyllabig jambisch gelden. De sonante nasalen staan in dit voorbeeld echter wel in een zeer ongunstige positie: sonante m̩ volgend op *m*, sonante n̩ volgend op *r*. Bij omgekeerde volgorde, sonante m̩ voor *m*, sonante r̩ voor *n*, doen de sonanten zich wel syllabisch gelden, bijv.:

Ik geef m̩ maar een boek
Ik kan r̩ niet meer zien

Dit zijn m.i. zessyllabige jambische zinnen.

Aan welke voorwaarden is de syllabische gelding der sonante nasalen en liquidae gebonden? Ik meen het volgende te kunnen vaststellen:

1°. De klank die op de sonant volgt is onverschillig. Het kan een vokaal zijn bijv.:

Ik geef m̩ op z'n kop (6-syll. jamb.).

In dat geval moet de sonant echter niet al te kort van duur zijn.

Het kan ook een nasaal of liquida zijn bijv.:

Ik geef m̩ maar een boek } (6-syll. jamb.)
Ik geef m̩ niet aan jou } (6-syll. jamb.)
Ik geef m̩ lekker niks } (6-syll. jamb.)
Ik geef m̩ raad en steun } (6-syll. jamb.)

Ook hier geldt echter weer, dat de sonant niet te kort moet zijn, tenminste niet de m̩ voor *n, l, r*: *mniet, mlek* en *mraad* kan een

éénsyllabige indruk maken, als de *m* kort is. Misschien moet n̥ voor liquida ook aan bepaalde lengte-eisen voldoen, vgl.:

Ik heb n̥ mooie jas } (6-syll. jamb.).
Ik heb n̥ nieuwe jas } (6-syll. jamb.).
Ik heb n̥ lange jas } (6-syll. jamb.).
Ik heb n̥ ruige jas } (6-syll. jamb.).

Het is waarschijnlijk wel mogelijk *nlang* en *nrui* zo uit te spreken, dat het een éénsyllabige indruk maakt.

2°. De klank die aan de sonant voorafgaat, kan geen vokaal of tweeklank zijn, anders is de sonant niet syllabisch, bijv.:

Ze zei m̥ de waarheid niet (6-syll. jamb.)
Ze zei m̥ waarlijk niet (5-syll. niet-jamb.)

Voorts kan aan de sonante nasaal of liquida niet de identieke konsonant voorafgaan (zie boven: boomm̥), wil de sonant als afzonderlijke syllabe gelden. Ten slotte kan aan een nasale sonant geen konsonantische liquida voorafgaan, bijv.

Ik val n̥ eindje verder weer (7-syll. niet-jamb.)
Ik val m̥ om zijn hals (5-syll. niet-jamb.)
Al weer n̥ afgevallen peer (7-syll. niet-jamb.)
Ik weer m̥ af met deze speer (7-syll. niet-jamb.)

Alle Nederlandse syllaben worden opgewekt door de aanwezigheid van een vokaal, een tweeklank of een sonante nasaal of liquida in bepaalde positie. Interjekties als *psst* of *sst* zijn m.i. niet in een vers te verwerken zonder het te perverteren. Natuurlijk zijn het akoustisch waarneembare en telbare eenheden, maar m.i. van een ander karakter dan de syllaben.

De feiten uit de praktijk der versifikatie brengen ons tot de konklusie, dat de syllabe is een akoustisch waarneembare eenheid van stemtoon. Of een klank syllabe-verwekkend is of niet, hangt niet uitsluitend van artikulatorische faktoren af. Duur is wel vereist, maar de duur alleen maakt een foneem niet tot syllabeverwekker. Stemtoon alleen evenmin. Akoustisch waarneembare *eenheid van stemtoon* wordt een foneem pas, wanneer zijn stemtoon voldoende lang wordt aangehouden en hij, in vergelijking met de onmiddellijk voorafgaande artikulatieëenheid, een voldoend heldere klankkleur en bovendien nog voldoend eigen accent heeft om het oor als zelfstandigheid te kunnen opvallen. Nasalen en liquidae bezitten een vrij doffe klankkleur, omdat zij behalve door stemtoon ook door geruis worden gevormd, en daardoor gelden zij, bij voldoende duur, wel na occlusieven en stemloze spiranten als syllabisch-zelfstandig, maar niet, hoe lang ook

aangehouden, na vokalen. Nasaal of liquida na nasaal of liquida vertoont tal van variaties. De *r* schijnt nog de meeste eigen kleur te bezitten. Dit zijn voor het oor echter ook grensgevallen, waarbij het wel eens aarzelt. Het versificerende oor, dat zonder aarzelen zijn syllabische eenheden telt, zal, altans in het Nederlands, dan ook opeenhopingen van dofgekleurde sonanten vermijden, niet alleen ter wille van een mystische 'welluidendheid', maar allereerst omdat de vaste bouw van het vers ermee gemoeid is.

Bij dalende tweeklanken bezit het niet-eerste element vaak iets minder eigen toon en meer geruis dan het eerste en bovendien mist het een voldoend duidelijk accent. Daarom gelden tweeklanken voor éénsyllabig. In een klankreeks als *aja*, hoe vlug ook uitgesproken, zal het oor echter altijd twee syllaben horen, omdat de tweede *a* ten opzichte van de onmiddellijk voorafgaande *j* een zelfstandige eenheid van stemtoon en klankkleur is. De konsonant, die twee syllabische eenheden scheidt, kan ook de stembandocclusief zijn, bijv. in *oölogie*, dat viersyllabisch is (men make maar een jambische zin als het 8-syll. 'Een oölogisch kabinet').

Wel verre van 'Funktionselement des Sprechens' te zijn is de syllabe 'Funktionselement des Hörens'. Een fysiologische basis kan alleen gezocht worden in de fysiologie der gehoorindrukken. Ook de verwerkelijking van 'het ritme' door versifikatie heeft tot resultaat een akoustisch ritme. Wanneer een dichter dicht worden zijn artikulatieorganen bestuurd door zijn oor. Het oor is een hogere macht dan de mond. Bij het zoeken naar een biologische basis voor de taalkunde mag men dat niet vergeten. Het oor heeft behoefte aan verzen, het oor heeft behoefte aan syllaben. En daardoor zijn ze, zoals ze zijn.

K. HEEROMA.

L.A. te Winkel over de 'regel der afleiding'.

Indien het schrijven overeenkomstig den ouderen vorm alleen een noodmiddel is, dat door de natuur van het schrift niet gevorderd, veeleer ontraden wordt, omdat het de spelling voor niet-taalkundigen moeilijk maakte, dan mag het beginsel vooral niet worden toegepast in strijd met den Regel der Beschaafde Uitspraak.

Grondbeginselen, 4e druk, § 57 (blz. 22).

Taal en spraak.

Sedert De Saussure het onderscheid tussen ‘langue’ en ‘parole’ ontwikkelde, is dit of een dergelijk onderscheid herhaaldelijk in discussie gebracht. Door Gardiner's Theory of speech and language[1] is opnieuw in het verband van een gehele theorie de fundamentele betekenis van de zorgvuldige, consequente onderscheiding van *taal* en *spraak* bepleit. Ten onzent, in verschillend opzicht vrij van beide vorigen zonder los van hen te zijn, trad Gerlach Royen als pleitbezorger op met zijn rede voor de Koninklijke Akademie van Wetenschappen over ‘Spraak en Taal’[2].

Wij willen de waarde dezer onderscheiding onderzoeken, na vastgesteld te hebben op welke wijze zij geformuleerd wordt.

De Saussure, op zoek naar het objekt der taalwetenschap, wijst als zodanig in de eerste plaats aan *la langue*. Terwijl *le langage* ‘est multiforme et hétéroclite; à cheval sur plusieurs domaines, à la fois physique, physiologique et psychique, il appartient encore au domaine individuel et au domaine social; il ne se laisse classer dans aucune catégorie des faits humains, parce qu'on ne sait comment dégager son unité’ (Cours d.l., blz. 25). Binnen *le langage* onderscheidt hij nu twee factoren: *la langue* et *la parole* (vgl. t.a.p. blz. 112). ‘La langue’ is vervolgens: ‘la partie sociale du langage, extérieure à l'individu, qui à lui seul ne peut ni la créer ni la modifier; elle n'existe qu'en vertu d'une sorte de contrat passé entre les membres de la communauté’ (blz. 31), bovendien kan men ‘la langue’ afzonderlijk bestuderen, zij is een systeem van tekens ‘où il n'y a d'essentiel que l'union du sens et de l'image acoustique’ (blz. 32). Het verrichten van de spreek-handeling, ‘la parole’, is steeds individueel (blz. 30), aan haar kan men onderscheiden: 1° de combinaties waarmee de spreker zich bedient van de taal (langue) om zich uit te drukken en 2° het psychophysisch mechanisme, dat hem in staat stelt die combinaties naar buiten te brengen.

1) Oxford, Clarendon Press 1932.
2) Meded. d. Kon. Ak. v. Wtsch., afd. Ltk. Dl. 75, serie A, no. 5. Amsterdam 1933. - Dit werkje hoop ik afzonderlijk te bespreken.

Het systeem van de ‘langue’ is de som van alle woordvoorstellingen bij alle individuen aanwezig. Een voorraad bij elk lid ener taalgemeenschap goeddeels aanwezig, dank zij het functionneren van de ‘parole’. ‘Langue’ en ‘parole’ zijn beide *concreet*. ‘Les associations ratifiées par le consentement collectif, et dont l'ensemble constitue la langue, sont des réalités qui ont leur siège dans le cerveau’ (p. 32, t.a.p.).

Voor De Saussure zowel als voor G a r d i n e r is deze of een dergelijke onderscheiding fundamenteel voor de ganse taalkunde. Bij laatstgenoemde moet zij de linguistische theorie geheel dragen, vijf delen zullen daaraan gewijd zijn (vgl. a.w., blz. 12 en 13). Woord en zin komen in dezelfde tegenstelling tot elkaar te staan als ‘language’ en ‘speech’, als ‘langue’ en ‘parole’. Ja, de basis voor een nieuwe logika hoopt hij met deze middelen te kunnen leggen. De belastingproef, waaraan deze fundamenten blootgesteld zullen worden, is grondig maar tevens te langdurig om het resultaat af te wachten. Wij verkiezen daarom de voorafgaande overweging, want terwijl wij afwachten, *hostis habet muros, ruit alta a culmine Troia*. En .... mocht het fundament dit alles kunnen dragen, welnu dan hebben de linguisten eindelijk een rustige woning en vaste grond onder de voeten.

Allereerst treft ons, dat Gardenier zijn uitgangspunten niet definieert als De Saussure. Overeenstemmend zegt ook eerstgenoemde, dat ‘*speech*’ als activiteit bestaat in ‘the application of a universally possessed science, namely the sciene called *language*’ (a.w.p. 62). Vervolgens verbindt hij aan de activiteit de *zin*, aan het systeem de *woorden* als eenheden, waaruit zij zouden zijn opgebouwd (‘their ultimate elements’). In tegenstelling met De Saussure is volgens Gardiner ‘speech’ tegelijk individueel en sociaal. Het voorkomen van ‘speech’ hangt van twee voorwaarden af: 1° de waarneming van iets dat belangrijk genoeg is om een actie te veroorzaken, 2° het verlangen op een of andere wijze iemand bij die waarneming te betrekken (p. 64). De Saussure legt de nadruk op het individuele karakter van ‘la parole’ door te wijzen op het psychophysisch mechanisme, dat de gearticuleerde en betekenisvolle taal hanteert.

Men kan, zo zegt Gardiner, onder het begrip spraak ook vatten het product der articulaties van de spreker, beschouwd van een standpunt gelijk dat van de hoorder. Dan is ‘speech’ 1° gebonden aan een bepaalde situatie, hoorder-geïntendeerde,

2° dankt het zijn bestaan dan aan de wil van de spreker, wiens gearticuleerde uiting de gebruikte woordtekens naar buiten projecteert 'in de werkelijkheid'. Deze eenheid van expressie is de zin en 'the sentence is the unit of speech' (blz. 88). Nu komt Gardiner tot de definitie van 'language'. Dit is 'a collective term, and embraces in its compass all those items of knowledge which enable a speaker to make effective use of word-signs'. Het woord is nu de 'eenheid van de taal', maar de syntactische regels, de typen van intonatie bij de uitspraak van woorden, behoren eveneens tot de 'language'.

Is de zin dus het bezit van de spreker, het woord, de syntactische regels en de intonatie[1)] behoren tot het gebied (van het ww. 'gebieden') der taal. Men moet de gevolgtrekking wel maken, dat klaarblijkelijk de zin slechts in zeker opzicht tot 'the speech' behoort. Indien immers de syntaxis daartoe niet gerekend mag worden, maar deel is van het objektieve systeem, vraagt men zich af wat nog overblijft. Dat zal er van afhangen, hoe men de zin en de syntaxis definieert.

Een zin dan is: 'a word or set of words followed by a pause and revealing an intelligible purpose' (p. 98), syntaxis is: 'the study of the forms both of the sentence itself and of all free word-combinations which enter into it' (p. 158). Woorden behoren niet tot de 'spraak', omdat zij de 'levengevende adem missen en de wilskracht van een spreker, onontbeerlijk om spraak in het leven te roepen' (p. 103), zij blijven a.h.w. levenloos, 'unpurposive'. Waren ze 'purposive' dan zouden ze tot de spraak behoren, immers het specifieke kenmerk der 'units of speech' is hun 'manifest purposiveness'.

Indien aldus *woord* en *zin* tegenover elkaar staan, indien inderdaad de *zin* afdoende gekenschetst is als 'eenheid der spraak', het woord als 'eenheid der taal', indien het woord alle 'purposiveness' mist, de zin slechts in zoverre 'spraak' is dat de syntaxis tot de *taal* behoort, de *taal* alle factoren bevat, welke het een spreker mogelijk maken op effectieve wijze gebruik te maken van woord-tekens, dan hebben we enige kwesties bijeen welke nauw samenhangen in Gardiner's systeem en ons zonder onderscheid voor kritiek vatbaar lijken.

Tot the speech, resp. la parole behoren de combinaties, welke de spreker maakt om zich uit te drukken. Door *middel* van woorden

1) Niet volgens Gerlach Royen.

en syntaxis ontstaan de zinnen als ‘purposive units’. Die zinnen hadden ook anders kunnen zijn, er is aan de zijde des sprekers een vrijheid, een speling, die naar zijn aard en intentie gebruikt wordt.

Wij dienen echter in het oog te houden, dat die vrijheid er niet ene is, welke inhaerent is aan de ‘speech’, naar ten onrechte stilzwijgend verondersteld wordt. Zij is de vrijheid eigen aan de individualiteit als zodanig. Voorzover ook in de spraak deze vrijheid mede tot uiting komt, moet steeds de norm der taal, het karakter van verstaanbaarheid, gevolgd worden. B r ø n d a l , voor geen kleintje vervaard als het er om gaat de taaltheorie door nieuwe inzichten vruchtbaarder te maken, wel verre van de tegenstelling taal-spraak in te voeren, merkt over deze vrijheid op, dat alle variaties steeds *binnen* een norm liggen, ‘variations en dehors de la norme seraient des fautes contre la langue; elles dépendent toujours d'une préférence ou d'un choix parmi les possibilités qu'offre la norme de la langue nationale donnée’ (Ordklasserne. Résumé, blz. 45-46). Wat als *zin* gelden zal in een bepaalde taal is derhalve niet afhankelijk van de subjectieve activiteit, maar van de norm van het objectieve systeem. Dat binnen deze norm gelegen mogelijkheden subjectief gebonden zijn, is te aanvaarden doch geenszins grondleggend voor de ganse taalwetenschap. De mogelijkheden van het subject ten aanzien van het woord zijn geringer dan die ten aanzien van de zin. Dit wijst echter niet op de volstrekte afhankelijkheid van de zin, als ‘unit of speech’, van de subjectieve functie. Slechts zoveel is hierin juist, dat van phoneem tot woord, van woord tot zin, de vrijheid toeneemt. Terwijl het phoneem als onscheidbare eenheid van klank en betekenis noodzakelijk door het sprekend subjekt in die eenheid, zo en niet anders, aanvaard moet worden, is dit bij het woord reeds anders. Laat het woord de onderscheiding van klank en betekenis toe, het maakt tevens de integratie mogelijk der betekenis bij de open zowel als de gesloten woordsoorten.[1)] Wat bij het phoneem noodzakelijk aanvaard moet worden, blijft in zoverre ook bij het woord opgelegd, dat nl. juist *deze* klankeenheid juist *deze* betekenis hebben moet, resp. hebben *kan*. In dit laatste, dit ‘*kunnen* hebben van andere betekenissen dan de gebodene’, ligt wat wij de grotere vrijheid

1) Vgl. voor de ‘open’ en ‘gesloten’ woordsoorten mijn *Taal en Denken*. Gron. 1934.

van het woord genoemd hebben. Hetzelfde verschijnsel zien wij in verhoogde mate bij de zin. Opgebouwd uit elementen, doch geen summatie maar *eenheid* van deze, is de zin evenals het woord tegelijk aan noodzakelijke wetten gebonden alsook met groter vrijheid toegerust. De mogelijkheden van de zin zijn groter, in ruil voor een evenredig groter mogelijkheid van misverstand[1]. De eenheid van de zin heeft immers tot driemaal toe een willekeurige, maar systematische keuze (klank > phoneem, phoneem > woord, woord > zin) gesynthetiseerd. Is het sprekend subject niet vrij bij het vaststellen van hetgeen als zin fungeren zal, het is daarbinnen evenmin vrij bij de keuze wat als mededelende, wat als vragende, wat als definiërende zin enz. enz. fungeren zal. Wil de spreker definiëren, welnu, dan is hij daartoe slechts tot een beperkte keuze vrij binnen de zinsmodellen. S e l z heeft overtuigend aangetoond welke determinerende betekenis de zinschemata (b.v. resulterende uit het weten: 'dit moet een definitie worden') voor de feitelijke zin hebben (vgl. mijn *Taal en Denken*; § 30). De spreker is echter vrij in de keus te definiëren of niet te definiëren, te vragen of mede te delen etc. Dit is echter weerom niet de vrijheid van de 'speech', maar de vrijheid der individualiteit als zodanig. Zodra zijn subjectieve spraakactiviteit begint te werken, is zij reeds gebonden al naar de keus van het subject. De 'manifest purposiveness', die kenmerk zijn zou van de 'units of speech' is tegelijk aanwijzing der gebondenheid van de spraak.

Vrij is de spreker nog in ander opzicht. Wanneer zijn doel 'mededeling' is, kan dit nog op verschillende wijze geschieden. Woordkeus, intonatie e.d. zijn relatief vrij. De spreker *kan* ironisch zijn, doch is in dat geval aangewezen op een woordkeus en intonatie, die zonder elkaar de volle intentie der ironie niet bereiken. Geheel vrij is de woordkeus niet, in zoverre steeds de intentie grenzen schept. Onontwarbaar liggen 'speech' en 'language' in elkaar verstrengeld. Zij zijn niet tegen elkaar op statische wijze afgegrensd, maar doordringen elkaar met toenemende vrijheid van het sprekend subject, naarmate de taalstructuren van hoger complicatie worden, naar eigen verkiezing synthetiserend in te grijpen en eenheden op te bouwen naar vrij gekozen intenties.

1) Vgl. H.J. P o s : *Quelques perspectives philosophiques de la phonologie*. In: Arch. Néerl. de Phonét. Expér., tome VIII-IX (1933), blz. 4 in no. 28.

Doch onder de toenemende kans door de onevenwichtige verhouding van intentie ('wil') en taalbeheersing tot misverstanden te geraken. Zin, periode, pericoop, het zijn in stijgende mate gecompliceerde eenheden, waar in stijgende mate het subject zijn vrije keus laat zegevieren, doch waar de *intentie* is misverstaan stort het geheel ineen tot zinnen, wier *betekenis* wederom kan worden misverstaan, welke op hun beurt uiteenvallen in woorden wier classificatie in soorten, verbonden met hun functionele mogelijkheden, het voorlopig eindpunt der interpretatie vormt. De volgende stap, die welke leidt tot de phonemen hoort niet meer thuis in de interpretatie in engere zin. Het phoneem is niet meer te interpreteren, het kan uitsluitend erkend worden.

Woord en zin zijn geen kategorieën van ontologisch gescheiden gebieden, zij zijn gelijkelijk kategorieën der *taal*. Hun verschil is een verschillende mate van gecompliceerdheid[1)]. In de grammatische beschouwing van het woord en de zin komt dit onderscheid duidelijk aan het licht. De leer der woordsoorten is opgebouwd op de begrippen zelfstandig-afhankelijk en op dat der substitutie. De ordening der woorden en woordsoorten naar hun graad van afhankelijkheid is niet anders dan hun ordening naar substitutiegeschiktheid. Substitutie berust echter op *identiteit*.

De leer der zinsdelen is opgebouwd op de begrippen complement en anticipatie. Anticipatie rust echter op tweeheid, *dualiteit*. Is het systeem van het woord, het systeem der *identiteit*, dat van de zin is er een van *dualiteit*. Die dualiteit is echter niet ontstaan door extensieve toevoeging van iets nieuws van een oorsprong, welke essentieel gelegen zou zijn buiten de regionen van het woord. Zij ontstaat *uit* de identiteit als een intensieve distinctie en differentiatie. De zin ontstaat *in* het woord en het is geenszins zo, dat de woorden als gegeven materiaal ter beschikking staan voor de inpassing in de zin, welke souverein zich aan dit materiaal op zou leggen.

Kiest de spreker vrij of hij spreken of zwijgen zal, kiest hij vrij of hij vragen, mededelen, definiëren (enz.) zal, kiest hij vrij of zijn uiting ironisch, beminnelijk, sarcastisch, voorzichtig (enz.) zijn zal, hij is op het moment zelf, dat hij aanvaardt zich in taal uit te drukken gebonden aan haar normen. Normen van de zin en zijn bouw zo goed als aan de normen van het woord en zijn

1) Vgl. over het vlg. mijn *Taal en Denken*, Hoofdstuk II.

gebruik. Vrij is hij nog in zoverre zijn individualiteit voorkeur voor zeker woordgebruik, zekere zinswending en gestemdheid, eigen is. Die vrijheid is echter slechts 'vrijheid' gemeten aan de objektieve mogelijkheden, waarbinnen ook andere mogelijkheden gekozen konden worden. Doch is deze vrijheid niet eer een onvrijheid, wanneer men in het oog vat, dat *deze* spreker steeds weer *deze* voorkeuren heeft?

Van de zin blijft niets meer over om als eigendom, als *uitsluitend* gebied der spraak aangewezen te worden. Waar de spraak is, is de taal. Men kan Gardiner's omschrijving van *speech* dus rustig aanvaarden, waar hij zegt dat deze activiteit bestaat in 'the application of a universally possessed science, namely the science called language' en tegelijk de *scheiding* van woord en zin - die wij wel *onder*scheiden - afwijzen als een misvatting omtrent de vrijheid, de autonomie dezer 'application'. De toepassing is slechts in zoverre vrij, dat toch anderzijds hetgeen gearticuleerd en uitgebracht wordt, ge**pr**eformeerd is door de *taal*.

Moge - met De Saussure - het taalsysteem zijn objectieve geldigheid voor het individu danken aan zijn sociale functie, zeker is hetgeen aan 'la parole' zelfs puur individueel is, slechts herkenbaar als *taal* en onderscheidbaar van 'Wortsalat', doordat het toch onder de norm der taal valt. Het psychophysisch mechanisme wordt ten onrechte als individueel tegenover de sociale taal geplaatst. Het is verankerd in de phylogenese en als zodanig 'plus social que la sociéte'. Individueel aan de spraak is de speling binnen de norm der taal. Wat een boer aan taal bezit, kan men zijn spraak noemen. Wat de dichter of wijsgeer van de mogelijkheden der taal realiseert, eveneens. Doch dit is *wezenlijk* gescheiden en onderscheiden van het psychophysisch mechanisme en men kan het er op generlei wijze mee verbinden als ware die samenhang in enig opzicht specifiek. Dit *samen* kan men onder de ene term 'spraak' *niet* verstaan!

Indien de taal niets anders was dan 'l'union du sens et de l'image acoustique', eenheid welke als een contractuele verplichting tussen de leden ener taalgemeenschap vigeert, dan zijn we wel zeer ver buiten de taalwetenschap geraakt om haar grondslagen te leggen. Deze associaties zijn 'dans le cerveau' geregistreerd, alleen daar weinig toegankelijk. De 'parole' is echter in staat ze productief te maken.

De taalpsychologie, die ons hier geboden wordt, kan - als alle taalpsychologie - naar Gardiner terecht heeft opgemerkt

(a.w. blz. 104) onmogelijk als fundament der taalwetenschap dienen. Het karakter der taal als teken-systeem, zich emanciperend van zijn ontologische oorsprongssituatie, wordt hier volkomen onderschat. Dientengevolge wordt een misvatting omtrent taal-en-spraak voor de hand gelegd. Indien immers de psychologistische axiomatiek der taalwetenschap bij de spraak het psychophysisch mechanisme als definiërend kenmerk heeft aangenomen, dan zal zij bij de taal te zeer geneigd zijn bij de beperkte eenheid van het afzonderlijke woord en dan nog in psychologisch opzicht, stil te blijven staan.

Het valt inderdaad niet te bestrijden, dat klank en betekenis van een woord associatief verbonden zijn, doch dit verschijnsel is niet 'het enige essentiële in de taal', naar De Saussure ten onrechte meent. Het is de practische praesuppositie, die het psychophysisch mechanisme van het taal-spreken draagt. Deze praesuppositie behoort evengoed tot het psychologisch apparaat als de motorische, sensorische, auditieve, visuele relaties, welke de 'spraak' constitueren. Het is een 'vitium sphaerae' deze feiten als grondslag ener theorie der taal te gebruiken. Een dgl. theorie moet door dit 'vitium principii' tot tal van geforceerdheden aanleiding geven, waarvan wij bij Gardiner de fundamentele scheiding van *woord* en *zin* hebben aangewezen.

Zo moeten wij besluiten met de besliste relativering der onderscheiding van 'taal' en 'spraak' om menigvuldige redenen.

Vatten wij onze conclusies nog in enkele punten samen:

1°. Onder 'spraak' kan het psychophysisch mechanisme verstaan worden, doch ook het 'vrije' taalgebruik binnen de normen der taal. Echter niet beide tegelijk.

2°. Dit niet te onderscheiden, ja te verbinden, is een gemeenschappelijke fout van De Saussure en Gardiner.

3°. Indien men de taal psychologistisch definieert, is de slechtst denkbare reden tot scheiding van taal-en-spraak overgebleven. Juist uit normaal psychologisch oogpunt zijn de 'taal' als 'union de sens et d'image acoustique' en de 'spraak' als 'actes de phonation' onverbrekelijk gelieerd.

4°. Vat men 'spraak' op als het vrije gebruik der mogelijkheden[1] binnen de normen der taal, voorzover dit kenmerkend is voor een individu of een groep van individuen, dan heeft men

1 En N.B. deze vrijheid is de specifiek individuele vrijheid, niet wezenlijk inhaerent aan de taal-spraak-structuur als zodanig!

een aanvaardbaar en hanteerbaar correlaat van de ‘taal’ als eenheid dier normen. Over haar beider relatie valt te spreken, doch haar onderscheiding dient niet, als bij Gardiner, overschat te worden. Immers, indien de normale en niet als mechanisme opgevatte spraak al datgene is, wat binnen een bepaalde taal mogelijk is, dan wordt hun verhouding zuiver dynamisch als die van δυναμις en ἐνεργεια. Wij hebben dan overal de taal, waar normale spraak is. Zo is de verhouding echter geheel anders geworden dan ze bij Gardiner of De Saussure geschetst is. Of men nu wat binnen een taal mogelijk is, beschrijft en analyseert, d.w.z. of men zich met de spraak bezighoudt, of dat men zich afvraagt: welke normen maken dit mogelijke tot het werkelijke, d.w.z. of men zich met de taal bezighoudt - het zijn de keerzijden, juister: het zijn elkander in feite in de taalwetenschap *voortdurend* implicerende beschouwingswijzen. Gardiner's verwijt aan de linguisten, dat zij nooit ‘speech’ en ‘language’ streng genoeg onderscheiden, is daarom enigszins geforceerd en ware misschien aldus te wijzigen, dat men zich te veel met hetgeen voorkomt heeft beziggehouden, te weinig met de vragen naar de logische voorwaarden dier mogelijkheid-als-‘taal’-voor-te-komen. Dan ware Gardiner's verwijt een aansporing tot verhoogde activiteit op de gebieden der *zogenaamde* ‘taalfilosofie’, in feite op het gebied der grondslagen van de taalwetenschap.

M.J. LANGEVELD.

De ‘epitheta’ van Anthoni Smijters.

Onder de Zuid-Nederlandse schoolmeesters die in het Noorden de renaissance-invloed kwamen versterken, verdient naast Jacob van der Schuere, de bewerker van de *Nederduytsche Helicon*, ook de Antwerpenaar Anthoni Smijters genoemd te worden. Van hem is weinig bekend: Te Winkel[1)] vermeldt hem als vriend van Zacharias Heyns, zegt dat hij ‘vermoedelijk ook behoorde tot de oudere leden der Brabantsche kamer’ en ‘geheel onder invloed der Fransche litteratuur stond.’ Van zijn geschriften noemt hij: stichtelijke verzen in het Frans en Nederlands, *Le Trésor de Salomon, Salomons Schat*, getrokken uut syne Spreucken

1) Ontwikkelingsgang III, 253.

en Prediker (1594), *Esopus Fabelen* (1612)[1] en taal- en rekenkundige werkjes.[2] Daartoe behoort de niet met name genoemde *Epitheta* (1620), van belang voor de taalgeschiedenis, gelijk uit de volgende bladzijden zal blijken.

De volledige titel luidt:

> **Epitheta**. Dat zyn Bynamen oft Toenamen, Beschreven door Anthoni Smyters van Antwerpen.
> Een Boeck / niet alleenlyck bequaem ende dienstlyck voor alle die de *Poëtenkonste* beminnen / maer oock om alle andere Nederduytsche compositien te vercieren.
> Met oock korte wtlegginghe van zommighe sware namen ende woorden.
>
> Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe / aen de Merct / inde Fame. 1620.

Merkwaardig is al dadelijk de '*Voorreden* Tot de Lief-hebberen der Nederlandtsche Tale', waarvan wij de hoofdinhoud, met uitvoerige aanhalingen, laten volgen:

..... 'want alzoo ick over veel jaren professie ghedaen hebbe, de Jeucht inde Fransche Tale t' onderwijsen, daer toe verscheyden Historien, Poëetsche wercken ende andere compositien, hun voor-ghelesen ende leeren verduytschen. Zoo ist dat (onder andere) de Poëten in hunne schriften, fabelachteghe ghedichtselen ende bedecte wijse van spreken, vele vreemde (niet gemeyne) Naem ende Bynaemwoorden voortbrenghen, die in onse Nederduytsche Naem-boecken niet gevonden en worden.'

[Deze heeft hij vergaderd, alfabetisch geschikt, en ten slotte de Franse Epitheten van *Maurice de la Porte*, geheel overgezet en met zijn materiaal vermeerderd. Op aandrang van sommigen kwam hij tot de uitgave].

.... voornamelyck, dewyle nu eenighe Liefhebberen vlijt aanwenden, ende arbeyden om de Nederduytsche Tale te bouwen, te zuyveren, te stichten, te verrycken ende alzoo te cieren, datter vele Boecken van verscheyden Konsten (in beschreven zynde) ghenoechzaem blyct, de zelveghe Sprake haer zoo wijdt strect,

1) Een verzameling van 112 fabelen in sonnetvorm, naar het Frans van Philippe Galle. Een paar proeven gaf L. Scharpé in zijn artikel *Van De Dene tot Vondel* (*Leuvensche Bijdragen* IV, blz. 50-52).
2) Zie de titels van zijn rekenboeken bij P.A. de Planque: Valcooch's *Regel der Duytsche Schoolmeesters*, blz. 156.

ja wijder dan eenighe andere haer kan ghestrecken, in voeghen, waer 't dat (diens ampt het is) gheliefde het devoir te doen, ende in het goet begonnen werck te continueren, men zoudese haest florerende maken, ende in alle faculteyten daer mede zoo veel te weghe brenghen, als eenighe andere Natien met de hare oyt te weghe ghebrocht hebben. Dit heeft my, Eerzame Leser, beweeght, desen Steen oock tot opbouwinghe onser Nederlandtsche Sprake voort te brenghen, om d'Edifitie daar mede te helpen voorderen, cieren, ende om dien te ghebruycken tot allerleye compositien.

[Immers evengoed als de schilder over rijkdom van kleuren, moet de poëet over een grote woordvoorraad kunnen beschikken.

Hij moet ze met talent gebruiken!]

‘Waar toe onse Nederduytsche Sprake in de Dichtkonste vloeyende ende rijck genoech bevonden wordt, om ditte inder daedt alles te voldoen: Gelijck men ziet by eenighe Lief-hebberen, die de Nederduytsche Sprake in zulcke regulierlycke oorden beghinnen te brenghen, dat het ooghenschijnlijcken blijct, sy niet alleene de ghemeyne Spraken, maer oock de Hooftspraken niet en behoeft te wijcken, in veelheyt van woorden, in bequaemheyt der vocabulen, in verscheydenheyt van namen ende cierlijcke Epitheten te vinden. Item, dat een Redene in zoo veel veranderinghen ende menichvuldighe manieren kan geciert, verbreyt, vergroot, verkleynt, ende den zin zoo veel te kennen ghegheven kan worden, als eenighe andere Tale ....

[Het Nederlands heeft nog meer woorden dan het Frans bij Maurice de la Porte].

Onse nakomelingen (zullen) hier oock wat daer by practiseren, tot verbeteringhe.... om de Nederlandtsche Tale tot een volkomen Tale te maken, te hulp nemende den oorspronck ende wtbondt onser Moeder de Hoochduytsche Sprake, welcke over lang na der Konst onser Gramatische Reghelen ghebracht is, hun niet aentreckende (oft aldus doende) den onverstandigen ende quaetwilligen stoffe nemen zulcx te berispen, dewyle elck weet, dat dit volcxken qualijck lijden mach, datmen eens anders werck zich toe-eyghene; Neen dat en is niet eens anders werck zich toegeeygent, maer bewesen dat onse Nederduytsche Tale niet en is barbaris, rou noch ongheschict; maer bewesen, datmen wt den oorspronck, den oorboor zuyght, onse Sprake gheeert, ende ghearbeydt, die tot volkomenheyt te brenghen, opdat door zoodanige middelen, onse Jeught lesende, schrijvende ende

practiserende de Fransche ende Duytsche Poëten, ghevoordert kan worden, waer door (als ghezeght is) onse Landtslieden dienst gheschiedt, ende hun meer gheneghen maect, hun in hunne Moeders Tale t'oeffenen.

[Het werk is begonnen voor eigen studie. Het werd gepubliceerd, omdat een dergelijk boek noch in “Hooghe” noch in “Nederduytsche Sprake” bestond. Het kan tot groot nut strekken; immers de “Tongen oft Spraken” zijn gaven van de H. Geest].

.... ende (behoorde) daeromme billich in achtinge en eere ghehouden te worden, na dien de ghereguleerde Sprake, Redene, ofte 't Geschrift veel meer goedts ende vromens schaft, oock krachtigher den Toehoorderen ende Lesers beweecht: dan oftse ongherijmt, grof ende zonder gheschickelijckheyt wtghevoert werde: Zoo verzekere ick my nochtans, datter vele zijn die gheenen smaeck in desen nieuwen kost en zullen vinden, dien verworpende, gheringh achten: Evenwel, wetende den oorboor desselfs, houde ick zulcke ongherechtighe kittelinghe deser Schetsmeesters voor min als niet: dewyle men veel eer (om die te believen) de Jeught schadelijcker dan voorderlijcker zoude wesen.

. . . . . .

Verhope andere oock arbeydt aenwenden zullen, diergelijcke oft bequamere Steenen tot d'Edifitie der Nederduytsche Tale aen te brenghen, op dat den Bouw mettertijdt volkomelijcken opghericht mach worden, ende onse Moeders Tale florere.’

Men zou dit alfabetisch gerangschikte woordenboek enigszins kunnen vergelijken met *Het Juiste Woord* van Pater L. Brouwers. De bedoeling is, minder ervaren schrijvers of dichters te helpen aan passende of versierende adjectieven, aan synoniemen voor de substantieven, aan woorden die, voor het gegeven woord gevoegd, er een behoorlijke samenstelling mee vormen. Alleen is de inhoud wat zonderling bont; men vindt er bijbelse en mythologische eigennamen, met verklaring, naast de meest gewone zaaknamen. Het aantal ‘bijnamen’ is niet gering: bij *Aenslach* b.v. telde ik er 39, bij *Aensicht ofte Ghelaet* niet minder dan 110; bij *Aerde* zelfs bijna een gehele bladzijde. Slechts enkele malen is ter opluistering een gedicht toegevoegd, b.v. bij *Oorlogh* en bij *Zandtlooper* (sonnet), terwijl een sonnet *Aen Elckeen* het werk besluit. Opmerkelijk is nog, dat eigennamen uit de moderne tijd ontbreken, met uitzondering van *Ronsart*, aan wie een reeks zeer vererende epitheta niet onthouden worden.

Aandacht verdient dit boek ook om de taalvormen. Gelijk

te verwachten is, zijn ze bij deze geboren Antwerpenaar hoofdzakelijk Brabants of litterair-Vlaams. Men vindt tal van vrouwelijke substantieven op *-e, -inghe, -nisse, -ersse*, mannelijke op *-inck*, woorden als *eekel, eemer, eerde, herte, bezie* enz.

Men zou zich evenwel vergissen als men meende dat deze Antwerpenaar zwoer bij de traditionele Zuid-Nederlandse 'schrijftaal', en geen oog en oor had voor de taal van zijn nieuwe Hollandse omgeving. Zelfs viel het mij op, hoe vaak hij, juist bij het vermelden van synoniemen, het Noord-Nederlandse woord voorop plaatst, en dan het Zuid-Nederlandse, voor Amsterdammers vreemd klinkende of verouderde 'boekenwoord' in de tweede plaats noemt. Ik noteerde daarvan de volgende voorbeelden:

aessem	ofte adem	mesthoop	ofte messie
bedtstede	ofte koetse	pannekoeken	ofte struyven
benneken	ofte mandeken	peltser	ofte peltier
bladt	ofte loof	pijl	ofte schicht
coghel	ofte kloot	quellinghe	ofte quellagie
dal	ofte valeye	sant	ofte savele
deighen;	ofte dagghe	schuppe	ofte spa
dwerch	ofte naenken	slachter	ofte vleeschhouwer
ente	ofte griffie	slaep	ofte vaeck
gewisse	ofte consciencie	tafellaken	ofte ammelaken
grote	ofte riole	troeffel	ofte truweel
hamme	ofte hespe	vodde	ofte slets
hielen	ofte versenen	vorsch	ofte puyt
hoybondel	ofte bussel	weyde	ofte beemt
kemp	ofte hennep	zeve	ofte zifte
leye	ofte schalie	ziecken	ofte krancken.
lonte	ofte lemmet		

Mijn korte aankondiging moge volstaan om voor deze renaissancist onder de 'schoolmeester' een bescheiden plaats te vragen in onze taalgeschiedenis, en een nader onderzoek van zijn werk aan te bevelen.

C.G.N. DE VOOYS.

Hooft - Cephalus.

In 1603 schreef Hooft een tweetal dialogen, waarin hij zichzelf en Ida Quekels laat optreden.[1] In het eerste gedicht noemt hij zich *Cephalus*, in het tweede *Cephalo*.[2]

Wanneer men er een verklaring van wil geven, waarom Hooft zich zo noemde, dan zegt men gewoonlijk: 'Hij heeft zijn naam in het Grieks vertaald'.[3] Natuurlijk zal Hooft aan het Griekse κεφαλή gedacht hebben, toen hij zich deze naam koos, maar waarom bezigde hij de vormen *Cephalus* en *Cephalo*? Allicht zal men willen zeggen: bij Cephalus heeft hij gedacht aan de bekende figuur uit Ovidius' Metamorphosen, en bij Cephalo aan de een of andere herdersfiguur uit een Italiaans gedicht of drama.

Zonder te kunnen bewijzen, dat dit niet zo is, zou ik toch de mogelijkheid van een andere gang van zaken willen veronderstellen, uitgaande van een merkwaardige coïncidentie.

Geeraardt Brandt vertelt in zijn *Leven van P.C. Hooft*[4] het volgende: 'Korts naa zyne t'huiskomste, in de jaaren MDCII en III, besteedde hij daagelyks eenige uuren in 't leesen der Historiën van Polybius, Julius Caesar, Suetonius, en anderen....' Het zal niet te gewaagd zijn te veronderstellen, dat onder die anderen ook Titus Livius geweest is; Hooft noemt hem al in zijn Rijmbrief uit Florence van 1600, in vs. 107/8:

> Een Padoaen wast, die 't geen t Roomsch volck oyt bedreef
> Met sijn vermaerde pen in soo veel boecken schreef.[5]

Livius nu spreekt twee keer over een zeker stamhoofd uit Epirus; eerst in boek 43, cap. 18, waar de naam in de nominatief

1) Leendertz-Stoett, Gedichten van P.C. Hooft, Dl. I, blz. 32 en 34.
2) Men weet, dat vermoedelijk de herder uit de Granida, die wij als Daifilo kennen, ook oorspronkelijk *Cephalo* genoemd is. De conceptie van de Granida stelt men op 1603 of 1604. Zie *P.C. Hooft's Granida*^{3}, ed. J.H.v.d. Bosch, blz. XLI.
3) Zie b.v.*v.d. Bosch*, t.a.p. en *Prinsen*, Pieter Cornelisz. Hooft, blz. 97.
4) Ed. P. Leendertz Jr., blz. 10.
5) Ed. Leendertz-Stoett, I, blz. 7.

voorkomt: *Cephalus*, later in boek 45, cap. 26, waar de genitief *Cephalonis* gebruikt wordt, zodat hier de naam *Cephalo* luidt. De twee vormen dus, die we ook bij Hooft hebben aangetroffen.

Dit zou nu op zichzelf zo merkwaardig nog niet zijn, als er niet nog iets bijkwam.

In het reeds genoemde 43ste boek spreekt Livius in cap. 4 over knevelarijen, in Graecia door Romeinse regeringspersonen begaan, en onder hen, die zich daaraan hebben schuldig gemaakt, noemt hij ook de consul Licinius. Deze Licinius is P. Licinius Crassus, en zijn naam zowel als zijn daden roepen de herinnering op aan die andere, meer bekende Crassus, n.l.M. Licinius Crassus, die ongeveer een eeuw later leefde, en die evenmin kieskeurig was wat de middelen betreft om rijkdom te verwerven.

Slaat men nu bij Hooft het gedicht op, dat aan de eerste samenspraak tussen Cephalus en Amaryllys voorafgaat, dan vindt men het bekende stuk dat aanvangt met de regel:

> Weet yemand beter saus als honger tot de spijsen....

Daarin zegt Hooft (vs. 42 v.v.):

> Bestont de Eer in schat, daer sij niet in bestaet,
> Soo sou Fabricius voor Crassus moeten wijcken
> In Eer, daer hij hem nu ver in te boven gaet.

Ongetwijfeld is met Crassus hier M. Licinius Crassus bedoeld, die als type van een slecht magistraatspersoon gesteld wordt tegenover een voorbeeldig man als C. Fabricius Luscinus,[1)] maar de gedachte aan deze kan licht opgewekt zijn door de kennismaking met de blijkbaar gelijk geaarde Publius.

In een betrekkelijk kort bestek (43ste tot 45ste boek) bij Livius vindt men dus na elkaar de namen Licinius (Crassus), Cephalus en Cephalo, en in diezelfde volgorde in een drietal vlak na elkaar geschreven gedichten bij Hooft. Men zou dus misschien mogen aannemen, dat die gedichten herinneringen bevatten aan een gelijktijdige lectuur van Livius' Ab Urbe Condita.

Soestdijk.

TH.H. D'ANGREMOND.

1) Ed. Leendertz-Stoett, I, blz. 31, aant. op vs. 43.

Boekbeoordelingen.

Dr. K.H. de Raaf, *Willem Kloos. De mensch, de dichter, de kriticus*. (Velsen - Schuyt - 1934). Prijs f 5,90.

Een biografie van een levend auteur blijft een hachelijk werk. Aan onderschatting of overschatting ontkomt de tijdgenoot niet licht. Sympathie, in de ruimste zin van het woord, is een eerste vereiste voor de biograaf: daarin ligt de bron van studielust en toewijding. Maar vriendschap, evengoed als liefde, maakt soms blind. Hiermede is reeds de sterke en de zwakke zijde van dit boek aangeduid.

Onbekende levensbiezonderheden waren nu nog nauwelijks te wachten, maar bij een schrijver die zo vaak over zich zelf spreekt, vindt men allerlei in zijn werk verspreid. Alleen moet een kritisch biograaf niet te goedgelovig dramatisch ingeklede levensherinneringen uit een ver verleden als historische waarheid opvatten[1)].

De compositie van dit werk is niet geheel bevredigend. Na de levensbeschrijving tot 1894 (Hoofdstuk I-VI) volgt een enigszins bont intermezzo (VII-IX); eerst daarna de beschouwing over verzen en proza tot 1894 (X-XIII), terwijl het laatste deel het werk sedert 1894 behandelt (XV-XVII). Even dankbaar als de taak is om Kloos te schetsen in zijn grote betekenis voor dichtkunst en kritiek in de eerste Nieuwe-Gids-periode, even ondankbaar is het vervolg. Hier wordt de biografie en de ontleding van het werk tot een apologie. De Raaf houdt vol dat de verwording en achteruitgang sedert ± 1894 een ‘legende’ is, verspreid op het gezag van Verwey en Van Eeden (blz. 242) en sedert gedachteloos nagepraat. Hij betoogt dat Kloos zich is blijven onderscheiden door ‘onfeilbare zuivere smaak’, dat zijn talent, zijn ‘onverzwakt meesterschap’ steeds meer gerijpt is, en zijn dichterlijk werk in betekenis toegenomen. Hier en daar toont hij wel twijfel en voorzichtige kritiek[2)], maar deze worden overstemd door uitbundige lof. De schrijver had zijn betoog kunnen versterken, als hij de ‘stilistische methode van literatuur-

1) Zie b.v. de zonderlinge eerste ontmoeting met Van Eeden op blz. 27, en verder blz. 38, blz. 45-47.
2) Zie b.v. blz. 210: ‘grotesk en overladen’; blz. 252: ‘overbodige uitvoerigheid’; blz. 274: ‘tot duister-wordens gewrongen’, het sonnet als ‘knellend gareel.’

onderzoek' niet alleen in het eerste gedeelte (XI en XIII), maar ook na 1894 had toegepast. Nu neemt hij aan, met Kloos, dat de *Voorrede* van 1882 achterstaat bij rijper proza uit de laatste tijd (blz. 180). Gedachtig aan de leuze 'vorm en inhoud zijn één', zou hij geconstateerd hebben hoe de kunstig gebouwde perioden van 1882 uiteen vallen[1)], hoe de muzikale jeugdverzen scherp contrasteren met het stroeve vers, met vreemde enjambementen en gezochte rijmen in de *Binnengedachten*[2)]. Is niettegenstaande dit alles zijn stijl 'in wezen dezelfde gebleven'? (blz. 254). De Raaf's uitspraak: 'Toen Kloos uitgesproken was, heeft hij, zooals behoort, gezwegen', (blz. 235) laat hij gelden voor de poëzie tot 1923. Menig lezer zal geneigd zijn, deze termijn te verlengen, op gevaar af van door De Raaf niet tot de 'degelijke lezers', maar tot de napraters gerekend te worden. Of zijn boek velen bekeren zal, valt ernstig te betwijfelen. Een 'standaardwerk' heeft hij stellig niet geleverd; wel een boek met veel wetenswaardig en bruikbaar materiaal voor degenen die het leven en het werk van Kloos in biezonderheden willen leren kennen.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr. Cath[a] Ypes, *Petrarca in de Nederlandse letterkunde* (diss. A'dam), Uitgeversbedrijf De Spieghel, Amsterdam '34.

Besprekingen van dit proefschrift las ik in het *Weekblad voor gymn. en middelb. onderwijs* van 10 Oktober (Jrg. 31, nr. 6) en in het avondblad van de *N.R. Crt.* van 30 Oktober. In beide kritieken wordt er over geklaagd, dat Mej. Ypes zich niet voldoende heeft weten te beperken, niet voldoende het belangrijke van het onbelangrijke heeft weten te scheiden. Niet zonder stekeligheid is de opmerking van P.H. Schröder in het *Weekblad*, dat gezegd kan worden 'dat wie thans inzake de bekendheid van Petrarca's naam in Nederland ingelicht wenst te worden' het boek van Mej. Ypes moet raadplegen. De heer Schröder viel er vooral over, dat Mej. Ypes enkele regels uit een lofdicht van Peeter Custodis voor Houwaert's *Pegasides Pleyn* aanhaalt enkel en alleen, omdat aan den lofdichter, wanneer hij Houwaert

1) Zie b.v. de slecht gestileerde zinnen, op blz. 240, 245-46 en 248 aangehaald, en m.i. ook de citaten op blz. 255 vgl., als modellen van stijl opgenomen.
2) Let b.v. op de opeenstapeling van consonanten, waarbij verbindingen van lstb, pstz, pstd niet zeldzaam zijn.

wenst te vergelijken met de allergrootste poëten, als zodanig te binnen schoten: Homerus, Virgilius en Petrarca. Nu begrijp ik wel, waarom Mej. Ypes meende, dit lofdicht niet van het menu te mogen schrappen. Want er valt nog wel een konklusie uit te trekken aangaande de ontwikkelingsgang van de belangstelling voor Petrarca te onzent. Namelijk, dat men in de tweede helft der 16de eeuw algemeen begon te weten, dat Petrarca een groot dichter was, terwijl voordien alleen zijn latijnse proza-werken Petrarca roem bezorgden. Deze konklusie trekt Mej. Ypes, die zeker niet de gave mist van logies te kunnen betogen, dan ook hieruit, na een paar andere dergelijke gevallen genoemd te hebben. Beter ware het allicht geweest, als Mej. Ypes deze konklusie in een doorlopende tekst had kunnen opnemen en de bewijsplaatsen in een noot had opgegeven.

De kritikus van de Nieuwe Rotterdammer, die zich tekent H.v.d.W., had het maar veiliger gevonden als Mej. Ypes 'zich bepaald had tot een zuivere registratie, m.a.w. een sobere bibliografie.' Ik ben er echter dankbaar voor, dat de schrijfster niet op deze wijze vele moeilijke klippen omzeild heeft. Dan zou haar boek zeker een droge opsomming geworden zijn, wat het nu - ondanks de uitvoerige en niet-artistieke opzet - ten enenmale niet is.

De invloed via het frans en die regelrecht uit het italiaans heeft Mej. Ypes zo veel als doenlijk uiteengehouden; treffende opmerkingen heeft zij gemaakt over het onderscheid tussen de navolging van Petrarca en het Petrarquisme. Het Petrarquisme heeft een grote verering voor den persoon van Petrarca, maar verandert de platonisch-ascetische strekking van het Canzoniere in een meer epicurisch-levenslustige. Ook Hooft heeft hieraan meegedaan, zoals blijkt uit het sonnet 'Wt Petrarca gevolcht': *Indien mijn leven sich soo lange can verweren*[1)].

Het bijeenzoeken van vertalingen van een bepaald schrijver, is altijd een lastig werk. Men bladert allerlei boeken door, zodra men maar een geringe aanleiding heeft om te geloven, dat zij misschien een vertaling zouden bevatten, maar vaak zijn die vertalingen ook langs een kronkelpad der redenering niet te benaderen. Zij worden het beste gevonden als men er niet na zoekt. Ik ben dan ook in staat een drietal Nederlandse vertalingen van sonnetten uit het Canzoniere te noemen, die op de lijst die Mej.

1) Ypes, *op. cit.*, blz. 111.

Ypes hiervan geeft, ontbreken. Vertalingen echter, die abominabel slecht zijn en die - wat, uit hetgeen Mej. Ypes op blz. 170 en 171 van haar dissertatie meedeelt, opgemaakt kan worden - tweedehands zijn.

Op genoemde bladzijden bespreekt Mej. Ypes de vertalingen van de zg. vloeksonnetten van Petrarca door van de Merwede in diens *Uyt-heemsen Oorlog, ofte Roomse Min-triomfen* (1651). Petrarca heeft in deze drie sonnetten zijn verontwaardiging gelucht over de leefwijze aan het pauselijk hof te Avignon. Vanwege deze anti-curiale verzen heeft men - geheel ten onrechte natuurlijk - Petrarca wel eens beschouwd als een voorloper der hervorming. Marnix van St. Aldegonde heeft in zijn *Biencorf* fragmenten uit bedoelde sonnetten ingelast en Jan van Hout heeft er één met behoud van de sonnet-vorm vertaald[1)]. De vertalingen van van de Merwede zijn verre van fraai, maar ze zijn nog heilig bij wat Hubertus van der Meer, 'predicant tot Bovenkarspel', er van wist te maken. Waarschijnlijk in 1670 verscheen te Amsterdam, 'Voor Gerrit van Goedesbergh, Boekverkooper op 't Water' een *Boom der Kennis, Niet alleen bloeiende tot vermaak van leergierige Verstanden, Maar ook vrugtdragende tot voedsel van deughd-lievende Herten*[2)] door van der Meer gedeeltelijk beladen met vertalingen en *ten deele van nieus geplant*. Onder de hoogmoedige titel *Kraght der waarheid Blinkende in de nevelen des Pausdoms. Of drie gedighten, gemaakt op de Stad Romen,*[3)] *door den Italiaanschen Poëet Petrarcha*

1) Mej. Ypes spreekt hier over *op. cit.* blz. 37 en 75.
2) Titelblad en opdracht van de *Boom der Kennis* dragen het jaartal 1669. Van der Meer geeft *Staat-kundige Oefeningen*, die vertalingen zijn naar de *Ragguagli di Parnaso* van Traiano Boccalini. In een ongedateerd *Aan den Leser* zegt van der Meer, dat deze 'nadat de onse al eenigen tijd gedrukt waren geweest, ook van een ander in Vriesland uitgegeven zijn.' Van der Meer doelt hier op de *Kundschappen van Parnas* van N.J. Wieringa, die te Harlingen zijn gedrukt door Hero Galama, die de opdracht van het eerste deel dateerde '3 Juni 1670'. Mij zijn geen eksemplaren van de *Boom der Kennis* bekend, die het *Aan den Leser* niet bevatten. Wel is er een nieuwe titeluitgave verschenen te Amsterdam, 'By Baltes Boekholt .... 1674', de frontispice heeft dan een overgeplakt adresstrookje 'by Baltus Boekholt 1675'.
3) De sonnetten zijn juist niet gericht tegen Rome. Ook van de Merwede echter kondigde aan: 'Het sonnet van Petrarca, dat begint Fiamma dal ciel, Ec, Op Romen gemaekt'. cf. Ypes *op. cit.*, blz. 170 noot 2 en blz. 171 noot 1.

geeft van der Meer in deze *Boom der kennis* een verwaterde en hoogst smakeloze uitbreiding van de vertalingen van van de Merwede. Het sonnet dat aanvangt met het indrukwekkende kwatrijn:

> Fiamma dal ciel su le tue treccie piova,
> malvagia, che dal fiume e da le ghiande
> per l'altrui 'mpoverir se' ricca e grande,
> poi che di mal oprar tanto ti giova:

begint van de Merwede:

> Het schriklyk Hemels-vyer ga op u tuyten storten,
> Op dien verrykten kop, door yder-eens verkorten,
> Ghy snoode Auter-hoer, die eertijds vremd van wijn
> Gingt drinken met het Vee, gingt eten met het Swijn... enz.

van der Meer dikte dit aan tot:

> Vervloekte Auter-hoer dat u de Hemel-vonken
> Neer-ploften op den kop die van juwelen blinkt,
> Ghy die de tranen drinkt
> Der armen, en met goed van andere gaat pronken.
> U heughd den dagh dat ghy nooit druive-nat en proefde
> Maar steeds ter tafel ginght by 't walgelijke swijn
> Klaar water dronk voor wijn,
> En in geen kamer-welf maar open veld vertoefde.

Bij de behandeling van de aanhalingen uit Petrarca, die voorkomen in de werken van Jan de Brune de Jonge, heeft Mej. Ypes op onvoldoende wijze uiteengehouden, welke citaten door de Brune zelf zijn vertaald en welke door Nicolaas Jarichides Wieringa, dien de vererende opdracht gewerd ‘’t Onduits van maat en maateloos’ voor de Harlingse uitgave van 1665 *Alle volgeestige Werken van Jan de Brune de Jonge* in onze taal over te brengen. Mej. Ypes had hiervoor de tekst van *Alle volgeestige Werken* moeten vergelijken met vroegere afzonderlijke uitgaven van de *Wetsteen der Vernuften* en van *Jok en Ernst*. Wieringa heeft zijn vertalingen van de talrijke citaten van de Brune - terecht noemde Kalff diens werk een kanaal voor buitenlandse invloed op onze letterkunde - gemaakt ‘met hulp van den Heer Lovis Parent, Voorleezer van uitheemsche taalen in de doorluchtige Hooge-school tot Franeker, onlangs overleden’[1]. Ik heb goede

1) Zie het *Aan den Bescheiden en Waarheydlievenden Leezer* van den drukker-uitgever Hero Galama in *Alle Volgeestige Werken* 1665.

redenen om te vermoeden, dat de hulp van Parent zich wel voornamelijk beperkt zal hebben tot morele steun, maar in principe had Mej. Ypes er ook rekening mee moeten houden.

De eksemplaren van de eerste uitgave van de *Kundschappen van Parnas*, de vertaling van Boccalini's *Ragguagli di Parnaso* door de zonet genoemde Wieringa, zijn hoogst zeldzaam[1)], hieraan is het allicht te wijten dat de mededeling erover van Mej. Ypes *op. cit.*, blz. 200 niet korrekt is. Bovendien schrijft Mej. Ypes op blz. 201 het vervolg op de *Kundschappen van Parnas*, de *Secretarie of Schrijf-zaal van Apollo* aan Boccalini toe. Maar uit *La secretaria di Apollo* blijkt duidelijk dat niet Boccalini zelf, maar een navolger van dezen de auteur moet zijn; en er is veel wat er voor pleit dat Antonio S. Croce die navolger was.

In 1929 is Mej. Cohen gepromoveerd op *Dante in de Nederlandsche letterkunde*. Het is zeer opvallend, hoewel verklaarbaar, dat invloed van Dante eigenlijk niet gekonstateerd kan worden vóór het tijdperk der romantiek. De invloed van Petrarca is veel vroeger in onze letterkunde te bespeuren, zij is vaak indirekt en wisselt natuurlijk sterk van aspect in de verschillende eeuwen. De kritikus van de N.R. Crt. heeft zich afgevraagd, of Mej. Ypes zich er wel voldoende bewust van is geweest voor een andere, veel gekompliceerder opgave te staan dan Mej. Cohen op te lossen had.

Ik hoop echter niet dat die kritiek een dissertatie of studie over *Boccaccio in de Nederlandse letterkunde* in de kiem zal smoren. Integendeel, zou ik er sterk toe willen opwekken, dat nu ook de invloed van dezen derden groten wegbereider van de renaissance op onze letterkunde bestudeerd worde. De eventuele schrijver[2)] lere van de fouten door Mej. Ypes begaan en profitere van het door haar bijeengebrachte materiaal. Die schrijver zal zich naar Parijs en Brussel moeten begeven voor de bestudering van *Vanden doorluchtighen glorioesten ende edelsten vrouwen ende van haren wercken* (Antwerpen 1525) en *Vanden doorluchtighen*

1) Amsterdam, Fred. Stechman, vol. I 1670, vol. II 1673. Beide vol. in het Brits Museum, vol. II ook in de Bibliotheek van Het Fries Genootschap. Stechman's naam alleen op de titelbladen, de drukker en de eigenlijke verzorger der uitgave is Hero Galama. Vol. II bevat deel II en deel III, dit laatste geeft vertalingen van de *Agiunta a' Ragguagli di Parnaso* van Girolamo Briani.

2) 'schrijver' hier gemeenslachtig gebruikt.

mannen ende haren wercken (Antwerpen 1526), waarbij hij zich natuurlijk zal moeten afvragen of deze werken regelrecht uit het latijn of via het frans in het nederlands zijn vertaald. Die schrijver zal een, uit taal- en stilistisch oogpunt zeer belangrijke, vergelijking kunnen maken van de vertaaltrant van Coornhert met die van G.H. van Breughel; hij zal voorts zich er voor moeten hoeden niet te verzinken in het moeras van de novellen- en 'schwank'-litteratuur. Ook bij de behandeling van Lambert van Bos' vertaling (1659) van *la Fiammetta*, de psichologische roman van Boccaccio die nog steeds modern aandoet, zal die schrijver zich weer moeten afvragen of direkt, of met behulp van het frans, is vertaald. Het is mogelijk, dat van Bos de vertaling van Gabriel Chappuys gebruikt heeft. Die schrijver zal tot zijn verrassing bevinden dat de *Aardige en vermakelijke Historien van Bocatius den Florentijner*, die in de eerste helft der 18de eeuw verschillende keren herdrukt werden, en die de vertaling[1)] zijn van de *Contes et Nouvelles de Bocace Florentin. Traduction libre accomodée au goût de ce temps*[2)] in de 19de eeuw nog weer eens op schijnheilige wijze gemoderniseerd zijn door S.H. Weiland.... Kortom, die schrijver zal soms wel eens voor malle gevallen, vaak echter ook voor interessante problemen geplaatst worden. Een raad wil ik hem nog geven tot besluit van deze peroratie, hij moet niet vergeten de fiches van het legaat van Stockum van de vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels te Amsterdam op de naam Boccaccio te raadplegen. Dat spoedig naast elkaar in onze boekenkasten mogen staan de studies over Dante, Petrarca en Boccaccio in de Nederlandse letterkunde.

C.L. THIJSSEN - SCHOUTE.

1) Uit een bespreking in *De Boekzaal der Geleerde Wereld.... voor July 1830* van *Uitgelezen verhalen uit den Decameron van Giovanni Boccaccio. Een werk van vernuft en smaak. Uit het Italiaansch door S.H. Weiland*. 's Grav. 1829, zou ik opmaken dat aan Jan Hendrik Glazemaker deze *Aardige en vermakelijke Historien van Bocatius den Florentijner* moeten worden toegeschreven. Er liggen hier echter voetangels en klemmen, onder de vele vertalingen die op naam staan van de Jan Hendrik Glazemaker, die in 1682 te Amsterdam overleed, zijn er waarschijnlijk ook die door een familielid gemaakt zijn.

2) 1ste druk Amst., G. Gallet 1697.

Aankondigingen en mededelingen.

Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde **1933**-**1934**. In dit deel is opgenomen de rede van de Voorzitter A.J. Bothenius Brouwer over *De Nederlandsche Taal van het dagelijksch leven*. Onder de levensberichten vermelden wij dat van J.H. Kern, door A. Kluyver, en dat van E.J. de Meester, door G. Karsten.

Het Vondel-museum. Zestiende verslag der Vereeniging **1932**-'**33**. Als vervolg op het vorige verslag brengt dit opnieuw een groot fragment van *Godefroy of Hierusalem verlost* (Canto VII-X) in de proza-vertaling van Vondel, uitgegeven en toegelicht door Dr. J. Aleida Nijland. - J.F.M. Sterk deelt iets mede over de boekhandelaar Cornelis Dirksz Cool, een vriend van Vondel. - A. Zijderveld toont aan, dat de dichter voor zijn *Harpzangen* iets te danken had aan 'Bellarmijn, Vondels Meester', nl. Kardinaal Bellarminus.

Spreekonderwijs.

Het boekje van Branco van Dantzig, *Spreekoefeningen*, bestemd voor scholen waar aan het spreekonderwijs afzonderlijke uren worden gewijd, toont zijn bruikbaarheid door het verschijnen van de 5e druk (Groningen - Batavia, 1933). Het bestaat uit een theoretisch gedeelte, dat een duidelijke, tamelijk uitvoerige phonetische beschrijving van het Nederlands geeft, en een practisch gedeelte, dat oefeningen voor de verschillende klanken en klankverbindingen bevat. Onder de oefeningen nemen die in tongpunt-*r* en die in 'vlakke' *l* een zeer ruime plaats in. In hoe verre de nederlandse spraakdocenten bij het berijden van deze stokpaardjes de werkelijke beschaafde uitspraak forceren, heb ik *N.T.* XVIII, 202 vlgg. al eens uiteengezet. Met waardering zij daarom vermeld, dat Mej. v.D. althans voor overdrijving waarschuwt bij het palataliseren van *ch* en *g.T.a.p.* zijn ook de articulatie-'fouten' besproken, die gewoonlijk opgegeven worden als oorzaken van de 'beroepskeelziekte', die ook in dit werkje de lezers voortdurend bedreigt. - Invloed van het geschreven woordbeeld zien we als de uitspraak *vr-* van geschreven *wr-* wordt veroordeeld. Over de eindklank van *aai ooi* e.d., die als *ie* beschreven wordt, vgl. *t.a.p.* 205.

Deze *Spreekoefeningen* kunnen goede diensten bewijzen bij het aanleren van een duidelijk gearticuleerde wijze van spreken.

C.B.v.H.

Het proza-rhythme en zijn activerende kracht.

Een der hachelijkste opgaven voor de rhetoriek en voor haar tot psychologisch experiment verfijnde zuster, de stilistiek, is immer geweest en blijft nog de verklaring van wezen en werking van het proza-rhythme. Sinds Cicero en Quintilianus hun regelen voor de kunst der redevoering te boek stelden, hebben kunstenaars en geleerden niet opgehouden te trachten in verhandeling op verhandeling het schone geheim van het proza te ontdekken. Men heeft het gezocht in de lengte en opvolging der zinsneden, in het aantal en de schikking der rhythmische eenheden, geteld en gewogen door het fijnzinnig gehoor of geregistreerd door het wetenschappelijk apparaat van een Rousselot, - de *soluta oratio* ontsnapte aan alle berekening, en elk onderzoek eindigde met een variant op het thema der onmacht:

'It is impossible to lay down laws. Even in our accentual and rhythmic language no analysis can find the secret of the beauty of a verse; how much less, then, of those phrases, such as prose is built of which obey no law but to be lawness and yet to please?' (Stevenson).

'Of melody in style I have said nothing; nor indeed can anything practical be said. It is a thing infinitely subtle, inexplicable, and rare. - Nay, since it is beyond our reach, wholly incommunicable, defiant of analysis and rule, it may be more wise to say no more.' (Harrison).

Quant tout a été dit sur les rhythmes de la prose, nous ne tenons entre les mains que la bure toujours grossière dont s'enveloppe la muse quand elle paraît parmi nous. - Notre science de ces jolies, trop jolies choses ne va done qu'à s'en détruire: son dernier, ou plutôt son unique triomphe est de nous abandonner éperdus au seuil du 'je no sais quoi.' (Brémond)[1)].

Toch - het was niemand minder dan Brémond die er met nadruk op wees - al stuit alle onderzoek ook hier tenslotte

1) *Stevenson, Style in Literature. 1885; F. Harrison, On English Prose 1898; H. Brémond, Deux musiques de la prose. Paris 1924*.

noodwendig voor het onverklaarbare, het mysterie der ‘poésie pure’, waar alleen het gevoel, de contemplatie binnentreedt, het blijft de taak van het literatuuronderzoek dit moment zo ver mogelijk, te verschuiven: ‘Nous cédons non pas aux démons de l'incuriosité, du vague ou de l'inertie, mais, comme Jacob, à un ange; et notre gloire, à nous peseurs de syllabes, est dans notre résistance prolongée et tout ensemble dans notre soumission finale au mystère.’ Strijd waarin alléén de schoonheid haar geheimen onthult. Indien dit onderzoek dan maar geleid wordt door de eerbied voor het mysterie en door het besef, dat wij slechts secundair werk verrichten.

Het rhythme ontstaat in die hoogspanning van het innerlijk leven van de kunstenaar, waar beeld en woord en wending hem ongezocht toevloeien, gedreven door een kracht die hij niet kent. En de lezer die door een kunstwerk gegrepen wordt, ondergaat een aandoening, die niet als de werking van gedachte, van woord of klank te verklaren is: het is het innigst leven van de kunstenaar, dat in hem overvloeit uit de diepte waar die nog ongescheiden zijn. Dit is het, wat het zo moeielijk maakt rhythmische elementen van alle andere in het kunstwerk te scheiden. Wij kunnen trachten zekere rhythmische eigenaardigheden te karakteriseren, men kan er in slagen een meer of minder bevredigend schema der rhythmische structuur van een kunstwerk te ontwerpen, het blijft stukwerk: het leven zelf ontvliedt immer door de mazen ook van het vernuftigste systeem.

Hier wordt ons duidelijk, dat er nog weinig gezegd is met opmerkingen als de schoonheid van het proza berust op een doorlopende anapaestische beweging, twee korte als voorslag, dan een lange (⏑ ⏑ –), waartussen enkele jamben en veel choriamben (– ⏑ ⏑ –)[1]; met het vaststellen van de aard der overheersende clausulen bij een schrijver; met het aanwijzen van Ciceroniaanse of andere invloeden op zijn werk - dit betekent misschien iets voor de studie van tweede-rangsschrijvers, maar het rhythme der werkelijk groten leeft niet uit navolging, is noodwendige uiting van de souvereine geest en van het eigen organisme van de kunstenaar. Het is een bekende waarheid, dat het beste proza zich het koninklijkst onttrekt aan alle berekening.

Maar er is nog een andere, vruchtbaarder studie van het

1) *Gutzkow, Vom Baum der Erkenntnis, 1892. S. 201.*

rhythme. Is, naar het schone woord van Gaston Paris, het accent de ziel van het woord, dan leeft in de persoonlijke adem van het rhythme het woord van verbleekte abstractie op tot kern van rijk leven: het rhythme activeert de uitdrukkingswaarden, die sluimeren in de taal. In de taalbezieling van het kunstwerk leren wij zijn krachten verstaan.

Wat de nieuwere stilistiek onderscheidt van de oude rhetoriek is, dat zij het oog opent voor de fijnere stijlmiddelen, voor de gebarende kracht der taal, en niet meer uitsluitend zich bezig houdt met de uiterlijke kunstmiddelen van het oratorische proza.

Condillac, de achttiende-eeuwse sensualistische filosoof, was de eerste die in Frankrijk de paden der logische taalbeschouwing verliet, de ban der bewondering voor de klassieke rhetoren verbrak en heenwees naar de levende oorsprongen van accent en rhythme: 'Le langage articulé succède au langage d'action, ou des gestes, sur lequel il commence par se modeler. Ainsi, pour tenir la place des mouvements du corps, la voix s'éleva et s'abaissa par intervalles fort sensibles.'[1] Woord, dat staat aan de ingang van een nieuwe ontwikkelingsperiode in het Franse proza; inzicht dat telkens weer helder wordt in tijden van verlevendiging van het taalbesef. *Wij* horen z'n weerklank in Van Deyssel's: 'Ik houd van het proza, dat als een man op mij toekomt met schitterende oogen, met een luide stem, ademend, en met groote gebaren van handen. Ik wil den schrijver er in zien lachen en schreyen, hooren fluisteren en roepen, voelen zuchten en hijgen. Ik wil, dat zijn taal als een tastbaar organisme voor mij opdoeme, ik wil dat als ik hem lees, op mijn kamer, hij mij, uit zijn voor mijn oog bevende letters, een geest doe gewaarworden, die mij nadert en van zijn bladzijden in mij op schijnt te varen.'

Het is het rhythme als psychisch-physische levenswerkzaamheid, waarin ons voorstellen en denken en gevoelen zich voltrekt, die reflecteert in de uitdrukking van het gelaat, in onze houding, in onze gebaren; die niet alleen het gesproken woord doorvaart, maar ook in de geschreven taal zich voortzet, zijn compositie, zijn beweging, de intensiteit van zijn accenten bepaalt. Zo spiegelt

1) *Essai sur l'origine des connaissances humaines 1746*. Vgl. ook *Marcel Jousse*, die in zijn aan Rousselot opgedragen werk *Etudes de Psychologie Linguistique*' (1925) de stelling 'Au commencement était le Geste rhythmique' wetenschappelijk verdiepte.

zich de persoonlijkheid met zijn wisselende stemmingen in de expressieve mimiek van het rhythme: het is het persoonlijke element bij uitnemendheid in de stijl.

Maar er is meer. Is, naar het woord van Jousse, al ons waarnemen en voorstellen ‘une réaction mimique de tout le composé humain, réaction à la fois quoique à des degrés divers motrice, affective et intellectuelle, de toute l'attitude mentale à une reviviscence,’ dan reflecteert het karakter van die voorstelling zich in de uiting. En waar het woord als begripsteken te kort schiet, zijn accent en rhythme de fijnere, plastische mimische krachten. Zo zeer, dat wij zeggen kunnen, dat zonder die gevoelige rhythmische intonatie alle beschrijving vaag en zonder indruk blijft. Het is de imitatieve kracht van het rhythme, die reeds een opgewekte of sombere stemming wekt door de aard van een roffelslag; het is de gang der woorden, die ons de beweging der golven met hun spel van licht en donker voor de geest tovert; die ons de lichte dans van een kind of de plechtige tred van een ten altaar schrijdende priester doet zien; die slechts een enkele aanduidende trek behoeft om ons het beeld van een persoon of ding of van een situatie voor ogen te stellen en ons hun atmosfeer te doen gevoelen. Men geve slechts acht op zijn gewaarwordingen bij het lezen van een meesterlijk stukje beschrijvend proza als het volgende van R.N. Roland Holst:

‘Alle dingen der natuur, van de ijle zilvergrassen tot de wortelsterke bronzen boomen, stonden in de bladstille atmosfeer wachtend te pronk, toen de zon den dag inkwam en de wereld overzag als een kamer vol overschoone verrassingen, die voor het feest van den pralenden zomerdag voor haar stonden uitgestald. De zachte muziek zette in, direct bij haar verschijnen, het gegons der insecten steeg zoemend tot de warme grotten der hooge bosschen, de wielewaal, juichend, floot van de klokkende koelte der heerlijke wateren en dook verder, steeds verder, in het labyrinth der zonnige bladeren; de zwaluwen schreven hun zwierige arabesken binnen den lichtenden koepel der lucht; en over de trillende heide woei de frisch-zoete geur der bloeiende lupinen. Allengs groeide de warmte en de schaduwen krompen. Toen de zon hoog stond aan den hemel lag de wereld machteloos onder de alles overstralende hitte. In de regelmatig terugkeerende donkere dreuningen van een kanon zéér veraf, scheen het laatst verzet tegen het vlammend zegevierend licht weg te sterven.’ (Overpeinzingen 33).

Tracht men zich rekenschap te geven van de krachten die hier werken: het zijn de scherp gekozen woorden, rijk geworden in het persoonlijke leven dat ze bezielt, dat ze tot elkander brengt in betrekkingen waaruit verrassende lichteffecten ontspringen; het is hun klank- en bewegingsindruk naar de aard der voorstelling die ze drijft; hun koeler of warmer gevoelsaccent; hun breder en zwaarder dracht of lichter en ijler vlucht in de mimiek der waarneming, ... Krachten die organisch samenwerken in het kunstig geheel en daardoor moeielijk te scheiden zijn door de verstandelijke ontleding, maar soms in de enkele wending afzonderlijk zo sterk naar voren treden, dat het ons daar gelukt hun wezen te speuren.

De karakteristiek der accenten.

Het proza-rhythme heeft slechts één wet: dat het de zuivere voortzetting zij van de voorstellings- en gedachtebeweging van de schrijver, als zodanig voelbaar in accent en numerus (de verdeling der pauzen).

Allereerst het accent:

Zwaar drukken de accenten en langzaam is onder hun veelheid de gang in de tekening van moeizaam leven: ‘Dag aan dag zit de grijsgebaarde kantoorklerk zijn acht eindelooze uren op het duffe bureau uit als een boef zijn straftijd in den kerker.’[1)]

Licht en gevarieerd daarentegen, als opstuwingen in de snelle vlucht der silben: ‘O, maar het balspel op het terras van Emilia's landhuis. Dat luchtig omhoogvliegen van het gevederde purper in den stralenden hemel, dat wegslaan, terugkaatsen, als een teedere bekentenis, die vrij wordt uitgejubeld en vurig beantwoord, en door niemand dan door twee overmoedige harten wordt verstaan.’[2)]

Bootsend de zware dreun der klokken: ‘Hoort gij de klokken niet luiden, met lange, bange tonen, door den nacht van het einde der eeuw?’[3)]

In lichte deining van het tot melodie vertederde angelus uit de verte: ‘Dan zweeft over, uit verre verten, de stem der klok die van den toren luidt, het driemaal drie, omvat door drie gespannen

1) *Aart v.d. Leeuw, Vluchtige Begroetingen, 88.*
2) *t.a.p. 34.*
3) *Van Deyssel, Kritieken 75.*

stilten en dan, het jubelend uitkleppen in nachtelijke donkerheid.'[1)]

Breed trekkend de contouren en torsend de druk van het massale bouwwerk: 'Zoo hoog als hij daar staat en zoo groot, en zoo breed, hoog en breed en groot, alleen in het wijde landschap, is de brug van mijlenverre verten uit te zien.'[2)]

Of opstrevend langs ranke lijnen: 'Dag aan dag wint de domkerk aan schoonheid en gratie. En dáárom groeien de klokkentorens als een tros bloemen op, en maken de spitsbogen hun gebaar van verrukking, en stralen de vensters als het oog van God.'[3)]

Verward dringen de accenten in de angststemming om Sencha's onheilspellend harpspel: 'Duisterder werd de verrukking, duisterder en onstuimiger, wild stijgend, met plotselinge schelle akkoorden als snelle weerlichten van een opzettende waanzin.'[4)]

Als tromgeroffel en hoefslag van paarden in de strijdperioden van Van Deyssel's 'Kritieken': 'Hoor de woorden der levende kunst, die rollen en steigeren neer uit den geest, die rennen voort over het papier als trappelende kudden toomloze paarden! Zie de jeugdige adjectieven, die huppelen en dartelen, hoor het trommelgeroffel der snelle perioden, zie de fiere vederbossen waayen der stoute substantieven in de statiger zinnen. Hoor het schel getrompetter, het donderend kanon van de juichende en woedende beeldspraak. Zie de hollende zwenkingen der wilde werkwoorden, zich slingerend door den stijl, in donkere kruitdampen van passie den lezer aanvallend en hem verwinnend.'[5)]

Hier naderen wij de grens van het imitatieve rhythme, waar de eis staat van alle poëtische dictie: die der natuurlijkheid en der zuiverheid. Alle gewildheid stoort, en het zijn niet de oppervlakkige, maar de diepste analogieën, die ook hier het krachtigst werken. Vooral waar het geldt de vertolking van de innerlijke aandoeningen, ligt het komische gevaarlijk dicht naast de ernst. Enkele voorbeelden uit 'Deirdre en de zonen van Usnach': Zuiver is het gebaar in: 'Weggedoken in de schaduw achter het steile ruischen bleef hij (de harpspeler) voor hen verloren en vergeten' (74); de dreiging in: 'En achter de breede,

1) *R.N. Rol. Holst, Overpeinzingen 66.*
2) *Aug. de Wit, De Wake b.d. Brug 102.*
3) *A.v.d.L., Vl. Begr. 26.*
4) *A. Rol. Holst, Deirdre 75.*
5) *Krit. 74.*

donkere verbolgenheid dezer nadering....' (92); de werking van het stijgende rhythme: 'En toen steeg, en overheerschte, en brak/ een golf van wanhoop, zóó overmachtig / dat de leege oogen dicht vielen boven van angst vetrokken monden' (75); maar lichtelijk ridicuul wordt: 'Een huivering rilde door zijn bloed, en over zijn huid. En weer een huivering, en weer een. Het vloog tintelend op en af langs zijn armen, en tot in zijn handen schokten de sidderingen' (74).

Zuiver van gebaar zijn de natuurschilderingen van Augusta de Wit, waar een enkele rhythmische schakering wonderen doet: 'Daar, waar de Tjikidoel, de bréed brúisende rivier, die in het hart van het hooggebergte haar honderden bronnen heeft, het stéile binnenland en de kust onoverkomenlijk schéidt, / dáar stáat de Gróote Brúg.'

'Mídden in de sléurende wérveling der rivíer / stáat haar gewéldige stróompíjler /, als een róts bréed-gegrónd en onwríkbaar.'[1)]

'Als het kaf uit de wan der vrouwen naast het rijstblok staande in den wínd, / *wáait wég* uit de ervaring der beproefde dagen alle uiterlijke omstandigheid.'[2)]

Vaak bereikt zij dit effect door het activeren der bewegingswaarde in een tot begripseenheid afgesleten woord: 'die weg, die van den grond waarop wegen liggen, *op* zich *heft* en doorzichtig tegen het licht door de lucht daar *henengaat* (het strekkende gebaar), over een diepte die bruist en wervelt *wég*, een betrouwbare vastigheid'[3)]; - 'hoedanig de beweging is en de kracht der rivier, welke de plaatsen zijn van waar het water *áf* komt *gevloten*.'[4)]. Omzetting in de gewone woordorde doet het verlies in plastiek onmiddellijk gevoelen.

Tempo.

De accenten beheersen het tempo van de zin. In de bovenstaande voorbeelden is te zien, hoe vele en dichtopeenvolgende accenten, vooral op zelfstandige, korte woorden, de gang van de zin verzwaren en verlangzamen en daardoor de uitdrukking vormen voor langzame bewegingen, voor het wichtige en drukkende

1) *A.d.W., Wake b.d. Br. 101.*
2) *119.*
3) *116.*
4) *156.*

zowel in geestelijke als stoffelijke zin; hoe vele on- of lichtbetoonde lettergrepen het rhythme versnellen en stemmen voor de vlugge, lichte beweging, gedachte of stemming.

Enkele vertragende, verbredende middelen mogen hier in het bizonder behandeld worden. Het zijn de herhalingen van hetzelfde voorzetsel, die het brede gebaar maken: '*Over* het dorp, *over* de rivier, *over* de heuvels klonk het bandjir-sein, antwoordend op tegen den waterval, waarschuwend weg naar de meren';[1] - die de nadruk versterken door elk der delen in een opsomming afzonderlijk te plaatsen, opdat de gedachte er bij kan verwijlen: *Na* Indië, *na* Egypte, *na* Rome eindelijk, *na* al de groote godsgezichten onzer Germaansche beschaving, *na* Dante en Milton, *na* de groote knielers voor onbewuste godheid, *na* de vergoders der Idee en der waereldziel, *na* Goethe, Shelley en Hugo, komen wij ....[2].

De polysyndeton: 'Zij zat, en zag uit, en zij wachtte'[3]; 'Een hulde, die zingt langs de oude grachten van des schilders stad en die loopt en die dringt en die danst door de straten.'[4]

Het is die invoeging van onbeklemtoonde woordjes, waardoor de accenten verzwaren en verbreden; de rekking van het woord door epenthesis, die het doet buigen in de lijn der waarneming: 'Waar de meeuwen *zwallepten*'[5]; 'Niet dan flauw was de *ommetrek* meer te hervinden van het groote geraniumperk in een rand van heliotroop op het grasveld'[6].

Z'n verbreding of verzwaring door een toonlooze slotlettergreep, tot verschillende uitdrukking:

plastisch: Na een poos doorworstelden zij een hooge, *guldene* zee van bloeiende brem;[7] 'De *beladene* trein-klomp met zijn vervaarlijke schaduw'[8]; - als gevoelsgebaar: 'Het steunde binnen zijn *geslotenen* mond'[9]; - als contrastwerking: 'Totdat hem eindelijk, op het toppunt der ontzetting, de onvermijdelijke

1) *129*.
2) *V. Deyssel, Kr. 30*.
3) *Rol. Holst, Deirdre 47*.
4) *V.D., Kr. en Besch. 271*.
5) *V. Looy, Feesten*.
6) *A. de Wit, Gods Goochelaartjes 103*.
7) *Scharten Ant. Nar 87*.
8) *V.L. Feesten*.
9) *V.L. Feesten*.

terugwerking slaat en zijn *geschokt gemoed* naar *kalmere berusting* keert.'[1)]

Nadrukkelijk werken de volle vormen: *wederkeren, medenemen* en de archaïstische: '*Zoude* men het dus verder gebracht hebben in het innerlijk leven?'; 'Ach dat ik *konde*.'[2)]

Ook de participiale vormen onthullen hier hun eigenaardige expressie-waarden. Rustiger, breder van beweging, geniet het voltooide deelwoord in de beschrijving vaak de voorkeur boven de meer rechtstreekse, actieve infinitief: en aan den hemel kwam een enkele kleine, bleeke wolk langs *gevaren*; 'De pastoor van San Cerbone kwam *aangewandeld*';[3)] - of als meer duratief: 'Als .... alles terug komt *gevlogen*'; 'Nu komt een forscher geluid er *aangeklonken*, sterk neerkomende slagen, volhardend hamergeklop.'[4)] Dat het de bewegingsindruk is, die het hier doet, (ـ ـ ـ ـ), blijkt bij vergelijking met het volgende, waar het zwakke deelwoord omgekeerd sneller en krachtiger de beweging bootst dan de infinitief dat zou doen: 'toen in een warreling van stof en damp het zwarte gevaarte het pleintje kwam *opgezwenkt* in een zóo virtuozen zwaai, dat al de omstanders uiteenstoven'[5)]; 'Daar komt een heele bende kinders *aangerend* over het stand'[6)].

Nog sterker spreekt het duratieve karakter in het onvoltooide deelwoord met zijn dalend rhythme, waardoor het zich bizonder leent als toestand-beschrijving, en tot de persoonsvorm staat als de Franse imparfait tot de passé défini: 'Nu vlamt in de lage gelagkamer het vuur op, licht en warmte *verbreidend* (niet "dat licht en warmte *verbreidt*", als te bijkomstig)[7)]; "Het bidden der minderbroeders golft door de wijde ruimte, *verstervend* (niet: en *versterft*) in de duistere gangen achter de zuilen."[8)] Maar daarentegen: "De groote wolfshonden renden wild en blaffend rondom de broeders, *die snel en verward spraken*." Vergelijk ook: "Maar hij, *staande* in de open deur, sprak, *uitziende* naar buiten" met: Zij stond op den drempel, en *wachtte*....'

Prachtig is de werking van het onvoltooide deelwoord der

1) *Kloos, Veertien jaar I, 18*.
2) *v. Deyssel*.
3) *Sch. Ant.*.
4) en
5) *Sch. Ant. Nar 15*.
6) *A. de Wit, Aan het strand*.
7) en
8) *Fabricius, Komedianten*.

samengestelde werkwoorden, waarin een prepositie de beweging zet, die dan breed uitzweeft in de participiale vorm. Zo bij Van Deyssel: Maar toen ben ik gegaan in mij zelf en gebleven met mij zelf alleen en het is gedaald van de hooge hemelen in mij, *neérdauwend* in glansenwaden van zoete verrukking, *aanwolkend* in zacht-groote droomen, en *zonnend* in heerlijke liefde.

Want wat is komen stroomen van de buigende vlakten der eeuwen, *opgloeyend* uit de groote en goudene driften der samenbeminnende drommen van menschen, *opstralend* uit de oneindige passie en het vlammend verlangen der enkele eenzame grooten...[1)]

***Relief*:**

'C'est à l'arrangement des mots que dépend toute la grâce et une grande partie de la force du discours' schreef *Batteux* in zijn *Cours de belles lettres* (1763), en wees als de natuurlijke woordorde 'l'ordre oratoire, déterminé par l'intérêt de celui qui parle et qui tend à persuader ceux qui écoutent.'

Deze uitspraak van de achttiende-eeuwse aestheticus geldt, in zijn ruimste zin genomen, ook voor ons moderne proza, dat zich niet laat binden door de regels van een onpersoonlijke syntaxis, maar als enige wet kent het psychologies zuivere en expressieve van zijn gebaar; dat de syntaxis van een neutraal element tot een positieve kracht bezielt.

Als psychologisch-zuiver voelen wij een zin als de volgende: 'Gister-ochtend, uit mijn slaapkamer-raam, zag ik een eikenboschje, ros en goud doorzichtig gloeyend om dat de zon er achter scheen'[2)], in de volgorde zijner delen zuiver noterend de ontwikkeling der voorstelling.

Foutief daarentegen, als strijdig met ons tijdsbegrip: 'En toen allen plotseling opstonden, verward en rumoerig, *hoorend de val van het lichaam en een stootend lachen buiten de deur*, wendde Sencha alleen het hoofd en zag toe....'[3)].

Aan de gevoelige leiding der visie danken vooral de beschrijvingen van Augusta de Wit hun plastische kracht: 'Van het strand, waar donker tusschen boomen inlanderhutjes staan, steekt *een vlerkprauw* in zee. *Als een reusachtige waterspin, lange pooten gespreid rondom een kort donker lichaam*, schiet hij met springende

1) *V.D., Krit. 32*.
2) *V.D. Proza-ged. 18*.
3) *R.H. Deirdre 79*.

rukken over de branding'[1]; 'Aan den zoom van het strandbosch, waar onduidelijk bruine hutjes tusschen de stammen staan, *beweegt iets*.'[2]

Fijn voelen wij het bewegingsverschil tussen het versnellende bijwoord van richting en de toevende voorzetselbepaling: 'Zoo ging hij bergop de straatjes *door, over* de pleintjes, *voorbij* de fonteinen en *voorbij* de kerk.' (Timmermans).

In de aandachtconcentratie van het begin, nog versterkt door het uit den aard sterke initiale accent, wordt het psychologisch op de voorgrond dringende sterk belicht. Zo ontspringt aan de spanning der afwachting: '*Al nader* kwam het geluid. *Duidelijk hoorbaar* werd het ratelen der wielen. *Voorover* neeg men zich op de muur, elkander vasthoudend....'[3]; - wordt de karakteristieke trek verdiept: '*Mild* zijn de ouderen voor den overmoed der jonge jagers; *met eerbied* luisteren de knapen naar de woorden der ouderen.'[4]

Tot zeer verscheiden expressie activeert het initiale accent: de plotselinge beweging: '*Weg* vliegt de schoongepelsde';[5] het volle gebaar: '*In trossen* hangen de bramen, de volrijpe, de glanzend prachtige, vlak boven het water'[6];

verbredend: '*Lang* lijkt het alles geleden'[7].

Nog versterkt wordt zijn werking door alliteratie en assonantie: 'Een *klink klikt* op, een v*e*rre gr*e*ndel wordt verschoven'[8];

'*Schetterend rekken* zich de padden uit het moeras; *dof ploft* zich een roerdomp door de natte blaren'[9].

In alliteratie en assonantie werken rhythme en klank, elkander versterkend, samen: door accent en herhaling wordt de stemmingswaarde van de klank geactiveerd, terwijl omgekeerd de bewegingsindruk van het rhythme verdiept door de gelijkheid van klank. De grondtoon van het met krachtig accent aangeslagen beginakkoord waarvan de stemmingswaarde wordt bepaald door de betekenis die het draagt[10], stemt de gehele zin: '*Hard* als *graniet*

1) *A.d.W., Een kustreis 72*.
2) *A.d.W., Aan het Strand*.
3) *Deirdre 62*.
4) *Helman. ZZW. 93*.
5) ,
6) ,
7) ,
8) *R.N. Rol. Holst, Bramenz*.
9) *Helm. ZZW. 94*.
10) Met instemming citeer ik: 'Man kann mit Recht skeptisch sein gegenüber der Auffassung, dass Vokale und Konsonanten an sich schon ihren eigenen Stimmungscharakter haben. Sicher ist aber, dass, wo ein Laut wiederholt auftritt, er fast immer etwas Bestimmtes zu sagen hat, wie gross im übrigen die Variabilität der ihm innewohnenden Ausdruckswert auch sein mag.' (M. Amrein-Widmer, Rhythmus als Ausdruck inneren Erlebens in Dantes Divina Commedia. Zürich 1932. S. 52).

zijn *vaak* uw *nachten*' (Tot den winter, R.N. Rol. H.); - een hoofdwoord verkrijgt relief door de herhaling van zijn karakteristieke klank: 'Als een *bruid uit* het *huis* harer jeugddroomen/, rees in sl*ui*ers de gulden zon boven de omnevelde kanteelen'; - de gevoelsgewaarwording van een consonant stuwt de beweging: '*H*oe *h*eerlijk *h*oort aan *h*et windgeruisch der boomen'; 'De *z*on *st*eeg in *st*illen lui*st*er'; 'De *bl*ijdschap *l*igt *l*icht *l*achend /, uitgestrekt boven de oude gewaden van het verleden'[1].

Een plotselinge wending, een verrassend gebeuren spreekt in het staccato van zwaar beklemtoonde aanvangswoorden: Dán, opéens, stóornis.....[2]; 'Tóen, lángzaam, als uit een vreemde droom, een stém....'[3]; 'Dát, báng, sloeg úit in een hoog gehinnik en drong met dwarse sprongen achteruit.'[4]

Een sterk affectief accent krijgen ook de adjectieven, achter het substantief geplaatst: 'Op de tafel lagen papieren, gróot, wít, angstwékkend'[5]. Door de korte rust na het substantief wint het adjectief trouwens altijd aan zelfstandigheid en accent en dus aan relief: 'En het kind, dat zij liefhadden en vreesden, werd sterk en van een schoonheid *vreemd en fier*'; of in nog sterker isolering: 'Toen hij boven zich voor het vensterlicht haar blind gelaat zag, *wit en zonder beweging*'; 'Niets hoorde hij meer dan het ademen, *het wonderlijk rustige*, in de groote duisternis der stilte.'[6]

Andere middelen tot relief-verdieping zijn:

a. De kruisstelling: 'Van Hem, wien 't zoet is om te zien, maar om te volgen *bitter*'[7]. Ook het finale accent werkt hier mee om al de gevoelskracht van het woord te activeren. Bij Kloos vooral, wiens rustig betogend rhythme over een rijke

1) Alle cit. uit V.D., *Prozagedichten*.
2) *J. Fabr. Komedianten 3*.
3) *A. Rol. Holst, Deirdre 21*.
4) *Sch. Ant. Nar 102*.
5) *T. de Vries, Rembr. 41*.
6) *Deirdre 12*.
7) *Kloos, Lit. gesch. I, 75*.

verscheidenheid van relief-middelen beschikt, treffen ons telkens dergelijke expressieve omzettingen in de clausule: ‘Volken, wier voorstellingsvermogen zwak is en *traag*’; ‘en zich in warer en harer waardiger gestalten *vertoonen* gaat’; ‘tot hij te *stikken* meent’; bij Van Deyssel: ‘wanneer hij in de aanschouwing van zijn werk staat *verdiept*’; ‘dat iemand zich ongelukkig voelt als hij ziet *kleine kunst*’; bij Van Genderen Stort: ‘wanneer hij de abstracties vervolgde, die boven tijd en ruimte naar al ijler verten *te wijken* schenen.’ Men voelt de intensivering van het werkwoord: ‘Zoodat vervaagde herinneringen *gleden* door zijn strakke aandacht’ (v.G.S.); de versterking van het gebaar: ‘gelijk een oude haan, die ter elfder ure zijn snoevende houding te *hernemen* tracht’ (v.G.S.); de verslapping van ‘spreken’ in: ‘Bep’, prevelden Hans' droge lippen geluidloos in de stilte, waarin de voorzitter *zalvend te spreken* begon. (Top Naeff); de verlevendiging van de oude figuurlijke uitdrukking: ‘en gedachten over...., geheel en al en volstrekt *te houden op den achtergrond*’ (Kloos).

Verrassende rhythmische effecten bewerkt Kloos door omzetting in de clausule: ‘Hier is het voldoende, zoo de cyclus nogmaals vluchtig wordt doorloopen en de algemeene golving aangegeven *met luchtigen druk*; “Toen hij Karthago's strand achter zich latend, den gloed van Dido's doodsvlammen *zag liggen op de morgenlucht*.”

b. de z.g.n. “Distanzstellung”, waarin syntactische groepen gescheiden worden, b.v. de leden van een veelvoudig zinsdeel: “*Verwarring* werd alles en *angst* en *haat*”; “Daar waar de hei *arm* is en *kaal*”. In de scheiding door zwakker beklemtoonde woorden is het accent op de hoofdwoorden sterker en treden die in het volle licht. Wij zien het tegengestelde in een zin als: “Ondergebracht in een werkinrichting, waar 't *benauwd en overvol* is”. Hier werkt de nauwe eenheid der gecopuleerde, synonieme woorden verdichtend, overeenkomstig de voorstelling.

De gevoelige leiding der waarneming, die wij reeds vroeger constateerden bij Augusta de Wit, treft ons ook in het volgende: “*Een gerucht van stemmen* kwam er aan *en licht van flambouwen*”.

Ook het bijwoord wordt bizonder geactiveerd in de isolering. Enkele voorbeelden, ontleend aan A. Roland Holst's “Deirdre”: “Overschaduwd door deze woorden ging hij, langzaam, terug naar zijn woning, en trad binnen, *geruischloos*”; “Lavarcham en de oude man liepen langs de muur, *geruischloos*”; (met zwaar

accent): en haar oogen, groot en angstig, staarden op tegen de ruige rotswanden, die achter haar stonden en alles afsloten, *onherroepelijk*.'

c. De herhaling, die onderstreept: 'En het schip *haastte, haastte*, den langen ochtend door'; 'Zoo gaan zij heen, *alle, alle*'; die versterkt: Dan begint een vogel weer te roepen met droef gekoer, *luider, luider*....; die uitdrukking is van het sterke affect: 'De *nacht* is in mijn oogen, *de nacht*!' 'Ik hoor *het dreunen, het donkere dreunen* - het komt over mij - *de zee - de zee*....'; of de voorstelling verdiept: 'Kleine Inez is *een zinnebeeld*, het *zinnebeeld van het zuivere leven*, zeide hij'; 'O, hem *gelukkig* te zien, *gelukkig door haar*.'

II.

Numerus.

In het vorige gedeelte gingen wij uit van een woord van Batteux. Ook een behandeling van de numerus, naast het accent het beheersende element in het rhythme, knoopt het best aan bij de beschouwingen van de achttiende-eeuwse aestheticus, omdat zij, hoezeer nog gebonden in de bekoring van de 'cadence oratoire', nog geenszins verouderd, integendeel in helderheid van begripsbepaling door geen nieuwere overtroffen zijn.

Batteux sluit met zijn bepaling 'de numerus is de verdeling der pauzen in de zin' aan bij Cicero's: 'Distinctio et aequalium aut saepe inaequalium intervallorum percussio numerum conficit' (De oratore III), en ziet in de vrijere regeling der pauzen *het* kenmerk van de 'ongebonden' stijl. Nog altijd kennen wij geen andere definitie voor het proza dan de negatieve: de literaire vorm die niet is gebonden door de wetten van het vers, d.w.z. waarvan de zinsneden zeer ongelijk van lengte zijn en de verdeling der accenten niet in schema te brengen is. Reeds Batteux wees op de diepere wetten die deze vrijheid beheersen:

Het is allereerst de natuurlijke eis van de ademhaling, die de rust der pauzen vraagt om de kracht die de uitdrukking draagt en stuwt te vernieuwen. Eis niet alleen voor de spreker, maar ook voor de lezer, wiens stille lezen immers een her-beleven der taalgebaren is, aangenaam waar deze gevormd zijn naar de aard van het organisme, vermoeiend waar zij hiertegen strijden. Flaubert heeft dit gevoeld en als grondregel voor zijn practijk gesteld: 'Une phrase est viable quand elle correspond à toutes les nécessités de la respiration. Je sais qu'elle est bonne, lorsqu'elle

peut être lue tout haut. Les phrases mal écrites ne résistent pas à cette épreuve: elles oppressent la poitrine, gênent les battements du coeur et se trouvent ainsi en dehors des conditions de la vie.'[1)]

Maar ook de geest eist een welverzorgde regeling der pauzen. Zij kan verschillende voorstellingen tegelijk omvatten, mits deze zich schikken in ordelijk verband. Hier openbaart zich de *logische* functie van het rhythme. Het scheidt en schikt de voorstellingen door tussenpozen die zijn als grenslijnen, waardoor de geest zich bevrijd gevoelt van hetgeen voorafging, om zich met frisse belangstelling te wenden tot wat volgt. Het versnelt of vertraagt naar de tijd, die elk der voorstellingen nodig heeft om zich te actualiseren; het is afgebroken in korte maten of breedvloeiend in lange lijnen naar het sentiment dat ze stuwt. Het is juist deze vrijheid van het proza-rhythme, waardoor de zin vermag zuiver te reflecteren de ontwikkeling der idee, en in zijn wenden en bewegen te vangen elke lichtflits de gedachte, elke trilling van het gevoel.[2)]

1) *Oeuvres complètes, Quantin 1885. t. VII, p. LII en t. VI, p. 181*.

2) B. spreekt, behalve van pauzen der ademhaling, van 'les repos des objets, ceux de l'esprit, et ceux de l'oreille,' waartussen hij een nauw verband ontdekt en verklaart: Tant qu'il ne s'est agi que des sons et de la manière de les lier entre eux, ou de les faire concerter avec les choses signifiées, l'oreille seul eut droit de faire les règles. Mais quand il fallut déterminer les espaces et distribuer les repos, alors, les poumons, l'esprit, les objets même, voulurent avoir part au réglement; et la nature qui présidait, combina si bien les intérêts, que tous les besoins furent satisfaits. Elle distingua repos, demi-repos, quarts de repos, impressions légères ou feintes de repos; et elle apprit à les ménager et à les distribuer tellement qu'il en résultât autant de points de rapport, symétrisant entre eux de toutes manières, pour satisfaire à tout.

   La première règle fut que toutes les espèces de repos se rencontreraient au repos final, et au demi-repos; et qu'aux autres endroits où il n'y aurait que repos offert ou indiqué, il suffirait qu'il y êut repos de l'object ou de l'esprit.
   Ensuite, on observa que les espaces pouvaient être trop ou trop peu étendus: que s'ils l'étaient trop, les poumons seraient gênés pour respirer, les objets confus et trop difficiles à embrasser par l'esprit: que l'oreille aurait trop de peine à les mésurer et à les comparer; que, si au contraire ils étaient trop peu étendus, il faudrait haleter, plutôt que respirer; que les objets seraient hachés plutôt que séparés; que l'esprit serait en saillie plutôt qu'en action; enfin, que l'oreille serait accablée plutôt qu'occupée agréablement par des retours de chutes trop fréquents.... (*Lettre X, p. 278* sq.

En naarmate het proza zich bevrijdde uit de eenvormigheid ener oratorische rhetoriek, won het aan mogelijkheden van expressie. Batteux mocht nog in nauwkeurige silbentelling tonen, hoe in een klassieke redevoering als Fléchier's ‘Oraison funèbre de Turenne’ de zinsneden dezelfde zijn ‘qui plaisent dans nos vers’, - voor het moderne proza faalt deze proef. Hier geldt het woord van Lanson: ‘La cadence oratoire a été délaissée. Il ne faudrait plus se contenter de compter les syllabes pour faire apparaître les bases numériques de ces proses. Toutes sortes de correspondances, allitérations, consonnances, éclat ou étouffements des sons, poids ou légérité des syllabes, accélérations ou ralentissements des mesures symétriques ou inégalités des groupements, concourent ici à la qualité musicale de la phrase. Elle est le principal instrument de l'idéalisation et de poésie qui n'ôtant rien à la réalité des peintures, leur ôte la vulgarité et la sécheresse du réel, et leur communique un pouvoir presque illimité de suggestion et d'émotion’ (*L'Art de la prose, p.* 269). Het is de hoogste ontwikkeling der psychologische wetten, die Batteux vermoedde, toen hij de aesthetische werking van het proza-rhythme verklaarde uit de harmonie der uitdrukking met de eisen van het organisme, van de geest en van het gehoor.

Een ontwikkeling die in ons proza inzette met het scherpgewette betoog van Huet's kritieken, snel van wending in het voorzien en pareren van alle tegenspraak, krachtig door zijn overtuigde accenten, verrassend door het lichtspel van zijn vernuft; - met de gepassionneerde, de deftige afgemetenheid der negentiende-eeuwse periode verbrekende, lyriek van Multatuli, en die in volle kracht trad in het proza van Kloos en Van Deyssel.

Het proza van Kloos met zijn rustige kracht, die de breedstromende periode beheerst en bezielt tot gevoelige ontwikkelingslijn van zijn betoog. De ‘golfbeweging’, - een beeld dat wij telkens aantreffen bij Kloos zelf - is typerend voor zijn stijl. Maar een golfbeweging in rijke variatie: Uit zekerheid van overtuiging snel oplopend naar de top, waar zij blijft zweven in de bijzinnen van explicatie of beschouwing, om dan af te vloeien in de rust der welgeaccentueerde conclusie: ‘Literaire kritiek is geen wetenschap/, waarbij men, uitgaande van de waarneming, opklimt tot begrippen, wier inhoud nauwkeurig is bepaald, / maar zelve een kunst, waar gevoel als opmerking

en overreding voor waarheid geldt.' 'De poëzie is geen zachtoogige maagd /, die ....'; - of opstuwend in de groeiende spanning der onderstelling of ontkenning, om dan te wenden in de genietende beschouwing van het bewonderde werk: 'De Kleine Johannes toch is geen kunst van sterke sensatie en hooggaande rhythmenbeweging en plastische intensiteit: geen reëele stad van muziek en marmer, waar de muren rijzen, en de daken strekken, en de torens opgroeien in een klank van geluid/: ik zou het veeleer willen vergelijken bij het lang aangehouden spel eener enkele viool, dat droomen na droomen oproept voor onze oogen, maar droomen, die een dieperen zin hebben dan hun uiterlijke verschijning en de trekken van hun soms grillig, soms lief gelaat'; - in de korte, sterk geaccentueerde driegolf der samenvatting ('Zijn scherts glimlacht/ en zijn ernst is bedaard/ en zijn somberheid beheerscht zich zelf'), zich oplossend in de tere vloeiing der bespiegelende aandacht: 'Want over alles ligt één stemming, de stemming van liggend zonnegoud en vredige achtermiddagen, van avondstilte en maneglans. Rust is de groote indruk, dien het werk bij mij achterlaat - rust en wereldwijsheid, die wegtrekt boven de hoofden der menschen met gelijkmatige vleugelslag.'

Stormachtig bewogen onder de felle accenten van zijn hartstocht, of kabbelend, lichtsprankelend in de zon van zijn genietend verbeelden, is het gevoelsrhythme van Van Deyssel. Zijn zinnen vloeien uit in trochaeën en dactylen, of onderstrepen het hoofdwoord in een krachtig dactylisch of jambisch slot. Hij kent de rustige werking, de kracht en de zekerheid in de coördinatie van evenmatige zinsneden, de gevoelswarmte der stijgende ('Als fijne luchtmuziek, hier de gedachte binnen bracht *of misschien/het licht der ziel / eerst schoon werd om te zien*'), de verrassing in de dalende progressie ('wie in de stad, wie in het bosch, *wie in de wolken was het /, die U zei / U te begeven .... / tot mij* ....').

Het jeugdproza van Van Deyssel toont een rijkdom van zulke gevoelige schakeringen in de tot volle vrijheid ontwikkelde gecadenseerde volzin.

Dan volgt zijn ontbinding in de elkaar snel opvolgende stijlvormen: impressionisme, expressionisme, nieuwe zakelijkheid. Het impressionisme kent niet het genot aan de welgebouwde, evenwichtige periode. Hoe zou het ook, daar het zich verzet tegen alle ordenende inwerking van de menselijke geest, en eist dat deze slechts zij gevoelig instrument tot het opnemen en weergeven

van indrukken. De impressie gaat niet door het medium van de denkende geest en van het persoonlijk gevoel, beroert slechts de scherpgestelde zinnen. Daarom is de vorm van de volzin de neutrale parataxe, aaneenrijing van details met eigen accent, niet opgenomen in en ondergeordend aan een beheersend zinsrhythme. Zijn lengte wordt bepaald door de meer of mindere samenhang der genoteerde indrukken.

Het expressionisme, in tegenstelling tot het objectieve impressionisme, élan vital, dat de werkelijkheid onderwerpt en stileert tot projectie van het Ik, is evenzeer afkerig van de eindeloze minutieuse notering als van de breedvloeiende, evenwichtige periode. Zijn uitdrukking is de korte, abrupte zin, waarin het enkele woord tot hoogste intensiteit gedreven wordt.

De nieuwe zakelijkheid mijdt alle ‘woordkunst’. Zijn nuchtere werkelijkheidszin eist de exacte vorm, het onmiddellijke gebaar. In zijn snelle tempo past niet de brede beschrijving, maar de enkele karakteriserende of suggestieve trek, in de korte zin met sterk sprekend accent.

Elkander snel verdringende stijlvormen, in hun excessen vluchtige modeverschijnselen, maar in hun dieper wezen uitingen van een eigen levensgevoel, welks rhythme zijn adaequate uitdrukking zoekt. Die vormen te verklaren uit hun onderstroom is de taak ener hogere mathematiek van het proza.

W. KRAMER.

Zich brinsie maken?

In Brieven III pag. 37 schrijft Multatuli: ‘Als ik de kleinigheid had die er misschien nog overschiet zou ik hier afbetalen en dan proberen vooruit te bepalen dat ik enige maanden crediet heb. Nu heb ik nog van niets gesproken. Als men zich “brinsie” maakt tot op het ogenblik, zo dat men des noods kan zeggen, “als gij mijne conditiën niet aanneemt ga ik heen” dan kan men iets bedingen.’

Is hier sprake van 'n drukfout? Zag de zetter van 't woord ‘brissie’ de eerste s aan voor een n? Kende Mevrouw M. Douwes Dekker 't Maleise woord ‘brissie’ (brissih?), dat ‘schoon’ betekent of was zij de oorzaak van de ‘mistake’ door gebrek aan kennis van de Maleise taal? Ligt inderdaad 't vermoeden voor de hand, dat ‘Dek’ onder invloed van ons Nederlandse ‘'n schone lei maken’ kwam tot 't Indicisme ‘zich brissih’ maken?

M. MENDEL.

Analogie en phonologisch systeem.

Iedereen die wel eens aan taalkunde gedaan heeft, weet welk een grote rol de analogie in de historie der talen speelt. Wanneer een vorm of een constructie opkomt of verandert onder invloed van een andere vorm of constructie, dan bezigt men voor dat proces de term analogie, en hoe vaak heeft zulk een proces plaats! Elk flecteerbaar woord, dat in een taal door afleiding of samenstelling of ontlening of waardoor ook in gebruik komt, maakt, zodra één vorm ervan in de taal is opgenomen, alle andere flexievormen naar het model van reeds bestaande en als normaal gevoelde paradigmata. Een doodgewoon verschijnsel, dat door de sprekende mensen niet eens met bewustheid wordt opgemerkt, maar als van-zelf-sprekend aanvaard! Evenzo vormt men nieuwe samenstellingen, eveneens vaak zonder het zelf te merken, naar in de taal bestaande typen, zoals in het Nederlands bijvoorbeeld zijn de typen van *land-huis, dorps-kerk, boere-zoon, lig-plaats, bespreken*. Niet altijd heeft het nieuwe taalelement zo veelvuldig voorkomende typen als modellen; zo ontstond de dialektvorm *sting* bij *staan* naar *ging*: *gaan*, maar, al leverde hier ook niet een rijke klasse het model, de vorm die invloed uitoefende stond toch sterker dan de andere, die geëlimineerd werd, anders had de ontwikkeling zeker in omgekeerde richting plaats gehad. Ook hier week het als minder normaal gevoelde voor het normalere, en wanneer wij in het algemeen analogieformaties mogen beschouwen als een assimilering aan het in de menselijke geest levende taalsysteem, dan vormt een geval als *sting* naar *ging* daarop geen uitzondering, al is het ook anderzijds waar, dat *gaan*: *ging* een bescheidener plaats in het systeem inneemt dan bijvoorbeeld het door honderden verba gepresenteerde type *leren - leert - leerde - geleerd* of het compositum-type *leer-boek, speel-plaats, speel-woede*.

Dit in de menselijke geest aanwezige taalsysteem noemt men wel de ‘innere Sprachform’. Elke taal heeft zijn eigen ‘innere Sprachform’ en daarom heeft elke taal zijn eigen ‘Einstellung auf bestimmte Sprachformung’, zoals E. Hermann, *Lautgesetz und Analogie* (1931) het uitdrukt; als synoniem kiest hij (in aansluiting aan Ach) de term ‘Determinierende Tendenzen’ (blz. 122).

‘Die innere Sprachform’, zegt hij verder (blz. 123), ‘umfasst so die gesamte Wortbildung und Flexion mit ihren Bedeutungen und Anwendungen’. Inderdaad zijn de formatie der woorden en woordvormen en de samenvoeging dezer laatste tot groepen en zinnen het terrein, waarop men de taal het duidelijkst als een systeem pleegt te zien, en geheel daarmee in overeenstemming is het feit, dat men speciaal ook hier de werking der analogie waarneemt.

Nu hebben echter in de laatste jaren de phonologen er ons aan herinnerd, dat ook de klanken ener taal een systeem vormen; Sapir spreekt van ‘sound patterns’. En de vraag komt op: als er in onze geest een klanksysteem der moedertaal aanwezig is, evenzeer als een morphologisch, syntaktisch en woordstructuursysteem, laat zich dan niet ook bij dat klanksysteem een kracht waarnemen, die werkt als wat wij analogie plegen te noemen en waarop wij deze naam inderdaad zouden mogen toepassen? Hermann *t.a.p.* 123 heeft zich die vraag al gesteld, en wel in aansluiting aan Schuchardt. ‘Schuchardt verstand unter einer lautlichen Analogie etwas, was, der junggrammatischen Scheidung von Lautwandel und Analogie entgegen, zwischen diesen beiden Dingen v e r m i t t e l n sollte: die Lautentwicklung Resultat analogischer Vorgänge, wie wenn ein it. *pięno* (aus *plēnus*) wegen des *ie* aus *ę* in *pię* zu *pięno* wird: analogische Umänderung eines ungewöhnlichen *ię* nach geläufigerem *ię*; oder aber analogische Ausdehnung von etwas ursprünglich in bestimmter Umgebung Berechtigtem wie *vieni buonu* auf Fälle, wo Auslaut -*a* stand: *ruota, pietra*.’ Deze woorden citeert Hermann uit een brief van Schuchardt's leerling Spitzer, die hij om inlichtingen over zijn leermeesters opvattingen had gevraagd (*t.a.p.* 24).

Hermann heeft juist opgemerkt (blz. 22 vv.), dat hetgeen Schuchardt ‘lautliche Analogie’ noemde, met meer recht deze naam draagt dan de verschijnselen, die Paul in § 84 zijner *Prinzipien der Sprachgeschichte* als ‘Analogie auf dem Gebiete des Lautwechsels’ heeft betiteld;[1)] dit zijn gevallen als het Zwitserse *wo-n-i* ‘wo ich’ naar *duę-n-i*: *i duę* ‘ich tue’ <mhd. *tuon ich* resp. *ich tuon*. Terecht zegt Hermann, dat dit ‘Ausdehnung der Satzdoubletten auf dem Wege der Analogie’ is en geen ‘Lautwandel’. Paul geeft echter ook voorbeelden, waarbij van geen ‘satzphonetische Doppelformigkeit’ gesproken kan worden,

1) In dergelijke geest als Paul heeft Jespersen zich uitgelaten. Zie Hermann *t.a.p.*

zoals de ontwikkeling van *zaehe* tot *zaech* in het laat-Middelhoogduits naar analogie van de wisseling in *hôch - hôhes, geschehen - geschach* enz. Hier zouden wij eer van analogische aansluiting bij het normale klanksysteem kunnen spreken, wanneer wij altans mogen aannemen, dat men *h* als een abnormale sluitklank van woorden was gaan voelen. Van die speciaal Hoogduitse kwestie moet ik bekennen niet op de hoogte te zijn.

Met volle recht zouden wij m.i. de term ‘analogie’ mogen gebruiken voor die gevallen, die men gewoonlijk onder het etiket ‘klanksubstitutie’ aantreft. Wanneer een woord uit een vreemde taal wordt overgenomen, dan plegen de klanken, die in de meeste gevallen geen volkomen aequivalent in de ontlenende taal hebben, de uitspraak van inheemse klanken, die er dichtbij staan, aan te nemen: heeft de gevende taal een voortong-*r*, de ontvangende een huig-*r*, dan gaat men deze laatste ook in de leenwoorden spreken, - een Frans of Duits woord met een explosieve *g* krijgt in 't Nederlands een spirans, - een Frans woord met gesloten *o* wordt in het Russisch, dat deze klank niet bezit, met een open *o* gesproken. Ieder, die leenwoorden kent, uit welke taal ook ontleend in welke andere ook, kan het aantal voorbeelden zelf zonder moeite vermeerderen. Het is waar, dat sommige mensen de nog niet geheel ingeburgerde woorden uit een vreemde taal met de klanken, het accent en de intonatie van die taal pogen uit te spreken, maar als ze het al te nauwkeurig willen doen, maken zij zich belachelijk, en zodra het ontleende woord geheel ingeburgerd is, hebben de vreemde klanken geheel plaats gemaakt voor inheemse, - of altans voor klanken, die tegen het inheemse klanksysteem niet vloeken. Deze laatste toevoeging maak ik met het oog op zulke woorden als Nederl. *serre, rose, freule*, die een drietal klinkers bevatten, welke onderling een groep vormen, maar die in echt Nederlandse woorden niet voorkomen, afgezien van enige woorden met *ae*, die de jongere generatie heel weinig meer zo uitspreekt (zie verderop). Zij zijn niet geheel identisch met de Franse en Duitse vokalen, die ze bij ons weergeven, maar blijkbaar minder in strijd met ons taalsysteem; men bedenke, dat er mensen genoeg zijn, vooral onder de oudere generatie der meer beschaafden, die altans de eerste dezer drie klanken ook in een paar Nederlandse woorden, o.a. *wereld*, gebruiken. Het drietal hier genoemde vokalen komt buiten de beschaafde taal nauwelijks voor; de dialektspreker zal geneigd zijn om ze door in zijn eigen idioom bestaande klanken te vervangen.

Ook de ontwikkeling der klanksystemen zelf vertoont, onafhankelijk van vreemde indringsels en invloeden, somtijds verschijnselen, die wij analogie kunnen noemen. Wanneer in een taal zich een klank ontwikkeld heeft, die geïsoleerd staat in het systeem, dan kan het voorkomen, dat deze taal de wegen vindt om er een pendant bij te maken: toen zich uit de oude lange *ē* in het Russisch een *ie* ontwikkeld had, ontstond daarnaast, en blijkbaar onder invloed er van, een *uo*, in sommige delen van het gebied uit een stijgend geïntoneerde *o*, elders uit een *o*, die in gesloten syllaben gerekt was. Op dergelijke wijze zou ik het willen verklaren, dat zich in het Oudgermaans naast de *ō*, waarin oudere *ā* en *ō* waren samengevloeid en waarmee de *ē* (*ē*[1], *ae*) in het systeem niet op één lijn stond, uit een diphthong een *ē*[2] gevormd heeft - in het Nederlands *ie* geworden evenals *ō* tot *oe* werd; *hier, roeren* -, waarmee alleen in het Oostgermaans de *ē*[1] op de duur is samengevallen. Wanneer wij in 't Goerees, blijkens Van Weel's dissertatie, naast de œ̄ een open *ǭ* vinden, ontwikkeld uit *au* vóór labialen en gutturalen en uit *a* bij *n*-wegval vóór een spirans (*bǭm* 'boom', *rǭk* 'rook', *ǭr* 'ander'), dan geloof ik, dat de klankwaarde hiervan is toe te schrijven aan de analogie van de reeds bestaande œ̄, waarmee de *ǭ* in het vokaalsysteem op één lijn kwam te staan. Om nog even terug te keren tot de trits *serre, rose, freule*: wanneer inderdaad de œ̄ van *serre* zijn uitspraak heeft gericht naar die van *waerəlt* (= *wereld*) e.d., dan zouden de klanken van *rose, freule* op een dergelijke analogiewerking berusten als in de zoëven meegedeelde voorbeelden, - in dit geval uitgegaan van de reeds bestaande œ̄-klank.

Ook de begrippen, die een taal aanduidt door woorden, vormen een systeem, en wanneer wij analogie opvatten als gelijkmaking aan iets, dat als regelmatiger, als meer in het systeem passend gevoeld wordt, dan mogen wij deze term ook op het terrein der semasiologie gebruiken, en wel voor die gevallen, waar een persoon of een groep, in 't bezit van een bepaald systeem van ideën en voorstellingen, een term uit een ander systeem overneemt en de betekenis er van adapteert aan zijn eigen denksfeer. Zulk een analogieprocédé paste bijvoorbeeld een Christelijke Griek of Goot toe, die het woord θεός resp. *guþ*, dat eerst een heidense inhoud gehad had, ging gebruiken voor de God van het Christendom. Omgekeerd veranderde in de geest van de pas gedoopte heiden de betekenis der Christelijke termen, die hij ging gebruiken, onder de invloed der vaak niet onbelangrijke resten van zijn oude

wereldopvatting. Dit zijn geheel andere gevallen van ‘sensechanges due to analogy’ dan diegene, welke G. Stern, *Meaning and change of meaning* (Göteborg 1931), 199 vlgg. besproken heeft, maar zij verdienen de benaming niet minder. Ik ga op deze verschijnselen niet nader in, want deze alinea is slechts bedoeld als een kort aanhangsel bij de voorafgaande beschouwingen over het phonologische systeem, die het eigenlijke thema van dit opstel vormen.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Schoorsteenveger zonder leer.

Deze zestiende-eeuwse uitdrukking heeft tot nu toe geen bevredigende verklaring gevonden. Zij wordt vermeld in het *Ndl. Wdb.* VIII, 1304 met de opmerking: voor schoorsteenvegers is een *leer* een onmisbaar gereedschap; vandaar ook in fig. gebruik; XIV, 862; 967: *schouwvager zonder leer* schijnt een schertsende naam voor een van dat van *schouwveger* verschillend beroep te zijn. Deze laatste opmerking is zeker juist, als men weet dat ‘de schoorsteenveger zonder leer’ voorkomt onder de kooplui, de venters, die op straat hun waar luide uitroepen en aanprijzen, blijkens *Leuv. Bijdr.* IV, 354:

> Wermoes lie, wermoes lie, roepen dees wiven;
> Krieclie, kerslie comen oock met hoopen;
> Besiclie, nootlie int roepen verstiven;
> Dan compt schouvagher sonder leer gheloopen, enz.

R. Visscher, *Quicken* VI, 51:

> Onder de cloecke gheesten Goris ghy u selven telt,
> Dat zijt ghy niet! wat dan? Een guyt,
> Een die groot ghemak gheeft om cleyn ghelt,
> Cruyt voor Rotten en Muysen, en roept vlacken uyt,[1)]
> Die by nacht uytdraecht de vuyle Bruyt
> . . . . . .
> . . . . . .
> Een schoorstien-veger sonder leere behent,
> . . . . . .
> Een cramer van ghebroken glasen en cruycken.[2)]

1) Vgl. *Tijdschr.* XXV, 51: *hoedevlek* en de aant. ald.; *De Oude Tijd*, 1871, bl. 270: Toen quam ik verby een armen bloet (*op de kermis*), die riep: Hier hebt gij den olden plekken-oet.

2) N.v.d. Laan, Uit Roemer Visscher's *Brabbeling*, I, 67.

Op het luide uitroepen en aanprijzen zijner waar wijst Marnix' *Byenc.* (anno 1644), bl. 144: Hy (*de priester*) somwylen de keele opsteect als een schouvagher sonder leeder, ende is terstondt wederom soo stil als ofter een Muys in de Craem lage.

Wat moet men nu onder die 'schouwveger zonder leer' verstaan? Het Engels en het Frans wijzen ons hier de weg. In het Engels slang verstaat men onder een *chimney-sweep* of -*sweeper* een soort purgeermiddel, een purgatief van senebladen en magnesia.[1] Het Frans bezigt *ramoner la cheminée* in de zin van purgeren, een purgeermiddel gebruiken.

De 'schouwvager zonder leer' is dus een venter van geneesmiddelen, die dienen om de schouw, de schoorsteen schoon te vegen. Dat de aars vergelijkenderwijze inderdaad aldus werd genoemd, blijkt uit *Leuv. Bijdr.* IV, bl. 356, alwaar onder de vele namen voor dat lichaamsdeel ook voorkomt: den stinckaert, *tcafkoen*[2] *dat men dikwils moet vaghen*. Voor het beroep van venter pleit ook een geuzenlied (anno 1609), waarin de Italiaanse soldaten tijdens het Bestand klagen:

> wy zijn in soberen staet,
> Siet dat ghy nae Italien gaet
> En roepen Schouvagher sonder Leer,
> Naelden en Spellen, die moeten ook gellen,
> Want den krijgh en deucht niet meer.[3]

Naast deze 'schoorsteenveger zonder leer' lezen wij in de klucht *Lichte Wigger* 1 *v*. van een 'schoorstien-vaeger van de stille[4] wacht', d.i. een beerruimer, een nachtwerker.

Ook in obscene zin komt het 'schouwvagen' voor:

> Dees ionghe wewen, hoe wel sy bedeckt rou draghen,
> Quaem haer partuere, sy lieten haer schou vaghen.[5]

Vermoedelijk hebben we hier navolging van een Frans voorbeeld.[6] In de 16e eeuw althans komt in Franse liederen het

1) M.E. Barentz, *Woordenboek der Engelsche Spreektaal*, 54.
2) Kiliaen: Kafkoen, *Fland*, j. kave, schoude; kafkoen-vaegher-j-schoud-vaegher; *Mnl. Wdb.* III, 1107; *Ndl. Wdb.* VII, 863.
3) E.T. Kuiper, *Het Geuzenliedboek*, II, 127; *Ndl. Wdb.* VIII, 1304.
4) Een stille is een geheim gemak; zie *Moortje*, bl. 161.
5) Aangehaald in *Tijdschr. v. Boek- en Bibliotheekw.* VI, 203 (anno 1563); *Ndl. Wdb.* XIV, 950.
6) Over mogelijke invloed van Frankrijk op onze straatroepliederen zie de opmerking van J.W. Muller in *Tijdschrift*, XXV, 319-320.

refrein voor: *Ramonez-moy ma cheminée*[1]. Thans kent men in de omstreken van Aalst nog de uitdrukking: *ze heeft heur schouwken laten vegen*, en wordt een meisjesverleider aldaar een 'schoorsteenveger' genoemd.[2] Ook bestaat er een penning, waarop een schoorsteenveger is voorgesteld, met het versje: Bin schon mit diesen Besen In manchem Loch gewesen. Waarschijnlijk is dit obsceen bedoeld.[3] Deze opvatting van schoorsteenveger doet ons ook beter verstaan een strophe van een geuzenlied:[4]

Wat seytmen van die Spechten?
Het zijn duckdalvens knechten,
Ruydich, rappich en zeer;
Tegen donnoosel en slechten
Willen sy sterck gaen vechten,
Schoorsteenveghers sonder leer.

Met haer Fluweelen Broecken
Gaen sy de Meyskens soecken, enz.

Groesbeek, Oct. 1934.
F.A. STOETT.

Multatuli en Hoffmann.

In een artikel over Multatuli en Hoffmann maakt Dr. J.A.N. Knuttel als zijn meest 'verrassende' opmerking bekend, dat de bouw van Max Havelaar herinnert aan die van Kater Murr (De Gids, Juli 1934, blz. 89). Minder verrassend lijkt deze waarneming, wanneer die al tien jaar vroeger is gedaan door Gerard Brom (*Barok en Romantiek*, 1923, blz. 19; Java in onze Kunst, 1931, blz. 45).

1) Zie Weckerlin, *L'ancienne chanson populaire* (Paris, 1887), p. 428.
2) A. de Cock, *Spreekwoorden en Zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk*, bl. 171 en 289; *Volkskunde* XXI, 159.
3) N.v.d. Laan, Uit R. Visscher's *Brabbeling* I, bl. 164.
4) *Geuzenliedb.* I, 194; *Ndl. Wdb.* VIII, 304.

De voornaamwoordelijke aanduiding en vervanging. Dr. Gerlach Royen: *Pronominale problemen in het Nederlands*.[1)]

Wanneer later de balans opgemaakt wordt van de hedendaagse spellinghervorming, dan zal op de credit-zijde ook wetenschappelijke winst te boeken zijn: de geschiedenis van de 'geslachten' in het Nederlands,[2)] de verhelderende onderscheiding van sexe en genus[3)] en de verdiepte studie van de voornaamwoordelijke aanduiding[4)], waartoe Dr. Gerlach Royen onlangs een waardevolle bijdrage leverde.

Bij een vroeger geslacht van taalkundigen heerste veelal de simplistische voorstelling dat de aanduiding met *hij, zij* en *het* 'eigenlijk' zou moeten beantwoorden aan de drie 'geslachten' van de officiële Woordenlijst. Dat een meisje en een wijf ook met *zij*, een mannetje met *hij* aangeduid wordt, was een 'uitzondering'. In de schrijfpraktijk trachtte men die regel te volgen, niet beseffende dat men daardoor tot taalfouten verviel. Wie van een vergadering zou zeggen: '*Háár* heb ik niet bijgewoond', of van een kerk: 'Aan *háár* wordt gebouwd' maakt zich belachelijk. Het beklemtoonde *haar* voelt ieder Nederlander als te 'persoonlijk'. Wie, onafhankelijk van schrijftaaltraditie, van herinnering aan buitenlands taalgebruik, het vraagstuk van de aanduiding op grond van het levende taalgevoel bestudeert, komt voor interessante vraagstukken te staan. De jongste publicatie van Gerlach Royen toont dat opnieuw duidelijk aan.

1) Tilburg - R.K. Jongensweeshuis - 1935, Prijs f 1,25.
2) Voornamelijk in Kollewijn's bekende studie over dit onderwerp, herdrukt in zijn *Opstellen* en later in de bundel *Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging*, Groningen (1932).
3) Zie G. Royen's artikels in dit tijdschrift, waarvan de hoofdinhoud samengevat is in de leerzame brochure *Het seksuele-n-komplex* (Purmerend - J. Muusses - 1934. Prijs f 0,30).
4) Op verdienstelijke wijze taalpsychologisch aangevat door onze medewerker Ph.J. Simons. Als inleiding tot zijn rijk-gedocumenteerde artikels leze men de uitvoerige samenvatting in de bovengenoemde bundel *Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging*, blz. 214-292.

Door scherpzinnige ontleding, en vooral door een rijke verzameling van kritisch-geschift materiaal, is zijn studie uiterst leerzaam voor ieder die in taalkunde belangstelt. Terecht begint hij met een uitvoerige beschouwing over *Proklisis* en *Enklisis*: immers door de verzwakte pronominale vormen, die 'perspektief' brengen in de taal, buiten beschouwing te laten, komt men nooit tot helderheid. Dat heeft reeds Simons zonneklaar aangetoond. Zulke vormen als 'onbeschaafd' te veroordelen, omdat ze vaak niet geschreven worden, is een dwaling waaraan geen werkelijk taal-kundige zich zou mogen bezondigen.[1)]

Een verdienste van Royen's uiteenzetting is vooral, dat hij een scherpe scheiding maakt tussen de *aanduiding* van de *persoon* of het *ding*, en de *vervanging* van het *woord*. In het eerste geval speelt de sekse, en dus ook de onderscheiding 'personen - niet personen', een rol; in het tweede geval beslist het genus. Dat Royen dit beter onderscheidt dan Simons, is te danken aan zijn Limburgse afkomst, waardoor het verschil van Noordelijk en Zuidelijk taalgebruik hem meer bewust is. In de Zuidelijke dialekten, en dus ook in het daardoor beinvloede Beschaafd, wordt het vervangende pronomen gebruikt op een wijze die de Noordelijke sprekers en schrijvers ongewoon aandoet: in het Noorden zal men b.v. van een meisje niet licht zeggen: 'Daar komt *het* aan'.[2)] In verband daarmee wijst de schr. ook op de mogelijkheid van 'latente kongruentie', wanneer b.v. *het zonnetje*, door de bijgedachte aan *zon* door *ze* aangeduid wordt.

1) Dichters, die de enklitische vormen ook schrijven waar ze gehoord worden, zijn in dit opzicht taal-kundiger dan de taalkundige Van Ginneken. Dat ook een geschreven *zij* in poëzie soms als *z*(*e*) geinterpreteerd moet worden, bleek mij onlangs bij de lektuur van *Granida*, in vs. 176: 'Noch ongenoten van den Minnaer dien zy' ontfonckt', waar Hooft door de komma de binding aangeeft met de volgende klinker. Merkwaardig is ook, dat geen spraakkunst de door ieder te constateren regel geeft, dat men personen met *zij* of *ze*, maar zaken *uitsluitend* met *ze* aanduidt. Ook waar *zij* geschreven is, moet men die schrijfvorm dus in de laatste gevallen als *ze* interpreteren en lezen.

2) Dat de onderscheiding van de drie genera, in het Zuiden nog levend, *nooit* een grondslag kan opleveren voor de *casus*-n, heeft G. Royen elders herhaaldelijk - maar voor sommige bestrijders vergeefs! - aangetoond. Dat die bestrijders geen bezwaar hebben tegen een onverbogen *een, mijn* enz., waarbij juist de drie genera - meer dan bij *de, die, deze*! - in dialekt consequent onderscheiden worden (zie in deze brochure, blz. 68 en 88), is hoogst zonderling.

Een rijke oogst van voorbeelden leverde de *haar*-kultuur, waarop de schrijver vroeger reeds gewezen heeft, als een hedendaags 'schrijftaal'-symptoom. Evenzo het 'Hollands hij-hem gebruik bij vrouwelijke dingnamen', dat bij voorstanders van de oude taalregels veelvuldig voorkomt, omdat de natuur vaak sterker is dan de leer. Opmerkelijk is het gebruik van mannelijke voornaamwoorden voor vrouwelijke personen, dat in dialekten verder doorgedrongen is dan men zou menen, maar dat in beschaafd spreek- en schrijfgebruik niet doordrong. Anders staat het met onzijdige voornaamwoorden bij niet-onzijdige naamwoorden, waarop Simons reeds gewezen heeft: een verschijnsel waar onze taalontwikkeling - zij het nog op verre afstand - in de richting van het Engels gaat.

Ten slotte vestigen wij nadrukkelijk de aandacht op deze passage uit het hoofdstuk *Koinè en Dialekt* (blz. 90): 'Willen Zuidnederlanders, met name op pronominaal gebied, anders dan bepaalde Noordnederlanders, dan kan zulke op taalwerkelikheid berustende differentiatie bezwaarlik worden afgekeurd. Wie zulke dubbelheid in het spraakgebruik meent te moeten typeren met termen als chaos, anarchie, bolsjewisme, vereenzelvigt eenheid met eenvormigheid.' Wij zouden daaraan kunnen toevoegen dat de zoveel opvallender, taalverrijkende verscheidenheid van *woord*gebruik tussen Noord- en Zuid-Nederlandse schrijvers slechts door enkele ouderwetse taal- en letterkundigen als schadelijk voor de taaleenheid is beschouwd.

Aan het einde van zijn brochure zegt Gerlach Royen dat hij geen volledige behandeling van *de* pronominale problemen in het Nederlands bedoeld heeft: verschillende kwesties en kwestietjes heeft hij opzettelijk onbesproken gelaten. Het is jammer dat daartoe ook behoren de aanduiding met *die, dat, deze, dit*, en de zogenaamde voornaamwoordelijke bijwoorden (*daarvan, hiervan, ervan*), omdat dit in zo nauw verband staat met aktuele moeilijkheden. In het bovengenoemde geval: vooropgeplaatste nadrukkelijke aanduiding, zijn dit de enig mogelijke vormen b.v., van een vergadering sprekend: '*Die* heb ik niet bijgewoond', of, van een kerk: 'Daar wordt aan gebouwd'. Enklitisch gebruikt, valt *die* vaak samen met *ie*, als enklitische vorm van *hij* (b.v. heeft-ie = *heeft die*).[1)]

1) Zie daarvoor Kollewijn in *Nieuwe Taalgids* II, 8 en Tinbergen in II, 244.

Het zou van belang zijn, het pronominale gebruik ook historisch te bestuderen. Dan zou blijken dat in het Noorden er al vroeg een neiging bestond om *hij*, waarschijnlijk omdat het te veel aan sekse deed denken, door *die* te vervangen. In de *Twespraak* maakt Spieghel aanmerking op de taal van oude bijbels. Hij las daar: 'Menighen behaaght eenen wegh wel, maar eyndelyck brengt hy hem tótten dóód'; daarover zegt hij: Ick wane voor hy *die* behóórt te komen.[1] Ook Vondel gebruikt soms *die* om dingen aan te duiden, b.v. 'De vlegel breeckt niet eer voor dat *die* is versleeten' (*Maeghden*, vs. 1676). Vergelijk, reeds vroeger, Hooft's *Granida*, vs. 348, waar *die* terugslaat op *heusheyt*.

Interessant zou het ook zijn, in de oudere schrijftaal de opkomst en de ondergang van het onmisbaar gewaande *dezelve, deszelfs, derzelver* na te gaan. Huydecoper heeft er voor gepleit; Weiland acht het nodig om 'misvatting' te voorkomen (*Nederduitsche Spraakkunst*, blz. 238, 242); Bilderdijk heeft het fel bestreden als een 'dom en willekeurig indringsel'.[2]

Als nu iemand de laatste bladzijde van Gerlach Royen's brochure opslaat, om te zien volgens welke regels hij nu voortaan de voornaamwoordelijke aanduiding moet toepassen en onderwijzen, dan bemerkt hij dat hij het onmogelijke verlangt. 'Evenmin als er vaste regels te geven zijn voor het wisselend gebruik van onzijdige voornaamwoorden naast niet-onzijdige naamwoorden evenmin - zo meenden wij - behoeft er naar een eenvormige (overigens nooit afdoende of redelijke) regeling te worden gestreefd bij de pronominale aanduiding en vervanging, wanneer het mannelike en vrouwelike voornaamwoorden betreft. Een "denkbeeldig" kompromis dat voor een groot deel tegen ieders taalgevoel indruist, is a priori reeds veroordeeld.'

In hoofdzaak komt dit overeen met de 'praktische conclusie' van Simons:[3] 'Men trachte de voornaamwoorden spontaan te schrijven, de oudere met nawerking van de regels die hij altijd toepaste, de jongere (vooral het kind) met de argeloosheid die tot de natuur van de voornaamwoorden behoort.'

Wie met ontsteltenis, en ongevoelig voor de aangevoerde argumenten, deze raad slechts beschouwt als een bekentenis van onmacht, als een onpaedagogisch 'laissez-aller', zouden wij

1) Uitgave van Dr. Kooiman, blz. LXIV.
2) Zie *Nieuwe Taal en Dichtkundige Verscheidenheden*, III, blz. 123 vlg.; *Nederlandsche Spraakkunst*, blz. 126.
3) a.w. blz. 289.

kunnen verwijzen naar tal van geschriften van de laatste dertig jaren, zowel van ‘vereenvoudigers’ als van niet-vereenvoudigers, waarin praktisch de oude leer reeds losgelaten is, en feitelijk de hierboven gegeven raad, zonder de gevreesde noodlottige anarchie, gevolgd werd.

C.G.N. DE VOOYS.

Verloren middelnederlandse spelen.

Bij het doorlezen der tresoriersrekeningen van de grafelijkheid van Holland ontmoette ik enkele posten, die van belang zijn voor de geschiedenis van het Nederlandse toneel en die aan de scherpziende ogen van Mr. Hendrik van Wijn schijnen te zijn ontgaan.[1)]

In een post uit het begin van het jaar 1414 is sprake van vier gezellen, die voor de Raad vertoonden ‘die continancie vander aexster ende van quadebeck’ (beneden bijlage I). Naar de titels te oordelen zullen wij hier te doen hebben met twee sotternieën. Het is mij niet mogen gelukken deze beide stukken thuis te brengen, tenzij in ‘van quadebeck’ hetzelfde onderwerp behandeld is als in de Franse klucht ‘Malbec, malegorge, malequêpe’[2)]. Het is natuurlijk zeer wel mogelijk dat er slechts een toevallige overeenkomst in de naam is. De datering van het handschrift van het Franse stuk is veel jonger (1477), echter kan dat stuk zelf wel ouder zijn. ‘Malbec’ moet een komisch intermezzo in een passiespel geweest zijn. Wanneer Simon van Bethanië Christus tot een maaltijd in zijn huis heeft uitgenodigd (Lukas 7: 36; Markus 14: 3), roept de meester zijn knechten Malegorge en Malbec en zendt hen uit om ‘viande necte’ te

1) Historische en Letterkundige Avondstonden, Amsterdam 1800, p. 355 vgg.

2) Aan mijn vriend Prof. Dr. Marius Valkhoff dank ik de verwijzing naar L. Petit de Julleville, Histoire du Théâtre en France. Répertoire du Théâtre comique en France au Moyen Age, Parijs 1886, waar men onder no. 132, p. 159, de korte inhoudsopgave van ‘Malbec’ vindt; vgl. ook van dezelfde schrijver: Les Mystères, Parijs 1880, dl. II, p. 41. Grote fragmenten van Malbec geeft Henry Doniol, Les Patois de la Basse Auvergne, Montpellier, Parijs 1877, pp. 73-80.

krijgen. Een groot beest, ‘Malegeype’ (Frans: ‘Maleguêpe’) laat zich in hun net vangen. Het dier stelt voor het volk van Auvergne - de opvoering moet omstreeks 1477 te Clermont-Ferrand of althans in Auvergne geschied zijn - in zijn lafheid en slaafse onderworpenheid aan zijn meesters. In het gesprek dat volgt tussen de beide knechten en het dier, waarbij Malbec en Malegorge Frans en Maleguêpe het dialect van Auvergne spreken, worden de aanzienlijken gehekeld en wordt aan het volk verweten, dat het zich laat onderdrukken.

Enkele dagen later hebben, zoals onze volgende post (II) laat zien, waarschijnlijk dezelfde gezellen een opvoering gegeven van ‘onser zůeter vrouwen keregang’. De opvoering vond dan ook zeer toepasselijk plaats op 2 Februari (O.L.V. Lichtmis), een feestdag, die in de Middeleeuwen ook wel O.L.V. kerkgang werd genoemd[1]. Hier moet dus uitgebeeld zijn de opdracht in de tempel. De voorstelling werd gegeven voor de jonge Jacoba van Beieren en haar ‘echtgenoot’ Jan van Touraine ‘op hoirre camer’. Het onderwerp is ook van elders bekend: in 1499 werd te Caprycke gegeven ‘den kerckgang van onser Liever Vrouwen’[2].

De laatste rekeningpost, die ik hier mededeel (III) is er een van 3 Mei 1440. Wij zien een bedrag uitgetrokken voor lieden, die de rol van duivels vervulden ‘int spel van den ommeganck inden Hage’. Welk spel zal hier vertoond zijn? Het ligt voor de hand aan te nemen, dat hier het terugvinden van het Kruis is voorgesteld, welk feit op die dag gevierd wordt (vandaar ook: ‘heyligen cruysdach’). Het Kruis immers zou door keizerin Helena († ± 330), de moeder van Konstantijn de Grote, die onder de heiligen der Katholieke Kerk is opgenomen, te Jeruzalem teruggevonden zijn en naar Konstantinopel zijn overgebracht. Dit spel leent zich in het biezonder voor duivelrollen, omdat deze het vinden van het Kruis willen beletten[3]. Ook dit gegeven is meer gebruikt: in de Nederlanden is in 1521 te Thielt vertoond het ‘Spel vande Invencio vanden Heleghen Cruce’, wellicht is

1) Zie H. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, 5. Aufl., Hannover 1922, p. 57: ‘Frauentag als si ze kilchen (Kirchen) ging’.
2) J.A. Worp, Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland, I, Groningen 1904, p. 19.
3) E.J. Haslinghuis, De Duivel in het drama der Middeleeuwen, Leiden 1912.

ook dezelfde stof behandeld in het ‘Spel van den heyligen Cruuce’ te Rousbrugge-Haringhe in 1558[1].

Op een eigenaardigheid wil ik nog wijzen. Er wordt alleen gesproken over betaling van lieden, die als duivels in het spel fungeerden. Verder is over deelnemers niets te vinden (ik heb ook nog de Rentmeestersrekening van Noord-Holland over dit jaar nagegaan). Zou dit een aanwijzing zijn, dat de verdere rollen door geestelijken vervuld zijn, zodat we hier met een kerkelijk mirakelspel te doen hebben, nauw aansluitend aan het ‘liturgische drama’, waarin slechts de profane rollen door leken vervuld zijn? In ieder geval is het merkwaardig, dat reeds in 1440 een ommegangspel in de Noordelijke Nederlanden is opgevoerd. Dit wijst op een traditie van ouder datum in de Zuidelijke Nederlanden, o.a. ter ere van O.L.V. ten Zavel te Brussel. Zou dit ook niet een argument zijn, om de datering van de Bliscappen van Maria nog eens nader te overwegen? Ik moet bekennen, dat de datering van Prof. de Vreese voor de Eerste Bliscap op ± 1447 mij ook niet volkomen dwingend lijkt[2].

T.S. JANSMA.

Bijlagen. I.

(Vorige post: 1414 Jan. 29).

Item gegeven iiii gesellen die voir den rade speelden die continancie vander aexster ende van quadebeck i nye scilt facit iii sc. ii d. groot.

(A.R.A., Arch. Rekenkamer, tres. rek. v. Willem Eggart, heer tot Purmereynde, 1413 Aug. 23 - 1414 Aug. 23, f. 86v.).

1) Slechts deze beide spelen, het eerste stellig, het tweede waarschijnlijk, zullen dit gegeven behandeld hebben. Wel geeft Worp, t.a.p. pp. 34-35, nog meer vertoningen op, doch deze heten ‘spel van het h. Kruis’, worden met Pasen gespeeld en kunnen dus eerder de passie van Christus voorgesteld hebben. Van de opvoering te Rousbrugge-Haringhe wordt vermeld: ‘la veille de mei 1558: organisation du Spel vanden Heleghen Cruce’ (Edmond vander Straeten, Le Théâtre villageois en Flandre II, Brussel 1880, p. 199). Wij zijn dan dus vlak voor de feestdag Inventio Crucis (3 Mei).

2) Die Eerste Bliscap van Maria, uitgeg. door Willem de Vreese 's-Gravenhage 1931, p. XX vgg.

II.

1414 Febr. 2.

Item uptie selve tijt by mijnre vrouwen bevelen dair Jan die Boelen die boitscip of dede gegeven den gesellen die onser zůeter vrouwen kercgang speelden voir minen genedigen heeren ende vrouwen van Toereynen op hoirre camer tho huessceden ende tot drincgelde iiii nye scilde facit xii sc. viii d. groot.

(Ibidem, f. 87).

III.

1440 Mei 3.

Upten iii^{en} dach van Meye gegeven by bevele mijns heren van Buignicourt ende des gemenen raets als uptes heyligen cruys dach den duvelen die Int spel vanden ommeganck inden Hage bewairden upten dach voirnoemt te huesschede als blijct byder selver certificacien vanden voirscreven rade iii sc. gr.

(A.R.A, Arch. Rekenkamer, le rek. v. Willem v.

Naildwijc, Rentmeester-generaal v. Holland, 1439 Jun. 19 - 1440 Jun. 25, f. 105 v.).

Een koersverandering in didacticis?

Wèl is de belangstelling voor de didactiek van het moedertaalonderwijs al sinds jaren in een toestand van verflauwing, en verschijnt er zelden iets nieuws aan richtlijnen voor de leraar noch aan leer- en oefenboeken voor de M.S., des te opmerkelijker en opmerkenswaarder is het, dat er onlangs twee leer-, beter oefenboeken voor de M.S. zijn uitgekomen die - we zouden haast zeggen een radicale - koersverandering registreren. 't Zijn n.l. de boekjes van *Dr. Van Beekbergen* 'Taalcursus' en van *D.L. Daalder* 'Het Kralensnoer', - het eerste uitgegeven door Malmberg te Den Bosch (1934), het tweede door Servire te Den Haag (1935).

't Is ons hier nièt te doen om een oordeel uit te spreken over hun waarde voor het taalonderwijs; we wensen het nieuwe erin, het nieuwe ervàn te constateren, en de komst (opkomst?) ervan te verklaren.

Beide boekjes - het eerste voor de 2e of 3e klas van het Voortgezet Onderwijs, het tweede met voor elk van de 5 klassen

H.B.S. een afdeling - accentueren het kunnen hanteren van de taal, en alle taalbeschóúwing blijft verre. Leraren die zulke boekjes schrijven, kùnnen weliswaar grammatische, stilistische, literaire onderwerpen met hun klas behandelen, maar de beide boekjes laten duidelijk de tendens spreken: taal leer je door dóen. Van Beekbergen zegt ergens ‘'t is met het taal-kunnen als met zwemmen’ en op een andere plaats iets meer geestelijk ‘het taalinstrument leer je bespelen zoals je dat van een viool leert: weinig theorie, en zóveel en eerst dán als het bepaalde stadium van taalontwikkeling het wenselijk maakt’. Daalders boekje vaart onder de vlag ‘Zet, redeneerders, wijd uw oren open: - Een kind leert lopen door te lopen’ (Ligthart). Van Beekbergen en Daalder doceren in hun boekjes dan ook niet, ze geven hoofdzakelijk prikkels en initiatieven om tot oefenen van het taalvermogen door hun pupillen te komen. Zo geven beiden méér dan honderd opstel-titels, dragen ze op: een autobiografie te schrijven, een klasse-dagboek bij te houden, te notuleren, een jaarverslag van de school (klas) te maken, dringen ze aan op het beurtelings, in groepjes, redigeren van een Klasse-, een muurkrant, op het schrijven van allerlei brieven. Daalder laat in z'n 5de klas bovendien de algemeen-gebruikelijke formulieren (giro, rekest, e.a.) inoefenen, en eindigt met de opdracht ‘Statuten en Huishoudelijk Reglement van een Vereniging te ontwerpen.’

Stijl- of Stelboekjes in de gewone, enge zin van het woord, zijn het niet: Daalder geeft ook aan het Lezen en het Voordragen een scheut belangstelling, drukt enige gedichten en enkele leesstukken af; - Van Beekbergen legt zich erop toe, een zo ‘volledig’ mogelijke taal-cursus te geven: zijn 20 lessen van gemiddeld 7 à 8 bladzijden bevatten: een leesstuk - soms poëzie - gevolgd door een 10-tal leesvràgen en ongeveer evenveel stijlvragen, beide gericht op de tekst; bovendien begìnt - en dit is principiëel voor hem - elke les met een of twee bladzijden practische causerie over het Spreken, en eìndigt - wederom principe! - elke les met een half bladzijtje spelling-instructie, gevolgd door een kleine orthografische invuloefening.

Wat de keuze van stof betreft streven beiden ernaar, alleen zúlke opdrachten te geven die de belangstelling van de leerling hebben, en (of) tot de practijk van het dagelijks leven horen. Wat aangaat hun taalpedagogie, kennelijk is het hun bedoeling alle taalwerk ‘sociaal’, ‘klassicaal’ te doen zijn: alle eigen-werk van de leerling wordt voor en in dienst van de klas gemaakt en

dáárvoor ten gehore gebracht. Van een ‘apartje’ tussen één leerling en de leraar, is - en taalwetenschappelijk zowel als taalpedagogisch m.i. terècht - dus geen sprake.

We geven in het bovenstaande enkel een overzicht, en trachten de richting van de beide nova te typeren. Ons angstvallig vooe aanbeveling ervan hoedend, menen we als onze overtuiging tr moeten uitspreken, dat de leraren-Nederlands goed zullen doen, ja, ambtshalve verplicht zijn, kennis van deze boekskes te nemen: alleen reeds ter toetsing en eventuele correctie van eigen practijk.

***

Hoe te verklaren, dat er sinds jaren zo weinig uitkomt dat de belangstelling van de practiserende leraar waard is? en, dat we nù in vier maanden tijds met twee nieuwe boekjes verrast werden?[1)] - De koppeling van deze twee vragen mag vreemd lijken op het eerste gezicht, het verband tussen de beide verschijnselen lijkt me onmiskenbaar. Beiden zijn crisis-, liever malaise-verschijnselen. Niet direct economische, maar veeleer gevolgen van de buitengewoon slechte toestand waarin ons onderwijs in het Nederlands verkeren moèt. Niet allereerst denken we hierbij aan de ‘opleiding’ voor leraar-Ned. aan Universiteiten en Cursussen,[2)] een opleiding die wildvreemd is aan de leraarspractijk, we herinneren aan: de opvoering van het aantal leerlingen per klas, en van het aantal lesuren voor de leraar. (5/4 moet met 5/4 worden vermenigvuldigd!) Combineren we nu de eerste oorzaak (die de leraar dwingt zich autodidactisch en empirisch voor z'n taak te bekwamen) met de tweede (z'n praktijk eist meer tijd en energie) dan is het niet moeilijk om ertoe te besluiten, dat:

het energie-surplus voor het schrijven van goed werk voor de school, geslonken is,

1) En binnenkort nog met *anderskoersende*: van *Langeveld* verschijnt een leer-, een oefenboek als consequentie van zijn werk ‘Taal en Denken’ en zijn daarin uitgesproken opvatting over de waarde van het Stil-lezen.
Ook *Reichling* (zie Paed. St. van Febr. '35) koerst een andere kant uit: als Langeveld wenst hij een ‘grammatisch’ onderwijs als taal-onderwijs-*grondslag*.
Wederom 'n koers-verandering?

2) Uitgezonderd aan ‘De School voor Taal- en Letterkunde’ (Den Haag) waar de opleiding tot *Leraar* in het centrum staat.

de gemiddelde leraar ernaar streeft zich tot het kwalitatiefgemakkelijker werk te wenden.

Nemen we hierbij nog in aanmerking, dat de jeugd van deze tijd pragmatischer is dan vroeger, *en* onze maatschappij meer dan vroeger vraagt om kùnnen, vlòt kunnen, dan komt me het verschijnen van twee zulke werkjes zelfs zeer verklaarbaar voor. In overeenstemming met het maatschappelijk gemeenschapsstreven van de laatste jaren, is deze nieuwe practijk ook 'klassesociaal'.

Voor het onderwijs in Nederlands heeft de taakverzwaring van de leraar funester gewerkt dan voor enig ander vak. Altijd - ofschoon m.i. te weinig - heeft het *individueel* onderwijs enige zorg van de leraar gehad: de leraar besprak in of buiten de les het werk van de leerling, dat hij van te voren aan zijn critiek had onderworpen. Dit individuele nu moet onder het tegenwoordig regiem wel 'uitgeschakeld' worden, want de 'gelijkschakeling' is een eis van zelfbehoud voor de leraar geworden. Het gaat niet aan om, na zijn dagtaak en na de allernoodzakelijkstevoorbereiding van z'n lessen, en na z'n gezinszorgen, en na de onontbeerlijke ontspanning, van een leraar te eisen dat hij van z'n 250 à 300 leerlingen *geregeld* stelwerk corrigeert (om nog alleen maar dìt te noemen). Wiskunde, Vreemde Talen, zijn, vergeleken bij Nederlands 'confectie'-vakken; het laatste moet, gezien de grote gedifferentiëerdheid van aanleg en van de 12- en meerjarige groei, uìtgroei, ervan, wel bijna geheel een vak 'naar-maat' zijn. En, welk compromis grijpt de leraar nu aan? Hij voèlt, om de redenen boven aangestipt, dat hij vooral de taalpractijk te verzorgen heeft; evenzeer, dat hij de individualisatie haar kans moet geven; dat hij voor en door de 'gemeenschap' moet laten werken; en - niet minder - dat er voor correctie geen tijd buiten de lesuren disponibel is.

Bezien we zó de beide boekjes, dan treft het ons hoe daarin naar de verzoening - een echte modus *vivendi*! - van goede principen (taalwetenschappelijke en pedagogische) met de beperkte werkmogelijkheid van de leraar gestreefd wordt.

Als zodanig zeer interessante tijdsverschijnselen, en ook-daarom menen we onze aanbeveling tot kennismaken te mogen herhalen.

A.J. SCHNEIDERS.

Boekbeoordelingen.

M.M. Prinsen. *De Idylle in de 18e Eeuw, in het licht der aesthetische theorieën* (De Spieghel, Amsterdam 1934).

Dit is een van die aantrekkelijke studies die, een bepaald thema gedurende een zekere periode door al zijn gedaanteverwisselingen volgende, aanleiding geven tot allerlei waarnemingen omtrent aard van het thema; psyche van een schrijver, van een tijdperk of misschien van een geheel volk; gang der cultuurhistorische ontwikkeling.

De vraag naar de idylle in abstracto loopt uit op een omschrijving van het idyllische. De schrijfster geeft haar in het kort in de Inleiding: ‘Beatus ille-motief, pastorale Gouden Eeuwidylle, natuurvolkerenverheerlijking, dorpsgedicht en dorpsvertelling, alle berusten ze op één zelfde menschelijke neiging en één zelfde menschelijk verlangen: om door zoete illusie en bekoorlijke fantasie aan de twijfelachtige profijten der realiteit te ontkomen.’

Daarmee is niet alleen een eenvoudige omschrijving gegeven van het idyllische, maar tevens zijn er reeds de vormen in aangeduid, waarin de idyllische gedachte zich aan ons zal vertonen. De beide eerste (Beatus ille, Secula aurea) roepen klassieke herinneringen wakker en zijn noodzakelijkerwijze in de beschouwing opgenomen. In een genre, waarin zozeer traditie en mode blijken te heersen, is het onvermijdelijk bij de klassieke voorbeelden aan te vangen. Temeer, omdat schr. zich tot de 18e-eeuwse idylle bepaalt, was er reden van het traditionele idyllemotief uit te gaan, aangezien de door de Renaissance weer opgenomen en versterkt doorgegeven klassieke traditie, door de 18e eeuw aanvankelijk onveranderd wordt overgenomen. Was de Middeleeuwse of 19e-eeuwse idylle het onderwerp geweest, het uitgangspunt van deze studie zou ongetwijfeld anders hebben moeten zijn.

Traditie is geen congruentie. Het schema wordt overgeleverd, maar elke tijd omkleedt het anders. De gedaanteverwisselingen worden door mej. Pr. niet slechts genoteerd en aan voorbeelden gedemonstreerd, zij worden gefundeerd op het steeds veranderende

aesthetische inzicht. Met vaste hand wordt beschreven, hoe etiquette en modezucht, hoe Aufklärung, materialisme en sentimentaliteit met steeds afnemend succes het herderskleed aanpassen. Wel blijft het verlangen naar absolute voldaanheid zichzelf steeds gelijk, maar de bevrediging kan op zeer verschillende wijze en in zeer verschillende richting worden gezocht. Het doel van dit algemeen menselijk verlangen kan zowel een allesomvattende overvloed als een zich tot het noodzakelijkste bepalende tevredenheid zijn: het eerste in een tijd van opbruisende vitaliteit (17e eeuw), het laatste in een periode van rationalistische simplifiering (18e eeuw). Van de gelegenheid de litteratuur door de beeldende kunst te verduidelijken wordt door de schrijfster een gepast gebruik gemaakt.

Niets meer of minder dan de vraag naar de verhouding tussen natuur en kunst duikt in boek en lezer telkens op. Hoe ver kan kunst gaan zonder onnatuur te worden, welke grond van waarschijnlijkheid dient de idylle nog te bezitten om ons verlangen werkelijk gaande te maken. Immers, evenmin als het aesthetische onreëel mag worden, mag het idyllische afstand doen van elke schijn van vervulbaarheid. En vragen van nog onmiddellijker belang: hoe sterk is in onze ‘realistische’ natie het verlangen naar het boven-reële en in welke mate heeft zij zich van idylle en pastorale bediend om aan dat verlangen uitdrukking te geven? Op al deze vragen kan men in het boek van mej. Pr. of met behulp daarvan een antwoord vinden.

Wij zien dan, dat bij ons de idylle alleen aesthetische betekenis heeft, zolang zij aan de nuchtere realiteit blijft aangepast. Al te zwierig, vertoont zij het beeld van een Arcadiër op klompen. In idealiteit streeft zij niet hoger dan deugdzaamheid en een weinig eisende godsvrucht. De idylle is een costuum, dat liefst niet te ver van het dagelijkse Hollandse moet afwijken, anders voelt de Hollander zich er niet meer in thuis. Een aristocraat was hij zelden en nooit kon zijn oorspronkelijke onbeholpenheid door het zwierigste costuum geheel worden bedekt. Toch doet hij graag aan de mode mee, maar het blijft mee-doen. Nooit gaat hij zo in het spel op, dat niet op een gegeven ogenblik hem de tegenstelling opvalt tussen aangenomen uiterlijk en eigen wezen en hij de illusie door een ruw of plat woord verstoort.

Als gevoelige barometers registreren idylle en pastorale de veranderingen in de geestelijke atmosfeer. Dissertaties als de hier besprokene zou men kunnen verwijten, dat zij, wanneer zij dezelfde

periode behandelen, allen tot dezelfde conclusies moeten komen en dus veel hetzelfde vertellen. Daar staat tegenover, dat zij nu ook het verrassende en verblijdende bezitten van een proef op de som, terwijl ook het ontdekken van nieuwe zijden aan het geestelijk leven van een bepaalde periode volstrekt niet uitgesloten is. Zo mag het ongetwijfeld als een verdienste worden beschouwd, dat de 18e-eeuwse theorie omtrent de Schone Natuur (de materialistische tegenstand tegen de ware idealiteit) door schr. met zoveel nadruk wordt behandeld, terwijl gelukkig niet te lang wordt stilgestaan bij de onderscheiding klassiek-romantiek, waartoe de 18e eeuw anders zo gemakkelijk aanleiding geeft. Veel nieuws vertoont zich in de oude vorm, maar, wat gevaarlijker is, veel wat nieuw schijnt naar de vorm, is nog van de oude geest vervuld. Zo duidt niet iedere diepe rotskloof op romantiek en zeker niet bij een De Lairesse (p. 298). Individueel en typerend worden door de schrijfsters, m.i. ten onrechte, in één adem genoemd (p. 32 en later nog eens) en tegenover klassicistisch gesteld. Klassicisme werkt juist typerend, d.i. onindividueel.

Maar liever dan op dergelijke kleinigheden wil ik nog eens wijzen op de stimulering, die er van deze dissertatie uit gaat op de literaire belangstelling, niet alleen van den vakman.

Deventer.

J.E.V.D. LAAN.

J. Marouzeau's Lexique de la terminologie linguistique. (Paris, Geuthner 1933).

M a r o u z e a u onder de latinisten welbekend door zijn publicaties over de woordorde in het Latijn, over de uitspraak van en het onderwijs in die taal, heeft de hachelijke onderneming gewaagd een terminologisch lexicon in het licht te geven. Over de wijze, waarop het tot stand kwam, kunnen we hier kort zijn. M e i l l e t en V e n d r y e s zagen het manuscript door, de lijsten lemmata werden voorgelegd aan de leden der S o c i é t é d e l i n g u i s t i q u e en der S o c i é t é d e s é t u d e s l a t i n e s. O.a. D e b r u n n e r en W e i s g e r b e r toetsten de Duitse vertaling. Marouzeau's bedoeling is door dit boek voor niet specialisten de werken van linguisten en grammatici toegankelijk te maken. Waarschijnlijk zijn met die ‘niet specialisten’ de resterende beoefenaars der taalwetenschap bedoeld, na aftrek van grammatici en linguisten. De ‘filologen’ dan in engere zin, die de teksten bestuderen en de daarin aangetroffen taal beschrijven en verklaren. Ofschoon.... men dan toch ook alweer historische of descriptieve grammatika

bedrijft. We zouden M. stellig dankbaar geweest zijn, als hij ons duidelijk gemaakt had, hoe de taak der linguistiek af te perken is tegenover die der filologie, der grammatika en syntaxis. Voor wie C. d e B o e r 's explorations op het gebied der Franse grammatika en syntaxis kent, is het wel duidelijk, dat men in Frankrijk aanleiding heeft - al was het maar alleen van die kant - niet geheel gerust te zijn over de verhouding van grammatika en syntaxis. En.... daar zitten we nu tot over de oren in de ellende: wat is linguistiek, filologie, grammatika, syntaxis? Het is wel heel zeker, dat wie over het één iets zegt, tevens voor het andere reeds een stuk van zijn vrijheid kwijt is. N.'s definities zijn, hoewel intelligent als van een Fransman, tevens onbevredigend als .... van een positivist, die zich ‘om al die theorie’ weinig bekreunt. Maar misschien terecht weinig bekreunt, zolang de scherpe begripsvorming op het gebied der taalwetenschappelijke theorie geen praktisch, geen tastbaar rendement heeft opgeleverd. En toch.... wat moet men met terminologische uiteenzettingen, als die niet meer doen dan de communis opinio administreren? Ik ben onrechtvaardig, M. geeft iets meer, maar één ding geeft hij stellig *niet*, dat is *verheldering*.

Laat ons dit aan een enkel geval waar maken. Daartoe kiezen we twee termen - termen zijn vaste namen voor *begrippen* -, beide typerend voor een groot gebied: de term ‘substantif’ en de term ‘sujet’.

‘Le substantif, considéré par les grammariens de l'antiquité comme désignant ce qui existe essentiellement (gr. *hyparktikon*, lat. *substantivum*), sert à nommer soit un être individualisé (nom propre), soit un représentant d'une catégorie (nom commun), soit un concept (nom de qualité*, d'état*, d'action*, etc.). Les substantifs sont dits concrets* ou abstraits* suivant qu'ils appartiennent à l'une des deux premières catégories ou à la troisième.’ (*M.t.a.p. blz.* 173).

Allereerst rijst bij ons de vraag of de grammatici der oudheid wel de autoriteit verdienen, welke M. hun hier toekent. Niets geeft ons althans de volle zekerheid, dat met recht hetgeen zij substantief noemden geldigheid bezit voor hetgeen thans in de taal voorkomt. Dat is niet alleen taalhistorisch twijfelachtig (substantiva verdwijnen of nemen andere functies aan of worden vervangen door andere woordsoorten enz.), het is ook grammatisch hoogst aanvechtbaar. Indien iedere taal op een gegeven tijdstip een *eenheid* is - en geen summatie - dan *moet* substantief-

zijn in het Latijn iets anders wezen dan substantief-zijn in het Frans van heden. De vertaling van ‘ars longa vita brevis’ door ‘de kunst is lang, het leven kort’ geeft ons niet het recht te menen, dat nu ‘kunst’ een substantief is, omdat in het Latijn ‘ars’ er een is en - laat ons veronderstellen - Priscianus *zegt* dat ‘ars’ een substantief is in die taal. Dat de klassieken het substantief gedefinieerd hebben naar zijn betekenis, is op zichzelf methodisch reeds zeer bedenkelijk, maar tot dusver leverde geen modern grammaticus het bewijs, dat onze talen dezelfde betekenissen in substantieven uitdrukken. Welke onderneming wij hem trouwens gaarne bij voorbaat ontraden als tijdrovend en onvruchtbaar. Te zeggen, dat het substantief als eigennaam, soortnaam e. dgl. voorkomt, is natuurlijk niets anders dan een opsomming van enkele betekeniskategorieën, d.w.z. in wezen hetzelfde als het voorgaande. Voor wie levert Marouzeau's artikel ‘substantif’ iets op? Voor hen die reeds wisten wat een substantief was .... en voor hen is het boek niet bestemd.

Slaan wij vervolgens een artikel uit de leer der zindelen op: ‘sujet’, dan lezen we daar het volgende: ‘Terme considéré comme contenant la donnée première, le point de départ .... de l'énoncé.’ Ook hier een parafrase van hetgeen als το ὑποκειμενον reeds eerder bekend was. Indien men aan het subject de zin van een ‘primair’ element wil geven (vgl. mijn tTaal en Denken, Hfdst. II. Gron. '34), dan zeker niet ‘donnée’. Dan ook zouden echter alle definities van praedicaat, objekt etc. geheel anders uit moeten vallen. Punt van uitgang van de meedeling of uiting is het subject geenszins (‘het regent’). Ook hier blijkt M. alleen de bekende weg aan inheemsen te wijzen.

Waarlijk inlichtend zijn z'n artikels, die betrekking hebben op de termen der vergelijkende en historische taalwetenschap, fonetiek, fonologie e. dgl. Nieuws bevat zijn lexicon daar ook niet, maar wel vaak een practische, schoon zéér summiere oriëntatie.

M.J. LANGEVELD.

Dr. L.A.H. Albering. *Vergelijkend-syntactische studie van den Renout en het Volksboek der Heemskinderen*. Groninger diss. (Groninger Bijdr. voor T. en L. VI, Gron. 1934).

Het denkbeeld, een vergelijkende studie te maken van de fragmenten van de Renout van Montelbaen en het Volksboek van 1508, nam schr. over van Prof. Overdiep, die in de inleiding van

zijn uitgave van ‘De Historie van den vier Heemskinderen’ zich daarvan nog moest onthouden. Een mooie opgave, die rijke perspectieven opent. De tamelijk nauwkeurig gelijke inhoud van de eerste duizend verzen en het corresponderend deel van het Volksboek (waartoe schr. het onderzoek in hoofdzaak beperkte) maakt het in hoge mate mogelijk de uitdrukkingswijzen van twee zo verschillende tijden te vergelijken. ‘De stilistische vergelijking der beide teksten demonstreert zoowel het verschil tusschen den mnl. epischen stijl en dien van een Volksboek, als de verschillen in taal tusschen een mnl. tekst en het vroeg-zestiend' eeuwsche of laat-vijftiend' eeuwsche proza’. Inderdaad lukt het de schr. talrijke interessante verschillen in woordgebruik en syntaxis aan te wijzen - stijlverschillen en taalverschillen.

Toch zijn er wel bezwaren. In de eerste plaats zijn de fragmenten dialektisch Vlaams en is het Volksboek (te Leiden gedrukt) Hollands getint. En is dus gevaar dialektverschillen voor moderniséring aan te zien. Dat de schr. in deze val is gelopen, blijkt uit zijn behandeling van de verschillen in woordgebruik (pg. 11, 14-15).

Een tweede bezwaar, van algemener strekking, ligt hierin: door het sterk verschillende stijlkarakter is het mogelijk dat men bij een bepaald opgemerkt verschil in twijfel staat of men te doen heeft met een *stijl*-verschil of met een *historisch* verschil. De opgave zelf maakt het onmogelijk hier tot een vrij zekere beslissing te komen, en de waarde van de vergelijking als geheel wordt daardoor betrekkelijk.

Wanneer het doel van dit onderzoek alleen was, materiaal te verschaffen voor de door Prof. Overdiep beoogde synthese: een historische syntaxis van het Nederlands, dan zou het juist zijn ‘de syntactische beschrijving, de ordening en formulering der verschijnselen te baseren op het systeem van de Moderne Nederlandsche Grammatica in het algemeen en de Zeventiende-eeuwsche Syntaxis in het bijzonder’. Maar nu de dissertatie een eigen doel heeft, ware een andere methode van onderzoek, aan dit speciale onderwerp aangepast, wellicht vruchtbaarder geweest. Een diepgaand onderzoek naar het verschil in dialekt, en vooral een inleiding over het grote verschil in stijlkarakter, hadden de betekenis van het onderzoek verhoogd.

Overigens verdienen de scherpe formulering der grammatische feiten en het nauwkeurig detailonderzoek alle lof.

JC. SMIT.

Aankondigingen en mededelingen.

De bekende Duitse geleerde Otto Behaghel heeft zeker niet over gebrek aan waardering te klagen. Toen hij tien jaar geleden 70 jaar werd, verscheen te zijner ere een bundel ‘Beiträge zur germanischen Sprachwissenschaft’; thans, met zijn 80ste jaardag, gaven Götze, Horn en Maurer een nieuw ‘Festschrift’ uit, getiteld: ‘Germanische Philologie: Ergebnisse und Aufgaben’.[1] De 11 bladzijden druks, die in deze uitgave de vervolglijst van Behaghel's werken geven, leggen een welsprekend getuigenis af van de onvermoeide werkzaamheid van de bejaarde geleerde. Voor een deel zijn de medewerkers dezelfde als vroeger: Bach, Ehrismann, Götze, Hoffman-Krayer, Horn, Maurer; daarnaast vindt men andere namen. Maar veel groter is het verschil in karakter tussen beide feestbundels: de eerste bevatte een aantal op zich zelf staande artikels, de tweede tracht een systematisch overzicht te geven over de stand van kennis en de nu op de voorgrond tredende problemen op die gebieden, waarop Behaghel zich bewogen heeft; hij doet principieël dus meer denken aan het in 1924 verschenen ‘Festschrift für Streitberg (Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft)’. Uiteraard is niet naar volledigheid gestreefd; immers het zijn de vrienden en oudleerlingen van de jubilaris, die aan het woord komen, en bovendien verhinderen bijzondere omstandigheden soms het op tijd klaar komen van een bijdrage: zo is bv. Mej. Ramondt helaas door ziekte verhinderd geweest, haar artikel over het Nederlands in te zenden.

De inhoud bestaat uit drie delen: taal, literatuur en volkskunde, waarbij dan aan de taal de hoofdplaats wordt ingeruimd. In deze eerste afdeling behandelt Wagner ‘Phonetik, Rhythmik, Metrik’ (waar blijft de fonologie?); het laatste onderwerp raakt dat van Kuhn, ‘Die altgermanische Verskunst’. Arntz bespreekt ‘Urgermanisch, Gotisch und Nordisch’, voorts de ‘Deutsche Grammatik’. Naar aanleiding van de in Duitsland nu zo levendige belangstelling voor alles wat Oudgermaans is, waarschuwt hij terecht, dat toch niet ‘Phantasten vom Range eines Hermann Wirth zu Gesetzgebern der neuen Zeit’[2] mogen worden. Bach's artikel over ‘Deutsche Mundartforschung’ is een uit-

1) Blz. 74.
2) Winter, Heidelberg, 1934.

treksel uit zijn onlangs verschenen boek.[1] W i l l behandelt de Duitse 'Namenforschung', G ö t z e de 'Wortforschung', T r i e r de 'Bedeutungsforschung', M a u r e r de 'Geschichte der deutschen Sprache', S t r o h de 'Allgemeine Sprachwissenschaft und Sprachphilosophie'. Terwijl H o r n het Engels voor zijn rekening neemt, geeft H o l t h a u s e n een overzicht van de voornaamste studiën over het Fries in de laatste 10 jaar. Van de literaire bijdragen noemen wij hier alleen die van S p a m e r over mystiek en die van B e r g e r over humanisme en hervorming.

M.S.

Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale. Tome X (1934) bevat o.a. een 'Beitrag zur Erklärung der westgermanischen Monophthongierung' van A.Z. Huisman. Bedoeld is de monophthongering van de oude westgerm. diphthongen *ai* en *au* in het Oudhoogduits. De feiten zijn bekend: *ai* is aan het woordeinde en vóór *h, r* en *w* gemonophthongeerd, *au* vóór *h* en alle dentale consonanten. Alleen vindt men niet zelden in ohd. teksten *ê* geschreven waar volgens deze regel *ei* te verwachten was. Braune verklaart in zijn *Ahd. Gramm.* zulke *ê*'s uit 'orthographische Nachlässigkeit'.

Huisman denkt daar anders over, en wel op grond van proeven, genomen met 5 personen, die verbindingen van *ai, ee* en *au, oo* met verschillende consonanten hebben gesproken. De bedoeling was, vast te stellen welke combinaties aan monophthongering bevorderlijk zijn. Men zou op die proeven kunnen aanmerken, dat *ei, ee* beter aan de ohd. toestand zou beantwoorden dan *ai, ee*. Maar overigens is de voorzichtige opzet te waarderen, alsook het feit dat H. toont niet geheel vreemd te staan tegenover werkelijke taalgeschiedenis.

Toch kunnen deze proeven niet bewijzen wat H. ermee bewijzen wil, nl. dat die afwijkende *ê* in ohd. handschriften niet een slordigheid, maar 'Anweisung einer wirklich bestehenden Entwicklung ist'. Het is zeer wel mogelijk dat deze beschouwing van die *ê* juist is: hoe vlottend de grens tussen *ê* en *ei* kan zijn, leert het Nederlands; en in het bijzonder in het Ohd. zou weifeling niet vreemd wezen, daar het nabije Oudnederduits in alle posities *ê* uit *ai* heeft. Maar men kan niet op waarnemingen bij 20e-eeuwse Nederlanders - met niet eens zeer duidelijk sprekend resultaat! -

1) Vgl. N.T. 28, blz. 334.

een beslissend oordeel baseren over een subtiel klankverschil van eeuwen geleden op ander taalgebied.

Voorts geeft dit deel korte verslagen van de werkzaamheden der Nederlandse vereniging voor phonetische wetenschappen in 1933. Verschillende interessante onderwerpen zijn op de bijeenkomsten behandeld: over interpunctie is gesproken door Guittart en Meertens, over standaard-uitspraak van het Nederlands door Blancquaert.

C.B.v.H.

Uit de tijdschriften. (Januari - Februari).

De Gids. Jan. Het artikel van A. Jager: *De weg der werkelijke ontwikkeling. Een voorstel tot vereenvoudiging van het taalonderwijs* brengt minder nieuws dan de titel zou doen verwachten.

Febr. In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* beoordeelt Anton van Duinkerken de romans *Orkaan bij nacht* van Albert Helman, *Jonas* van Albert Kuyle en *Bint* van F. Bordewijk, waarbij hij vooral de laatste prijst als vernieuwer van het proza.

De Nieuwe Gids. Febr. Behalve enige *Nieuwe-Gids-correspondentie* ontwikkelt W. Kloos zijn bekende gedachten over *Het wezen van het Dichterlijke*.

Groot-Nederland. Jan. De musicus Wouter Paap schrijft over *Dichtkunst en Muziek*, naar aanleiding van Paul van Ostayen's *Self-defense*, waarin hij opmerkelijke overeenkomsten ziet met de moderne muziek.

Febr. P. Geyl betoogt in een artikel *Bilderdijk als geschiedschrijver*, in lijnrechte tegenstelling met de brochure van K.H.E. de Jong, dat het geschiedwerk van deze dichter ‘hoofdzakelijk het voortbrengsel was van zijn kleinste, van zijn meest aan de tijd gebonden vooroordeelen en grieven’.

De Stem. Jan. F. van Oldenburg Ermke geeft een beschouwing over *Jacobus van Looy of de kleuren van Holland*, waarin hij aantoont dat ‘Van Looy de wereld beleefde als kleur’. - Dirk Coster noemt een artikel over G. Walschap's roman *Celibaat*: ‘Op zoek naar de Charitas’. - In de *Poëziekroniek* beoordeelt Anthonie Donker o.a. *Berijmd Palet* van S. Vestdijk en *Vrouwendienst* van W. Hessels.

Febr. De *Poëziekroniek* van Anthonie Donker is gewijd aan de *Nieuwe Gedichten* van Martinus Nijhoff, waarin hij een ‘terugkeer tot de aarde, tot de wereld’ opmerkt.

Stemmen des tijds. Jan. Het artikel van K. Heeroma over *Gorters dichterschap* is geschreven naar aanleiding van de beide dissertaties van J.C. Brandt Corstius en van T Langeveld - Bakker - C Tazelaar beoordeelt *Nieuwe boeken uit het oude jaar*, n l. romans van A. den Doolaard, Jef Last, Alie van Wije-Smeding en K.H.R. de Josselin de Jong.

Febr. C. Tazelaar beoordeelt *De trilogie van Johan Fabricius*, die hij, ondanks morele bezwaren, waardeert als ‘een literair werk van beteekenis.’ W.A.P. bespreekt met bewondering het gedicht *Maria Lecina* van Werumeus Buning.

Opwaartsche Wegen. Jan. H. de Bruin (*Donker en Licht*) bespreekt de bundel *Gebroken Licht* van Anthonie Donker, vervolgens de roman *Eroïca* van Theun de Vries. - Van Ham beoordeelt een kleine bundel verzen van zeven jonge christelijke dichters, *De Kinkhoorn*, bestemd voor een eerste kennismaking.

Febr. Roel Houwink bespreekt *De dans om de galg* van Fabricius en de roman *Wat blijft* van H. de Bruin, als een veelbelovend debuut van een christelijk auteur.

Roeping. Jan. De rubriek *Nederlandse letterkunde* brengt een aantal beknopte boekbeoordelingen van Gerard Knuvelder, over poëzie van M. Nijhoff en Jan Engelman, en over de laatste romans van J. van Schaik - Willing, Arthur van Schendel, Albert Helman, Antoon Coolen en F. Bordewijk. - Ook F. van Oldenburg Ermke geeft enige boekbesprekingen, onder de titel *Mensen en massa's*.

Febr. Herman Oosterwijk schrijft *Over het dichterschap van Alice Nahon*.

Dietsche Warande en Belfort. Jan. In de rubriek *Vlaamsche Letteren* beoordeelt U. van de Voorde de romans *Harry* van Aug. van Cauwelaert en *De gele roos* van Lode Zielens, die samen ‘een beeld van de structuur van geest en leven in dezen tijd geven.’

Neophilologus XX, afl. 2. V. Šklovsky bepleit, in zijn *Considérations theoriques sur la conception d'un dictionnaire* het opnemen van ‘syntagmes’ (syntaktische groepen, te onderscheiden van ‘idiomatismes’) in plaats van losse woorden. - J.A. van Praag

onderzocht *De bron van Glazemaker's 'De deugdelijke vrou'*, n.l. een Katholiek werkje van R.P. Du Bosc. - R.J. Dam geeft een artikel over *De leer van de analogie der taal bij Tib. Hemsterhuis*.

Onze Taaltuin. Jan. In het artikel *Wat is taal*? geeft Jac. van Ginneken de gedachte weer, die bij hem opkwamen toen hij Bühler's jongste werk over *Sprachtheorie* gelezen had. - G.S. Overdiep bespreekt het proefschrift van S. van der Meer (*Coornhert en de Renaissance*) en vervolgt zijn studie over *Het Katwijksch* met intersessante beschouwingen over 'De analytische zinsvorm', 'de korte zinsvorm' en de woordschikking. - H.L. Bezoen schrijft een en ander over verklaring van uitdrukkingen, naar aanleiding van *Zoo dronken als een kraai*. - Jac. van Ginneken meent ook in Nederlandse dialekten bij het gebruik van aanspreekvormen *Mannen- en vrouwentaal* te kunnen onderscheiden. - G.S. Overdiep vestigt de aandacht op *De Vriend des Vaderlands* (1832-1835) als voorloper van de *Muzen*.

Febr. In een artikel over *Standaard-Nederlandsch* beweert G.S. Overdiep 'dat wij ons, bij het spreken van een algemeengangbaren taalvorm, richten naar de geschreven taal'. Voor de taal-onderwijzer is 'onderwijs in de geschreven taal' primair. Voor Zuid-Nederland meent hij - in tegenspraak met deskundige Vlamingen als Blancquaert - dat 'niet een genormaliseerde uitspraak, maar een "uniforme", algemeene schrijftaal voor "ambtelijk" verkeer, pers en wetenschap, noodig is voor een "beschaafden levensvorm" der Vlamingen.' - Een breed opgezet artikel van J. van Ginneken handelt over *De correlatie van harde en weeke medeklinkers in het Oud- en Nieuw-Nederlandsch*. - G.S. Overdiep vervolgt zijn bijdrage over *Het Katwijksch* en zijn opstel over *Coornhert en de Renaissance*, naar aanleiding van het proefschrift van Th. Weevers over de 'Dolinghe van Ulysse.' - G. Offermans wijst er op, dat jij en je in de achttiende eeuw als aanspreekvormen zich nog krachtig gehandhaafd hadden.

Vondelkroniek VI, nummer 1. B.H. Molkenboer herdenkt *Vondels vrouw* en haar betekenis in het leven van de dichter. - Ben Albach gaat *De tooneelloopbaan van den Gijsbreght* na, sinds de opvoeringen in de zeventiende eeuw; de bijdrage is geïllustreerd door een viertal afbeeldingen van décor. - Jos. J. Gielen meent *Een onbekend sonnet van Vondel* op Hugo de Groot gevonden te hebben, in een pamflet van Nicolaes van Reigersberg. De

aflevering besluit met een reeks *Kantteekeningen*, deels een ‘nalezing’ van J.F.M. Sterck.

Paedagogische Studiën. Febr. Langeveld's proefschrift over *Taal en Denken* gaf A. Reichling S.J. aanleiding tot een artikel over *De theorie der grammatica en de didactiek*.

Levende Talen. Febr. De inleiding over de praktijk van het literatuuronderwijs in de hoogste klassen voor Frans, Duits en Engels zijn, ter vergelijking, ook voor neerlandici leerzaam. In de Nederlandse sectie behandelde A.J. de Jong *Gebruik en schrijfwijze van samenstellingen en ontleningen*. - A.J. de Jong beoordeelt het proefschrift van Mej. Dr. Jongejan; M.J. Langeveld schrijft over Bühler's *Sprachtheorie*.

Ons Geestelijk Erf IX. H. Dorrestein S.C.J. publiceert een voordracht over *‘Der kerken claghe’ in haar wisselende vormen en beteekenis*, waarin hij nagaat hoe Middeleeuwse dichters en mystici uitten hun grieven tegen ingeslopen misbruiken en zonden in de Kerk. - L. Reypens (*Het toppunt der beschouwing naar Jan van Leeuwen*) vindt bij ‘de goede coc’ daaromtrent dezelfde leer als bij zijn meester.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Jan. Deze aflevering is gevuld met een uitvoerig *Register van Jaargang I-XX* (1913-1933).

De Nieuwe Gemeenschap. Jan. Gerlach Royen publiceert de volledige tekst van zijn rede over *Spellingstrijd en Spellingvrede*, in December te Amsterdam uitgesproken. Als uitvoerige inleiding wordt daarin de ontwikkeling van het schrift nagegaan.

Ons Eigen Blad. Jan. Een leerzame taalles geeft Gerlach Royen onder het opschrift *Aunty Ellen en andere.... stijlmonsters*, naar aanleiding van de stijl van een medewerkster aan De Maasbode.

Febr. Gerlach Royen beoordeelt *Nieuwe Woordenboeken* en ontwikkelt daarbij zijn bezwaren tegen de inleiding op het Woordenboek van A.J. de Jong en Elzinga.

Museum. Jan. A. Zijderveld beoordeelt het proefschrift van S. van der Meer: *Bijdrage tot het onderzoek van klassieke elementen in Coornhert's Wellevenskunst*. - G. Kazemier beoordeelt het proefschrift van G. Stuiveling: *Versbouw en ritme in de tijd van* '80.

Febr. J.W. Muller beoordeelt de *Elckerlijc-Studiën* van L. Willems. - A.A. van Schelven beoordeelt Edw. Rombaut's boek over *Richard Verstegen*.

C.D.V.

Taalbederf door de school van Kollewijn?[1)]

Deze tot een boekdeel uitgegroeide Rede is een hybridisch product: deels een strijdschrift in de tegenwoordige spellingoorlog - en als zodanig veroordeeld om weldra te verouderen - deels een wetenschappelijk-gedokumenteerde verhandeling. Aan het polemische bestanddeel is de geprikkelde toon te wijten, die het gehele werk geschaad heeft.[2)] Wij bepalen ons tot het zakelijke.

Men kan Wille de verdienste niet ontzeggen, dat hij zich alle moeite getroost heeft om zijn stelling met de stukken te bewijzen: vandaar een reeks aantekeningen van 64 bladzijden, getuigende van grote belezenheid. Een gedetailleerde bespreking en bestrijding zou eveneens een boekdeel vereisen; daarin zou allerlei herhaald moeten worden, wat sinds veertig jaar duidelijk gezegd is.

Wille gaat uit van de veronderstelling dat er een ‘school van Kollewijn’ bestaat, die zich achtereenvolgens van *Taal en Letteren* en *De Nieuwe Taalgids* bediende. Nu zal Dr. Kollewijn, met zijn bekende bescheidenheid, de eerste zijn om te erkennen, dat hij niet kan doorgaan voor de geestelijke vader van allen die nieuwere taalbeschouwingen in deze tijdschriften verkondigden, al blijft hem de eer, de spellingbeweging in gang gezet te hebben. Trouwens, wij maken in Wille's boek kennis met een

1) *Taalbederf door de school van Kollewijn*. Rectoraatsrede van Dr. J. Wille, Hoogleeraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam (Amsterdam - H.J. Paris - 1935).

2) Enkele polemische opmerkingen onzerzijds passen beter in het orgaan *Vereenvoudiging*. Persoonlijke beschuldigingen aan het adres van mij, als oppertaalbederver, laat ik onweerlegd. Ik volsta met de vermelding dat ik mij, als leider van ‘een handjevol zich zelf opvijzelende geleerden’ - wie dat zijn, blijft onvermeld! - schuldig maak aan demagogie en onoprechtheid, door mijn eigenlijke revolutionaire bedoelingen te ‘verhullen’, te ‘verdoezelen’ of te ‘verzwijgen’. Ik vertrouw dat mijn collega, in kalmer gemoedstemming, van dergelijke uitlatingen spijt zal gevoelen. Meer nog hoop ik dat hij berouw zal tonen, een smet geworpen te hebben op de persoonlijkheid van Dr. R.A. Kollewijn (b.v. op blz. 109), wiens hoogstaand karakter en fijne beschaving algemeen bekend zijn. Daarbij volgt Wille het slechte voorbeeld van Van Ginneken, die daarvoor terecht door Salverda de Grave, in zijn Gids-artikel, tot de orde geroepen is.

school van Multatuli, een school van Jespersen en zelfs een ‘Tilburgse school’. De schrijver zou al dadelijk in verlegenheid geraken, als hij een opsomming moest geven van alle geleerden die tegenwoordig tot de ‘school van Kollewijn’ behoren. Allen die de vereenvoudige spelling schreven, de ‘Kollewijnianen’? Of, ruimer, alle voorstanders van het compromis-Marchant? De groep taalkundigen die in de beide genoemde tijdschriften samenwerkten? Of uit hun midden een groepje taalbedervende raddraaiers, wier leiding door hun medewerkers en volgelingen in verblindheid aanvaard werd? Het veiligste antwoord is: de term ‘school van Kollewijn’ berust op begripsverwarring.

De diepste grond van Wille's protest is zijn dogmatische aanleg. Zelf is hij trouw gebleven aan de ‘schrijftaal’-beschouwing uit de school van Te Winkel-Verdam, zoals hij die aan de Leidse Universiteit in zijn studentenjaren leerde kennen. Het verzet daartegen, omstreeks 1890 begonnen, ziet hij als een uiting van de ‘geest der eeuw’, de revolutiegeest. Ook op bijbelse gronden meent hij de evolutie-theorie van Jespersen te moeten verwerpen. Bij zijn tegenstanders onderstelt hij nu dezelfde trouw aan eenmaal aanvaarde beginselen. Wijken ze daarvan af, dan is hij geneigd daarin listige taktiek te zien, want van een ‘beginsel’ dient men alle consequenties aan te durven. Maar wetenschap is nu eenmaal iets anders dan geloof! Geen wetenschappelijk man zal aarzelen, vroeger aanvaarde opvattingen te herzien, oude eenzijdigheid te laten varen, nieuwe wetenschappelijke winst te aanvaarden.

Wie de Nederlandse taalwetenschap van de laatste halve eeuw onbevangen beschouwt, zal opmerken dat er in het kamp der vooruitstrevenden sinds 1891 geen stilstand geweest is. Extremistische neigingen en eenzijdigheid zijn onafscheidelijk van elke nieuwe beweging. Voortrekkers als Buitenrust Hettema, Van den Bosch, Kollewijn hebben voortreffelijk werk gedaan, maar zij zijn niet de enige leermeesters van de volgende generaties! Gaarne erken ik, uit *Taal en Letteren* veel geleerd te hebben, maar evenzeer voel ik mijn verplichtingen aan de sociologische taalbeschouwing van Van Ginneken of van Brunot, aan de moderne dialektgeografie van Frings, Kloeke en Van Ginneken, aan de fonologie, de stilistiek, de latere taaltheorie. De schrijvers die meer dan een kwart-eeuw in ons tijdschrift samenwerkten hebben hun lezers volstrekt niet eenzijdig voorgelicht, en het jongere geslacht - gelijk Van Ginneken (*Onze Taaltuin* III, 258)

beweert - opgevoed tot ‘onmondige adepten’ van een ‘centraal dogma’, door ‘het driemanschap Kollewijn, Buitenrust Hettema en Van den Bosch’ verkondigd: een blik in de registers van de *Nieuwe Taalgids* is voldoende om ieder daarvan te overtuigen. Desondanks volgt Wille Van Ginneken's voetspoor.

Men moet niet - zegt Wille (blz. 57) - ‘den tegenstander onmogelijke beweringen toedichten, en die met daverende argumenten bekampen’. Dus moet men ook het ‘beruchte’ *Taal is Klank*, de strijdleuze van 1891, niet uitleggen, alsof bedoeld werd: ‘taal is niets dan klank’. Eigenaardig is, dat de andere toenmalige strijdleuze ‘Taal is individueel’ met rust gelaten wordt, terwijl zich juist daarin de eenzijdigheid van de eerste voortrekkers openbaarde. De sociale functie van de taal, het onderscheid tussen spraak en taal werd te vaak over het hoofd gezien. Op de onmiskenbare invloed van de parallelle letterkundige beweging is reeds herhaaldelijk gewezen. In zekere zin zou men kunnen spreken van ‘de school van Van Deyssel’.[1)] Het taalindividualisme heeft, door overdrijving, in de taalkunst aanvankelijk schadelijker gewerkt dan in de taalwetenschap en de taaldidaktiek, maar op beide gebieden heeft men de excessen erkend en steeds meer vermeden. Het eindresultaat is een heilzame verjonging geweest. Dat geldt evenzeer voor de letterkundige als voor de algemeen-geschreven taal: onze jongere geleerden, journalisten, briefschrijvers hanteren hun taal anders, maar daarom niet slechter dan hun voorgangers in de negentiende eeuw: de beruchte ‘klove’ tussen ‘schrijftaal’ en ‘spreektaal’ is heel wat smaller geworden. Persoonlijk mag men voorkeur hebben voor de ‘deftiger’ ouderwetse schrijfvormen, maar dat de verjongde taal - die niet alleen bij de ‘Kollewijnianen’ te vinden is! - minder uitdrukkingsvermogen, minder sierlijkheid zou bezitten, staat nog te bewijzen.[2)]

Het gaat ook niet aan, telkens de ‘consequenties’ van de ‘leer’ van Kollewijn te bestrijden, als men niet aantoont dat die consequenties inderdaad bedoeld en in praktijk gebracht werden. Het duidelijkst blijkt dat ten opzichte van de spelling. ‘Is de

1) ‘Revolutie wekt revolutie’, zegt ook Wille (blz. 27). Er zou dus een pendant Taalbederf door Tachtig te schrijven zijn.
2) ‘Men vergelijke de practijk der Kollewijnianen,’ schrijft Wille (blz. 102). Daar hebben wij altijd, en vergeefs, op aangedrongen. Maar dan liefst in vergelijking met de niet-Kollewijnianen!

school van Kollewijn werkelijk zoo afkeerig van de phonetische spelling als men zoo gaarne verzekert?' vraagt Wille (blz. 16).[1] Natuurlijk; want sinds 1893 is betoogd dat een dergelijke spelling voor algemeen taalgebruik niet alleen oninvoerbaar, maar principieel hoogst ongewenst zou zijn.

Een tweede grief is, dat de Kollewijners de schrijftaal 'brandmerken' en aan de 'schandpaal' slaan. Opnieuw blijkt hoe verwarrend de term 'schrijftaal' kan werken. Omstreeks 1890 had dit woord in de kring van *Taal en Letteren* dezelfde ongunstige kleur als 'dichterlijke taal' in de kring van De Nieuwe Gids: een zielloze cliché-taal. Evenals Kloos en Verwey de ware dichtertaal eerden, hadden Hettema en Van den Bosch allerminst minachting voor een weloverwogen en doorvoelde schrijfstijl, b.v. voor proza van Geel, van Potgieter, van Beets, met zekere voorkeur zelfs van het individueel afwijkende.[2] Hoe daarmee te rijmen dat volgens deze 'school' de omgangstaal 'de maat van alle dingen' is (blz. 19); dat men 'op de scholen niet hooger mag stijgen dan het niveau der algemeene praattaal' (blz. 52). Wanneer een algemeen-beschaafde taal (in alle nuances, dus ook dienend voor meer dan alledaagse praat!) als basis beschouwd wordt voor taal- en grammatica-onderwijs, dan sluit dit niet uit dat ook aandacht gevraagd wordt voor andersoortige taal. De *Proeve van een Nederlandse Spraakleer*, waarop Wille het vooral gemunt heeft, was bedoeld als een objectieve beschrijving van het algemeen-beschaafde spreken, om aan te tonen hoe dit in de toenmalige 'schrijftaal'-grammatica verwaarloosd werd, en om deze leemte aan te vullen. Voor de school was dit boek niet bestemd, en noch Kollewijn zelf, noch andere moderne grammatica's hebben b.v. het voornaamwoord *gij* 'verzwegen'[3], al plaatst Kollewijn-Holtvast het met een, m.i. te doctrinaire, splitsing van 'spreektaal' en 'schrijftaal' in de laatste rubriek, en al wijzen jongere grammatici terecht op de

1) Op blz. 49 weet Wille al wat 'ongetwijfeld' 'spoedig' zal moeten volgen: een radikale fonetische spelling, volgens het beginsel 'Eén klank, één teeken'.
2) Wille citeert een uitlating van Van den Bosch in zijn *Pleidooi voor de Moedertaal*. Men vergelijke daarmee hoe dezelfde schrijver in het *Letterkundige Leesboek* de prozastijl van onze Renaissance waardeert.
3) 'Het voornaamwoord *gij* bestaat eigenlijk niet meer voor deze vereenvoudigers' (blz. 17).

beperkte taalsfeer en op het plaatselijk gebruik van dit pronomen.[1)]

Dat Jespersen's ‘progress in language’ volstrekt niet als dogma voor alle taalkundigen uit de ‘school van Kollewijn’ geldt, kon Wille bekend zijn. Een gedeflekteerde taal behoeft niet als een hoger stadium van ontwikkeling beschouwd te worden. Wel blijft juist - en dat heeft Jespersen aangetoond - dat deflektie geen taalverval, geen taalbederf betekent; dat b.v. de taal van Shakespeare in uitdrukkingsvermogen, in schoonheid niet achter behoeft te staan bij die van Sophocles. Wanneer wij zien dat het Afrikaans in een creoliseringsproces sterk gedeflekteerd wordt, dan zeggen wij niet: ‘vormverlies is - winst voor de hand’,[2)] want elke taal is de afspiegeling van een kultuur en dus is de nog arme taal van een eenvoudig boerenvolk armer geweest dan die van onze rijk-geschakeerde zeventiende eeuw. Toch verbaasden wij ons niet, toen deze taal, mèt de volkskultuur, voor ontplooiing, ten behoeve van wetenschap en kunst vatbaar bleek; toen in die taal een goede bijbelvertaling tot stand kwam. Waaruit weer niet volgt dat ‘het Nederlandsch achterkomt bij het Afrikaansch!’[3)] Hoe komt Wille er toe, zijn hoorders een voorstelling van Jespersen's ‘leer’ te geven, die op een parodie gelijkt? Op blz. 25 lezen wij b.v.: ‘Hoe wilder groei, hoe zuiverder evolutie’; op blz. 41: ‘Want flexie (en geslacht) is barbaarschheid; hoe meer deflexie, hoe volmaakter taal’, want rijke buiging is een ‘kenmerk van vermolming’. Het is voor de goede naam van onze wetenschap te hopen, dat de grote Deense geleerde deze dwaze voorstelling van zijn Nederlandse ambtgenoot niet onder de ogen krijgt!

Misschien raken wij, in het heftig verzet tegen Jespersen's evolutietheorie, de kern van Wille's protest, die immers al in het begin van zijn Rede verklaarde dat de gewraakte taalbeschouwing ‘strijdig is in haar beginselen en bedoelingen met de Christelijke wereldbeschouwing, die zich grondt op de Heilige Schrift’ (blz. 2). Dit kan niet voornamelijk betrekking hebben op de gevreesde bezwaren voor de taal van de Statenbijbel en van de kansel. Die bijbel is immers ook al vroeger gemoderniseerd

1) Dat er bij de ‘school van Kollewijn’ geen grammatica meer gedoceerd werd (blz. 60) is een schromelijke overdrijving. Werden de boeken van Tinbergen, Acket, Van Ham dan ingevoerd om ze niet te gebruiken?
2) Volgens Wille (blz. 42) Jespersen's leer.
3) Een bewering, door Wille opnieuw ten onrechte uit Jespersen's leer afgeleid (blz. 42).

en omgespeld, zonder aantasting van de tekst; bovendien: in een bijbel, volgens Kollewijnse regels omgespeld, zouden oude taal- en buigingsvormen ongetwijfeld onaangetast blijven. Meer licht geeft de volgende passage, als inleiding tot de bespreking van de evolutieleer (blz. 35):

'Hier staat de eene levensbeschouwing tegenover de andere, met en bij de taal alle levensverschijnselen en levensuitingen omvademend. In het stelsel van Kollewijn is geen plaats voor de taal als gave van God, volkomen goed door den mensch in den staat der rechtheid ontvangen, in zijn val mede aan het zondebederf onderworpen, in Babel door goddelijke gerechtigheid verward en verdeeld, en wisselend overal en altijd tusschen opkomst en verval, veredeling en bederf, bloei en ontaarding. Hoe zelden komt ook zulk een aanschouwing bij taalkundigen klaar tot uiting!'

Welk een zeldzame gelegenheid heeft de redenaar verzuimd om juist bij deze gelegenheid de grondslagen van de gereformeerde taalkunde breder uit te werken! Dan had hij kunnen aanknopen bij de beschouwingen van Becanus, Simon Stevin en Spieghel over de ideale paradijstaal. Dan hadden wij de onoverbrugbare klove tussen de gelovige en de revolutionaire taalbeschouwing duidelijker gezien, al moet Wille met smart vaststellen dat veelal 'onze Katholieke medechristenen blijmoedig medegaan met theorieën, die ons met onze geloofsovertuiging en onze Schriftopvattingen te eenenmale in strijd dunken' (blz. 113). Dat ook mede-Protestanten aan de verkeerde zijde van de klove staan, zal Wille eveneens moeten toegeven. Of gaapt de klove wellicht tussen de Gereformeerde Schriftbeschouwing en de *gehele* moderne taalwetenschap?

Is er dan uit dit dikke boek niets te leren, zal men vragen. Ons inziens deze les: wacht u voor kritiekloos overnemen van gangbare meningen en theorieën. Blijf in de wetenschap op de hoogte van uw tijd. Dat geldt voor sommige 'Kollewijnianen'; dat geldt ook.... voor sommige tegenstanders! Op het titelblad staat een dubbel verzoek: 'Breng ons taaltucht, geen revolutie'. Met die 'revolutie' - als daarmee de toepassing van de jongste spellingvoorschriften bedoeld is - zal het zo'n vaart niet lopen; de 'taaltucht' - als daarmee bedoeld is: wering van losbandigheid en slordigheid - zullen ook wij, op onze wijze, nastreven.

C.G.N. DE VOOYS.

Crenologie.[1)]

Het is met de crenologie als met de thematologie. Terwijl de doxologie zich in aller belangstelling mag verheugen, is de thematologie in veler ogen de Assepoester der vergelijkende litteratuurwetenschap. Min of meer is het ook zo met de crenologie. Weliswaar is de vijandschap tegen haar niet zo groot als tegen die arme thematologie, maar zeer velen zien toch min of meer op haar neer.

Prof. Pompen's ontboezeming in Neophilologus XII (p. 31), dat het gesnuffel naar bronnen tegenover de geniale prestatie van Defoe slechts peuterwerk is, dat de vraag waar Defoe zijn gegevens vandaan haalde ‘onlitterair’ moet worden genoemd, deze ontboezeming kan men bijna als een standaarduitspraak beschouwen. Zeker is dat het geval bij de kunstenaars zelf. Wat interesseert ons het uitgangspunt, zeggen zij! Wij stellen alleen belang in het resultaat! Bovendien worden meestal dergelijke studies gemaakt door ‘esprits mediocres et jaloux’, die de oorspronkelijkheid van bepaalde auteurs in het gedrang willen brengen. Zij gaan daarbij te werk als met een wichelroede. Heerst niet het toeval soevereinlijk in het crenologisch onderzoek?

Ik geloof dat in deze ‘querelle des sourses’ de verwijten zich vooral richten tegen de ‘source-hunters’, die ‘source-maniacs’ geworden zijn, en menen, dat het vinden van één bron gelijk staat met het vinden van alle bronnen, dat het ontdekken van een waarschijnlijkheid van onderlinge afhankelijkheid gelijkstaat met het konstateren van een noodwendigheid, dat de bronnen alleen liggen in wat geschreven is, dat - ergst van al - een litterair kunstwerk een mozaiekwerk is, waarvan de

1) Uitvoeriger beschouwingen kan men vinden in: Emil Ermatinger, Das dichterische Kunstwerk Lzg, Berlin. 1923, p. 139-168: Stoffquellen; toegelicht met vele voorbeelden uit de Duitse letterkunde. Talrijke toelichtingen, betrekking hebbende op de Franse litteratuur, vindt men in: André Morize, Problems and methods of literary history, Ch.V.: Investigation and interpretation of sources, p. 82-132. Boston, London etc. 1922. Ook in: P. van Tieghem, La littérature comparée, Paris 1931 ch. VI: Les sources, p. 143-152. - De hier gegeven beschouwingen werden voorgedragen in de Gentse Bond van Germanisten op 25 Nov. 1934.

crenoloog de samenstellende delen moet trachten te vinden: bij wijze van een puzzle. Zij overschatten de bron, zij onderschatten het kunstwerk, de persoonlijkheid die het samenstelde en de samenbindende idee.

Het is waar, dat de source-maniacs talrijker zijn, dan de gedegen zoekers die licht brengen, waar duisternis heerste over talrijke vragen van particulier of algemeen belang. Maar dat geeft toch niet het recht, neer te zien op de crenologie als zodanig. De te berde gebrachte bezwaren willen we laten gelden voor.... de excessen. Inderdaad heeft de crenologie zich zelf te hoog geschat als zij meent: doel te zijn; zij is slechts voorbereiding, slechts middel, slechts één middel, maar dan ook een onmisbaar middel voor degene, die alles begrijpen wil om ook alles te kunnen genieten en genietbaar te maken voor anderen. Dit is de hoofdzaak, maar bevredigt het bovendien niet de menselijke geest, die zo verlangt alles te 'weten'? Wil niet ieder het werk, dat hij lief heeft, zien opgroeien om het geheel en dieper te begrijpen? Werpt bronnenonderzoek soms niet een helder licht op de historie? Wordt de oorspronkelijkheid van den waarlijk-groten kunstenaar ook maar in het minst geschaad door het ontdekken zijner bronnen? Is het niet van een formidabel historisch belang te weten b.v., of onze schitterende Reinaert - is hij, in zijn soort, wel ooit overtroffen? - afhankelijk is van de Roman de Renart, of omgekeerd? Groeit niet het nationale element in de Nederlandse traditie dieper in ons vast, wanneer wij zouden weten, dat dit meesterwerk van Nederlandse oorsprong is? Is het dan hetzelfde of wij de verhevenste schoonheid gaven aan of namen van vreemden? In dit licht bezien, worden prioriteitsvragen, afgezien van nog andere belangen, als o.a. het vaststellen van de juiste tekst, van groot gewicht. Wie de vraagstukken van de verhouding van onze Reinaert tot de Roman de Renart, van Veldeke tot Oberg, van Elckerlyc tot Everyman oplost, brengt niet alleen de waarheid aan het licht, maar kan bijdragen tot een versterking van het nationale element in onze traditie.

De kunstgevoelige lezer van Boutens' Beatrijs zal dit wonderschone gedicht ook genieten kunnen zonder de wetenschap, dat zijn bron lag in een oude Middelnederlandse poëtische bewerking; hij zal evengoed verrukt zijn over beeld en rythme en klank, als degene die bekend is met de bron van de inhoud van Beatrijs. Hij zal het gedicht kunnen genieten zoals Boutens het gaf, maar het op zijn juiste waarde schatten voor de Nederlandse beschaving

kan hij niet. Wie de bron kent, zal meer weten, dan dat het een verhaal is van een onvergelijkelijke aardse liefde in de volmaakte verskunst zoals Boutens die hanteert; hij zal verrijkt zijn met deze waarheid, dat de volkomen harmonie van natuur en bovennatuur hier niet bestaat; hij zal bevinden dat de ontroering alleenartistiek is, en dat de volmaakte verskunst van Boutens niet vermocht een volmaakte Beatrijs-legende te scheppen; hij zal tegelijk weten, dat Boutens' gedicht bij alle litteraire schoonheid iets zeer schoons mist, n.l. een prachtige twee-eenheid van inhoud en vorm, die de gehele mens voldoet. Wie de bronnen weet, zal het tekort in Boutens' Beatrijs even goed beseffen als het kostbare bezit van de middeleeuwse. Voor Boutens' Beatrijs, als produkt van een Nederlandse geest een deel onzer kultuur, heeft het bronnenonderzoek een negatieve, voor de Middelnederlandse een positieve waarde. Dit alles kan natuurlijk alleen het geval zijn, indien wij de direkte bron kennen en deze dan met absolute zekerheid. Tegelijkertijd blijke uit dit voorbeeld, hoe de oude Beatrijs niet de enige zelfs niet de voornaamste bron was; die lag in de persoonlijkheid van den dichter.

Hiermede komen we tot de vraag, die wel eens gesteld wordt: of de moderne kunstenaar zich niet vele mogelijkheden ontnomen ziet, wijl de meeste stoffen reeds zijn behandeld. Deze vraag wordt alleen gesteld, door wie niet inziet, dat het *voor een kunstenaar* van gering belang is, dat b.v. Goethe reeds een Faust, Vondel reeds een Lucifer schiep. Dat is voor hem geen beletsel om een werk te scheppen met dezelfde stof. Immers niet de Faust- of Luciferstof is voor hem van 't hoogste gewicht, maar de wijze waarop hij haar aanwendde, de inhoud die hij er mee schiep. Gehalt en Gestalt kunnen, ook bij dezelfde stof, aanmerkelijk verschillen. En wat wel steeds aanmerkelijk zal uiteenlopen, tenminste indien de bewerkingen door een grote tijdsruimte gescheiden zijn, dat is de atmosfeer waaruit het werk ontstond, dat wat men wel eens tijdgeest noemt ook, omdat deze er die eigenaardige nuances aan geven, die een totaal ander beeld in ons vormen. Voor den lezer is de stof van meer belang dan voor den kunstenaar, omdat een vergelijking van bepaalde bewerkingen van hetzelfde thema, belangrijk kan bijdragen tot verheldering van begrippen en verdieping van het inzicht.[1)]

1) Zie het opstel ‘Over thematologie.’ Ts voor Taal en Letteren, XIX, p. 169 e.v.

Den waren kunstenaar mangelt het nooit aan stof, althans niet in die zin, dat hij, bij gebrek aan geschikte thema's, zich niet juist en kompleet zou kúnnen uiten. Dat wil niet zeggen, dat hem de stof onverschillig is: de ene is beter geschikt tot een harmonische uiting van wat in hem leeft, dan de andere. En zo verstaan kunnen we accoord gaan met Josef Körner, waar hij zegt: ‘seine Stoff-wahlist durch die seine Phantasie beherrschenden Motive determiniert, die selbst wieder an seine affektbetonten Erlebnisse fixiert sind’. Of sterker nog: ‘mit sehnsüchtigen Augen schauten sie (die Dichter) nach “fruchtbaren Stoffen” aus’.[1)]

Ermatinger onderscheidt bij 't onderzoek naar de bronnen van een literair werk twee hoofdgevallen: het vinden van nieuwe thema's door de kracht der verbeelding, en 't aanwenden van reeds gebruikte stoffen. In het laatste geval kunnen de bronnen zijn: de eigen levenservaring, geschreven niet-literaire en geschreven literaire bronnen. Men zal inzien, dat we in de meeste gevallen onmiddellijk staan op het terrein der doxologie. Practisch is dit vrijwel steeds het geval. Alleen, wanneer we onderzoeken of weten dat de eigen levenservaring of fantasie de bronnen zijn, staat het geval buiten de doxologie, maar.... is ook dadelijk veel minder belangrijk. Eén voorbeeld: de Schartens delen in het voorbericht van deel I van *De Nar uit de Maremmen* mede: ‘Voor de uitbeelding van de hoofdfiguur uit dit boek dienden ons de onderwerpen van sommige schilderijen en enkele feiten uit het leven van den bekenden Toscaanschen schilder Giovanni Fattori .... De Far-West-toestanden der Toscaansche Maremmen zijn geheel overeenkomstig de waarheid weergegeven. Al hetgeen wordt medegedeeld over de beweging van David Lazzaretti, en over de communistische troebelen van 1919-1924, is strikt historisch.’ Hier hebben we dus een voorbeeld, dat zeker aan bepaalde bronnen, andere dan schriftelijke en litteraire, is ontleend. Wel heeft ook dit zijn belang, maar het kan toch niet

1) Erlebnis-Motiv-Stoff. Vom Geiste neuer Literaturforschung. Festschrift für Oskar Walzel. Athenaion, Wildpark-Postdam, 1923, p. 80-90. Men vergelijke ook Walzel, Gehalt und Gestalt, p. 166: ‘Es geht wirklich nicht an .... den Stoff dabei wie etwas Zufälliges und Gleichgültiges hinzustellen, wie etwas, das für die Bedeutung des Kunstwerks gar nicht in Betracht kommt, wofür der Dichter vor allem keine Verantwortung hat.’ Dat men dit niet al te streng moet opvatten, meen ik te lezen op p. 177, waar Walzel deze waarde weer niet zo erg hoog aanslaat!

in vergelijking komen met de grotere belangen die met het crenologisch onderzoek naar schriftelijke, bepaaldelijk literaire, bronnen gemoeid zijn.

N.a.v. dit voorbeeld wil ik terloops aanwijzen, waarin het belang van de kennis van dergelijke bronnen bestaat. Morize, ofschoon op andere gevallen doelend, drukt dit zo uit: ‘it throws valuable light on the working-methods of the writer whom we are studying.’ Hoe meer ons bekend wordt van de werkwijze der schrijvers, hoe veiliger wij konklusies zullen kunnen trekken omtrent de literaire schepping in het algemeen. Bovendien heeft het nog deze negatieve waarde, dat wij er geen literaire invloeden in gaan zoeken die klaarblijkelijk niet bestaan. Soms kan daarmede onmiddellijk een werk helder worden begrepen.[1)]

Het vinden van nieuwe stof door de werking der fantasie, moet niet worden opgevat als een scheppen uit niets, maar als het verzamelen van her en der verspreide elementen, die innerlijk verbonden worden door een samenbindende idee. Hiertoe behoren b.v. mythologische, symbolistische en allegorische thema's. Daarmee is nog niet gezegd, dat alle symbolistische, mythologische en allegorische thema's in de hier bedoelde zin ‘nieuw’ zijn; op *dit* terrein ligt niet *de* taak van den crenoloog; belangrijker is hier de kennis van de samenbindende idee. Deze kan het inzicht verhelderen en verdiepen. Het kan evenwel ook gebeuren, dat we de bron zoeken van ‘de’ allegorie, ‘de’ ballade etc. In dat geval heeft de crenoloog weer wel een belangrijke taak te vervullen. Maar hij werkt dan ten bate van de genologie.

In het tweede door Ermatinger onderstelde geval, wordt het belang voor den crenoloog reeds iets minder onbelangrijk. Het betreft hier allereerst de Gegenwartswirklichkeit als bron, waarbij het crenologisch onderzoek dus neerkomt op een speuren naar de levensrealiteiten, in de ruimste zin opgevat, waarmee de schrijver zijn werk opbouwde. Voor Querido's *Menschenwee* was dat het leven van arme tuindersknechts in Beverwijk; voor zijn romancyclus van Amsterdam was dat het leven en sterven in de Jordaan; voor de regionale romans en novellen zijn dat bepaalde streken met him eigenaardige mensen; voor weer ander werk zijn het de levenservaringen van den schrijver zelf. Heeft Karel van de Woestijne zijn eigen werk niet genoemd

1) 'n Mooi voorbeeld vindt men in de figuur van Valeria in *Coriolanus*. Vgl. Pierson. *Verspr. Geschr.* 1882-'90 p. 13 e.v.

‘gesymboliseerde autobiographie’? In dergelijke gevallen kan er van komparatisme geen sprake zijn. Hier is het jachtterrein van hen, die ook ik ‘source-maniacs’ zou willen noemen, al wil ik er niet iedere waarde aan ontzeggen. Helpt de kennis, ook van deze bronnen, ons weer niet om de werkwijze van den auteur te bestuderen? En helpen zij bovendien niet, om de sfeer te herscheppen, die den kunstenaar kon doen ademen naar zijn lust? Maar eigenlijk staat dit onderzoek buiten het letterkundig komparatisme, en we kunnen er dus verder aan voorbijgaan. Dichter naderen we onze wetenschap, als de stof gevonden wordt in de folklore. Hier kan nog wat anders bevredigd worden dan wat sommigen enkel nieuwsgierigheid en sensatielust noemen: het verlangen n.l. om te weten hoe het, eventueel reeds kunstvolle verhaal, werd omgevormd. Daarbij zal ook de bezielende idee in helderder licht kunnen treden. Hier kan, in vele gevallen, reeds vergeleken worden, hier kan de wisselwerking bestudeerd worden tussen boven- en benedenkultuur.

Toch is ook dit nog geen crenologisch onderzoek in de komparatistische zin. Dat wordt het eerst, als we speuren naar en vergelijken met historische en literaire bronnen. Wanneer hier sprake is van historische bronnen, worden bedoeld geschiedwerken, waaruit b.v. schrijvers van historische romans en balladen hebben geput. Men weet dat dit in de tijd der romantiek veelvuldig voorkwam. Welke verheldering van begrip ook hier door de crenologische studie kan ontstaan, leert ons de studie van Prof. Prinsen over *De oude en de nieuwe historische roman in Nederland*. Weliswaar is deze studie niet crenologisch van opzet, maar zij toont duidelijk aan, dat een verschillende verhouding tot de bron, voortspruit uit een verschillend karakter, uit verschillende opvattingen in religieus en maatschappelijk opzicht, uit een verschillende doelstelling. En nu moge dit alles ook a priori vast te stellen zijn, de aanwijzing ervan in bepaalde werken of bij bepaalde auteurs, doet ons èn de kunstenaars èn hun werk veel beter begrijpen. Vruchtbaarder nog wordt een vergelijking van werken die uit dezelfde historische bron zijn voortgekomen. Zo de figuur van Gijsbrecht van Aemstel bij Hooft en Vondel. Dat hier van een onderlinge afhankelijkheid sprake is, geloof ik niet. De behandeling van deze ridderlijke persoonlijkheid, hetzij als thema, hetzij als motief, lag voor de hand bij een dichter die 't Muider slot bewoonde, en bij een dramaticus die een stuk moest schrijven ter ere van Amsterdam. Want al luidde zo de

opdracht niet, Vondel heeft intuïtief begrepen, dat alleen een dergelijk stuk waardig was de nieuwe schouwburg in te wijden. Intussen, de historische Gijsbrecht was niet, zoals Vondel en Hooft hem schilderen. Toch had de kennis van de historische bron wel zoveel invloed, dat de dichters hem een edelman lieten blijven, die een belangrijke rol speelde in de geschiedenis van zijn stad en zijn land. Was dit een gevolg van historisch inzicht? Men zou het bij den historieschrijver Hooft willen veronderstellen, maar de veronderstelling zou onjuist zijn. Het was alleen dorre wetenschap, die zij levend maakten in hun spel. Zij namen alleen de uiterlijke verschijning over van de historie, en dat nog niet eens correct! Alleen in zijn harnas herkende men den ridder. Men denkt hier onwillekeurig aan het woord van Goethe: 'Für den Dichter ist keine Person historisch, es beliebt ihm seine sittliche Welt darzustellen, und er erweist zu diesem Zweck gewissen Personen aus der Geschichte die Ehre, ihren Namen seinen Geschöpfen zu leihen.'

Toch is Gijsbrecht bij Vondel nog meer een ridder dan bij Hooft. Bij Vondel was hij tenminste nog een strijder, de verdediger van zijn burcht en zijn stad; bij Hooft was hij de wijsgerige historicus, die desnoods belast kon geweest zijn met de verdediging der afzwering van Philips II in 1581. Niemand zou het opgevallen zijn, indien de Gijsbrecht uit de *Geeraardt van Velzen*, zijn woorden had gesproken in de Statenvergadering van dat jaar. Niemand ook zou het opgevallen zijn als Vondels Gijsbrecht verkeerd had onder de oude degelijke burgers van Amsterdam .... tenzij om zijn harnas. Hem ontbrak alleen het burgerkleed om te zijn: het type van den vromen degelijken Vaderlander, die in de Gouden Eeuw de onafhankelijkheid van zijn land verdedigde. Dit alles kán ook worden bijgebracht door ernstige lezing van beider drama's, maar men zal moeten toegeven dat een crenologische studie ervan leidt tot dieper denken, tot beter begrijpen, niet alleen van de betrokken spelen maar ook van de betrokken dichters.[1)]

Veel sterker spreekt dit alles bij strijdschriften of parodieën. Prof Molkenboer toonde aan, dat Vondel in zijn *Altaergeheimenissen* meer dan eens ingaat tegen een boekje van Walich Syvaertz, *Roomsche Mysterien ontdeckt* (A'dam, 1604)[2)]. Wint

1) Vgl. de studie van J. Koopmans: *Verkenningen om Gijsbrechts veste* (*De Twintigste Eeuw*, X), waarin ook Bilderdijk's Floris V betrokken wordt.
2) De Katholiek 1907, II, p. 141.

de verklaring van Vondels meesterwerk op didactisch gebied niet aanzienlijk door deze wetenschap? Komt het werk, althans fragmenten ervan, daardoor niet in een zuiverder licht te staan? Wordt het op die manier niet voor ons geconcretiseerd in Vondels leven en tijd i.p.v. dat wij het lezen en begrijpen als een abstracte meditatie en theologische speculatie?

Bij parodieën spreekt dit alles nog sterker. Immers, 'parodieën zijn letterkundige werken, die, minder of meer nauwkeurig gevormd naar het voorbeeld van een ander - bekend verondersteld - letterkundig werk of groep van letterkundige werken door de er in aangebrachte veranderingen een komisch effect hebben.'[1] Maar dan is het voor een goed verstaan van een parodie noodzakelijk om zijn bron te leren kennen! Onverschillig of dit een historische of een litteraire is! Wie kan de *Grasspriet jes* begrijpen en genieten zonder kennis te hebben genomen van de predikantenpoëzie? Wie Marnix *Biëncorf* zonder de *Seyndbrief* van Gentiaen Hervet? Het is waar, de Biëncorf is fel en onbillijk; hij overdrijft schromelijk; er is veel caricaturaals in. Hoe kon een intellectueel man als Marnix tot zulke buitensporigheden komen? Was zijn haat tegen de katholieken dan zo fel? Verblindde die hem zozeer dat hij, i.p.v. eerlijk tegenstander, werd tot een uitzinnige verdachtmaker? Men moest het wel aannemen op grond van zijn *Biëncorf*. Maar wie daarnaast legt de *Seyndbrief* van Hervet, begrijpt de *Biëncorf* ineens! De bron maakt alles duidelijk. Ongetwijfeld blijft de *Biëncorf* een fel-onbillijk boek, maar Marnix staat voor mij toch in een milder licht en de vorm van zijn boek begrijp ik volkomen, nu ik weet, dat Hervets *Seyndbrief* evenmin van ergerlijke verdachtmakingen en bekrompenheid is vrij te pleiten.

Zo is het gelegen met alle parodieën. Wil men ze verstaan, wil men ze opvatten zoals de schrijver dat wenst, wil men hun literaire en sociale waarde juist schatten, dan is het noodzakelijk te weten welk werk de stoot gaf tot het ontstaan van de parodie. Eerst dan, en dan alleen, kan men de parodie volkomen en zuiver begrijpen. Wel niemand zal op den crenoloog, die de bron van een dergelijk werk tracht op te sporen, de naam van sourcehunter kunnen of willen toepassen.

1) Dr. P.H. Schröder, Parodieën in de Nederlandse letterkunde. Haarlem, 1932, p. 18.

Indien een dichter afwijkt van de historische bron, begaat hij dan geen ongerechtigheid? Wie hier dadelijk met een ‘neen’ klaar staat, en zich beroepen wil op Goethe's woord dat ik straks citeerde, vergeet wellicht, dat Goethe uitdrukkelijk zegt, dat ‘für den Dichter’ geen persoon historisch is. Artistiek is dit volkomen verantwoord. Maar vergeten wordt, dat een sterke afwijking van de historische waarheid de sociale betekenis van het betrokken kunstwerk sterk vermindert, ja, ook een zuiver artistieke waardering in de weg kan staan. Een kunstwerk treft of kwetst het allergrootste deel zijner lezers ook naar gelang hun morele en religieuse overtuiging; het bevredigt of beledigt ook zijn rechtsgevoel, indien historische personen in het geding zijn. Vooral indien bepaalde personen ook bepaalde richtingen of overtuigingen vertegenwoordigen, zal de al of niet historische getrouwheid veel toe- of afdoen aan de waardering. Het oordeel dat op deze wijze ontstaat, is inderdaad artistiek-onjuist; de kunstenaar heeft het recht zijn stof te behandelen zoals hem goeddunkt .... als kunstenaar! De letterkundige criticus heeft de plicht alleen de artistieke waarde te wegen .... als criticus. Maar behalve dezen zijn er nog andere mensen, die even vrijelijk recht en plicht hebben tot actie en reactie, indien de historie geweld wordt aangedaan. Men zou in staat moeten zijn, tot de scheiding van het artistieke en het ‘overige’ in de mens om tot een juiste waardebepaling te komen. En bovendien, een kunstwerk zou dan geen andere waarden mogen bezitten dan artistieke De praktijk leidt er dus vanzelf toe, dat ook andere dan literaire zijden van een kunstwerk worden onderzocht en gewaardeerd.

Ik denk hier aan stof zoals van Jeanne d'Arc, Ahasverus, Napoleon, Bijbelse figuren, Fransiscus van Assisië, Christus, enz. Als prof. Huizinga schrijft over *Bernard Shaw's heilige*, zal dat in hoofdzaak gaan over de historische figuur van Jeanne d'Arc. Zelf stelt hij daarbij voorop: ‘Onvermijdelijk raken (deze kanttekeningen) daarmede ook de waardering van het spel en de opvoering.’[1)] En wat Prof. Huizinga hier voorop konstateert heeft zijn scherpzinnigheid helder aangetoond. Slechts enkele malen is de menselijke geest geslaagd in die hoogste taak: het herscheppen van de historie tot tragedie. Shaw's taak was nog zwaarder dan die van Shakespeare toen deze zijn historische stukken schreef: Shaw stond voor een geschiedenis die aan de fantasie

1) De Gids, 89e Jrg., dl. II, p. 111 e.v.

geen spel liet, omdat zij zo scherp omlijnd en zo rijk gedocumenteerd is. Bovendien was de stof zelf reeds dramatisch. Noch de wijzigingen die Shaw zich veroorloofde, noch de onopzettelijke onjuistheden, zijn van belang bij de beoordeling van het stuk als historisch drama; die kan de moderne geest verdragen, maar een ‘inwendig anachronisme’ niet. Het gaat hier niet om een min of meer tijdeloze figuur, maar om ene die zeer bepaald is in ruimte en tijd. Shaw *wilde* trouwens de Middeleeuwse atmosfeer treffen, en dat doet het drama stellig niet, althans niet voldoende. ‘De aartsbisschop van Reims doet merkwaardig anglicaans aan, en heeft, dunkt mij, een neef aan den bisschop in *Getting married*. De Dauphin heeft in de engelse vertolking, die sterker chargeert dan de hollandse, welke mij fijner schijnt, al te veel van een bedorven Eton boy. Het komische in La Hire is zeer aannemelijk en stoort in geen enkel opzicht, doch de gehele conversatietoon, het louter malle effekt van den page, die met de hellebaard om stilte stampt, het is alles te “Shavian” om middeleeuws aan te doen.’ Men mist die hoge dramatische stijl, die Shakespeare zozeer bezat.

Merkwaardig! Shaw is het best waar hij de historie getrouw blijft. Maar in verband met de stof, die in zich zo dramatisch is, hoe men ze ook beziet, is dit begrijpelijk. Men kan nu wel Goethe's woord hier tussen werpen, maar daarmee is alleen de kunstenaar in Shaw gerechtvaardigd. Dat is niet het geval met den mens, die de historische Jeanne d'Arc kent en weet, dat zij anders was dan Shaws heilige.

Men zal wel willen toegeven, dat een studie als die van Prof. Huizinga, die zo verhelderend werkt, die bovenal de plaats van Shaws stuk in de beschavingsgeschiedenis bepaalt, alleen te maken is wanneer de bron precies gekend wordt. Heeft dit dan met litteratuur iets uit te staan? Gedeeltelijk niet, maar ook in dit geval is de studie voor de letterkundige geschiedenis belangrijk, omdat de letterkunde nu eenmaal op alle terreinen des levens bloeit en dus ook op alle terreinen des levens moet worden bestudeerd. Een wetenschap als de letterkunde heeft nu eenmaal. vele randgebieden, die het eigenlijk terrein verlaten en andere gedeeltelijk overdekken. Zullen we er om treuren? Laat ons liever, zelfs indien we er om treuren zouden, de werkelijkheid zien, opdat onze studie vruchtbaar zal zijn voor het leven, voor de cultuur.

Ik wil nog een voorbeeld geven van een historische stof, zij

het dan dat de bron ditmaal ligt dicht bij onze eigen tijd, en in 't leven en 't werk van een kunstenaar. In 1909 verscheen van de hand van Herman Teirlinck een roman van Brussels levens, *Het Ivoren Aapje*. Er is geen twijfel mogelijk: ondertitel zowel als Inleiding wijzen aan, dat we hier te doen hebben met iets als een pendant van *Eline Vere*: was deze een 'Haagse roman', *Het Ivoren Aapje* wil een 'Brusselse' zijn. In dit boek komt een merkwaardig personnage voor, Lieven Lazare, die geïnspireerd werd door Léon Bloy. Gehele fragmenten uit Bloy's oeuvre zijn door Teirlinck vertaald ingevoegd. De schrijver zelf staat er ons borg voor.[1)] De naam Lazare herinnert ons bovendien aan Lazare Druide uit *La femme pauvre*, evenals de naam van Lazares dochter, Veronica, aan Véronique. Voor den crenoloog is de kennis van de bron evenwel niet genoegzaam. Twee vragen rijzen vanzelf op; de eerste is: hoe komt Teirlinck er toe in een roman, die *Brussels* leven bedoelt te geven, een *Fransen* schrijver in te voeren? Is dit dan niet met de opzet van het boek in strijd? Was er in Brussel geen model te vinden voor een dergelijke figuur als Lazare? En als dat niet zo was, waarom dan het beeld van 'Brussels leven' met opzet veranderd? Volgens Teirlincks eigen verklaring tegenover zijn interviewer, oefenden Bloy's werk en persoonlijkheid - zoals hij zich die dacht op grond van zijn oeuvre! - een grote aantrekkingskracht op hem uit. En ofschoon zelf van nature een allesbehalve Bloyiaanse geest, heeft het singuliere van den Fransman hem zo overmeesterd, dat hij de vrijheid nam zijn Brussels beeld wat uit te zetten tot het ook Bloy bevatten kon.

De tweede vraag is: verschijnt Bloy ons hier zoals hij werkelijk was? Wordt door deze roman bijgedragen tot het verspreiden van een juist begrip omtrent deze veel omstreden figuur? Er is alle kans toe, inzoverre talrijke en grote fragmenten van Bloy's werk vertaald werden ingevoegd! Toch is Lieven Lazare niet Bloy, althans niet de gehele Bloy, en zeker niet Bloy in zijn essentie. Zij, die Bloy persoonlijk hebben gekend (onder de Nederlanders o.a. Pieter van der Meer de Walcheren, Mr. Henri van Haastert en Dr. Jozef Muls) verzekeren allen, dat hij een beminnelijke, wonderlijk-tere persoonlijkheid was; een man van een buitengewone godsvrucht, een wijze, dien men niet zou

1) Onze Schrijvers II. Vlaamsche schrijvers door André de Ridder. Baarn, p. 14 (z.j.).

verdenken van de auteur te zijn van bruisend-verontwaardigde, overschuimende, soms ruwe boeken. Iemand, die allen die met met hem in aanraking kwamen, wat meegaf voor het leven. Wat maakt Teirlinck hiervan? Lieven Lazare heet een ‘fanatiek katholiek’. Toen zijn dochter zwanger was, ongehuwd, lieten ‘zijn dweepzucht en strengheid hem niet toe, een gevallen meisje op te rapen’. Wij denken hier onmiddellijk aan de geschiedenis, de wáre geschiedenis, van Véronique in *Le Désespéré*. Zij, de boulevardmeid, werd door Bloy opgeraapt en gebracht tot een leven van vroomheid. Wist Teirlinck dit niet? Of kon hij zich geen barmhartigheid voorstellen, zelfs niet tegenover het eigen kind, bij een ‘fanatiek katholiek’ als Bloy? De werkelijkheid in Bloy's leven is wel héél anders geweest, dan 't beeld van den vervloekenden vader, Lieven Lazare, die zijn dochter het huis doet ontvluchten.

Pastoor Doening[1)] schetst Lazare (tegenover den lichtzinnigen du Bessy) aldus: (hij is) als een zuur hoopken mos te midden van zijn stenen princiepen.... Mijnheer Lazare.... is een katholiek uit een stuk, zoals gij een pantheïst zijn uit honderd versmeten brokkelingen. De stugheid van den eenen is even onredelijk als de mozaïekgeest van den anderen..... Sinds het vertrek van zijn dochter is hij als een gewonde leeuw. Hij schrijft oproerige boeken. In zijn kamer alleen barst hij los in heftige scheldpartijen vol van platte en ruwe woorden als ‘verrekt’, ‘laat ze stikken’, e.d.

De levende Bloy was geen schelder; hij deed dit wel in zijn boeken, en niet zuinig ook! Maar zó was Bloy niet in de omgang. Het uitzonderlijke leven van Bloy - hij wás een singulier man - schijnt Teirlinck bovendien te willen verklaren uit het feit, dat op twintigjarige leeftijd een beminde vrouw hem bedroog. In werkelijkheid vond Bloy de weg naar God terug onder invloed van zijn moeder en Barbey d'Aurevilly.

Er is nog meer: de wijze b.v. waarop Lazare Johan Doxa

1) Ook over deze persoonlijkheid, die hem geïnspireerd werd door de figuur van Pastoor Verriest, zou wat te zeggen zijn; de werkelijkheid was wel enigszins anders dan Teirlinck beweert! - Teirlinck, beoefenaars van de letterkundige wetenschap nog meer, mochten wel eens denken aan de gulden wijsheid, die Josef Körner in de reeds aangehaalde studie ten beste geeft: in een kunstwerk vinden we noodzakelijkerwijze de persona poetica van den kunstenaar, niet noodwendig zijn vita practica.

tyranniseert. Maar het zal wel duidelijk zijn, dat Lazare en Bloy twee grondig verschillende mensen zijn, die alleen in het uiterlijk - de Bloy-van-zijn-boeken en Lazare dan! - enige overeenkomst vertoonden. Indien Teirlinck als criticus dit beeld van Bloy ontworpen had, men zou het hem minder euvel kunnen duiden. Wie de werken van Bloy leest, bepaaldelijk in een liberaliserende gemoedsgesteltenis als die van Teirlinck is, moet wel het verwrongen beeld voor zich krijgen, dat in *Het Ivoren Aapje* Lieven Lazare heet. De criticus heeft het recht zijn konklusies te trekken uit de geschriften die voor hem liggen. Maar Teirlinck schilderde, en oordeelde daarmee, ook over de mens, en hierin faalde hij. Het absolutisme van Bloy, hoe eenzijdig het hem ook deed zijn, en hoe dikwijls het hem ook falen liet, was op heel wat anders gegrondvest dan op Teirlincks hypothese. Het diepste wezen van Bloy heeft hij niet begrepen. Toegegeven dat de kunstenaar de werkelijkheid niet behoeft te geven zoals zij is, blijft toch het feit bestaan, dat hij zich tegenover de historische realiteiten anders dient te verhouden dan tegenover de overige. En altijd blijft de hinderlijke vraag bestaan waarop geen bevredigend antwoord klinkt: waarom een Frans schrijver moest dienen om Brussels leven uit te beelden? Indien wij niet wisten dat Lieven Lazare Bloy vertegenwoordigde, zouden we er vrede mee kunnen hebben. Thans hindert die wetenschap ons in de waardering van de roman: Lazare lijkt te vaak een caricatuur van Bloy, zij het ongetwijfeld zonder dat dit bedoeld werd.

Is de kennis van de bron hier dan niet een hinderpaal voor het artistiek waarderen van de roman? Integendeel, zij stelt ons in de gelegenheid de roman naar zijn bedoeling juister op zijn waarde te schatten. Het genot moge er door verminderd worden - al is dit overigens om andere redenen lang niet onverdeeld - de waarheid wordt er door gediend. En dat is toch nog altijd hoofddoel der wetenschap.

Om ten slotte één voorbeeld te geven, hoe ook in kleinere gevallen de kennis van de bron van gewicht is, wijs ik op Vondels *Weeghschael*, of, zoals de juiste titel luidt: *Op de ionghste Hollantsche transformatie*. Wie een dergelijk vers met aandacht leest, ziet het allicht als het produkt van intellektualisme, ietwat artificiëel. Echter, er waren in die dagen zovele ‘weegschalen’, dat men hiermede toch een verkeerde konklusie zou trekken. Er is b.v. in 1617 een zeer bekende verschenen n.l. *Weegh-schael om .... te overweghen .... de oratie van .... Dudley Carleton* ....

in de vergaderinghe ter .... Staten generaal .... 1617.[1)] Het zou mij zelfs niet verwonderen dat Vondel bepaaldelijk door deze *Weeghschael* op het idee is gekomen, zijn gedicht in deze populaire vorm te gieten. En staat daarmee dit gedichtje niet als een naar zijn vorm allergewoonst en natuurlijk verschijnsel in de geschiedenis van zijn dagen?

Met dit voorbeeld zijn wij tevens gekomen tot het laatste en belangrijkste onderdeel der crenologische werkzaamheid n.l. het onderzoek naar literaire bronnen. Uit de vergelijking met historische bronnen wordt duidelijk, dat de geschiedenis niet wordt verbeeld zoals ze in werkelijkheid was, maar zoals de kunstenaar die ziet n.a.v. historische feiten. Zodoende gunt dit onderzoek ons een helderder kijk in de ideeënwereld van den kunstenaar en schenkt het ons een begrip van zijn werk, dat meer met de waarheid overeenstemt, dan wanneer wij de bron niet zouden kennen en niet zouden hebben gehanteerd als vergelijkingsobject. Wanneer wij te doen hebben met een literaire bron, komt daar nog bij, dat wij den dichter - ómdat we met een ander kunstwerk vergelijken, beter aan het werk zien. En dat is - én voor zijn eigen werk én voor de artistieke werkzaamheid in het algemeen - van gewicht. Voor dit onderdeel vooral moet men niet te gauw spreken van source-hunters, zelfs niet als het schijnbaar gevallen van geringer belang betreft.

Het zal duidelijk zijn, dat de crenologie zich in dit onderdeel het klaarst ontpopt als een hulpwetenschap der doxologie. Men zou haar synchronistische doxologie kunnen noemen. Immers, op enigerlei wijze draagt de bron bij tot een bepaalde activering der dichterlijke werkzaamheid. De grote moeilijkheden, die zich voordoen bij doxologische onderzoekingen, moeten ook hier overwonnen worden. Daarover straks. bij de bespreking der ‘methode’.

Men dient te bedenken dat wij de verhouding van een werk tot zijn bron in vroeger dagen niet gelijk moeten stellen met

1) Zij komt in alle pamfletten-verzamelingen voor, voor zover ik weet: zie Rogge, Knuttel, Van der Wulp, Tiele, Broekema. Carleton was gezant bij de Republiek van 1616-1628. Een analoog geval treft ons in Vondels *Antidotum* van 1626; ook deze titel is niet gekunsteld: men vindt 't woord in deze betekenis b.v. in Uitenbogaert's Brieven (uitg. Rogge) meerdere malen.

diezelfde verhouding in onze dagen. Het antwoord op de vraag: *waar halen ze 't vandaan*?[1] moet voor verschillende tijdperken der geschiedenis anders gewaardeerd worden. In de tijd der hoofse minnepoëzie beschouwde men navolging, ja plagiaat, als iets normaals; men kan zelfs spreken van Plagiatforderung; later, in de tijd der Renaissance werd de imitatio geduld; niet zelden worden de bronnen nauwkeurig aangegeven. Het is o.a. deze zijde van de Renaissance die, begrijpelijkerwijze, in onze eigene Achttiende Eeuw tot sterke ontwikkeling komt. Wij echter veroordelen plagiaat onvoorwaardelijk. Deze bepaalde ideeën spruiten niet zozeer voort uit den kunstenaar, maar uit den lezer, den toeschouwer. Toen de lezer plagiaat als een teken van minderwaardigheid beschouwen ging, voelde de kunstenaar zich verplicht zelfstandiger te gaan werken.[2] - Wat leert ons de kennis der literaire bronnen? Op de eerste plaats kan soms alleen op deze wijze de tekst volledig verstaan worden. Zo is het noodzakelijk, dat de commentator van Starings *Jaromir te Lochem*, voor wat de aanvang van het verhaal betreft, weet dat de bron lag in een recensie van The Monthly Review for June 1827. Van den Bosch haalt het in zijn bekende uitgave dan ook ter inlichting van den lezer geheel aan. Op de tweede plaats leert de vergelijking met de bron beter de krachten kennen en waarderen. Om bij Staring te blijven: de vergelijking van *De twee bultenaars* met *Ulrich mit dem Bühel* in Musäus *Volksmärchen der Deutschen*, ook van *De Vampyr* met de fabliau *Les trois bossus*, doet onze achting voor den verteller in Staring stijgen.

Men staat er soms verbaasd over, wat een minderwaardig werk een groot dichter als b.v. Gezelle wel eens voortbrengt. Het is soms bepaald raadselachtig. Wie dit steeds in mindering zou willen brengen op zijn dichterlijke kwaliteiten vergist zich

1) Vraag, die tot titel diende voor een studie van M. Acket over Van Lennep en zijn Ferdinand Huyck, en die in zijn eenvoudige formulering zeer goed het naaste doel van crenologisch onderzoek aangeeft. Zie N.T. XV, p. 275 e.v. Vooral blijkt hier duidelijk van hoeveel belang is, wat Morize 'environment' noemt.

2) Het onderwerp 'plagiaat' heeft al heel wat belangstelling genoten. Ook voor de Nederlandse letterkunde zou een behandeling ervan, en wat er mee samen hangt, aanbeveling verdienen. Men zie o.m. Dr. Erwin Stranik, *Über das Wesen des Plagiats*. Deutsche Rundschau, Juni 1927, p. 258-266; en H. Gmelin, *Das Pinzip der Imitatio in der rom. Literaturen*. Erlangen 1932.

echter. Iets dergelijks heeft natuurlijk meer dan één oorzaak, maar één dier oorzaken kan door de crenologie worden blootgelegd. Gezelle's *Rorate Coeli* b.v. blijkt niets anders te zijn dan een vertaling uit *Der Katholische Gottesdienst. Gebet-Andacht-Büchlein*, dat hem h.w.s. via 'n Duits student te Roesselare bereikte. Het geval leert tevens opnieuw hoe men in een kunstwerk de artistieke aanleg en de geestelijke richting soms met elkaar konfronteren moet. Het kan dan gebeuren, dat men, als bij Gezelle, konstateert, dat zijn devotie hem leidde naar allerlei tweede en derde-rangswerk van Duitse oorsprong; zijn persona poetica daarentegen voelde zich meer getrokken tot Griekse en Engelse bronnen, waar hij eerste-rangswerk las en soms volgde.[1)]

Was dit een bron voor een waarlijk groot dichter, het is begrijpelijk dat deze zich eerder en duidelijker manifesteren zal, zodra we aangeland zijn in lagere regionen. Toen Leonard Willems de bronnen van *De Drie Zustersteden* onderzocht, toonde hij duidelijk aan, dat er talrijke woordelijke overeenstemmingen bestonden tussen dit gedicht en werk van Jacobus vanZevecote, den 17en-eeuwsen naar het Noorden uitgeweken Gentsen dichter. Maar hij ontmoette ook een vers, waarin gesproken werd van ‘den fieren boschmonarch’. Het was absurd van onduidelijkheid, en menigeen zou onmiddellijk hebben gereed gestaan met de veroordeling: ergerlijke fout van den dichter! Het was ook uit het verband niet op te maken wat bedoeld werd. Maar later bleek Willems dat de vurige Bilderdijkiaan, Ledeganck, de omschrijving ontleend had aan zijn vereerden meester en, ... dat hier het hert bedoeld werd.[2)]

Bilderdijks gedicht *De Afgod* lijkt op het eerste gezicht naar de stof ontleend te zijn aan plaat en gedicht No. 19 van Vondels *Warande der Dieren, Een herder ende een aff-godt*; meer aan de plaat dan aan het gedicht, zou men geneigd zijn te zeggen. De gedichten wijken in omvang en uitwerking van het thema nogal van elkaar af. Dat de afgod ook bij Bilderdijk door een houten beeld wordt voorgesteld, zou men kunnen opvatten als een aanwijzing voor een zekere afhankelijkheid. Maar dit gegeven is zo zwak, dat men er geen veilige konklusie op bouwen kan. De mogelijkheid is immers even groot, dat eenzelfde bron beide gedichten voortbracht. De moeilijkheid, die bij de vergelijking

1) Prof. Frank Baur, Gedenkboek A. Vermeylen, 175 e.v.
2) Hand. v.h. 2e Vl. Philologencongres, 1913, p. 237-250.

van deze beide gedichten van Vondel en Bilderdijk al dadelijk opdoemt, wordt nog groter zodra het betreft een fabel, een sage, een ballade. Dergelijke verhalen maken door hun aard-ze zijn vaak zeer oud en meestal zeer ver verspreid - het onderzoek nog aanzienlijk moeilijker. Vandaar dat het van belang is enkele ogenblikken aandacht te schenken aan de methode.[1)]

Teneinde de gevaarlijke klippen, die hier allerwegen verborgen liggen, te omzeilen, doen we goed, neen, noodzakelijk werk als we loodsen kiezen, die ons een veilige vaart kunnen verzekeren. Aan het eigenlijke werk dienen vooraf te gaan enkele verkenningen: we moeten ons op de hoogte stellen van het karakter en de artistieke kracht van den betrokken kunstenaar. Het maakt een groot verschil uit of we te doen hebben met een dilettant, 'n talent of 'n genie.[2)] In deze volgorde immers neemt in het algemeen de gevoeligheid voor invloeden af, en dus ook, niet zozeer het zoeken naar, maar wel de afhankelijkheid van de bron. Zo is het ook met de karakters. Lukt het ons deze op een ietwat veilige manier te rekonstrueren, dan kunnen wij gebruik maken van de wetenschap, dat apathen, sentimentelen, flegmatici en gepassioneerden in die volgorde voor invloed in afnemende mate vatbaar zijn (Indeling volgens Heymans). Hoe belangrijk deze vaststelling van karakter en kwaliteit is, vloeit ook nog hieruit voort, dat daarmee in verband staat de gevoeligheid voor mode, konventie en tijdgeest. Al te veel worden ook deze krachten verwaarloosd, evenals trouwens reaktie en traditie.[3)] Het komt nog maar al te veel voor dat men aan literaire bronnen toeschrijft wat niets anders is dan het resultaat van een der hier genoemde krachten. Het is duidelijk, dat dilettant en talent het meest voor mode en tijdgeest vatbaar zijn. Ik wijs op de

1) Morize schrijft t.a.p.: ‘the search for sources is important for etablishing derivations and legacies from other writers and epochs’ .... het is ‘the indispensable condition for determining the originality of an author ....important because it attracts attention to certain works and certain writers, little known and offentimes forgotten, who in their day were the vehicles for ideas, or the “exciters” for producing the thought of more renowned writers.’
2) De bekende, en in de praktijk zo nuttige, onderscheiding van Müller Freienfels.
3) Over *Traditie en mode, tijdgeest en reactie in verband met het letterkundig komparatisme* verschijnt een studie in het Ts. voor Taal en Letteren (Tilburg).

ervaring van iemand als Oscar Helmuth Werner, die in een studie over *The unmarried mother in german literature with special reference to the period 1770-1800*[1] o.m. konkludeerde: ‘It is important to note that too much emphasis has been placed by critics on the individual experience of writers as being the sole source for the inspiration of their literary productions .... the permeation of the mental atmosphere of the last three decades of the eighteenth century with sympathy for the unfortunate girl who was compelled by circumstances to get rid of her child, explains the extensive use of the theme in the imaginative literature of the time.’ Men vergete dus vooral niet, dat er wel eens ‘iets in de lucht hangt’: soms het idyllische, soms het exotische, soms de ballade, soms de historische roman, soms het klassieke drama, soms 'n bepaald thema.

Na karakter en kwaliteit van den auteur houde men dus rekening met traditie en mode, tijdgeest en reaktie. Er is meer! Vooraf vergewisse men zich van zijn lectuur en zijn waarderingen t.o.v. andere kunstenaars, van vertalingen die onder zijn bereik waren of konden zijn, en dan nog kan men niet te voorzichtig te werk gaan in zijn konklusies. Las Arthur van Schendel niet als een razende de boeken van Sue, en staan zijn werken niet ver van dezen veelschrijver af? Was Cyriel Buysse geen bewonderaar van Maeterlinck, De Meester niet van Mevr. Bosboom-Toussaint? Dichtte Karel van de Woestijne geen jeugdverzen onder de pseudoniem ‘Laura’, met welke naam zich onmiddellijk die van Petrarca's geliefde associëert? Maar de ingewijde weet, dat er een buurmeisje van Van de Woestijne was, dat ook Laura heette en dat deze alleen recht heeft vereenzelvigd te worden met de naam Laura van den jeugdigen poëet.[2] Wordsworth ‘Sonnet upon sonnets’ roept onmiddellijk de herinnering wakker aan Perk's eerste sonnet uit de *Mathilde*; Hood's ‘A parental ode to my son, aged three years and five months’ doet dadelijk aan huiselijke poëzie à la Tollens denken! ‘Vaarwel, mijn wandelstaf....’, lees ik in *De Verloren zoon* van Geerten Gossaert, en ik herinner mij sonnet LVI uit de *Mathilde* (*Op den top*), dat even plechtig en vrijwel woordelijk overeenstemmend aldus aanvangt, en nog een vers van Bernard Verhoeven in *De Pelgrim*! Aan de Franse vertaling van Couperus' *Majesteit*, in 1898 bij

1) New York, 1917, p. 69 en 70.
2) Joris Eeckhout, *Herinneringen aan K.v.d.W.*, p. 8.

Plon Nourrit verschenen, gaat een inleidend woord vooraf van Maurice Spronck, waarin hij o.a. het eigenaardige feit aantoont dat, door een heel bijzondere toevalligheid, een frans schrijver, Jules Lemaître, in zijn roman *Rois*, tegelijkertijd nagenoeg hetzelfde onderwerp behandelt als Couperus en dat beide schrijvers tot dezelfde gevolgtrekkingen komen. De auteurs konden onmogelijk door elkaar beïnvloed zijn.[1)] Pierre Benoît werd ervan beschuldigd, dat hij plagiaat gepleegd had bij Rider Haggard. *L'Atlantide* zou in zijn sprekende gelijkenis met *She* daarvan een bewijs zijn. Maar Cheffaud heeft m.i. overtuigend aangetoond dat de konklusie verkeerd was.[2)]

Dergelijke voorbeelden zouden ons de moed kunnen doen verliezen. Laat ons daarom tegelijkertijd bewust zijn van het feit, dat literaire invloed, bestaande in het ontlenen aan 'n bepaalde bron, bestaat. We weten immers ook, dat Maurice Maeterlinck bewust twee hoofdmotieven voor *Marie Madeleine* ontleende aan Paul Heyse, dat hij zelfs vooraf aan Heyse hiervoor toestemming vroeg (en niet kreeg!). We lezen in Van Eedens *Dagboek*, dat ‘de neiging tot productie *zoals altijd* (cursivering van mij, G.) werd opgewekt door lectuur (13 Juni 1889)’. We moeten dus niet ontmoedigd, wel voorzichtig zijn. En deze voorzichtigheid gebiedt, dat wij eventuele konklusies op grond van zelfs treffende overeenstemmingen op andere wijze trachten te belichten, om hen in hun juiste waarde te zien. Welke middelen hebben wij daartoe?

Niemand minder dan Prof. Baur zegt in zijn reeds aangehaalde studie in het Gedenkboek-Vermeylen, dat ‘het toeval soevereinlijk regeert bij alle werk van crenologischen aard’. Toch zou ik daarbij willen opmerken, dat ook studeren en vorsen er wat aan afdoet. Prof. Baur zelf zou nooit de bronnen hebben ontdekt en hun waarde kunnen schatten, indien hij niet de beschikking had gehad, door zijn vlijtige speurzin en onvermoeibare werkkracht, over gegevens uit brieven en andere documenten, die op de weg brachten, die ten slotte moest leiden tot het ontdekken dezer

1) Vgl. Groot Nederland, 1932, dl. I, p. 288.
2) *Une consultation sur le ‘cas’ de l''Atlantide’*. Rev. de lit. comp. I, 1920, p. 128-142. Andere voorbeelden kan men vinden in het opstel *Doxologie*, Ts. voor Taal en Letteren (Tilburg, Jrg. XX, 1932, p. 163 e.v. Ook in *Toevallige Ontmoetingen in de litteratuur*, door Dr. Jan de Vries, Maastricht 1924.

drie bronnen. Ik wil daarmee zeggen: men onderzoeke vlijtig de correspondentie, de vriendschapsbanden, de bibliotheek, e.d. van den betrokken schrijver. Op de tweede plaats kan een bedorven of onverstaanbare tekst een aanwijzing zijn, dat hier óf van navolging óf van ontlening sprake is. Ik wees reeds op ‘de fiere boschmonarch’ van Ledeganck. Vervolgens kan het *aantal* overeenstemmingen in woordenkeus van belang zijn, vooral als wij het met andere gegevens omtrent lectuur, waarderingen e.d. kunnen kombineren. Maar men zij voorzichtig als het frasen betreft die liggen in de geest des tijds. Dat b.v. een gedachte als: ‘het roemrijk Vlaams verleden van ons geslacht legt ons heilige plichten op,’ door Ledeganck aan Conscience zou ontleend zijn, is allerminst om de inhoud van deze frase aannemelijk. Zoiets lag in de geest des tijds. Wie heeft 't *niet* gezegd onder de Vlaamse strijders? Van hoe groot belang bij oudere teksten de zuiverheid daarvan, zelfs de corrupties daarin, kunnen zijn heeft Willems in zijn studies over Elckelyc-Everyman duidelijk aangetoond.[1)] Willems konstateerde dat Everyman veelvuldig overeenkomt met een corrupte tekst van *Elckerlyc*. Nu kan men moeilijk aannemen, dat Petrus Diestemius al vertalend voortdurend verbeterde; als regel is immers een vertaling minder goed dan het origineel. Dat is de belangrijkste grond, waarop Willems' conclusie omtrent de prioriteit van onze moraliteit steunt.

Dat b.v. de bron van Nijhoffs *Heer Halewijn* ligt in het Middelnederlandse lied en niet b.v. in de bewerking van Pol de Mont, blijkt duidelijk bij een vergelijking. In dit geval zou de stof geen afdoend bewijs zijn; immers, afhankelijkheid van Pol de Monts vers is even goed mogelijk, zij het dan minder waarschijnlijk, omdat het Middelnederlanse lied veel groter bekendheid geniet. Maar er zijn zo sprekende, en zo talrijke, woordelijke overeenstemmingen, dat een andere bron uitgesloten is. De Stemmen zeggen b.v.: ‘Uw hemdeke is fijner dan van zij’. En de Stem van het kind: ‘Maagdenbloed spreidt breed’. Zelfs de herhalingen van het oude lied komen in dezelfde volgorde hier voor. Niet altijd is het zo gemakkelijk, de bron te ontdekken. Gelukkig zijn er nog andere middelen, die men kan toepassen, maar ook hierbij is grote voorzichtigheid vereist: het zijn stijlananlyse en motievenscheiding. Men past ze vooral toe wanneer men om

1) Verslagen en Med. der Kon. Vl. Academie, 1933, p. 1010 e.v.

enigerlei reden kan vermoeden, dat meer dan één hoofdbron bestaat. Bekend is het geval van onze Reinaert. Hier zijn beide methoden herhaaldelijk toegepast.[1)] Wat de motievenscheiding betreft: Graf onderscheidt 12 hoofdavonturen, waarvan één, n.l. de hofdag van den dierenkoning, terug gaat op Aesopus; dat zou met onze Reinaert het geval zijn. Maar dit is een ver verwijderde bron, die voor vergelijking slechts geringe waarde heeft. De directe bron wordt op andere wijze bepaald. Graf onderscheidt drie typen van het verhaal: de zieke leeuw (*a*), de zieke leeuw rechter (*b*), de leeuw rechter (*c*). Dit laatste type vinden we in de franse branche *li Plaid* en in onze Reinaert I. Het type *b* is klaarblijkelijk ouder dan het type *c*; bijgevolg is het waarschijnlijk, dat de onbekende bron van Arnout behoorde tot dit type *b*. Daarmee is natuurlijk de directe bron niet gevonden, maar wel haar karakter aangegeven. Gaat de onderzoeker in zo'n geval evenwel niet té logisch te werk? Letterkunde, ook letterkundige evolutie, is niet allereerst logisch, maar veelmeer psychologisch. Dat het eenvoudige aan het gekompliceerde moet voorafgaan bij literaire ontwikkelingen, is mij nooit duidelijk geweest. Dat dus het hier bedoelde type *b* ouder moet zijn als het type *c* moge voor den wetenschapsmens logisch zijn, psychologisch is deze opinie allerminst verantwoord. Is een dergelijke studie dan nutteloos? Volstrekt niet, alleen is het verkeerd alleen op grond hiervan gevolgtrekkingen te maken. Gecombineerd met andere gegevens evenwel kan er een behoorlijke grondslag gelegd worden om gegronde beweringen uit te spreken. Men verliest in dergelijke gevallen nog iets anders meestal uit het oog. Als Marie Ramondt *de bronnen van den Gloriant* naspoort[2)], ontleedt zij eveneens het Gloriantverhaal in zijn constituerende motieven, en gaat dan na waar en wanneer die te vinden zijn.

1) Men vergelijke hiervoor het boek van Adolf Graf, *Die Grundlagen des Reineke Fuchs; eine vergleichende Studie*, F.F.C. No. 38, Helsinski 1928. Ook de opmerkingen daaruit en daarover, die ik gaf in de N.T. XXVI, p. 172/173, en het art. van Prof. Paul de Keyser, *À propos de la composition de Reinaert I*. Rev. belge de Phil. et d'histoire. T. VIII, 1929, p. 859-863. Voor de stijlanalyse o.a. verschillende studies van Prof. Dr. J.W. Muller. Zijn meest synthetische studie vindt men in 't Leidse Ts. XLI: *Aernout en Willem als de 2 dichters van den Reinaert gehandhaafd*.

2) (Leidse) Ts. voor Ned. T. en L., XLI, p. 31-46.

Er wordt daarbij echter vergeten, dat ontzaggelijk veel materiaal verloren is gegaan. Weliswaar kunnen wij niets anders doen dan werken met het materiaal dat aanwezig is, maar wij moeten er des te voorzichtiger mee omgaan. Marie Ramondt erkent trouwens zelve, dat alles, ook na haar onderzoek, nog op losse schroeven staat. Eén resultaat heeft zij echter bereikt, n.l. de wetenschap dat ‘één der wortels van het middeleeuwse drama ligt in de volkssage.’

Men weet dat men niet alleen een verschillende bron aanneemt voor Reinaert I A en I B, maar ook verschillende schrijvers. De stijlanalyse, zoals die in dit geval het voortreffelijkst is toegepast door den Reinaert-kenner, Prof. Muller, heeft inderdaad een aanmerkelijk onderscheid tussen A en B aangetoond. B heeft b.v. veel meer tautologische herhalingen dan A, B gebruikt alleen de vorm *conste*, terwijl in A ook *conde* voorkomt, e.d.m. Dat het middel der stijlanalyse evenwel met grote omzichtigheid moet worden gehanteerd, blijkt al dadelijk hieruit dat de mening omtrent het auteurschap van de Reinaert, zelfs bij dezelfde geleerden, aan wisselingen onderhevig is. Alleen de allergrootsten slagen er in een sterke eenheid van stijl te bereiken door hun hele werk.[1)] Nu kúnnen auteurs wel uit dezelfde bron putten, maar verscheidenheid van bronnen bij verscheidenheid van schrijvers ligt toch het meest voor de hand. En zo ontstaat een wisselwerking tussen de vraag naar het auteurschap en die naar de bronnen.

Overtuigd van het beperkte belang der crenologie op zichzelf, en van het groter belang als hulpwetenschap van thematologie, doxologie en genologie, heb ik in bovenstaande beschouwingen en feiten ook U willen overtuigen. Ik hoop dat het mij gelukt is.

Hulst.

JOS. J. GIELEN.

1) Een typisch voorbeeld vindt men medegedeeld in *Studiën* XLI, dl. 72, p. 399 e.v. Manzoni heeft n.l. in zijn uitgave van 1840 van *I promessi sposi, egli* vaak vervangen door *lui*. Maar deze zelfcorrectie heeft in grote, aansluitende gedeelten *niet* plaats gehad. Een criticus uit het jaar 5000, die alleen deze uitgave van 1840 voor zich zou hebben, zou op grond van deze opvallende eigenaardigheid w.s. besluiten tot twee auteurs.

Nieuwe zestiende-eeuwse teksten.
M. de Jong: *Drie zestiende-eeuwse esbatementen: Tielebuys - de Blinde die tgelt begroef - de Luystervinck*. (Amsterdam - H.J. Paris - 1934).
B.H. Erné: *Twee zestiende-eeuwse spelen van de Hel.* (Groningen - J.B. Wolters - 1934.)

Het is een verblijdend verschijnsel, dat tegenwoordig meer aandacht wordt geschonken aan de taal en de litteratuur der 16e eeuw blijkens verschillende dissertaties, uitgaven van tot nu toe weinig toegankelijke of alleen nog in hs. bewaarde toneelstukken. Bovenstaand proefschrift schenkt ons naar het oudste, Leidse hs. van 1548 de reeds vroeger door J.v. Vloten naar een Haarlems hs. slordig uitgegeven bekende klucht van 'Tielebuijs, die een jaer te vroech gheboren is ende wert herdraghen'. De beide andere stukken zijn ontleend aan het hs. in het bezit der Haarlemse Societeit 'Trouw moet Blijken', door Prof. De Vooys[1] en later door Dr. Van Rijnbach[2] uitvoerig besproken. Dr. De Jong behandelt na een inleidend woord over de aard dezer kluchten en den auteur van Tielebuys de bronnen en de verwante motieven der beide laatste esbatementen, een interessant hoofdstuk, waarin wordt nagegaan in hoeverre het motief dezer kluchten bij ons en elders bekend is geweest. Van de Luystervinck wordt bovendien als vermoedelijke naaste bron aangewezen no. CXCII van het Antw. Liedboek (a. 1544). Daarna worden taal en spelling, de rijm- en versvormen en ten slotte de drie hss., waaruit ons Tielebuys bekend is, behandeld. Op de tekst volgen verklarende aantekeningen en een woordenlijst.

Over dit laatste gedeelte wens ik nog enige opmerkingen te maken. De tekst is m.i. zuiver afgedrukt. Op een enkele plaats zou ik een wijziging willen voorstellen; n.l. in het Esb. v.d. Blinde, vs. 158, waar ik zou willen lezen: *te mijnen teemen* (= betamen), syn. met 'te mijnen gevoech'; vs. 421: *noyt dus ten gereecke* zou ik wijzigen in: *n.d. tongereecke*. In de klucht van de Luystervinck is in vs. 46 *noch* te veranderen in *moch* (= mocht; zie Drie Kluchten, VIII); vs. 244: *mijn waer maeckende* in m.w. *naeckende* (vgl. vs. 37); in vs. 328 *salsaem* in *satsaem* (vgl. T.

1) *Tijdschrift*, 45, bl. 272-274.
2) *Kluchten van G.A. Bredero*, X-XI.

374 aant). Over de aantekeningen en de woordenlijst, die m.i. veel uitvoeriger en nauwkeuriger hadden moeten zijn, het volgende als aanvulling en verbetering.

Tielebuys, vs. 29: *sonder tamboere*, zonder groot rumoer; vgl. hiermede de fr. uitdr. *déloger sans tambour ni trompette*, met de stille trom vertrekken; vs. 53: *worstellekens* zijn geen stukjes worst; het rijm: gesellekens verbiedt reeds die opvatting. Eerder zou ik denken aan een verkleinw. van *wastél*, koek (*Mnl. Wdb.* IX, 1792; *Tijdschr.* XVI, 17). Het *ghecruyt bierken* (vs. 60), niet door Baudet vermeld, is nochtans in het Mnl. bekend. Een blik in het *Mnl. Wdb.* i.v. *cruden* had Dr. De Jong daarvan kunnen overtuigen. De in vs. 59 vermelde *boterwegge* is geen wigvormig tarwebrood, met boter gebakken, maar een snede wittebrood met boter (*Ndl. Wdb.* III, 721); vgl. *boterbrood*, stuk geboterd brood (hd. *butterbrot*). Vs. 78: *Al stondij te Dixmuyen opten werf om eenich bederf, soo sijdij een jaer te vroech gheboren*, d.i. alsof je een inwoner van Dixmuiden was, zo zeker is het dat je te vroeg geboren, d.i. achterlijk bent. Men bedenke hierbij, dat de inwoners van deze stad de naam hadden van bot te zijn, blijkens *Kluchtspel* I, 188 en het *Antwerpse Liederboek*, no. 169:

> Si syn van ons (*narren*) gheslachte,
> Te Botterdam syn si ghedoopt.
> Te Dixmuyen syn si gheboren.
> Waer ghi gaet oft waer ghi loopt,
> Ghi vinter sotten opghehoopt,
> Int bont gaen si versmoren.

en in lied no. 17 lezen we:

> Wi zyn van Dixmuyden
> Slecht ende ruyden.

Dat in de uitdr. *alle mijn spillen vallen in dasschen* (vs. 81) het znw. *spille*, ook volgens Winschooten, een weefklos betekent, betwijfel ik. De synoniemen: het *spit* is in de asch gewend - het *vet* valt in de asch - dat is de *boter* in de asch - hij wendt het *gebraad* in de asch - wijzen in geheel andere richting. Vs. 124 is onverklaard gebleven. Voor vs. 146 verwijs ik naar *N. Taalgids* XXVIII, 307. *Hij slacht onse catte* wil zeggen: Hij komt altijd op hetzelfde neer, evenals een kat, die altijd op haar poten terecht komt. De verklaring: ‘hij heeft even weinig verstand als onze kat’ is dan ook stellig onjuist. Vs. 149: De vroeijvrouwe, een *cluchtich* wijf, is niet een ‘verstandige’ vrouw, maar een

die wel van een grapje houdt. - In vs. 159 *arm welpen* het znw. door welp te verklaren, helpt al heel weinig. Beter ware: kerel, in welke zin het vrij gewoon is. Vs. 204: ‘Een platijnlaken(?) verdienen aan iets’ is te vergelijken met ‘kaplaken, keerlelaken verdienen aan iets (*Spreekwdb*[4]. 1082)’. In vs. 272 is het bijw. *rurael* niet = verkeerd, maar het fr. *rural*, boers, ongemanierd. Tielebuys vindt dat zijn vader hem roept op de wijze, zoals een koopman, die ons huisraad wil verkopen, of als een bakker, die luide zijn heet brood aankondigt. Vs. 291: *Mij en roecx, hoe icx in dasschen zeijle* wil zeggen: Het kan mij niet schelen, welke de (onaangename) gevolgen dit voor mij mag hebben. De in vs. 300 voorkomende zegswijze *thuys ter veynsteren uuytwerpen* is onverklaard gebleven (zie *Ndl. Wdb.* VI, 1232). Vs. 457 zou ik weergeven door: als zij dit bezwarend bewijs horen of zien, In vs. 448: *Ick soude laestens eten aen een vlaye; wat ick babbelde, ten woude nijet gelucken* betekent babbelde natuurlijk niet ‘mummelde’, zoals het glossarium opgeeft, maar ‘knabbelde’, kauwde; vgl. *babbelaar*, stroopballetje, waarop men knabbelt; *Ndl. Wdb.* II, 247-248). Vers 528: *Siet hoe dat ick wander*. Hier stapt T. niet met hoge borst over het toneel, maar hij wil zeggen: wacht maar eens af hoe 't met mij gaan zal.

In de klucht van de *Blinde* zijn ook verschillende opmerkingen te maken. Bij vs. 7 *geeft wadt en hout wadt*, de gewone bedelaarsuitdrukking, is te verwijzen naar *De Oude Tijd*, 1869, 382-383. Vs. 4: *om sijn bejach* is niet: om zijn ‘voordeel’, maar om zijn ‘levensonderhoud’; vgl. mnl. *sijn bejach bejagen*, in zijn onderhoud voorzien. Vs. 65: *Mijn maege is galpende .... als off mijn keele verhangen waere*. Hier ontbreekt de opmerking, dat we te doen hebben met een zeer gewone uitdrukking, waarvan Harreb. I, 102 het bewijs levert; benevens *Volksb.* I, 40: Mijnen buyc dunct dat mijn kele yewers is verhangen; evenzo *Kluchtspel* I, 191, 195; III, 69; *Ndl. Wdb.* VII, 1930. *Verhangen* betekent dan niet dichtgeknepen maar opgehangen. Bij vs. 81: *nu weet ghy tgestichte* ('t fijne van de zaak, zegt Dr. de Jong) zou ik willen vragen hoe dit znw. die betekenis kan hebben. Indien een gissing geoorloofd is, zou ik lezen: *tgerichte* (volkomen, geheel). Vs. 131 vlgg. zou ik verklaren als: Had ik je maar op een afstand van honderd mijlen (zodat de blinde er niet bij was), dan mocht mijn meester willen, dat hij er de helft van terug zag. Bij de woorden ‘ghij weet wel hoe’ maakt de cnape zeker het een of ander handgebaar. Vs. 149: *al vallet ront* = al is het ook onzeker

hoe het uit zal vallen. Immers zegt de boer in Coster's *Spel van Tiisken van der Schilden*, vs. 740:

> Men mach wel segghen, 't aventuer is ront,
> 't Loopt d'een voor by en den aer inden mont.

Vs. 168: een *slach* is niet een soort kooi of hok, maar een net.

Vs. 174 is geheel verkeerd verklaard, doordat Dr. De Jong het pron. ‘mijn’ als possessief opvat, terwijl het een personale (acc. sing.) is. *Povere* is de gepersonifieerde armoede; vgl. V.d. Laan, *Uit Roemer Visschers Brabb.* I, 148; *Christenk.* bl. 105, waar verschillende plaatsen van dit gebruik worden vermeld, waaraan nog zijn toe te voegen: V. Stijevoort I, 20, vs. 32; 42, vs. 46: Pover bestierde die kueken al geheel; II, bl. 192, vs. 25: Pover heeft tot mijnent thuys verkeert. Dat ‘gebeeten’ in dit verband niet ‘het onderspit gedolven’ betekent, spreekt vanzelf. Aan ‘nopen’ wordt in vs. 321 de betekenis toegekend van ‘aangeroerd worden’, dat in 't geheel hier niet past. We verwachten hier een begrip als ‘gelukken’, dat dit ww. kàn ontwikkelen, als men het vergelijkt met treffen, raken, boffen, botten, een dofje, en dergelijke, waar de zelfde overgang is waar te nemen. vs. 344: *dats seecker mij wel toegevoech* is niet: ik heb het zeker wel teruggekregen, aangenomen dat ‘toegevoech’ om het rijm een *t* heeft verloren, maar: dat is naar mijn zin, dat bevalt me zeer, zodat we moeten lezen: d.s.m.w. *te gevoech* (vgl. *Ndl. Wdb.* IV 1953; *Mnl. Wdb.* II, 1816). De aant. op vs. 338 behoort onder de verklaringen van het volgende spel. Vs. 414: *Mijn herte spelt staecke*. Hier denk ik niet aan een bijenkorf, evenmin aan een rakelstok, maar aan de eindpaal ener renbaan (*Mnl. Wdb.* VII, 1904). ‘Staecke spelen’ zou dan rennen kunnen betekenen, toegepast op het hart: snel kloppen, jagen.

Ook in het Esbatement van de Luystervinck zijn enkele plaatsen, die onze aandacht vragen. In vs. 59 wordt ‘spondeken’ verklaard als onderstel van een bed, doch in ‘bedsponde’ is het volgens Dr. De Jong de beddeplank, een betekenis, die ook wel zal gelden voor de eerste plaats. In vs. 106 heeft ‘verwart’ de bet. van afspraak; mnl. *vorewaerde* - In ‘die cansse verkijeken’ (vs. 135) kan dit ww. onmogelijk ‘bederven’ betekenen, wel ‘laten voorbijgaan’, zoals het glossarium ook vermeldt. In vs. 228 denk ik bij ‘gruwel’ niet aan afgrijzen, maar aan angst. Vs. 255: ‘*Ick en can mijn lachen niet verhoeden/al sou icker om rollen van den dijcke*’, d.i. volgens De Jong: al zou ik er om omrollen. Van 't lachen? Neen hij wil zeggen: ik *moet* lachen, al zou ik

er iets onaangenaams door ondervinden. Is ‘van den dijcke rollen’ wellicht een spreekw. uitdrukking? In vs. 304: *Och mocht mijn dochter dit ongeval ontgillen* wordt ‘ontgillen’ als bijvorm van ‘ontgilen’ beschouwd en opgevat als ‘listig ontkomen aan.’ Deze gissing lijkt me onjuist. Dit ww. komt alleen trans. voor en niet in de hier vermelde opvatting. Ook is niet te denken aan zulk een bijvorm, als men in ontgillen ziet de geassimileerde vorm van ‘ontgilden, ontgelden’. De zin is dan: Och, waarom moest mijn dochter zulk een ramp treffen! Voor mogen = moeten zie *Mnl. Wdb.* IV, 1850.

Tot zover enkele opmerkingen over de verklaringen. De woordenlijst geeft aanleiding tot veel uitvoeriger bespreking, daar ze m.i. zeer onvoldoende is. Tot staving van mijn oordeel zal ik slechts die woorden opgeven, die om vorm of betekenis van het hedendaags gebruik afwijken ((en dus in het glossarium hadden moeten worden vermeld), doch bij de letter A ontbreken: *aenstoot lijden* (obscoen; L. 325), *voor noch achtere* (B. 112), *achter straeten* (L. 52), *al* (= alles B. 322); *van al tot al* (L. 518), *als dat* (B. 247), *alte* (= zeer, T. 311; B. 60, 73, 189), *altijts* (L. 246), *amoreus* (T. 195), *een ander* (iets anders; B. 309), *ter avontueren* (misschien; L. 587). Ook het in deze éne kolom verklaarde is m.i. niet overal juist. Zo betekent *aenvaerden* (L. 160) niet eenvoudig aanspreken, maar te lijf gaan, blijkens het volgende: ‘ick heb gelegen in onmachte wel een halff uure’; T. 179: *dits een abuys* niet: dit is een vergissing, maar: dit is àl te dol; *tachter zijn* (T. 165) niet schuldig zijn, maar achterlijk zijn (T. was immers half zot!), *als* in T. 273 is niet = als, maar = alsof.

Het zou me veel te ver voeren, indien ik al de bij de woordenlijst te maken opmerkingen wilde mededelen. Zo worden werkwoordsvormen opgegeven, maar ontbreken de daarbij behorende infinitieven; ook naamvallen worden afzonderlijk vermeld, doch niet de nominatief, betekenissen worden onder één hoofd gebracht, die gescheiden moeten zijn (*derven*, durven, behoeven), vormen worden gescheiden, die bij elkander behoren (*vermeyden, vermeijen; boterwegghe - botterwegghe*); zelfst. naamw. worden in het meervoud opgegeven, als zij zo in de zin voorkomen (*dingen - doucken - geloften - gildekens - haenen*, enz.), geheel in afwijking van de gewone samenstelling ener woordenlijst. Alles te zamen genoeg om te bewijzen dat, hoe erkentelijk wij moeten zijn voor de uitgave dezer kluchten, meer zorg aan verklaring en woordenlijst had moeten worden besteed.

Het proefschrift van Dr. Erné behandelt twee zestiende-eeuwse spelen van de Hel. Het eerste *Een spel van Sinnen van de Hel vant Brouwersgilde genaempt* was al eerder uitgegeven door Dr. H.E.v. Gelder in *Oud-Holland*, 1911; het tweede *Een ander spel vande Groote Hel, daer Gheestelick Schijnsel ende Waerlick Rigement verdaecht werden* is hier voor het eerst gepubliceerd. Beide spelen zijn ontleend aan hs. A uit het archief der Haarl. Rederijkerskamer 'Trou moet Blijcken'. In het eerste spel dicteert Lucifer een lange lijst van overtreders, die in de hel behoren te worden gestraft; in het tweede wordt een dergelijke reeks zondaren voor zijn rechterstoel gedaagd en veroordeeld. Beide stukken herinneren aan een vroeger in 'De Roode Roos'[1] uitgegeven spel *Trauwe*, waarin ook allerlei ambachten en staeten ter verantwoording tegenover keizer *Wereld* worden opgeroepen. Deze hellespelen, die mogelijk in verband staan met Christus' nederdaling ter helle, welke daardoor volledig van haar prooi beroofd nu weder moet worden aangevuld, komen ook elders voor. Men vindt ze in Frankrijk, Engeland, Duitschland en in Portugal. In welke mate de duivelskomedie ook in later tijd bij ons bekend is geweest, gaat de schrijver van dit proefschrift na door te wijzen op drie spelen uit de bundel 'De Roode Roos' en een paar kluchten uit de 17de eeuw. In de 20ste eeuw kon men op de Vlaamse kermis nog een dergelijke vertoning aanschouwen, waarvan men in Maurits Sabbe's *De Filosoof van 't Sashuis* een levendige beschrijving vindt.

Na een hoofdstuk te hebben gewijd aan Inhoud en Karakter der stukken, beide zich bezig houdend met de zwakheden en algemene fouten der mensen, doch het eerste niettegenstaande de ernst van het onderwerp luchtig en satiriek, het tweede godsdienstiger en moraliserend, behandelt de schrijver de taal, waarbij vooral het tweede deel van belang is, waarin hij een schets tracht te geven van de verandering, die onze litteraire woordenschat in de 16e eeuw heeft ondergaan, 'een betrouwbaar beeld van de woordvormen en de woordkeus in de Noordnederlandse rederijkerstaal'. Hierna volgen opmerkingen over het rijm en de datering; ten slotte aantekeningen bij de inleiding. Na de zorgvuldig uitgegeven tekst en de verantwoording van de daarin aangebrachte wijzigingen komen uitvoerige, met grote kennis

1) *De Roode Roos*, zinnespelen en andere tooneelstukken der zestiende eeuw, uitg. door Osc. van den Daele en Fr. v. Veerdeghem, Bergen, 1899.

van zaken geschreven aantekeningen, die bewijzen met welk een ernst dit proefschrift is tot stand gekomen. Behalve verschillende uitgaven van 16e eeuwse teksten zijn ook de nog niet uitgegeven spelen uit het archief van T.M.B. daarbij geraadpleegd. Een vrij volledig, met zorg bewerkt glossarium heldert verder verschillende moeilijkheden en duisterheden op. Hoe dankbaar wij Dr. Erné ook voor dit alles moeten zijn, toch moet ik een enkel bezwaar opperen tegen de samenstelling der woordenlijst, die m.i. niet voldoende die woorden en uitdrukkingen bevat, welke in vorm of betekenis enigszins van het hedendaags taalgebruik afwijken. Zo ontbreken onnoselheit (151), gaepen om (178), voeren (188), vlaeg (188), iemand door den buydel rijen (242), hem sterck houden (257), ruijmen (319), sinen draff draeven (331), met macht (354), beschijten (384), vuytleggen (396), als die (406), mennich (459), moeten (539), schrijven (576), cuypen (583), nemen (594). Uit het tweede spel: gierich als slaven (145), scroomen (177), Maes (232), melden (428), vileyn (446), iem. de ribben meeten (900), geen werck maecken van (946), pachtich (915), prachtich (1077), reijn als een lijster (1122). Verschillende dezer woorden worden wèl in de aantekeningen verklaard; een verwijzing daarheen ware toch wenselijk.

Als bewijs mijner erkentelijkheid voor hetgeen Dr. Erné ons in dit proefschrift heeft geschonken, zou ik hem gaarne enkele emendaties en verklaringen voorstellen, die m.i. de tekst nog nader kunnen ophelderen. Vs. 127: *hoe yegelijck swiert nu deur giericheyt* (hebzucht) wordt verklaard als: hoe ieder *zich gedraagt* d.g.; liever: hoe ieder afgedwaald is van de goede weg d.g. In vs. 129 heeft *tiert* betrekking op het voorafgaande ‘zaet’. Voor het onverstaanbare *costmensen dingen* (147) zou ik willen lezen *convensien* (fr. *convention*) *dingen*, overeenkomsten bedingen. In vs. 259 betekent *dus clooten sij op twee baenen* niet: het mes snijdt van twee kanten, maar zij dienen beide partijen; vgl. Sartorius I, 7, 66: duabus sedere sellis, *op twee banen clooten*: hoc est incertarum esse partium et ancipite fide *ambabus satisfacere velle*; vs. 342 *al en wilt nu niet noopen* (= gelukken); vgl. voor de ontwikkeling dezer betekenis de opm. bij het *Esb. van de Blinde*, vs. 321. Vs. 348 *tsomplecken* = hier en daar, komt me verdacht voor; lees *tsamptliken*? vs. 392: *in des duyvels prijs raecken* is niet = bij den duivel tot aanzien komen, maar buit worden van den duivel (vgl. *iets prijs maken*). Naast het in vs. 438 voorkomende *tulpot* bestaat ook een znw. *tulbak* (Oudemans VII, 147);

vgl. nog *A. Vreugdestr.* II, 49: Terwijl men tult en smeert en smult. Voor *coelcouse* zij nog verwezen naar Bredero I, 154, 1543:

> Ick sie wel dit is al van een Haachse Juffer, of hier uyt de stadt,
> Die sukke vervaarlycke wrongen hebben om huer gat.
> Sy hebben sukke koel-koussen, sukke ongeschickte groote hoepen.

Een duidelijke voorstelling van een wrong vindt men in Joh. de Brune's *Emblemata of Sinne-werck*, bl. 101. De in vs. 605 *verwesen welligen* zou ik op een lijn stellen met de 'verdorde telligen'. Het zijn verdorde wilgen; voor 'verwezen' in deze zin zie *Mnl. Wdb.* IX, 343 (vgl. ook *G.* vs. 142). Zou de goocheltoer brooden - broeden - bruiden niet kunnen worden vermeden, door brood op te vatten in de zin, die dit woord heeft in de uitdr. *een broodje leenen* (vgl. *Ndl. Wdb.* III, 1553)? Voor 'sleeptse doer die mostart' (vs. 207), syn. van 'wiltse door den looch teesen' verwijs ik naar *Spreekwdb.* no. 1560. De in ongunstige zin voorkomende eigennaam 'Maes' ontmoet men ook in de aant. op de *Sotslach*, bl. 56[1)], waar een Huiben Maes voorkomt tussen mancken Claes, Teunen Stortbier, Roeltgen drafsac en der gelijken. Het in vs. 267 voorkomende ww. 'verswarmen' (wegzwermen) betekent ongeveer hetzelfde als het volgende 'achteruit varen' (*Ndl. Wdb.* I, 730). Het in vs. 278 vermelde verhaerde bier is zeker onbegrijpelijk, doch leest men *verclaert* (bezonken) bier, dan is de tekst in orde. Vgl. J.v. Beverwijck, *Schat der Ges.* 141 *b.*: Jong ofte versch Bier, dat noch niet wel geresen (*gezakt*) en gesoncken is, doet den lichame veel hindernis. Betekent 'geweeten hebben' (vs. 986) berokkend hebben? zie *Mnl. Wdb.* IX, 2724. Het in vs. 1116 voorkomende ww. *luypen* (sij coopen met luijpen die boeren aff die caesen) kan hier moeilijk huichelen betekenen: eerder op sluwe, listige wijze. Vs. 1120: *met geen verstant* = onder geen enkele voorwaarde. Vs. 1140: *swanck* vat ik op als streek, trek; eig. handige beweging; vgl. *slingerslag*. Ten slotte nog de opmerking, dat in het op bl. 104 uit Everaert geciteerde 'Ghy muecht wel in droghaerts bilck ghaen weeden' dit bilck niet is een verkleinwoord (= bilken), maar het Westvl. *bilk*, omsloten weide, omheind perk (*Ndl. Wdb.* II, 2697).

Groesbeek, Dec. 1934.
F.A. STOETT.

1) *De Sotslach*, klucht uit ca. 1550. Brussel, 1932. De Vrienden van het Boek.

Boekbeoordelingen.

Dr. M.H. de Haan. *Adriaan Loosjes*. Leids proefschrift, Utrecht - De Haan - 1934.

Mej. De Haan heeft in haar dissertatie de resultaten samengevat van een zeer toegewijde en gedetailleerde studie der letterkundige geschriften van Adriaan Loosjes, die als auteur uit de overgangstijd van de achttiende naar de negentiende eeuw, een monografie zeker ten volle verdiende. Zijn werk immers bevat merkwaardige herinneringen aan het voorafgaande tijdperk - vooral de betekenis van het sentimentele in de eerste periode van Loosjes' leven is in dit opzicht van belang - terwijl het anderzijds, zoals dat bij een overgangsschrijver past, vooruitloopt op de negentiende-eeuwse romantiek met zijn schoonheidszin en zijn voorkeur voor de schildering van historie en burgerdeugd. Elke studie die zich met Loosjes bezighoudt, vormt daarom een welkome aanvulling op de weinig talrijke geschriften, die wij over de ontwikkeling van onze letterkunde omstreeks 1800 bezitten. De voortreffelijke besprekingen die Koopmans aan dit tijdperk en in het bijzonder aan Loosjes heeft gewijd, legden immers vooral de nadruk op de denkbeelden, die in onze letterkunde tot uitdrukking werden gebracht; zij lieten de literaire vorm buiten beschouwing.[1)] Deze laatste is het, waaraan Mej. De Haan haar aandacht in het bijzonder heeft gewijd, omdat ‘de litteratuurhistoricus (hier) het meest belang in stelt’. Haar studie vormt daardoor een tegenhanger van die van Koopmans.

Bij haar poging de letterkundige betekenis van Loosjes' werk recht te doen wedervaren, heeft zij echter elk oordeel vermeden. ‘Want of het werk van een schrijver in onze smaak valt’, aldus de voorrede, ‘is niet belangrijk voor de litteratuurgeschiedenis, maar wel of het in de smaak viel van zijn tijdgenooten en hoe het in zijn wording en ontwikkeling verklaard kan worden.’ In haar prijzenswaardig, maar gevaarlijk, streven naar objectiviteit gaat de schrijfster evenwel zo ver, dat zij ook het oordeel

1) J. Koopmans, *Van Kist tot Daalberg, Maurits Lijnslager en z'n ideaal burgerschap, Adriaan Loosjes' Hillegonda Buisman*, in Letterkundige Studiën over de negentiende eeuw, Amst. 1931.

der tijdgenoten nagenoeg geheel negeert en zich er alleen toe bepaalt, het werk van Loosjes te schetsen ‘in zijn wording en ontwikkeling’. De samenhang van beide met de geestesgeschiedenis van de periode waarin de schrijver leefde, de verklaring ervan uit zijn eigen psyche, de invloeden die hij van hier en elders onderging, maken echter te weinig een onderwerp van beschouwing uit. En toch kan alleen een onderzoek hiernaar ons de weg effenen om een vergeten schrijver uit vroeger eeuwen te begrijpen. Immers, Loosjes behoort niet tot de groten van alle tijden en zijn werk verdient eerder historische dan aesthetische belangstelling.

Reeds Busken Huet wees in deze richting, toen hij in zijn even uitvoerige als diepgaande studiën over onze letterkunde in de negentiende eeuw enige aandacht besteedde aan de figuur van Loosjes. Hoewel hij liever den patriot beschouwde dan den auteur, danken wij hem toch de volgende karakteristiek van Loosjes' betekenis[1]: ‘Er is een zededichter en een zederomanschrijver Adriaan Loosjes geweest; een die, toen wij den heer Van Lennep en mevrouw Bosboom nog niet bezaten, en toen in navolging van Walter Scott, de historische roman nog niet in alle landen van Europa die buitengewone vaart van later had genomen, te onzent als bij proefneming, schepper van een nieuw genre was; en die wel voor een deel slechts voortging in het spoor hem door de dames Wolff en Deken gewezen, doch in zoover een geheel nieuwen weg volgde, dat hij niet als zij bij uitsluiting putte uit den maatschappelijken toestand van den dag, maar hoofdzakelijk en bij voorkeur uit dien van vroeger tijd.’

Wie de nuttige taak op zich neemt, Loosjes' werken ‘te plaatsen in de geschiedenis van de litteratuur’,[2] vindt in de woorden van Huet niet slechts een uitgangspunt, doch zelfs een volledig schema voor zijn studie. Loosjes' geschriften als voortzetting van de realistische, psychologische en moraliserende romans van Wolff en Deken, Loosjes tevens als schepper van de historische roman en voorganger in dit genre van Aernoud Drost, Van Lennep en mevrouw Bosboom![3] En hierbij konden Koopmans' scherpzinnige ontledingen wel degelijk een aanknopingspunt

1) Conr. Busken Huet, *Litterarische Fantasiën*, Vierde reeks, dl. IX blz. 173.
2) Aldus Mej. De Haan in haar voorrede.
3) Vgl. ook Koopmans, t.a.p.: *Van Adriaan Loosjes tot Mevrouw Bosboom-Toussaint*.

vormen, daar voor de geschiedenis onzer letteren niet slechts de vorm, maar ook de geest van belang is; in het bijzonder voor de verklaring der genres. Of een auteur in zijn genre is geslaagd, is voor de *geschiedenis* der letteren een tweede, in het geval van Loosjes - die immers weinig slaagde - ook een minder belángrijk punt.

Een studie zoals Huet die zou hebben gewenst, leidt tot een onderzoek naar de eerste verschijnselen der romantiek in ons land en naar invloeden van over de grenzen. Interessant in Loosjes' werk is juist, dat oud en nieuw nog onverenigd naast elkaar staan; een onderzoek naar zijn herhaalde poging om van het oude los te komen en zich in romantische geest te oriënteren, zou kunnen voeren tot een dieper begrip van het ontstaan der romantiek. Loosjes was een beschouwing daarom ten volle waard, niet als dichter en romanschrijver, maar als *overgangsfiguur*.

Op deze wijze heeft Mej. De Haan hem evenwel niet bestudeerd. Wel beoogt zij het historisch verband te schetsen[1)], maar van dit voornemen wijkt zij herhaaldelijk, en blijkbaar met opzet, af. Ook hieraan ligt een streven naar objectiviteit ten grondslag, dat echter tot gevolg heeft, dat het werk van Loosjes geheel op zichzelf schijnt te staan. Slechts een enkele maal trekt Mej. De Haan parallellen met andere auteurs; zo met Gessner, Richardson en Meissner. Er ontbreekt een poging, te verklaren hoe Loosjes' voorkeur voor de historische roman is ontstaan uit zijn vroegere liefde voor het sentimentele, gepaard aan zijn voorkeur voor de didactische arcadia. Deze laatste immers was steeds een vermenging van sentimentaliteit, realisme, didactiek en idealisme. In de historische roman krijgt de verbeelde wereld, die men in de pastorale aantrof, een reële ondergrond, terwijl idealisme de romantici er toe bracht, het verleden te schetsen als een beter heden. Juist in Loosjes' geschriften valt deze overgang duidelijk waar te nemen, daar zijn bespiegelende aard, zijn gevoeligheid en zijn zucht tot weten en tentoonspreiding van kennis als vanzelf leidden tot de specifiek romantische, historische roman, die ‘de spiegel van het verleden voorhield aan het toenmalige heden.’ Hier lag een vergelijking tussen oudere en jongere historische romans voor de hand. Reeds Huet schreef terecht, dat ons ‘het onbestemde iets dat men

1) Voorrede.

romantiek noemt' door de achttiende eeuw is gelegateerd.[1)] Deze boedel verdiende nader onderzoek.

Echter, ook indien men het niet eens is met de wijze waarop de schrijfster haar taak heeft aangevat, kan men in dit proefschrift veel waarderen. Na een zakelijke beschrijving van het leven van den bestudeerden auteur, volgt een even overzichtelijke als juiste karakteristiek van zijn werken, verdeeld over de hoofdstukken: De pastorale, De dramatische roman, Reizen en ontmoetingen, De psychologische roman, Het drama. De goedgekozen titels geven de aspecten van zijn werk reeds weer. In een afzonderlijk hoofdstuk, Schimmen en abstracties, komen de schimmen der voorvaderen en de verschillende allegorieën ter sprake, die Loosjes zo gaarne als attributen gebruikt. Een uitvoerige en nauwgezette bibliografie, ingedeeld naar de genres, besluit het boek.

Door de verschillende hoofdstukken verspreid, vindt men zeer lezenswaardige opmerkingen, die getuigen van goede waarneming. Dit geldt bijvoorbeeld voor blz. 71 vlg., waar de herdersroman wordt vergeleken met de dramatische roman, voor blz. 92-93, waar gesproken wordt over het eindigen van Loosjes' sentimentele periode, en voor blz. 98, waar sprake is van de dialoogvorm. Te weinig aandacht daarentegen besteedt de schrijfster aan het belangrijke romantische stijlelement: het optreden van den auteur (blz. 99). Belangwekkend is haar hoofdstuk: Reizen en ontmoetingen. De vergelijking van het Katwijk's zomertogtje met Van Heemskercks Batavische Arcadia blijft echter al te zeer aan de oppervlakte. Hetzelfde kan men zeggen van blz. 132-144, waar de Historie van Mejuffrouw Susanna Bronkhorst wordt behandeld als navolging van Richardsons Clarissa Harlowe. Was hier niet tevens aan Sara Burgerhart te denken? Toch valt ongetwijfeld in dit gedeelte ook veel te prijzen.

Mej. De Haan houdt zich hoofdzakelijk bezig met het karakteriseren der verschillende genres. Zij doet dit op zeer goede wijze, maar laat stijl en sfeer te veel buiten beschouwing. Vooral de stijl is nauwelijks in haar onderzoek betrokken, hetgeen te meer valt te betreuren, daar de schrijfster zelf met de pen uitmuntend overweg kan en vermoedelijk een juist waarnemingsvermogen heeft voor stilistische verschijnselen.

Resumerende komen we tot de conclusie, dat zij met dit proef-

1) Conr. Busken Huet, t.a.p. blz. 210.

schrift, ondanks lacunes die in haar arbeid schuilen, een nuttig werk heeft verricht. Haar boek bevat veel goeds en zal in het smaakvolle kleed waarin het is gestoken, graag geraadpleegd worden door ieder, die zich in de geschiedenis van onze letterkunde omstreeks 1800 wil oriënteren.

Hilversum.
D.H. SMIT.

Fr. van Hooff: *Bloemlezing uit Tony's Ernest Staas*. (Schooluitgaven voor Waal en Vlaming. Van In, Lier).

In België neemt sedert de taalbesluiten van 1930 het vlaams een belangrijke plaats bij het onderwijs in. Het is verplicht ook voor de waalse gewesten. Het kon dus niet uitblijven, dat er uitgaven verschenen om ook voor de Walen de vlaamse letteren toegankelijk te maken. Zo is er dan nu bezig een serie te verschijnen: 'Nederlandsche schooluitgaven voor Waal en Vlaming'. Reeds zagen 7 nummers het licht; de 2 laatste zijn Tony, *Ernest Staas*, en een bloemlezing uit het werk van Teirlinck, alle bezorgd door dr. Fr. van Hooff.

Het is de moeite waard, deze beide uitgaven door te bladeren. Voorop gaat een inleiding met een beschouwing van de schrijver en zijn werk, een bibliografie, een bloemlezing uit beoordelingen van zijn werk, en enige literatuur over de schrijver. Dit is goed gezien en verdient ook bij ons overweging. In een afzonderlijk deeltje (het is praktischer, de aantekeningen met de tekst in één band te verenigen) zijn noten bijgevoegd. Deze noten zijn het voornaamste. Ze zijn bestemd voor Vlamingen en Walen. Daardoor vindt men soms een nadere verklaring in het nederlands, soms een vertaling in het frans. Het is voor een Noord-Nederlander niet wel mogelijk, te beoordelen, in hoever ze aan de eisen voldoen. Het streven in België is sterk om het vlaams zo dicht mogelijk tot het nederlands te doen naderen. Er zijn Vlamingen, die men bijna niet van noorderlingen kan onderscheiden; en als men bedenkt, dat men een Groninger, een Fries, een Limburger, een Amsterdammer in 't algemeen aan zijn taal herkennen kan, dan is het niet anders als natuurlijk en houdt het geen verwijt in, dat men ook een Vlaming zijn afkomst aanhoort.

De uitgever heeft een behoorlijk gevoel voor wat algemeen nederlands is en geeft uit 'Ernest Staas' (dat deeltje hebben we er wat nauwkeuriger op na gelezen) menig flamanisme in zuiver nederlands weer. Een enkele maal schrijft hij zelf nog

wel een vlaams getint woord, bijv.: *aan* billijke prijs, een *vinnig* oog, op den *boord* van het graf. Ook gebruikt hij meer aan 't frans ontleende woorden dan de meeste van zijn landgenoten zullen goedkeuren: interessant, peroreren, meditatie; maar zijn taalgevoel is zuiver. Hij heeft zelfs de moed, die de meeste onzer landgenoten vermoedelijk niet zouden bezitten, om woorden en uitdrukkingen van Tony te vervangen door zuiverder nederlandse; bijv. hij verandert *vlieden* in *vloeien, wemelen* in *woelen, gedenkenis* in *gedachtenis* enz. Daar de uitgaven bedoeld zijn om de lezers beter nederlands te leren, is m.i. deze methode niet af te keuren.

Als het de bedoeling is, de vlaamse leerlingen zuiver Noord-Nederlands te leren, had bij enkele woorden en uitdrukkingen nog wel een noot gepast. In het hoofdstuk ‘Lieve Bertha’ tekende ik nog de volgende aan. p. 32: Mamesel gaat hem tot beneden de trap afhalen; wij zeggen: tot onder aan de trap te gemoet.

zij briescht op en neer: tekenachtig maar ongewoon.
zich verlagen: N.N. zich verwaardigen.
p. 33: de drie kwart van mijn kersen: N.N. drie kwart.
wij schelen enige strepen: streep is een oud woord voor millimeter.
de kiel is uitgelaten; N.N. uitgelegd.
iemand met de linten trekken; N.N. aan de linten.
p. 34: wat krijgt dat manneken; N.N. wat heeft hij? wat scheelt hem?
p. 35: zij moet zich op haar respect houden; N.N. zij moet haar waardigheid ophouden.
p. 37: de vrije lucht gebruiken; N.N. de lucht in.
p. 39: mistrouwen; N.N. wantrouwen.
p. 40: rechtover mijn rechter; N.N. recht tegenover; of: tegenover.
p. 41: wij zijn niet in de gewoonte; N.N. wij zijn niet gewoon.
p. 42: wij gaan te probeeren; N.N. wij probeeren.
p. 43: niemand riekt het; N.N. ruikt.
de valiezen zijn onkennelijk; N.N. onherkenbaar. ik wandel nevens hem; N.N. naast hem.
p. 44: op zoo langen tijd: N.N. in zoo langen tijd.
de dagen vervroolijken; N.N. opvroolijken.
zij weet niet wat uitdenken: gallicisme voor: zij weet niet wat uit te denken; beter: te bedenken.

Bij de woorden: aanslaan = in beslag nemen; het scheel = deksel, had de aanduiding Z.N. niet mogen ontbreken.

De verklaring: hoe wij ons hoeven te houden = hoe wij ons behoeven te houden, is minder gelukkig.

Of de boeken voor *ons* onderwijs bruikbaar zijn, is twijfelachtig. Men kan moeilijk 3 heren dienen: Walen, Vlamingen en Nederlanders. Maar de spotgoedkope prijs (Teirlinck 4,50, Ernest Staas 8 belg. franken) moge voor onze uitgevers een waarschuwing zijn. Ze voor de bibliotheek aan te schaffen is zeer verleidelijk en volkomen verantwoord.

Deventer.
Dr. W.H. STAVERMAN.

Aankondigingen en mededelingen.

Het dialect van Drechterland. In het proefschrift van Dr. G. Karsten, vroeger door C.B. van Haeringen in ons tijdschrift (XXVI, 311 vlg.) besproken, was slechts een halve woordenlijst (a - h) opgenomen. Als tweede deel is nu het vervolg verschenen (Purmerend - J. Muusses - 1934, 210 blz. Prijs f 4.90), zodat het gehele idioticon, als welkome aanvulling van Boekenoogen's *Zaansche Volkstaal*, ter beschikking is. Behalve losse woorden zijn ook tal van zegswijzen opgenomen. Bij het doorbladeren vielen ons verscheiden woorden op, die ook in Zuid-Holland algemeen bekend zijn. Een pendant voor Zuid-Holland ten Noorden van de Maas blijft nog steeds tot de desiderata behoren.

Als eerste deel van de *Bijdragen en Mededeelingen*, uitgegeven door de Dialecten-commissie van de Kon. Academie van Wetenschappen verscheen een *Systematisch en Alfabetisch Register van Plaatsnamen voor Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch Vlaanderen*, door Dr. L. Grootaers en Dr. G.G. Kloeke, herzien en bijgewerkt door Dr. W. Pée en P.J. Meertens. Een kaart is daaraan toegevoegd. Voor dialekt-geografisch onderzoek biedt deze publicatie een nuttige en onmisbare grondslag.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, deel VIII (1934). Dit lijvige deel (470 blz.) bevat, behalve het bovengenoemde Register, een reeks interessante bijdragen. Jan Grauls herdenkt de verdiensten van de folklorist en dialektoloog *Is. Teirlinck*. J. Mansion bespreekt kritisch de moeielijkheden bij het *Topografisch onderzoek van plaatsnamen*.

J.L. Pauwels geeft een studie (met kaart) over *Een stervend woord: de spinde*, waarbij ook de vervangende woorden (*kast, schap, schapraai, dresse*) bestudeerd zijn. A.E. van Beughem levert een *Bijdrage tot de studie van het geslacht der zelfstandige naamwoorden in de Zuidnederlandsche dialecten*. Met ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’ in het ‘Algemeen Nederlandsch’ is bedoeld: het geslacht in de Woordenlijst van De Vries en Te Winkel, dat - in tegenstelling met het levende Zuidnederlandse genus - bijna alleen op papier bestaat. De gepubliceerde lijsten bewijzen het niet onbekende feit dat er in de Zuidnederlandse dialecten talrijke afwijkingen bestaan, zowel onderling als van de officiële Woordenlijst. Jammer is het, dat de vraag in hoever de voornaamwoordelijke aanduiding met het genus in overeenstemming is, in deze studie onbesproken blijft. Dat zou een dankbaar onderwerp zijn voor een aanvullende studie, temeer nu dit probleem ook in het Noorden actueel is. - Jan Grauls doet *Een derde uitstapje naar het Walenland*. - L. Goemans bespreekt *Westvlaamsch ‘leite’ - Leuvensch ‘laat’*. - L. Grootaers geeft een overzicht van *De Nederlandsche Dialectstudie in* 1933; H.J. Van de Wijer van *De Vlaamsche Toponymie in* 1933.

Het Frans in Nederland gedurende de achttiende eeuw. In het achtste deel van F. Brunot's *Histoire de la langue française* werd een hoofdstuk opgenomen van J.J. Salverda de Grave, die *Le francais en Hollande* behandelde (blz. 189-231), waarbij achtereenvolgens ter sprake komt: *La diffusion de la langue; Examen des causes, Contacts personnels; Les écoles françaises, les livres français, le théatre français; Le français des Pays-Bas* en *Influence du français sur la langue hollandaise du XVIIIe siècle*.

De *Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland* publiceerde een uitvoerige lezing van Prof. B.H. Molkenboer: *Bilderdijk en Vondel* (blz. 148-202), een uitwerking van zijn artikel in de vijfde jaargang van de *Vondelkroniek*. Bij de vergelijking komt Bilderdijk, die de schrijver om zijn karakter en zijn denkbeelden door en door antipathiek is, er bizonder slecht af. Waar Bilderdijk Vondel eert, doet hij het slechts om zich zelf, als de meerdere, te verheffen. In het tweede deel van de lezing gaat Molkenboer na, waar in Bilderdijk's verzen en woordgebruik nabootsingen en naklanken van Vondel waarneembaar zijn.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids. Maart. Anton van Duinkerken bespreekt in de *Kroniek der Nederlandsche letteren* de bundel kritieken *De smalle mens* van E. du Perron, volgens hem ‘een tijdproduct waarvan de tijdgenoot de waarde licht overschat’, en waarvan hij de ‘giftige vinnigheden’ weinig kan waarderen.

De Nieuwe Gids. Maart. Max Kyzer schrijft over *De dichter J.C. Bloem*, naar aanleiding van de bundel *Media vita*. - W. Kloos geeft weer enige Nieuwe Gids-correspondentie en prijst *De groote Vlaming Felix Timmermans*.

Groot-Nederland. Maart. Frans Coenen toont grote waardering voor H.W. van Tricht's proefschrift over *Frederik van Eeden*.

April. Frans Coenen oordeelt afwijzend over de Kloos-biografie van De Raaf, het werk van een ‘al te ijverige vriend’.

De Stem. Maart. In de *Poëzie-kroniek* laat Anthonie Donker een brief schrijven door zijn ‘Alter ego’.

April. Anthonie Donker beoordeelt de bloemlezing *Het kind in de poëzie* van Dirk Coster.

Forum. Maart. R. Herreman geeft een *Proeve van inleiding tot het werk van F.V. Toussaint van Boelaere*.

Opwaartsche Wegen. Maart. H. van der Leek publiceert een voordracht *Op de vlucht*, gewijd aan *De Proeftijd* van Frits Hopman. - H.A. Mulder maakt enige opmerkingen over *De vergelijking als literair hulpmiddel*.

Stemmen des tijds. April. C. Tazelaar bespreekt beknopt een groot aantal werken onder het opschrift *Bontheid en bondigheid*.

De Nieuwe Gemeenschap. Febr. Ad. Sassen geeft een bijdrage *Het Lied van de Swaen*, handelend over het werk van de Duinkerkse dichter Michiel de Swaen.

Roeping. Maart. Als ‘pentekening of geschreven portret’ tekent Van Oldenburg Ermke Johan Fabricius: de geboren verteller, maar tegelijk ‘de vluchtige Hollander’, die in zijn kunst gebrek aan ernst vertoont. - Pierre van Valkenhoff wijdt een artikel aan *Gerbrand Adriaensz. Bredero*, bedoeld als ‘Een inleiding tot den Dichter en zijn werk’.

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en kunst. Maart. W.M. Frijns begint een studie over *Vondel en Grotius geestverwant*. Hij toont aan, dat Vondel voor zijn *Peter en Pauwels* de Apocalyps-commentaar van Grotius herhaaldelijk raadpleegde.

April. Deze aflevering brengt het vervolg van bovengenoemde studie.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns XIII afl. 2. E.J. Conradie schrijft over *John Daniel Kestell as literator*. - D.F. Malherbe bespreekt twee nieuwe dichtbundels: *Passieblomme* van Totius en *De ryke dwaas* van W.E.G. Louw.

Onze Taaltuin. Maart. Mej. L. Kaiser betreurt, in een opstel over *Spraak-Taal-Uitspraak*, dat voor het Nederlands een ‘standaard-uitspraak’ ontbreekt. - A. van Gerwen behandelt *Oost-Brabantsche boerderij-termen*, waarbij hij de woorden voor de ‘hark’, de ‘bunzing’ en ‘de balk over de oogstkar’ in kaart brengt. - Garmt Stuiveling geeft een afbrekende kritiek op de Kloos-biografie van K.H. de Raaf, onder het opschrift *Een standaardwerk over Willem Kloos*? - Jac. van Ginneken is vol lof voor *Het Straatlied*, zoals dat in de beide bundels van D. Wouters en J. Moormann vertegenwoordigd is.

April. G.S. Overdiep geeft karakteristieke aanhalingen uit *Bredero, sprekende na 350 jaren*. - Jos. Schrijnen bespreekt *De anlautende schr- in het algemeen beschaafd*, in wisseling met sr: de tweeërlei r, dentaal en velaar wordt buiten beschouwing gelaten. - W. Janssen tracht te bewijzen dat *De naamvals-n in het Zuiden* werkelijk bestaat, wel niet in zuiver dialekt, maar in de taal van scholieren en volwassenen die met het algemene Nederlands in aanraking kwamen. Uit de statistische gegevens volgt m.i. alleen dat men dan nòch zuiver de dialektische n's, nòch die volgens de oude grammatica behoorlijk hanteert, en tot een slordigheid vervalt, die bestreden moet worden. - J. Naarding verzamelde gegevens over *Drentsch dialect* (Lokwoorden voor de huisdieren; Een opvallende glottis-explosie in het dialect van Roden). - G.S. Overdiep vervolgt zijn studie over *Het Katwijksch* met een afdeling over Het Werkwoord.

Paedagogische Studiën. April. A. Zijderveld beoordeelt ongunstig de rede van H. Godthelp over *Het onderwijs in het Nederlands aan de middelbare school*.

Het Boek. Maart. B. Kruitwagen O.F.M. vervolgt zijn interessante palaeografische studie over *De Munstersche schrijfmeester Herman Strepel* (1447) *en de schriftsoorten van de Broeders van het gemeene leven en de Windesheimers*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Mei. A. Cosemans geeft 'Enkele aanwijzingen en terechtwijzingen' over het *Taalgebruik in Vlaanderen en in Brabant tijdens de middeleeuwen*, waarbij aangetoond wordt, hoe ingewikkeld de verhouding tussen Latijn, Frans en Nederlands is in ambtelijke dokumenten. - Maurits Sabbe (*Frans Godin en de Keizerskroning. van* 1658) bespreekt een hekeldrama van deze Brusselse rederijker tegen de politiek van Engeland en Frankrijk (Mazarin), waarbij Vondel's *Lucifer* geplunderd wordt, zonder het plagiaat te verantwoorden.

Juni. J. van Mierlo publiceert de *Duitsche Adelwip-uittreksels* (d.w.z. Hadewijchfragmenten), waarvan ook een tweede handschrift voor den dag kwam, met een vervolg dat niet van Hadewijch is. Tevens wijst hij er op, dat Daniël Sudermann, volgeling van Schwenckfeld, de oudste Duitse Ruusbroec-vertaler blijkt te zijn. - Maurits Sabbe geeft *Aanteekeningen over Letterkunde en Taaltoestanden te Brussel in de 17de en 18de Eeuwen*. Door een reeks interessante aanhalingen laat hij ons zien dat de Brusselse schrijvers, hoewel pessimistisch gestemd, de moedertaal in ere hielden en in eer trachtten te herstellen. - De keurraden voor de Prijsvragen van 1934 stellen een bekroning voor van een *Studie over Dautzenberg en zijn rol in de Vlaamsche letterkunde en taalbeweging en Een dialectgeografische studie over de verkleinwoorden van het Noord- en Zuidnederlandsch taalgebied*. - A. van Loey vergeleek stilistisch *De oudste Nederlandsche oorkonden van Bochoute en Velzeke*.

Juli. Am. Joos zegt *Iets over de betrekkelijke voornaamwoorden*, waarvoor hij liever de term 'verbindende' voornaamwoorden zou gebruiken. Over de plaats der bijvoeglijke zinnen maakt hij juiste opmerkingen. - Rob. Roemans publiceert een zeer uitvoerige *Analytische bibliographie van en over Prof. Dr. Aug. Vermeylen*, waarvan het tweede gedeelte in de September-aflevering volgt.

Aug. In een reeks van redevoeringen worden *Peter Benoit* en *Emanuel Hiel* gehuldigd.

Sept. Leon. Willems doet een mededeling over *Vlaamsche* polyphonische Kerstliederen van Willem van Messaus, een Antwerpse componist uit het begin van de zeventiende eeuw, die oude en nieuwe Kerstliederen vierstemmig bewerkte. - Een uitvoerige studie van Jozef Muls is gewijd aan *De dichters der Schelde*, beginnend met de Geuzenpoëzie en eindigend met de moderne dichters, zowel Nederlands als Frans schrijvende.

October. Leon. Willems biedt opnieuw een interessante reeks *Lexicografische sprokkelingen*, grotendeels zeldzame Middelnederlandse woorden en uitdrukkingen, die de uitleggers moeielijkheden opleverden.

Revue belge de Philologie et d'Histoire XIV No. 1. A. van Loey publiceert *Nog fragmenten van een gesprekboekje*, nl. een onbekend Brussels fragment van ± 1400, waarvan de tekst overeenkomt met een Haags handschrift uit het begin van de zestiende eeuw.

Kultuurleven VI. Stephanus M. Axters O.P. geeft een *Schets van een geschiedenis der Nederlandsche scholastieke vaktaal*, als inleiding op een later te verschijnen *Latijnsch-Nederlandsch Scholastiek Woordenboek*.

Dietsche Warande en Belfort. Maart. G.W. geeft een beknopt artikel *Toussaint van Boelaere zestig jaar*, waarin betoogd wordt dat het werk van deze schrijver, met zijn ‘precieuse verwikkeldheld’ van stijl, slechts ‘voor zeer weinigen’ is.

De Vlaamsche Gids. April. E. Bosschaerts beoordeelt *Tuin van Eros en andere gedichten* van Jan Engelman.

Ons Eigen Blad. Maart. Gerlach Royen bespreekt *Pronominale puzzles* (*Personen*), nl. het meervoudige vrouwelijke possessief *hun* naast *haar*.

Museum. Maart. J.W. Muller prijst de uitgave van *De oudste Middelnederlandsche oorkonden* door H. Obreen en A. van Loey, en hoopt op een vervolg. - G. Engels bespreekt het proefschrift van L.A.H. Albering; Jos. Schrijnen *Enkele bloemnamen in Zuid-Nederlandsche dialecten*. De beoordelaar voegt daaraan toe enige resultaten van eigen onderzoek op Noordelijk gebied.

April. Jos. Mansion beoordeelt met veel lot het verdienstelijke werk van Th. Frings: *Germania Romana*.

C.D.V.

Albert Verwey-nummer

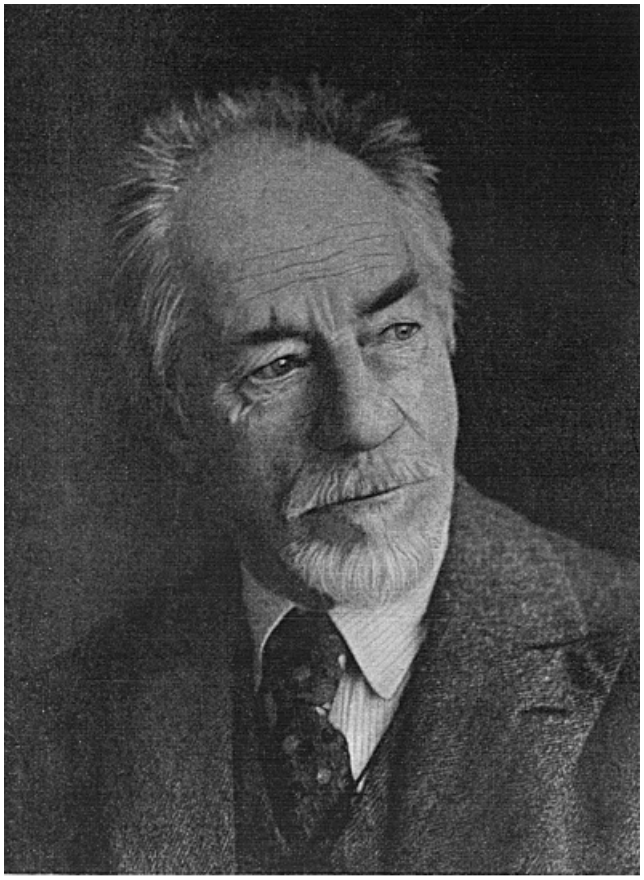

AAN PROF. DR. ALBERT VERWEY WORDT DEZE BUNDEL OPGEDRAGEN DOOR VRIENDEN EN LEERLINGEN, TER GELEGENHEID VAN ZIJN AFTREDEN ALS HOOGLERAAR AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN 23 MEI 1935

INHOUD.

	Blz.
C.G.N. DE VOOYS, Verwey's verdienste voor de Nederlandse litteratuurstudie	193
MAURITS UYLDERT, De geestelijke schoonheid in de poëzie van Albert Verwey	201
Is. P. DE VOOYS, Verwey's verdediging van het dichterschap	208
M. MEES - VERWEY, Vereenvoudiging en hiaat in dichtertaal	211
EUG. DE BOCK, Verwey en Vlaanderen	221
P.N. VAN EYCK, De ontstaanstijd van Gorter's 'Mei'	223
J. VAN HAM, De spotkoning	229
T. LANGEVELD-BAKKER, Literairhistoricus, dichter en gedicht	235
J.M.C. BOÚVY, De eerste vaderlandse held bij P.C. Hooft	244
W.A.P. SMIT, Vondel en zijn bekering	254
K. HEEROMA, Vroegrenaissance of geuzenpoëzie?	268
M.H. DE HAAN, De invloed van Richardson op Jane Austen en op Nederlandse auteurs	274
HANS VAN DE WAAL, Vorm en inhoud bij Mostart en Cicero	281
W.G. NOORDEGRAAF, Over enige jeugdverzen van Feith	289

Bladvullingen:

Taal en Poëzie in Zuid-Afrika (Verwey)	222
Verwey over Vondel-waardering	243
Verwey over humor	253

Verwey's verdienste voor de Nederlandse litteratuurstudie.

Dichterschap, Leiderschap, Docentschap: aan de samenwerking van deze functies dankt Verwey zijn harmonische persoonlijkheid en zijn grote betekenis voor het Nederlandse geestesleven. Zelf zal hij ongetwijfeld het zwaartepunt leggen in zijn dichterschap, als zijn eigenlijke levenstaak beschouwd: een onafgebroken rij van dichtbundels, tot in de ouderdom met onverzwakte kracht voortgezet, zal eerst door volgende geslachten ten volle gewaardeerd worden, wanneer menige tijdelijke reputatie van populairder tijdgenoten verbleekt zal zijn. Als geestelijk leider heeft hij in verschillende perioden van zijn leven een belangrijke rol vervuld: naast Kloos in *De Nieuwe Gids*, naast Van Deyssel in *De Twintigste Eeuw*, en, toen de oude bondgenoten niet in staat bleken, met de nodige beginselvastheid de 'Beweging' voort te zetten, gedurende vijftien jaren in een eigen tijdschrift. Terecht getuigde een jongere, de dichter P.N. van Eyck in 1925: 'Een dichterlijke beweging te verdiepen en voort te zetten, daarna, niet een aantal adepten zonder persoonlijkheid te kweken, maar een generatie van vrije, vrijscheppende dichters levenwekkend en aanvurend om zich te verenigen, ik geloof dat weinigen daartoe bij machte zijn en dat niets Verwey's literaire verschijning zo scherp en lichtend omlijnt dan dat hij dit gedaan heeft.'[1)]

Leidsman werd Verwey opnieuw in beperkter kring, toen hij te Leiden als de opvolger van Kalff optrad. Dat hij in zijn tienjarig professoraat bij zijn leerlingen waardering vond, blijkt uit het feit dat deze bundel door hun aandrang tot stand kwam.

De bescheiden bedoeling van de volgende bladzijden is slechts: een herinnering aan Verwey's verdienste voor onze litteratuurstudie, door een oudere generatie te vaak miskend.

Bekend is het wantrouwen dat in toongevende vakkringen gekoesterd wordt tegen de autodidact, die dan met de dilettant gelijkgesteld wordt. Maar autodidact kan ook betekenen: iemand

1) Uit een tafelrede, afgedrukt in *De Bibliotheek-Gids* IV, No. 2.

die niet de officiële paden van de vakman volgt, die zich zijn eigen leermeesters kiest, buiten de officieel-erkende wetenschappelijke leiders. In tijden die dringend behoefte hebben aan vernieuwing, kunnen dergelijke autodidacten heilzame invloed uitoefenen. Dat was in de Nieuwe-Gids-tijd het geval. Dichterlijk begaafde jongeren, die de oudere letterkunde wilden leren kennen en bewonderen, werden niet bevredigd door de doctrinaire Jonckbloet, de degelijk- maar nuchter-zakelijke Te Winkel, de oppervlakkige Ten Brink. Hun sympathie ging veeleer uit naar de smaakvolle, gedurfde kritiek van Busken Huet, de stijlvernieuwing van Multatuli, de fijne aanvoeling van Allard Pierson. Toen Verwey in 1896 de laatste herdacht[1] noemde hij Huet, Van Vloten en Pierson zijn leraren: 'Dit is het karakter van dat geslacht, dat onmiddelijk na den eenigen Potgieter ons kwam voorbereiden: dat het ons leeren moest wat wij hadden te weten in den nieuwen tijd. Zij, en niet hun geringere tijdgenooten aan de akademies, waren de hoogeschool waarin wij zijn opgeleid.'

Het is niet zonder betekenis dat Potgieter in deze rij van leermeesters een ereplaats krijgt. Een van de eerste litteratuurstudies die Verwey op achttien-jarige leeftijd in de *Amsterdammer* publiceerde, was aan Potgieter's *Florence* gewijd. In deze voorganger zag hij een voorbeeld: een oprecht vaderlander, die zonder chauvinisme de behoeften van zijn tijd begreep, en vooruitstrevend trachtte te vervullen; een dichter die taalkultuur en kunstige vormgeving waardeerde, die streefde naar harmonie van gemoed en geest, die, de zelfgenoegzaamheid bestrijdend, aan onze kunst een Europese maatstaf aanlegde. Vooral door de overschatte Beets tegen over de onpopulaire Potgieter te stellen,[2] gaf Verwey, reeds voordat de eigenlijke revolutietijd aangebroken was, op deze wijze een historisch-gefundeerd pendant van Kloos z'n inleiding op de Perk-uitgave. De omgang met Kloos leidde ook tot gezamenlijke lezing van oudere Nederlandse dichters, vooral zeventiende-eeuwers, waarbij bewonderde passages en verzen aangestreept werden, een studie die aan Verwey's latere bloemlezingen ten goede kwam.[3]

1) *Bij den dood van Allard Pierson*, herdrukt in *Stille Toernooien*, blz. 116 vlg.
2) Deze opstellen zijn herdrukt in *De Oude Strijd*.
3) Zie *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche Dichtkunst*, blz. 61.

In de eerste jaargang van *De Nieuwe Gids* viel aan Verwey de taak ten deel, door een historische parallel het optreden van de jonge revolutionairen te rechtvaardigen en te verklaren. Dat geschiedde in een drietal opstellen *Toen De Gids werd opgericht*[1], waarin aangetoond werd dat de strijd van Van Alphen op het eind van de achttiende eeuw, en die van Potgieter in de Gids-tijd eveneens gericht was tegen ‘banale maatschappelijkheid’, tegen ‘haardrijmers’, tegen conventionele ‘dichterlijke taal’. De herinnering aan de jeugd van De Gids was niet zozeer enkel litteratuurgeschiedenis, als wel inleiding tot de felle aanval op de oud-geworden Gids, die weldra volgde.

Dezelfde strijdlustige toon werd aangeslagen, toen de strijd, deels uit zelfverweer tegenover miskenning, zich richtte tegen de officiële geschiedschrijving van de letterkunde. Frank van der Goes was al voorgegaan; Verwey volgde hem in de derde en vierde jaargang. Eerst moest Jonckbloet het ontgelden, de ‘nuchter verstandelijke liberaal van '48’, die de dichters behandelde als ‘een schoolmeester tegenover schooljongens’, die met het ‘aanmatigend zelfvertrouwen van den geleerde’ de ‘hoogheid van den kunstenaar’ miskende. Te Winkel, ‘die geen Middelnederlandsch vers te min geacht heeft om zijn leeshonger te verzadigen’ kwam er nog minder goed af.[2] Maar de scherpste pijlen werden gericht op Jan ten Brink; zijn werk was een ‘misbaksel’, vol ‘onzin en gemeenplaatsen’; hij ‘moest zijn toga maar uittrekken, voor goed’.[3] Uitvoeriger en bezadigder heeft Verwey negen jaar later zijn grieven tegen Ten Brink's geschiedschrijving uiteengezet in een ‘brief aan een vriend’.[4] Schertsend noemt hij Ten Brink ‘de onschuldige koorknaap van de heilige Wetenschap, waarvan Jonckbloet de priester was’. In Jonckbloet waardeert hij een ‘makkelijk wellende geestdrift en een vaardig brein’, waardoor hij, geschoold door de Duitse wetenschap, en met ‘iets kosmopolitisch over zich’, een leesbaar boek kon samenstellen, in tegenstelling met Ten Brink's ‘anecdotenstijl’.

1) In 1897 afzonderlijk uitgegeven, vermeerderd met een vierde, elf jaar later geschreven, en met weglating van de oorspronkelijke dokumentatie in noten.
2) *De Nieuwe Gids* III, (1888), 229, 238.
3) *De Nieuwe Gids* IV (1889). Vgl. ook Van Deyssel's geestige parodie op Ten Brink's biografieën in *De Bulgaarsche letterkunde*.
4) In het Tweem. Ts. 1897, herdrukt in *Proza* V, 66 vlg.

Maar bij beiden mist hij het besef van de ‘allesovertreffende belangrijkheid van het dichterlijke *werk*’, zoals dat reeds aanwezig was in de smaakvolle, bloemlezende werkwijze van Jeronimo de Vries: nu wij leven in de ‘overgang van een wetenschappelijke naar een dichterlijke tijd’, moeten ‘de letteren en hun schoonheid hoofdzaak zijn’.[1)]

Toen Verwey dit schreef, had hij zijn eigen litteratuurstudie al verdiept, en een reeks proeven gegeven, hoe dichterstudie moest beginnen met kiezend en keurend lezen van de gedichten zelf, vóór alles met gevoeligheid voor schoonheid van klank en ritme. Uit Hooft, Bredero, Maerlant werden de schoonste gedichten samengelezen, de opmerkelijkste verzen kursief onder de aandacht gebracht. Omlijstende, suggestieve opmerkingen in proza bleven bijzaak. In een drietal volgende bloemlezingen werd deze methode tot op de eigen tijd voortgezet. Tegenover de ‘boedelbeschrijving’ stond hier de methode van de aesthetische zeef, waarop alleen overbleef wat voor de kunstgevoelige en vers-gevoelige van de tegenwoordige tijd waarde behield. Wij merkten reeds op, dat de invloed van Kloos daarbij nawerkte.[2)] Aandacht verdient evenwel, dat Verwey in zijn *Inleiding tot Vondel*, die aan de *Nederlandsche Dichters* voorafging, op breder standpunt staat. Ook hier was het aanvankelijke plan een ‘boekje’ met mooie verzen uit Vondel samen te stellen, maar het groeide uit tot een lijvig boekdeel, waarin weliswaar meer de dichter dan de inleider aan het woord is, maar waar de gehele ontwikkeling van Vondel als dichter en dramaturg in grote trekken getekend wordt. Verwey's eerzucht was, ‘Vondel te doen liefhebben door zijn tijdgenoten’ (blz. 9). Vrij van vooroordeel, wees hij er nadrukkelijk op, dat de ziel van Vondel's werk zijn vroomheid was; vrij van literair doctrinarisme bestreed hij Jonckbloet, Van Lennep, Van Vloten en Huet, en vroeg hij waardering ook voor de grote leerdichten, de virtuoze vertalingen. In de *Lucifer* bewonderde hij de grootse bouw van het veelzijdige, volmaakte kunstwerk:

1) Bij alle waardering die Verwey later toont voor de veelzijdigheid van Kallf als geschiedschrijver van onze letteren (Zie *Proza* V, blz. 75; vgl. blz. 115: *Dichters van den Ouden Tijd*) blijkt toch duidelijk dat zijn voorkeur uitgaat naar de dieper speurende *Letterkundige Studiën* van J. Koopmans (*Proza* V, blz. 102).

2) Veel later paste Kloos deze methode nog toe bij zijn ‘eerherstel’ van de achttiende eeuw.

‘Al wat Vondel had: aan verstand: kracht en fijnheid, - aan verbeelding: pracht en juistheid, - aan geluid: hoogheid en puurheid, - is vereenigd in den Lucifer.’ Bij de beschouwing van het gewoonlijk te laag geschatte ‘stoere werkstuk’ *Samson* trok hij een leerzame parallel met Milton. In menig opzicht heeft deze Inleiding bijgedragen tot de herleving en de verdieping van de Vondelstudie, waaraan Verwey ook in zijn latere leven trouw bleef, blijkens zijn diepgaande opstellen over de *Jephta* (1911), *Peter en Pauwels* (1913) en vooral *Vondels Vers* (1927), oorspronkelijk bedoeld als inleiding tot de grote Vondeluitgave.

Dat Verwey, meer dan Kloos, behoefte gevoelde aan grondige studie van oudere letterkunde, zal ten dele te danken zijn aan de invloed van een zo ijverig werker op dit gebied als Van Vloten, die met onvermoeibare speurzin en hartstochtelijke verzamellust alle terreinen van onze letterkunde doorsnuffelde. Zijn rijke bibliotheek, waarover de jonge Verwey de beschikking kreeg, bood onuitputtelijke stof voor velerlei studie, en stelde in staat tot nieuwe vondsten. Daartoe behoorde de ontdekking van de ‘Nederlandse Pléiade-dichter’ Jonker Jan van der Noot, uit wiens werk Verwey in 1895 een verrassende keuze publiceerde, met een inleiding die de weg baande voor verdere studie van onze vroege renaissance, en de studiën van Vermeylen en Jacobsen uitlokte. De verzamelaar was getroffen door de overeenkomst van dit tijdperk van wording, van taalvernieuwing na taalverstening, met wat hij in de eigen tijd mede tot stand bracht, en eerde de Antwerpse dichter als de voorloper van Hooft.

Een dergelijke ontdekking deed hij enige jaren later, toen hij de aandacht vestigde op de vergeten dichter Heiman Dullaert (1898); een soortgelijke poging tot eerherstel, een eeuw te voren door Bellamy in zijn *Poëtische Spectator* beproefd, was door de geschiedschrijvers der letterkunde onopgemerkt gebleven. Ook de dichterlijke betekenis van de grote Vlaming Guido Gezelle werd in ons land door Verwey in 1899 voor het eerst in het volle licht geplaatst.

Een ereplaats in het literair-historisch werk van Verwey verdient zijn *Leven van Potgieter* (1903). De verdienste daarvan komt te meer uit, als men er de voorafgaande biografie door J.H. Groenewegen naast legt, eveneens een werk van grondige studie, diepe genegenheid en juist oordeel, bewerkt met de nauwkeurige volledigheid van de geleerde, terwijl Verwey de dichter blijft, in verbeelding meelevend en meevoelend, bewonderend op grond

van geestverwantschap, tijd en omgeving door suggestieve trekjes, door typerende anecdoten of citaten voor de lezer oproepend, zonder hem met alle details te vermoeien. Als de auteur een hoofdstuk begint: ‘O Mijn beminde dichter, wat bergt het leven nu voor u in zijn nevelen’, dan kan een nuchtere beoordelaar daarin een retorische wending zien; inderdaad is het een uiting van innig meeleven, dat dit boek van een dichter over een dichter zo boeiend maakt. Wie alleen de gelijkmatige werkwijze van de geleerde biograaf waardeert, kan bezwaar voelen dat dit boek, tot de laatste levensperiode genaderd, in snel tempo meer aanduidt dan schildert, maar de schrijver meent zijn taak volbracht te hebben, als hij de lezer gevoerd heeft tot het hoogtepunt vanwaar dit gehele leven te overzien is, in de verwachting dat de gewekte belangstelling een spoorslag zal geven tot verdere kennismaking. Trouwens, in het voorafgaande Potgieter-opstel van 1902 had hij *Florence* opnieuw recht gedaan; in de latere rede *Droom en Tucht* (1908) en de inleiding *Potgieters Testament* (1908) leert men zowel de omgang met Busken Huet, als het belangrijke werk van Potgieter's ouderdom, *Gedroomd Paardrijden* nader kennen.[1)]

Nog eenmaal heeft Verwey aan een dichter uit het verleden een breed opgezette studie gewijd, in zijn monografie *Hendrik Laurens Spiegel* (1919), een eerherstel van de dichter en denker, die veelal om zijn ‘duisterheid’ geschuwd, wegens de ‘gewrongenheid’ van taal en de ‘stroefheid’ van zijn vers geringgeschat was. Daarbij sluiten zich een aantal opstellen uit *De Beweging* aan, beoordelingen van publicaties, die uitgroeiden tot literaireportretten, waarop vaak een nieuw licht viel: over *Jan van Hout* (1908), *Tesselschade* (1919), *Betje Wolf* (1919), *Bellamy* (1918), *Geel* (1907), *Bakhuizen van den Brink* (1907).

Een bizondere verdienste van Verwey's litteratuurstudie is zijn aandacht voor de taalbehandeling van de dichter en voor de dichtvormen: ritme en maat, rijm, vers en strofenbouw. Die aandacht heeft hij met menig filoloog gemeen, maar het verschil is, dat bij hem die studie van binnen-uit geschiedt; niet de vorm om de vorm, maar de *bezielde* vorm boeit hem. Daarvoor is hij de dichter, die door dagelijkse oefening en ervaring zijn materiaal door en door kent. In zijn vroegste tijd schreef hij zijn opstel over *Het sonnet en de sonnetten van Shakespeare*; bij Hooft en

1) Een aanvulling voor de jeugd-periode geeft het opstel *Potgieter en Hilda Wijk* van 1910, herdrukt in *Proza* V.

Vondel bewonderde hij hun ‘arbeid met de taal’, hun taalverrijking uit de meest verscheiden sferen. De techniek van het vertalen - een kunst waarin hij het zelf zo ver gebracht heeft - was een onderwerp van nauwlettende studie; een vergelijking van verschillende psalmvertalingen b.v. ontlokte hem treffendjuiste opmerkingen.[1)] Zijn meest verrassende ontdekking op dit gebied was de zeer ingewikkelde structuur van Potgieter's *Gedroomd Paardrijden*, door de dichter zelf zorgvuldig verborgen, en voor alle filologen verborgen gebleven. Dat wij hier niet te maken hebben met een dichterlijke gril, een vertoon van virtuositeit, maar met een artistieke noodzakelijkheid, werd overtuigend aangetoond: de teugelloze vaart van de verbeelding, van de Droom werd in toom gehouden door een strenge, zelf opgelegde Tucht: aan alle wendingen van het visioen beantwoordden de strenge lijnen en knooppunten van het stramien, waarop het kleurrijke werk geborduurd werd.

Zich verdiepen in de letterkunde van één volk, vooral van het eigen volk, kan licht leiden tot overschatting; vergelijking met de grote buitenlandse kunst is een heilzaam correctief. Het is de grote verdienste geweest van Busken Huet, dat hij - ondanks het protest van zelfgenoegzame landgenoten - aan de eigen letterkunde een Europese maatstaf aanlegde. Daarin was Potgieter hem voorgegaan. Verwey wees er op, dat Potgieter, vooral op rijper leeftijd, toen de jongeren hem teleurstelden in zijn studie, begon ‘Nederland te omringen met Europa’. Dat heeft Verwey zelf nooit verzuimd: in zijn kritisch werk vindt men menige waardevolle studie over grote buitenlandse figuren, uit oude en nieuwe tijd; door liefdevol vertalen maakte hij zich vertrouwd met hun geest en hun stijl. Daarop berust een vorming van de smaak, een vastheid van oordeel, die hem ook te stade kwam bij het beoordelen van eigentijdse inheemse letterkunde.

Wij bepaalden ons in het kort bestek van de voorafgaande bladzijden tot een beknopt overzicht van Verwey's verdienste tegenover onze oudere letterkunde. Daarmee is niet bedoeld dat wij zijn toongevend oordeel over het werk van tijdgenoten niet tot de litteratuur-studie zouden rekenen, of minder belangrijk achten. Integendeel. Menig opstel, in de dertien delen *Proza*, zal door volgende geslachten nog gelezen en met vrucht geraadpleegd worden, als vele eendagsvliegen onder de geschriften van critici,

1) Zie *Stille Toernooien*, blz. 49.

die nu voor vol aangezien worden, lang vergeten zijn. Menige oordeelvelling, menige veroordeling van ‘middelmatige’ of onbeduidende dichters, door de tijdgenoten vaak gelaakt, zal waarschijnlijk even juist gevonden worden, als soortgelijke oordelen van Potgieter en Huet, die hùn tijdgenoten weigerden te aanvaarden, maar die nu algemeen als juist erkend worden, al brengt men in rekening dat niemand onfeilbaar is, of geheel gevrijwaard voor de invloed van antipathie of sympathie, waar het tijdgenoten betreft.

Een geslaagde proeve van contemporaine geschiedschrijving gaf Verwey reeds in zijn *Inleiding tot de nieuwere Dichtkunst* (1905), over een bewogen tijdperk dat hij in zijn jonge jaren doorleefde en invloedrijk meeleefde. Dit werk wekt het verlangen naar een breder opgezette studie, nu er sindsdien dertig jaar verlopen zijn, en de beweging van Tachtig reeds tot de ‘geschiedenis’ behoort. Mogelijk verrast de scheidende hoogleraar ons daar later nog mee, nadat hij in de tien jaren van zijn universitair onderwijs met voorliefde dit tijdperk ter behandeling koos. Bij de opsomming van zijn verdiensten voor de vaderlandse letterkundestudie mag de vermelding niet ontbreken dat in de tien jaren, aan het onderwijs gewijd, toen geen eigen tijdschrift hem de gelegenheid bood of prikkelde tot geregelde publicatie, zijn krachten en zijn bezielende voorgang ten goede kwamen aan een groep studenten, die door hun proefschriften, en opnieuw door de bijdragen die in deze bundel volgen, de bewijzen leverden dat Verwey's onderwijs te Leiden goede vruchten voortgebracht heeft.

Wij menen deze korte bijdrage niet beter te kunnen besluiten dan door op Verwey, als beoefenaar van litteratuurstudie, toe te passen, wat hij eens over Van Deventer schreef:

‘Er zijn menschen die het Heden hebben liefgehad, en die, op een zekere leeftijd gekomen, dan ook verder van niets willen weten. Er zijn andere, die, in hun liefde voor het Heden, het Verleden niet hebben vergeten, en ouder geworden, beide tegen elkaar afwegen met beklag, en bewondering.

De eerste zijn de ware behoudzieken. Zij meenen dat het leven stil staat nu *zij* het genoten hebben. De laatste werken op de Toekomst door het Verleden terug te verlangen dat zij schoon vinden, maar aangedaan met de heerlijkheid die ze in het Heden hebben liefgehad.’ Verwey is een van hen.

C.G.N. DE VOOYS.

De geestelijke schoonheid in de poëzie van Albert Verwey. Kanttekeningen bij zijn zeven jongste bundels.

Tot de zuiver-dichterlijke eigenschappen waardoor de poëzie van Albert Verwey zich onderscheidt moet ook gerekend worden de vorm van de sterk religieuse aandrift welke haar bezielt. Meer dan eens heb ik gelegenheid gehad hierop de aandacht te vestigen. Naar mate de dichter ouder werd heeft het leven van geest en gemoed zich verdiept, of liever, heeft hij een steeds hartstochtelijker toon gevonden voor de verklanking en verbeelding van hetgeen ten allen tijde geest en ziel tot de meest grootse werken heeft geïnspireerd. Wanneer men zijn jeugd-verzen - b.v. de z.g. Christus-sonnetten uit de eerste levensperiode - vergelijkt met de gedichten die de laatste decenniën verschenen zijn, zal men het onderscheid en de stijging van het dringende in de toon, als gevolg van de verinniging van het levensgevoel, duidelijk kunnen waarnemen. Deze religieuse aandrift is tot uitdrukking gekomen zonder dat de aesthetische waarde der poëzie werd aangetast, zonder dat de voorstanders van de ‘kunst om de kunst’ in welk opzicht ook aanstoot kunnen nemen aan iets dat ook maar de schijn zou kunnen hebben van een conflict tussen inhoud en vorm. Het zou, bij een dichter die zozeer als Albert Verwey voorvechter is geweest van het dichterschap in zijn zuiverste gedaante - een dichterschap dat geen werkelijke scheiding tussen inhoud en vorm erkent - niet anders mogelijk zijn.

In zijn meest verheven en meest grootse verschijning is een dichterlijk oeuvre altijd drager en verkondiger, zo niet belijdenis geweest ener religieuse idee. Men kan tot de oudste tijden terug gaan, men zal altijd de bezinning van de dichter op de goddelijke oorsprong van het leven, als grondslag en drijfveer der dichterlijke werkzaamheid ontdekken. Het Griekse heldendicht en het Griekse drama, om van de poëzie der Indiërs niet te spreken, getuigen ervan. Men vindt de religieuse bezieling bij Dante, bij Milton. Ook bij een tijdens zijn leven zo kortzichtig

als ‘atheist’ gebrandmerkt dichter gelijk Shelley vindt men, als sterkste dynamische kracht, de liefde voor, de weemoed om het leven; en de pantheïstische levensverheerlijking welke ook in Goethe's dichterlijk oeuvre de stuwkracht is, straalt en gloeit in zijn vers.

‘Poetry is the record of the best and happiest moments of the happiest and best minds’, schreef Shelley in ‘A defence of Poetry’, en wanneer zal de geest en zal het gemoed zijn gelukkigste en hoogste momenten beleven, wanneer het niet is in het verkeer met de gelukkigste en hoogste machten die ons in dit tijdelijk leven worden geopenbaard, die waaraan onze tijdelijkheid en onze begrensdheid te loor gaan?

Men versta mij goed. Het is iets anders gedichten over religieuse onderwerpen te schrijven dan te dichten uit een religieuse gemoedsgesteldheid. Met een dichtkunst die met een ethische strekking paradeert heeft de religieuse poëzie niets gemeen.

Ook hieromtrent kan men in ‘A defence of Poetry’, door Verwey in zijn jonge jaren vertaald, uitsluitsel vinden. ‘A poem’, zegt Shelley, ‘is the very image of life, expressed in its eternal truth’ en het is deze eeuwige waarheid die aan poëzie de ware eeuwigheid bereidt en welke alleen kan ontspringen uit het innig verkeer van geest en hart met die eeuwige en verborgen macht, welke men gewoon is de goddelijke te noemen.

Het is door dit religieuse element en deze aandrift, dat de poëzie van Albert Verwey zich als het ware van alle tijdelijkheid heeft losgemaakt en tot een samenspraak is geworden tussen het tijdelijk schepsel en het onnoembare Ontijdelijke door hetwelk dit leven gedreven wordt en uit hetwelk dit leven, in àl zijn vergankelijke verschijnselen bestaat, en dat *in* deze verschijnselen bestaat.

Dat Verwey's poëzie hierdoor teruggetrokken werd binnen een gebied, dat zonder toewijding en de inspanning van de toegewijde niet gemakkelijk te benaderen valt, ligt voor de hand. Zeer zeker kan men ook in de jongste dichtbundels van de nu zeventigjarige verzen vinden die, buiten het reeks-verband gelezen, bekoren en ontroeren. Het zou niet moeilijk zijn een bloemlezing van zulke gedichten saam te stellen, maar of men daarmede de werkelijke Verwey, en het wezen van een poëzie die het wezen des levens achter en dóór de levens-schijn te doorgronden tracht, zou leren verstaan, valt te betwijfelen. De dichter zelf

heeft zich heel zijn leven ten opzichte van het excerperen uit zijn werken afkerig getoond; zijn bundels vormen, elk op zichzelf, een afgerond gehéél en ieder afzonderlijk gedicht heeft zijn functie in dit geheel en is slechts ten volle te verstaan in zijn verband met en uit dit geheel. Het zou niet moeilijk zijn honderden gedichten bijeen te brengen die ieder voor zich, als afzonderlijke en op zich zelf staande schoonheid genoten kunnen worden en daarmede met één slag de dwaze legende volgens welke Verwey's poëzie onmuzikaal, ruig van klank, verstandelijk enz. zou zijn, te niet te doen, en telkens weer hebben jongere bewonderaars ernaar gehunkerd zulk een bloemlezing saam te stellen. Maar wie zich levenslang bezonnen heeft op het hoogste goed van geest en hart kan zich bezwaarlijk bekommeren om aangelegenheden van minder en van ijdel belang. Ook in Dante's ‘Goddelijke Komedie’ zijn gedeelten waarvoor de lezers allicht ontvankelijker zullen zijn dan voor andere plaatsen, maar wij kunnen ons toch moeilijk voorstellen dat Dante over een ‘bloemlezing’ uit zijn werk ook maar gedacht zou hebben en zeker heeft de dichter die de macht bezat om zijn tijdgenoten naar willekeur en voor alle eeuwigheid in de hel te werpen of in de hemel te verheffen, zich niets gelegen laten zijn aan de vraag of zijn werk voor die tijdgenoten al dan niet aantrekkelijk was.

En terloops mag hier wel opgemerkt worden, dat de z.g. ‘populariteit’ in de regel een bedenkelijk verschijnsel is. Er is voor ieder dichter en denker reden te over om wantrouwend ten opzichte van de eigen arbeid te staan, wanneer de tijdgenoot hem gul tegemoet komt. Het wil maar al te vaak betekenen, dat hij de geest van zijn tijd niet vooruit is, ja dat zijn werk bij die geest ten achter staat, want de waardering en zelfs de erkenning der grote massa pleegt in zaken van culturele aard enigszins traag te functioneren. Niet zonder sarcasme heeft dan ook de grijze Robert Browning in de aanhef tot een zijner schoonste dichtwerken gezegd:

> Well, British Public, ye who like me not
> (God love you!) and will have your proper laugh
> At the dark question, laugh it! I laugh first.

Robert Browning's roem werd door die van Tennyson overschaduwd. Maar de roem van Tennyson, die menigeen zo stralend leek, is inderdaad voor een groot deel als een schaduw vergleden. Shelley - misschien heeft geen dichter ter wereld ooit een zo

zuivere, zo bekoorlijke en tegelijk machtige zangtoon aangeheven - Shelley heeft pas, vele jaren na zijn dood, de erkenning gevonden die zijn werk verdient, maar Byron was tijdens zijn leven een gevierd en alom gelezen en geprezen poëet. Want Byron was de dichter van de periode waarin hij werkte - de romantiek -; Shelley een dichter wiens werk niet aan een beperkte periode of aan enige tijdsduur gebonden was.

Shelley is zich hiervan ter dege bewust geweest. ‘Even in modern times’ - schreef hij in de reeds genoemde ‘Defense’ - no living poet ever arrived at the fulness of his fame; the jury which sits in judgment upon a poet, belonging as he does to all time, must be composed of his peers: it must be empannelled by time from the selectest of the wise of many generations.

Wij zouden in dit verband ook kunnen wijzen op de plaats welke het werk van William Wordsworth in de Engelse poëzie en in de zeer gematigde belangstelling van zijn tijdgenoten ingenomen heeft. De critiek stond zelfs, zoals John Morley zegt: ‘hostile en contemptuous’ tegenover de poëzie van deze grote dichter. Walter Scott en Byron echter genoten de bewondering die Wordsworth onthouden werd en zelfs Moore werd boven Wordsworth gewaardeerd, zoals, in 's dichters laatste levensjaren, Tennyson.

Er is, in de uiterlijke levensomstandigheden enige - maar dan ook een zeer merkwaardige - overeenkomst tussen William Wordsworth en Albert Verwey. ‘During all the tumult of the great war which for so many years bathed Europe in fire, through all the throes and agitations in which peace brought forth the new time’ - constateert Morley - ‘Wordsworth for half a century dwelt sequestered in unbroken composure and steadfastness in his chosen home amid the mountains and lakes of his native region, working out his own ideal of the poet's high office.’

Maar er is ook en vooral innerlijke overeenkomst. Niet zozeer in de uiterlijke gedaante dan wel in de geaardheid der poëzie. Verwey heeft zich, blijkens enkele vertalingen, steeds sterk tot Wordsworth aangetrokken gevoeld. Met ‘mijn zinnige vriend’ roept hij - in de bundel ‘Rondom mijn werk’ - de Engelse zanger aan en Verwey's poëzie heeft met die van Wordsworth een geestelijke macht gemeen waarop ik reeds vroeger elders - in een bespreking van de dichtbundel ‘De weg van het licht’ -

terloops gewezen heb: de kracht die door Matthew Arnold omschreven werd als ‘healing power’.

In tal van vormen heeft deze kracht van geestelijk herstel in de poëzie van Verwey uiting gevonden. De oorsprong ervan ligt inderdaad in de ‘intellectual beauty’ waaraan de jonge Shelley zijn geestdriftige hymne wijdde, in de passie waarmede door Verwey de ‘geestelijke schoonheid’ wordt beleden en in de

> secret Strength of things
> Which governs thought, and to the infinite dome
> Of Heaven is as a law.

zoals de Engelse dichter zong in zijn groots gedicht ‘Mont Blanc’. Het is zeker geen toeval dat juist deze gedichten van Shelley door Verwey ter vertaling werden gekozen. Hij moet zich in de geest dezer poëzie hebben herkend; deze zal zich aan hem opgedrongen hebben tot hij geen weerstand meer kon bieden en voor de Engelse klanken vanzelf de Nederlandse vond.

De vraag of deze heilzame geestelijke kracht in Verwey's poëzie tot de aesthetische kenmerken van zijn oeuvre gerekend moet worden behoeft nauwelijks te worden gesteld. Het zal niet het geval zijn voor wie het begrip der aesthetiek zeer beperkt opvat, maar in ruimere zin genomen is deze kracht van zuiver aesthetische betekenis, want zij openbaart zich slechts door de dichterlijke eigenschappen van zijn vers, door de dringende vaart van zijn ritme, de indringende toon van klank en rijm en vooral door het altijd grote en grootse spel zijner verbeelding, het ruime, wijde vergezicht dat hij voor ons geestesoog open stelt en de ‘kosmische’ scheppingskracht dezer verbeelding. Albert Verwey redeneert niet over ethische of religieuse problemen en zijn poëzie kan in geen enkel opzicht tot de didactische gerekend worden; hij maakt die problemen, die in hem een levende werkelijkheid zijn, voelbaar en waarneembaar in ritme en beeld. Hij laat ze zijn lezers ervaren als zulk een levende werkelijkheid, hij trekt deze lezers, door middel van de spanning zijner poëzie, binnen de tovercirkel zijner gemoedservaringen. Deze heilzame en helende geestelijke kracht van zijn vers ligt in de religieuse stroom van verbeelding en gevoel, waardoor de bewogenheid van zijn vers wordt beheerst. Wanneer hij in het prachtige gedicht waarmede de

bundel ‘De weg van het licht’ wordt geopend, en dat ‘De Bevrijding’ heet, aldus besluit:

> Zoo werkt één drang in menschen. Wat wij smaadlijk
> 't Verstand van dieren noemen, het instinkt,
> Minder dan 't menschelijk vernuft en blind
> Voor verdre doelen, is in waarheid meer
> Dan al ons denken, is in ons de ziel,
> Niet van ons eng begrensde lijf, maar van
> De heele menschheid. Rustloos, onverstoord
> Als water dropplend, stroomend, nu door weekre,
> Dan hardere aardlaag zich een doorgang banend
> Tot zeeën zwalpende onder 't licht, tot meren
> Diep onder de aarde: zoo vloeit drop aan drop
> Van menschlijke gemeenschap saam en zoekt
> De kortste wegen buitenom 't verstand.
> Water holt bergen uit, stort rotsen neer,
> Vuur vindt een uitweg, woud en stad en vloot,
> Doorlaaid van vonken, barnen in 't heelal.
> Zoo ook die aandrang. Zeden knaagt hij uit,
> De vorstendommen breken en de waan
> Van volken bloedt en brandt op land en zee.
> Alles om de eenheid. Als een zacht geloof
> Dat ramp noch dood vreest, op brandstapels zingt,
> Zoekt hij de kortste wegen. Recht naar de eenheid.
> Zijn smettelooze wijsheid weet en wil:
> Wij zullen één zijn, buitenom 't verstand.
> *Instinkt dat liefde is! Met welke andre naam*
> *U te benoemen, ijzren pijl, geschoten -*
> *De goddelijke Schutter, loodrecht staande*
> *Op de uitkijktoren van 't heelal aanschouwde*
> *Zijn doen, verder dan tijden, hief en spande -*
> *Geschoten alle ruimten door, ondanks*
> *Dood en Materie; - met welke andre naam*
> *U te benoemen, diamanten straal*,
> *Geklonken dwars door 't duister, dat zijn wolking*
> *Tot vorm en kleur werd, lichaam, leven kreeg*,
> *En zoo u-zelf, gebroken door zijn damp*,
> *Spieglende in eindigheid oneindigheid*!
> *Koning van kataklysmen! want uw roem*
> *Is niet de vrede alleen, maar wisseling*
> *Van zijn en niet-zijn, de gestadige storm*,
> *Die nu een klaarte is, dan een krakend woud*,
> *Een ster boven een afgrond en aanstonds*
> *Die afgrond zelf; de haat ontleent aan u*

Bestaansrecht; wreedheid, valschheid, lust en waan,
De zonden van 't gepeupel, heel de drom
Van vleermuisachtige gebreken wonen
In u mijn huis, mijn kathedraal, mijn hemel,
Die boven alle dingen Liefde zijt.

wanneer Albert Verwey deze verzen schrijft, dan is het zeker niet door middel van de Rede dat hij ons tracht te overtuigen - en hij tracht het ook niet, het geschiedt zijns ondanks - maar het is dit door zijn vers opgeroepen beeld van het universele, het al-enig leven, dat met zijn goed en zijn kwaad verheerlijkt wordt; het is dit al-omvattend leven waarvan de verbeelding recht op ons hart wordt gericht, verbeelding die het weifelloos raakt en doordringt.

Ongetwijfeld kan men verzen als deze beredeneren en paraphraseren en er ethische conclusies uit trekken. Welke echter op zichzelf vrij waardeloos zijn. Want zelden is iemand door leerstelligheid, langs verstandelijke weg verworven, wijs en in wijsheid gelukkig en geestelijk vrij geworden; de wijsheid is slechts langs de moeizame weg der innerlijke ervaring te verwerven. Maar wie de emotie welke door een gedicht als dit wordt verwekt ondergaat, heeft deel aan 's dichters ervaring.

Hij zal die ervaring in tal van schakeringen deelachtig kunnen worden. Hij zal worden doordrongen - o, niet op éénmaal, maar geleidelijk, en door jarenlang contact met de geestelijke drift dezer poëzie - door een levensgevoel dat, weerbaar tegen het ondermijnende en verzwakkende leed, in het wezen der verschijnselen een vrije en creatieve kracht voor geest en hart ontdekt. Het is dit vrije en scheppende element van de wil:

Een op de onsterflijkheid gerichte wil

welke in het levenswerk van Albert Verwey straalt en vonkt, en stàlend straalt, en vonkend in de harten van zijn lezers een louterend vuur verwekt, dat een weerschijn is van en zijn oorsprong vindt in die geestelijke schoonheid, waaraan de dichter zich, een mensenleeftijd lang, met profetisch-visionaire kracht, met priesterlijke geloofsijver en offervaardigheid heeft gewijd.

1 Mei '35.
MAURITS UYLDERT.

Verwey's verdediging van het dichterschap.

Dichter zijn; het dichterschap in zijn betekenis doen kennen; de dichter op elk gebied van geestes- en volksleven gelding verschaffen en verdedigen; aldus de taak die gedurende een halve eeuw het leven van Albert Verwey vervulde.

Het was, en is nog, verre van gemakkelijk om zich in deze bedoeling in te denken, en toch kan niemand Verwey's persoonlijkheid begrijpen, en de ontplooiing van zijn wezen in zijn omvangrijk werk volgen zonder gevoel voor de bezieling die van deze opvatting van het dichterschap uitging.

Tien jaar was Verwey hoogleraar in de nederlandse letterkunde, en bij het einde van deze periode wordt thans dit werk door zijn leerlingen herdacht. Maar ook lang vòòr 1925 werd de vaderlandse letterkunde door Verwey eerst verontrust, maar aldoor gediend. Niet echter met de bedoeling om zuiver objectief mee te werken aan kennis en begrip van kleinere en grotere figuren uit onze litteratuur. Deed hij dit toch metterdaad, en b.v. voor Vondel, Potgieter, Spieghel, zo voortreffelijk dat de vroegere opmerkingen over leke-vergissingen op taalgebied verstomden, toch ontleende al dit werk de verdiensten aan de doelstelling om het dichterschap in die persoonlijkheden te tonen, ten einde door hen heen erkenning en waardering te vragen voor de dichter, niet alleen in 't verleden, maar ook in het heden en de toekomst.

De nederlandse letterkunde was ook niet het enige middel om naar dit doel te streven. Waar ook zijn studie zich heen bewoog, naar Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië en zelfs Finland en Zweden, overal zocht hij dichterfiguren om ze in die bijzonder begaafde menselijkheid uit te beelden. En dat hiervoor geen moeite te veel was, bleek vooral uit de vertalingen. De bundel ‘Poëzie in Europa’ is een bewijs hoe vaak en hoe ver zijn ontdekkingstochten gingen.

Dante's Hel, Vagevuur en Paradijs, Milton's Verloren Paradijs, Shakespeare's Sonnetten, tonen hoe hardnekkig en hoe diep hetzelfde streven gaan kon.

Naast de lust om aan deze, om vorm en inhoud, zo grote gedichten, de spankracht en soepelheid van onze taal te beproeven, stond bij Verwey de overtuiging dat dichterlijke omzetting in eigen taal de zuiverste en diepste, de innigste en de volledigste

verklaring geeft van het dichterschap in zijn hoogste uitingen. Nog een ander gebied dat de letterkunde, vroeger uitvoeriger dan in de laatste jaren, bewerkte, n.l. de studie der versvormen, ondervond Verwey's belangstelling. Met zijn doorwrochte analysen zal elk verder onderzoek rekening moeten houden, doch ook hier weer was het niet de wetenschap die zijn ijver aanvuurde en zijn scherpzinnigheid aanspitste. De diepere natuur van het dichterschap in zijn uitingen door alle tijden en bij alle volken; de kunst in wat gekunsteld mocht schijnen naar voren te brengen, was zijn uitsluitend doel. Minstens even belangrijk als al het voorgenoemde was Verwey's werk, nu niet voor het verleden, maar voor alle levende dichters om hem heen. Dit omvat al wat hij gedaan heeft als redacteur en leider van algemene tijdschriften. Vanaf De Nieuwe Gids, over Tweemaandelijksch Tijdschrift naar de XXste Eeuw en De Beweging heeft Verwey met zware persoonlijke offers en een toewijding, die aan zijn engere medewerkers alleen bekend is, hardnekkig en onvermoeid ernaar gestreefd om voor elk opkomend dichterschap een volkomen vrije tribune te scheppen en in stand te houden. Een vrije, maar ook een wijde tribune, daar hij alle dichterlijke uitingen niet wilde opgenomen zien in een streng exclusieve litteraire groep, maar in de volle breedheid van nieuw geestelijk leven.

Daartoe beperkte zich zijn taak niet. Zowel in een uitvoerige en diepgaande correspondentie met ontluikende talenten, waarin zijn hulp voor velen van doorslaggevende betekenis was, alsook door openlijke bespreking, aanmoedigend en terechtwijzend was Verwey de tuinman der nieuwe nederlandse letterkunde, die elk nieuw plantje met zorg naar eigen aard verpleegde, waarbij ook het wieden van onkruid niet kon achterblijven.

En juist door zijn streven om het milieu van het dichterschap algemeen te maken, en het besef levendig te houden van het deelgenootschap aan een groot geestelijk leven, vond hij steeds de juiste verhouding van het nationale tot het internationale. Vlaamse en Zuid-Afrikaanse dichters stonden hem na, zonder zijn uitzicht te vertroebelen op wat buiten onze volksaard en volkstaal in het dichterschap zich toonde.

Groot waren zijn verwachtingen van zijn vriendschap en bondgenootschap met Stefan George, maar de wording en ontknoping daarvan tonen hoe zeer hij zuiverheid en waarheid van eigen aard door alles heen wist te bewaren.

Ten slotte was Verwey niet alleen de verdediger en de ver-

pleger van elk waar dichterschap, doch hij was van jongs af, en bleef tot heden, zelf een dichter. Dat dit in zijn persoon onverbrekelijk samenging was de bron voor zijn geluk en zijn kracht, waardoor hij ongebroken door lotswisselingen, en ongedeerd door een meer koele dan vijandige houding om hem heen, kon blijven die hij was, en ongestoord zijn eigen ontwikkeling door de verschillende levensfasen voltooien.

Toch moest onvermijdelijk voor wie oppervlakkig en uiterlijk zijn werken waarnam, het misverstand ontstaan alsof hij met het dichterschap als middelpunt van elk groot geestelijk leven, ook het eigen dichterschap aanprees en verdedigde, inplaats van de appreciatie daarvan aan anderen over te laten.

De tijd is nog niet gekomen, om Verwey's omvangrijk dichterlijk werk in zijn geheel te overzien. Wie onder onze tijdgenoten zou breed en diep genoeg zijn om zelfs de poging te wagen? Het is mijn overtuiging dat het misverstand daarvoor niet in de weg zal en kan staan. Integendeel.

Slechts het besef hoe diep, hoe zuiver en hoe gloeiend in Verwey de overtuiging leefde, van de alles doordringende betekenis van elk dichterschap te midden van een ruim geestelijk leven, zal de sleutel verschaffen om zijn volledig werk in de bijzonderheden, de innerlijke samenhang van de onderdeelen, en het uiterlijk verband met het geestelijk leven van een groot tijdperk te gaan zien.

Met opzet schrijf ik: ‘zien’ en niet begrijpen. Want het dichterschap in 't algemeen en dat van Verwey in 't bijzonder is vooral ook zichtbaar maken in beelden, - verbeelden - en wel door een taal die niet alleen zoetvloeiend en harmonieus is, maar naast dat ook nog andere eigenschappen blijkt te bezitten. En wel het vermogen om meer dan het dragen van lege en versleten begrippen, vorm te geven aan wat in onze tijd het wezenlijk levende is.

Eerst dan zal Verwey's betekenis voor ons volk volledig te zien zijn, indien ook zijn gedichten gaan uitwerken, wat zijn andere werkzaamheden reeds deden. Want ook in zijn gedichten, en daarin onmiddellijk, is het streven het dichterschap hoog te houden, opdat het volk zijn eigen stem in zijn eigen geschapen beelden herkent. Daarmee verheft een volk zich tot wat het zijn kan en zijn moet.

IS. P. DE VOOYS.

Vereenvoudiging en hiaat in dichtertaal.

Van verschillende zijden tracht men het laatste jaar ons volk diets te maken, dat er eigenlijk twee soorten Nederlands zijn: de spreektaal en de schrijftaal. Als nog uitzonderlijker wordt dan de dichtertaal beschouwd, die vooral niets met de volksspraak te maken mag hebben.

Het is deze heilloze voorstelling, die de gemoederen der antispellingvereenvoudigers op kookhitte brengt. Een aanslag, door de spreektaal gepleegd op de litteraire taal! Te wapen, gij die uw land en taal liefhebt, tegen de taalbedervers, die zich vereenvoudigers noemen! Uw cultuurbezit wordt bedreigd!

De verwoede tegenstanders van een in de richting van de spreektaal gaande schrijftaal gaan altijd ervan uit, dat de betekenissfeer van woorden statisch is, of hoogstens verlaagd kan worden, kan afzakken. Waarom zouden spreektaalwoorden niet verhoogd, veredeld kunnen worden?

Om een voorbeeld te noemen: ouderwetse mensen zien een ergerlijke vulgarisatie in het toenemend gebruik van jij, je, jou. Tot in de dichtkunst. Dit is alles behalve vulgarisatie, maar een opzettelijk streven hierin de buurtalen en het oude Nederlands gelijk te komen. Je, jij, jou, waarvan de equivalenten in het Frans en Duits een vertrouwelijke verhouding uitdrukken, hebben in het Nederlands van de vorige eeuwen een geringschattende betekenis gekregen. Misschien onder invloed van het werkwoord ‘uitjouwen’, dat met jou wel niets te maken heeft, maar het aanzijn geeft aan voor de hand liggende volksetymologische veronderstellingen. Desondanks herovert ‘jij’ terrein en aanzien. ‘Gij’ ook, en wanneer deze twee vormen het onhollandse, aangeleerde ‘u’ eens uit het nominatief-gebruik zouden kunnen verdringen, zou dit een even grote aanwinst zijn als het herstel van de dialectisch nog levende tong-r, (onder invloed van de in Indië geboren Nederlanders en de inzichten betreffende keelhygiëne) op de plaats van de huig-r.

Is een onderzoek naar de invloed van de vereenvoudigde spelling (systeem Kollewijn) op de ontwikkeling van onze taal, in het bizonder de dichtertaal, reeds mogelijk?

Van de oudere dichters is Verwey de enige, die, met behoud van de spelling De Vries en Te Winkel, de buigings-*n* heeft

laten vallen. In de bundel ‘Het zichtbaar Geheim’, verschenen in 1915 kan men het gaandeweg verdwijnen van de buigings-*n* volgen. Van de generatie, die tussen 1900 en 1915 debuteerde, hebben Nine van der Schaaf en P.N. van Eyck met de buigings-*n* afgedaan; bij de eerste zijn de in tijdschrift verschenen verzen, bij bundeling in ‘Poëzie’ (1919) met de latere in overeenstemming gebracht; ook de bundel ‘Naar het Onzichtbare’ (1929) verwaarloost de -*n*. Bij P.N. van Eyck valt de afschaffing vóór de bundels ‘Voorbereiding’ (1926) en ‘Inkeer’ (1927). Joh. Schotman gebruikte de vereenvoudigde spelling, maar behield de buigings-*n*; echte vereenvoudigers zijn vóór 1934: Henri Bruning, Willem v. Doorn, Anton van Duinkerken, Mea Mees-Verwey, Wies Moens, Paul van Ostayen (†), E. du Perron in al hun werk.

Studie-materiaal voor bedoelde invloed is dus in hoofdzaak het dichtwerk van Verwey, dat ook in veel andere opzichten, als zich over meer dan een halve eeuw uitstrekkende, een monumentaal getuigenis aflegt van de ontwikkeling van onze dichtertaal sinds 1880.

Ik kan hier niet diep op ingaan. Het zou een studie zijn, meer dan genoeg voor enige proefschriften. Ik wil mij bepalen tot een enkel gering onderdeel: de questie van het hiaat.

Wanneer dichters en prozaïsten, met De Vries en Te Winkel grootgebracht en daaraan gehecht, zich tegen invoering van de spelling-Marchant verzetten, doen zij dit op de volgende gronden:

1°. De aanwas van toonloze *e*'s zal toenemen en de welluidendheid eronder lijden, wanneer ‘den’ overal door ‘de’ vervangen wordt.

2°. Afschaffing van ‘der’ en ‘des’ zal een overmatig gebruik van ‘van de’ 's meebrengen en daarvan zal een onvermijdelijke eentonigheid en stijlverslapping het gevolg zijn.

3°. Het vervallen van de geslachtsonderscheiding bij zaaknamen zal ‘haar’ in onbruik doen geraken, en dus de taal verarmen.

Gaan deze bezwaren op voor de dichtkunst?

Ogenschijnlijk bezitten weinig talen zoveel ə-klanken als het Nederlands. Het verleden deelwoord met zijn voorvoegsel *ge*-, de werkwoorden met hun -*en*-uitgang, het uit *die* tot *de* verzwakte lidwoord, de verkleiningsuitgang-*je*, de verbogen uitgang van het bijv. naamwoord in enkel- en meervoud, om maar enige groepen te noemen, zijn voor het Nederlandse schriftbeeld kenmerkend. Maar zijn ze dit ook voor het *klank*beeld, zoals zich dit doet kennen in het gedicht?

Zestig jaar geleden was het aantal ə's zeker niet kleiner dan nu in onze schrijftaal, ofschoon de spelling De Vries en Te Winkel algemeen en consequent werd toegepast. De uitgangen van de verbogen bezittelijke voornaamwoorden en van het onbepaald lidwoord zorgden voor een aanzienlijk contingent. Zij zijn niet bij een spellingwijziging afgeschaft, zij zijn vanzelf verdwenen uit de schrijftaal. Niet geheel. Enkele wetenschappelijke schrijvers maken er nog een stelselmatig, sommige letterkundige een willekeurig, een ‘welluidendheids’-gebruik van. Maar .... het eerst verdwenen zijn zij bij de dichters. Reeds Bilderdijk had bezwaar tegen deze ‘zware’ vormen. Huet, Van Vloten, twee modernen onder de prozaïsten uit de tweede helft der vorige eeuw, gebruiken ze veelvuldig. Bij Multatuli, dichterlijk prozaïst, meer dan een tijdgenoot, vindt men ze zelden; bij Potgieter, in zijn laatste grote gedicht ‘Gedroomd Paardrijden’ zo goed als niet. Dit is zeker opmerkelijk, daar de *brief*schrijver Potgieter de verbogen vormen wel hanteert. Nog opmerkelijker, wanneer men constateert, dat de tachtigers zich in hun eerste gedichten er niet van ontdaan bleken te hebben.

Een versregel als de volgende van Verwey:

> ‘Glanzende liefde in eenen damp van hoon’

zou ongetwijfeld in een latere periode geklonken hebben:

> ‘Glanzende liefde in een damp van hoon’,

daarmee het hiaat voor ‘in’ verkiezende boven de niet meer gevoelde uitgang van ‘een’. Want dit is onbestrijdbaar: een dichter, die, in aansluiting aan de spreektaal, van de verbogen vormen der bezittelijke voornaamwoorden afstand heeft gedaan, kan die niet willekeurig gaan gebruiken zonder altans bij zichzelf de kritiek te voelen opkomen, dat hij de uitgangen als stoplappen aanwendt.

Het is niet onmogelijk, dat juist deze overvloed van toonloze uitgangen heeft geleid tot het voorschrift, dat de ə met de aanvangsklinker van het volgende woord moest samensmelten. Er heeft lang na '80 een ongeschreven code bestaan, die deze samensmelting, welluidendheidshalve, *eiste*. Vandaar het verzet van huidige taal- en spellingverdedigers tegen ‘in de avond’. Zij kunnen, wanneer de *a* met huigslag voor hun oren onaanvaardbaar is, hun toevlucht nemen tot het Vlaams-dialectische ‘navond’. Maar hoe dan met ‘op de aarde’?

Dezelfde verscritici, die ‘mijne ogen’ accepteren, jammeren over ‘de avond’. En nu lijkt mij dit een van de voornaamste veranderingen die in de verstaal van de laatste twintig jaar is opgetreden - in hoeverre deze verband houdt met de afschaffing van de buigings-*n* is nader te bezien - dat jongere dichters en zich verjongende oudere niet huiverig meer zijn voor het hiaat, voor de klinker met huigslag.

In het ouder werk van Verwey (Van de Liefde die Vriendschap heet XL) vindt men b.v. ....

> En voor mijn woorden reikt gij me uwen lof.

Hier wordt bij het voorlezen de ene ə verwijderd om een andere in te voeren, met de bedoeling het hiaat vóór de u te vermijden. Is dit welluidender dan .... reikt gij mij uw lof....? In ieder geval toont het tweede geen ‘afzakking in de richting van het vulgaire.’ Het is zelfs klankvoller.

Het is niet een kwestie van taal en klank maar van uitdrukkingsmiddel, van spanning. Voor de spraakwerktuigen van veel Nederlanders - denk aan het hele Zuiden! - is de *h* even onhandelbaar als de huigslag vroeger de dichters voorkwam te zijn. Het is waar, dat de voorbeelden van ‘hiaat’ in de dichtertaal vóór 1910 uiterst zeldzaam zijn. Zij worden dan ook op een bizondere wijze aangeduid.

> .....Voor wie doortogen
> Het heiligé oor -
> Wier wijd-ope oogen
> Zagen het spoor.....
> (Verwey, Verz. Ged. deel I. blz. 279).

In enkele latere gedichten van Verwey treedt spaarzaam hiaat op, maar zonder dat de lezer er opmerkzaam op wordt gemaakt. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het gedicht ‘De Aarde’, van 1917 (Rondom mijn Werk 1890-1923, blz. 112).

> ....Altijd weer naar het ruim van de open hemel....
> Want verlangen, vriendin, is het hart van de aarde....
> ....Zalig te zien, haar bekoorlijke land, in zijn vaart door de ether.

Gebruikt Verwey het afkappingsteken, zoals in het bizonder in de bundels ‘Aarde’ en ‘De Nieuwe Tuin’ vaak voorkomt, maar uitteraard in het dichtwerk na 1915 zelden meer, dan dient dit niet om de ə, maar om de -ən te verwijderen:

> ....Nu heeft een kunstnaar die' ik ken dien stroom....
> ....De stad lag stom in roode' en vuurgen avond....
> ....Veel eenden dreven op de' omheinden vloed....

Waarom in de eerste regel de *n* van *dien* verwijderd wordt, is niet duidelijk; daar samenvloeïing niet plaats vindt. Waarschijnlijk om de herhaling van *dien* te vermijden.

Het laten ineenvloeien van ə met volgende klinker blijft dus voor Verwey het natuurlijke procédé, zoals ook blijkt uit wat hij zelf in het Leidsch Dagblad (overgenomen in Vereenvoudiging van 7 Juni 1934) geschreven heeft:

'Nu dit punt, de afschaffing van de buigings-n, met zooveel hartstocht besproken wordt, wil ik wel eens zeggen, wat daaromtrent mijn ervaring is. Dit moge zijn nut hebben voor een bepaalde groep van de bestrijders: de schrijvers in vers en proza.

Zij zeggen dat die *n* zulk een groote waarde heeft als stijlmiddel, dat zij als vloeiende verbindingsletter de volzin welluidender maakt. Ik was vroeger ook van die meening. Wie mijn geschriften van twintig, dertig jaar geleden leest, zal zien dat ik er rijkelijk gebruik van maakte. Daarna ben ik begonnen haar weg te laten, zooals vroegere schrijvers van 't vloeiende "hetzelve, eene, mijnen" afstand hadden gedaan. Ik ondervond er geen nadeel van. Niet in het proza, dat ik nu nader aan het dadelijk spreken brengen kon. Ook niet in het vers, dat dichter kon worden, minder klanklooze silben te verwerken kreeg en *veelvuldiger de klinkers kon laten samenvloeien*[1]. Toch ben ik niet fanatisch te werk gegaan. Ik heb mij een paar jaar de tijd gegund om al de "gevolgen" die het weglaten voor mijn stijl had te beproeven, en, als die weglating mij schadelijk bleek, erop terug te komen. Als mijn medeschrijvers die nu zoo hevig voor het vasthouden aan de *n* opkomen, eens een soortgelijke proef namen, zouden zij waardevolle ervaringen opdoen. Zij zouden zien, dat onze taal met haar eindeloos aantal van klanklooze *en*-uitgangen, geen behoefte heeft aan dit opzettelijk vasthouden, en dat wij blij mogen zijn er een voorraad van kwijt te raken. De buigings-*n* moge door linguïsten bemind worden om haar functioneele waarde, de spraakmakende gemeente heeft er mee afgerekend en voor de schrijvers werd zij een cliché.'

Dichter en spraakmakende gemeente reiken elkaar de hand. Kloos, die reeds in 1889 (De Nieuwe Gids van 1 Dec., blz. 290) Verwey, na diens 'afval' een gemakkelijke en groeiende populariteit voorspelde, merkte toen al enigszins spijtig en laatdunkend op: 'Hollandsch is ook zijn gebruiken van onomwonden

1) Cursivering van mij, M.M.V.

zegswijzen en de krachtige volkstaal, waar onze oude kluchtspeldichters zooveel applaus mee hebben verdiend.'

Misschien is dit niet alleen Hollands. Lascelles Abercrombie, dichter en hoogleraar als Verwey, zegt in zijn 'The Theory of Poetry' hetzelfde met betrekking tot het Engels:

.... 'It follows that the words in common use will be the really poetic words; for constant use in connexion with perpetually varying action keeps them electric, charged with a plenty of secondary meanings .... Of course, poets will always delight in rare or archaic or even dialect words - in anything which may increase the range of expression and give it some desired peculiarity. But it is the common words that have the finest triumphs in poetry, because they necessarily have the greatest suggestive power behind them. And we can see now how dangerous it is for poetry to develop a language of its own; when, at any rate, the select conventionally poetic vocabulary tends to consist of words withdrawn from the rough and tumble of everyday speech. For it is everyday speech, with its innumerable slight variations in usage, that keeps a word alive with poetic power'....

Wat deed de heden-ten-dage als dichter-bij-uitstek gehuldigde Gerbrand Adriaensz. anders dan de volkstaal laden met poëtische energie?

Vooral bij samenstellingen met on-en -heid of -baar en -lijk kunnen naar willekeur overvloedige ə-lettergrepen verwijderd worden: het onvolkoomne, weeldrigheid, sterflijk; zelfs de lettergreep -baar kan geëlimineerd worden - een veel voorkomende eigenaardigheid van Verwey, die men ook vindt bij Bilderdijk en zijn school:

'ondelgbre schuld', onmiskenbrer dan hun Val. (Verwey, Het Lachende Raadsel).

Wie aan dit uitwerpen van toonloze lettergrepen geen behoefte voelen - of liever: voelden - zijn de Zuid-Nederlanders. Gezelle voert ze opzettelijk in: mane, zonne, bloeme en de tweesilbige vorm van de eerste persoon presens-indicatief van de werkwoorden, die bij ons alleen voor conjunctief- gebruik dient.

> Ik ben een blomme en bloeie voor uw oogen ....

en bij Van de Woestijne, die arremen en erbarremen en arrebeid schrijft, vindt men:

> ....Hoe drage ik zelfs een zorge om zuivrend-sterken nijd?

In deze laatste regel is de ə slechts schijnbaar ingevoerd, ofschoon deze schrijfwijze wel een sterke verbinding tussen de woorden onderling te weeg brengt. Men leze maar eens hardop en vergelijke met:

..... Hoe draag ik zelfs een zorg om zuivrend-sterken nijd?.....

Hiaat zal men dan ook bij deze dichters tevergeefs zoeken. Wil dit zeggen, dat de tweesilbige vormen in het dialect, dat ze gebruiken levend zijn, of dat zij een vast dichterlijk voorschrift volgen? Hoe het zij, in de taal van de Vlaamse jongeren, die aansluiting zoeken bij het Noord-Nederlands, hebben ze afgedaan en het hiaat is daar even gewoon als in het Noorden.

Van 1919 is de bundel ‘Late Lente’ van Hélène Swarth, die uitdrukkelijk door puntjes op de ə aanduidt, wanneer zij een hiaat bedoelt:

Nu smelt in jë oogen het boozë ijs,
Maar je wil er niet geven jë oogen hun eisch (LXV)
.....Ik draag mijn liefdë als een amulet.... (LXXVI)
.....Mijn vreugdë-Englen en mijn smart-demonen .... (XX)

Jongeren geven niet meer het hiaat, maar wel, en op verschillende wijzen, de afkapping aan:

.....Want wij zijn schoon, die onder 't juk gaan tot
De avond ons de kracht neemt die ons joeg ....
(Nine van der Schaaf, Naar het Onzichtbare).

.....De avond komt gedempt, gehuld in dampen ....
.....Nu wil de eeuwige zwerver overvaren ....
.....Alleen, laag aan de aarde, tracht te branden ....

Deze regels zijn ontleend aan John Ravenswood: Oost-Azië, van Slauerhoff, een dichter, die het hiaat in zijn vers een natuurlijke functie laat vervullen. Wanneer hij samenvloeïing beoogt, duidt hij dit aan door een boogje:

.....Uit het geboomte⁀aan de⁀oever snort een pijl....

Met dit boogje werkt reeds veel eerder en veelvuldig Van Eeden, die overigens het hiaat niet gebruikt, en in veel mindere mate Dèr Mouw, die het echter hoofdzakelijk gebruikt om een *h* of *w* of *i* te verzwakken:

....Naar druipsteengrot van koele⁀herinnering....
.....Hield uiteengestormd door vloeien de Goden ....
(Brahman passim)

Een ander weer, bij wie hiaten schering en inslag zijn, drukt de saamvloeïing uit door het afkappingsteken:

....En je ogen spraken tot mijn ogen, ...
En toen knield' ik aan je voeten neer ....
(Gerda van Beveren, Stem van het Hart).

Dit lijken kleinigheden. Maar het karakter van het vers wordt er door gewijzigd. Het aanzetten van de klinker na de ə geeft een zekere nadruk, die de ritmiek beinvloedt. Er komt een staccato in, er is een afwenden van het Franse vers en een naderen tot het oud-Germaanse en de voortzetting daarvan, het Engelse; de ritmiek wordt sterker ten koste van de melodie.

Dit is niet anders dan men het vers van Verwey verweten heeft: dat het de melodie opoffert aan de ritmiek. Toch ligt dit, als we de uitspraak voor sommige gedichten uit sommige perioden als juist erkennen, bij hem niet aan het invoeren van hiaten, die, ik herhaal het, ook nu nog in zijn dichtwerk zeldzaam zijn. Eerder aan de overvuldheid met klinkers en medeklinkers, het ontbreken van vele korte en toonloze lettergrepen, een bijna afwezigheid van de ə. Welke dichter durft zozeer de ‘zoetvloeiendheid’ verwaarlozen ter wille van de uitdrukkingskracht?

.....Heb ik dan 't wereldkluwen nu ontwonden?
O neen. Maar toonde als lachend raadsel aan:
Dat schoonst en vrijst zijn wie het vastst gebonden
De wereldwindingen ten einde gaan.

Dit *vastst* moge nauwelijks uitspreekbaar zijn, het suggereert ten sterkste de gedachte van nooit-weer-los-te-zullen-laten. Wat merkt Abercrombie hieromtrent op? ‘But whether the result be pleasant or not, euphony may be deliberately violated in poetry, if something expressive is to be gained. Browning, for instance, often chose to force on us the expressive sound of his syllables by downright cacophony .... The tongue has to walk delicately there, for fear of tripping among those jostling consonants and abrupt vowels. But the very absence of euphony compels us to notice how vigorously the sound of the words suggests the washing of seawater.... The main question is not of pleasant but of expressive sounds.’ (blz. 157-159).

Wie de hiaten zowel als de ə's beperken wil - en hiernaar streeft het vers van Verwey, een dichter die als geen ander - Gorter, die hem daarin navolgde en in onderdelen de maat te buiten ging,

niet uitgezonderd - zijn leven lang met de taal geëxperimenteerd heeft en die er in slaagde, zonder gebruik van de buigings-*n* Dante's Comedia met behoud van het oorspronkelijke maat- en rijmschema in Nederlandse verzen over te brengen - (maar hij zou dit niet gekund hebben, als de conjunctiefvorm van het werkwoord niet nog levend voor hem geweest was) - vindt middelen te over om deze te vermijden.

Men moet niet menen, dat de dichters noodgedwongen het hiaat aanvaarden, waar het door wegvallen van de buigings-*n* ontstaat. De vraag zou eerder gesteld kunnen worden, of niet *die* dichters tot de vereenvoudiging overgaan, bij wie het hiaat in de ritmiek al een rol speelt. En of het niet ook een soort hiaat is, wanneer men twee gelijke klinkers als laatste en eerste van een woord op elkaar laat volgen:

....Leg nu uw ziel, dat moede kind, ter rust ....
Van de Liefde die Vriendschap heet XX.

....Ik sta aan 't graf als jij eens aan mijn wieg ....
Nijhoff, Aan een graf.

De ə is tenslotte ook een gesloten klinker, en verschilt niet principieel van de andere.

Een onderzoek hiernaar zou mij echter al te veel op zijwegen voeren en dit bestek geheel te buiten gaan. Mijn greep uit het materiaal is uiterst beperkt: om tot een bewezen conclusie te kunnen komen, zou men niet te hooi en te gras een enkele bundel van een enkel dichter moeten nemen, maar de voornaamste in hun voornaamste werk vergelijken. Nijhoff b.v. heeft in zijn pas verschenen ‘Nieuwe Gedichten’ vijf hiaten, die alle in hetzelfde gedicht ‘Awater’ voorkomen, een vers, dat naar stof en behandeling en ritmiek geheel apart staat, met zijn strofenbouw op e - a - o - ei (ij) - oe - ie - ou (au) - u. Ze hebben met de vereenvoudigde spelling niet te maken, want Nijhoff past die toe, zonder zich aan het door de commissie-Marchant beperkt gebruik van de -*n* te storen.

Het zijn:

.....Uw goede oog moet zich dit werk toe keren ....
.....De avond blauwt, hij komt er weer vandaan ....
.....De cigaret die in de asbak gloeit ....
.....wil zeggen, dat hij van de eer afziet ....
.....de Oriënt-express; nog minder deelt ze uw jubel....

Ook Marsman, die zelfs de verbogen uitgangen van het bez. vnw. geenszins heeft opgegeven, kent het hiaat als natuurlijk:

> .....rakelings scherende onder de wolken,
> .....springen wij verende over ravijnen; kolken
> van duister, afgrondlijke angsten, branden
> daaronder .....
> (Paradise regained, 3de druk, Sneeuwstorm).

Hier kan men menen, geen hiaat voor zich te hebben, maar een caesuur. Het is duidelijk, dat het onregelmatige vers, het weinig metrische eerder openstaat voor ‘herademing’ dan de metrisch vloeiende versregel, vooral als die samenvalt met de volzin.

Nog minder invloed van de spellingwijziging kan men aannemen bij de archaïserende Gossaert, wanneer hij hiaten aanwendt:

> .....De engheid van zijn kooi met drift'ge schreden meet ....
> .....In de onzichtbre kooi van wellust en van smart ....
> (De Boulevardier)
>
> .....En ik voelde, beangstigd, de angstige klem ....
> (Encore)

Er is er nog één in dit vers en nog drie in het gedicht ‘Discedit Nebula’. Verder leveren de ‘Experimenten’ er geen op.

Dat afschaffing van de buigings-*n* gebruik van het hiaat niet behoeft te bevorderen, bewijst uit het positieve ook nog het werk van Van Eyck, in wiens bovengenoemde bundeltjes *geen enkel* hiaat voorkomt. Groter invloed *kan* uitgegaan zijn van het gebruik van *je* als bez. vnw. in de poëzie. Alfkappen van *je* doet men minder gemakkelijk dan van *de* en *ze*. Zie het citaat uit Hélène Swarth.

Uit dit alles blijkt wel, dat het hiaat een stijlmiddel is, zo goed als een ander, en één, dat na 1900, onafhankelijk van de spelling, meer en meer toepassing begint te vinden. Voor Noord en Zuid schijnt dit gelijk te zullen worden. Van Ostayen en Moens werken sterk met het hiaat.

Het verbond tussen spreektaal en dichtkunst - en hoe natuurlijk is dit verbond, daar het gedicht toch immers bestemd is om voorgedragen te worden! - heeft in de laatste tien jaren machtige bondgenoten gekregen in de radio, de gramofoon en de sprekende film. Het wil wat zeggen, dat het gehele volk, in de stad en op het land, in alle lagen van de maatschappij, dagelijks toegesproken

wordt in duidelijk verstaanbaar en klankrijk Nederlands. De gunstige invloed hiervan op de omgangstaal is niet te overzien. In plaats van hersenschimmen en nachtmerrie's op te roepen over de verarming van de schrijftaal, behoorde men zich te verheugen over de goede kansen van de spreektaal, die *eindelijk* weer de gelegenheid krijgt naar de geschreven taal toe te groeien en als voedingsbodem voor de dichtkunst een nieuwe waarde te ontwikkelen.

MEA MEES - VERWEY.

Verwey en Vlaanderen.

Een bevoegde pen had voor deze bundel een studie moeten schrijven over de betekenis van Albert Verwey voor Vlaanderen. Iemand die met hem opgegroeid is in de strijd voor een zuiverder literaire vertolking van de Nederlandse levensdrift, welke strijd in het Noorden door de tachtigers, in het Zuiden iets later door de Van Nu en Straksers met gelijke geestdrift werd gevoerd. Over de persoonlijke vriendschapsbanden die Verwey met leidende Vlamingen uit die jaren heeft verbonden zal hier nu niet gesproken worden. Enkel kan worden herdacht wat hij gedaan heeft om de Vlaamse literatuur in het Noorden bekend te maken en, vooral, wat hij door heel zijn scheppende en kritische arbeid heeft bijgedragen tot de loutering ook van de Vlaamse geest.

Een populaire figuur is hij in Vlaanderen niet geworden. Dezulken onder de jongeren evenwel, die meer verlangen dan sensitieve literaire aandoeningen en steeds de behoefte hebben gevoeld aan een historische en sociale verantwoording van hun levensbeeld en van hun literair streven, hebben er in Verwey steeds een meester erkend en geëerd. In de dichter met de mannelijke toonaard, zwaar van gepeinzen en betoverend van gedroom als de Hollandse luchten, - in de essayist met de scherpe blik en het juiste oordeel, de oer-Nederlander, realist, bewogen waarnemer en denker, de erfgenaam van een oude ononderbroken humanistische beschaving.

Als wij denken aan zijn studies over Vlaamse schrijvers dringen drie namen naar voor: Gezelle eerst, de grootste, van wie Verwey wel de baanbreker in het Noorden genoemd mag worden, Streuvels en Van de Woestijne. Streuvels' Vlaschaard verscheen in Verwey's Beweging. Van Verwey is dat gevleugelde woord: als de zon

kon schrijven, zij zou het als Stijn Streuvels doen, en wij bewaren in ons geheugen menige volzin als die over onze duurbare Leie: ‘die breed en stil, met bochten door het schaars-, maar schoonbeboomde Oost-Vlaanderen gaat.’

Tegenover Van de Woestijne stond hij vol warme bewondering, maar toch ook scherp kritisch. Zijn opstel over De Paarden van Diomedes (1913) getuigt daarvan. Zijn verheerlijking van de ‘geest’ - niet het ‘intellekt’ - tegenover de gewaarwording werd ongetwijfeld in Vlaanderen niet genoeg begrepen. Wat Vlaanderen te kort heeft bezit hij in hoge mate. Wij moeten daarom hopen dat behalve zijn gedichten ook zijn proza meer en meer zal gelezen worden door allen onder ons die streven naar bewustwording en ontwikkeling: doel van onze beweging.

EUG. DE BOCK.

Taal en poezie in Zuid-Afrika.

Zolang een *taal* alleen gesproken wordt, terwijl tegelijkertijd *poëzie* als de bloem van de schrijfkunst wordt aangemerkt, kan de vraag opkomen in hoeverre men de eerste zal kunnen ontwikkelen opdat ze bij het voortbrengen van de tweede van dienst zal zijn. De poëzie schijnt dan het resultaat van de opvoeding waaraan de taal onderworpen werd. Zodra evenwel in die taal iemand het woord neemt die overwegend dichter is, gaat men aan de redelijkheid van die beschouwing twijfelen. Die dichter namelijk maakt niet de indruk van te schrijven, maar hij spreekt, en zijn gesproken taal is van poëzie niet onderscheiden. Poëzie - ontdekt men opeens - is niet de bloem van schrijfkunst, maar een bloem van spraak, en nu men dit bedacht heeft, verschijnt de ontwikkeling van een taal tot schrijftaal, en zo naar de poëzie toe, minder vanzelfsprekend. Als een wezenlijk dichter geboren wordt - zo denkt men nu - met wat voor taal ook, zal hij dan niet op het ogenblik dat hij zijn drift onder woorden brengt, een wezenlijk dichter zijn? . . . . . .

Of een taal, welke dan ook, geschikt zou zijn ter uiting van poëzie, is dus een vraag die niet gesteld kan worden. Elke taal is geschikt voor de poëzie van hen die haar spreken.

Albert Verwey: *De Poëzie van Zuid-Afrika*, naar aanleiding van *Oom Gert vertel* van C. Louis Leipoldt.

De ontstaanstijd van Gorter's ‘Mei’.

De vraag is gesteld, of Gorter, toen hij met het schrijven van zijn ‘Mei’ begon, het hele gedicht al in hoofdtrekken voor zich zag, dat wil zeggen, of hij toen alreeds wist wat hij er in zou gaan uitdrukken, en of hij de voorstellingen, waarin hij dat doen zou, de Balderfiguur en het Mei-Balderverhaal, op dat ogenblik al gevonden had. Dat de zin van ‘Mei’ voor Gorter's innerlijk leven grote betekenis moet gehad hebben, zal wel niemand in twijfel trekken. Daaruit volgt echter van zelf, dat Gorter, voorof nadat hij met het schrijven van ‘Mei’ begon, een vrij heftige innerlijke verwikkeling doormaakte, en dat de aanleiding tot en de aard van die verwikkeling in de Balderfiguur en het Mei-Balderverhaal van Boek II tot uiting kwamen en door ons daaruit derhalve ook gekend kunnen worden. Zijn wij geneigd de bovengestelde vraag ontkennend te beantwoorden, en merken wij tussen het Mei-figuurtje van Boek I en de Mei van Boek II ook een zeker verschil op, dan ligt de onderstelling voor de hand, dat de bedoelde innerlijke verwikkeling eerst na de voltooiing van Boek I en voor het begin van Boek II plaats gehad heeft. Hoe het antwoord ook luiden mag, ontkennend dan wel bevestigend, in beide gevallen moeten wij onderzoeken, of de betekenis van de Balderfiguur en de vorm, waarin zij vooral in Balder's belijdenis aan het eind van Boek II uitgesproken is, zodanig zijn dat wij er aangaande de oorzaken van Gorter's innerlijke verwikkeling iets uit leren kunnen, en of het aldus geleerde het waarschijnlijk maakt, dat het optreden van die oorzaken en hun gevolgen na de voltooiing van Boek I gesteld moeten worden. In beide gevallen, ook, zullen wij door zorgvuldige ontleding van Boek I moeten nagaan, of dit boek inderdaad voornamelijk dat product van een spontane fantasie is, dat de gelijktijdige werking van een leidende Mei-Balderconceptie zo niet uitsluit dan toch hoogst onwaarschijnlijk maakt. Maar voor alles moeten wij zien, wat aangaande de tijd waarin, het tempo waarmee Gorter zijn ‘Mei’ schreef, en de onderbrekingen die zich daarbij al of niet voordeden geweten kan worden, en of dit reeds a priori hetzij een bevestigend, hetzij een ontkennend antwoord op de gestelde vraag wettigt. Het onderzoek naar en het beoordelen van die feitelijke gegevens, dat deze bijdrage zich ten doel stelt, heeft dus belang, niet alleen

voor de feiten-geschiedenis van de Nieuwe Gidsbeweging en haar voornaamste deelnemers, maar ook, en in de eerste plaats, voor het goed begrip, èn van de ‘Mei’ zelf, èn van zijn betekenis voor de innerlijke ontwikkeling van zijn dichter.

Toen Gorter in 1916 een nieuwe uitgave van zijn gedichten maakte en achter de verschillende delen hun ontstaanstijd aangaf, plaatste hij achter ‘Mei’ de jaartallen ‘1886-1889.’ Boven de eerste bladzijde van het door Brandt Corstius doorgekeken, door Mevr. Langeveld-Bakker al uitvoeriger bestudeerde handschrift, staat 18 April 1887 geschreven. Wie, als de laatst genoemde, de aan het begin van dit opstel gestelde vraag liefst ontkennend beantwoordt, wie dus gelooft dat Gorter, toen hij met Boek I bezig was, nog niet wist wat de voortzetting hem brengen zou, zal niet gaarne beide deze door Gorter gegeven datums als begindatums erkennen. Zijn zij dat, dan zouden zij immers slechts aldus verklaard kunnen worden, dat de vroegste - 1886 - het jaar aangeeft waarin de dichter aan zijn gedicht was begonnen te denken, en dat de tweede, boven het handschrift zelf voorkomende, de dag noemt waarop het schrijven van het gedicht een aanvang nam. Het wordt dan reeds geloofwaardiger, dat aan het schrijfbegin een conceptietijd voorafgegaan is, die het in een ontkennend antwoord vooronderstelde karakter van Boek I echter onwaarschijnlijk maakt. Wij zien dan ook, dat Mevrouw Langeveld, de datum 1886 niet in twijfel trekkend, een vroeger schrijfbegin dan 18 April 1887 mogelijk stelt en tot staving daarvan de andere mogelijkheid oppert, dat Gorter, onder het schrijven merkende dat zijn gedicht lang zou worden, op 18 April in een schrift overschreef wat hij tot dan op losse blaadjes gedicht had. Het schrijfbegin zou aldus werkelijk in 1886 geplaatst kunnen worden, zonder dat de gedachte aan een conceptietijd daardoor naar voren gebracht werd. Waarom 1886 ‘toch niet het jaar waarin hij (Gorter) het eerst aan zijn gedicht begon te denken’ ‘zal bedoelen uit te drukken,’ zegt zij overigens evenmin, als zij voor haar onderstelling aangaande 18 April 1887 iets feitelijks aanvoert.

De datum 18 April 1887 is met andere inkt dan Boek I zelf geschreven, de zelfde waarmee Gorter boven dit boek een I en boven in schrift 3 ‘Derde deel’ schreef. Daar geen reden bestaat waarom hij aanzienlijk later, misschien pas nazomer of vroegherfst 1888 boven zijn handschrift de datum geschreven zou hebben, waarop hij met het *over*schrijven van zijn gedicht begonnen was, vervalt de verschuiving van het schrijfbegin naar 1886 van zelf,

en blijft reeds hierom het waarschijnlijkst, dat het schrijfbegin 18 April 1887 plaats had. Door een ander gegeven wordt deze onderstelling zekerheid. Behalve het door Mevr. Langeveld bestudeerde handschrift van drie zwarte schriften, hier verder A genoemd, heeft Mej. J. Clinge Doorenbos nog een aantal blaadjes handschrift op briefpapier, die een flink stuk van Boek I en enkele passages van Boek II bleken te bevatten en waarvan ik hier verder als handschrift B spreken zal. Het begin van Boek I is in B aanwezig. De tweede regel luidt daarin:

> Ik wilde dat dit lied klonk als 't gefluit

De met ‘Blauw dreef de zee’ beginnende eerste passage van Boek I na de inleiding, die in de gedrukte tekst en in A het beeld van de ‘golven als witte rammen met trossen schuim en horens op den kop’ heeft, staat in B aldus:

> golfleeuwen loopend in groen haar, wit schuim
> sproeide en ziedde op de ruggen, het ruim
> kookte het zuchten en de lucht liep vol
> gebroken waterbellen, het zeehol
> golfde van doffe klokken, een gerucht
> of uit een Noorsch woudhol een bergreus zucht(?)[1)]

De eerste bladzij van B heeft, in fijn kriebelschrift, de datum 23 April '87. Het interessante van B is nu, dat, terwijl zijn datum later dan die boven A is, de tekst er aanvankelijk, en zo in de aangehaalde passage, in een vroeger stadium verkeert dan hij in A doet. Het is uitgesloten dat Gorter, na op 18 April zijn definitieve lezing van het begin hetzij geschreven hetzij overgeschreven te hebben, op 23 April voor vriend of verwant een onrijpe, terecht verworpen lezing van vóór 18 April overgeschreven zou hebben. Eerst na 23 April, dus, is de definitieve lezing van deze passage tot stand gekomen, moet het overschrijven van die definitieve lezing in A begonnen zijn. Wat B betreft, welks losse passages blijkens een paar onderschriften voor iemand bestemd waren, de omvang van zijn eerste blaadje zowel als de toestand van zijn tekst sluiten zo goed als uit, dat Gorter alles wat het bevat op één dag, namelijk 23 April geschreven zou hebben. Alles wijst er

1) Het vraagteken achter ‘zucht’ is van Gorter zelf. Niet geheel zonder betekenis is, dat de herinnering aan de Noorse mythologie, in de gedrukte tekst wat Boek I betreft op enkele niet ter zake doende sprookjesmotieven na geheel afwezig, in Gorter blijkens deze regel reeds bij de aanvang van ‘Mei’ werkzaam was.

dus op, dat hij 18 April 1887 aan zijn ‘Mei’ begon te schrijven, dat hij het tot dan gedichte op 23 April voor iemand overschreef, dat hij het eerst later de voor-definitieve lezing van A gaf, deze vervolgens in het eerste schrift van A overschreef en daar nog weer later het cijfer I en de datum 18 April 1887 boven plaatste. Duidt de laatst genoemde datum de dag van het schrijfbegin aan, dan kan Gorter bij de latere opgave van 1886, als wij die waarde toekennen, uiteraard slechts aan de conceptie gedacht hebben. Op haar zal ik straks echter nog even terugkomen.

Tussen 18 April 1887 en 15 November 1888 liggen 19 maanden. De eerste vraag is nu, hoe het schrijven van het gedicht over deze 19 maanden verdeeld moet worden. Het kardinale probleem van de overgang tussen Boek I en Boek II, hierboven reeds aangevoerd, is in die ruimere vraag al begrepen. Dat tussen deze twee boeken een zeker tijdsverloop gelegen heeft, is zeker. De dichter zelf zegt het in de inleiding tot Boek II, waar hij over het ‘hernemen’ van zijn ‘schalmei’ spreekt. Duidelijker nog in de geschrapte vroegere lezing van die verzen, die A bewaard heeft:

> Zie ik wil nu mijn cither en schalmei
> nemen, want al het werk is nu voorbij.

Terwijl wij in A behalve de twee genoemde nog uitsluitend de datum 30 September '87 aantreffen - onder de passage over April's uitvaart, op blz. 23 van de latere uitgaven - heeft B er nog drie andere. Onder ‘Van Mei, zoolang zij in het leven was’ (blz. 14) staat: ‘Zandbergen 17 Aug. '87.’ Onder ‘Het water spoelt onder een lage ster’ (blz. 16) staat: ‘27 Aug. Zandb.’ Onder ‘In 't blauw, al had ze bloemen uit het graan’ (blz. 26) staat 9 Oct. '87 (het cijfer ietwat onduidelijk). Boek I beslaat 55 bladzijden druks. Daarvan had de dichter er op 9 October, in ruim 5½ maand, dus pas 22, dat is twee vijfde geschreven. Het tempo waarin hij Boek I dichtte was derhalve vrij langzaam. In de ruim 13 maanden dat hij nog schrijven zou, had hij drie vijfde van Boek I, en al de 130 bladzijden van Boek II en III nog te dichten. Bovendien moet tussen Boek I en II een tijdsverloop gelegen hebben, door duur of oorzaak belangrijk genoeg om de dichter na zijn einde het gevoel van bevrijding te geven, dat hem de later geschrapte regel uit de inleiding tot Boek II in de pen gaf. Richten wij, daar Gorter zelf ander ‘werk’ - en een werk dat nu geheel voorbij was - als de oorzaak noemde waardoor zijn dichten korte tijd stilgelegen had, of althans be-

lemmerd geweest was, onze blik nu op zijn persoonlijk leven, dan vinden wij daarin als enige mogelijke zodanige werkbron zijn doctoraal examen op 3 Mei 1888[1]. In ongeveer 5½ maand had de dichter niet meer dan twee vijfde van Boek I geschreven. Had hij in het zelfde tempo voortgedicht, dan zou hij voor de voltooiing van Boek I nog 8 maanden nodig gehad hebben. Dat tot 3 Mei 1888 nog slechts zeven maanden beschikbaar waren, en hij blijkens zijn inleiding tot Boek II enige tijd voor zijn examen waarschijnlijk in het geheel niet gedicht heeft, sluit in dat hij zijn tempo na 9 October zelfs nog min of meer versneld moet hebben. In geen enkel opzicht, derhalve, kan het bevreemden, zo hij op 3 Mei 1888 nog niet meer dan Boek I van ‘Mei’ had kunnen voltooien. Evenmin, zo de bevrijding van zijn studie hem in dezelfde mate tot dichterlijke voortvarendheid prikkelde als zijn studie hem voor zijn examen in zijn dichten geremd had. Die voortvarendheid was inderdaad zo groot, dat hij de hele rest van zijn gedicht nu in bijna zeven en een halve maand afschreef.

Voor de onderstelling van een tijdsverloop tussen I en II, waarin een voor de rest van het gedicht beslissende innerlijke verwikkeling plaatsgehad zou hebben, laten deze uitkomsten geen plaats. Het tijdsverloop, waarvan de inleiding van Boek II gewaagt, kan hiervoor niet lang genoeg geweest zijn. Wat meer zegt: de dichter zelf heeft geen twijfel bestaanbaar gelaten, dat alleen andere arbeid hem geremd had, en het karakter van die arbeid maakt dit ook verklaarbaar. De onderstelling, dat de conceptie van de Balderfiguur en het Mei-Balderverhaal aan Gorter's schrijfbegin voorafging, wordt er reeds sterker door. Wenst men, daar het ons nu om datums te doen is, ook nog enig antwoord op de vraag, of, mocht uit de ‘Mei’ een aanleiding tot het schrijven van ‘Mei’ opgemaakt kunnen worden, ook die aanleiding wellicht aan een datum verbonden is, en deze datum op een conceptie van het hele gedicht voor het schrijfbegin, dan wel op een conceptie van Boek II na het voltooien van Boek I, d.w.z. na 3 Mei 1888 duidt, dan wil ik er op wijzen dat, zoals de Mei van Boek I Gorter's persoonlijke belichaming is van wat hij zelf met Verwey's Meifiguurtje uit ‘Rouw om het Jaar’ en met Verwey's Persephonefiguur gemeen had, zo de Balderfiguur, de beslissende, van Boek II, laatste bladzij, *niet* onder de invloed van Verwey's Cor Cordiumfiguur staat, maar die Cor Cordiumfiguur *is*, - die

1) Prof. A.W. de Groot dank ik Gorter's academische datums.

figuur is, namelijk, zoals Gorter haar begrepen had, en in die dogmatische doortrekking van het door hem in haar begrepen beginsel tot zijn uiterste consequenties, waarin zij voor hem een onafwijsbaar om oplossing vragend persoonlijk probleem werd. Verwey's ‘Cor Cordium’ was Augustus 1886 in De Nieuwe Gids verschenen. De diepe indruk van het feit, dat de verwante en bewonderde jonge dichter van het Meifiguurtje in ‘Rouw om het Jaar’ en van ‘Persephone’ zich tot de dichter van de ‘Cor Cordium’ figuur ontwikkeld bleek te hebben, zie ik als de onmiddellijke aanleiding tot die innerlijke verwikkeling in Gorter, waaruit beide zijn eigen Mei-conceptie en zijn conceptie van Balder voortkwamen, en die met de afwijzing van Balder en met de nu bewuste aanvaarding, èn als levens- èn als poëziebeginsel, van wat Mei voor hem betekende eindigde. Als levensbeginsel, gelijk, reeds in Boek I, blz. 14 het omschrijft; als poëziebeginsel, gelijk geschrapte regels van blz. 52 het uitdrukken, waar Mei, ook na haar heengaan ‘altijd toch bij mij’: ‘geen Mei meer, maar de groote vrouw, mijn Muze’ heet.

Ook wanneer de ontleding van het gedicht niet leerde, dat Gorter's afwijzing van Balder toen hij Boek I schreef reeds voldongen was, zou de onweerlegbare betekenis van ‘Cor Cordium’ voor ‘Mei’ voldoende zijn om ons te doen denken, dat niet dit of dat van omstreeks Mei 1888, bijna twee jaar later, maar de nijpende indruk van ‘Cor Cordium’ bij zijn verschijning, de innerlijke verwikkeling veroorzaakte, waarvan Gorter ons het verloop en de betekenis in zijn ‘Mei’ heeft willen vertellen. Zijn eigen latere opgave van dat zelfde jaar 1886, waarin ‘Cor Cordium’ verschenen was, als begindatum voor ‘Mei’ wordt hierdoor als juist en zinrijk bevestigd. Voor het begin van ‘Mei’ 1886 opgevend, noemde Gorter de datum, die voor zijn eigen ontwikkeling het belangrijkst geweest was. De aan die opgave van 1886 gelijktijdige vermelding van 1889 als einddatum, ten slotte, heeft tegenover die van de begindatum geen betekenis en haar verklaring levert geen moeilijkheid op. Dat de tekst in A nog op talrijke punten van de definitieve lezing afweek, dat - dank zij allicht Gorter's nu zo voortvarende dichtdrift - Mei's in Boek I voorspelde tweede ontmoeting met de stroomnimf bijvoorbeeld ontbrak, eiste, ook na 15 November, een zekere arbeid, die zeer gemakkelijk nog tot in 1889 kan hebben geduurd.

21 April 1935.

P.N. VAN EYCK.

De spotkoning.

Onuitwisbaar in de herinnering der mensheid staat de lijdende Christus, Jezus met de doornenkroon, gelijk de Romeinse soldaten met hem als spotkoning hun spel dreven.

We mogen aannemen, dat dit spel niet een toevallige wreedkluchtige inval van een der soldaten was, maar een spel, dat de soldaten meest allen kenden uit hun land, zodat Jezus hier voor hen de plaats van saturnaliënkoning innam en zij een ‘half heilige, half boertige, tot spel geworden oude ritus’ met Jezus uitvoerden[1)].

Het is in ons land Prof. Böhl geweest[2)], die gewezen heeft naar de publicaties van Zimmern, die de wortels van deze gebruiken terugvond in de ritus van het Babylonisch Nieuwjaarsfeest. Böhl wees reeds op de betekenis er van voor de ontwikkeling van het spotkoningmotief in de literatuur.[3)]

Zimmern[4)] citeert fragmenten van Berossus bij Athenaeus, waaruit blijkt, dat men in Babylon een Sakaiafeest kende, een feest van vijf dagen, waarbij de slaven hun heren mochten gebieden, terwijl één slaaf met een koninklijke mantel werd bekleed. Bij Dion Chrysostomos, Orat. IV 67 lezen we, dat bij de Perzen op het Sakaiafeest een der ter dood veroordeelde gevangenen op de koningstroon werd gezet, die gedurende het feest het koninklijk gewaad droeg, door ieder moest worden gehoorzaamd, terwijl hij vrij zijn lusten kon bevredigen. Aan 't eind van het feest werd hij opgehangen. Ook een Babylonische kroniek gewaagt van een plaatsvervanger naast de koning. Eenmaal moet zelfs de tuinman Ellil-bâni langs deze weg zich voor goed op de troon hebben gevestigd.

1) zie Nathan Söderblom. Het lijden en sterven van onzen Heere Jezus Christus Zeist 1930, pag. 266 e.v. Zie lectuur over de Saturnaliënfeesten opgegeven bij Heinrich Zimmern. Zum Streit um die ‘Christusmythe’ Berlin 1910, pag. 64.
2) Dr. F.M.Th. Böhl. Mimus en drama op het Babylonische Nieuwjaarsfeest. Stemmen des Tijds XII, pag. 42 e.v.
3) vgl. ook Prof. Dr. G.v.d. Leeuw. Wegen en grenzen, Amsterdam 1932, pag. 27 e.v.
4) H. Zimmern. Zum Streit um die ‘Christusmythe’, pag. 39 e.v.

De publikatie van enige Babylonische teksten, die een vrij uitvoerig verslag geven van de feestgebruiken bij het Nieuwjaar en aan deze cultische gebruiken hun mythologische achtergrond geven, gaf Zimmern aanleiding tot enige studies, waarbij de spotkoning weer ter sprake kwam.[1)] De mythe van de lijdende, in de duistere 'berg' gevangen en later weer bevrijde god Bel-Marduk vindt een uitvoerige paralel in de riten van het Nieuwjaarsfeest en het merkwaardige daarbij is, dat de koning - die de plaats van de god inneemt - naast zich krijgt een misdadiger als plaatsvervangend spotkoning. In de samenspraak tussen de koning en de slaaf (de echte koning) hoort de (schijn)koning tenslotte zich de woorden toevoegen: 'de nek breken, ja u de nek breken en u in de rivier werpen, dat is goed.'

Dit onderdeel van het rituele nieuwjaarsspel is ongetwijfeld populair geweest, en leefde, losgemaakt van de cultus, voort.

De jaarwisseling, de wisseling der seizoenen, werd voortgezet in de spelen van Zomer en Winter, van Meikoning enMeikoningin, waarvan bij ons niet meer dan een woordenduel over de voortreffelijke kwaliteiten van de verschillende jaargetijden overbleef.

In de geschiedenis van Damocles en het hem bedreigende zwaard vinden we de saecularisatie van de schijnkoning terug. Hier voegt zich bij het motief nu een moraal. Damocles moet leren, dat aan de hoogste eer ook het grootste gevaar verboden is, een moraal, die in Langendijk's Krelis Louwen nog hoofdmotief is.

In al deze gevallen is echter de spotkoning zich bewust, dat hij *spot*koning, plaatsvervangend koning is. Al heel oud is de toevoeging, dat de koning onbewust is van het spel, dat met hem wordt gespeeld. In dronkenschap opgenomen, ontwaakt hij in onbekende, weelderige omgeving en daar doet men hem geloven, dat dit juist zijn gewone omgeving is, en dat alles wat hij zich van vroeger herinnert, waanvoorstelling is. Als hij eindelijk zover is, dat hij het aanvaardt en hij zich overgeeft aan de vreugden van zijn nieuw bestaan, wordt hij opnieuw dronken en in zijn slaap teruggebracht in zijn oude, armoedige omgeving. Hij weet niet beter, of hij heeft gedroomd en is tijdelijk opgenomen geweest in de hemel.

1) Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Leipzig 1918. Zum babylonischen Neujahrsfest II (Een eerste art. verscheen in dezelfde reeks 1906.)

De oudste verhalen van deze aard zijn in de bouddhistische literatuur te vinden: een verhaal, dat zeer grote gelijkenis vertoont met de vertelling uit de Duizend en een Nacht en uit de kroniek van Filips van Bourgondië, trof ik aan in een verzameling vertellingen, die in de 3de eeuw na Christus uit de Indische literatuur in het Chinees zijn bewerkt.[1)] Het verhaal vertelt van een bodhisattva, die een goed koning is en zijn volk wil uitleggen, dat de geest een lichaam kan verlaten en een nieuw bewonen, en dat het aantal lichamen, dat hij bewonen kan, onbegrensd is. Het volk behoudt twijfel en zegt: Als het waar is, dat ons lichaam sterft en de geest herboren wordt en een ander lichaam aanneemt, hoe komt het dan, dat we niet weten in welke bestaansvormen wij ons vroeger bevonden. De koning geeft voorbeelden van ons gebrekkig herinneren en gebrekkig waarnemen (het slijten van een voorwerp), hoe zal men de veranderingen opmerken en de herinnering bewaren aan de veranderingen die de ziel ondergaat.

Nu komt de koning als onbekende bij een schoenlapper. Hij vraagt hem: wie acht gij het gelukkigst? De schoenmaker aarzelt geen ogenblik: de koning, die al zijn verlangens bevredigen kan, is het gelukkigst. De koning trakteert nu de man op wijn, tot hij dronken is en laat hem daarna slapend naar het paleis brengen. Wakker geworden wordt hij begroet als koning en men overstelpt hem met vragen van allerlei aard. Allerlei beslissingen moet hij nemen, hij kent geen west meer van oost. Al zijn fouten worden opgeschreven, elke dag opnieuw wordt hij bekritiseerd en gekorrigeerd. Zijn eten smaakt hem niet meer en hij vermagert zichtbaar. Een van de haremvrouwen vraagt hem wat hem scheelt. Hij antwoordt: ‘Ik droomde, dat ik schoenmaker was en ik moest me zo inspannen om aan de kost te komen, en dat heeft mij hoofdpijn bezorgd.’ Iedereen moet lachen.

In de volgende nacht kan hij de slaap niet vatten: Ben ik schoenmaker of de zoon des hemels? Als ik de zoon des hemels ben, waarom is mijn huid dan zo ruw? Als ik schoenmaker ben van

1) Cinq cents Contes et Apologues extraits du Tripitaka chinois en traduits en francais par Edmond Chavanes. Paris 1910. Tome I, pag. 340-344 (sûtra du roi Tch'a-wei). Het verhaal is uit de Lieou tou tsi king (verzameling sûtras over de 6 pâramitâs, deugden). De bewerker Seng-houei is in Indië geboren, leefde later in Nanking en leverde daar zijn vertaalwerk.

afkomst, hoe kom ik dan in het koninklijk paleis? De voornaamste der vrouwen stelt voor de koning wat afleiding te bezorgen en te vermaken. Op het feest dat volgt, drinkt hij zich weer dronken en wordt daarna weer op zijn eigen bed teruggebracht. Al zijn ledematen doen hem, als hij wakker wordt, pijn, alsof hij een dracht stokslagen gehad heeft.

Daarna komt de koning weer bij hem en de schoenmaker zegt, dat hij een verkeerd oordeel uitgesproken heeft, toen hij de koning het gelukkigst achtte. Hij voelt zich ellendigen nu heeft hij alleen nog maar gedroomd koning te zijn. Hoeveel erger zou het geweest zijn, als zijn droom werkelijkheid was geweest.

De koning vertelt onder grote vrolijkheid, wat de schoenmaker zeide. En, zegt de koning, als deze man, wiens geest aldoor in het zelfde lichaam was, reeds niet weet waar hij vertoefde, hoeveel te meer zal dit het geval zijn, als men zijn vroeger lichaam heeft verlaten voor een nieuw, en men door vele moeilijkheden is heen geworsteld.

Nu geloofde en begreep iedereen de woorden van de koning.

In deze vertelling zijn reeds alle elementen aanwezig van het later zo verbreide dronken-schoenmakermotief: de arme dronkenlap, die wakker wordt als koning, genezen moet worden van zijn waan, dat het koningsschap een begerenswaardig goed is, de verwarring (de mens, die zichzelf niet meer kent), de 2de dronkenschap, het 2de ontwaken en het geloof, dat alles een droom is geweest met als winst een wijzer levensinzicht.

Deze oude vertelling is inderdaad buitengewoon volledig; in de meeste bewerkingen wordt slechts een bepaalde zijde van het motief uitgewerkt.

Zo is de vertelling uit de Duizend en een nacht, die over Filips van Bourgondië bij Vives, Pontus Heuterus, Burton en The frolicksome duke zuiver geschreven uit het genoegen aan de komische situatie. Zelfs Cats (Doodtkiste voor de Levendige XLV) vertelt de geschiedenis zonder veel moralistisch kommentaar. In enkele regels na de vertelling bepeinst hij het leven als een droom, waarom het goed is op de eeuwigheid te letten. Ook het voorspel van Shakespeare's Taming of the shrew is niet meer dan een ‘worthless fancy’. Fokkens' klucht van Dronken Hansje bevat geen bekering van de dronkaard.[1)]

1) vgl. ook Grünbaum. Judischdeutsche chrestomathie, p. 251-53 en Reinhold Köhler. Kleinere Schriften p. 578-579.

In andere vertellingen is de hoofdzaak het feit, dat men iemand, die uit een diepe slaap ontwaakt, (mits hij een beetje onnozele bloed is) alles wijs kan maken, o.a. dat hij gestorven is en in hel of vagevuur aangeland. Deze wijziging van het motief is ook wijd verbreid. Deze vertellingen gaan waarschijnlijk alle terug op Boccaccio (Decamerone, 3de dag, 8ste vertelling, Ferondo in het vagevuur). De fopperijen hebben ten doel de gewaande dode na zijn terugkeer tot het leven minder lastig voor zijn omgeving te maken, hetzij om hem van jaloersheid, hetzij om hem van drankzucht te genezen.

Van de naastverwante vertellingen is typerend, dat in de Duitse (Hagen nr. 45 Bd. II S. 357) en de Franse (Legrand III, 324) de vertelling op vrouwenlist berust, terwijl we bij Boccaccio met een papenstreek te doen hebben[1)], gelijk in Lacarijse den katijf. Bij de gedramatiseerde vertelling van Hans Sachs Der Baur in dem fegfeuer gaat de list wel uit van de abt, maar is het geval wat onschuldiger voorgesteld, daar het de abt nu niet om vleselike lust, maar om geld te doen is.

In de kluchten van Elius (De bekeerde dronkaard), Noozemans (Bedrooge dronkaart of Dronkke-Mans Hel), Lemmers (Het noodzaakelijk bedrog) vinden we een bewerking van het gegeven, waarin de minaar de plaats van de abt heeft ingenomen. Bij Noozemans is Leander de gewezen vrijer van Kniertje, de gemaltraiteerde vrouw, bij Lemmers speelt Karel, de minnaar van de dochter, Valentijn de poets, terwijl bij Elius Klara, een voordochter van Neeltje, Karel bemint, die echter door haar moeder niet de geschiktste echtgenoot voor Klaartje geacht wordt. Door zijn list tegenover Gozewijn verwerft hij echter Neeltjes toestemming. Ook treedt een oom en voogd van Klaartje op om de onderneming te begunstigen.

Er zijn maar enkele kleine wijzigingen in de situatie meer nodig om de onderlinge verhouding der personen van Langendijks Krelis Louwen te verkrijgen. Het nieuwe van Langendijk is, dat hij de situatie, die uit het Boccaccio-motief gegroeid is, verbonden heeft met het eigenlijke spotkoningmotief.

Bij Holberg's Jeppe paa bjerget vinden we de twee motieven

1) Dr. M. Landau. Die Quellen des Dekameron. Zweite Auflage Stuttgart 1884, p. 155-156.

naast elkaar: in het 1ste tot het 3de bedrijf hetspotkoningmotief, daarna dat van de gewaande dode.[1)]

Ten slotte zijn er nog enige vertellingen en toneelbewerkingen, die zich niet rechtstreeks tot een van deze beide hoofdgroepen laten voegen, doch meer aan de peripherie deze stof raken. Daartoe reken ik de verwarring van Trijntje Cornelis bij haar ontwaken in mannekleren, het verhaal Wendunmut I 378, Staring's Genezend maal, de kluchtige Tragoedie of den Hartoog Pierlepon en ook Calderon's La vida es sueno.

Dr. Meyer noemt in zijn uitgave van Krelis Louwen[2)] nog enkele varianten, die ik in mijn overzicht niet heb gebruikt. Buiten deze liggen er in de buitenlandse literatuur nog vele varianten, want het materiaal over deze stof is nog lang niet volledig bijeengebracht. Dit opstel heeft dan ook geen hoger pretentie dan een uiterst voorlopige ordening. De onderlinge verhouding van de verhalen is dan ook bij de meeste nog niet dan bij gissing te bepalen.

Interessant, en de moeite van een dieper onderzoek waard, is de stof zeer zeker. Ze heeft haar wortels in de verste oudheid en ze reikt tot de 20ste-eeuwse werkelijkheid, getuige het verhaal, opgenomen in het Gedenkboek van de Leidse Stedelijke Lichtfabriek, dat vertelt van een dronkaard, die de Lange Gracht intolde, uit het water gehaald werd door het personeel van de fabriek en toen hij gedroogd en bijgebracht werd voor de grote gasovens, het uitschreeuwde van angst, omdat hij meende in de hellevuren te staren en gereed te liggen voor de eeuwige marteling.

VAN HAM.

1) Voor de verwantschap tussen Holberg's stuk en dat van Langendijk, zie Dr. Jan de Vries Holberg og Holland in Holberg Aarbog 1921, pag. 110.

2) Klassiek Letterkundig Pantheon. Krelis Louwen of Alexander de Groote op het poëetenmaal van Pieter Langendijk. Opnieuw uitgegeven met inleiding en aanteekeningen door Dr. C.Ph. Meyer. W.J. Thieme, Zutfen Pag. 87-92.

Literairhistoricus, dichter en gedicht.

Wanneer men overdenkt wat zijn gedicht voor een dichter, wat ditzelfde gedicht voor een literatuurhistoricus betekent, hoeveel de een, hoeveel de ander er van kent en weet, kennen en weten kan, dan kan men een balans opmaken op de wijze van Robinson Crusoe, die in zijn eenzaamheid eens de voor- en nadelen van het wonen op een onbewoond eiland tegen elkaar afwoog. De voordelen-kant geven wij aan de dichter, die van de nadelen aan de literatuurhistoricus - en dit niet uit persoonlijke motieven.

De dichter alleen is de schepper, terwijl de literatuurhistoricus het hoogstens tot herschepper kan brengen. Maar zodra wij deze eerste tegenstelling hebben geponeerd, doemen de eerste vragen op. De dichter is de schepper, ja, maar van w a t h e m g e g e v e n w o r d t. Hij is medewerker in een proces, dat in hem geschiedend, boven hem uitgaat. Is hij wel ooit zeker dat hem steeds weer gegeven zal worden, dat hij nog werkelijk dichter is, of blijven zal? ‘Die Inspiration ist ein Gast der ungern Faule besucht’ zegt de musicus Tschaikowsky,[1)] maar geen groot dichter zal de spreuk: ‘Nil volentibus arduum’ tot devies nemen; de dichter kan zo nauwkeurig mogelijk luisteren en werken, maar hoe vaak is het de literatuurhistoricus, in elk geval de ander, die moet constateren, dat hij het werk in eigen handen genomen heeft, m.a.w. geen dichter meer is ‘bij de gratie Gods’.

Over de inspiratie en wat daarmee samenhangt kan de dichter weinig zeggen. Er valt wel iets naders over mee te delen; zo heeft b.v. Julius Bahle studie gemaakt van de inval en de inspiratie, doch deze onderzoekingen behoren tot het terrein van de psychologie,[2)] zij kunnen slechts gebeuren in samenwerking met de kunstenaar en hoe belangwekkend hun resultaten ook zijn, zij verschuiven het geheim van het ontstaan van een kunstwerk enkel één of meer etappes verder. Ook als iets van de werkzaamheid vóór het tot stand komen van het gedicht aan de

1) Zie: Acta Psychologica, blz. 12, uitg. Nijhoff 1935.
2) Julius Bahle, Psychologie des Einfalls und der Inspiration, Acta Psychologica blz. 7 vlg., een lezenswaardig artikel, waarin de schrijver tot interessante resultaten komt in samenwerking met musici.

literairhistoricus bekend is, uit brieven of dagboeken van de kunstenaar, levert hem dit voor de kennis van werk of schepper weinig op. Keats[1] maakt een Zondagswandeling langs afgemaaide velden en schrijft er zijn vriend Reynolds over: ‘I never liked stubblefields so much as now - Aye better than the chilly green of the Spring. Somehow, a stubblefield looks warm - in the same way that some pictures look warm. This struck me so much in my Sunday's walk that I composed upon it.’ Het gedicht dat ontstaat is de ‘Ode to Autumn’:

> Who hath not seen thee oft amid thy store?
> Sometimes whoever seeks abroad may find
> Thee sitting careless on a granary floor,
> Thy hair soft-lifted by the winnowing wind;
> Or on a half-reap'd furrow sound asleep,
> Drows'd with the fume of poppies, while thy hook
> Spares the next swath and all its twinèd flowers:
> And sometimes like a gleaner thou dost keep
> Steady thy laden head across a brook;
> Or by a cider-press, with patient look,
> Thou watchest the last oozings hours by hours.
>
> Where are the songs of Spring? Ay, where are they?
> Think not of them, thou hast thy music too, -
> While barrèd clouds bloom the soft-dying day,
> And touch the stubble-plains with rosy hue.

Men ziet dat de aanleiding tot dit gedicht maar klein is; nauwelijks merkbaar is de concrete werkelijkheid er in opgenomen. En hoe vaak zal de band tussen aanleiding en resultaat niet volkomen verbroken zijn? Zelfs met behulp van de dichter blijkt de kloof tussen de voorgeschiedenis van een gedicht en het resultaat voor de literatuurhistoricus onoverbrugbaar; er blijft een luchtledig, waarin hij niet kan doordringen.[2]

Maar waarom zou hij van deze kant beginnen? Een invoelend lezer, die zich in het gedicht verdiept, kan het 't best benaderen

1) Zie voor dit en een ander voorbeeld uit Keats: J.L. Lowes, Convention and Revolt in Poetry, the Riverside Press, Cambridge (le dr. 1919).
2) Hiermee is het kennisnemen van brieven en dagboeken van kunstenaars niet verworpen. Bij lyrici zullen zij waarschijnlijk weinig inzicht geven; voor de wordingsgeschiedenis van een roman kunnen zij diensten bewijzen. Men leze b.v. naast Gide's bekende boek: Le Journal des faux monnayeurs.

en via het gedicht is het hem mogelijk, dat hij iets, zij het ook weinig, van de dichter zelf te weten komt. Hij leest b.v. een klein vers van Leopold:

> O, wat in loten
> van welig blij zijn
> in denken u bij zijn
> was uitgeschoten,
>
> trok in tot klauwen,
> die smartend grepen,
> van wild benepen
> bloedend berouwen.

Hij maakt de uitgroei eerst, dan het samenkrimpen a.h.w. plantaardig mee. Hij ervaart hoe geëmotioneerd denken overgaat in gevoel van beweging, hoe de beweging wordt tot vers. Hij ervaart de teerheid en de bewogenheid, die spreekt uit die éne, slingerende volzin, die het hele gedicht omvat. De smartelijke toon, ook al in de beginstrophe (door de plaatsing van de woorden en de gerekte o-klanken) ontgaat hem niet en aan de intensiteit van spreken voelt hij in de eindstrophe de weemoed omslaan in felle krimpende pijn, pijn van berouw in de verhouding van de dichter tot een ander. Die ander (dat blijkt uit de titel, gemeenschappelijk met andere gedichten) is Christus, wat een heel persoonlijke wending aan het gedicht geeft. Was het een gewoon mens, dan zou het gedicht een uiting zijn van berouw over zich bloot geven, nu is het een uiting van pijnlijke beschaming over de geringheid van datgene wat blootgegeven werd, tegenover de eis van volmaaktheid, die het contact met de Christus in de dichter stelt.

Met dit alles heeft de invoelende mens al iets over het gedicht en via dit, over de dichter gezegd. Hij kan echter niet altijd en overal via het gedicht tot de dichter komen. Soms dwingt de dichter de lezer met alle aandacht binnen het gedicht te blijven, soms stelt hij hem voor onverklaarbaarheden als de volgende: hoe komt de jonge Gorter aan zijn intuïtie over het sterven, uitgedrukt in deze regels bij Mei's dood:

> En in zich voelde zij het laatste: wil,
> Den allerlaatsten wil der stervenden,
> Den wil tot doodzijn die het zwervende
> Menschengeslacht doet stilstaan en hen drijft
> Van zelve naar den grond waar 't lichaam blijft.

Er blijven altijd raadsels bestaan en ook de literairhistoricus zal ze niet oplossen. Wat kan hij dan wel? Hij moet zijn: de invoelende lezer, toegerust met kennis. Wat de eerste uit het gedichtje van Leopold gevoeld heeft en leren kennen, het kan toevallige kennis zijn, een willekeurig ogenblik in de uiting van een dichter, niet essentieel voor zijn wezen. Voor zover dat wezen te kennen is, kan de literairhistoricus het door vergelijkend en combinerend indringen in veel meer van zijn werk dan dit éne gedicht, op het spoor komen. En dan: deze voorbeelden waren vrijwel van tijdgenoten, doch gaat men gedichten bestuderen, die verder van ons afliggen, dan heeft men, afgezien van taalmoeilijkheden, alleen tot de allergrootsten direct toegang, de rest is verovering. Maar tegelijkertijd blijkt, dat, naarmate de toegang directer, naarmate het gedicht meer tot het allergrootste cultuurbezit behoort, de dichter verder van ons wegschuift; de vraag naar de persoonlijkheid van de dichter minder wordt ge daan. Wie zou het bij Homeros b.v. wagen een beeld van zijn persoonlijkheid te ontwerpen? De grote dichter is zó veelkantig algemeen menselijk, dat men bij zijn gedichten met verwondering uitroept: ‘Hoe is 't mogelijk dat een mens dit gemaakt heeft!’

Toch zal het alleen de grote dichters, de dichters met een geprononceerde dichterlijke persoonlijkheid lukken zichzelf enigszins adaequaat in hun gedichten uit te drukken, hoe afgerond en in zichzelf besloten deze ook zijn mogen. Dit is geen slecht argument in een pleidooi voor anonymiteit. Het volgende gedicht verleent zeker door zijn bestaan mede schoonheid aan de Engelse letterkunde:

My prime of youth is but a frost of cares;
My feast of joy is but a dish of pain;
My crop of corn is but a field of tares;
And all my good is but vain hope of gain;
The day is fled, and yet I saw no sun;
And now I live, and now my life is done!

The spring is past, and yet it hath not sprung;
The fruit is dead, and yet the leaves are green;
My youth is gone, and yet I am but young;
I saw the world, and yet I was not seen;
My thread is cut, and yet it is not spun;
And now I live, and now my life is done!

I sought my death, and found it in my womb;
I looked for life, and saw it was a shade;
I trod the earth, and knew it was my tomb;
And now I die, and now I am but made;
The glass is full, and now my glass is run;
And now I live, and now my life is done!

De dichter is geen bekende in de Engelse literatuur. Zijn naam is Chidiock Tichborne, hij stierf in 1620 en boven het gedicht staat: Verses written in the Tower the night before he was beheaded. Wie over een Encyclopedia Brittanica beschikt, zal bemerken dat hij ook daar geen bizonderheden over hem kan opdiepen. Het voornaamste is dat dit gedicht bestaat, dat een onbekende, die, wie weet hoeveel al geschreven heeft, hier misschien voor de eerste en laatste maal werkelijk dichter wordt. En toch onthouden wij zijn naam.... omdat een naam beter onthouden wordt dan een heel gedicht en omdat de drang tot vereren van een schepper van schoonheid de mens is ingeschapen.

De werkelijke literairhistoricus zou idealiter uit een algehele anonymiteit der letterkunde bijeen kunnen zoeken wat bijeen hoort en hieruit een literaire historie kunnen opbouwen. Hij zal dit moeten doen met intuïtie, grondige kennis van de verstechniek, met textverklaring (dit houdt natuurlijk ook in: de verklaring van de gedachteïnhoud), maar ook met kennis van de denkbeelden en eigenaardigheden, die zich van de historie in het literaire leven weerspiegelen. Hiermede zijn de beginselen, die S. Etienne in zijn mooie brochure: Défense de la Philologie,[1] uiteenzet, grotendeels aanvaard, doch het historische element is niet zo geheel verworpen, als deze vechter tegen de Franse historische methode in de literatuur, zou willen. Natuurlijk mag men een dichter niet uit zijn tijd afleiden, noch een gedicht tot en anecdote terugbrengen,[2] maar omgekeerd kan men de literatuur niet enkel opvatten ‘comme un ensemble de livres-individus’.[3] Deze livres-individus zijn onderling weer verbonden, niet alleen verstechnisch, maar ook naar hun geest, cultuur - historisch, als men wil. Literatuurgeschiedenis is de geschiedenis van menselijke scheppingen, die niet alleen van belang zijn om de wijze waarop zij tot uitdrukking zijn gekomen,

1) Paris, librairie Droz.
2) S. Etienne, p. 48.
3) idem, p. 13.

maar ook om *wat* zij uiten. Toegegeven dat men een werk niet uit zijn tijd van ontstaan mag abstraheren, men vergete toch niet, dat de kunstenaars een tijd representeren, dat de literairhistoricus aan hun werk een tijdsperiode afmeet. Ook al verandert de mens in zijn grondtrekken niet,[1)] zijn uitingen in bepaalde perioden zijn zó verschillend, dat een literatuurhistoricus met zijn tijdelijke, wisselende gedaante evenzeer rekening zal moeten houden als met zijn eeuwige.

De literairhistoricus gaat dus onder alle omstandigheden van de kunstwerken zelf uit, hij benadert hierin zoveel mogelijk de scheppers er van en beschrijft het verloop van de vorm der werken, vorm, hier in de ruimste zin genomen, niet alleen verstechnisch, ook inhoudelijk. Voor de uitspraak: ‘vorm en inhoud zijn één’, zijn wij nog steeds dankbaar, doch in die eenheid heeft elk deel zijn eigen, onverwisselbare plaats: de vorm is het lichaam, waarin de ziel zich uitdrukt. Wordt hij niet geteld, of wat erger is, want pretentieuzer, gaat hij overheersen, dan blijft van de vorm een lege huls over, een vogelverschrikker, die telkens in de geschiedenis der letteren weer opduikt. Zo zou de literairhistoricus, die zich enkel met de verstechnische kant bezig houdt, gevaar lopen, rangschikker van lege hulzen te worden. Over de vraag wanneer iets een dichtwerk, wanneer een lege huls is, beslist steeds het gevoel.

Als het toch weer het gevoel is, dat beslist, dan zal een literairhistoricus, hoezeer hij de objectiviteit ook betracht, steeds subjectief blijven, al was het maar door de rangschikking van de stof, waarmee hij zich bezig houdt. Hoe minder overtuigkracht die stof uit zichzelf bezit, hoe groter zijn subjectiviteit zal zijn. Is er dan wel een grens te trekken tussen een literaircriticus en een literairhistoricus? Deze kan men in elk afzonderlijk geval wel aanwijzen, maar in 't algemeen kan hij moeilijk afgebakend worden. In 't kort zou men kunnen zeggen, dat de eerste, richting wil geven in het heden, terwijl de literairhistoricus beschrijft wat zich heeft voorgedaan. Maar heeft een deel van de Nieuwe Gidsers niet met opzet het verleden bestudeerd, om in hun heden richting te kunnen geven? Is niet zó: ‘Toen de Gids werd opgericht’ ontstaan? Het antwoord geeft ons Verwey's later literairhistorisch werk, een ‘H.L. Spiegel’ b.v., vooral een ‘Vonder's Vers’. Het is minder direct strijdbaar, het is het werk van een zeer aan-

1) S. Etienne, p. 63.

dachtig lezer, die de kunst van het lezen verstaat en de gedichten zèlf laat spreken. Hier maakt men de groei van een literaircriticus naar een literairhistoricus mee.

Waarmee van een literairhistoricus nog niet gezegd is dat hij *geen* richting in de hedendaagse literatuur aanwijst; dit doet hij zeker en op een hoger plan dan de criticus, als hij zijn eisen maar hoog genoeg stelt.

Als na veel wachten en luisteren, vaak na eindeloos geduld tenslotte het moment gekomen is, waarop de dichter weet dat hij niet meer alléén ingrijpt, dan vormt zich het eigenlijke gedicht; het kristaliseert. Bewust worden daarna misschien nog veranderingen aangebracht, wordt de woordkeus misschien nog iets gewijzigd, maar daarna leeft het gedicht, los van zijn schepper a.h.w. een zelfstandig bestaan. Hoe zou dan de literairhistoricus deze zelfstandigheid niet eerbiedigen! Of hij generaliserend te werk gaat en de vorm van het gedicht vergelijkt met gedichten die het omringen en die er in de tijd mee saamgeschakeld kunnen worden, of dat hij het individuele van dit speciale gedicht wil doen uitkomen, nooit zal hij de synthese uit het oog mogen verliezen. Daarom zal de eenzijdige uitgroei van elke wetenschappelijke methode, hetzij de historische, hetzij de tegenwoordig zo geliefde technische, een dwaling inhouden. Lanson had het in 1894 al gezegd,[1] en Frankrijk's meest gezaghebbende dichter, Paul Valéry, zei het onlangs nog eens in de fijnzinnige woorden: 'Nous avous beau compter les pas de la déesse, en noter la fréquence et la longueur *moyenne*, nous n'en tirons pas le secret de sa grâce instantanée.'[2] Een literairhistoricus vindt nu eenmaal nooit meer in het gedicht dan een invoelend mens met kennis. - Maar kan hij wel ooit een gedicht geheel kennen? Ja en neen; zoals wij een levend wezen kunnen kennen. Soms, in een flits, krijgt hij de genade van het werkelijk herkennen, meestal doorziet en benadert hij het verstandelijk. Altijd blijft hij aan zijn tijd en aan zijn persoonlijkheid gebonden. Hoe komt het, dat bepaalde cultuurperioden, de middeleeuwen b.v. tijdelijk uit de gezichtskring, ook van de meest toegewijden kunnen verdwijnen?

En de dichter dan, kent die het gedicht ten volle? Hij mag al *iets* meer kennen, ook hij kent niet veel meer dan de invoelende

1) Lanson, Méthodes de l'histoire littéraire, p. 23 en p. 28.
2) Paul Valéry: Questions de Poésie, p. 59. N.R.F. janv. 1935.

mens. Zonder direct de scheiding tussen bewuste en onbewuste kennis te gaan trekken, is het toch wel duidelijk, dat het dichtwerk eenmaal gevormd en een zelfstandig wezen op zichzelf geworden, ook van zijn schepper afstand heeft genomen. Deze stelt zich misschien nog de omstandigheden voor, waaronder het ontstond, hij herinnert zich misschien nog met hunkering het stralende vizioen, waarvan hij maar enkele, kleine vonken in woorden kon vatten, van nu af aan is het van hem los en kan hij het herontdekken en er zijn vreugde aan beleven, alsof het 't gedicht van een ander was. Bovendien bestaan er immers gedichten (doch deze behoren niet tot de eenvoudige soort; tot de natuurindrukken e.d.), die boven hun schepper zijn uitgegroeid. Wat deze neerschreef, blijkt een diepere zin te hebben, die pas later aan hemzelf of anderen duidelijk wordt, m.a.w. het gedicht is geboren voordat de dichter hierin zichzelf geheel bewust was, de ster is ontstoken, maar er moeten nog lichtjaren vergaan voordat hij op de aarde zichtbaar is.

De studie van de taal en van de verstechniek zal bij de dichter nog intenser zijn dan bij de literairhistoricus. De eisen die Valéry b.v. stelt aan de bestudering van de stijlfiguren[1] zullen maar enkele, zeer invoelende literairhistorici een eindweegs kunnen volbrengen, terwijl ze voor de dichter dagelijks werk zullen zijn: ‘l'examen approfondi de ces substitutions, de ces notations contractées, de ces méprises réfléchies et de ces expédients, si vaguement définis jusqu'ici par les grammariens....’ ‘Le Poète, sans le savoir, se meut dans un ordre de relations et de transformations *possibles*, dont il ne perçoit ou ne poursuit que les effets momentanés et particuliers qui lui importent dans tel état de son opération intérieure,’ et dans tel état de sa personnalité, zou men kunnen toevoegen, daar het individuele karakter van de dichter onmiddellijk tot uitdrukking komt, hier bij Valéry, door zijn vergelijking van deze relaties met die uit de wiskunde.[2] Deze laatste aanhaling van Valéry trekt meteen de grens tussen literairhistoricus en dichter, daar de eerste het denken van de dichter in zijn scheppingsproces niet kan meemaken, noch dit in omgekeerde volgorde uit het werk afleiden. Een literairhistoricus kan van een slecht gedicht zeggen waarom het slecht is, niet van

1) N.R.F. janv. '35, p. 64/65.
2) Zie bovengenoemd artikel.

een goed waarom het mooi is. Een dichter is in staat in een gedicht het goede woord, de juiste wending te kiezen. Het waarom is een even groot raadsel; hier bestaat geen waarom.

Al is het de dichter dus gegeven dieper te kunnen graven; dat brengt zijn gave mee, toch is het de literairhistoricus soms mogelijk objectiever gegevens over de werken mee te delen, juist omdat hij los is van de vooroordelen, die de dichter, de subjectieve mens bij uitstek, aankleven. Wil men hiervan een voorbeeld, ten besluit, dan denke men aan Verwey's Ritme en Metrum; als dichter wilde hij alleen van ritme horen, maar als literairhistoricus heeft hij ook het metrum zijn recht gegeven.

Baarn.

T. LANGEVELD-BAKKER.

Verwey over Vondel-waardering.

Naast elkaar in Frankrijk, Holland en Engeland, groeiden, uit drie verschillende volksstammen, drie verschillende soorten van dramaas. Geen van die drie volgroeide zonder invloeden van romeinsch-grieksche letteren. Maar elk van die drie bewerkte een ander fonds van verbeelding.

Het Engelsche n.l., met de krachtigste inheemschheid, een van werklijkheid en geschiedenis. Het Fransche, weinig inheemsch, een voornamelijk afgeleid-klassicistisch. Het Hollandsche - ik spreek hoofdzakelijk - een Bijbelsch-christelijk.

Dit - en dit is het - is een zaak van immense beteekenis. Als in 't toenmalig Europa drie invloeden gewerkt hebben: ten eerste die van de werklijkheid en de heusche geschiedenis, ten tweede die van 't romeinsch-grieksche klassicisme, ten derde die van Bijbel en Christendom, - dan zijn: Shakespere de dichter van de eerste soort, Corneille en Racine de dichters van de tweede soort, Vondel de dichter van de derde soort geweest.

Als de trots van een mensch grooter is naarmate hij zich van roemrijker ras gevoelt, laat de trots van ons Hollanders dan wat hooger stijgen, zóó hoog dat we, opziend tot den grootsten Engelschman, de grootste Franschen beneden ons zien. - Duitschland had geen dichter ooit die zich aan Vondel gelijken laat; maar trotsch is de Franschman op Racine en Corneille, trotsch de Engelschman, die van het ras van Shakespere is; - onze ooren hebben getuit in dit kleine land van het roemgeroep dat zwol uit de groote.... nù komen we en vragen de tweede plaats, ómdát we van het ras van Vondel zijn.

(Een Inleiding tot Vondel (1892), blz. 459).

De eerste vaderlandse held bij P.C. Hooft.[1)]

De gestalte van de held, in de betekenis van de ideale mens, heeft Hooft altijd voor de geest gezweefd, daar deze paste in zijn wereldbeeld. Zelf was hij immers een zich vormende persoonlijkheid, die doelbewust aan eigen leven werkte, hij richtte zich naar de norm, die hij zich had gesteld; hij was een Stoïcus.

Hooft leefde voor dat ideale ik, hij onderschikte zich aan het denkbeeld der 'grootmoedigheid', het denkbeeld van de eer en van de deugd, zoals zijn helden uit de Oudheid deden. Hij is niet als Vondel, die de spanning tussen het menselijke en het eeuwige beleeft, die de verlossing, het doorbreken van de scheidsmuur ondergaat, doch hij kent het nobele, aardse, menselijke leven. In Hooft zien we de zich vergeestelijkende mens, in Vondel zien we dat, wat eeuwig is.

Vondel dicht om het heelal en God te eren, Hooft schept een wereld van gevoelens en gedachten, van menselijke en staatkundige idealen, met het eigen ik, of met de mens als middelpunt. Bij Vondel is het inspirerende de goddelijkheid, bij Hooft de edele mens.

Zo past in Vondels levensbeeld het heilige, in dat van Hooft een held.[2)]

Van de 'Achilles ende Polyxena' af, het drama dat hij op zeventien- of achttienjarige leeftijd schreef, is de ideale mens een onderwerp van Hooft geweest. In Achilles strijden liefde en eer; de eer, de 'virtus', overwint: Achilles onderschikt de persoonlijke begeerte aan de bovenpersoonlijke gemeenschap, en vindt daardoor rust. Deze hoofdgedachte omtrent de eer wordt nog niet volkomen, maar dan toch het duidelijkst, in het slotkoor uitgedrukt:

> Die staech op sijn begeerten acht,
> Van diens volcoming rust verwacht,
> Vercrijcht de ruste nummermeer,
> Begeerte blijft altijt sijn heer.
> De Rust leyt in u selven siet
> Sterfft U begeert so derffdij niet.

1) Uitwerking van een studie, die voor een scriptie was gemaakt.
2) 'Voor het Christelijk ideaal der heiligheid, treedt bij de mannen der Renaissance dat der historische grootheid in de plaats.' G. Heeringa, Invloed van de Renaissance op de godsdienstige en zedelijke denkbeelden van P.C. Hooft. Oud-Holland 1899, blz. 135.

Zij is de grond van Hoofts gedachtenleven, die hij in détails in zijn werken heeft geanalyseerd.

Ditzelfde denkbeeld is, in andere vorm, in de ‘Geeraerdt van Velsen’ te vinden, nu niet voornamelijk in de ‘chooren’ aangeduid en evenmin reeds in een persoon belichaamd, maar voelbaar gemaakt als een na te streven ideaal; slechts de persoon van Gijsbrecht vertoont er enkele trekken van, maar vertegenwoordigt het nog niet. In de ‘Baeto’ is de ideale mens er wèl; Baeto is de Vredevorst, die zijn begeerte offert voor 't gemeen en daardoor de redder is. Door Hoofts verbeeldingskracht is deze Baeto uit zijn ideeënwereld ontstaan, hij vertegenwoordigt wat Hooft wenst en wil, hij is de allegorie voor 't denkbeeld, waar Koopmans[1] over spreekt. Hooft draagt dus dit ideaal van zijn jeugd af, in zich, streeft er onophoudelijk naar, het in zijn werk uit te drukken, (in '16 is Baeto al geconcipiëerd) en als hij van iemand weet, dat hij zijn leven offert aan 't gemeen, van iemand die deze hoogste deugd betracht, dan zet hij hem in 't verband dier helden, zoals hij er vele uit het verleden kent. Want het voorbeeld van zijn held heeft hij voor een zeer groot deel aan zijn lectuur der vereerde oudheid ontleend, gecombineerd met gedachten uit het het evangelie, die toch waarschijnlijk ook niet zonder invloed waren. Zó ontstond de vredesheld, de Vredevorst, die in Baeto wordt gepersonifiëerd. Dit type, dat hij dus bij de antieken vond, dit ideale, dat hij in gedachten voor zich zag, zocht hij in de werkelijkheid en dit beeldt hij tenslotte in de Historiën uit, waarvan het grondplan dan ook al heel vroeg in hem is gerijpt. Er moest immers komen een heldengeschiedenis voor zijn land, zoals de oudheid die had gehad: ‘tot onderwijs voor vorsten en volken’[2], tegelijkertijd een zeer pragmatisch leerboek voor het nageslacht. ‘Want de luister van de dappere daaden der geenen, die eenen yghelyke naast bestaan, ontsteekt een ziel, waarin slechts van eedelzinnigheit een glinster glimt, met een gloedt van graatigheit, om hen in weldoen t'achterhaalen oft verby te streeven.’[3] In deze woorden uit hij het doel, dat bij hem voorzat, naast het verlangen, ‘de vader der nederlandsche renaissance in het neder-

1) J. Koopmans, Letterkundige Studiën I. Hooft als allegorist.
2) P.C. Hooft, Nederlandsche Historiën. Dr. W. Hecker, Groningen 1846, I, blz. 3.
3) Opdragt der Historiën aan Zyn' Hoogheit Frederik Hendrik.

landsch te worden'.[1] Ook in de opdracht van de Henrik de Gróóte (1626) en in de 'Rampzaaligheden der verheffinge van den Huize Medicis' (in 1635/36 geschreven,) spreekt hij over de opzet van zijn werk, nl. om te onderrichten en 'om het dapper bedrijf der vroome(n) te diepen, en het te doen afblaaken.'

Uitte hij in die jaren zijn gevoelsleven in de lyriek, zelf beschouwde hij dit dichten als niet van veel belang, hij spreekt er over als 'quisquiliae', aan Tesselschade schrijft hij in 1630, 'dat hij nooit zijn hele werk van dichten maakte' en veel vroeger dan gewoonlijk wordt aangenomen, hield hij zich reeds bezig met 'de luister der dappere daaden' van het vaderlands verleden.

Het is bekend, dat Hooft in de brief aan De Groot van 1618, voor 't eerst gesproken heeft van plannen om de Geschiedenis des Vaderlands te gaan beschrijven, zodra 't leven van Hendrik de Groote af zal zijn. 'Coepi (itaque) vitam Henrici Magni.... meditamentum stili et caracteris Historici, de pro ut hoc cesserit, de rebus Patriae cogitaturus.'[2]

Maar er zijn twee gedichten van vóór die tijd, waaruit blijkt, dat hij al eerder het nationaal verleden en de nationale held overdacht heeft en bezongen.

Het eerste is een fragment van een 'Gedicht op De Prins van Oragnien of De Gewonde Vrijheit', een lofdicht op de Auriacus van D. Heinsius,[3] waarin een verheerlijking van Oranje als 'vorst van het volk en vinger van Juppijn' en een schildering der oorlogsgruwelen in de Nederlanden wordt gegeven. Volgens Kalff[4] is hier de latere historicus al aan het woord, vooral in zijn medevoelen met het volk in de ellende van de krijg, maar hij is het toch zeker óók in de verheffing van de held, 'ons gouden Prins,'

> Den Moyses, die ons, van veel droever slavernijen
> Als oyt Israel leed, quam tegen hoop bevrijen.

Het laatste deel van het gedicht is echter weggeraakt, zodat we van de heldenfiguur niet meer dan de aanroep kennen.

1) Busken Huet, Het Land van Rembrand, II, blz. 217.
2) P.C. Hooft, Brieven. Van Vloten, Leiden 1855, blz. 143.
3) Gedichten van P.C. Hooft, Leendertz. - Stoett, I, blz. 103, waar ook wordt vermeld (blz. 348) dat Van Vloten het voor 't eerst heeft afgedrukt.
4) G. Kalff, Hoofts lyriek.

Anders is het met het twede werk, de ‘Lijkklacht over Pieter Dirxz. Hasselaer,’[1] van 1616, dat daarom een nadere bespreking vraagt. In deze lijkklacht immers, geeft Hooft wat men een studie voor de Historiën noemen kan. Hier is 't eerste voorbeeld van de nationale held, zoals Hooft die zocht om zijn Renaissance-geschiedenis van het land te kunnen schrijven en zoals hij hoopte en verwachtte, dat deze de Hollanders tot ‘nut’ zou zijn en tot navolging prikkelen zou.

Het is dus een gelegenheidsgedicht, dat juist daardoor niet een stemming geeft, maar met bezonnenheid is saamgesteld uit alle in de dichter aanwezige elementen, die gekristalliseerd zijn door dit plotselinge feit: de dood van deze vaandrig, die het voorbeeld van de vaderlander was. Ziedaar nu een werkelijk persoon, die veel van Baeto's trekken in zich draagt, die gelijk aan een Romeinse, aan een Griekse heros is. Evenals Rome, evenals Griekenland rouw dragen om hun grote mannen, zo kunt ook gij, o Amsterdam, het doen:

> Soo Rome recht had om te klêe in eenen rouwe
> ..... moght Alexander scheeren,
> Om sijn Hephaestions lijkstaetsi te vereeren,
> Muyren en toorens hoogh, ...
> Soo mooght ghy Amsterdam met recht dan nu wel scheuren
> De stroocken van uw rock.....

Breed is die gedachte in de vol aangezette, eerste vijfentwintig regels uitgeroepen, als drieledig gefraseerd trompetgeschal. In compositie en in klank toont dit begin de kracht van gedachten en gevoel, die de dichter heeft bezield. Zijn renaissance-denken doet hem het vaderlands gegeven plaatsen in een antieke lijst, die uit een Romeins en een Grieks deel samen is gevoegd. Zo bewust is deze compositie, dat het eind van het gedicht ook weer bestaat uit een Griekse en een Romeinse herinnering, zodat het vaderlandse middenstuk heel duidelijk is omsloten door twee concentrische cirkelbogen.

Na deze inzet wordt nog eens het rouwmotief herhaald: ‘Doodt leyt de Vendregh’, en 't is nu alsof de dichter het gordijn voor het levenstoneel van Hasselaer opzij schuift en zelf tot hem spreekt: ‘O, heldhaftige borst’, ‘daar trekt uw leven nog eens aan u voorbij’. En wat de dichter hem op dit toneel laat zien, is vol

1) Stoett, blz. 146.

dramatische beweging en vol spanning. Geen persoonlijke bijzonderheden worden van Hasselaer getoond, slechts dat, waarin hij voor ‘t gemeen’ groot was; zo is immers Hoofts voorstelling van de held. Haarlem, Hasselaers stad, wordt belegerd, de Spanjaarden trachten de toegang tot de stad langs de Fuick volkomen af te zetten, en in een lange redevoering smeken de Overheden de jonge Hasselaer, hen te hulp te komen: ‘wy bidden, weckt u self. Ziet hen dit voordeel af.’ De Heren richten zich in hun krachtige toespraak tot het hoogste in de jonge man, tot zijn liefde voor het ‘ghemeene beste,’ zijn standvastigheid, zijn ware eerzucht. De moed en braeve vroomheyts eer, echte Renaissancebegrippen, worden nu de jongeling voorgehouden: daarvoor dient men te leven en, als 't moet, te sterven. Dan wijst men er hem op, hoe deze deugden in hem persoonlijk al werkelijkheid geworden zijn, en vergelijkt hem bij Pyrrhus, die evenals hij, een vader had te wreken: weest gij ook zulk een held! En zij herinneren hem aan de grote daden van zijn vader, en van anderen, die hem ‘in bloedtvrundschap nae bestaen: Een die tot eyghen moey heeft Kenu onvertzaegt, Heldin die Hopmans hart in vrouwen bosem dracght.’ Gij nu, uit zulke helden en heldinnen gesproten, ziet wat met uw stad, wat met ‘dit vrye landt’ gebeurt, het wordt door Alva onderdrukt in geld- en geloofszaak, en dit doet de Spaensche Graef, zo zegt de Overheid met bittere hoon:

> Om (seidt hy) 't erfdeel Gods te houden wt ghevaer.
> Alalleens oft hy vooghdt, God minderjaerigh waer.

Achtereenvolgens worden scherp alle elementen van de toestand belicht: de verdrukker, de ellende, en de verwachte, verlossende held. Ten slotte wordt aan de jongeling grote roem voorspeld, bij slagen even goed als bij een nederlaag:

> de Faem sal ommedraeghen
> De wyde wereldt deur met grooter pracht uw eer.

Men zou zich geen fijnere, psychologische, uiteenzetting en argumentering hebben kunnen voorstellen, dan deze gefantaseerde redevoering, om de jonge man tot het nu enig mogelijke te brengen: ‘ick stae ghereedt.’ ‘De glans der schoone daeden daeghd' in sijn bosem op.’ Zijn broeder Nicolaes sluit zich met een, in Hooftiaanse versvorm gebrachte waardebepaling der Renaissance, bij hem aan: ‘Eer was noyt dier ghekocht,’ en door een groep Jonghelinghen gevolgd, springen zij in een Galeye. Het lukt

Hasselaer echter niet, met zijn Galeye de Spanjaerts te verjagen, hij gaat door naar Leyden en vandaar weer terug naar Haarlem, als boodschapper ‘met lettren diemen liet, in looden koockers kleeden,’ voor de prins. Dit gevaarlijk werk doet hij: ‘wt loutre liefd alleen’, geen ‘hoop van overloon’ had anderen er toe kunnen brengen.

Hij sweert de lettren:

> ‘Door midden 's vyands heyr te levren in de stadt;
> Oft te doen sincken in den grondt van 't diepe nat,
> Indien (hy) wierdt beset.’

De versregel die dit gedeelte van het verhaal, als het einde van een bedrijf, afsluit, is typisch voor Hooft, zowel om de vernuftige, gecondenseerde vorm, als om het hoge eerbegrip:

> ‘Waer toogh oyt yemandt soo om rijcken buyt te hael?’

De antieke motieven van de inzet vat de dichter dan weder op en bewijst hiermee in de omlijsting te zijn gebleven. De vergelijking met de Romeinen en de Grieken kan hij nu, na het vermelden van dit bepaalde heldenfeit, toespitsen, door het noemen der helden Menoeceus en Decius Mus ‘wier daden geen grooter naem verdienden’.

Onmiddellijk gaat Hooft van hen over op zijn vaderlandse held, waardoor de vergelijking des te sterker als een gelijkstelling wordt gevoeld. Dan zwelt de toon weer aan, na het meer gelijkmatig verhalende is het, alsof het trompetgeschal, met herhaalde stoten, zich nu opnieuw doet horen:

> O overedel hart ter waere deughdt gheneghen!
> Wel mocht u het geluck teghen een Graef opweghen.
> Om u, die.... Om u, door wiens beleydt....
> Om u, die.....

In die zware toon wordt het verder leven van de vaandrig kort verhaald, of beter nog, gezongen, uitgeroepen. Zijn gevangenschap en uitwisseling, hoe hij zich bekend maakte, toen de vijand zijn broer voor hem had aangezien, hoe hij mee de Compagnie van Verre stichtte, zijn politieke, godsdienstige en zedelijke houding, 't is alles opgenomen, versmolten, - zonder aan duidelijke preciesheid iets in te boeten, - in die diepe, gedragen toon, die bewijst hoe zeer dit alles Hooft vervult en hoe sterk hij zijn stof beheerst.

Deze houding van Hasselaer is voor Hooft zelf typerend;[1)] in de politiek is hij: ‘altijdt Nassaus, en altijdt Staats,’ op het stuk van godsdienst, kon: ‘al te diep grondeeren deeren,’ in het zedelijk leven wordt van hem gezegd:

> ‘Ghelijck eens vaders sorgh over d'onnoosle jeughdt
> Van eyghen kindren hangt, alsoo hebt ghy ghedraeghen
> De goedighe ghemeent.’

Deze laatstgenoemde deugd, de vaderlijke, ‘zielmilde,’ zorg voor de ghemeent, vormt een prachtige overgang naar de smart van die ghemeent, nu zij die vader missen moet. Zo is de dichter dus bij het uitgangspunt van het geschiedverhaal, de dood van Hasselaer, terug gekeerd en heeft hij de binnenste, de Vaderlandse, kring gesloten; het gordijn voor het herinneringstoneel schuift dicht, en de smart van Amsterdam wordt opnieuw genoemd. Met een mooi gevonden overgang: de rouw dier stad, die vergeleken wordt met de ontmanteling van Alexanders steden om de dood van Hephaistion, zijn vriend, knoopt de dichter aan bij het begin, waar de parallel met Griekenland getrokken werd; zo sluit hij dus de tweede cirkel af. De laatste, de Romeinse cirkel, wordt gesloten door het noemen van Cato's naam en dood, en aldus vat Hooft dit vaderlands verhaal in de antieke lijst. De laatste zinnen plaatsen het geheel in de Stoïsche levenshouding: ‘ghewetens roem’, de ‘goede lof’ is het einddoel van het leven, iets, waar ook Achilles al van spreekt in regel 362:

> Het hoochste dat den mens op aerden is gegeven
> Is eer, het waerste goet, int tijttlijcke leeven,
> Op welck het grootste hert, alleenlijck neempt sijn ooch.

In de slotregels wordt nog eens de trompet gestoken, en Hooft eindigt met dit leven van Hasselaer als een spiegel voor te houden aan het nageslacht, als een ‘gedachtenis’:

> Die 't Hollandsch bloed met lust van nae te treên ontsteeck,
> Soo lang geen Hollandsch hart in Hollandt en ghebreeck.

Uit deze gedachte is het gedicht ontstaan en deze is ook de voedingsbodem der Nederlandsche Historiën geweest; dit besef van een fier en onafhankelijk vaderland, met helden, even groot als de antieke.

1) cf. G. Heeringa, t.a.p.

Bij nauwkeurige beschouwing blijkt het gedicht inderdaad een voorstudie der Historiën te zijn.

Ten eerste is het dit naar de idee. Hooft stortte zijn gevoel niet uit in een Zieleklacht met een hemelse vertroosting, zoals Vondel het gedaan zou hebben, zijn doel was de deugd van de gestorvene te eren. In hem immers vond Hooft nu een Nederlander, die het ideaal vertegenwoordigde dat hij zich van een burger dacht; zijn begrip vond hij hier geleefd, zulke mensen, meende hij, moest ons de historie tonen. In deze geest moest men de historie zien.

Doch niet alleen naar de idee, ook naar de vorm, is de lijkklacht een object van studie voor de Historiën geweest.

De evenwichtige structuur, 'het mergrijke' in de taal, ('mannenvoeder', zegt Huet), de vernuftige overgangen, het verfijnd détail, de dramatische actie en de spanning, de sterke toon en vooral ook de gefantaseerde redevoering, het zijn even zovele elementen, die ook in de Historiën te vinden zijn. Uit dezelfde grondgegevens als het latere, grote werk, is dit betrekkelijk klein gedicht, als een kristal, ontstaan.

Beheersing, de zelfcultuur der Stoa, in Hoofts ganse leven zo opmerkelijk, is hier gedétailleerd aanwezig.

Zijn dus idee en vorm van zijn later werk hier in kiem, tenslotte zijn ook de feitelijkheden, meest met dezelfde woorden, in de Historiën gevoegd. Bij zijn studies voor het samenstellen der Historiën, had Hooft ongetwijfeld dit gedicht voor de hand of naast zich liggen, wat met een reeks van plaatsen te bewijzen is.

Regel 28: 'dat sonder lijfsghevaer geen voghel vlieght daer uyt', komt overeen met de vermelding van het beschieten der postduiven in boek VIII, blz. 313.[1)]

Regel 51 spreekt over de dood van Hasselaers vader:

> 'dien.... een spaensch Lancier doorstiet,'

en in boek VIII, blz. 314 staat, dat hij is 'van eenen Spaanschen speerruiter doorrent'.

Regel 55 vermeldt de smadelijke geseling van sijnen Oom, wat men in boek V, blz. 317 terug vindt: 'een eerlyk burgher van Haarlem, (werd) in 't oopenbaar met ongewoone strengheit ge-

1) P.C. Hooft's Nederlandsche Historiën. Dr. W. Hecker, Groningen 1846.

geesseld', en op beide plaatsen gebeurt dit, wegens 't spreken over 's Prinsen overtrekken van de Maas.

In boek VIII, blz. 312, vertelt Hooft, dat hij, 'uit den mondt van Pieter Dirxzoon Hasselaer, zoon eenes broeders van Keenauw boovengemelt,' enkele gegevens heeft 'onthouden'. Op diezelfde bladzijde en in boek VII blz. 48, deelt hij dan mede wat in het gedicht bijna woordelijk in de regels 65 en vgl. is gezegd over Hasselaers hulp aan Kenau op de wal.

In boek VIII, blz. 312, wordt het verhaal van Hasselaers tocht gedaan: deeze jongeling verkloekte zich, neevens zynen broeder Niclaas en etlyke anderen, een' galey te mannen, en den vyandt dat voordeel af te zien, (cf. regel 96: 'ziet hen dit voordeel af!)' Het daar verder medegedeelde klopt volkomen met het gedicht.

'De lettren in looden koockers', zijn in de Historiën 'brieven, in loodt gekookert'.

Regel 150 over Hasselaers uitwisseling en vrijlating uit de gevangenschap, is wel ongeveer, maar niet duidelijk, in boek VIII, blz. 338 terug te vinden; pas uit Bor I, blz. 443, (die door Hooft is gebruikt,) begrijpt men, wat er is gebeurd, nl. dat Hasselaer c.s. vrijgekomen is op aandringen van de vrienden van Bossu, die in Hoorn gevangen zat, en wiens leven deze beschermen wilden tegen représailles.

De belangrijkste passage is echter die, waarin Hooft vertelt, dat Pieter Hasselaer zich bekend maakte, toen de vijand zijn broer Nicolaes in zijn plaats gevangen wilde nemen. In regel 156 zegt hij in 't gedicht: 'Soo ghy den Vendregh soeckt, laet desen los, ick ben 't.' Hooft herhaalt deze woorden in boek VIII, blz. 325, zodat we voor het merkwaardige geval staan, dat er in de Historiën een alexandrijn voorkomt.

Naar idee, vorm en inhoud, is dus de lijkklacht een eerste opzet der Historiën. Twee jaren, vóór hij aan de Groot de bekende mededeling deed, blijkt hij al gewerkt te hebben aan wat voor hem de meeste waarde krijgen zou. Van jongsaf waren zijn gedachten vervuld geweest van de geschiedenis van het land,[1)] en van zijn type van de held; die gedachten bleven in hem leven en de ideeën zijn hem meer en meer bewust geworden. Door de levenscultus

1) Joh. C. Breen, P.C. Hooft als schrijver der Nederlandsche Historiën, Amsterdam 1894.

van de echte Renaissance-Stoïcus, is hij in staat geweest, die ideeën uit te werken; men ziet ze in zijn drama's groeien: eerst in de ‘chooren’, dan in de personen der verbeelding, tenslotte zijn zij in de werkelijkheid gevonden, en in het epische verhaal, dat hij van en voor zijn volk wil scheppen, uitgewerkt. Hiermee ‘ging hij een werk aan,’ dat door zijn hele leven heen, was voorbereid. Hij zocht en vond de levens van de mensen die zijn ideaal belichaamden. En in de rij van hen, die hem het materiaal voor zijn Renaissance-historiebeeld verschaften, is Pieter Dirxzoon Hasselaer de eerste, zijn eerste vaderlandse held, niet een geloofsheld, evenmin het schepsel tegenover God, dat Vondel steeds verbeeldt, maar één, op wie regel 366 uit de Achilles van toepassing is:

Dus crijcht men t'hoochste goet niet dan door d'hoochste daet.

Wassenaar.

J.M.C. Boúvy.

Verwey over humor.

Humor is een spel van den geest met de verbeelding. Waar de verbeelding niet alleen, niet vrij is, maar de geest voortdurend tegenwoordig om haar uitingen te kontroleeren, haar wisselingen in verband te brengen, haar tegenstellingen te doen ontvonken tot scherts, haar ongerijmdheden te begeleiden met deernis, de botsingen van haar zelfstrijd, den schreeuw van haar pijn, het snikken van haar hartstocht te troosten en te verzoenen in den weemoed van zijn weten, - daar is humor.

De Romantiek heeft een uitgebreide humoristische letterkunde voortgebracht. Overal waar haar verlangen naar de idealen die het verleden haar voorspiegelde in botsing kwam met de zucht naar een plaats te midden van de werkelijkheid, was de tweestrijd aanwezig, handhaafde de humor zijn heerschappij. Jean Paul heeft de heele gisting van dit bestaan, zijn hartstochtelijke volte en zijn spitsvindige dialectiek, in zich gedragen, en in al zijn wezenlijke en schijnvormen afgebeeld. Hij was tegelijk de voorlooper en de vervuller van een gemoeds- en geestesleven, dat in duitsche dichters doorwerkte, een geheele school van engelsche humoristen bezig hield, in Frankrijk in De Musset, in Duitschland in Heine uitbloeide, en door het reuzenbrein van Hegel verstelseld alle verstanden van Europa deed wankelen, en nog beweegt.

De Humor, den tweestrijd beschertsende, - de blijde voortgang uit tegenstrijdige beginselen, - wat anders dan zulk een ontwikkeling is het karakter van de negentiende eeuw geweest? - evolutie is het woord in de wetenschap.

(Het Leven van Potgieter (1903), blz. 168-169).

Vondel en zijn bekering.

T'vat hout nae 't eerste sap doch altijd zijnen reuck.

Vondel (W.B. I, 375)

Voor de onvermoeide en diepgaande Vondelstudie der Katholieken kunnen wij niet anders dan oprechte bewondering hebben: bene meriti sunt de patria! Een ernstig bezwaar is echter, dat hun Roomse Vondelopvatting langzamerhand de algemene dreigt te worden, terwijl zij van eenzijdigheid niet is vrij te pleiten. Volgens deze opvatting is heel Vondels leven eigenlijk een langzame gang naar Rome[1]. Tot in zijn vroegste werken zijn Roomse opvattingen en sympathieën terug te vinden[2]. Alleen door zijn overgang tot het Katholicisme werd het mogelijk, dat hij zijn meesterwerken schreef[3]. Hij wordt daardoor de dichter der Contra-Reformatie bij uitnemendheid.[4] Om hem goed te leren kennen en goed te verstaan is het dus nodig de volle nadruk te leggen op zijn ‘bekering’, de voorgeschiedenis daarvan na te gaan, zijn Roomse apologieën te bestuderen - in één woord: hem te zien als Katholiek.

Daartegenover is echter ook een andere opvatting mogelijk, zoals ik wil trachten aan te tonen; een opvatting, waarbij Vondels ‘bekering’ haar centrale plaats verliest en - althans voor zijn literaire werkzaamheid - in zekere zin een bijkomstigheid wordt.

Te weinig consequent is er aandacht geschonken aan het feit, dat Vondel vóór zijn overgang tot het Katholicisme Doopsgezind was en bleef. En hij zegt het immers zelf: ‘t' vat hout nae 't eerste sap doch altijd zijnen reuck’. De Doopsgezinde overtuiging blijft gedurende zijn hele leven de kern van zijn geloofshouding[5]. Veel dat bij hem als Rooms werd aangeduid, is in de grond zuiver Dopers. Zijn beroemdste drama's hebben sterk-Doperse trekken. Ik meen zelfs aannemelijk te kunnen maken, dat hij Rooms werd,

1) Brom, Vondels bekering, *passim*.
2) Brom, l.c. pag. 5 en *passim*; Sterck, Oorkonden, pag. 32.
3) Molkenboer, Vondelkroniek III, pag. 4; Brom; t.a.p. pag. 94.
4) Molkenboer, Vondelkroniek VI, pag. 46; cf. de bloemlezing van Anton van Duinkerken: ‘Dichters der Contra-Reformatie’.
5) Cf. Koopmans, Vondel als Christen-symbolist (Letterkundige Studiën I, 90 vlgg.)

omdat hij in de Katholieke kerk - afgezien van principiële verschillen - de zuiverste vervulling zag van zijn Mennisten-ideaal.

***

In zijn 'Geschiedenis der Nederlandsche Doopsgezinden in de zestiende eeuw' wijst Dr. W.J. Kühler op de verwantschap en samenhang tussen de moderne devoten der Middeleeuwen en de Nederlandse Doopsgezinden, waardoor bij deze laatsten de navolging van Christus in het middelpunt komt te staan.[1)] Tevens waren de Doopsgezinden de Protestanten bij uitnemendheid, in zover zij het meest consequent de individualiteitsgedachte van het Humanisme voor hun geloofsleven hadden aanvaard. Zij kenden oorspronkelijk geen bindende belijdenis, geen kerk, geen speciale leraars: 'hun enig licht was de Bijbel, welks uitspraken naar eigen inzicht verklaard en door eigen geweten beaamd werden'.[2)] Voor de grote massa bleek deze zelfstandigheid op de duur echter te zwaar en zij zocht naar gezag. Langzamerhand zien we daardoor de gemeenten en de oudsten een autoriteit verwerven, die met de oorspronkelijke Doperse leer in strijd is. Uitnemend beschrijft Kühler vanuit de tegenstelling tussen gezag-zoekenden en vrijheidminnaars onder de Doopsgezinden de erbarmelijke strijd, waardoor de Broederschap telkens en telkens weer verscheurd werd tot steeds meer groepen en groepjes. Onder deze nemen de Waterlanders een eervolle plaats in; zij zijn de vrijzinnigen, de 'Doopsgezinden in de rechte lijn',[3)] hoewel ook onder hen de tegenstelling tussen gezag en vrijheid zich openbaarde.

Tot deze gemeente der Waterlanders is Vondel vanuit die der Vlamingen overgegaan.[4)] Dit wijst op een bewuste keus voor groter vrijheid van den enkeling en de daardoor bestaanbare groter eenheid. De 'Bevredigde Broederschap' met haar eerlijke verzoeningspogingen trok hem. Zelfs diende hij haar een tijdlang als diaken, wat wijst op een volkomen instemming met haar beginselen.

Toch kwam hij al spoedig tamelijk los van de Waterlanders te staan. De oorzaken daarvan doen hier minder ter zake. Belangrijker is, dat voor Vondel hun grondbeginselen onaangetaste waarheden bleven. Hij bleef een voorstander van de zedelijke vrijheid en dus een vijand der predestinatie; hij bleef de nederig-

1) l.c. hoofdstuk II.
2) l.c. pag. 278.
3) l.c. pag. 375.
4) Molkenboer, Vondelkroniek III, pag. 71.

heid der Imitatio als de grootste Christendeugd zien en de hoogmoed als haar duivels tegenbeeld. Maar tegelijkertijd herhaalt zich in hem de tragiek der Doperse gemeenten. Uitgaande van de volkomen vrijheid op grondslag van de Bijbel, kan hij op de duur de drang naar gezag niet weerstaan, al blijft hij Waterlands in zijn afkeer van ban, mijding en alles wat naar inquisitoriale methoden zweemt. In 1626 valt hij in zijn 'Antidotum' Hans de Ries aan om diens opvatting van het 'tweeërlei woord Gods', welke Vondel in strijd achtte met de Schrift. Deze aanval moge op verwijdering wijzen, hij is tevens puur Dopers: de opvatting van den leraar heeft niet meer gezag dan die van den gelovigen leek!

Intussen had Vondel reeds partij gekozen in de strijd der Calvinisten. Alleen uit zijn Doperse overtuiging van het lekenrecht is weer te verklaren, dat hij als leek op theologisch gebied de strijd dorst aanbinden tegen vakgeleerden. Wàt hij verdedigde, was tenslotte zijn Doopsgezind geloof. Op verschillende punten waren Waterlanders en Remonstranten zo nauw aan elkaar verwant, dat de laatsten na hun uitstoting aanvankelijk de belijdenis van Hans de Ries en Lubbert Gerritsz gebruikten.[1)] Vondel kon dan ook niet anders dan hun strijd als de zijne zien. Het ging immers om vrijheid en recht in de meest uitgebreide zin van het woord. De godsdienstige en politieke vrijheid waren in gevaar, omdat door Calvijns predestinatieleer de zedelijke werd te niet gedaan en een priesterheerschappij dreigde. Misschien zag hij dit niet dadelijk zo bewust, maar dat hij dit later wèl deed, blijkt uit zijn meest 'zakelijke' hekeldichten: Harpoen en Roskam. In het eerste blijken de orthodoxe Calvinistische predikanten, geestverwanten van Datheen, de oorzaak van alle onrust, onrecht en partijschap. Afgeweken zijn ze van hun ambt: wolven in schaapskleederen. Waarachtig predikant is daarentegen Godefried, die woord voor woord beschreven wordt als Doopsgezind leraar.[2)] In de beginregels van de Roskam wordt eveneens de nadruk gelegd op de samenhang tussen onrecht en schijngodsdienst.

In de felle wijze, waarop hij de strijd voerde, is echter de Doopsgezinde lijdzaamheid ver te zoeken. Het lijkt mij 't beste bewijs, dat hij zich inderdaad los van de gemeente voelde, ook al had

1) Blaupot ten Cate, Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, enz. I, pag. 262.
2) Cf. reg. 6-26 met Kühler, l.c. pag. 297, die ontleent aan Menno Simons.

hij zich niet afgescheiden. Het is of de geest der oude Wederdopers over hem vaardig geworden is: ‘verdediging der aangevallen heiligen was niet genoeg: tot verdelging van alle boozen riep de Heer der heirscharen de Zijnen’.[1] Want als ‘boozen’ zag Vondel de Contra-Remonstrantse predikanten en hun partij. Niet voor niets brengt het slot van de Harpoen een vergelijking met Lucifer: verpersoonlijking van hoogmoed en staatzucht: Vondels eeuwige vijand.

In zijn meesterlijke inleiding tot het drama van die naam geeft Molkenboer een overzicht van het Lucifer-motief in Vondels werk. Ook in diens strijd tegen het Contra-Remonstrantisme is dit motief echter onmiskenbaar. In diepste instantie bestrijdt hij in de predikanten Lucifer-openbaringen. Vandaar zijn ‘onchristelijke’ felheid, dezelfde die Revius bezielt tegen de Katholieke aanvoerders uit de Dertigjarige oorlog: ‘Gods onversoenlijcke gesworene vyanden’. Vandaar dat hij niet gelooft in hun oprechtheid, spotten durft met hun overtuiging, schelden en karikaturiseren wil. Als echte Luciferisten willen zij de macht aan zich trekken en zetten zij op tegen de wereldlijke overheid.[2] ‘Lijckt dat oock een Christen Kerck?’[3]

Hiermee hangt samen, dat Vondel in Oldenbarneveldt een *martelaar* kon zien.[4] Want martelaar is ieder, die valt als offer van Lucifers woede door diens dienaren, te beginnen met Abel, ‘de eerste martelaer’[5]. Brom wijst er terecht op: ‘dat woord [maartelaar] alleen beweegt de doopsgezinde’.[6] Want dat woord houdt voor Vondel de volle Doperse betekenis: martelaar wil zeggen ‘Offer des Heren’.

Steeds duidelijker gaat Vondel dit alles zien. De strijd om aardse vrijheid en om aards recht is tenslotte maar een uitvloeisel van Lucifers opstand tegen God. De wereld valt uiteen in Luciferisten en in kinderen Gods, die dan steeds potentiële martelaren zijn. Als hij dit inzicht gewonnen heeft, houden de hekeldichten op, een belangrijke plaats in zijn werk in te nemen. Alles is op hoger plan gekomen; er is maar één tegenstelling: Luciferist - Offer des Heren.

1) Kühler over Jan Matthijs, l.c. pag. 77.
2) Hoe de Waterlanders tegenover de overheid stonden, blijkt uit artikel 37 van hun Belijdenis, ook te vinden bij Brom, l.c. pag. XI.
3) W.B. III, pag. 317.
4) Vgl. Brom, l.c. pag. 9.
5) W.B. II, pag. 319.
6) l.c. pag. 9.

Deze (in de grond Doperse) tegenstelling openbaart zich duidelijk in Vondels werk. Op het Lucifer-motief behoef ik na Molkenboer niet verder in te gaan. Het Offer-des-Heren-motief echter is even sprekend. Het begint al bij De Vaderen,[1] openbaart zich aarzelend in Palamedes, duidelijker in de Gijsbrecht (Gozewijn en de Klarissen) om tot volle ontplooiing te komen in Maeghden, Gebroeders, Joseph in Dothan, Peter en Pauwels, Brieven der Heilige Maeghden, in andere zin in de Altaergeheimenissen, polemischer in Maria Stuart, weer anders in Jephta.

Het trekt hierbij de aandacht, dat Vondel ook vóór zijn overgang geen (Doopsgezinde) Hervormingsmartelaren behandelt, hoewel hun geschiedenis onder de Mennisten blijkens de martelaarsboeken bekend genoeg was. Ik zie dit als een bewijs van Vondels steeds toenemende verwijdering van de gemeente, waarvoor ik drie redenen zou willen aangeven: de Sociniaanse invloed onder de Waterlanders; zijn omgang met den vereerden Hugo de Groot; die met allerlei Roomsen uit Amsterdam, geestelijken zowel als leken.

Hoe afwijzend Vondel tegenover het Socinianisme stond, blijkt afdoende uit ‘Op het ontheyligen van het H. Sacrement des Altaers door den Arminiaenschen Sociniaen’.[2] Dat hij bij het schrijven daarvan reeds Katholiek was, doet niet ter zake; ‘het soenverdienstich sterven des Paeschlams’ is óók volledig Dopers.[3]

Hugo de Groot dacht niet vriendelijk over de fel-verscheurde Doopsgezinden.[4] En hij boeide Vondel met zijn groots denkbeeld van de Pax ecclesiastica. Ondanks de schijnbare tegenstelling sloot hij daarmee toch weer aan bij een Dopers denkbeeld van Vondel. Want in principe hadden de Doopsgezinden boven alles de vrede lief, die immers uit de Imitatio onmiddellijk voortvloeide. In vele gemeenten kenden zij dan ook de vredemakers of goêmannen, ‘aan welke de uitspraak over opkomende geschillen tusschen de leden werd overgelaten.’[5] Vondel is van die vrede-zin

1) Ook Abraham bracht, hoewel niet in 't eigen leven, een Offer des Heren, evenals David in ‘Gebroeders’ (zie Vondels inleiding op dit laatste).
2) W.B.V, pag. 521.
3) Cf. artikel 7 der Waterlandse Belijdenis bij Brom, l.c. pag. X.
4) Blaupot ten Cate, l.c. pag. 315.
5) Idem, pag. 161. Merkwaardig is, hoe in de Lucifer Rafaël op het laatste ogenblik nog als *vredemaker* optreedt.

doortrokken. ‘Door al zijn oorlogsverzen heen preekte Vondel vrede in doopsgezinde geest.’[1] Hij was lid geworden van de *Bevredigde* Broederschap. Hij ging Grotius zien als vredemaker-in-het-groot dwars tegen de verscheurheid van zijn tijd in. En Grotius wees in de richting van Rome!

Over Vondels omgang met Katholieken behoef ik na de studie der Roomse Vondelkenners niets meer te zeggen. Ik wil er alleen op wijzen, dat hij in hun geloofsbeschouwing alle vastheid en logica vond, die hij bij zijn geloofsgenoten pijnlijk moet hebben gemist. Zijn nederigheid deed hem zichzelf heel klein zien tegenover de wetenschapsmensen. Angstvallig blijft hij zijn hole leven steunen op anderer wetenschappelijk gezag, waaraan hij zich onvoorwaardelijk onderwerpt, zolang het hem niet in strijd brengt met zijn Bijbel. Ook in theologicis moet hij bij zijn toenemende otwikkeling behoefte hebben gevoeld aan dat steunende gezag. de Doopsgezinde leraars echter waren geen theologen en hun uitsluitend op de praktijk gerichte leer bleef ‘een leekentheologie, niet opgebouwd door het wijsgeerig denken, maar beredeneerd met het gezond verstand,’[2] waarvan Vondels scherpe geest de lacunes en inconsequenties doorzag.

Zo zien we Vondel vóór zijn overgang: in wezen zuiver Doopsgezind, maar om bijkomende redenen van de gemeente vervreemd; afwijzend tegenover de staatskerk; vol afschuw voor de doorwerking van het Socinianisme; geestdriftig over Grotius' denkbeeld van kerkelijke vrede; vol bewondering voor de theologie der Roomsen, ook al kan hij die voorlopig niet in haar geheel aanvaarden. De transsubstantiatieleer is daarbij het grote punt.[3]

In het heden is hij vastgelopen en daarom wendt hij zich naar het verleden, toen de eenheid er was; toen de Christelijke kerk *onder het kruis* ieder ogenblik geroepen kon worden tot het Offer des Heren. Als Doopsgezinde was hij nooit een Roomsenhater geweest. Zonder bezwaar aanvaardt hij dan ook Rome in 't verleden, hoewel hij dat voor 't heden nog niet doen kan. Want in dat verleden ziet hij slechts wat *bindt*, ziet hij de lijst der Doopsgezinde martelaren voorafgegaan door een nog talrijker Offer des Heren. Aan Roomse ‘ceremoniën’ stoot hij zich niet, omdat de Mennist in hem het recht van een persoonlijke belijdenis erkent.

1) Brom, l.c. pag. XII.
2) Kühler, l.c. pag. 282.
3) Altaergeheimenissen I.

Zo o.a. ontstaat de Gijsbrecht, waarin hij zijn stad verheerlijkt *onder het kruis* en de gelovigen daarvan als geduldige martelaren.

Ik kan het daarom onderschrijven, wanneer Dr. J.F.M. Sterck aannemelijk maakt, dat Vondel onder de aandrang der predikanten 'hetzij een mededeeling over een Misviering, hetzij een voorstelling daarvan'[1] heeft weggewerkt; dit was voor hem geen hoofdzaak. Maar ik kan niet aannemen, dat de scène met Gozewijn en de Klarissen een later toevoegael zou zijn.[2] 'Immers welk soort liturgische plechtigheid wordt hier bedoeld?' vraagt Dr. Sterck. Geen enkele! Er blijkt duidelijk, dat Gozewijn en de nonnen niet zijn bijeengekomen voor een dienst. Het naderend gevaar heeft hen in de kapel verenigd en Gozewijn roept dan ook niet op tot een dienst, maar tot de vlucht. Eerst als de nonnen weigeren, gaat hij met haar zingend en biddend wachten op de dood. Zo moeten de Doopsgezinde gemeenten het vroeger ook gedaan hebben. De hele scène doet trouwens aan een Mennistenbijeenkomst denken: eerst het 'schriftuerlijck liedeken' en dan het gebed; reg. 1407-1414 laten de mogelijkheid bestaan, dat Vondel het stil gebed der Doopsgezinden bedoelde.[3] Zo verklaar ik ook de ereplaats voor het kruis[4] (symbool van het grootste offer) als een compromis van den Dopersen Vondel met de Roomse werkelijkheid, die hij slechts ten dele wenste te aanvaarden, ook al had hij geen bezwaar tegen een vermelding van de Mis (cf. beneden over reg. 609-614 van 'Maeghden'). De Gijsbrecht is dus allerminst Rooms, maar voortgekomen uit Vondels Doperse achtergrond.

Toen hij 'Maeghden' dichtte, was Vondel volgens Molkenboer echter 'op en top katholiek'.[5] Dit drama is 'in keuze van stof niet alleen, maar ook in behandeling volkomen (dogmatisch-) katholiek'.[6] Wat de keuze der stof betreft, zagen we evenwel reeds, dat Vondels vlucht naar de pax ecclesiastica van het verleden niet zonder meer een bewijs is voor Roomse voorkeur, al bracht zij hem ongetwijfeld dichter tot de Katholieken. Natuurlijk is er invloed geweest van Marius en natuurlijk is, achteraf bezien,

1) W.B. III, pag. 516.
2) Sterck, Vondelkroniek III, pag. 113.
3) Cf. Kühler, t.a.p. pag. 373.
4) Sterck, W.B. III, pag. 518.
5) Vondelkroniek III, pag. 6.
6) Idem, pag. 14.

Maeghden een stap dichter naar Rome. Maar uit de keuze der stof tot Vondels bekering te concluderen, lijkt mij te gewaagd. Het moet hem getroffen hebben, dat de verheerlijking van zijn geboortestad kon samenvallen met de verheerlijking van een der volmaaktste Offers des Heren - in de gouden tijd der Christelijke eenheid. De rest was bijzaak.

Ook de ‘behandeling’ wettigt Molkenboer's conclusie niet. Vóór haar offerdood moet Ursula zowel met Attila als met diens Aertsoffervinder Beremond disputeren. Deze disputen doen sterk denken aan de geschiedenis der Doopsgezinde martelaren, die Vondel zonder twijfel voor ogen hebben gestaan en voor wie het dispuut een der zwaarste beproevingen was.[1] De inhoud dier disputen wijst in dezelfde richting. Molkenboer leest in de bezwaren der heidenen telkens ‘de grieven der Hervorming tegen het Katholicisme’ en in Ursula's antwoord een verdediging van dat laatste. Met evenveel recht kan men dit alles echter toepassen op de Doopsgezinden vlak na de Munsterse gruwelen. Wanneer in vers 364-365 Ursula op Attila's ‘men zorght, men vreest’ als antwoord geeft:

> Voor wie? voor wapenlooze vrouwen?
> Voor Maeghden zonder maght? *voor mans berooft van zwaerd*?

dan slaat dit zelfs veel directer op de weerloosheid der Doopsgezinden dan op de Katholieken.

Ditzelfde geldt voor vers 379-382, waar Ursul zegt:

> D'oprechtste Godsdienst leert geen menschen te verkorten
> Aen middelen noch eer, veel min hun bloet te storten;
> Die leert ons d'Overheid, alwaer 't een dwingeland,
> Te dienen, in al 't geen zich tegens God niet kant.

Molkenboer verklaart: ‘d'oprechtste Godsdienst, en dit zijn naar Vondels intentie ongetwijfeld de Katholieken....’[2] Ik betwijfel dit en meen, dat Vondel de *Christenen in 't algemeen* bedoelt, *maar door hem onwillekeurig gezien als Doopsgezinden*. Molkenboer concludeert, dat ‘hij niet alleen het doopersche standpunt, dat tenminste theoretisch geen één wereldlijk meester erkende, volkomen verlaten had, maar ook politiek tot het Katholicisme was overgegaan.’[3] Integendeel vinden we hier echter niets dan Doperse overtuiging. Niemand te kort doen, vooral niemand

1) Kühler, l.c. pag. 236. Ook de Calvinistische predikanten der 17de eeuw vorderden meermalen een dispuut.
2) l.c. pag. 9.
3) l.c. pag. 11.

doden zijn de rechtstreekse consequenties, die de Mennisten uit de Imitatio trekken. Ook de houding tegenover de overheid komt haast woordelijk overeen met de Waterlandse Belijdenis: 'Wij kennen ons schuldich, ende door Godts woordt verbonden de Overheyt te vreesen, eere, ende ghehoorsaemheyt te bewysen, in alle zaken, niet strijdich tegen den woorde des Heeren.'[1] Allerminst heeft Vondel hier dus het Doperse standpunt 'volkomen verlaten'!

Ook vers 386-395: ge zijt gehoorzaam, totdat ge de kans schoon ziet, maar....

> Dan krijghtghe last van God, om d' ooren op te steecken,

doet meer denken aan een beschuldiging tegen de 'profeten' der Munstersen e.d. dan tegen de Roomsen. 'Last van God' wijst immers op een rechtstreekse ingeving méér dan op een bevel via Paus of priesters. Zo behoeft ook vers 620-627 geen herinnering te zijn aan de beschuldigingen tegen het kloosterwezen, maar kan het slaan op het verwijt aan de martelaren deel te hebben aan de sexuële uitspattingen van Munstersen, Davidjoristen en Batenburgers.

Alleen vers 609-614 wijst sterk naar de Katholieke opvatting. Na Stercks aannemelijke hypothese over de Mis in Gijsbrecht behoeft ons dit echter niet te verwonderen. Bij Rooms dacht Vondel in de eerste plaats aan de transsubstantiatie: zijn grote weerstandspunt. Historisch was Ursula natuurlijk Rooms geweest en Vondel was immers altijd uit op karakteristieke historische bijzonderheden. Ook hieruit valt dus zijn overgang niet te bewijzen.

De 'Maeghden' zijn meer Dopers dan Katholiek, in ieder geval *even* Dopers *als* Katholiek. Vondel is immers op zoek naar de Pax ecclesiastica. Hij ontleent aan zijn oude overtuiging èn aan zijn Roomse vrienden. Hij ziet daarbij het verleden der Christelijke Kerk als een verheerlijkte Doopsgezinde gemeente, in werkelijkheid 'gemeente des Heren'! Daarom geloof ik ook niet, dat Vondel in vers 1667-1679, zoals Molkenboer wil, 'over de Keulsche hoofden heen tot de Katholieken van zijn Amsterdam heeft gesproken'[2]; hij sprak tot alle ware gelovigen, speciaal onder

1) artikel 37 (bij Brom, l.c. pag. XI).
2) l.c. pag. 18.

de dissenters; tot allen, die in waarheid de Imitatio wilden aanvaarden tot het Offer des Heren toe.

Uit Molkenboers interpretatie blijkt echter, hóéveel van zijn Doopsgezinde overtuiging Vondel bij nadere kennismaking onder de Katholieken kon terugvinden. Tegelijkertijd werkte alles er toe mee om hem de Roomse Kerk als het ideaal te doen zien. Hij zag haar onder het kruis, waardoor zij *in alle nederigheid* werken moest. De plakkaten maakten, vooral onder haar priesters, telkens weer (hoewel in onbloedige zin) *martelaren*.[1)] Tegenover de verdeeldheid der Hervorming was Rome *een eenheid* gebleven. Haar historie omvatte het glorieuse Offer des Heren der *eerste Christenmartelaren*. Bovendien kende zij het *gezag* en de *theologische fundering*, die hij beide bij de Doopsgezinden pijnlijk gemist had. Haar houding miste in de Nederlanden alles wat naar inquisitie of uitsluiting zweemde, terwijl de Protestanten zich daaraan allen te buiten gingen, niet het minst de Mennisten. Rome daarentegen *vergaderde* slechts. Zo ging hij alle Roomsen zien als moderne devoten, met wie de Doopsgezinden zo volledig verwant waren en uit wie zij grotendeels waren voortgekomen. - Even eenzijdig, maar nu naar de ongunstige kant, zag hij de Protestanten, zoals ik boven reeds aanwees.

Vondel was er zich volkomen bewust van, wat overgang naar Rome hem kosten zou. Maar juist, dat deze stap een *offer* betekende, moet hem eer aangetrokken dan afgeschrikt hebben. Het Doperse martelaarsbloed deed zich gelden! In het slot van zijn artikel: ‘Wanneer werd Vondel Katholiek’? trekt Molkenboer een treffende parallel tussen David uit de ‘Gebroeders’ en Vondel.[2)] Zij lijkt mij zeer aannemelijk; alleen sluit zij niet in, dat Vondel alles *retrospectief* heeft gezien. Hij kan dit ook gedurende zijn grote aarzeling hebben geschreven. Als echt Doper zoekt hij naar troost en hulp in de Schrift[3)] en hij vindt er Davids

1) ‘De vrijheidsvriend had de papen al lief, omdat ze werden vervolgd’. (Brom, l.c. pag. 88).
2) Vondelkroniek III, pag. 64 vlgg.
3) Merkwaardig sluit hierbij aan, wat Molkenboer t.a.p. vermeldt over Vondels psalmberijmingen uit die tijd - te merkwaardiger omdat Vondel, door ze op zichzelf toe te passen, de gebruiksaanwijzing voor de Psalmen (in Datheens berijming!) volgt, zoals deze voorkomt in de Voor-reden van het Doopsgezinde ‘Boeck der Gesangen’ (Tot Hoorn, Ghedruckt by Jan Jochimsz.... Anno 1618). Ik haal hieruit slechts aan: ‘Vindy dat David biddet, dat Godt sijn vyanden verderven wil.... Soo suldy gheestlijcker wijse dese woorden aldus nemen, Heere breeckt de raetslaghen die den duyvel ende 'tvleesche te samen houdt om onse (*sic*!) ziele te verscheuren, verderft ende doet te niet de sonde ende ongherechtichheyt, ende roeytse alsoo gantschlijck uyt onse (*sic*!) herte, dat nochte Name, nochte ghedachtenisse, nochte eenich overblijfsel daer in ghevonden werde.’

voorbeeld van het offer der onderwerping aan Gods wil tegen alle familiebanden in. Daaraan grijpt hij zich vast. Zoals David tenslotte God gehoorzaamde, zo *hoopt* hij het ook te doen. Juist de sterke nadruk, die hij in zijn opdracht op Davids *offer* legt, brengt mij er toe aan te nemen, dat hijzelf toen nog *voor* het offer stond. Het is niets voor Vondel op een door hem *gebracht* offer achteraf uitvoerig te wijzen, ook niet in verkapte vorm; wèl om zichzelf te stichten en te sterken voor een *te brengen* offer.

Hoe dit zij, Vondel wordt Rooms. Op grond van het voorgaande hecht ik nog steeds meer aan het traditionele overgangsjaar 1641 dan aan Molkenboers nieuwe hypothese van 1639. Tenslotte blijft dit echter bijzaak. Belangrijker is, dat deze overgang op religieus gebied in diepste instantie voor Vondel géén *keerpunt* is. Hij ziet zijn Doperse idealen in de Roomse Kerk verwerkelijkt; ook de transsubstantiatie wordt tenslotte door hem aanvaard. In de wijze waarop, blijft hij weer Mennist. Want hij aanvaardt op niemands gezag, maar *door eigen Schriftonderzoek* (Altaergeheimenissen I, reg. 390-391). 'Ick en houde geen leeringhe dan der Apostelen, Propheten, ende der woorden die ons Salichmaker gebrocht heeft wten hoogen Hemel', zegt reeds de martelaar Jooskint.[1)] Zo wordt Vondel uit volle overtuiging Rooms zonder in wezen anders te zijn geworden. En ook verder blijft hij Doopsgezind in zijn houding, die nooit terugschrikt voor het offer en het martelaarschap; in zijn steeds consequenter zoeken naar vrede; in zijn verdediging-als-leek van zijn nieuwe leer (hoewel nu op gezag van anderen); in zijn liefde voor de Bijbel, die altijd zijn voornaamste bron en bewijsplaats blijft; zelfs in zijn keuze voor de Jezuieten in hun strijd met de Jansenisten, welke laatsten met hun eis van persoonlijke beleving en daardoor strengere maatstaven[2)] hem moesten doen denken aan de gevolgen daarvan in de Doperse gemeenten: ban, mijding en scheuring.

1) Kühler, l.c. pag. 252.
2) Cf. Geyl, Gesch. van de Nederl. Stam II, pag. 300 en 670 vlgg.

Vondels ‘bekeerings-tooneelspel’[1] Peter en Pauwels zet de lijn der vorige drama's voort zonder in wezen iets nieuws te brengen. Ook hier het Offer des Heren in algemeen-Christelijke zin en slechts Rooms in de bijkomende bijzonderheden (Petrus als stedehouder van Christus, de betekenis van Rome). Ook hier weer de herinnering aan de Doopsgezinde martelaren. Zelfs de gekerstende soldaten blijken voorstanders der weerloosheid, zodra het gaat om de strijd voor Christus, ‘in wien gheen dinck min is gebleken, als wereltlijcke regeringe, macht ende sweert’.[2] Als potentiële martelaren komen de Christen-pretorianen dan ook volkomen overeen met de Maeghden: ook zij ‘offerden, als tamme schapen // ons willigh op, aen 't weerloos Lam’.[3]

Niet de ‘Peter en Pauwels’, maar ‘Maria Stuart’ is Vondels eigenlijke bekeringsspel! Daarvóór echter verschijnen de Altaergeheimenissen, waarin Vondel zijn overgang motiveert en zijn bestrijders weerlegt. In Peter en Pauwels gaat het om de overwinning (door kruis tot kroon) van *het Christendom als eenheid*: Vondels oude ideaal. De Altaergeheimenissen daarentegen stellen Rome *tegenover* het Protestantisme. Zij zijn daarom bewuste polemiek, weliswaar in de meest verheven zin van dit woord, maar toch nauw verwant aan de religieuse hekeldichten van vroeger. Er is alleen dit verschil, dat Vondel door zijn drama's over martelaren van hen heeft geleerd. Vroeger had hij het vlijmscherpe zwaard van zijn geest en zijn woord gevoerd; nu geldt voor hem evenals voor de gekerstende soldaten uit Peter en Pauwels:

> Wy lieten zygen weer en wapen;
> De pylen speeren zwaerden slapen.

Nu voert hij enkel de wapens der martelaren: geloof, belijdenis, verering voor het Heilige. Deze prachtige ontwikkeling is door zijn overgang naar Rome wel beïnvloed, maar niet bepaald; de lijn begint lang vóór 1641.

Toch blijft ook deze verheven polemiek slechts intermezzo. Vondels machtigste werk is nooit de polemiek, maar altijd de synthetische, algemeen-Christelijke visie, waartoe hij straks weer terug zal keren en die haar hoogste uiting vindt in Lucifer, Adam in Ballingschap, Noah.

1) Sterck, Leven van Joost v.d. Vondel, pag. 108; Brom, l.c. pag. 90.
2) Waterlandse Belijdenis, art. 37 (Brom, l.c. pag. XI).
3) W.B. IV, pag. 249.

In dit intermezzo sluit Maria Stuart aan op de Altaergeheimenissen. Ook hier de tegenstelling Rooms en onrooms en daarom de polemiek. Ook hier van Vondels kant geen andere wapenen dan zijn geloof in en zijn verering voor de ‘gemartelde majesteit’. Omtrent het tere punt van de historische juistheid in Vondels beeld behoeven we hier niet uit te weiden. In ons verband is enkel van belang, hoe hij Maria Stuart zag, en de ondertitel laat daarover niet de minste twijfel. Hij zag haar als martelares van Rome. Hij doet dit zelfs zo nadrukkelijk, dat het de indruk wekt, of hij een Rooms tegenbeeld zoekt voor de zo hoog door hem vereerde Doperse martelaren; het was anders of de lijn der oud-Christelijke bloedgetuigen alleen maar een voortzetting vond in die der Protestanten. Maar Maria Stuart behoeft voor hen niet onder te doen. Misschien daarom tekende hij haar martelgang zo nauwkeurig volgens het oude recept, dat hij uit de martelaarsboeken door en door kende: zij óók is vol geloofskracht in het dispuut, vol liefde en berusting, vol zorg voor de haren en óók zij neemt afscheid met een geestelijk testament op de lippen.

Ik kan echter de indruk niet van mij afzetten, dat Vondel in Maria Stuart tevens de Katholieke Kerk getekend heeft, zoals hij die zag: een andere ‘gemartelde majesteit’. Zo in vers 698-713, 1006-1010, 1060-1064, waar gesproken wordt van Maria's koningschap, maar telkens daarachter de ‘heerlijkheid der Kerke’ zich aan ons opdringt. Maar als dit waar is, dan geven vers 1262-1300 behalve Maria's laatste biddende belijdenis tevens Vondels visie op de Roomse kerk; en wordt daardoor mijn stelling bevestigd, dat hij deze zag als de vervulling van zijn Dopers-Christelijk ideaal, als kerk-onder-het-kruis. Ik haal de meest sprekende regels hier aan:

....sla uw oogen,
Uw alziende oogen, uit gena
Op my, uw dienstmaeght, die nu ga
Veroordeelt, zonder mededoogen,
Gelijck een Offerhande....
(1270-1274)

.... die mijn Rijck
En staf en purper acht als slijck,
En voor uw kroon mijn kroon verneêre.

(1279-1281)

Gelijck ick, vroom en zonder smette,
Betuighde uw Waerheit in den nacht
Der ketteryen, schoon haer maght
My hierom uit den erftroon zette.
(1286-1289)

In die toon beëindigt Vondel ook zijn drama:

Zoo groeie en bloei de Kerck: zoo ga men recht naer Godt.

***

Uit het bovenstaande trek ik de conclusie: Vondels Doopsgezinde leer bracht hem tot het algemeen-Christelijke, het Katholieke. Terwille daarvan in de eerste plaats werd hij *Rooms*-Katholiek. En de nadruk bleef voor hem vallen op het laatste lid van deze samenstelling. Zijn meest grootse drama's zijn geschreven meer uit de Katholieke dan uit de Roomse gedachte. En in Vondels Katholiek (= algemeen-Christelijk) geloof[1)] zet zich consequent de lijn van zijn Doperse grondslag voort.[2)] Zijn ‘bekering’ was in de grond géén breken met het oude, hoezeer het dat uiterlijk ook leek en hijzelf het daarom ook geloofde.

Deventer.
W.A.P. SMIT.

1) Telkens weer bestaat er van Katholieke zijde neiging dat algemeen-christelijke voor Rooms te verklaren. De Hervorming echter bracht niets nieuws ten opzichte van de Evangelische waarheden, zodat er natuurlijk talrijke algemeen-christelijke overeenkomsten zijn met Rome zonder dat deze ‘Rooms’ genoemd kunnen worden. Verliest men dit uit het oog, dan kan men met Brom de Waterlandse belijdenis beschouwen als staande ‘dicht bij de Roomsen’ (l.c. pag. X), terwijl de Doopsgezinden *in geest* zo ver mogelijk van Rome afstonden; dan kan men spreken van ‘'t roomse van de arminiaanse leer’ (idem, pag. XX); de geest van ‘Helden Godes’ en ‘Hymnus van de Christelijcke Ridder’ Katholiek noemen (idem, pag. 29), enz. Dan zijn er zelfs bij den Roomsenhater Revius Roomse elementen (Brom, Tijdschr. voor Taal en Letteren 1932, pag. 66, 68, 72).

2) Vgl. Brom's mededeling (l.c. pag. III): ‘Doopsgezinde herinneringen geven zijn latere werken ontelbaar.... zelfs de overroomse (? Sm.) Lucifer’.

Vroegrenaissance of geuzenpoëzie?

Zijn geuzenpoëzie en vroegrenaissance vergelijkbare grootheden? Men is geneigd deze vraag bevestigend te beantwoorden. De vroegrenaissance vertegenwoordigt immers een stuk Franse invloed op onze kultuur, het is de doorwerking van Ronsard, Du Bartas c.s. in de Nederlandse literatuur, eerst in het Zuiden, spoedig ook in het Noorden. Het is het werk van eenzame pioniers, van buiten het volk staande aristokratische literaten. Stel tegenover deze bijster weinig nationale literatuur, die zich voor een deel zelfs van het Frans als uitdrukkingsmiddel bediende, de zo bij uitstek nationale geuzenpoëzie. Deze mag dan misschien literair-historisch niet zo'n eenheid zijn als de vroegrenaissance, want ze bevat zowel rederijkerskunst als volkspoëzie, die nog uit de voorrederijkse literaire traditie stamt, maar aangezien de 16e-eeuwse rederijkerij toch al wel geheel ‘volks’ is geworden, kan men zonder groot bezwaar de hele geuzenpoëzie tot het niet nauwkeurig omschreven genre ‘volkspoëzie’ rekenen. Op deze wijze kan men een vrij sprekende tegenstelling tussen vroegrenaissance en geuzenpoëzie konstrueren. Wie mocht tegenwerpen, dat geuzenpoëzie betekent ‘poëzie van geuzen’ en het begrip ‘geuzen’ niet aan de literaire, maar aan de vaderlandse geschiedenis ontleend is, zodat ‘geuzenpoëzie’ een verzamelnaam zou zijn, die men niet op de vorm, maar uitsluitend op de inhoud kan betrekken, kan erop gewezen worden, dat de geuzenpoëzie volstrekt niet de poëzie van alle dichtende geuzen omvat, want dat bijv. verschillende vooraanstaande vroegrenaissancisten als Marnix van St. Aldegonde, Jan van Hout en vooral Jonker Jan van der Noot min of meer geuzen waren. Geuzenpoëzie is dus de poëzie van de volkse geuzen.

Er is echter een figuur, niet belangrijk als literator, maar toch karakteristiek als tijdsverschijnsel, die mij aan het twijfelen bracht of we de geuzenpoëzie wel zo tot een literair genre mogen maken. Uit de vaderlandse geschiedenis kennen we een Brabantse Jonker Charles van Trello (Trillo). Zijn levensloop herinnert uit de verte aan die van die andere Brabantse Jonker, Jan van der Noot. Deze, die na een glorieuse jeugd, na schepen van Antwerpen te zijn geweest, bij de komst van Alva in ballingschap ging en later,

in armoede geraakt, terugkeerde naar vaderland en Moederkerk, gedroeg zich echter wel zeer weinig eervol, terwijl zijn landsman Trello in zijn later leven weliswaar het tragi-komische type van de berooide Spaanse Brabander vertoont, maar zijn geloof en zijn partij toch door alles heen trouw bleef. Hij werd vermoedelijk in Antwerpen geboren. In 1573 vinden we hem als kapitein in dienst van de Prins bij de verovering van Geertruidenberg. Van 1573-'78 bekleedt hij de funktie van bevelhebber van Loevestein, later van Herenthals. Onder Leycester maakt hij, met meer steil-Kalvinistische uitgeweken Zuidnederlanders, reusachtig carrière: hij wordt in 1586 schout van Utrecht. In 1588 wordt in Utrecht echter de demokratische regering weer afgezet en dan wordt hij, samen met de andere Zuidnederlanders, gevangen genomen. Bor vertelt over deze gevangenneming een aardige anekdote, die Trello niet bepaald van een heldhaftige kant laat zien. Het verhaal is te typisch om het niet te citeren (Bor, III, 345): ‘Jonker Charles van Trillo, Schout van Utrecht, vluchtte op het Toornken van het Stad-huys, dan hy werde van de kinderen en jongens ontdekt, dewelke riepen, de Schout wil gaen beyeren by de klocken, en so werde hy vandaer gehaelt en op Hasenberg in de gevankenisse gebracht, doch werde daer na sijn huys tot gevankenisse gegeven.’ Wel wordt hij na drie maanden uit de gevangenis ontslagen ‘dewijle hy bewees dat hy alles wat hy gedurende sijn Schout-ambacht hadde gedaen, in saken sijn Schout-ampt beroerende, acte hadde genomen van den gene die hem last hadden gegeven.’ Maar toch begint dan voor hem de tijd van armoede: hij schrijft telkens bedelbrieven en leeft bij de gratie van de prinsgezinde partij. Bovendien kan hij geen rekenschap geven over zijn schoutambt: nog in 1596 probeert Ledenberg een verantwoording van hem te krijgen. Hiermee is zijn maatschappelijke figuur wel zowat getekend. Vermeld moet alleen nog worden, dat hij getrouwd was met de Delftse regentendochter Clara van Persijn en dat zijn dochter Lucretia een kennis was van Constantijn Huygens, die zijn Ooghentroost aan haar opdroeg. (Voor al deze bizonderheden zie men het Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek of het oudere artikel van J.F.M. Sterck in Oud Holland V, 275-294).

Trello's literair werk bestaat eigenlijk maar uit één pamflet, geschreven in 1593 ter gelegenheid van de inneming van Geertruidenberg door Prins Maurits. Het pamflet is uitgegeven bij Aelbrecht Heyndricxz, dat is dezelfde uitgever, waar in 1592

en 1598 de derde en vierde druk van het Geusenliedboek verschenen. Aelbrecht Heyndrickxz was in die tijd dus *de* uitgever voor geuzenpoëzie. Bekijken wij de inhoud van Trello's *Historiael Ghesangh* van 60 zesregelige strofen, dat het pamflet grotendeels vult, dan valt de verwantschap met de geuzenpoëzie onmiddellijk op. Het verheerlijkt de daden van de Prins en van de geuzen en geeft aan het slot God de eer. Voorts is het een echt soldatengedicht, dat de militaire verrichtingen deskundig en uitvoerig beschrijft. Aan dit *Historiael Ghesangh* gaat echter een opdrachtgedicht vooraf, gericht aan de Staten Generaal en.... geschreven in sonnetvorm. Dit sonnet is een zuiver vroegrenaissance-vers en herinnert sterk aan de opdrachtsonnetten van Jan van der Noot. Ik laat het hier volgen:

Ghemerct dat ledicheijt, moeder van alle quaet
Den mensch al waer hij schoon heel van goeder natueren
Tot ongeregeltheijt, ja boosheijt can vervueren,
Waer deur hij valt in Gods, end vromer menschen haet:
Om sulcken ongheval te schouwen metterdaedt
Penne, papier, end inct hadd' ick ter handt ghenomen
Om den verdienden lof te stellen, van den vromen
Mauritz Graef van Nassau, tot op den hooghsten graedt:
Maer mijn penne is te slecht, om sulcken Prins te eeren,
Daerom sal ick voortaen, ten dienste van Mijn Heeren,
Mijn spiess' en sweerdt alleen, gebruijcken, soo ick plach,
Als over twintich jaer Geertenbergh viel in handen
Der Heeren Staten 's Landts, waerdoor haerder vijanden
Tyrannisch regiment, half onder voeten lach.

Geuzenpoëzie en vroegrenaissance dus in één pamflet verenigd! Mij dunkt, een figuur als Van Trello maakt het toch wel zeer moeilijk om ‘geuzenpoëzie’ als literair genre te bepalen. Het is veeleer een bepaald soort gelegenheidspoëzie, waartoe personen van verschillende literaire ontwikkeling zich geroepen voelden, zowel de pretentieloze straatzanger, als de deskundige burgerlijke rederijker, als de beschaafde edelman, op de hoogte met de nieuwste snufjes in de buitenlandse literatuur. Bepaalde uitgevers als bovengenoemde Aelbrecht Heyndrickxz maakten er hun werk van om dit soort gelegenheidspoëzie, dat succes had en in de mode was, op de markt te brengen.

Bezien wij Van Trello als dichter nog wat nader. Zijn Franse verzen zijn schaars en onbelangrijk van inhoud, maar een enkel

citaat volge hier niettemin. Het is de eerste strofe van een lofdicht op een boek van Ph. de Mornay en geschreven in 1585:

O Philippe de Mornay
O si j'eusse (ce que n'ay)
D'un Homère l'éloquence,
Il me semble que ferois
Que le monde à haute voix
Chanterait ton excellence.

In deze strofe treft ons een soortgelijke bescheidenheidsbetuiging als in het opdrachtsonnet aan de Staten. Dit is wel een scherpe tegenstelling tussen Van Trello en Van der Noot, maar er moet ook direkt bij gezegd worden, dat Van Trello aanzienlijk minder reden had tot dichterlijke zelfverheffing. De poëtische kwaliteiten van de Utrechtse gelegenheidsschout bepalen zich tot een behoorlijk versgevoel, waardoor hij overeenkomstig de smaak van zijn tijd vloeiende versregels kan schrijven, en enig talent van vertellen. Uit het *Historiael Ghesangh* citeer ik de strofen, waarin hij vertelt, wat er na de inneming van Geertruidenberg voorviel:

Nu moet ick singhen in dit liedt
Wat er des avondts is geschiedt
Ter eeren Gods almachtich.
Men heeft ghevyert van vroolijckheit,
Met groff end cleijn gescut gheseijt
Weest Godes werck ghedachtich.

Het scheen dat 't gansche legher stont
Rondtom int vyer, soodat den gront
Des waters scheen te branden
Daer onse schepen groot en cleijn
Op laghen, die oock al ghemeijn
Vijerden langs 't swaters stranden.

De visschen meijnden, tvolck dat raest,
Maer Mansfeldt worde heel verbaest,
Met alle sijn seignoren:
D'een craauwde 't hooft, d'ander den erm,
Men seijd er ten is gheen alerm
Geertenbergh is verloren.

Wat raedt, wat sullen wij gaen doen,
De geuzen worden ons te koen,
Sij doen al, wat sij willen:

Laat ons floucx ghaen naar Creveceur
Soo wij 't fort crijghen, tis den keur
Om Bommel met te brillen.

Tshertoghenbosch wordt oock ghepraemt,
De Betouw wordt er door beschaemt,
Soo sullen wij ons wreecken:
Maer Mauritz quam daer metter spoet
Met ruijters ende volck te voet
Om den aenslach te breecken.[1)]

In onze vroegrenaissance vinden we verstechnisch een vrijere Franse en een strengere Hollandse richting. De eerste wilde al de metrische variaties van het Franse getelde vers in het Nederlands kultiveren (Van der Noot), de tweede zocht haar ideaal in het regelmatig alternerende getelde vers en kultiveerde ritmische variatie binnen een kader van metrische regelmaat (Marnix). De richting van Marnix heeft het gewonnen, want het regelmatigalternerende vers is hèt klassieke vers geworden, van Vondel tot Bilderdijk. In de laatste jaren van de 16e eeuw is de strijd nog niet beslist. Leidse dichters (Van Hout, Van Beaumont), zowel als Amsterdamse dichters (Spieghel, de jonge Hooft) vertonen wel een overwegende voorkeur voor het Hollandse vers, maar de Franse variaties ontbreken toch niet geheel bij hen. Het interessante van Van Trello's verzen uit 1593 is nu, dat deze sterker dan het werk van de andere laat-16e-eeuwse dichters (behalve natuurlijk Van der Noot) de Franse richting blijken te volgen. In zijn sonnet vinden we driemaal een anapestische vershelft (‘heel van goeder natueren’, ‘Maer mijn penne is te slecht’, ‘Geertenbergh viel in handen’). In het eveneens jambische *Historiael Ghesangh* komt de substitutie van een jambische drievoet door een anapestische tweevoet ook verschillende malen voor (‘Om d'aencoemste te weren’, ‘Om tghewelt te verwachten’, ‘Tot in 't camp van haer heeren’, ‘Een soldaetman met eeren’, ‘Geertenbergh te begroeten’, ‘Met een ghalgh, end ghehangen’, ‘Als men Geertenbergh ruijmde’, ‘Geertenbergh is verloren’,

1) Ik citeer Van Trello niet naar de oorspr. druk van het pamflet, maar naar de uitgave ervan in Werken v.h. Prov. Gen. v. Kunsten en Wetensch. in Noord-Brabant, Nieuwe Reeks No. 7 ('s Hert. 1899). Mogelijk staan er in deze uitgave natuurlijk kleine onjuistheden van spelling en interpunctie, maar van enig belang kan dit nauwelijks zijn.

‘Om den aenslach te breecken’, ‘Ons soldaten versoecken’, ‘Ende tsweerdt heeft ghegheven’).

Van de 148 jambische drievoeters zijn er dus 14, of bijna 10 %, anapestisch geworden. Ter vergelijking heb ik ook 148 alexandrijnhelften van Jan van der Noot onderzocht (drie sonnetten en twee kleine oden) en daarvan bleken er niet minder dan 46 of 31 % anapestisch te zijn. Sonnetten van Simon van Beaumont uit 1595 en '96, dus ongeveer gelijktijdig met Van Trello's poëzie, leverden op 148 alexandrijnhelften maar 4 of 5 gevallen van anapestische substitutie op, dat is dus ongeveer 3 %. Alleen Bredero komt in iets later tijd het anapestental van Van Trello nabij. Ik vergeleek van hem de vijf Margriete-sonnetten, waarin ik op 140 alexandrijnhelften 10 anapestische gevallen vond, d.i. ruim 7 %. Natuurlijk zeggen al deze getallen weinig, omdat de steekproeven te weinig talrijk geweest zijn. Bij Bredero moet men bovendien veel eerder aan onschoolse vrijheden dan aan het nabootsen van Franse verseffekten denken. Maar toch geeft deze vergelijking een zekere achtergrond aan Van Trello's verstechniek en wordt erdoor aangetoond, dat deze verstechniek enige opmerkzaamheid verdient, omdat zij verwant is aan die van Jan van der Noot, hoeveel minder vrij en artistiek zij ook mag zijn toegepast. De figuur van Jan van der Noot staat nog steeds zo geïsoleerd in onze 16e-eeuwse literaire geschiedenis en direkte navolgingen van het Franse vers, die literair enigszins geslaagd mogen heten, zijn zo schaars, dat het overigens niet zeer belangrijke werk van Van Trello, naar het mij voorkomt, wel even onze aandacht mag komen vragen als een schakel, niet alleen tussen vroegrenaissance en geuzenpoëzie, maar ook tussen Jan van der Noot en de rest van de Nederlandse literatuur.

En hierom, professor Verwey, zij het mij vergund een herinnering aan Van Trello toe te voegen aan deze te uwer ere geschreven opstellen. Gij hebt het Nederlandse volk weer de weg leren vinden naar Jan van der Noot door de bloemlezing, die gij in uw jeugd uit zijn werk hebt samengesteld, door het akademisch onderwijs van uw ouderdom hebt gij de belangstelling uwer leerlingen gericht op de wetenschappelijke bestudering van zijn vers.

Leiden.

K. HEEROMA.

De invloed van Richardson op Jane Austen en op Nederlandse auteurs.

Het lot heeft somtijds van die vreemde spelingen. Toen ik de vorige zomer vlak na mijn promotie aan de Engelse zuidkust in het lieflijke Lyme Regis logeerde en mij plechtig had voorgenomen alles te vergeten wat aan een zekeren 'Adriaan' herinneren kon en nooit meer te denken aan die achttiende eeuw, waarin ik te lang vertoefd had - toen voerde het eerste beste serieuze boek, dat ik argeloos ter hand nam, mij terug in de vertrouwde sfeer.

Schrik niet, gij leden van de commissie die dit nummer hebt helpen voorbereiden, ik zal gehoorzaam zijn en mijn stokpaard op stal laten; dit opstel zal slechts zijdelings met Adriaan Loosjes verband houden, want het zal gaan over de invloed van Richardson op Jane Austen in tegenstelling met die welke hij op Nederlandse auteurs heeft uitgeoefend.

De roman die mij deze schok bezorgde was 'Persuasion', het laatste werk van Jane Austen, dat na haar dood in 1818 werd uitgegeven. Want daarin meende ik op het eerste gezicht de invloed van Richardson te herkennen. Ik haalde het uit de bibliotheek van het hotel om te weten wat er verder gebeurde met dat meisje, dat volgens de Gids van Lyme Regis van 'The Cobb' viel. 'The Cobb' is de oude stenen havendam van het plaatsje waar iedere rechtgeaarde badgast des avonds naar de ondergaande zon gaat kijken. Voordat ik het boek begon te lezen wist ik niets van Jane Austen, zelfs de tijd niet waarin ze had geleefd, maar sinds 'Persuasion' heeft mijn litterair geweten me geen rust gelaten, want ik moest toch zien of mijn vluchtige indruk van een verwantschap tussen deze beide auteurs zich liet verifiëren, of dat misschien het spook van Richardson mijn van promoveren nog verward brein verschenen was.

In mijn proefschrift was ik met Richardson in aanraking gekomen omdat Loosjes zeer veel aan hem ontleend had en men, gelijk Jos. Gielen in zijn opstel over 'Crenologie'[1] nog eens duidelijk heeft uiteengezet, voor de kennis en de juiste beoordeling van een auteur toch moet naspeuren, waar hij zijn stof vandaan

1) *De Nieuwe Taalgids* 1935, blz. 151 vlg.

heeft gehaald - ook al beseft men dat de waarde van ontleningen zeer gering kan zijn en dat men in de litteratuurgeschiedenis - ik hoop het hier te bewijzen - zeer verschillende graden van beïnvloeding moet onderscheiden.

Om bij de behandeling van twee zo ongelijksoortige grootheden als Richardson en Loosjes tot een basis van vergelijking te komen, moest ik het werk van de beroemde Engelse romanschrijver scherper definiëren dan tot nu toe was geschied. Ik heb gepoogd het wezen ervan te benaderen door het te karakteriseren als een strijd, die in en om de personages wordt gestreden en die tot in het kleinste detail wordt uitgedrukt; de aandacht gevestigd op het sterk dramatische van de behandeling, maar erop gewezen, dat het drama bij Richardson zich zo uitsluitend in het innerlijk der personages voltrekt, dat het uiterlijk gebeuren als het ware bedolven is onder een menigte gevoelens en redeneringen. Om de innerlijke worsteling zo fel te voeren moest Richardson de aandoeningen en de overwegingen in het bewustzijn van zijn helden zeer scherp onderscheiden, want die gevoelens vormden op het innerlijke slagveld, dat hij beschouwde, de strijdende partijen. Het is bekend dat Richardson inderdaad uitmuntte door haarscherpe ontleding van het zieleleven, (in hoeverre, gelijk Mej. Ghijsen heeft aangetoond[1)], die psychologische analyse onzuiver was doet voor de vorm niet ter zake) en in de even scherpe formulering van alles wat hij op zeer hartstochtelijke wijze trachtte te betogen. Het is deze intellectuele eigenschap van haar proza, die Jane Austen met Richardson gemeen heeft, en waaraan ik de invloed van zijn stijl herkende.

Jane Austen heeft, net als Richardson, die bijzondere aandacht voor al wat zich in de ziel van de mens afspeelt, dezelfde voorkeur voor het psychologische, dezelfde manier om de aandoeningen te analyseren, zich voortdurend rekenschap te geven van de waarde der handelingen, de motieven die er toe geleid hebben, de reacties die erop volgen. Bij haar wordt dat innerlijke heen-en-weer van gevoelens en gedachten niet zo fel dramatisch gegeven, omdat haar romans veel lichtere onderwerpen behandelen. Van zulk een op de spits gevoerd drama als in ‘Clarissa Harlowe’ is bij Jane Austen nergens sprake; daarom is het strijdend karakter van haar stijl ook veel minder sterk. Toch is er, en vooral in de

1) H.C.M. Ghijsen, *De romans van Wolff en Deken uit haar bloeitijd*. De Gids 1923, Dl. II, blz. 114 vlg.

eerste boeken, ook bij haar iets van dat aggressieve in de dialectiek van het gevoels- en gedachtenleven der personen en de scherpe formulering. Dat overbewuste van de verstandige Elinor uit ‘Sense and Sensibility’, dat redenerend element in ‘Northanger Abbey’ en om een van haar laatste werken te nemen, de brief, die Frank Churchill in ‘Emma’ aan zijn pleegouders schrijft. (Het is natuurlijk niet toevallig dat die trek in een brief het meest tot uiting komt). Kenmerkend ook voor Richardson's leerlinge is het zakelijke begin van ‘Sense and Sensibility’ en ‘Mansfield Park’, met die nuchtere uiteenzetting over de finantiële toestand der verschillende families. En de manier zelf om het verhaal zo te doen, dat de lezer met het verslag der gebeurtenissen ook tegelijk de verklaring en de waardebepaling erbij ontvangt. Een abstracte verteltrant, die zich van rechtstreekse beschrijving onthoudt, tenzij uiterlijke details nodig zijn om de situatie nader te verklaren.

Jane Austen had echter behalve het vermogen om, gelijk Richardson, het bewustzijn harer personages dramatisch uit te beelden ook en in veel sterker mate dan haar leermeester het talent om het leven van haar figuren van de buitenkant te laten zien. Zij wist in hun binnenste door te dringen, maar verstond ook de kunst om haar creaturen sprekend in te voeren en als op een toneel vrij handelend te laten optreden. Zij beheerste daarenboven de techniek van het uiterlijke drama.

Een goed voorbeeld van het verschil en de afwisseling der beide methoden vindt men in het begin van ‘Mansfield Park’. De schrijfster verhaalt daar eerst de omstandigheden, de familierelaties en het fortuin van de familie Bertram, en verklaart dan hoe deze er toe komt een kind van de met minder aardse goederen gezegende familie Price aan te nemen. Wanneer zij dit op de haar eigen zakelijke en geestige wijze heeft meegedeeld, ontleedt zij de gevoelens van de kleine Fanny Price in die vreemde omgeving bij de deftige familie, de strenge oom, waar ze doodsbang voor is, de onbegrijpelijke tante, de twee kattenkoppen van nichten en de neven van zestien en zeventien jaar, die in haar ogen hele mannen zijn. Als de lezer dan goed begrepen heeft om welke redenen het kind zich ongelukkig voelen moest, breekt het verslag van Fanny's emoties in een toneeltje, dat de situatie aanschouwelijk maakt. Op een goeden dag vindt Edmund Bertram zijn nichtje schreiend op de zoldertrap en in een vlaag van compassie, het begin van hun lange vriendschap die in een huwelijk

eindigde, gaat de jongen naast haar zitten op de trap en troost haar met hartelijke woorden. Zulk een scènetje vergeet men niet licht, evenmin als dat andere in ‘Persuasion’, waar Kapitein Wentworth Anne Elliot bevrijdt van het lastige kind dat op haar rug geklauterd is, en in dat gebaar zijn gevoel voor Anne verraadt. Het wemelt van zulke meestal nog veel uitgebreider en kleuriger tafreeltjes in de boeken van Jane Austen, waar de personen handelend optreden en van buiten worden gezien. In ‘Pride and Prejudice’ zijn zij het talrijkst, zeker is daaraan de grote populariteit van het boek toe te schrijven, hoewel het niet het diepste gaat. In ‘Emma’ en ‘Mansfield Park’, naar mijn idee de rijpste en beste romans, is deze methode van het zuivere drama het meest in evenwicht met die andere, die het innerlijk in actie weergeeft. Natuurlijk heeft Richardson hier niets mee uit te staan; Jane Austen is in dit opzicht geheel oorspronkelijk, ja het lijkt mij aannemelijk, dat zij zich van de briefvorm heeft bevrijd juist om dit dramatisch element vrij baan te laten.

Maar al heeft zich haar eigen talent ook geheel zelfstandig ontplooid, ik geloof toch dat die ontwikkeling zonder de scholing van Richardson niet mogelijk geweest was. Zonder hem had zij zich niet zo bondig kunnen uitdrukken, zo scherp onderscheiden en zo uitstekend formuleren. Ook in die romans waar het drama in de gewone zin des woords het sterkste is, vindt men telkens kleine passages, waarin de betekenis van het gebeurde wordt samengevat, en dat is Richardson.

Dat Richardson het werk van Jane Austen in die mate beheerst zou kunnen hebben, is bij mijn weten in de Engelse litteratuurgeschiedenis tot dusver niet vermoed. Over het algemeen hebben de biografen zijn invloed op haar geconstateerd zonder die nader te bepalen en waarschijnlijk slechts op grond van het feit, dat de novelle ‘Lady Susan’ en de eerste proeve van ‘Sense and Sensibility’ in brieven zijn geschreven.

Richardson wordt gewoonlijk aan de briefvorm herkend en aan overeenkomsten van het thema, de karakters of de denkbeelden. Dat zijn hele schrijftechniek school gemaakt zou kunnen hebben is de meeste litteratoren daarom niet in de gedachte gekomen, omdat zij überhaupt aan zijn vorm te weinig aandacht hebben geschonken. Men neemt (ik zonder Percy Lubbock uit, die in ‘The craft of fiction’[1)] bijzonder diep op de problemen van de

1) Percy Lubbock, *The craft of fiction*. London, 1921.

vorm bij Richardson en anderen is ingegaan) genoegen met een bespreking van de briefvorm, die toch niet meer dan een compositiesoort is en de term ‘dramatisch’ wordt wel gebezigd, maar zonder dat de bijzondere aard van het drama bij Richardson in het licht wordt gesteld. Brieven en romans-in-brieven kunnen op vele manieren geschreven worden; men vergelijke slechts die van Wolff en Deken met die van Richardson; maar eerst wanneer men het strijdend karakter, het dramatisch-dialectische van Richardson's stijl, dat in de kleinste details tot uiting is gekomen, doorgrondt, kan men vermoeden dat van deze met zoveel meesterschap gehanteerde techniek een fascinerende werking op andere schrijvers moest uitgaan - en zich verwonderen dat dit bij auteurs die hem overigens getrouw copieerden, niet het geval is geweest.

Zolang men echter niet let op de techniek van de schrijfwijze zelf, is het begrijpelijk dat de verwantschap van het werk van Jane Austen met dat van Richardson niet opvalt, want de uiterlijke overeenkomsten zijn inderdaad gering. Ook schijnt het wel of de schrijfster, van het ogenblik dat zij de briefvorm verwierp, zeer bewust andere wegen insloeg dan de man, die wij niettemin als haar leermeester beschouwen. In ‘Lady Susan’ vertoont behalve de vorm ook het thema zelf gelijkenis met ‘Clarissa Harlowe’: de hoofdpersoon is een Lovelace in vrouwengedaante en het jonge meisje verkeert in soortgelijke omstandigheden als de heldin in Richardson's roman. Misschien is het wel om die reden, dat Jane Austen deze novelle niet heeft willen publiceren. In de latere romans doen enkele mannenfiguren om hun gebrek aan ‘principles’ en een voorkeur voor intriges in de verte denken aan de charmante lichtmis, ofschoon zij overigens een eigen karakter hebben. Maar dat is al. Verder geeft Jane Austen geheel andere verhalen over een ander soort mensen, in ander milieu; is Richardson treurig, serieus en zwaar, zij schrijft humoristisch, licht en pittig. Ik denk dat zij zeer verbaasd geweest zou zijn, wanneer men haar, zoals hier gebeurt, op de overeenkomst met Richardson zou gewezen hebben.

Een wonder is het niet, dat Jane Austen de inwerking van de grote romanschrijver van de achttiende eeuw heeft ondergaan. Men moet vooral niet onderschatten wat voor de mensen van die tijd de lectuur van deze merkwaardige romans betekend heeft. Er waren bijna twintig zeer omvangrijke delen, waarvan iedere bladzij een psychologische les bevatte, die met grote betogende kracht werd gedoceerd, en al die lijvige delen had Jane Austen

niet alleen gelezen en herlezen tot de laatste bladzij, maar ze kende er hele passages van en ze ging in de geest om met de personages, die er in voorkwamen, zoals ze later met gemoedelijke scherts omging met die uit haar eigen boeken. De overlevering wil, dat in de familie Austen de trouwdagen van Lady G. en Lady L. evenzeer in ere werden gehouden als die van de vrienden des huizes.[1] Bij zulk een enthousiasme, zulk een aandachtige en voortgezette lectuur moest het werk dat zulke dwingende vormkwaliteiten bezat, wel indruk maken op het jeugdig gemoed van een schrijfster, die door haar aanleg reeds gepraedestineerd was om zulk een invloed te ondergaan, en een scholing zijn voor haar nog ongevormd talent.

Wat dat betreft verkeren de Nederlandse schrijvers, die ook door Richardson tot het schrijven van romans in zijn manier geïnspireerd zijn, in een geheel andere positie. Het is mij niet bekend dat Loosjes zulk een bewondering koesterde voor de Engelse romanschrijver, en hij bezat zeker geen grote ontvankelijkheid. De juffrouwen Wolff en Deken stonden er van den aanvang af met veel critiek tegenover en lazen het op veel later leeftijd. Bovendien was Richardson geen landsman van hen; door de vertaling moest veel van het eigenaardige van de vorm verloren gaan. Het is merkwaardig om te zien hoe zeer de invloed van Richardson op onze Hollandse schrijvers tegengesteld is aan die welke op Jane Austen is uitgeoefend. Loosjes heeft voor zijn ‘Susanna Bronkhorst’ behalve de briefvorm het hele verhaal en vele karakters, zij het op onoordeelkundige wijze gewijzigd, eenvoudig gecopieerd,[2] ook Wolff en Deken hebben voor de inhoud van haar romans zeer veel aan ‘Clarissa Harlowe’ en ‘Grandison’ ontleend. Mej. Ghijsen heeft aangetoond dat het vooral de denkbeelden waren, die de schrijfsters er toe brachten soortgelijke romans te maken. Maar dat alles betreft uitsluitend de inhoud; op de vorm heeft het grote voorbeeld van Richardson nauwelijks gewerkt. Bij Loosjes en bij Wolff en Deken is van een felle strijd geen sprake, en daarom is ook hun schrijfwijze niet zo fel en scherp, al interesseerden zij zich wel voor het zieleleven van hun creaturen. In de reeks van overeenkomstige plaatsen bij Richardson en Wolff en Deken, die Mej. Moquette

1) J.E. Austen Leigh, *A Memoir of Jane Austen*. London, 1906, p. 84.
2) Zie hiervoor mijn proefschrift ‘Adriaan Loosjes’. Diss. Leiden. Utrecht 1934.

verzameld heeft[1)] kan men een voorbeeld vinden van de veel minder geserreerde zeggingswijze. Het is daar waar het karakter van Mevrouw van Oldenburg, dat veel lijkt op dat van Mrs. Harlowe, beschreven wordt.

'Uwe waarde moeder ziet zich thans in eenen staat, waar in haare rust van alle zijden wordt bestormd. Een zoon, die, naar haar inzien slegte gevoelens heeft omtrent zaaken, die haar zo teder zijn dat zij niet durft onderneemen die te onderzoeken. Zij vreest, dat die gevoelens hem eeuwig ongelukkig zullen maaken; geen inwendige vrede hebbende wordt zij geemelijk en ongedurig. Als zwakke lieden (dit zien wij aan kinderen) hun zin niet krijgen, zijn ze boos.'

Richardson heeft dit alles samengevat in een beslissende volzin 'A gentle and sensitive mind, which has from the beginning, on all occasions, sacrificed it's own inward satisfaction to outward peace.' Bij Wolff en Deken vindt men nooit zoveel stelligheid in de psychologische passages, meer een neiging naar het picturale. Zij benaderen het karakter meer door het uit te beelden dan door het essentiële in een begrip te vatten.

In verband daarmee moesten de juffrouwen Wolff en Deken talent hebben voor het uiterlijke drama en dat is dan ook het geval. Sara Burgerhart is een en al actie, maar het dramatische wordt er sterk belemmerd door de briefvorm.

De gedachte die zich opdringt bij de vluchtige vergelijking van Austen en Wolff en Deken is deze: hoe jammer het is dat de Hollandse schrijfsters het werk van haar tijdgenote niet hebben gekend, omdat het eerst laat, in 1811, werd uitgegeven. Want wanneer dat het geval geweest was, dan hadden zij misschien begrepen dat er voor de roman nog andere mogelijkheden zijn, en dan hadden zij door het opgeven van de briefvorm, door een behandeling van afwisselend picturale en dramatische scènes, haar talent nog op heel andere wijze tot ontplooiing kunnen brengen.

M.H. DE HAAN.

1) H.C.H. Moquette, *Over de romans van Wolff en Deken*. Diss. Groningen. Rotterdam 1898, blz. 60 en 69.

Vorm en inhoud bij Mostart en Cicero.

Edidi quae potui, non ut volui, sed ut
me temporis angustiae coegerunt.
De Oratore III : 61 (228).

Het probleem van vorm en inhoud, door de Beweging van Tachtig ten onzent weer aan de orde gesteld, is in de 17de eeuw zowel in theorie als door middel van praktische voorbeelden behandeld op een plaats, waar men het allicht niet zou verwachten: in Daniel Mostart's[1] 'Nederduytsche Secretaris oft Zendtbriefschryver' van 1635.[2]

Reeds meer dan eens heeft men aangedrongen op de bestudering van dit boek,[3] in de mening dat wij hier te maken hebben met een voorbeelden-boek voor brieven,[4] zoals de leden van de Muiderkring die elkaar in 'vertrouwlik verkeer' toezonden.[5]

Deze soort echter, door Mostart 'gemeenzaem' genoemd, valt buiten het kader van zijn boek, dat een handleiding ml zijn voor stadsgeheimschrijvers e.d. bij het opstellen van hun officiële en semi-officiële stukken; de 'verheeven brieven'.

'De ghemeynzaeme noem Hi niet van den persoon, daer wyze aen schrijven, noch van de stoffe dieze handelen; maer van de maniere, dieze zoodaenigh maekt. Want wy zouden aen / den grootsten Koningh (indien wy maer gemeenschap met hem

1) Daniel Mostart, waarschijnlijk in 1590 geboren, werd in 1622 benoemd tot Secretaris van de stad Amsterdam.
2) Herdrukt in 1649 en 1656. Om praktische redenen wordt in deze studie steeds volgens de laatste uitg. geciteerd.
3) Het eerst in 1870 Van Vloten in zijn 'Bloemlezing uit de Ned. Prozaschr. der 17de eeuw.' Verder Prof. De Vooys N.T. VII (1913) 123 en Gesch. d. Ned. T. 84.
4) Voor populaire modellen-boeken zie: Cat. My. v. Lett. I, 181/2 en Schotel, Volksboeken, I, 242.
5) Dit ligt des te meer voor de hand, omdat M. een der geliefdste gasten op het Muiderslot was (Zie Hooft, Brieven II, blz. 337, 378, 396, 398 en naar aanleiding van M.'s overlijden in Jan./Febr. 1646: Barleus, Ep. blz. 939. Brief v. Cal. Mart. 1646, en Vondel aan Hooft, ontvangen 21 Jul. 1646. Hooft, Brieven IV, blz. 205; Vondel, ed. Van Lennep, blz. 423).

hadden,) niet alleen van vermaekelijke, maer ook van deftige zaeken met een ghemeenzaeme wyze schryven konnen:' (66/67).

Men ziet uit dit voorbeeld reeds, dat Mostart 'stoffe' en 'manier' geheel los van elkaar beschouwt. Nog duidelijker blijkt dit uit zijn eis, dat het antwoord de brief, die beantwoord wordt, dient te overtreften:

''t Antwoorden valt lichter, als 't voorstellen, door dien de voorstel de stof en vinding geeft: daarom moet de geen, die antwoordt, zyn best doen den anderen te boven te gaen.' (10).

Na aldus volgens stijl het grote gebied verdeeld te hebben in 'gemeenzaem' en 'verheeven', verdeelt Mostart de uitsluitend door hem behandelde laatste soort volgens de stof in brieven van 'zaekhandeling' en 'complimentbrieven'.

Ter verduidelijking gaat hij voort: 'de handelzaek des Secretaris is 't zelfde, dat de redenaers Causa in 't Latyn noemen' (71.) M.a.w. voor Mostart is de taak van de Secretaris der 17de eeuw mutatis mutandis dezelfde als die van de rhetor in 't oude Rome.

Hiermede is zowel aangegeven, van welk standpunt uit we Mostart's theoriëen dienen te beoordelen, als ook, welke geschriften zijn verhandeling hebben beïnvloed. In Cicero's 'De Oratore' kan men de opmerking vinden, dat de redenaar geen eigen onderwerpen kent, tenzij dan, wanneer hij over zijn eigen kunst zou spreken.[1)]

Mostart definieert de taak van de Secretaris als volgt:

'Derhalven zegh ik het onderworp eens Secretaris te zijn de zaeken van zijnen Heere: En het eynd de zelve te schikken ende beleyden tot zynen dienst en voordeel, ende naer zijn geliefte. Want's meesters zinlykheydt is den Secretaris een wet'. (2)[2)]

In aansluiting aan het hierboven vermelde betreffende een antwoord-brief merkt hij op, dat diegene onmogelijk aan de gestelde eis kan beantwoorden:

'die de brieven, daer hy op antwoorden moet, niet ziet, en daer de meester maer zeit; Ik heb een brief van N. gekregen, daer op zult ghy (dat off dat) antwoorden: en dat dan noch met zulk een duysterheidt, dat de Secretaris naeuwelijks de stof weet, daer hij van schrijven moet.'

1) Zie: O. Plasberg, Cicero in seinen Werken und Briefen. Lpz. 1926. (Das Erbe der Alten, 2. Reihe XI) S. 111.
2) Deze laatste zin niet in '35.

Men ziet hoe groot het verschil is tussen het dichterlijke scheppingsproces en dit soort van letterkundige productie; men zou ter vergelijking kunnen wijzen op de verhouding van de z.g. vrije en toegepaste kunsten.

De rhetor (secretaris) moet door eigen inspanning verband leggen tussen zaken, die zich bij de scheppende dichter gelijktijdig aandienen: vorm en inhoud.

In twee richtingen hebben de rhetoren de oplossing van deze moeilijkheid gezocht: in uitbreiding van hun feitenkennis en in ontwikkeling van hun smaak.

'Flectere' was het doel van het 'genus grande',[1] het gemak waarmee de redenaar zich in de stof bewoog, moest hem de autoriteit van de vakman verlenen; de eenheid die het spontane kunstwerk zijn overtuigende kracht geeft, moest door een angstvallig gehandhaafde harmonie worden vervangen.

Wat het eerste punt betreft: '.... omdat hy van alle zaeken, daer redenen van vallen, schryven moet, zoo is 't ook noodigh, dat hy, al 't geen hy schryft, genoeghzaem verstae. Want alsmen niet verstaet, watmen schryft, zoo moet immers het geschrift onbequaem, onaertigh, onaengenaem, smaekeloos, van weynigh zins, en met veel onnutte en ydele woorden gestoffeert wezen.' (7.)[2]

Het is duidelijk, dat in verband met ons onderwerp het tweede punt voor ons belangrijker zal wezen.

'De gemoeden te beroeren en konstelyk om te zetten' is Mostart's term voor 't hierboven genoemde 'flectere'.

Aangezien 'ieder een welgevallen (heeft) in het spreken, dat naer zijn genegentheden en zeden gepast is' (40.) en 'het vinden der hartstoghten, en zich daer van te konnen dienen, merkelijk tot het winnen der gemoeden (helpt)' (41.), wordt Mensenkennis een eerste vereiste voor de Secretaris.

Niet yeel geloof hecht M. aan wat op dat ogenblik zeer in tel

1) Zie: Orator 20-32, 76-112.
2) Vgl.; 'Quae, (oratio) nisi res est ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem et paene pueritem'. De Oratore I, 20). verder: 'omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus' (ibid) en: 'in omni genere sermonis et humanitatis perfectus' (De Oratore I, 35).
'Scribendi recte saperest et principium et fons'.
Hor. Ep. II, 309.

was: '.... de innerlijke hoedanigheyden .... te willen afnemen uyt de gesteltenis der lichamen, in de welke oft de geele oft swarte galle, oft de vochtigheidt d'overhandt hebben, gaet niet vast.'(37.)

Liever gaat hij uit van duidelik waarneembare feiten: dat rijken en gelukkigen 'om datze anderen in maght te boven gaen, de zelve ook overwinnen (willen) in andere dingen, want zy laeten zich voorstaen, datze wijs, en tot allen dingen, goedt en bequaem zijn.' (38) enz. enz.

'De plichten van den genen, die deze brieven schrijft, bestaen voornemelijk daer in, dat hy letten moet op zijn eygen staet en ghelegenheit, ende die wikken tegens den staet, waerdigheit, verstandt, ouderdom, zeden, en neygingh der ghenen, daer hy aen schrijft, en naer deze opmerkinghen zijn' wijze van schrijven schikken, altijdts hellende naer zedigheidt en zoetigheidt.' (118.)

'Datmen onderscheid moet maeken in de maniere van 't schrijven, naer 't onderscheidt der persoonen, zietmen daer uyt, dat wy die van ons huysghesin en ons minder ghewoonlijk bejegenen met ghemeene woorden, zooze ons in den mondt komen, zonder ons daer op te bereiden, oft te bedenken; maer met persoonen van aenzien, en met heeren spreekt een ieder voorbedachtelijk, ordentlijk, met keur van woorden en begrippen.'[1)] (35.)

Deze en dergelijke opmerkingen maken Mostart's verzameling voorbeelden tot iets geheel anders dan de bekende modellenboeken als b.v. Hakvoort's 'Gemeene zend-brieven'.

Hijzelf waarschuwt ervoor, toch vooral met oordeel des onderscheids te werk te gaan:

'Want, gelijk, die zijn eynd niet en bereykt, die dit deel (sc. betonen van genegenheid.) los en flaeuwelijk handelt, alzoo wordt de al te groote vertooning van dien, in zaeken, daer in de gelegentheit der genegenheidt zoo noodigh oft bewijslijk niet is, gehouden oft gemaekt, oft met voorbedacht om te bedriegen, aengeleyt te wesen.

In dees dwaling vallenze, die eenige voorschriften van brieven hebbende, de zelve, als zyze van doen hebben, gebruyken; niet lettende op 't gheen een ieder meer oft min past.' (74).

1) Hieruit volgt dat men onder 'Stijl van allerhande Ouderdommen' (37) geen 'opmerkingen over het verband van de stijl met de volksaard, met de leeftijd van de *schrijver*' (De Vooys, Gesch. v.d. Ned. T. 84) moet verwachten, maar met die van de *ontvanger* van de brief.

Na deze reeks citaten volge tans de regel, die kenschetsend is voor Mostart's gehele boek:

'*Belangende de konst van 't schryven, zoodanigh de stoffen zyn, zoodanigh moeten ook wezen de formen van spreken*' (8.) Het is de oude aesthetische theorie van het 'aptum' (το πρεπον) of met Mostart's woorden 'de opmerking (versta: het in acht nemen) der betamelykheidt oft welvoegentheidt' (73.)

De oorsprong moet waarschijnlijk gezocht worden in muzicale theorieën, die in de 5de eeuw, v. Chr. naar het gebied van rhetorica en poetica werden overgebracht.[1)]

Sinds Plato's gebruik van de term (in de Staat, en de Wetten) is het een principe van harmonie tussen vorm en inhoud.

Aristoteles legt er (Rhet. III, 7.) de nadruk op dat de uitdrukking overeen moet komen met de stemmingen, die men in de hoorders wil wekken. De eis dat een redenaar (secretaris) met de karakterkunde op de hoogte moet zijn, vloeit dus onmiddellijk uit dit principe van welvoegentheidt voort.[2)]

Na het voorafgaande zal het duidelijk wezen wat M. bedoelt, als hij verklaart: 'De konst des Secretaris bestaet daer in, dat hy zijnen Stijl voeghe naer het onderwerp, (Subject) ende naer de persoonen, en de zelve, naer den eysch schikke.' (8).

Men weet tot hoeveel slaafsheid de verering van Cicero aanleiding is geworden: de Ciceronianen van de XVIde eeuw dorsten een bepaalde casus van een woord niet te gebruiken, wanneer niet eerst was nagezien of men dat gebruik in der daad met een 'plaats' kon verantwoorden

Deze rigoreuze handelwijze werd voor Erasmus aanleiding in zijn 'Ciceronianus' (1528) de volgende paradox op te stellen: hierdoor wordt men ongelijk aan Cicero, doordat men aan hem gelijk is[3)]

Hetzelfde juiste begrip van het beginsel van het 'aptum' deed Mostart naar aanleiding van de titulatuur opmerken, dat

1) Voor de klassieke tijd: vgl. G.C. Fiske a.M.A. Grant, Cicero's 'De Oratore' and Horace's 'Ars poetica', Madison, 1929 (Univ. of Wisconsin Studies: Language a. Lit. No. 27) en de literatuur aldaar.
Voor de latere tijd: K. Borinski, Die Antike in Poetik und Kunsttheorie, Lpz. 1914/24. I, 68, 123, 142 f.

2) Vgl. Orator, 70, 123.

3) Zie: Th. Zielinski, Cicero im Wandel der Jahrhunderte^4, Lpz. 1929, S. 185.

wij het ‘M.T. Cicero Curioni suo salutem’ niet als ‘M.T. Cicero, wenscht Curio ghezonheit’ kunnen overnemen. (52.)

Ook later zegt hij het nog eens nadrukkelijk ‘Derhalven mogen wij ook onze brieven niet richten naer die van d'Ouden, nochte ook onze deelingen naer haer voorschrift maeken. Want veranderinghen van tijden baeren veranderinghen van gewoonten....’ (69).

Evenzo staat het met het standsverschil:

‘Men sprak (“bij de Ouden”) met eenen Burghermeester en met eenen alghemeenen Hooftman met die termen, die men ghebruykte tussen byzondre Burghers, en ieder zeyde ongeveynst 't geen hy meynde....’

Maar ... ‘zoo yemandt hedensdaeghs (ik laet staen aen cenen Prince) maer aen yemant, die slechts een weynigh in staet verheven is, zouw meenen eenen brief te schrijven op die ouwde goedtrondsche manier, die zouw gheoordeelt worden zijn zinnen verlooren te hebben.’ (68/9)[1)]

Er is een gegronde reden, dat Mostart zich hierin bij het gebruik aanpast, want ‘Eenige hebben voor een ghewoonte, alsmen hen hunne behoorlijke tittels niet geeft, oft datze, naer hunnen staet, niet bejegent worden, oft niet te antwoorden, oft de brieven gesloten wederom te geven aen de brenghers.’ (407/8.)

‘Daerom moeten de Secretarissen naeuw letten, datze in 't geven der tittelen, geenen misslagh begaen.’ (ibid.)[2)]

Na de brieven van ‘zaekhandeling’ komen de ‘complimentbrieven’.

Deze laatste hebben de volgende functie: ‘Eyndelijk, als 't aen d'andere stoffen en gelegentheden mangelt, is 'er een nieuwe gevonden....’ (286.) Een uitkomst voor de lastgevers, maar

1) Voor de wijze waarop b.v. Petrarca het ‘antiker Duzen’ hardnekkig trachtte in te voeren cf. Borinski o.c. I, 105/6.

2) Voor de ‘onkundigen’ bevat de Ned. Secr. dan ook een Tytelboexken, waarin alle range, standen en colleges, te beginnen met de Paus (‘Allerheyligste, Hooghwaerdigste en zaelighste in Godt Vader ende Heer, der Roomscher Kerke opperste Bisschop ende Stadthouder’.) en eindigende met Een Poët (‘Erenthaften, welgheleerden, ende Zinrijken Heere N.’) worden opgesomd.
‘'t Welk voor den Secretarissen onnoodigh is, om dat in alle welgestelde Secretarijen bewaert worden titelboexkens, waer in alle de titels der genen, daer men oyt aen heeft geschreven, gestelt worden, op dat men in 't toekomende niet los en veranderlijk te werk gae.’ (61)

een grote ‘moeyte’ voor de Secretarissen, immers ‘hoe 't (sc. het compliment.) min zelfstandigheidts in zich heeft, hoe 't de begrippen verder zoeken moet; de zelve bekledende met ydele, koude en ledige woorden’ (379).

Deze moeite kwam vooral voort uit M.'s principe; ‘zoodanigh de stoffen zijn, zoodanigh moeten ook wezen de formen van spreken.’ (8) of nog strikter: ‘Ik zou dan, zoo 't mooglijk waer, wel willen, datér in den brieven niet meer woorden waeren dan stoffe.’ (51)

‘De Complimenten hebben in 't algemeyn hunnen eygen stijl, want als 't ons mangelt aende zelfstandigheit der zaeken, dan moetmen zich vertrouwen op de konst der woorden.’ (284.) Die konst der woorden, een stijlleer dus, behandelt Mostart in het eerste ‘boek’.

Interessant hierin zijn voor ons de praktische wenken: dat een beknopte uiteenzetting, waarbij men de lezer zèlf laat vinden wat men hem wil duidelijk maken, vaak meer kracht heeft dan 't nauwgezet vertellen.[1)]

Dat men de ‘natuurlijke eygenschap’ moet volgen en het waardigste voorop zetten,[2)] soms evenwel volgens diezelfde natuurlyke eygenschap met 't waardigste moet besluiten, b.v. ‘Nae dat ik, voor N.N. vonnis t'mijnen laste bekomen had, heb ik mij op het Gerecht alhier beroepen: En als ik de zaek daer ook verloren had, heb ikze betrokken voor den Edelen Hove van / Holland.’ (20/21.)

Maar de ‘reden’, de argumenten, mogen nooit minderen en het laatste woord moet de meeste kracht bezitten, hetzij om te prijzen, hetzij om te laken.[3)]

1) Deze ‘Leeringh van Teofrast’ dankt M. aan Demetrius Phalereus.
2) Zijn voorbeeld zou ons stellig niet gauw in den zin komen: ‘gelijk 't opgaen der zon voor 't ondergaen’.
3) Ook deze regel zal wel aan de klassieke rhetorica ontleend zijn; men treft hem tenminste in tal van ‘moderne’ tractaten aan: B.v. Gasparini Barzizzi Bergomatis De Compositione, prima elocutionis parte, in Gasp. Bar. ber. et Guiniforti Filii opera, Rome 1723, p. 2: ‘In hac est cavendum, ne decrescat oratio et ne ampliori verborum significationi verbum minus amplum subiciatur’. En Aeneae Sylvii Senensis Artis Rhet. Praecepta, praec. viii: observandum est, quod semper oratio crescat et augeatur, ut quod sequitur maius sit eo quod antecedit. Voor Duitse voorbeelden uit de XIVde en XVde eeuw, vgl.: Fr. Wenzlau, Zwei- und Dreigliedrigkeit in der Dtschen Proza des XIV. u. XV. Jhrts. (Halle, 1906).

Het is een eis der aesthetische ‘welvoegentheidt’, dat het krachtigste woord betrekking heeft op de gewichtigste zaak.

Dit leidt echter in sommige gevallen tot moeilykheden. Stel men moet een vorst condoleren met het verlies van zijn vader, maar feliciteren met zijn verheffing in diens waardigheid. Wat zal men nu voorop zetten? De kleinste zaak, de rouw het eerst te behandelen zou met zich brengen er ook het minst van te zeggen, en dan komt men in strijd met de ‘welvoegentheidt’ in maatschappelyke zin. Daarom moet men zich hier deze vraag van groot of klein niet stellen.

De betamelykheid gaat boven al. De fraaiste oplossing is de volgende: Vergroot de rouw boven haar eigenlyke maat (zodat een uitgebreide behandeling gerechtvaardigd is) en laat er als des te zoeter troost de felicitatie op volgen.

Wat de moeilyke overgang van 't beklag naar de gelukwens betreft, men maakt de blijdschap ‘een ruyme baen’, door 't ‘bybrenghen der noodtzaeklijkheidt van sterven, door 't prijzen der wijsheidt, voorzichtigheidt en Godtvruchtigheidt des overledens, die door de zorghvuldige opbrengingh en onderwijzingh zijns na-komelinghs, daer in voorzien heeft, dat zijnen onderdaenen niets en mangelt aen hun gewoon geluk; dat zijne vrienden zijn' goedtwilligheit, goedthartigheidt, en bykans zijn tegewoordigheidt, niet en derven.’ (388/9.)

Vraagt men nu wie of de beste stijl heeft? Degene ‘wiens brieven den geleerden en ongeleerden evenwel aenstaen; namelijk den eersten, om datze verheven zijn boven 't gemeen ghebruyk, en den anderen, om datze 't gemeen vernuft niet te boven en gaen.’ (25.)

Deze uitlating zou het uitgangspunt kunnen zijn voor een reeks opmerkingen over de taal en de stijl van Mostart zelf; hoe hij eensdeels door invoering van purismen getracht heeft het vreemde element in de kanselarij-taal te verminderen, anderdeels, vooral door het gebruik van Latinismen, tal van tot dusver ongebruikelijke constructies heeft toegepast. Zijn begrip voor de ‘welvoegentheid’ deed hem hierin echter zeer bewust te werk gaan!

Evenwel, duidelijk gemaakt te hebben, dat het schèrp tegenover elkaar stellen van vorm en inhoud geschied is op een terrein, waar de omstandigheden dat eisten, doch dat wel zeer veel verschilde van dat der poëzie, moet voor 't ogenblik voldoende zijn, immers: ‘qui aut tempus quid postulet non videt, aut plura loquitur.... is ineptus dicitur!’ (De Oratore II : 4. (17)).

Leiden.

HANS VAN DE WAAL.

Over enige jeugdverzen van Feith.
Aan Prof. Dr. Albert Verwey.

Over Feith kan men geen nieuws van enige importantie meer vertellen. Sinds de artikelen van Koopmans en Prinsen, vooral sinds het proefschrift van ten Bruggencate[1], staat de ontwikkelingsgang van de pionier van het Sentimentele vast en is hem, zowel van aesthetisch als van literairhistorisch standpunt, een eigen plaats aangewezen. Het in de hoge toonaard van verrassing geschreven boekje van Kloos heeft - hoe beminnelijk ook van naïef enthousiasme - hieraan niets kunnen veranderen, en terecht. Zodat slechts de mogelijkheid blijft een enkel trekje in dit beeld scherper te tekenen.

'.... Er (is) bij ons een tijd geweest, dat zeer veel jonge dichters met den smaak der Franschen, wier werken zij in hunne jeugd zich eigen gemaakt hadden, ingenomen waren. De menigvuldige brieven, daar wij voor eenige jaren mede overstroomd werden, en die alle of vertalingen of navolgingen van de Fransche *Heroïdes* waren, kunnen dit nog bevestigen. Thans kan men hetzelfde van den Duitschen smaak zeggen....' constateert Feith in 1793 in de derde brief over *den smaak der Nederlanderen in de poëzij*.[2] Ik ben er van overtuigd - en zal het zo dadelijk adstrueren -, dat hij zich zelf tot deze jonge dichters rekent. Bovendien kan men m.i. veilig uit deze regels opmaken, dat ook binnen zijn eigen leven de invloed van de Fransen aan die van de Duitsers is voorafgegaan. Ten Bruggencate heeft dit reeds - gedeeltelijk op concrete feiten steunend - bewezen; in de eerste plaats noemt hij B a c u l a r d d ' A r n a u d - las Rhijnvis niet op zijn veertiende jaar, horribile dictu, *Le Comte de Comminge*? -, dan R o u s s e a u ; maar de lettré Feith heeft stellig méér Franse dichters gelezen en van hen geborgd.

Van schrijvers van de achttiende eeuw, die reeds veel van hun producten zorgvuldig in almanakken, jaarboeken, spectators en letteroefeningen verbergen, kan licht een enkel gedicht aan de

1) Dat in de laatste jaren in vele opzichten is aangevuld door de studies van Inklaar, Mej. Spoelstra en Langbroek.
2) *Brieven over Verscheidene Onderwerpen* VI (1793).

aandacht van tijdgenoten en latere onderzoekers ontsnappen. Zo zal het wel komen, dat we nergens iets vinden over een drietal verzen, dat Feith in de eerste delen van de *Tael- en Dichtlievende Oefeningen, van het Genootschap ter spreuke voerende: Kunst Wordt Door Arbeid Verkreegen* heeft doen opnemen. Het zijn: *Brief van Jan Calas aan zijne Vrouw en Kinderen* (Deel II, Leyden 1778, pag. 192-207), *D'Olban aan zijne Echtgenoote* en *De Tempel des Doods* (Deel III, Leyden 1780, resp. pag. 155-64 en 189-93; in dit deel staat ook de bekroonde prijsvraagbeantwoording: *Het Heil van den Vrede*). Deze drie tamelijk lange gedichten, alle uit het Frans vertaald, heeft de schrijver later niet in zijn bundels *Oden en Gedichten* opgenomen.[1)] Hij verwierp ze dus blijkbaar, waarschijnlijk omdat het vertalingen waren, en wel uit een periode, waaraan hij zichzelf en de Nederlandse literatuur, blijkens boven aangehaalde regels, in 1793 al ontgroeid achtte; de eerste bundel *Oden en Gedichten* verschijnt namelijk in 1796.

Twee van deze jeugdverzen blijken nu inderdaad tot het genre van de Franse '*Heroïdes*' te behoren; een *héroïde*, oorspronkelijk (sinds O v i d i u s) niets dan een zgn. heldinnenbrief, moet in de Franse letterkunde van de achttiende eeuw gerekend worden tot de *Lettres en vers*, tot de gedichten, waarin een held, d.w.z. iemand, die grootse gevoelens doorleeft, schrijvend aan verwanten of vrienden wordt ingevoerd. Deze dichtsoort heeft ook de jonge Feith bekoord, hij heeft specimina er van vertaald en derhalve aan wat hij later zelf als mode signaleert, meegedaan.

Slechts kort kan ik de twee jongste gedichten: *D'Olban aan zijne Echtgenoote* en *De Tempel des Doods* behandelen, aangezien mij de originelen niet ter beschikking staan - tant mieux pour Rhijnvis, wellicht! -. Van het eerste, een 'lettre en vers' in zesvoetige jamben, noemt Feith de Franse schrijver niet[2)]; de inhoud berust op een ware gebeurtenis: een Parijs edelman, d'Olban, drijft, geen gehoor schenkend aan de smeekbeden van zijn vrouw, door, dat hun zoon zal worden ingeënt, inderdaad nog een waagstuk. Hij vertrekt daartoe met zijn kind naar Engeland, de jongen sterft daar aan de behandeling en de vader, die, buiten zichzelf van smart en berouw, besluit in een klooster

1) In de latere delen van de *Tael- en Dichtlievende Oefeningen* komen nog talrijke verzen van Feith voor, doch deze, o.a. *Ode aan God, Ode op de Onsterflijkheid*, enz. achtte hij wèl waard te worden opgenomen.

2) En ik heb hem, na lang zoeken, niet kunnen ontdekken!

te gaan, is genoodzaakt in een brief aan zijn vrouw de dood van hun zoon en zijn eigen plan mee te delen. Een onderwerp, bij uitstek geschikt om gevoelige harten te roeren. Feith, zelf vader, laat zich dan ook niet onbetuigd, maar voelt zich tevens verplicht, een enkele opmerking in een voetnoot, aan het begin van het gedicht, toe te voegen; opdat men toch vooral niet denken zal, dat hij iets tegen inenting in het algemeen heeft, legt hij er de nadruk op, dat hij de brief alleen maar heeft vertaald, omdat het gegeven hem aantrok, niet om iets voor of tegen de vaccinatie te zeggen. Deze uitlating is typisch voor Feith, die ondanks al zijn sentimentaliteit toch een man van de Aufklärung blijft en bang is, voor achterlijk te worden aangezien.

De Tempel des Doods, geen brief, slechts gevoelsuitstorting, werd geschreven door Franz de Paula, Graf Hartig, een in Praag geboren Oostenrijks staatsman, geleerde en kunstkenner (1758-97), verbonden aan het Weense hof; hij schreef in het Frans. In één opzicht toonde hij alvast veel overeenkomst met Feith: 'Den Musen hold, dichtete er in einem Alter, in welchem Andere Mühe haben, die Dichter zu verstehen.' De voortbrengselen van zijn dichterlijke geest werden - op één werkje na: *Essai sur les avantages que retireraient les femmes en cultivant les sciences et beaux-arts*, dat in 1775 - op zijn zeventiende jaar! - verscheen - verzameld in *Mélanges de vers et de prose* (Paris 1788)[1]: 'Durch dieses Werk behauptet der deutsche Graf Hartig eine ehrenvolle Stelle auf dem französischen Parnasz'. Wat hier nu van zij, Feith moet reeds vroeg werk van hem hebben leren kennen (de vertaling is van 1780 of vroeger) en zich tot hem aangetrokken hebben gevoeld; *De Tempel des Doods* bevat namelijk reeds veel elementen, die men ook in de *Julia* en andere werken van de sentimentele periode aantreft. Ook hier twee gelieven, die door de dood worden gescheiden - zij is trouwens ook een Julia -, ook hier eerst een beschrijving van het geluk, van die 'geheime eenstemmigheid, die ziel aan ziel verbindt', dan van de smart, die de ziekte van Julia brengt, van de zuchten en de tranen, ook hier het besef, dat de liefde door de dood gelouterd zal worden, immers gezuiverd van de zinnelijke hartstocht:

Mijn ziel, door hem (nl. de dood) verlost van 't wufte kleed der zinnen,
Zal in de onsterflijkheid u edeler beminnen .....;

1) Quérard, *La France Littéraire* IV, Paris 1830, p. 34; *Biogr. Lexikon des Kaiserthums Österreichs* VII, Wien 1861, p. 392-9.

verder hier de beschrijving van de tempel des doods, die in afgrijselijkheid niet onderdoet voor de tempel met de grafkelder, die Julia en Eduard samen bezoeken. Er is natuurlijk ook verschil: de godsdienst brengt Eduard de zekerheid der onsterflijkheid en doet hem afzien van elk gewelddadig pogen een eind aan eigen leven te maken; in de *Tempel des Doods* smeekt de jonge man zijn God hem van dit waardeloos leven te verlossen; Eduard kan rustig de hereniging afwachten, de ander kent geen berusting.

Overigens zijn woordenkeus en stijl al geheel die van de romanschrijver Feith.

De *Brief van Jan Calas aan zijne Vrouw en Kinderen* is het oudste en tegelijk het langste stuk; Feith moet het blijkens de dagtekening van het voorbericht voor de gehele bundel, reeds in 1777 hebben geschreven; het behoort dus tevens tot de oudste van Feith bekende opera. De Franse dichter is A.M.H. B l i n d e S a i n m o r e (1733-1807), een tamelijk onbekend en in elk geval zeer middelmatig poëet, in wie de biographen slechts de goede smaak en een gevoel voor zuivere literatuur weten te prijzen. Van zijn leven hoeft slechts te worden vermeld, dat hij doorgaans in ellendige omstandigheden verkeerde, doch tijdens de perioden van voorspoed o.a. secretaris van de *Société Philanthropique* en archivaris en historiograaf bij Lodewijk XVI was.[1)] Hij schreef, behalve het werk, waaraan Feith zijn gedicht ontleende, nog *Epîtres* en tragedies, o.a. *Joachim, ou le Triomphe de la piété filiale*. Voor ons gaat het nu om de *Heroïdes ou Lettres en vers*, verzameld in een uitgave van 1767 (Paris)[2)]. Daarin staat ook: *Lettre de Jean Calas à ses enfans*, eerst afzonderlijk uitgegeven (Toulouse 1765).

Het is niet buitengesloten, dat dit werkje invloed heeft geoefend op de ideeën van de jonge Feith omtrent de verhouding van gevoel en verstand. Aan de eigenlijke *Lettre* gaat namelijk een *Epître* vooraf van de auteur aan Madame de * over *het gevoel*, door Feith niet vertaald. De secretaris van de *Société Philanthropique*, het genootschap, dat immers als gezelschap van wijsgeren in liefdadigheid met de Christelijke Kerk wilde wedijveren, behandelt hier met overtuiging het thema van de mensenliefde, die uit het gevoel voortkomt en de weldadigheid bevordert:

1) *Nouv. Biogr. Univ.* VI, Paris 1862, p. 237.
2) En in één van 1774, te Amsterdam uitgegeven, aan Feith dus allicht bekend.

De nos plaisirs source féconde,
Le Sentiment, présent des Cieux,
Est le lien délicieux
Qui nous atache dans ce monde.

Vergelijk daarmee Feith's: ‘Zijne ziel (nl. van de sentimentele) zal inmiddels van dag tot dag gevoeliger en hierdoor menschlievender en weldadiger worden’[1]. En Feith zal zich als aankomend dichter wel de volgende regels hebben ingeprent:

Par les vains éclairs de l'esprit,
Pour quelques momens, un Ecrit
Peut éblouir le sot Vulgaire:
Mais.....
Du Sentiment s'il n'est orné,
Son succes n'est jamais durable.

Het is belangwekkend te constateren, hoe Feith zich van zijn vertaalplichten heeft gekweten. Allereerst valt op, hoe hij gedreven wordt tot een verscherping van de antithesen, opgejaagd door zijn aan het pathologiese grenzende gevoel voor het extreme. Hij wordt door een phalanx van hevige adjectiva, van barre uitdrukkingen geobsedeerd en overmand door een verlangen naar steeds feller expressie van zijn onbeheerste gevoelens; het is hem onmogelijk tevreden te zijn met een simpele weergave van het voor ons toch al heftige origineel. Telkens poogt hij weer zijn voorbeeld op de voet te volgen - de vertaling is namelijk in zoverre nauwgezet, dat hij aan volgorde en inhoud der ideeën niets of nagenoeg niets wijzigt - maar telkens ook weer breekt de stroom van stellig niet alleen vals gevoel door, zich uitend in de ongebreideldste taal.

Voorbeelden zijn er te over; men vergelijke slechts:
de Sainmore:

Ont ils cru qu'un vieillard, apesanti par l'âge,
.....
Aît porté sur son fils un bras dénaturé?

Feith:

Geloven die.....
Dat ik, reeds op den rand van 't aaklig graf gekomen,
.....
Zoo wreed gewroet hebbe in eigen ingewand!

1) *Brieven over Verscheidene Onderwerpen* III (1787).

Geen substantief, of het wordt door een versterkend adjectief voorafgegaan, ook al heeft de Franse dichter er geen nodig; zo wordt le père: *den blijden Vader*; d'un boureau: *eens laagen Beuls* (elders: *een wreede Beul*); ta mort: *uwen droeven dood*; ma cendre: *mijn geschonden asch*; du goufre des Enfers: *Het stil en aaklig Rijk der zwarte duisternis*.

De eerste vier regels van het origineel maakt Feith tot acht, de laatste tien worden er 21; de regel:

> Pour venger l'inocent et non pour l'oprimer,....

wordt:

> Opdat de misdaad, schuuw voor welverdiende straf,
> Ten oorbaar van 't gemeen, het hoofd niet op zou beuren,
> Niet om verdrukte angst in banden te doen treuren;....

En zo voort.

De geschiedenis van de Hugenoot Calas is door Voltaire te bekend geworden om haar hier te herhalen; de bewuste brief wordt volgens de voorstelling van de dichter door Calas aan zijn gezin geschreven, kort nadat hij zijn doodvonnis heeft vernomen. Feith verandert, zoals gezegd, weinig aan de inhoud; slechts kan hij niet nalaten te tonen, dat hij, hoewel ‘verlicht’, Protestant blijft; wanneer de Sainmore de Rede aanroept, die de mensen tot naastenliefde zal brengen en hun de godsdiensttwisten zal doen vergeten, voegt hij een felle tirade tegen de Inquisitie in en als de Franse Katholiek opgevoede Aufklärer zich afvraagt, of de Apostelen ooit hun altaren met mensenbloed hebben besmeurd, dan haast Feith zich die ‘altaren’ door ‘hun goddelijke Leer’ te vervangen.

Deze enkele, op zich zelf weinig betekenende gedichten bieden ons de gelegenheid, weer iets verder door te dringen in de wordingsgeschiedenis van Feith's ideeënwereld. De dichter met het gevoelige hart, die ons eigenlijk zo ver staat, wordt ons hierdoor weer iets nader gebracht. En is dat niet het doel van de literatuurgeschiedenis, als geschiedenis toch zeker ook: ‘Sinngebung des Sinnlosen’?

Den Haag.

W.G. NOORDEGRAAF.

Franse woorden uit de achttiende en de negentiende eeuw. (*Vervolg*)[1] II. 1785-1813.

De uit het Frans overgenomen woorden zijn voor ons van belang om de invloed der Franse beschaving op de onze te peilen en te kenschetsen. Zij zijn echter slechts één der middelen; de gegevens die de politieke en sociale geschiedenis ons omtrent die invloed verschaft zijn een noodzakelijke aanvulling van de vage en onvolledige inlichtingen der woorden, waarvan de ontleningsdatum zo moeielijk is te bepalen, met name wat betreft de omgangstermen. Ons onderzoek nopens de woorden die in de jaren vóór en na 1800 zijn overgenomen is dus tweeledig, en de resultaten, langs twee verschillende wegen bereikt, zullen aan elkander moeten worden getoetst.

A. Het Frans in de samenleving. § 1. *Aanrakingen met Frankrijk en de Fransen*.

De politiek der Patriottische partij had sedert het laatste kwart der XVIIIe eeuw een toenadering tot Frankrijk ten gevolge gehad die, onder Koning Lodewijk nog nauwer toegehaald, in 1811 een staatkundige vereniging is geworden. In tegenstelling tot de refuge, zijn deze betrekkingen tot Frankrijk geen aanleiding geweest tot de duurzame vestiging van Fransen in ons land; zij die hier vertoefden zijn, zo spoedig zij konden, weder huiswaarts gekeerd.

De emigrés - wier komst weliswaar geen verband houdt met onze politiek; immers zij verspreidden zich in Engeland, Duitsland, Italië en Zwitserland evengoed als in Holland[2] - zijn hier in

1) Zie *Nieuwe Taalgids*, XXVIII, 289.
2) E. Daudet, *Histoire de l' émigration, Coblentz*, p. 127.

1791 en 1792 gastvrij ontvangen, vooral in Utrecht[1]; zij schijnen talrijk te zijn geweest[2], maar het is mij niet gelukt biezonderheden omtrent hun lotgevallen en huisvesting te vinden. Waarschijnlijk echter heeft hun verblijf een zeer tijdelijk karakter gehad, zoals dat der Belgische en Franse vluchtelingen in de oorlog van 1914. Wij vernemen dat, in 1793, vele emigrés te den Helder waren samengekomen, met het voornemen zich daar in te schepen, hetgeen door ijsgang verhinderd was. In Alkmaar verborgen zij zich op zolders, uit vrees voor de naderende Franse troepen; zij werden ontdekt en op karren naar Amsterdam vervoerd en vandaar naar Utrecht, waar zij van de bevolking voedsel en kleding kregen. Van Breda uit werden zij naar Hamburg geëxpedieerd.[3] Wij horen weder van emigrés in 1798 en 1799, toen Talleyrand en het Directoire door hun Franse vertegenwoordigers ten onzent werden gewaarschuwd voor de talrijke vluchtelingen, waaronder verscheidene mannen van aanzien en vele gedeporteerde priesters waren, die zich in den Haag en Rotterdam verscholen hielden; bij het Bataafse Directoire werd erop aangedrongen dat het hen zou wegzenden, en daaraan gaf het in September 1799 gevolg.[4] Het is echter opmerkelijk dat in particuliere brieven en in verhalen uit die tijd zo zelden sprake is van deze slachtoffers van de Revolutie. In de *Karakterschets* van A.R. Falck door Mr. C. Vollenhoven[5] is sprake van Falck's 'omgang met eenige emigrés, waaronder vele geestige en geleerde lieden', maar deze zelf spreekt daarvan niet in zijn brieven. J. van Lennep vermeldt een oude Franse emigré, M. Guimard, die gouverneur van zijn oom Jozua de Winter was geweest, en van wie niemand ooit te weten is gekomen wie hij was en vanwaar hij kwam.[6] Voeg ik hierbij de verschijning, in een roman uit 1805, van een dame die in Gouda in huis komt bij een Roomse weduwe, welke een emigré als biechtvader heeft,[7] dan is dat alles wat ik heb gevonden

1) H. Forneron, *Histoire générale des émigrés* (Parijs, 1884), I, 382.
2) W.H. de Beaufort, *Geschiedkundige opstellen*, p. 73.
3) Verhaal van Clémentine de Neuilly, apud Forneron, *o.l.*, I, 392.
4) *Gedenkstukken Alg. Gesch. van Nederland van 1795 tot 1840*, door Colenbrander, III, 27, 31, 33, 38, 63, 215, 256.
5) *Brieven van A.R. Falck*, uitgegeven door D.W. Hora Siccama, p. 54.
6) *Leven van mr. C en mr. D.J. van Lennep*, III, 261.
7) Bruno Daalberg, *Twee-en-dertig woorden of de les van Kotzebue*, I, 116.

over de rol die de Franse vluchtelingen in het Hollandse familieleven hebben gespeeld.

In de hierboven vermelde *Karakterschets* van A.R. Falck is sprake van de 'Franschen die ons na 1795 overstroomden'. Natuurlijk zijn hier, vooral sedert de inlijving, veel Franse ambtenaren gekomen. Koning Lodewijk bracht een vrij talrijke hofhouding mede, maar hij vulde die weldra aan met Hollanders, in zijn verlangen om een goede Hollandse vorst te zijn.[1] Franse troepen waren hier sedert 1804, maar in 1806 stemde de Keizer erin toe, hun aantal te verminderen.[2] Dit veranderde in 1810, toen Oudinot met een leger van soldaten en douaniers hierheen kwam, maar Napoleon heeft nooit een groot aantal Franse ambtenaren in Holland willen aanstellen, omdat hij overtuigd was dat de administratie beter zou worden gevoerd door Hollanders of tweetalige Belgen;[3] de generaals en vestingkommandanten echter zijn Fransen.[4]

Aanraking met deze Fransen die uit hoofde van hun ambt hier vertoefden zal, gedurende de jaren van Franse invloed, beperkt zijn geweest; dat de Franse soldaten zich onder het volk hebben bewogen, is mij niet gebleken;[5] trouwens zij waren hier slechts gedetacheerd en zochten dus de omgang met Hollandse gezinnen niet. Wat de hogere standen aangaat, zo zou uit een rapport van Garat van 1806[6] kunnen blijken dat de dames in de uitgaande kringen sterk onder Franse invloed stonden: 'Sedert enkele jaren leggen de Hollandse vrouwen uit alle klassen een zekere voorliefde aan den dag voor de mannen van onze natie, wier hoofsheid, toon en levendigheid zij verkiezen boven de zware manieren die de Hollanders kenmerken. Men constateert dat zij een biezonder verlangen hebben om Françaises te worden in zeden, smaak en karakter, zodra de omstandigheden hen in die richting voeren'. Dat dit geen grootspraak van de Franse

1) Colenbrander, *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk*, p. 88, 89, 145.
2) *Ibidem*, p. 92.
3) Johanna W.A. Naber, *Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk* (Haarlem, 1905), p. 41; Colenbrander, *Inlijving*, p. 16.
4) *Ibidem*, p. 38-42, 85.
5) De enige vermelding die ik ben tegengekomen is in Daalberg's *Steenbergsche Familie*, I, 91: 'In de trekschuit, tusschen een half douzijn Joden en zoo veel Fransche soldaten'.
6) *Gedenkstukken*, V, 210.

opmerker behoeft te zijn, bewijst de opgang die, tijdens de wereldoorlog, de geïnterneerde Engelse officieren ten onzent maakten.[1] Maar, anderzijds, moet men rekening houden met de afkeer die, ook in den Haag, de inmenging in onze politiek van Franse zijde aan vele Hollanders inboezemde en die ook voor de hier vertoevende Fransen geen geheim was. Reeds in 1798 schrijft Lombard aan Talleyrand: ‘Te zeggen dat wij hier veel aanhangers hebben, kan nog onjuister zijn, omdat men, daar Holland veel geld aan de Fransen geeft, soms door schurken wordt bedrogen en van het Directoire weinig steun voor de regering ondervindt, niet van ons houdt en niet van ons kan houden’.[2] Uit 1800 dagtekent de zin van Sémonville in een schrijven aan Talleyrand: ‘Deze lieden willen ons niet, in het geheel niet, ziedaar een onomstootbaar feit’.[3] In de *Moniteur* van 17 Juni 1805 was een artikel van een correspondent uit Holland verschenen, waarin werd beweerd dat het Frans hoe langer hoe meer ten onzent de moedertaal verdrong, zelfs in de vertrouwelijke omgang der beschaafde klassen, zodat het Nederlands weldra niet meer dan een patois zou zijn. Naar aanleiding van deze uitlating, schrijft Serurier, zaakgelastigde van Frankrijk, aan Talleyrand: ‘Het artikel van de *Moniteur* over de Hollandse taal heeft hier een zeer onaangename indruk gemaakt.... De ontstemming erover is, in de voorname standen, zó hoog gestegen dat personen die de Haagse kringen goed kennen hebben opgemerkt dat, sedert dien, de Hollanders met opzet, wanneer Fransen in de buurt zijn, hun eigen taal gebruiken’.[4] En ziehier wat wij lezen in het Rapport dat, in 1811, Réal uitbracht over zijn zending in ons land:[5] ‘Deze anti-Franse geest wordt zelfs door de mannen die Zijne Majesteit met gunstbewijzen heeft overladen niet verheeld, Schimmelpenninck uitgezonderd. In het algemeen worden de Fransen nergens in Holland ontvangen, en geen salon in Amsterdam staat voor hen open. De Hollanders, altijd opgesloten in wat zij hun colleges noemen, blijven ongenaakbaar voor elke poging tot samensmelting’.

1) Vergelijk Falck, *Gedenkschriften*, p. 45: ‘Door de instrooming van zoovele Franschen was het leven der Haagsche jongelingschap dat geheele jaar (1806) buitengewoon vrolijk’.
2) Legrand, *La révolution française en Hollande* (Parijs, 1894), p. 211.
3) *Gedenkstukken*, III, 155.
4) *Ibidem*, IV, 145.
5) *Gedenkstukken*, I, 171.

Men mag uit deze gegevens opmaken dat, afgezien van de officiële betrekkingen der regeringspersonen, alleen in den Haag, en uitsluitend in de hoge kringen, persoonlijke omgang met Fransen heeft plaats gehad en dat zelfs daar het Hollands geenszins in de ban was gedaan. Buiten den Haag zal een geval als dat van Falck, bij wiens vader een zekere Godart, die als 'commissaire aux vivres' in 1795 met de Fransen was medegekomen, was ingekwartierd, en die de zoon van zijn gastheer uitnodigde hem op een reis door Frankrijk te vergezellen,[1] wel een uitzondering zijn geweest. Wij zagen hoe weinig tegemoetkomend men in Amsterdam was; in Utrecht was het niet anders, toen Koning Lodewijk zijn hof daarheen verplaatste.[2]

§ 2. *Gebruik en kennis van het Frans.*

Het lijdt geen twijfel dat, zelfs onder Koning Lodewijk en tijdens de inlijving, de Hollandse staatslieden en regeringspersonen zich van hun moedertaal bedienden in onderling verkeer zowel als in het openbaar leven.

Trouwens, het had moeielijk anders kunnen zijn. Ziehier enige biezonderheden die bewijzen dat de kennis van het Frans onder de Hollanders te wensen overliet. Toen in 1787 een groot aantal patriotten naar Frankrijk uitweken, verstonden zeer velen de taal van het land niet. Volgens het *Verhaal van het voorgevallene ten opzichte der uitgeweken Nederlanders*, was er bijna geen die bij Collignon (de Franse opvolger van Commissaris van Beyma, sedert 1 Juli 1788) kwam, die 'zoover de taal magtig was dat hij zich kon doen verstaan; ook onder de intendanten waren er meerdere die de Fransche taal niet magtig waren, ja zelfs de Secretaris J. Bode niet; een aantal verdedigingsgeschriften van Van Beyma en Valckenaer zijn uit dien hoofde in het Fransch en Nederlandsch geschreven'.[3] Van Hall deelt ons mede dat, toen Betje Wolff Mevrouw Wattier-Ziesenis ontmoette, zij 'niet weinig verwonderd was dat deze groote tooneelspeelster niet slechts der Fransche tale onkundig was, maar ook in de theorie

1) *Brieven van A.R. Falck*, p. 5.
2) *Ibidem*, p. 169: 'De schoone dagen van Utrecht zullen niet lang duren, zoo er de Dames niet beter beantwoorden aan de beleefdheid van den Koning'.
3) Mr. J. Dirks, *De uitgewekenen uit Nederland naar Frankrijk* (*1787-1795*), p. 80, 95, 99. Vgl. Colenbrander. *De Bataafse Republiek*, p. 120.

eener kunst, die zij zoo heerlijk verstond, en in de daarover geschreven werken geheel vreemdelinge was'.[1] En in het reeds genoemde Rapport van 1811, klaagt Réal erover dat het publiek uitsluitend de Hollandse schouwburg bezoekt, daar het zelden genoeg Frans kent om een voorstelling van een stuk in die taal bij te wonen.[2]

Zelfs onder de hoger ontwikkelden was kennis van het Frans lang niet algemeen. Toen D.J. van Lennep in 1798 in de Waalsche Synode was gekozen, 'omdat hij geschikt daarvoor was, onder andere door zijn bekendheid met de Fransche letterkunde', constateerde hij, dat 'er enkelen onder de Predikanten en Leden van den Kerkeraad waren die zich in die taal zuiver uitdrukten',[3] een getuigenis dat wij kunnen aanvullen met hetgeen mr. D.H. Delprat, in de Inleiding zijner uitgave van het *Journal* van zijn grootvader Daniel Delprat, vermeldt, te weten dat deze laatste, van 1791 tot 1834 Waals predikant in den Haag, 'zich boven vele van zijn toenmalige en latere ambtsbroeders onderscheidde door zijn vaardigheid om zijn denkbeelden in zuiver Fransch uit te drukken', en dat in 1799 leden van het Directoire der Bataafsche Republiek daarin ook niet slaagden.[4] En inderdaad, Van Hall verhaalt ons dat, toen een Commissie van het Uitvoerend Bewind, in 1799, generaal Brune te Amsterdam kwam aanzetten tot de aanval tegen de Engelsen na hun landing, 'de Representant van Leyden aan de levendige woordenwisseling deelnam, als daartoe door een gemakkelijker spreken der Fransche taal meer dan zijn ambtgenooten bevoegd'.[5]

Dat ook onder Koning Lodewijk en tijdens de inlijving degenen die, middellijk of onmiddellijk, met hem in aanraking kwamen, vaak moeite met de taal hadden, blijkt uit het volgende: in een brief aan de Koning deelt Valckenaer hem mede dat hij heeft gesproken met een Amsterdamse vriend die een 'projet de banque' heeft, maar geen Frans kent en daarom aarzelt aan het hof te komen.[6] Van Hall geeft ons een vermakelijke beschrijving van

1) *Herinneringen van mr. M.C. van Hall, 1787-1815* (Amsterdam, 1867), p. 86.
2) *Gedenkstukken*, I, 1086.
3) *Leven van mr. C. en mr. D.J. van Lennep*, II, 130.
4) D. Delprat, *Journal 1798-1807* (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. 1892), p. 174, 191.
5) *Herinneringen*, p. 75.
6) *Gedenkstukken*, V, 352.

de ontmoeting van Koning Lodewijk met een commissie van drie leden die, namens het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de souverein kwamen begroeten: ‘De uitvoering van dien last was des te moeijelijker (al de leden van het bestuur zich daaraan onttrokken hebbende) doordien hij (Van Hall) in de taal, waarin dezelve moest worden uitgevoerd, niet genoegzaam, en zijne medeafgevaardigden al zeer luttel bedreven waren. Dit bleek al aanstonds toen op de vraag van Lodewijk: “waar zich de Maatschappij bevond” de goede Ravekes vrij onkundig antwoordde “par toute la République”, welk antwoord Lodewijk een glimlach afperste’.[1)] Elders herinnerde ik er reeds aan[2)] dat D.J. van Lennep in 1811 lid zijnde van een commissie waaraan het ontwerpen van een *Code rural* was opgedragen, de enige was die zijn verslag in het Frans schrijft; ‘in de overige rapporten ziet men op bijna elke bladzijde het Hollandsch door de Fransche woorden heenschemeren en enkele Prefekten verschoonen de trage toezending onder andere door den tijd dien het vertalen gekost heeft’.[3)] Ten slotte nog deze biezonderheid: in een schrijven van Wesselman aan Lebrun, uit 1810, deelt hij mede dat zijn vader, burgemeester van Helmond en groot grondeigenaar, hem heeft belast met het antwoord, daar hij zelf geen Frans kent.[4)]

Ministers en gezanten schrijven natuurlijk vlot, hoewel niet altijd correct Frans. Vermakelijk zijn de fouten die minister Van Nagell ontvallen en waarover Falck zich vrolijk maakt.[5)] Als Gogel aan de Koning schrijft,[6)] dan lezen wij *examination* voor *examen, en effet* voor *en réalité, effectivement* voor *en effet, ceux sous mes ordres, ils n'échapperont pas leur punition, il n'y a pas de contagion dans aucune partie du monde, clausule* voor *clause, se représente* voor *se présente, quand* voor *si*, en zo meer.

1) *Herinneringen*, p. 93.
2) *Taalbetrekkingen van Nederland tot Frankrijk*, p. 46.
3) *Het Leven van mr. C. en mr. D.J. van Lennep*, III, 304-306.
4) *Gedenkstukken*, VI, 856.
5) *Gedenkschriften*, p. 150. Ziehier zijn woorden: ‘Leest men zijn rapporten of depêches, als zij in 't Hollandsch zijn, dan rijst van zelve de vraag: waarom schrijft de man niet liever Fransch? Doch krijgt men vervolgens zijn Fransch in de hand, zoo ontstaat dadelijk een vrolijke bevreemding over uitdrukkingen als....’
6) *Gedenkstukken*, V, 308.

Brantsen, gezant te Parijs, schrijft:[1] *Plus que ce temps avance, mais comme vous ne m'aviez rien dit que le général vous avait parlé*.

Trouwens, het is slechts aan weinigen gegeven twee talen te beheersen. Verhuell is geheel verfranst en, als hij zich aan het Hollands waagt, is dit vertaald Frans.[2] Er zijn uitzonderingen,[3] maar naar deze kan men de algemene beschaving van een tijdvak slechts in geringe mate beoordelen. De hoogbegaafde A.R. Falck, al heeft hij zich altijd Hollander gevoeld, is door zijn aanleg en carrière toch al te veel in aanraking met het buitenland gebracht dan dat hij als kenmerkend voor zijn tijd en omgeving zou mogen worden beschouwd, tenzij dan in zeer algemene zin; hij is een dier bevoorrechten geweest wier vlug verstand gepaard ging met een hoge geestesdistinctie; zijn brieven doen ons begrijpen dat zijn tijdgenoten hem hebben bewonderd en van hem hebben gehouden. Voor het schrijven van vreemde talen - over zijn gave om die te spreken heb ik geen gegevens - had hij een zeer biezonder talent; van zijn jonge jaren af schrijft hij het Frans met een wonderlijk gemak en een volmaakte zekerheid.[4] Bij hem, zowel als bij D.J. van Lennep, Valckenaer en Bilderdijk, had zich de voorliefde voor Franse cultuur reeds vroeg geopenbaard. Voor Valckenaer bleven Molière, Voltaire en Rousseau zijn gehele leven lang de geliefde schrijvers;[5] Falck ‘was als 't ware doorvoed van de lectuur der Fransche wijsgeerige en letterkundige geschriften.... Zijn kamer hing vol van de portretten hunner voornaamste autheurs; de werken van Voltaire kende hij half van buiten’,[6] en - zo gaat zijn karakterbeschrijver voort - ‘ik heb het er altijd voor gehouden, dat de luimige en ironische stemming, welke hem bijkans nooit verliet,

1) *Gedenkstukken*, V, 341.
2) Zie bijvoorbeeld *Gedenkstukken*, V, 669, 683, 689, 739.
3) De redevoeringen over de Gilden (*Gedenkstukken*, V, 591), door Nederlanders uitgesproken, zijn in merkwaardig zuiver Frans gesteld. Zijn zij door Fransen uit het Nederlands vertaald? Alleen in die van W. Jager (*Ibidem*, p. 601) treffen enige onnauwkeurigheden als *si je voudrais* voor *si je voulais*.
4) Men zie zijn antwoord op het schrijven van de Champagny (*Brieven*, p. 59), de zakenbrieven aan Vollenhoven (p. 177-8), de brieven aan Mignet en V. Cousin (p. 353-4).
5) Sillem, *Valckenaer*, p. 6.
6) Vollenhoven, *Karakterschets*, in *Brieven*, p. 54.

daaraan grootendeels hare ontwikkeling verschuldigd was'. Ook Bilderdijk was met het Frans en de Franse schrijvers gemeenzaam en deze vertrouwdheid ging gepaard met afkeer tegen het Duits en Duitsland.[1] Dezelfde voorliefde voor het Frans en de Franse cultuur, ten koste van het Duits, bezielt Willem de Clercq, die zijn dagboek in het Frans begint en die van zichzelf getuigt dat van hem 'nooit een Noordlander, jazelfs een Hollander in den eigenlijken zin zou zijn te maken', hetgeen zijn levensbeschrijver aldus aanvult: 'Niet onmogelijk verraadt zich in zijne ontledingsgave zijn fransche afkomst. De Clercq is en blijft een fransche natuur'.[2]

In hen leeft de XVIIIe eeuwse opvatting, volgens welke het Frans en de Franse letterkunde de grondslag waren voor elke cultuur, nog voort, en bij hen vindt men weder die eigenaardige afscheiding tussen deze en het Franse volk, die maakte dat sympathie voor de eerste geenszins gepaard behoefde te gaan met liefde voor het laatste, en dat men met het Frans in zekere mate naar eigen goeddunken handelde,[3] zodat volkomen correctheid alleen bij zeer enkelen wordt aangetroffen, hoe gemeenzaam hun die taal ook is.

Allen waren op de Franse school groot gebracht. Willem de Clercq kwam op zijn 6e jaar bij juffrouw Ansieaux, waar hij 'eigenlijk niets heeft geleerd', en kreeg daarna particulier onderwijs in rekenen, Frans en geografie, en later privaatonderricht van Tissot, die hem 'eenig Latijn, maar meer nog Franschen stijl en nadenken over vele dingen leerde'.[4] Falck verhaalt ons[5] dat hij op de lagere school onder de leiding van een Frans Zwitser parafrases van Frans proza van Rollin en Condillac had gemaakt en, evenals zijn schoolkameraad D.J. van Lennep, Franse verzen had vervaardigd. De oudste zoon van Mr. C. van Hall gaat school bij de Franse predikant Merkus te Voorburg.[6]

1) J. Smit, *Bilderdijk et la France*, 85, 111, 199, 200. Bilderdijk heeft zich wel eens onvriendelijk over het Frans uitgelaten, maar terecht wijst dr. Smit, in zijn voortreffelijke studie, erop dat wij ons niet door zijn wisselende stemmingen van de wijs moeten laten brengen.
2) A. Pierson, *Willem de Clercq naar zijn Dagboek*, p. 252, 383. De Clercq spreekt van het 'triste allemand' (p. 30).
3) Brunot, *Histoire de la langue française*, VIII, Première Partie, 223.
4) Pierson, *o.l.*, p. 2, 3, 4.
5) *Gedenkschriften*, p. 5.
6) *Herinneringen van mr. C. van Hall*, p. 86.

Bilderdijk werd eerst op de Franse school geplaatst en daarna door zijn vader grootgebracht met Frans dat deze uit oude boeken van de tijd van Lodewijk XIV haalde en uit een Franse vertaling van Phaedrus; ook de *Logica* van Christian Wolff leerde hij uit een overzetting in het Frans.[1] Hoe bedenkelijk ook veelal het onderwijs in het Frans was,[2] toch kreeg het door de school, in de geestesvorming der begaafde leerlingen, een grote voorsprong. En zonder twijfel is aan de bevoorrechte plaats van het Frans bij het particulier onderwijs,[3] de gewoonte toe te schrijven, die tot ver in de XIXe eeuw bleef bestaan, om met verwanten in het Frans te corresponderen.[4] G.K. van Hogendorp schrijft op 9 Januari 1782 aan zijn moeder: 'Le jeune d'Yvoy lit exclusivement le français. C'est dommage de tous ces jeunes gens. Le génie de cette langue est si différent de celui de la nôtre, tout y a une tournure à soi, auquel l'esprit se plie enfin. Et que peut-il arriver de plus pernicieux à une nation que de se plier ainsi sur un voisin puissant?'[5] Er is iets naïefs in deze nationalistische preek van een jong Nederlander, die zelf in het Frans schrijft; blijkbaar gaf hij zich geen rekenschap van die tegenstrijdigheid, zó diep was de gewoonte om met de zijnen Franse brieven te wisselen ingeworteld. Falck schrijft aan zijn zuster altijd in het Frans, terwijl zijn brieven aan haar man alle in de moedertaal zijn vervat. Prof. Muller[6] herinnert er aan hoe, nog in 1826, Groen van Prinsterer aan zijn ouders Franse brieven zendt en eerst kort te voren begonnen was zich van het Nederlands te bedienen. Wat hiervan zij, niet aan toenadering tot Frankrijk omstreeks 1800, moeten wij deze uiting van de voorname plaats toeschrijven die het Frans in de hogere samenleving had; het is een nawerking van een gewoonte der XVIIIe eeuw, en geenszins

1) Smit, *o.l.*, p. 4. Bilderdijk zou, volgens zijn eigen mededelingen, op de leeftijd van anderhalf jaar reeds uit de Franse spraakkunst van Marin hebben geleerd (*Ibidem*, p. 2).
2) Brunot, *o.l.*, p. 211 et 212.
3) In de familie Van Lennep woonde vele jaren Mejuffrouw Wägeli, dochter van een kapitein bij het Zwitserse regiment; de lezers van *Ferdinand Huyck* kennen haar als Mejuffrouw Stauffacher. Zie later de rol die het Frans speelt in het openbaar onderwijs.
4) Brunot, *o.l.*, p. 199.
5) *Brieven en Gedenkschriften*, I, 213 (geciteerd door Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, I, 69 n.).
6) *Nieuwe Taalgids*, XV, 308 n.

een bewijs van opleving van Franse invloed. Integendeel, wij zullen zien dat het begin der XIXe eeuw juist een tijd van vernieuwd nationaal gevoel is, en Willem de Clercq schrijft na 1813 zijn Dagboek in het Hollands[1)], niet meer in het Frans, terwijl G.K. van Hogendorp, die, zoals wij zagen, met zijn moeder in 1782 in het Frans correspondeerde, voor zijn *Herinneringen* de moedertaal bezigde. Het is moeielijk de geïsoleerde feiten die tot onze kennis zijn gekomen, op de juiste wijze te interpreteren. Toen Napoleon eens in Amsterdam reed, nieste hij en een jongen op straat voegde hem toe: 'Grand bien vous fasse, Monsieur.' Napoleon vroeg hem of hij Frans verstond, waarop de jongen antwoordde: 'Un peu.'[2)] Had die jongen deze uitdrukking op school geleerd of door zijn ouders of door een of ander toeval? Eerst wanneer deze vragen beantwoord zijn, mag men de anecdote gebruiken als element van kenschetsing ener periode.

§ 3. *Invloed van het Frans op de omgangstaal.*

Alleen door de gemeenzame brieven die uit een vroeger tijdperk voor ons zijn bewaard gebleven kan men zich een, zij het ook vaag, beeld vormen van de taal die men toenmaals in het dagelijks verkeer sprak, en daarom willen wij aan het voorkomen van Franse woorden en gallicismen in de brieven van het einde der XVIIIe en het begin der XIXe eeuw de invloed toetsen die het Frans in die periode op de omgangstaal oefende.

David Jacob van Lennep schrijft aan zijn moeder: 'Er is hier op aarde altijd iets dat ons geluk enpoisonneerd', en zijn zoon tekent hierbij aan: 'Er is juist in het overnemen van dit basterdwoord door zijn moeder gebezigd, iets aandoenlijks .... De vertaling van 't woord had door haar als een stil verwijt kunnen beschouwd worden.'[3)] De oude Mevrouw Van Lennep was een Hollandse, en het feit dat zij, volgens haar kleinzoon, een Frans woord zou hebben gebruikt dat haar zoon zou hebben vermeden, wijst op een verandering in de omgangstaal der Amsterdamse hogere kringen. Mevrouw Van Lennep schrijft nog naar aanleiding van een kledingstuk: *doch die couleur dunkt mij niet zeer geschikt tot fatigue* (p. 165), en in de brieven van haar man aan zijn zoon

1) Pierson, *o.l.*, p. 11.
2) Gijsberti Hodenpijl, *Napoleon in Nederland*, p. 105.
3) *Het Leven van mr. C. en mr. D.J. van Lennep*, III, 58.

David Jacob lezen wij: *genereusiteit, zij accrocheren hieraan een conditie, absurd* (I, 91-92), *tranquil* (I, 153), *einde en denouement* (I, 179), *ik reusseer boven verwachting* (I, p. 136). Het is vooral de keuze der bastaardwoorden, die niet dezelfde zijn als de ons tans nog gemeenzame, die ons treft, en die ons herinnert aan de Brieven van Betje Wolff, met haar *attacheren, cacheren, loueren, trembleren, griffonage, geramasseerde lichamen, besoin, rigide, en dépit, soutien*, en zoveel meer.[1] Ook Falck gebruikt Franse woorden, maar alleen die welke ook ons nog in de mond zouden komen (*à tort et à travers, frapperen, evenement, choqueren, variëren, autoriteit, interesseren, geëmployeerd*) en die dus blijkbaar vaste voet in de taal hadden, er als het ware reeds toe behoorden. In een brief uit zijn studententijd staat nog *conduiseren, echapperen* (*Brieven*, p. 91), en hierin herkennen wij een naklank van het XVIIIe eeuwse gebruik van ongewone, niet ingeburgerde Franse termen; ook zijn brieven uit Duitsland, vooral die uit Berlijn (p. 132), waar, zoals hij schrijft 'in de gezelschappen de Fransche taal de heerschende is', bevatten er vele, evenals zijn correspondentie uit Madrid in 1804 (*savant, gerechercheerd, touche*, p. 151). De briefschrijvers der XVIIIe eeuw zagen niet op tegen taalvermenging, en deze uitte zich in de onverschilligheid waarmede men Hollandse termen in Franse brieven - en ook in Frans gesprek[2] - strooide en pseudo-Frans of samenstellingen of afleidingen van Franse woorden vormde, en niet het minst in de fouten die men in het Frans maakte.[3] Ook de eerste brieven van Willem de Clercq en van Falck geven blijk van die hebbelijkheid. De eerste schrijft: *un diner dont le aanspreker avait la direction* (*Dagboek*, p. 21), *le soir nous entrâmes dans la societeit* (p. 21), *dans le Roef de la barque d' Utrecht* (p. 19). Falck: *On voit chez lui de luchtpomp que* .... (*Brieven*, p. 122), *la propreté qui régnait dans le château et les allées m'a rappelé .... Soestdijk uit hoofde der dichte dennebosschen où j'ai entendu le rossignol pour la première fois* (p. 123). In zijn latere brieven is zulk een vermenging zeer zeldzaam (p. 337, *votre spitsbroeder*). De taal van

1) Vgl. in een briefje van Prof. van Heusde (*Leven van mr. C. en mr. D.J. van Lennep*, II, 246): *admireert de merites, simpliciteit, het developpeeren van de origine der Eloquentie*.
2) Brunot, *o.l.*, p. 190.
3) Bij Betje Wolff: *le sexe charmante et trompeuse, tour du gorge, l'art de flatterie, bonne courage, admiradeur* (vgl. ons *assuradeur*), *ingracieus, idoliseren, verpetimaitren, crimeus*.

Falck vraagt onze biezondere belangstelling. Hij had een merkwaardig linguïstisch aanpassingsvermogen, ten gevolge waarvan een onderwerp dat verband hield met een vreemd land, door hem als het ware in de vreemde taal werd gedacht. In 1837 schrijft hij aan Insinger: *à moins que les discours de Lord P. n'ayent été very incorrectly reported* (p. 356). Hij is zeer gevoelig voor de taal zijner omgeving; zo schrijft hij van uit Duitsland over zijn *Harzische periode* (p. 105), over een *comediehuis* (p. 131) en over de *Tillysche plundering* (p. 125), en in een Franse brief uit Maagdeburg van 1800 heet het van een Duits professor dat hij *lit quelquefois treize collèges par jour* (p. 131). Dit is ook de verklaring van de niet talrijke gallicismen die hem ontvallen; het is niet toevallig dat vier van de acht die ik optekende[1] voorkomen in brieven uit Berlijn, waar hij, zoals wij zagen, in Frans sprekende kringen verkeerde. Dat een vreemd woord hem somtijds eerder in de geest kwam dan het gewone, kan niet verwonderen;[2] eerder, dat dit bij iemand die zulk een gemak had van vreemde talen te leren,[3] zo zeldzaam is. Ik weet niet waarop de opmerking steunt van de uitgever der briefwisseling, dat het Hollands van Falck na de winter van 1811, gedurende welke hij Bilderdijks voorlezingen over onze taal had gevolgd, beter 'in stijl en spelling' is dan dat der vóór dit jaar geschreven brieven. In de spelling heeft de uitgever misschien stilzwijgend veranderingen aangebracht, maar de stijl is overal dezelfde: levendig en precies. In gemeenzame brieven gebruikte hij, zoals wij zagen, Franse woorden die bij ons gewoon waren, maar zodra hij, zelfs in brieven aan intieme vrienden, over ernstige onderwerpen schrijft, vermijdt hij deze zorgvuldig; men leze zijn brief uit Londen van 1830 van D.J. van Lennep (p. 302)[4]. De *Gedenk-*

1) *Echter passeert de Graaf van S. voor den grootsten invloed te hebben* (p. 128), *redevoeringen doen*((p. 132), *die hij Matthias dacht te zijn* (p. 133), *de fraaiste station die ik ooit gemaakt heb* (p. 139), *om te beoordeelen in welken graad wij bekommerd moeten zijn* (p. 248), *zich zien* (voor 'elkander bezoeken', p. 108), *zich naar iemand informeeren* (p. 97), *ik heb het van mijn pligt geacht* (p. 97).
2) In een brief aan V. Cousin (*Brieven*, p. 355): 'Rien ne peut être plus impressif, passez-moi cet anglicisme'
3) Zie een briefje in het Spaans aan J. Fabius, van 1814 (*Brieven*, p. 212).
4) Zie ook de brieven aan zijn neven Otto en Jan Hora Siccama, gedrukt achter de *Gedenkschriften*.

schriften, die hij van 1828 tot 1837 opstelde, vertonen een zuiver en vlot Nederlands, dat de lectuur ervan zeer aantrekkelijk maakt, afgezien nog van de bekoring die uitgaat van de inhoud dezer ongekunstelde en oprechte autobiografie van een der merkwaardigste en aantrekkelijkste mannen uit de eerste helft der XIXe eeuw.

Ook de taal van D.J. van Lennep's brieven heeft niets meer van de XVIIIe-eeuwse pralerij met Franse woorden, en wanneer Roëll een 'Dagboek ener reize naar het Zuiden van Frankrijk' schrijft, bevatten slechts enkele alinea's nog al wat Franse uitdrukkingen.[1)] Zodat wij mogen aannemen dat, ook in de omgangstaal, voor zover de brieven ons daarvan een beeld geven, minder aan de Franse woordenschat werd ontleend en dat de staatkunde die ons nader tot Frankrijk bracht, op de taal van het verkeer, zelfs tussen hen die goed Frans kenden en met Fransen omgingen, weinig invloed heeft gehad.[2)] Men mag verder gaan. De herleving van het nationaal gevoel heeft, zoals wij in de volgende paragraaf zullen zien, geleid tot een streven naar verheffing onzer moedertaal. Daardoor werd het Frans hoe langer hoe meer een vreemd idioom, hetgeen ten goede kwam aan de juistheid waarmede men zowel het Frans als het Nederlands ging hanteren. In zekere zin is dit zuiveringsproces te vergelijken met de wijziging die het Latijn schrijven onder de Renaissance van Karel de Grote heeft doorgemaakt, waardoor het Latijn meer in overeenstemming kwam met de klassieke taal, die als vreemd werd gevoeld.

(*Slot volgt*).

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

1) *Gedenkstukken*, V, 646 en vlgg.

2) Dat het sommigen moeite zal hebben gekost het gebruik van Franse woorden af te wennen, bewijst het curieuse feit dat, in de aantekeningen die Roëll voor eigen gebruik maakte bij de zittingen der Grondwet-commissie, zeer veel Franse woorden voorkomen. Zie Colenbrander, *Het ontstaan der Grondwet* (*Rijks Geschiedk. Public.*, kleine Serie, I), 1, 86, 112.

Germania Romana en Romania Germanica.

De geschiedenis van West-Europa werd en wordt beheerst door de tegenstelling van Germanen en Romanen. Ons land vervult daarbij een bemiddelingstaak; het is Germaans gebleven, maar met sterke Romaanse inslag. Vroeger gold dat niet alleen voor de beide Nederlanden, maar voor het gehele gebied van de Nederrijn, in elk geval tot Keulen toe. Òmgekeerd was het ten zuiden van de taalgrens; Wallonië en Picardië vertoonden een sterke Germaanse inslag. Twee Duitse geleerden hebben die invloeden op taalkundig gebied voor de oudste tijden nagegaan in twee werken, die de in het opschrift vermelde titel dragen: in 1932 schreef F r i n g s zijn *Germania Romana*[1], een bundel van drie woordgeografische studiën, die verre perspectieven openen in het verleden van onze taal, en in 1934 verscheen als waardig pendant hiervan van de hand van G a m i l l s c h e g *Romania Germanica*[2]. Geeft F r i n g s ' werk ons een kijk op de structuur van het oudste Nederlands, G a m i l l s c h e g toont ons de vóórnederlandse of, misschien beter gezegd, oudfrankische ‘expansie’. Een overzicht van beide voor de neerlandicus zo belangrijke werken moge hier volgen.

Beginnen wij met de *Germania Romana*. Het Rijngebied onderging van twee kanten de Romaanse invloed, ten eerste (maar zwak) van Italië uit over de Alpen, de Rijn afzakkende; ten tweede (maar in sterke mate) van Noordelijk Gallië (met inbegrip van Belgica Romana) uit langs de Maas, maar ook langs de Schelde en de Moezel (Trier opdringende, om allereerst in te werken op de Nederlanden en dan van onze kust

1) Teuthonista Beiheft 4 (Mitteldeutsche Studien: Arbeiten aus dem Germanischen Seminar der Universität Leipzig Heft 2). Ik laat in het volgende het Donaugebied, dat trouwens bij F r i n g s op de achtergrond staat, onbesproken. Vgl. over F r i n g s ' werk ook V. H a e r i n g e n N.T. 28, 103.

2) Met de ondertitel ‘Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs’. Tot nu toe is alleen het eerste deel (Pauls Grundriss 11,1) verschenen; het behandelt de Franken en de Goten (de Westgoten). Wij beperken ons hier tot de Franken, die het leeuwendeel (blz. 41-295) ervan beslaan.

uit de Rijn weer op te gaan. Er ontstond een culturele gemeenschap van Trier tot Engeland, onder invloed van Gallië: *culter* 'kouter' is een aardig voorbeeld van materiële verbondenheid (akkerbouw), *offerre* van kerkelijke. Vooral dit laatste woord is karakteristiek: *offerre* = ndl. *offeren* is aan de Rijn een sjibboleth, dat vergeleken kan worden met het jongere *dat/das*; ten zuiden van Trier geldt *operari* = hgd. *opfern*. Daarentegen kwam *operari* door Gallië ook aan de beneden-Rijn, maar nu in andere betekenis, tengevolge van het bouwen van stenen kerken: ndl. *opper*(*man*) is een rest daarvan. Elk woord heeft zo zijn eigen, interessante geschiedenis, waarbij 'Wörter' en 'Sachen' niet gescheiden kunnen worden. *Zolder*, uit lt. *solarium*, is een relictwoord, dat, in Duitsland verdrongen is door een ander leenwoord: *Speicher* (uit lt. *spicarium*), ook ten onzent als *spijker* niet onbekend. De suffixen -*ster* en -*egge* kregen wij, met de Duitsers van de Nederrijn, van de Romeinse garnizoenen, en van ons uit bereikten ze dan weer de Engelsen; met het uitgangspunt als soldatenwoorden hangt de ongunstige betekenis samen, die eraan is blijven hangen. De ontleende woorden hebben geenszins alle zich over eenzelfde gebied verbreid of gehandhaafd; er zijn er, die van Engeland tot Trier gelden; andere, van de Nederlanden tot Keulen of Kleef enz. Maar steeds is Noord-Gallië het grote reservoir, waaruit het gebied van de Nederrijn (in ruime zin) en Engeland putten. Ons land is conservatief in het vasthouden van dergelijke woorden; vandaar dat F r i n g s terecht aandringt op een woordgeografische atlas van Nederland, die ook over de toestanden aan de Duitse Rijn licht zou kunnen verspreiden.

Het is nodig, historisch verschillende lagen te onderscheiden. De oudste periode is die van de inbezitneming van het Kelto-Germaans Rijngebied door de Romeinen, beginnend reeds vóór onze jaartelling. Het is aannemelijk, dat er in die tijd weinig invloed van de Germanen op de veroveraars is uitgegaan - al vindt men bij Caesar, Plinius e.a. *alces, ganta, sapo* 'spuma Batava' e.a.[1)]; wij hebben dan in hoofdzaak met omgekeerde invloeden te maken. Anders wordt het, wanneer de Franken hun intrede in de geschiedenis doen; dan is er niet alleen meer een *Germania Romana*, maar onder hun invloed ontstaat ook een *Romania Germanica*. De Franken treden voor 't eerst onder deze naam op ongeveer in 't midden van de 3de eeuw, als zij

1) Vgl. B r ü c h , Der Einfluss der Germ. Sprachen auf das Vulgärlatein.

zich gereed maken, de beneden-Rijn over te trekken. Toen hun dit na een vrij langdurige strijd gelukt was, lag het verdere gebied voor hen open: zij breidden zich uit over 't zuidelijke Nederland, België en Gallië. Dit Frankenrijk, dat dus onder de Merovingen tot stand kwam en onder de Karolingen zijn hoogste bloei zou bereiken, had een zeer heterogene bevolking. Allereerst de door de Franken onderworpen Gallo-Romanen. Dan de overheersende Franken, die uit twee groepen bestonden: de Salische Franken, welke uit het Noorden gekomen waren en het hoofdelement vormden; voorts de Ripuarische Franken, die na de verovering van Keulen zich westwaarts gewend hadden en dan met de Saliërs onder Clovis in één rijk verenigd werden. Voorts andere Germaanse stammen, waarvan wij hier alleen de Burgundiërs en de Westgoten noemen. Ook afgezien van deze twee laatste volken, was dus het Frankenrijk tweetalig; d.w.z. de Gallo-Romaanse bevolking sprak en bleef in 't grootste deel van 't rijk spreken een soort van vulgair-Latijn, terwijl de Franken althans aanvankelijk aan hun eigen Germaanse taal vasthielden. Maar langzamerhand werden die Franken zelf ook tweetalig, d.w.z. de hogere kringen leerden Latijn. Er zijn gronden om aan te nemen, dat Clovis al iets van deze taal kende; zijn kleinzoons genoten zelfs reeds een Latijnse opleiding.[1)] Latijn werd de taal van het hof; van het bestuur; van de diplomatie, niet alleen bij het verkeer met Rome, maar evenzeer bij dat tussen de verschillende Germaanse stammen. Lang vóór de definitieve romanisering hadden de Franken het Romaans als omgangstaal aangenomen. Ook de kerk speelde hierbij een belangrijke rol. Zonder diepe schokken ging het Romeinse Christendom in het Frankische over en werd door de kerk het Romeinse staatsrecht in de Frankische staat opgenomen.

Zo zegevierde het Gallo-Romaans, mede dank zij de macht van de Merovingen en de Karolingen, over de ganse westelijke en midden-Romania. Anders gezegd, overal waar de Franken slechts veroveraars waren geweest, ja zelfs deels daar waar zij gekoloniseerd hadden, werden zij allengs geromaniseerd: in 't Noorden mag men als uitgangspunt van die romanisering nemen de streek van het tegenwoordige departement Marne en omgeving, dat, doordat het slechts een zwakke Frankische

1) Vgl. de aardige schets van M a n s i o n , Welke taal spraken de Merowingers? (Versl. en Meded. Vlaamsche Acad. 1923).

bevolking had gehad, als een wig vooruitstak tussen de westelijke Salische en de oostelijke Ripuarische Franken. En ten noorden van de taalgrens uit zich de invloed in tal van leenwoorden, die in onze taal indringen. Wat de kerktaal betreft, hier wordt de Gallisch-Frankische invloed doorkruist door de Angelsaksische missietaal, die via Utrecht naar Keulen opdringt (*ootmoed*); en door de Zuid-Duitse kerk- en kloostertaal, die de Rijn afkomt (*dopen, ontfermen*). Uit het noorden komen in de tijden van de Merovingen en Karolingen tot ons woorden als *koster, kandelaar, kerstenen, meter* en *peter*; ook vormt men soms eigen woorden als *Kerstmis*, dat zich doet gelden tot in Engeland (*Christmas*), tegenover hgd. *Weihnachten*. Maar ook afgezien van de kerktaal, is de invloed van het Frankenrijk met zijn dubbele kultuur, met zijn tweetaligheid, van overwegend belang geweest op onze taal. Tot de woordontleningen behoort b.v. mnl. *arsater*, hgd. *Arzt*, uit *archiater*, een woord, dat de lijfartsen van de Merovingische koningen aan hun collega's aan 't Byzantijnse hof ontleenden. Een van die lijfartsen Anthimus (6e eeuw) bracht vermoedelijk 't woord *alsem* (lt. *aloxinum*) naar 't Westen. Soms betreft het ook návolgende betekenisontwikkeling: wanneer in 't Nederlands *man* zich tot het onbepaalde voornaamwoord *men* heeft ontwikkeld, is dat waarschijnlijk niet zonder invloed van de parallelle Romaanse overgang van lt. *homo* tot fra. *on*. Zelfs in de klankontwikkeling vindt men hetzelfde: de Franken werden van *oe*- tot *uu*-sprekers, vermoedelijk doordat bij de Romaanse bevolking van het Frankenrijk dezelfde overgang plaats vond (lt. *murūs* > fra. *mür*).[1)]

Maar zeer gewichtig was ook de invloed, die van de Franken uitging op de Gallo-Romaanse kultuur. Toen voor enige jaren M. V a l k h o f f zijn welbekend boek ‘Les mots français d'origine néerlandaise’ schreef, wees hij[2)] op de moeilijkheden, die men bij het definiëren van deze oude laag ondervond, maar kon hij toch reeds wijzen op een artikel van G a m i l l s c h e g , dat gaf ‘une bonne contribution à la solution de la question “francique”’. Thans heeft laatstgenoemde geleerde het grote werk hierover gepubliceerd, waarin hij, verdienstelijk dialectgeograaf als hij is, door heldere groepering en inkaartbrenging van het veelal subtiele materiaal ons het gevoel van veiligheid en betrouw-

1) Meer voorbeelden in mijn Hist. Gramm.[3] § V.
2) Blz. 4 v.

baarheid geeft.[1] Practisch hebben wij ons alleen met 't Saalfrankisch bezig te houden; immers de oostelijke invloed werd al spoedig gering. Hoewel de Oostelijke Franken - voorzover zij niet geromaniseerd werden - allengs verhoogduitsten, vertoont het Oud-Frankisch leengoed in het Noordfrans geen sporen van de Hoogduitse klankverschuiving; de klankbasis is die van het Nederfrankisch, d.w.z. van het Nederlands. Men kan de invloed van de Frankische bovenlaag meten aan het aantal en vooral aan de soort van woorden, die in het Frans zijn ingedrongen, en dit doet G. dan ook; men kan zijn aandacht geven aan de talrijke Romaanse persoonsnamen van Frankische oorsprong; maar het sprekendst is de toponymie van de door hen bezette streken. Het is waar, toponiemen vormen een hachelijk taalmateriaal, maar een veelheid van gevallen kan het gevaar, dat een enkeling verkeerd verklaard wordt, neutraliseren. En zij zijn een zeer nauwkeurige en belangrijke graadmeter, mits men niet alle over één kam scheert, maar ze districtsgewijs groepeert en waardeert; immers de geschiedenis ervan loopt zeer uiteen.

Het is bekend, dat de door België lopende taalgrens, de grens dus tussen de geromaniseerde en de zichzelf gebleven Franken, oud is; dat sedert de 13de eeuw die over 't algemeen niet veel verschoven is. Maar gewoonlijk vergeet men daarbij, dat het in de beide Noordfranse departementen Nord en Pas-de-Calais anders gegaan is, dat daar het Frans ook na die tijd aan de winnende hand is geweest. Typerend is b.v. het district van St. Omer. St. Omer was al vroeg geheel verfrankischt; b.v. *Gilliacum*, dat door Romaanse palatalisatie in 't Frans *Gilly* werd, heet daar *Guelque*. Van de 13e eeuw af begint dan de tegenbeweging, die eindigt met de ondergang van het Vlaams. Zodoende hebben de namen van deze streek een vorm behouden, die men Middelnederlands (-vlaams) kan noemen. B.v. oudfrank. -*baki* ‘beek’, dat al vroeg geromaniseerd werd tot -*bais*, vindt men hier uitsluitend terug als -*becq*-. Vinden wij hier dus namen als *Le Plouy*, dan mogen wij daaruit concluderen, dat ook onze taal (althans het oude Vlaams) *ploeg* in de betekenis van ‘afgepaald stuk land’ gekend heeft.[2]

1) Van de werken, waarop hij steunt, noem ik het nog altijd onmisbare boek van K u r t h , La frontière linguistique en Belgique et dans le nord de la France.
2) Vgl. het Ndl. Wb. XII 2692 v.v., dat alleen de betekenis ‘boerenstand, boeren, groep mensen’, dialectisch ‘hoop, stel’ kent; terwijl 't Hoogduits ook de betekenis ‘aantal akkers’ heeft.

Een zorgvuldige groepering van de namen geeft ons een kijk in de opeenvolgende stadia van kolonisatie. De oudste vorm is die, waarbij de Germaanse persoonsnaam met het Gallo-Romaanse suffix-*iacum* werd verbonden: dergelijke kolonisaties vindt men over 't gehele wfrk. gebied. Daarnaast, vooral in 't gebied van St. Omer, dezulke, waarbij ook het suffix Germaans is (-*ingen*), of ook, waarin -*haim* of -*hof* achter de naam kwam te staan. Aan *Hutinges* (a. 1263) beantwoordt *Haiteygncy* (a. 1359) uit **Hutitiniacum; Rrothmariacas*, nu *Romerée* (elders *Romeries*) verschijnt naast *Frohen* uit *Hroping*. Over deze oude laag legde zich een jongere in de tijd, toen de Franken reeds tweetalig werden, dus in de 6de, 7de, 8ste eeuw: de Germaanse naam van de bezitter bleef, maar -*iacum, -ingen, -haim, -hof* werden vervangen door -*curtis, -villa*; dan ontstaan dus namen van het type *Avricourt* 'Eberhardi curtis', *Thionville* 'Theudonis villa'[1]. Het is opmerkelijk, dat deze namen niet in 't gebied van St. Omer voorkomen, daar dit in die eeuwen nog eenzijdig Frankisch was.

Naast deze vestigingen, die de naam van de heer dragen, heeft men de boerenerven, die genoemd zijn naar toponymische eigenaardigheden. Onder de ± 120 woorden, die G. noemt, vindt men er merkwaardige, die men op grond hiervan voor 't ofrk., dus voor het voorndl., mag reconstrueren. Enkele voorbeelden zijn:

alvi- 'rivier' (*Alva*, nu *Auve*): V o l l g r a f f heeft een ndl. *Albis, Elbe* (*Elve*) in *Albiobola* teruggevonden, en V a n H a m e l heeft daarbij[2] betoogd, dat *Albis* Keltisch zou zijn. Het hier genoemde Oud-Frankisch woord schijnt mij de weegschaal ten gunste van een Germaanse oorsprong te doen overslaan.

Het uit Streuvels aan ieder bekende *vlaschaard* vindt een parallel in *kald-ard* (nu *Chaudardes*), *grôn-ard* (nu *Gronart*); vgl. mnl. *aert. Born* (nu *Beau, Bort* e.a.) is een voorbeeld van zeer oude metathesis in dit woord. *Kran* 'jeneverbes' leeft voort in *Cranne*(*s*) e.a.; *zwade, zwetten* is bewaard in *in villa Suedas, Sais* e.a. Mnl. *wase* (waaruit fra. *gazon*); afgeleid **wasaticum*, verschijnt a. 858 als *Wuasaticum*, 14de eeuw *Vaizaige*, nu *Voisage. Werk* in de betekenis van 'verdedigings-, bolwerk' werd rom. *guerche*, dat in verschillende plaatsnamen voortleeft, waarbij het

1) Vgl. voor de Duitse Rijn ook K a s p e r s Z.O.N.F. 11, 28 v.v.
2) Meded. Akad. v. Wetensch. Afd. Lett. dl. 80 Bl (1935) blz. 12 noot 1.

oorspronkelijk gold bevestigingswerken tegen de Goten en de Bretons.

Voor-schoten, dat door V e r d a m [1] geplaatst is bij *schot* ‘omheining’ of ‘spruit’, vindt zijn gerede verklaring in een *forskot* ‘vooruitgeschoven schans’; vgl. a. 1132 *Frescoth*, nu *Frécot*. Een suffix -*ster*, beantwoordend aan got. -*str* (*awistr* e.a.), schijnt voort te leven in *kûlister* (bij ndl. *kuil*), a. 1213 *Culistres*, **nu** *Culêtre*.[2]

En voor de toponymica én voor de appellativa geldt, dat met afwisselend geluk het Germaanse en het Romaanse woordelkaar bestrijden. Soms leven zij schijnbaar vreedzaam een tijdlang naast elkaar voort, zonder verschil van betekenis, maar ten slotte gaat dan een van beide te gronde: men denke b.v. aan het ook in het mnl. overgenomen ofra. *targe* ‘schild’, dat van Germaanse oorsprong is, naast het óverlevende *escu*. Soms ook versmelten de twee woorden in de loop van de tijd als de bevolking zelf; b.v. germ. *mari* en lt. *mare*[3]; germ, *sin* en lt. *sensus*.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

Het Wilhelmus.

Wilhelmus van Nassouwe
Ben it van Duitsen bloed,
De elleboog door de mouwen,
De haren door de hoed...

Terecht is er op gewezen, dat deze laatste regels oorspronkelijk geen parodie op ons volkslied bedoelden, maar een contaminatie vormden met een ander geuzelied op dezelfde wijs (E.T. Kuiper en P. Leendertz Jr., *Het Geuzenliedboek*, 1924, I, bl. X en 293). Hoe zo'n aanschouwelijke voorstelling van haveloosheid, waarmee juist de ‘geuzen’ vol leedvermaak de Spanjaarden bespotten, hier was blijven hangen, toont het geisoleerd optreden van dit citaat in Hooft's *Schijnheiligh*, waar van de alchimisten gezegd wordt: ‘Met dat volck is 't: den elleboogh door de mouwen, het hayr al door den hoedt’ (P.C. Hoofts Brieven, uitg.

J. van Vloten, 1857, III, 397).

G.B.

1) Mnl. Wb. VII 693.
2) Hoe komt G. aan een ndl. *helde* ‘helling, heuvel’ of een ndl. *wruk* ‘boomstomp’?
3) Vgl. F r i n g s Germ. Rom. blz. 157 v.v.

Emile Seipgens.

In de 21ste jaargang van dit tijdschrift gewaagt Dr. Beuken van invloeden die uitgegaan zouden zijn van Auerbach en E. Zola, twee figuren dus, tussen welke zich de evolutie voltrekt van de idyllische dorpsvertelling tot 't schrilste naturalisme, op Seipgens, en die te bespeuren zouden zijn in de onvoltooide, nagelaten roman *Daniël*. Inderdaad behandelt Auerbach in zijn *Ivo, de Harjle*, nagenoeg 't zelfde gegeven, maar de vlucht van 'n jong kloosterling in de wereld is reeds vaker bewerkt; bovendien levert de werkelijkheid daar talloze voorbeelden van; we denken slechts aan Renan en Seipgens zelf, zodat ik meen dat Seipgens hier aan de werkelijkheid ontleende, zoals hij naar zijn eigen getuigenis met al zijn figuren deed (Levensbericht, 18). Een voorbeeld, waardoor Beuken zijn veronderstelling kracht bij denkt te zetten, is de gelijkenis van de benamingen voor Ivo en Daniël, n.l. Harjle en de Heerzoon, maar deze laatste uitdrukking is in Limburg gebruikelijk. Het ligt voor de hand bij 'n leraar in 't Duits[1)] Duitse navolging te vermoeden, maar in Limburg was in de vorige eeuw de Franse inslag opmerkelijk: de Maastrichtenaar Van Hasselt en de Sittardenaar Beltjens schreven hun werken in 't Frans; uit tal van novellen blijkt Seipgens' liefde voor Franse letterkunde en geschiedenis, b.v. uit *Mad.elle Louïse*, dat over 'n actrice gaat die te Roermond in Franse drama's optreedt, of uit de Grootste Heilige uit den Hemel, waarmee Napoleon bedoeld is, voor wie de schrijver 'n oprechte verering koesterde. Het zou niet vreemd zijn, dat hij ook La Terre heeft gekend, maar dat Daniëls dood-in-waanzin op Fouans vermoording zou zijn geïnspireerd, zoals Beuken suggereert, is onaannemelijk. Hoewel Seipgens Zola bewonderde, gold die bewondering toch voornamelijk de oudere novellen en waarschijnlijk *La Faute de l'Abbé Mouret*, waarin duidelijk schrijvers afkeer wordt gevoeld voor de abbé, die zijn gezonde zinnelijkheid ten slotte verzaakt voor 't altaar; over La Terre zal

1) O.a. te Leiden, waar de ontluikende schrijver Carel Scharten zijn leerling was.

hij wel geen andere opinie hebben gehad dan zijn gemoedelijke kennis Ten Brink. Beuken tekent protest aan tegen Ten Brinks veronderstelling dat Seipgens soms naar de manier van Ferd. Fabre zweemt. Als de bevriende tijdgenoot zo iets zegt, is er gegronde reden zulks nader te onderzoeken, en inderdaad, de clerikale taferelen hebben in vorm wel iets gemeen met Fabres werk, in 't bizonder waar hij de geldzucht hekelt in *De drie Biechtvaders van Mevrouw Schwartzenberg*. Ten Brink kende Daniël nog niet, maar sommige tonelen daaruit doen wel zeer aan *L'Abbé Tigrane* denken: Daniël wordt op pag. 127 al evenzeer gekweld als de abbé op pag. 136 door het Tu es sacerdos in aeternum,[1] als de een de zinnelijke hartstocht, de ander de eerzucht dreigt mee te slepen. Ook in de aandacht voor de liturgie en het prachtig ceremonieel heeft Seipgens iets van Fabre. Auerbach, die rabbijn moest worden en niet wilde, heeft in Ivo zijn leven getransponeerd. Seipgens die priester moest worden, kon niet; hij had Auerbach niet van node om de eigen deplorabele zielestaat te beschrijven; zijn groter werk, men mag 't dan niet zo gewichtig achten, is op één motief gebaseerd: de twijfel aan 't geloof, echter spreekt uit 't slot van de roman Daniël het terugverlangen naar 't verlorene. Tegen 't eind van de eeuw verloren vele liberalen 't geloof in de materialistische wetenschap. Zo is Seipgens geen gewoon dorpsnovellist en 't lijkt me niet rechtvaardig hem - wat Beuken doet - als uitbeelder van zijn volk beneden Hollidee te plaatsen.[2] Hollidee en Seipgens, beiden uit ongeveer dezelfde streek, Brabantse en Limburgse liberalen, hebben beiden getracht de boeren, met hun berekening en hebzucht, tot in hun bestialiteit te schilderen; daarin verschillen ze van de initiator der Heimatkunst, Immermann, die de boer als 't 'Granit der bürgerlichen Gesellschaft' boven de ontaarde stedeling stelt. Ze hebben met Cremer, die immers naar Potgieters woord, alle hoofdzonden

1) Hoeveel zo'n woord bij dergelijke stof voor de hand ligt: men vergelijke Seipgens' volmaaktste novelle *Jean*, Gids, 1889, Deel IV, pag. 209.

2) A. France zegt terecht dat de idealistische George Sand noch de naturalist Zola de boeren juist hebben weergegeven. Hollidee is wel zeer zoet vergeleken met H.H.J. Maas, die dezelfde streek tekende, terwijl Van Goghs Aardappeleters van 'n nog guurder naturalisme blijk geven. Coolens 'realisme' evolueert echter weer naar 'n nieuwe romantiek van 't land.

heeft bezongen, het grote plattelandsmotief, de drankzucht beschreven, resp. in De Zuipers en De Zûpers van Bliënbeek, waarbij we gelukkig Cremers moralizerende toon missen. Men kan er lang over twisten of Hollidee beter weergeeft, ondanks de tijdsafstand lijkt mij de Limburgse sfeer bij Seipgens nog onverbeterlijk, hoewel die natuurlijk minder het platteland bestrijkt dan de kleine stad met zijn patriciaat, clerus en burgerij. Hij brengt dan ook de psychologie in de dorpsvertelling; deze psychologie, hoe gebrekkig ook, was de dood voor de regionale kunst. Met Seipgens is 't genre voorbij; Zola ontluisterde de landelijke eenvoud, met Streuvels kregen we weer de forse natuur van alle au fond romantische Zola-overdrijving ontdaan, maar bij Timmermans begint de fraze weer te woekeren; 't ‘sappige’ dialect moet 'n tekort aan innerlijkheid verbergen, doch slaagt daar geenszins in. Potgieter gaf Cremer al de raad met 't dialect sober om te gaan, en 't is of Seipgens zich die raad ter harte heeft genomen, hoewel ook hij soms tracht subtieler gedachten in dialectdialoog weer te geven (b.v. op de door Beuken in Daniël gewraakte plaatsen). Men eiste van de dorpsvertelling dat ze boeiend en eenvoudig zou zijn, omdat 't landelijk leven uit de verte eenvoudig leek: alle mensen houden mekaar daar in 't oog, de erotische krachten ontladen zich of in 't verborgene of niet, de mannen zoeken troost in de alcohol, de vrouwen in de kwaadsprekerij. Seipgens miste de handigheid van Auerbach, de suiker en 't happy end van Cremer, 't publiek van Conscience; hij had iets te veel psychologisch inzicht, dat met armoede aan motieven gepaard ging. Tegenwoordig wordt 't toegejuicht als 'n auteur, de nood makend tot 'n deugd, maling zegt te hebben aan psychologie; men schildert de karakters zwart of wit. 't Toenemend chauvinisme, hand in hand met 'n neiging tot 't irrationele begunstigt, vreemd genoeg, de particularistische vertellers. Speciaal in Duitsland gaat de gewestelijke kunst 'n nieuwe tijd van ‘bloei’ tegemoet; men roept om 't ‘Urwüchsige’, zweert bij ‘Blut und Scholle’, tracht folkloristische curiosa weer leven in te blazen en beschouwt de boer als 't edelste wezen[1)] ter

1) Mej. Prinsen haalt in haar proefschrift over de Idylle, pag 162. 'n aardige parallel aan uit de achttiendeëeuwsche Denker:

Al draagt de Boer een grove Kiel,
Zijn Klapmuts dekt een groote Ziel.

wereld. En van de weeromstuit wordt de zielsontleding tot 'n soort pornografisch bedrijf gestempeld en voor 't gemak asfaltlitteratuur genoemd.

In Endepols' kostelijke bloemlezing uit de Maastrichtse dialectlitteratuur, Mestreechter Spraok, doe zeute Taol! vinden we vermeld, dat in de vorige eeuw die litteratuur voor 'n groot deel ontstaan is uit 't sociëteitsleven. Daar konden vrijzinniger uitingen makkelijker door de beugel dan in 't puriteinser Roermond, maar ook 't werk van Seipgens ontstaat in 't zelfde gezellige milieu als dat van Franquinet. De vastenavondskranten spelen in 't Zuiden 'n grote rol en veel belangwekkende dialect-litteratuur is de weg van alle kranten gegaan. Zo is ook veel van Seipgens onvindbaar geworden; bovendien was hij om zijn liberale ideeën in zijn eigen land geen persona grata, hoewel men het zeer humoristische Schinderhannes (1864), de bijna geheel Roermonds[1)] sprekende opera bouffe van de beruchte Rijnlandse struikrover, nog steeds opvoert en nog sommige zijner verzen zingt of voordraagt[2)]. Toen Seipgens naar ‘Holland’ vluchtte, behield hij zijn Limburgse ziel, (om mij 's ‘blut-und-bodenhaft’ uit te drukken); het is merkwaardig hoeveel gewestelijke auteurs hun voorname werk pas schrijven als ze hun streek verlaten hebben, min of meer ontworteld zijn (zie Beuken over 't vergeten dialect); bij Seipgens en Hollidee is 'n ongezegd heimwee te vinden, bij de eerste in zijn roman Daniël vooral van religieuze aard. Namens de ‘Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde’, waarvan Seipgens 'n tijdlang secretaris was, heeft Prof. Jan ten Brink 'n levensbericht van hem gepubliceerd, waar men de bijna volledige lijst zijner uitgegeven werken vindt.[3)] Seipgens' belangrijkste novelle blijft een zijner eerste, uit 1880: *De Kapelaan van Bardelo*, bewerkt naar 'n historisch gebeuren. De kapelaan heeft zijn laatste jaren in twijfel doorgebracht en wenst op zijn

1) Alleen de duivel spreekt Hollands.
2) 'n Enkel daarvan is aan zijn religieuze malaise gewijd:

> Eenzaam lag het somber klooster
> Bleek door gele was verlicht.
> Zachte droefheidstonen stegen
> Uit het eeuwenoud gesticht.
> Miserere, Miserere.

3) Er ontbreken nog Daniël, roman '97 en 'n Immortellenkrans, z.j., waarschijnlijk uit 't zelfde jaar.

sterfbed de H. Sacramenten niet te ontvangen. Het domme boerenvolk doet de kist uit 't raam tuimelen en stopt hem oneerbiedig onder de grond, als een van de duivel bezetene; een onderwerp wel zo crû, dat 't ten onzent enig moet zijn. Als Erasmus steekt hij in *De Grootste Heilige* de draak met de Heiligenverering, en in *Daniël* hekelt hij 't bijgeloof, dat in 't Vifke 'n heks ziet. Zijn geestelijken heeft hij evenmin gechargeerd als Erens in diens prachtige Conferentie, en zijn Heeroom Gradus staat al even ver van Zola's Jésus-Christ, (Beuken maakt hieromtrent n.l. 'n toespeling), als zijn Rolduc van De Kleine Republiek van Van Deyssel. De taak, die Seipgens zich had gesteld, ging zijn kracht te boven; de komst van de tachtigers overschaduwde de kleine voorganger, die langs eigen wegen echter reeds teveel inzicht had verworven om nog tot de dwepende geestesomneveling te kunnen komen, waarin men totdusver gewoon was het land te beschrijven.

J. HIEGENTLICH.

De brave Hendrik.

Toevallig kwam ik dezer dagen in het bezit van een merkwaardig boekje: *De Brave Hendrik, Een Leesboekje voor Jonge Kinderen* door N. Anslijn NZ.[1)], *zestigste druk*. De zestigste en, zoals zal blijken, de laatste druk! De vriendelijke gever die mij in het bezit stelde van dit schoolboekje, dat in de negentiende eeuw een zo zeldzaam succes heeft gehad, vertelde mij dat hij de resterende exemplaren van deze druk, nog ongevouwen, onlangs op een boekverkoping had gekocht. Na 1877 schijnt dus het debiet van De Brave Hendrik zo zeer te zijn geslonken, dat de uitgever met een restant van de oplage is blijven zitten. Het boekje zelf is ruim een halve eeuw ter ziele, maar de ‘brave Hendrik’ leeft en zal blijven leven, zij het dan als gans ander type dan de brave Anslijn hem heeft geschapen.

Het schijnt dat zijn braafheid hem al vroeg verderfelijk is geweest. Immers Hildebrand zegt reeds in 1837, in zijn schets *Vooruitgang*: ‘Zekerlijk.... de Brave Hendrik is allerbraafst....’ en in zijn *Kinderrampen* (1839): ‘Daarna hebt gij een uur gelezen

1) Te Zutfen, bij A.E.C. van Someren, 1877. Op de omslag als (boekhandel-)adres: Te Amsterdam bij Ten Brink en De Vries.

van het model van een braven jongen, zoo braaf, zoo zoet, zoo gehoorzaam, zoo knap en zoo goedleersch, dat gij hem met pleizier een paar blauwe oogen zoudt slaan, als gij hem op straat ontmoette.' Op veel sympathie wijst dat niet, en toch - diezelfde Hildebrand schreef op Anslijns sterfdag, 18 Sept. 1838 te Alkmaar - waar A. in het laatst van zijn leven als schoolmeester werkzaam was geweest - een gevoelig stukje,[1] waarin hij zeer waarderende woorden wijdde aan het boekje zelf en aan zijn maker, die hem, Beets, te Haarlem in zijn kinderjaren 5 jaar lang huisonderwijs in de Natuurlijke Historie had gegeven. Een kleine kinderbijbel noemt hij het daar, een kort begrip van kinderlijke zedeleer. Zo oordeelde ook blijkbaar de Engelse vertaler - want dit onnozelkleine schoolboekje, tientallen jaren door de jeugd van heel Nederland gelezen, is zelfs in het Engels vertaald, onder de titel: The Good Boy Henry, or the Young Child's Book of Manners (1849).

Het is mijn doel niet uit te weiden over het paedagogisch nut dat het boekje ongetwijfeld moet hebben gesticht. Ik wil in de eerste plaats een minder juiste mededeling uit het Ndl. Wdb. (III, 945), een mededeling die men ook in Stoett's Nederl. Spreekwoorden aantreft, verbeteren. Het Wdb. zegt: *De brave Hendrik*, titel van een *in het begin dezer eeuw* (de 19de; cursivering van mij) in de scholen veelgelezen boekje. Dit is niet juist. Uit het bovenstaande blijkt dat het boekje tot in het laatste kwart der 19de eeuw nog op de scholen werd gebruikt.

Enkele data, mijlpalen op de weg van zijn succes, mogen hier nog worden vermeld. Het jaartal van de eerste druk is mij onbekend. In 1817 beleeft De Brave Hendrik zijn vierde druk; in mijn bezit is verder de 17de van 1842. Voor in mijn exemplaar prijken de namen van vijf kinderen uit de Gelderse Achterhoek die tussen 1842 en 1855 hieruit letterwijs zijn geworden en hiermee hun zedelijk profijt hebben kunnen doen. In 1845 vindt het boekje, voor het eerst openlijke bestrijding in onderwijskringen, en wel - van rechtzinnige zijde. De volmaaktheid van den knaap is in strijd met de leer, aldus het oordeel van een onderwijsman in het Nijmeegs Schoolblad voor Christelijk Onderwijs van Oct. 1845.[2] Toch schrijdt het voort op de weg van het succes: na

1) Te vinden in *Sparsa*, Verzameling van verstrooide opstellen en kleine geschriften van Nicolaas Beets (Amsterdam 1882), blz. 13 vlg.
2) Zie J. Versluys, *Geschiedenis van de Opvoeding en het Onderwijs, vooral in Nederland*, Dl. IV.

1842 volgen nog drie en veertig drukken, waarvan de 42ste in 1862. De Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam bezit nog verschillende andere, van vroegere en latere datum.

Het is bekend dat Anslijn naast zijn *Brave Hendrik* een *Brave Maria* in het licht heeft gegeven. Ook deze Maria heeft een zegetocht gedaan door de Nederlandse scholen, al haalt haar succes niet bij dat van de Brave Hendrik. Ik bezit een exemplaar van 1833, de 10de druk; nog in 1872 verscheen een herdruk, de 28ste. Maar het schijnt dat de kinderlijke braafheid, zoals Anslijn zich die dacht, minder verenigbaar is met de Hollandse jongensaard dan met die van het meisje. Althans de brave Maria heeft niet de spreekwoordelijke beruchtheid verworven, die haar ouderen makker ten deel viel.

Eerst sedert de 18e eeuw heeft *braaf* de betekenis gekregen van deugdzaam, rechtschapen, verenigt het in zich het ons bekende complex van edele eigenschappen. Maar du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas. Een dergelijk woord laat zich niet straffeloos misbruiken. Is het in de loop der 18de en 19de eeuw niet misbruikt, niet overbelast geworden? Wij kennen Kolijn, den braven boerenzoon, den braven klepperman van Van Alphen en tal van andere braven. Zou niet het woord via de brave Maria, den braven Hendrik en al die verdere brave borsten zodanig in miscrediet zijn geraakt, dat wij een zekere schroom koesteren om het te gebruiken en de lippen even krullen als we het horen?

Amsterdam.
A.A. VERDENIUS.

Een nieuw tijdschrift over ‘taalcultuur’.

De ‘Praagse linguistische kring’ (*Pražský linguistický kroužek*) is sedert enige jaren een der actiefste centra van taalkundig leven; meer dan enige andere groep van taalonderzoekers gaat hij voor op nieuwe wegen; een van die wegen is die van de ‘phonologie’, een tweede is die der ‘taalcultuur’, zoals die wordt opgevat in het boekje ‘Čechische schrijftaal en taalcultuur’ (*Spisovná čeština a jazyková kultura*, 1932) en in het tijdschrift ‘Woord en woordkunst’ (*Slovo a slovesnost*),[1] waarvan in

1) ‘Woordkunst’ (*slovesnost*) is hier als literaire kunst in de ruimste zin, niet speciaal als voordrachtskunst op te vatten.

begin 1935 de eerste aflevering verscheen. Wat is ‘taalcultuur’? ‘Verandert de taal van slechts een middel, slechts een representant van de wereld der objecten in een zelfstandig object van onze aandacht, onze beschouwing en onze emoties, dan kan die houding tegenover de taal worden aangeduid als taalcultuur’. De ‘fundamentele vraagstukken’ dezer taalcultuur zijn van drieërlei aard: ‘1. taalrecht in theorie en praktijk; 2. taalpaedagogiek, d.w.z. het perfectionnéren der eigen moedertaal van de eerste kinderjaren af tot aan de hoogste scholen toe, het onderwijs in vreemde talen, de strijd tegen pathologische verschijnselen e. dgl.; 3. taal-opbouw, d.w.z. enerzijds het bestuderen en codificeren van de taalnorm (orthoëpische, orthographische, grammatische, lexikalische en phraseologische norm), anderzijds het vaststellen der ideologische en aesthetische eisen, welke een bepaalde tijd aan de taal moet stellen, en ten slotte de toepassing van die eisen en normen op de concrete taaluitingen (taalkritiek).’ Aldus lezen wij in het inleidende opstel, ondertekend door B. Havránck, R. Jakobson, V. Mathesius, J. Mukařovský, B. Trnka, waarmee het nieuwe tijdschrift geopend wordt. Dat opstel is wat zwaar en gecomprimeerd van vorm en stijl, maar daardoor in een kort bestek te rijker aan inhoud. Wij lezen er o.a. in, dat ‘taalcultuur’ te noodzakelijker is in onze tijd van journalistiek en radio en verdere culturele demokratisering; waren de auteurs Nederlanders inplaats van Čechen en Russen, zij zouden wellicht nog bijzondere aandacht gewijd hebben aan de onbeholpenheid in het schriftelijk taalgebruik, die zo kenmerkend is voor een groot deel onzer jongelingschap. Een belangrijke plaats hoopt het nieuwe tijdschrift in te ruimen aan de bestudering der literaire kunst; dat hangt samen met de belangstelling der Praagse school voor de verschillende ‘taalfuncties’: de functie en daardoor het specifiek karakter van de taal zijn anders in een amicaal gesprek, in een zakenbrief, in een academische verhandeling, in een novelle, in een gedicht. Dit is een gevolg van de differentiëring onzer maatschappij; het spreekt dus tevens vanzelf, dat de ‘taalcultuur’ steeds het probleem ‘taal en samenleving’ in het centrum van haar belangstelling moet hebben staan.

Men moet niet uit het bovenstaande afleiden, dat de Praagse school min of meer willekeurige voorschriften zou willen geven voor het taalgebruik. Het tegendeel is waar; zo richt zich een artikel van Havránek over ‘Grammatische codificering der Čechische schrijftaal’ tegen zekere van de werkelijke usus af-

wijkende officiëel voorgeschreven schrijfregels, en de puristen van het tijdschrift *Naše řeč* (‘Onze taal’) ,die meer neigen tot voorschrijven dan tot constateren en aanvaarden, vinden in de ogen van de Linguistische Kring weinig genade (zie vooral het bovenvermelde boekje over taalcultuur van 1932).

Ook aan het verleden wordt de nodige aandacht gewijd. Zo behandelt *Šalda* de ‘zelfstilering’ (*autostylisace*) van enige generaties van Čechische dichters en Mukařovský verklaart in zijn ‘Opmerkingen over de sociologie der dichtertaal’ enige karakteristieke trekken van Čechische dichters, enerzijds Neruda's neiging tot ‘prozaïsering’ en anderzijds het domineren van de zins-melodie (zins-intonatie) in de verzen van Vrchlický en Čech, uit de mentaliteit en het nationale leven van de tijd, waarin deze dichters werkten. Jakobson toont aan, dat de falsificaties van Hanka c.s. een onvoldoende kennis verraden van de versificatie van het Oudčechisch (accent, caesuur, enz.).

Het is te begrijpen, dat dit nieuwe tijdschrift zich van de Čechische taal bedient: immers, het kiest speciaal deze taal en daarnaast Slovaaks en de andere talen van de Čechoslovaakse Republiek als studie-object. Toch zou het jammer zijn, wanneer het hierdoor onbekend bleef aan de taalkundigen, die geen Čechisch verstaan; want doordat 't een geprononceerde individualiteit heeft, verdient het waardering in ruimere kring, vooral om de principiële zijden van zijn leer en om zijn wetenschappelijke methoden. In alle opzichten nieuw zijn de gezichtspunten der Praagse school niet; zij noemt zelf enige harer voorgangers, in de eerste plaats De Saussure. Al wat ‘structurele’ taalwetenschap heten mag, zet diens werk voort, maar iedere geleerde en iedere school doet dat op een eigen wijze. De Praagse Linguistische Kring behoort tot de origineelste richtingen der moderne taalwetenschap: hij entameert nieuwe problemen en past daarop nieuwe methoden toe.

N. VAN WIJK.

Over de uitspraak van de ij bij Huygens en Hooft.

Naar aanleiding van het artikel van de Redacteur in dit *Tschr.* XXVI, 178 heb ik een nader onderzoek ingesteld naar de rijmen bij HUYGENS en HOOFT. Wat ik vond, maakt wel duidelijk dat de diftongische uitspraak van de ij nog niet algemeen was, wat ook blijkt uit de woordspelingen, die ik in navolging van het aangehaald artikel hier ook vermeld.

Behalve de t.a.p. vermelde plaatsen merkte ik op in de editie WORP VIII, 262: Constantin rijmend op 10. Ook OUDAEN (EYMAEL, *Trijntje Cornelisd*r., p. 94) laat Konstantijn rijmen op gezien. Daarentegen J. CORSTIUS in een lofdicht (VIII, 362) Constantyn: sijn; eveneens ANTONIDES VAN DER GOES Konstantijn: Rijn (ald. 363), VAN DER BURGH (II, 320) Constantijn: sijn en HUYGENS zelf II, 132: Constantijntje: voesterkijntje.

Verder:

I, 59:

> De tanden vol fenijns van den spijtighen nijt
> De geltgierige sorgh, pramen hem t' leven nijet

V, 239:

> Kost een' stoof alle dingh met all haer' oogen sien,
> Wat saegh sij menighen gesengden aers en dijen!

terwijl ib. 287 dijen rijmt op bedijen; z.o. *Vondel's Taal* § 24.

ib. 294:

> Een slecht mensch most het wesen, die
> Wat min verstands had als een Bie. (z. *Ndl. Wb.* II, 2564).

IV, 14:

> In dese Wilderniss een dijner Israelyten,
> En laet dit niewe Kleed mijn leven niet verslijten.

waarnaast VI, 47 de woordspeling

Van Israëliten, want het waeren ys're lieden, terwijl I, 138 Israëliten rijmt op verlieten.

V, 232.

> Aen wijnighe Aert
> Zyt gh'inden Haegh woonachtigh, Aert?
> 'Kwouw dat gh'er wat winachtigh waert:
> Maer, hebt ghij 'thandwerck niet vergeten,
> Soo moght het wel wijn-achtigh heeten.

VIII, 145.

> Noch (op de Wijnstraet tot Dordrecht.)
> Soo ging het, lang geleden,
> Soo gisteren, soo heden,
> En 'tis niet sonder reden
> In wel bewijnde steden,
> Gelijck de Wijn-straet swiert, soo swieren al de leden
> Van die haer wijnigh, en niet weinigh en betreden.

VII, 287,

> Op Henricks volle Hoenderkot:
> Een dingen weet ick voor gewiss,
> Dat Henrick Haen en Hen-rijck is.

ib. 208:

> Komt na den Haegh toe, Henrijck,
> Daer wordt men met de penn rijck.

't Opschrift luidt: Aen Henrick.

Ook bij HOOFT (ed. STOETT I, 276) rijmt Henrijck op schenrijk.

Zo vinden we naast de herhaaldelijk voorkomende rijmen van 't achtervoegsel -lijk op woorden als blijk, een enkele keer rijmen als ick: begeerlijck HOOFT II, 155, strick: eewelick HUYGENS VI, 244 ick: loffelick ib. 308, prijsselick: ick VII, 200, ick: onredelick ib. 247 lichtelick: Ick VIII, 60, die op een min of meer toonloos worden van de ij wijzen.

Over rijmen als drij: bij Hg. IV, 198 enz. en ijder: wijder Hooft. II, 181 enz. zie men PROF. VAN HELTEN in *Vondel's Taal* § 24.

HOOFT I, 192 rijmt Quirjten op versmijten.

Den Haag.
G. ENGELS.

Het altemaal zijn.

Zoals bekend is, hemelt Reym, de meid van *Warenar*, de deugden van zijn dochter Claertje in hoge mate op tegen Geertruyd, de moeder van Ritsert (vs. 1386 vlgg.). Als zij velerlei goede eigenschappen heeft vermeld, besluit zij:

> Sy ken ryen en omsien.
> Van mueren te witten van vloeren te faylen, niemant haers gelijck,
> Soo weetser te behelpen; 'twaer scha waerse rijck:
> Die't iens siet moet bekennen *datset altemael is*.

Deze laatste woorden hebben Dr. P. Leendertz in zijn uitgave van deze klucht[1] reeds doen vragen ‘Wat? Dat wordt niet uitgedrukt, maar we moeten daarbij zeker wel denken aan *het meisje* of iets dergelijks, evenals voor mannen in dezen zin *het ventje* gebruikt wordt (vs. 487)’. Inderdaad komt ‘het ventje zijn’ in deze zin meermalen voor, doch van ‘het meisje zijn’ is mij geen enkel voorbeeld bekend. In mijn bespreking van deze uitgave (*Taal en Letteren* VII, 175 vlgg.) heb ik deze woorden verklaard als: ‘alles, wat ik daar van haar verteld heb’, doch het pronomen *het* zou dan betrekking moeten hebben op de vermelde eigenschappen, wat niet juist is, daar voornamelijk gewezen wordt op Claertje's bedrevenheid in allerlei huiselijke bezigheden, als nayen, brayen, vaten wassen, ketelen schueren, mueren witten en

1) *Zwolsche Herdrukken*, IX-XI.

vloeren faylen. Als men ziet hoe handig zij daarin is, moet men erkennen ‘datset altemael is’, d.w.z. dat zij iemand is, waaraan niets ontbreekt, een puikje, iets heel voortreffelijks. Deze opvatting wordt bevestigd door de twee volgende citaten. In P.C. Hooft's *Schijnheiligh*[1] bl. 391 lees ik: Mocht jck beleven, dat de wereldt eens gesujvert waer van sulcke bedilallen, neuswysen, en betweters, jck souder meer meê vermaeckt wesen, als met officiën, ampten, hooghheden, en sulck maxel van prullen, die de gemeene man meent, dat het altemael zijn (d.i. *die de gemene man voor iets voortreffelijks houdt*).

In Sam. Coster's klucht van *Teeuwis de Boer*[2] komt (vs. 665) een stalmeester, Jan Soetelaer, voor, die de lof zingt van de ‘roskam’ en zijn verontwaardiging uit over rijkelui en machtige personen, die ‘de edele roskam niet beminnen’:

> Wech met dat volck, sy quamen haer leven op gheen levendigh beest.
> Een paert ist immers altemael, waer me soumen sijn lust aers blussen?
> En die dat niet looft, is niet waert dat hy een paerdt zou voor sijn aers cussen,
> Want hy de nobiliteyt niet weet van dat princelijck dier.

Ook hier kan ‘het altemael zijn’ geen andere dan de bovengenoemde betekenis hebben.

De uitdrukking is dan synoniem met het 17-eeuwse *het self zijn* (Coster, *Teeuwis de Boer*, vs. 8), waarop Dr. P. Leendertz in zijne uitgave van de *Warenar*, bl. 182 terecht heeft gewezen[3].

F.A. STOETT.

Boekbeoordelingen.

Dr. H.W. van Tricht: *Frederik van Eeden. Denker en Strijder*. (Utrechtse dissertatie) Amsterdam - Lankamp en Brinkman - 1934).

Een nieuw boek over Van Eeden mocht ook na het zeer uitvoerige werk van Kalff[4] nog geen overdaad heten. Men kan vinden, dat er niet alleen door, maar ook over Van Eeden, een hoeveelheid papier bedrukt is, die in geen verhouding staat tot het belang van zijn figuur; maar juist het feit dát hij tot studies

1) Uitgegeven in de *Brieven van P.C. Hooft*, III, bl. 389 vlgg., Leiden, 1857.
2) Dr. R.A. Kollewijn, *Samuel Coster's Werken*, bl. 5 vlgg.
3) Zie *N. Taalgids* XV, bl. 202.
4) Dr. G. Kalff Jr., Frederik van Eeden. Psychologie van den Tachtiger, 1927.

en commentaren blijft prikkelen, is dunkt mij een bewijs dat wij met Van Eeden nog niet ‘klaar’ zijn. De vraag is nu, in hoeverre Dr. van Tricht met zijn studie onze kijk op Van Eeden wijzigt, verheldert, wellicht partiële inzichten tot een synthese brengt.

‘Frederik van Eeden. Denker en Strijder’ heet dit boek; is die ondertitel door de auteur als een karakteristiek bedoeld? Dan kan ik niet met hem meegaan. Bij een denker onderstellen we meer gezette studie en meer verantwoordelijkheidsbesef, bij een strijder sterker gerichtheid op een bepaald doel. Liever zou ik hem karakteriseren als schrijver, als kultuurkriticus, als experimentator op verschillend gebied, als dilettant, - het bevredigendst was misschien nog de term ‘zoeker’. Waarmee wij overigens geenszins het goed recht van een studie over Van Eeden *als* denker betwisten.

De vraag, die Dr. van Tricht zich nu gesteld heeft, is feitelijk de vraag naar Van Eeden's wereldbeschouwing. Hij toont aan, hoe de kiem van die wereldbeschouwing ligt in zijn psychologische geaardheid (Cap. I: De gevoelswaardering van de ‘werkelijkheid’), hoe zij zich vormt en uitkristalliseert in de werken van Kleine Johannes tot de Waldentijd (Cap. II en III), hoe zij leidt tot het Waldenexperiment (IV), hoe na en dóór het mislukken hiervan niet alleen zijn houding zich wijzigt (V), maar ook zijn opvattingen geleidelijk en hemzelf-niet-geheel-bewust zo sterke veranderingen ondergaan (VI), dat de laatste periode van zijn leven (VII) daaruit begrijpelijker wordt.

Dr. van Tricht heeft dit alles beschreven met een objectiviteit, die waarschijnlijk reactie is op de subjectiviteit van vroegere Van Eeden-studies, en die als zodanig weldadig aandoet. Feitelijk is Kalff toch de eerste geweest, die in een uitvoeriger studie getoond heeft, tegenover Van Eeden vrij te zijn van vooroordelen, - hem inderdaad *begrepen* te hebben; maar Kalff wordt door de scherpte van zijn psychologisch inzicht meedogenloos: hij is voortdurend doende, Van Eeden te betrappen, schijnwerpers op verborgen hoekjes te richten, en beseft niet, dat zo tenslotte óók geen zuiver beeld ontstaat.

Te ver gedreven objectiviteit komt het mij echter weer voor, als Dr. van Tricht zelfs niet vráágt naar de waarde van Van Eeden's filosofie, geen commentaar levert op het feit dat deze zozeer in zijn persoonlijke aanleg en omstandigheden geworteld blijkt, met de West-Europese filosofie van zijn tijd zo goed als geen voeling houdt, en tegen een grote persoonlijke teleurstelling niet bestand

is. En hoe kwam deze psychiater-filosoof aan een zo onwerkelijk optimisme in zijn mensbeschouwing, als waarvan o.a. Walden blijk geeft?

Is het de schim van Rousseau, die hem hier parten speelt, is het zijn lyrische natuur, die hem geen aandacht voor anderen laat, zijn romantische aanleg, die zich tegen een nuchtere, reële kijk op de mensen verzet? In hoeverre spiegelt zijn levens- en wereldbeschouwing het filosofisch eclecticisme van zijn vader, in hoeverre werkt hier die onafhankelijkheid van geest, die zuivere intuitie, waardoor hem zo vaak openbaar was, wat allerlei wijzen en verstandigen verborgen bleef? In hoeverre zijn de opvattingen uit zijn latere tijd het resultaat van teleurstelling, vermoeidheid en verzwakte kritische zin, in hoeverre zijn ze de wijsheid van een door levenservaring, uiterlijke schade en innerlijke strijd gerijpt man?

Dr. van Tricht's descriptieve methode vermijdt deze vragen bijna geheel, - bijna, want volkomen descriptief kan men bij het beschouwen van een mens nu eenmaal niet blijven.

Na deze principiële bezwaren, waar nog aan toe te voegen is, dat wij van Van Eeden als *strijder* hier al heel weinig merken,[1)] valt er echter in dit boek veel te prijzen. Zeer goed dunkt mij het uitgangspunt, dat ‘de tegenstelling tussen Ideaal en werkelijkheid voor hem tot levenbeheersende spanning is geworden’. Op het Wezen ‘is zijn denken en streven, onder alle wisseling van weg en wijze, gericht’. Maar empirisch vindt hij overal de Schijn. Schijn.... of Verschijning? Is de empirische werkelijkheid (wereld, personen, stelsels, kerken en partijen) verschijning van het Absolute en als zodanig eerbiedwaardig, of schijn, verhulling van het Absolute, en dus de grote vijand? In de worsteling met dit probleem ligt m.i. de grote - veel te weinig begrepen - betekenis van Van Eeden. Zolang zijn krachten reikten, heeft hij getracht het Wezen-lijke in al wat hij ontmoette te vinden en te cultiveren, de Schijn te ontmaskeren en te bestrijden. - Met dit vruchtbare gezichtspunt is geloof ik meer te doen, dan Dr. van Tricht in dit boek gedaan heeft.

1) De Waldentijd wordt in 8 blz. afgedaan, waarin meer staat over lyriek dan over Walden; de propaganda voor psychotherapie, psychical research, productie-associaties, anarcho-socialisme etc., de strijd tegen domineespoezie, Tachtiger-aestheticisme, Marxistisch determinisme etc. ze worden niet of nauwelijks vermeld.

De analyse van Van Eeden's aanleg in het eerste hoofdstuk bevredigt wel; we noteren hier het rake zinnetje ‘F.v.E. werd pas na zijn jongensjaren de Kleine Johannes’, - een inzicht dat de auteur aan het Dagboek dankt. Wat te veel is hij dunkt mij geneigd, de innerlijke omkeer in de jonge Van Eeden, die tenslotte niet anders is dan een verplaatsing van het zwaartepunt in zijn persoonlijkheid, aan uiterlijke omstandigheden toe te schrijven. Melancholie en angst, die hij onder invloed van ‘Pluizer en Marjon's zuster’ ziet ontstaan, wortelen daartoe toch te diep in Van Eeden's wezen. Veel meer dan Pluizer of dan de objectieve lelijkheid der wereld tegen 1900, is het deze ‘depressie van binnen uit’, die hem het leven bij tijden ondragelijk maakt.

Uit een analyse van Kleine Johannes I, Ellen, Broeders, Schijn en Wezen I worden dan ‘Religie en Wereldbeschouwing in dit tijdperk’ geabstraheerd, waarbij de ‘Heilige Richting, linie van Genade’ (S. en W. I, II 1) centraal blijkt te zijn. Dit hoofdstuk, waarin de Goddelijke Tendentie wordt nagegaan, zoals Van Eeden die werken ziet in de natuur (daarbij vooruitgrijpend op het neo-vitalisme, dat de Aristotelische entelechie in ere herstelt), in de mens (er is in de onbedorven mens een spontane gerichtheid naar het Goede, jonge mensen bezitten nog ‘de zuivere intuitie van het Recht’), in de mensheid (De blijde Wereld!), en tenslotte ook in de Kosmos, behoort tot de meest verhelderende gedeelten, van het boek.

Geeft het hoofdstukje over ‘de Strijd om schoner Werkelijkheid’ niet wat wij ervan zouden wensen, en heeft dat over de ‘Verkondiging van het Ideaal na verloren Strijd’ wat weinig relief, het volgende caput dunkt mij weer waardevol. Niet alleen omdat zonder de ‘Stamziel-conceptie’ Schijn en Wezen II en Sirius en Siderius niet te begrijpen zijn, maar vooral omdat we Van Eeden hier via wantrouwen in alle overgeleverde kennis en zeer beperkt vertrouwen in eigen waarneming, met zijn verbeten zoeken naar het Wezen, zien belanden beurtelings bij spiritistisch geëxperimenteer en bij de gapende zwarte angst van zijn jonge jaren. Én het spiritisme (Jezus' Leer en verborgen Leeven is een geestenverhaal) én de martelende angst voerden hem tenslotte naar de Katholieke Kerk.

Het laatste hoofdstuk vormt beklemmende lectuur; wie het laatste portret ziet (er staan er verscheidene goede, enkele nieuwe in dit boek), velt geen oordeel meer. Waarschijnlijk is de mildheid van Van Tricht, die het Dagboek kent, hier meer

op zijn plaats dan Kalff's vinnigheid. Toch vragen we dan met Kalff, waartoe om deze zieleangst on zielenood heen weer zoveel reclame gemaakt moest worden.... Een iets kritischer instelling tegenover zijn object had van Dr. Van Tricht werkelijk nog geen harteloos vivisector gemaakt, en zijn boek zou *niet minder* waarheid, en *meer* houvast hebben gegeven.

M.H. VAN DER ZEYDE.

Aankondigingen en mededelingen.

Mededelingen van het Frederik van Eeden-Genootschap. Het interessante eerste nummer van deze reeks, verschenen in Februari 1935, is grotendeels gewijd aan *De Broeders*. H.W. van Tricht schrijft over *De wording van De Broeders* en *Iets over de latere bewerkingen van De Broeders*; G.H. van Senden beschouwt *Van Eeden's De Broeders als document van een krisis in het religieus bewustzijn*.

Daniel Heinsius. Het Leidse proefschrift van D.J.H. ter Horst (Nov. 1934), gewijd aan deze geleerde, is merkwaardig om de allesbehalve vleiende schildering van zijn karakter en het betoog dat zijn lof als classicus sterk overdreven is. Het derde hoofdstukje (blz. 40-52), over *Daniel Heinsius als Nederduitsch dichter*, is slechts als ‘intermezzo’ opgevat.

In de bundel *Bouwers aan eigen cultuur* (Den Haag - ‘Pax’ - 1934) verenigde Gerard Knuvelder een aantal opstellen over ‘letterkundige figuren’. Het grootste deel, aan de oudere letterkunde gewijd (Renaissance-problemen, Jan van Hout, Daniel Heinsius, Justus de Harduijn, Vondel), getuigt van degelijke studie. Daarop volgen een negental kleinere artikels, over hedendaagse letterkundigen, Katholiek en niet-Katholiek, in bonte rij, met smaak en inzicht geschreven.

Globetrotters noemt Jos. J. Gielen een drietal Katholieke auteurs, waarvan hij letterkundige portretten tekent: Kees Meekel, Pieter van der Meer de Walcheren en L.J.M. Feber (Keurboeken van het Davidsfonds No. 13, anno 1935). De boeiend geschreven uitvoerige levensberichten en beschouwingen zullen voor veel lezers nieuw zijn.

Herman Heyermans Herdenking door Dr. G. Karsten (Amsterdam - ‘De Steenuil’ - 1934). Tien jaren na Heyermans' dood

verscheen dit mooi uitgegeven boekdeel met een duidelijk chronologisch en kritisch overzicht van zijn werken, verdeeld in twee groepen: zijn arbeid als *Novellist en romancier* en als *Dramaturg*. Een beknopte bibliografie vormt het slot.

Middelnederlandse Bloemlezing met Grammatika (Zutphen - W.J. Thieme - 1934) door Dr. A.C. Bouman. Prijs f 3.90. Voor beginners, vooral ook in Zuid-Afrika, stelde de hoogleraar te Stellenbosch dit boek samen. De duidelijk-overzichtelijke spraakkunst beslaat blz. 1-68. Daarop volgen stukken in verzen en proza, met spaarzame voetnoten, waarin telkens naar de grammatika verwezen wordt.

Alles wel aan boord. Onder deze titel verzamelde F. Kerdijk een aantal ‘Spreekwoorden en zegswijzen, ontleend aan het Nederlandse zeewezen’ (Den Haag - W.P. van Stockum en Zoon - 1935), alfabetisch gerangschikt (in 65 blz.) en beknoptpopulair opgehelderd.

Plattdeutsche Rechtschreibungslehre. Prof. Dr. C. Borchling ontwierp voor de Noordnedersaksische dialecten een verbeterde spelling (Hamburg - Karl Wachholtz - 1935), die wat de klinkerspelling betreft, het beginsel van de Nederlandse (vereenvoudigde) spelling vrijwel volgt: verdubbeling in gesloten lettergrepen, enkel teken in open lettergrepen (ik maak - maken; ik loop - lopen; ik heet - heten enz.). In het *Vorwort* wijst hij op de gebreken van de Hoogduitse ‘Schulorthographie’, die de geest van de zeventiende-eeuwse grammatici ademt, o.a. in het streven om homoniemen verschillend te spellen: ‘als ob die gesprochene Sprache nicht vor derselben Schwierigkeit stünde, allein sie bedarf derartiger pedantischer Unterscheidungen nicht, weil sie sich auf den gesunden Menschenverstand des Sprechers verläszt’.

C.D.V.

Volkshumor in een middeleeuwse bijbel.

In de *Bibel int corte* (Antwerpen 1513) leest men:

Die sommighe vraghen: waerom dat die duvel den heylighen man iob niet so wel en beroofde van sijn wijf als hi ghedaen hadde van sijn kinderen ende van sijn ander goeden. Dwelck men seyt dat hi dede om deswille dat hem meer pijnichde sijns wijfs qualijck spreken dan alle die tormenten die hi hadde.

Uit de tijdschriften.
(Mei - Juni).

De Gids. Mei. In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* vergelijkt Anton van Duinkerken vertalingen in verzen uit velerlei talen, waarbij hij tot de conclusie komt: ‘Vertalingen is niet het maken van Nederlandsche verzen met buitenlandsche teksten voor zich; het veronderstelt allereerst verwantschap met het vreemde en is in de schoonste gevallen een hartelijk blijk van zulke vriendschap.’

Juni. J.G. van Dillen tekent, in een artikel *Amsterdam in Bredero's tijd*, de toestanden in de verschillende bevolkingskringen van de hoofdstad, en geeft daardoor een treffende illustratie van menige plaats in Bredero's werk. - De *Kroniek* van Anton van Duinkerken is gewijd aan de jongste dichtbundel van Albert Verwey: *Het lachende raadsel*.

Groot-Nederland. Mei. Frans Coenen publiceert een voordracht over *Frederik van Eeden's Van de koele meren des doods als prozakunst*, waarin hij zowel de verdiensten als de zwakke zijden van dit belangrijke werk aantoont.

De Stem. Mei. In de Poëziekroniek bespreekt Anthonie Donker de verzameling *Het Kind in de Poëzie* van Dirk Coster.

Juni. Anthonie Donker beoordeelt *Het lachende raadsel* van Albert Verwey.

Roeping. Juni. In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt G. Knuvelder uitvoerig de verzen en het prozawerk van Frans van Oldenburg Ermke.

Opwaartsche Wegen. Mei. B. van Noort bespreekt uitvoerig *Opstanding*, de nieuwste roman van Wilma. - Roel Houwink eert de zestigjarige *Ina Boudier-Bakker*. - G. Kamphuis schrijft een artikel naar aanleiding van *Een boek over Jeremias de Decker*, nl. het proefschrift van J. Karsemeyer.

Juni. H. de Bruin beoordeelt *De Strooschippers*, een roman over het schippersleven van J.K. van Eerbeek, en een modernisering van *Dertig psalmen* door Willem de Mérode.

De Nieuwe Gemeenschap. Mei. In de *Kroniek* herinnert Gerlach Royen, onder het opschrift *Tempora mutantur .... nil novi*, aan de ‘spellingoorlog’ die tussen 1836 en 1844 in België gevoerd is, en die door het fanatisme van de tegenstanders in velerlei opzicht aan de tegenwoordige spellingstrijd doet denken.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Nov. Onder het opschrift *Blijft niet vaak ‘gramarie deerste sake’ bij litteraire ontleding in de humaniora* pleit Joris Eeckout voor het aesthetische doel van litteratuuronderwijs.

Dec. In een aankondiging van het *Waalsch Woordenboek* van J. Haust wijst J. Mansion o.a. op de ontleningen aan het Vlaams.

Dietsche Warande en Belfort. Mei. De Redactie schrijft een beknopt *In Memoriam Professor L. Scharpé*.

De Vlaamsche Gids. Juni. Paul de Ryck geeft het eerste gedeelte van een uitvoerige studie over *Van Ostaijen, fascinerend Dichter*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LIV, afl. 1. M. Schönfeld beschrijft, in een artikel *Wiltenburg*, het ontstaan en de groei van een ‘geleerdensage’. Uit die plaatsnaam, geïdentificeerd met Utrecht, heeft men een Slavische volkstam, de ‘Wilten’ geabstraheerd, terwijl er slechts een eigennaam in verborgen is. - C.G.N. de Vooys geeft nieuwe *Bijdragen tot de Middelnederlandse woord-geografie en woordchronologie*, naar aanleiding van de *Vertalingen van Tondalus' visioen en St. Patricius' vagevuur* en *De vertaling van het Moralium dogma philosophorum*, welke laatste Middelfrankische tekst waarschijnlijk op een Mnl. origineel teruggaat. - J.W. Muller vervolgt zijn *Reinaert-studiën*, waarin hij *De tijds- en plaatsbepaling van Reinaert I A en B behandelt* en de vervroegde tijdsbepaling, door Stracke op topografische gronden bepleit, verwerpt. - Kloeke vond in een pamflet de vorm *uis* (= ons), aan Goudse Veerluy in de mond gelegd (*Ingvaeonismen ook in Gouda*?), wijst op *doe* als ‘vrouwelijk’ pronomen, en verklaart *Pieper* (= aardappel) uit piepen = braden - J.A.N. Knuttel wijst op *Een merkwaardig geval van plagiaat* bij de Schoolmeester. - K. Heeroma geeft een aanvulling over *Gans en Goes*.

Onze Taaltuin. Mei. Jac. van Ginneken bracht enige dokumenten bijeen, waarin bij de minister aangedrongen wordt op

verbetering van het moedertaalonderwijs (*Minister Marchant en de motie-Moller*). Daarbij ontbreekt het, in dit verband onmisbare, adres van de leraren in het Nederlands, uitgaande van de Ned. sectie van *Levende Talen*. - G.S. Overdiep betwijfelt of *De Nederlandsche roman der Lorreinen*, gelijk meestal aangenomen wordt, geheel op een Frans origineel teruggaat, en acht oorspronkelijkheid zeer goed mogelijk. - Jac. van Ginneken schrijft in een artikel *Zoo komen wij verder* uitvoerig over het auteurschap van de Imitatio, naar aanleiding van Paul Hagen's onlangs uitgegeven *Untersuchungen über Buch II und III der Imitatio Christi*. - G.S. Overdiep bespreekt *Bijzondere partikels in het Katwijksch*. - Louise Veldhuis vertelt *Hoe de boeren en voerlui een paard mennen*.

Juni. G.S. Overdiep begint een interessante studie *Over Potgieters litteraire vormen*. - Jac. van Ginneken bespreekt *De waarde van het syntactisch stijlonderzoek in een moeilijke auteursquaestie*, nl. het auteurschap van de Imitatio. - A. Verschuur verzamelde uit het schriftelijk werk van zijn leerlingen materiaal voor een studie over *Verschrijvingen*. - G.S. Overdiep beoordeelt enige *Taalboeken* en oefent daarbij vooral scherpe kritiek op de methode van Langeveld en Palland in *Denkend Lezen*. - De Taalkaart geeft de Noord- en Zuid-Nederlandse woorden voor het begrip *Mist*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXIII, afl. 2. L.J. Rogier publiceert een kongresvoordracht over *Het Gentse professoraat van J.M. Schrant*. - H.H. Knippenberg vestigt de aandacht op ‘een vergeten dichter der contra-reformatie’, nl. *Livinus de Meyer* (1655-1730), die uit zijn eigen Latijn het leerdicht *De Gramschap in dry boeken* in het Nederlands bewerkte. - Dezelfde schrijver beoordeelt het proefschrift van S. van der Meer over *Coornhert*; J. Moormann beoordeelt de brochure over *Pronominale problemen in het Nederlands* van Gerlach Royen.

Paedagogische Studiën. Juni. A.J. Schneiders bepleit in een artikel *De dichtkunst en onze discipelen* ‘zuiverheid en soberheid’.

Levende Talen. April. Ph. A. Lansberg deelt uit zijn praktijk een en ander mee over *Opstellen maken, nazien, waarderen*. - A.J. Schneiders geeft, als ‘Dagboekfragment’, een staaltje van ‘levende taal’. - Gerlach Royen bestrijdt Prof. C. de Boer's opvatting van Franse ‘naamvallen’ in een artikel *Naamvallen*

en pseudo-naamvallen. - A. Zijderveld beoordeelt het proefschrift van M. van der Zeyde over *Hadewijch*.

Vondel-Kroniek VI, Nummer 2. B.H. Molkenboer schetst de verhouding tussen *Vondel en Bredero*. - B.v.d. Eerenbeemt publiceert het eerste gedeelte van een studie over *Vondel en Engeland*. - J.D. Meerwaldt geeft aardige biezonderheden over *Verdrijven als schildersterm*, door Vondel op het gebied van de literaire kritiek overgebracht. - Een lange reeks *Kantteekeningen* en aankondigingen van zeer verschillende aard door J.F.M. Sterck, H.W. van Tricht, C. Bake, Molkenboer e.a. besluit deze aflevering.

Neophilologus XX, afl. 3. D. de Vries maakt algemene opmerkingen over *Vergelijkende Literatuurstudie*, waarbij hij het construeren van grote lijnen het belangrijkst acht. - Jos. J. Gielen bestudeerde de verhouding tussen *Folklore en Thematologie* in een uitvoerig artikel, met voorbeelden toegelicht.

Ons Geestelijk Erf. April. J.J. Mak publiceert een uitvoerige studie over *Christus bij de Moderne Devoten*. - J.B. Poukens S.J. vervolgt zijn bijdrage over *Preeken van Jan Brugman*.

Ons Eigen Blad. Mei. Gerlach Royen brengt opnieuw materiaal bijeen ter beoordeling van *Nieuwe pronominale raadsels* bij diernamen.

Germanisch-Romanische Monatschrift. Maart-April. Paul Böckmann wijdt een beschouwing aan *Die Welt der Sage bei den Brüdern Grimm.* - Franz Rauhut schrijft uitvoerig over *Die Entstehung des Prinzips der Silbenzahl in der französischen Verskunst*.

Museum. Mei. D. Franses beoordeelt H.J.E. Endepols' uitgave van de *Vita S. Trudonis confessoris*, een Latijns schooldrama, bewerkt naar het Spel van S. Trudo.

Juni. B.H. Erné bespreekt een breed opgezet standaardwerk over *The drama of the Medieval Church* van K. Young, dat ook voor Nederland van belang is.

C.D.V.

Het amsterdams als æ-dialekt[1)].

In zijn rede *De Amsterdamsche Volkstaal voorheen en thans* heeft Prof. Kloeke het probleem van de representatie der gm. æ en *a* in het Amsterdams van de 16e en 17e eeuw uitdrukkelijk aan de orde gesteld. Men is er, dit staat nu wel vast, niet vanaf, wanneer men het oude Amsterdams eenvoudig een *ae*-dialekt noemt. Kloeke komt tot de conclusie, dat de Amsterdamse volkstaal op de wijze der Noordhollandse dialekten scheiding maakte tussen de representatie van gm. *a*, die in open syllabe gerekt was, en gm. æ. Ik meen, dat ook tegen deze opvatting, hoe aantrekkelijk zij ook moge zijn om haar eenvoud, bezwaren zijn in te brengen. Achtereenvolgens wil ik de gegevens uit de *Twespraack* (1584) en die uit de 17e-eeuwse kluchten bespreken en tenslotte ter vergelijking de feiten van twee moderne dialecten, het Goois en het Aalsmeers behandelen. M.i. moet tussen de taal van *Twe-spraack* en kluchten beslist onderscheid gemaakt worden, want de *Twe-spraack* weerspiegelt het taalgebruik van de hogere standen, die bewust streefden naar de vorming van een Hollands Algemeen Beschaafd, terwijl de kluchten ons de platte volkstaal laten zien. Kloeke citeert (t.a.p. 26) de plaats, waar Vondel spreekt over de taalkringen in het Amsterdam zijner dagen: '[onze beschaafde moedertaal] wordt tegenwoordig in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaektst gesproken, by lieden van goede opvoedinge .... want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelijck en niet onderscheidelijck genoegh. Hierom moeten wy deze tongen matigen, en mengen, en met kennisse besnoeien.' Het staat m.i. nu wel buiten twijfel, dat de taal van de kluchten het 'malle out Amsterdamsch' is, de taal van de *Twe-spraack* lijkt mij echter het prototype van het A.B. der 'lieden van goede opvoedinge', dat o.a. ook in den Haag gebruikelijk was.

1. De *Twe-spraack* maakt uitdrukkelijk onderscheid tussen

1) Prof. Kloeke is zo vriendelijk geweest dit art. in hs. door te lezen. Voor zijn opmerkingen zeg ik hem hartelijk dank.

aa en *ae*. Van de *ae* wordt gezegd (Kooiman XXXI): ‘dies ick houde dat met, ae, een gheluyd vallende tusschen de, a, ende, e, ('t welck ons de schaepen met haar bae leren) moet uyt ghebeeld worden.’ Vgl. nog Kooiman IL, waar als foutief enerzijds de uitspraak *waard, haart, paard, kaas*, anderzijds de uitspraak *peart, measter* wordt aangemerkt (de normale uitspraak is *waerd, paerd*, enz. vgl. Kooiman IX en XXXII). Hieruit blijkt, dat de *ae* geen scherplange *ee* [E.] voorstelt, maar een [ae.]. (*peart* en *measter* zullen immers wel bedoeld zijn als woorden met scherplange *ee*). Ten overvloede wordt (Kooiman XXXI) de *ae* van het Amsterdams gelijk gesteld met de Zeeuwse *ae*: ‘De Schotten en de Zewen buyghen ze (nl. de *aa*) wat na de, e, als, iae, maet, ghenoegh onze ae ghelyckende’. Uit het feit, dat het Schots en Zeeuws wordt aangehaald ter vergelijking en niet het plat-Amsterdams, blijkt m.i. dat ook het plat-Amsterdams in 1584 al geen konsekwent *ae*-dialekt meer was (zoals het Zeeuws), maar alleen in sommige woorden (meer dan het beschaafde Amsterdams erkende) een *ae* bewaard had en in de overige een *aa* had aangenomen.

Het gebruik van *aa* en *ae* is in de *Twe-spraack* vrij konsekwent (Kooiman, 138, is geloof ik te sceptisch) en het aantal woorden met *ae* is klein. Twee rubrieken laten zich gemakkelijk onderscheiden 1° klanknabootsende woorden en 2° woorden met gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal. Voorbeelden (1) *kaekelen, blaeten, maewen, quaecken, bae* (het geluid van de schapen), *baeck* (interjectie ‘des smaats’) wellicht ook *kaetsen*, (2) *baerd, kaerd, ghaern* (graag), *haert, aerde, naerstigh, paerd, staert, waerd, Maert, aerzelings*. Spellingen als *aard, aardtryck, ghaarde, naarstigh, zwaard*, enz. komen echter ook voor. De overige woorden, waarbij Kooiman t.a.p. *ae*-spelling optekende, zijn *haer* (subst.) *kaes, laegh, schaep, schaets, nadenmael* en *aen* (naast *aan* en *an*). G.a.p. IL wordt de uitspraak *waer, daer* en *jae* uitdrukkelijk fout genoemd, waarschijnlijk, omdat hij plat-Amsterdams was. Waarom *waard, haart, paard, kaas* jechter zo opvallend als fout gesignaleerd worden? Zou dit soms toen al de Haagse uitspraak geweest zijn, die door sommige Amsterdammers werd nagevolgd? Vgl. Vondel en Kloeke t.a.p. 26 en 27.

Het is duidelijk, dat de *ae*-woorden in de taal van de *Twe-spraack* relicten zijn, Er is invloed van een *aa*-dialect, die de *ae* in de meeste woorden verdrongen heeft. Dat *aa*-dialect is m.i. het Utrechts geweest. Het is opmerkelijk, dat de vrij talrijke

groep woorden met gerekte *e* voor *r* plus dentaal de *ae* vrijwel regelmatig heeft bewaard. De woorden met gerekte *a* voor *r* plus dentaal zijn veel minder talrijk en moeten daarom wellicht meer als afzonderlijke woorden dan als groep beschouwd worden. Nu had het Utrechts vormen als *eerde, peerd, steert, weerd*, enz.[1)] naast *baard, kaart*, enz. Omdat de woorden met *eerd* talrijker waren dan die met *aard* kon in het Amsterdams taalgevoel de gedachte opkomen, dat in de beschaafde (Utrechtse) taal de klankgroep *aard* miet voorkwam en daardoor bleef de inheemse groep *aerd* bewaard, zowel waar hij correspondeerde met een Utrechts *eerd*, als waar er een Utrechts *aard* tegenover stond. Vgl. nog *kaes* en *laegh* beantwoordend aan Utrechts *kees* en *leeg*. Natuurlijk is het niet te bewijzen, dat het Utrechts het beïnvloedende dialekt geweest moet zijn, de mogelijkheid moet opengelaten worden, dat het Brabants het geweest is. Een zo ingrijpende invloed van het Brabants op de Amsterdamse beschaafde *spreek*taal en dat reeds in 1584 lijkt mij echter niet waarschijnlijk, terwijl vroege invloed van het Utrechts op het Amsterdams toch wel aannemelijk is te maken (hierover elders uitvoeriger).

Dat de onomatopoeën aan de *aa*-invloed ontsnapt zijn is te verklaren uit de bizondere gevoelswaarde van de *ae*-klank. Zonderling is het voorkomen van de spelling *aen*. De *ae*-klank kan hier niet oud zijn, want de oudere vorm van het woord is *an* en *aen* moet dus ingevoerd zijn. Maar dan toch zeker als *aan*? Misschien is *aen* een compromisvorm tussen *an* en *aan*. Dat *schaets* zijn *ae* bewaard heeft moet wellicht hieraan worden toegeschreven, dat het woord in deze betekenis uitsluitend Hollands, altans niet Utrechts was. Vgl. Kiliaan, die *schaetze* met de bet. ‘schaats’ *Fris. Holl.* noemt. Het subst. *haer* kan zijn *ae* behouden hebben, omdat men het niet wou laten samenvallen met het ontleende pron. *haar* (ontleend met *aa*). Voor *schaep* weet ik geen bizondere verklaring, terwijl aan het eenmaal gevonden *nadenmael* wellicht niet veel betekenis is toe te kennen (zie echter ook hierna).

Resumerende kan men zeggen, dat het beschaafde Amsterdams van de *Twe-spraack* onder vreemde, waarschijnlijk Utrechtse, invloed tot een *aa*-dialekt is geworden behoudens een aantal,

1) Te oordelen naar het N.W. Vel. moet die *ee* in 't Utr. bovendien min of meer open zijn geweest. Het is moeilijk uit te maken of de Utr. en de Holl. klanken gelijk waren. Is *peart* uit de *Twe-spraack* Utr. of een ander dialect? In 't eerste geval is er natuurlijk verschil tussen Utr. en Holl.

meest vrij gemakkelijk te verklaren uitzonderingen. Er zijn nog een paar dialekten in het 17e-eewse Holland geweest, die wat betreft de verhouding van *aa* en *ae* op ongeveer hetzelfde standpunt als dit beschaafde Amsterdams moeten hebben gestaan. Dat zijn de dialekten, die aan het Zuidafrikaans en aan het Oud-Amerikaans ten grondslag liggen. Het ligt voor de hand om ook deze te zoeken aan de grenzen van het Utrechts. De naam Gouda is trouwens wel vaker genoemd in verband met de herkomst van het Afrikaans.[1)] Kloeke heeft t.a.p. 19 (noot) gewezen op de overeenkomst tussen het plat-Amsterdams en het Afrikaans m.b.t. het bewaren van de *ae* voor *r* plus dentaal. Hij siteert Afr. *kers* (kaars), *lantern* (lantaarn), *pêrel* (parel), *stert* (staart), *vers* (vaars), *erdmannetjie* (aardmannetje, naast *aarde*, ook *ertappel*). Ik voeg daar nog aan toe de woorden *sker* (schaar), *kês* (Mansfelt: gestremde of dikke melk) en *leeg* (laag). Dit zijn drie woorden, waarin het Utrechts (en Brabants) umlaut van gm. $\overline{\alpha}$ kent, dus *scheer, kees, leeg. Leeg* voor *laag* (met *ee*, niet met *ae*, dus ontleend) komt ook in het plat-Amsterdams van de 17e en 18e eeuw voor (zie hierna). Tenslotte kent het Afr. ook nog *kekkel* voor ‘kakelen’ en *ples* naast *plaas*. Het eerste woord klopt weer verrassend met *kaekelen* uit de *Twe-spraack*. Het Afrikaans berust dus blijkbaar op een Hollands dialekt, waar de *ae* onder ongeveer dezelfde voorwaarden als in het beschaafde 16e-eeuwse Amsterdams door *aa* verdrongen is. Over het oude Amerikaanse Hollands vond ik bij Van Ginneken, Handboek, 292vgg de volgende in dit verband merkwaardige gegevens: *paerd* (paard), *kaes* (kaas), *leeg* (laag), *daer, dae* (daar). Weer dezelfde gevallen als in het Amsterdams (*daer* wordt door de *Twe-spraack* verworpen, maar komt in het 17e-eeuwse plat-Amsterdams veel voor). (Het is mij een raadsel hoe Van Ginneken t.a.p. dit Amerikaans met het Zeeuws heeft kunnen vergelijken: al de door hem aangehaalde woorden passen vrijwel zonder uitzondering in het 17e-eeuwse Amsterdams, terwijl verscheidene in het Zeeuws onmogelijk zouden kunnen voorkomen. Het oude Amerikaans is, evenals het Afrikaans, ongetwijfeld Hollands).

Ik wil ook nog de aandacht vestigen op de toestand in het Westvlaams. Van Wijk heeft, toen hij zijn hypothese van het *ae*-dialekt opstelde, ook het Westvlaams voor een oud *ae* dialekt gehouden, m.i. terecht. Ook in het Westvlaams is de oude αe

1) Vgl. Hesseling, Het Afrikaans, 2e dr, blz. 4.

verdrongen vanuit het Oosten (Brabants). De ‘zware *e*’ heeft echter stand gehouden, behalve in een aantal Franse leenwoorden, in woorden als *pèrd* (paard), *wèreld* (wereld), enz. (d.w.z. gerekte *e* voor *r* plus dentaal) en in onomatopoeën als *blèten* (blaten), *kèkelen* (kakelen) en *kwèken* (kwaken). Hier dus weer dezelfde voorwaarden, waaronder de $\overline{\omega}$ bewaard blijft. Ook *leeg* voor ‘laag’ heeft het Westvlaams (en het Zeeuws) veroverd.

Tenslotte: in het moderne beschaafde Nederlands komt de $\overline{\omega}$ eveneens voor in dergelijke gevallen als het Westvlaams kent: Franse leenwoorden (*serre*), klanknabootsing (*blèren*) en gerekte *e* voor *r* plus dentaal (*waereld, kaerel, vaers*, nu literair, maar oorspronkelijk Amsterdams?). Welbeschouwd staat de taal van de *Twe-spraack* dus niet zo heel ver af van het moderne beschaafde Nederlands.

2. De taal van de kluchten vertoont een heel ander beeld. Dit is de taal van de ‘lage Gemeente’ in de terminologie van Lambert ten Kate (1723). Ik geloof, dat prof. Kloeke hem in verband met de kluchtentaal terecht aanhaalt. Er zal niet zo heel veel verschil geweest zijn tussen de lage Gemeente van de 17e en van het eerste kwart der 18e eeuw. Ik wil de plaats bij Ten Kate hier nog eens in zijn geheel overnemen (Aenleiding I, 155): ‘Onze geboortestad Amsterdam heeft een tweederhanden Tongeslag op vele woorden welker klemtoon op *aa* of *ae* dringt, als *gaen, staen, nae, raden* (divinare), *vaert* (celeritas), *Baerden* (barbae), *waerden* (hospites), enz: welke onze lage Gemeente ook nog gewoon is voort te brengen met een geluid als AE, wat harder als ÉÉ: ik zegge op vele woorden, want bij alle geschied zulks niet, naemlijk nooit bij *varen, Maan, graat* (spina), *graad* (gradus), *zaak, baten, daad, graan, haag, kaag, kaak, laan, naar* (horridus), *raden* (rotae), *vaart* (canalis, fossa), zy *baarden* (pepererunt), zy *waarden* (observabant), enz. Dit onderscheid is nogtans niet als een gemeenlands Eigen erkent.’ Ten onrechte naar ik meen leidt Kloeke hier uit af, dat de lage gemeente in Ten Kate's dagen een [E.] sprak als in Enkhuizen en op Wieringen (t.a.p. 20. In het Gooi wordt volgens mijn gehoor geen [E.] maar een [ae.] gezegd. Kloeke konstateert N.T. 27, 254 ook dat Laren en Blaricum [ae.] zeggen en aarzelt voor Huizen tussen [E.] en [ae.]). Ten Kate zegt immers nadrukkelijk dat de AE wat harder is als ÉÉ en deze ÉÉ zal toch wel de scherplange *ee* voorstellen, dus [E.]. M.a.w. de *ae* van de lage gemeente in het begin van de 18e eeuw is dezelfde als de *ae* van de beschaafden in 1584, alleen

had de lage gemeente deze klank in veel meer woorden bewaard. Een aantal woorden zijn gelijk nl. de woorden met gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal, vgl. *vaert* (celeritas), *baerden* (barbae) en *waerden* (hospites) bij Ten Kate. Uit het feit, dat *vaart* (canalis, fossa) de *ae* verloren heeft, blijkt echter, dat ook deze groep al niet meer geheel en al onaangetast is gebleven. Over de onomatopoeën licht Ten Kate ons niet in. Uit zijn verdere voorbeelden is weinig op te maken. *Gaen, staen, nae* en *raden* (divinare) behoren tot de woorden, waarbij de *ee*-spelling in de kluchten het frequentst is. Zij behoorden dus tot de meest gebruikte *ae*-woorden en het is begrijpelijk, dat ze Ten Kate, toen hij naar voorbeelden voor *ae* zocht, ook het eerst in de gedachte schoten. Het aantal woorden, waarin de lage gemeente *ae* gebruikte, zal in Ten Kate's tijd, evenals in de 17e-eeuwse kluchten wel vrij beperkt geweest zijn (zie hierna bij de bespreking van de voorbeelden uit de kluchten).

Twee andere getuigen zullen wel minder vertrouwen verdienen dan Ten Kate. Ik bedoel Winschooten en Jan van Elsland. Winschooten wekt in zijn *Letterkonst* (Leiden, 1683) de indruk of in het plat-Amsterdams iedere *aa* een *ae* was. T.a.p. 2, 3: ‘deselve misslag begaan meede alle diegeene, die in de plaats van AA schrijven AE, gelijk in *gaen* en *staen*, voor *gaan* en *staan*, en dan die woorden uitspreken, alsof sy geschreven waaren op zijn Grieks met een ἠτα of Latynse AE, voor sooveel dit uit de spullen van Breederoode, en het plat Amsterdams af te meeten is.’ T.a.p. 9: ‘dewijl de EE (in *Peerden, steerten*) niet uitgesprooken werd met het geluid van den Grieksen of Amsterdamsen AE, maar met hetgeen in *Peer, weer, Beer*, gehoord werd.’ Het plat-Amsterdams had blijkbaar in het algemeen de naam van *ae*-dialekt, maar wie minder nauwkeurige kenners van het dialekt waren dan de kluchtspelschrijvers of Lambert ten Kate, wisten niet in welke woorden de *ae* veel placht voor te komen en in welke nooit[1)]. Tot degenen, die de klok hadden horen luien, maar niet wisten waar de klepel hing, behoort ook de Haarlemse schrijver Jan van Elsland (vgl. Kloeke t.a.p. 5, noot). Deze heeft blijkbaar lang in Amsterdam gewoond, want hij geeft in 1710 een blijspel *Het Lotery Leeven* (door J.v. Landsle)

1) Te Winkel, Noord Ned. Tongv. 70 vermeldt ook nog een uitlating van Moonen (1719), die het plat-Amsterdams in het algemeen als *oe*-dialekt karakteriseert.

uit, dat onder de Amsterdamse burgerij speelt. Het merkwaardige in dit stuk is dat de mannen er de beschaafde *aa*-taal en de vrouwen het *ae*-dialekt in spreken. Van Elsland had tijdens zijn verblijf in Amsterdam blijkbaar opgemerkt, dat de platte *ae*-taal nog het algemeenst bij de vrouwen, niet zo veel meer bij de mannen voorkwam, altans in de middenstandskringen, waarin zijn stuk speelde. Van Elsland is iemand, die blijkens zijn andere stukken (vooral *Dronke Brechje*, waarin zowel Platduits als Westvlaams gesproken wordt) een goed oor had voor de meest opvallende eigenaardigheden van een hem vreemd dialekt. Zijn taalsociologische waarneming zal dan ook wel juist zijn, maar hij heeft niet goed opgemerkt in welke woorden de *ae* nog leefde, hij heeft blindelings een waarneming gegeneraliseerd. Ten overvloede blijkt uit Winschooten en Van Elsland echter wel dat de klank in kwestie inderdaad een [ae.] en geen [E.] was. Het belangrijkste is echter, dat duidelijk blijkt, hoe algemeen bekend de *ae*'s uit het plat-Amsterdams waren. Het wordt, wanneer we dit voor ogen houden, ook begrijpelijk, waarom de Amsterdamse kluchtspelschrijvers zich zoveel moeite gaven om die *ae* aan te duiden. Hiermee gaven zij aan hun werk immers de typisch plat-Amsterdamse tint. (Behalve plat-Amsterdams was de *ae* natuurlijk ook boers. Vgl. Huygens' *Trijntje Cornelis*.)

Dat aanduiden van de *ae*-klank kon op tweeërlei wijze geschieden. Van de ene methode had de *Twe-spraack* het voorbeeld gegeven nl. als regel de *aa* of *a*-spelling en de *ae* alleen, wanneer men zeer bepaald de *ae*-klank wou aanduiden. De *aa*-spelling maakte in de eerste helft van de 17e eeuw echter nog maar heel weinig opgang, de *ae*-spelling was de normale. Wie de *ae*-spelling volgde had voor de aanduiding van de typisch plat-Amsterdamse klank geen keus: hij moest de *ee*-spelling gebruiken. Van zulke *ee*-spellingen heeft Kloeke t.a.p. een groot aantal voorbeelden verzameld. (Zeer sporadisch vond ik ook *ey*-spelling, nl. *geyt* en *steyt* voor ‘gaat’ en ‘staat’ eenmaal in Bormeesters klucht van *Doeden*. In de diftong *ei* is de *e* opener dan de monoftong *ee*. Wellicht is *ey* dus een onbeholpen poging om de open *ae* uit te beelden.)

Alvorens deze *ee*-woorden te gaan bespreken, wil ik een enkel woord wijden aan de door Kloeke t.a.p. 22 vgg. naar voren gebrachte hypercorrecte vorm *lalijk* voor ‘lelijk’. Kloeke zegt over *leelijk*: ‘Het rijmde nogal eens op *smeelijk*. Hollanders,

die van *smeelijk* op *smalijk* overgingen, kwamen dus wel eens in de verleiding om *leelijk* in *lalijk* te veranderen. Men had bovendien nog de mogelijkheid dat men *lalijk* ook op *kwalijk* kon doen rijmen'. Deze vorm *lalijk* is van belang met het oog op de klankwaarde van de Amsterdamse *ee*-spellingen. M.i. volkomen terecht verwerpt Kloeke de mening van het Wdb. dat *lalijk* een Friese vorm zou zijn. Ik geloof echter ook niet, dat het een 'salonvorm' is. Het komt mij voor, dat het woord op één lijn gesteld moet worden met woorden als *aterling* en *taling*, die ook voor Fries doorgaan, maar het waarschijnlijk evenmin zijn als *lalijk*, al hebben ze zich dan ook weten te handhaven in het beschaafde Nederlands. M.i. is er in het Hollands (mogelijk ook in andere Westnederlandse dialekten) een kleine groep woorden geweest, waarin gm. *ai* (voor dentaal?) zich tot [ae.] heeft ontwikkeld. In het Noordhollands is die [ae.] samengevallen met [ae.] uit gm.$\overline{æ}$ tot [E.] (vgl. Boekenoogen: *teeling* naast *taling*), in het Zuidhollands eveneens met [ae.] uit gm. $\overline{æ}$, dat onder invloed van de *aa*-dialekten tot [a.] kon worden. *Lalijk* en *taling* staan dan op één lijn met *paard* uit *paerd* (Vgl.Kloeke, Amst. Volkst. 19 noot). In *lelijk* heeft echter evenals in *wereld* de oostelijke *e*-vorm het gewonnen (vgl. ook nog *laag* en *leeg*). In de 17e-eeuwse Amsterdamse volkstaal luidde het woord dus *laelijk*, rijmend op *kwaelijk* en *smaelijk*. De spelling *laelijk* heb ik eenmaal gevonden in Asselijns *Jan Klaasz*, een tekst, die *ae*- en *aa*-klanken konsekwent onderscheidt. Dat er van *lelijk* in het 17e-eeuwse Hollands een als plat gevoelde bijvorm bestond; waarin de vokaal opener was dan bij de beschaafde uitspraak, blijkt ook uit een plaats in het Leidse boekje *Scoperos Satyra of Thyrsis Minnewit* (2e dr. 1654). Aldaar I, 124 wordt een Leids meisje opgevoerd op deze wijze:

> Dat se seydt U Soete Lief
> Dat je zyt een mallen dief
> Dat se geenighsins magh velen
> Hier en daer soo wat te strelen,
> Iae oock seydt tot U verwijt
> Dat j' een *leâlijcke* schelm zijt.

In margine staat hierbij aangetekend: Dit is weder Leidsche spraeck. Ik meen, dat dit plat-Leidse *leâlijcke* gelijk staat met het Amsterdamse *lalijk* of *laelijk*. In Leiden zou niemand het in zijn hoofd krijgen om *lalijk* te spellen, omdat het Leids waar-

schijnlijk al een *aa*-dialekt geworden was[1]. *Leâlijcke* is dan een zeldzaam relict uit de de *ae*-tijd. Dat *eâ* hier de scherplange *ee* zou aanduiden lijkt mij niet waarschijnlijk. Anders dan in de *Twe-spraack* is de normale *aa*-spelling hier *ae*. Dus om de *ae*-klank weer te geven had men nauwelijks een andere mogelijkheid dan *ea. Ee*-spelling had in het woord *lelijk* niet het minste effect, want hoe zou dan het specifiek-Leidse van de klank blijken?

De *ee*-spelling voor de *ae*-klank in de Amsterdamse teksten komt, naar het schijnt, maar korte tijd voor, op zijn hoogst een jaar of vijftig. De eerste schaarse voorbeelden, die Kloeke vermeldt, zijn afkomstig uit *Teeuwis de Boer* van Coster (1627). Verdere voorbeelden in het *Tweede Deel van Drooge Goosen* van Jan Zoet (1636), in verschillende kluchten van Bormeester, uitgekomen tussen 1643 en 1664, in Tengnagels *Frik in 't Veurhuys* (1642), in enkele niet gedateerde stukken van Zoet (gest. 1674) en Focquenbroch (gest. 1675). De eerste voorbeelden van bewust-toegepaste *ae*-spelling voor de *ae*-klank, die mij bekend zijn, zijn afkomstig uit de klucht van *Lammert Meese* van A. van Steyn (1661) en de *Klucht van Oene* van Jan Vos (voor het eerst in 5e druk van 1662). Van Steyn geeft boers dialekt uit de omgeving van Delft, Vos plat-Amsterdams. In verband met de opkomst van de *ae*-spelling is het begrijpelijk, dat de *ee*-spelling omstreeks 1670 verdwijnt.

De woorden met *ee*, waarvan Kloeke voorbeelden geeft, zijn de volgende: *geen* (gaan), *steen* (staan), *deer* (daar), *weer* (waar), *leeten* (laten), *nee* (na), *queet* (kwaad), *edeen* (gedaan), *event* (avond), *bleuw* (blauw), *sleep* (slaap), *breeden* (braden), *dreet* (draad), *sleen* (slaan). Hier moet nog aan toegevoegd worden een vorm *leet* (laat, adj.) uit Jan Zoets *Floraas Malle-Wagen*:

Wat zoo *leet* voort geen maat, de poort die is an 't sluite,
Kees kaal-kin, repje gat, of anders blijf je buite:

1) Te Winkel, Noord Ned Tongv. 69 leidt uit een uitlating van de Leidenaar Burman (1757) af, dat in Leiden toen nog *oe* gesproken werd. M.i. ten onrechte. Hij zegt: 'in weinig plaetsen buiten Amsterdam worden de woorden met zoo eene harde en zuivere klank, daer men niet dan *a* in hooren kan, uitgesproken: in veele plaetsen spreekt men die zachter uit, in andere met sterker geluid, met het Fransch *ai* in *faire, taire*, overeenkomende. In andere weer alsof die met *ee* geschreven ware.' B. onderscheidt dus vierderlei uitspraak: *ee* (Noordholl), *ae* (*ai*), zachte *aa* (veele plaetsen, waarbij waarsch. Leiden), harde *aa* (Amsterdam). Voor de harde *aa* in Amsterdam vgl. Le Francq van Berkley (Te Winkel, 73): 'gemeenlijk vallen de Amsterdammers zoo geweldig in den harden klank van den *a*, dat ze er bijkans van alle andere stedelingen door te onderscheiden zijn.' (Bizonder hard zijn Amstelkant en Kattenburg, de binnenstand is 'wat zagter'). Berkhey schreef in 1773 en was evenals Burman Leidenaar.

Ook niet vermeld is uit Costers *Teeuwis de Boer* de vorm *everechs* voor ‘averechts’. In Bormeesters *Klucht van Doeden* (1643), bij Kloeke niet genoemd, vond ik nog: *weer* (waar, adj.), *bleesen* (blazen), *eel* (aal), *kreijen* (kraaien), *Speense* (Spaanse). De afleidingen en samenstellingen van al deze woorden behoeven natuurlijk niet afzonderlijk vermeld te worden. Wel mag er nog even de aandacht op gevestigd worden, dat evenals bij Lambert ten Kate, in de kluchten de *e* of *a*, die voor *r* plus dentaal gerekt is, de *ae*-klank (*ee*-spelling) blijkt te bezitten, bv. *peerd* (paard), *steert* (staart), *neers* (aars), *weerd* (waard), *geren* (graag), *peerel* (parel), *keert* (kaart).

Overzien wij al deze vormen, dan valt ons op, hoe betrekkelijk klein het aantal woorden is, waarvan *ee*-spellingen voorkomen. Bovendien komt het grootste gedeelte der *ee*-spellingen nog voor rekening van een stuk of zes bizonder frequente woorden: *deer, geen, steen, leeten, nee, weer* (in volgorde van frequentie). Bij deze woorden denken wij direkt aan Ten Kate, die immers behalve woorden met gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal, *gaen, staen, nae, raden* noemt. In de tweede plaats valt op, dat in een overgroot percentage van de gevallen op de *ee* een dentaal volgt (d, t, n, r, l). In de derde plaats is het opmerkelijk, dat eveneens een zeer groot percentage van de gevallen woorden met gm.$\overline{æ}$ betreft. M.i. formuleert Kloeke deze laatste eigenaardigheid te absoluut. *Ee*-woorden zonder gm.$\overline{æ}$ komen immers, zij het zeldzaam, voor. Ik bedoel natuurlijk niet de gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal, want die trekken in Zeefrankische dialekten één lijn met gm.$\overline{æ}$. Behalve *steert, keert*, enz. komen in bovenstaand lijstje nog *leet* (adj.), *Speense*, en *everechs* voor, waarin van een gm.$\overline{æ}$ of daarmee gelijk te stellen klank geen sprake kan zijn. Men kan natuurlijk de vraag stellen of deze vormen juist zijn overgeleverd. Ze stammen uit drie verschillende teksten en komen alle drie maar één keer voor. De mogelijkheid, dat hier drukfouten schuilen, moet dus worden opengelaten. In ieder geval is er geen sprake van, dat alle woorden met gm.$\overline{æ}$ in de kluchttaal *ae*-klanken (*ee*-spelling), alle woorden met gm.*a* in open syll.*aa*-

klanken moeten hebben gehad. De feitelijke toestand is, dat een beperkt aantal woorden, voor het meerendeel met gm.$\overline{æ}$, voor het meerendeel met dentaal na de vokaal, min of meer frequent *ee*-spellingen vertonen. Aan de omstandigheid, dat in de grote meerderheid der gevallen op de *ee* een dentaal volgt, mag dunkt mij ook wel enige betekenis worden gehecht. Men zou het verschijnsel ook zo kunnen formuleren: de *ee*-woorden zijn een groep relicten van het *ae*-dialekt, dat eens in Amsterdam geheerst heeft; een *aa*-dialekt heeft de *ae*-vormen vrij regelmatig verdrongen, maar de op de *ae* volgende dentaal heeft in een aantal gevallen conserverend gewerkt; door een toeval is in woorden met gm.$\overline{æ}$ de *ae*-klank frequenter bewaard dan in woorden met gerekte gm.*a*, een toeval, omdat bij de woorden met gm.$\overline{æ}$ juist een aantal bizonder vaak gebruikte waren als *gaan, staan, daar, waar, laten, na*, enz.

Ik geloof niet, dat men over 't algemeen wantrouwig behoeft te zijn tegenover *ee*-spellingen. Vergelijking met de gegevens uit de *ae*-kluchten (die dus *ae* en *aa* onderscheiden) leert ons, dat we bijna alle *ee*-woorden als *ae*-woorden terug vinden. Alleen *everechs* en *leet* (adj.) heb ik tot dusver niet bevestigd gevonden. De *ae*-kluchten zijn echter nog niet systematisch onderzocht. Ikzelf heb maar een begin gemaakt met de *Klucht van Oene* van Jan Vos (1662) en *Jan Klaasz* en *De Stiefmoer* van Th. Asselijn (1682 en 1684).

Het voordeel van de *ae*-kluchten boven de *ee*-kluchten is, dat *ae*-spelling veel konsekwenter wordt doorgevoerd dan de *ee*-spelling, ongetwijfeld, omdat de *ae*-spelling minder ‘raar’ stond en de uit te beelden klank beter benaderde. In de *Klucht van Oene* tekende ik 333 voorbeelden van *ae*-spelling aan, in *Jan Klaasz* 459, in *De Stiefmoer* 77[1)]. Absoluut moet men geen waarde hechten aan deze getallen, want met tellen vergist men zich licht enkele eenheden. Maar omdat de gemaakte fouten elkaar wellicht opheffen, kan men er toch wel relatieve waarde aan toekennen. In *Oene* kwamen op de 333 gevallen er 17 voor,

1) De gedachte kan opkomen, dat de *ee*- en de *ae*-spellingen twee verschillende Amsterdamse dialekten weerspiegelen, vooral omdat het aantal *ee*-voorbeelden zo betrekkelijk klein en het aantal *ae*-voorbeelden zo betrekkelijk groot is. Hiertegen wil ik het volgende aanvoeren: 1°. De bronnen voor de *ae*-woorden zijn evenzeer als die voor de *ee*-woorden kluchten. Sociale differentiatie tussen de veronderstelde twee verschillende dialekten zou er dus niet kunnen zijn, hoogstens locale. Dit locale verschil mist echter alle bewijs: waarom zou Jan Vos uit een ander deel van Amsterdam komen als Bormeester? Beiden zijn ‘plat’, beider stukken werden op de Amsterdamse schouwburg gespeeld. 2°. De meeste *ae*-woorden zijn ook *ee*-woorden, al is het aantal bewijsplaatsen van de laatsten dan ook kleiner. De voorbeelden lopen te parallel om tot verschillende dial, te kunnen behoren.

waarbij op de vokaal een andere konsonant dan een dentaal volgde, in *Jan Klaasz* waren het er op de 459 25, in *De Stiefmoer* was het op de 77 maar één geval. Men mag dus wel zeggen, dat in gemiddeld niet meer dan 5 % van de gevallen op de vokaal een andere kosonant dan een dentaal volgt. Voorts heb ik de som der gevallen van acht frequente woorden geteld nl. *daer, gaen, staen, laeten, nae, waer, raeden* en *kwaed* met afleidingen en samenstellingen. Het resultaat was, dat deze acht woorden in *Oene* 173 van de 333 gevallen voor hun rekening namen, in *Jan Klaasz* 311 van de 459, in *De Stiefmoer* 60 van de 77. Men mag dus zeggen, dat gemiddeld ruim 60 % van de gevallen te danken zijn aan een stuk of wat veel voorkomende woorden. Neemt men hiervan weer de drie meest frequente woorden, *daer, gaen* en *staen*, samen, dan komt men tot resp. 101 (30 %), 235 (50 %) en 45 (58 %), gemiddeld ruim 40 %. Men heeft opgemerkt, dat al de genoemde frequente woorden na de vokaal een dentaal of niets (*nae*) hebben. De woorden met andere konsonant bieden het volgende beeld: *aevont* 6, *slaepen* 3, *schaep* 2, *blaeuw* 2, *raegbol* 2 en een aantal ‘hapax legomena’, waaronder vermoedelijk wel wat drukfouten zullen schuilen.

Gerangschikt naar de herkomst van de vokaal vertonen de *ae*-woorden deze getallen: *Oene* 249 met gm.$\overline{æ}$, 41 met *e* of *a* gerekt voor *r* plus dentaal, rest 43; *Jan Klaasz* 388 met gm.$\overline{æ}$, 14 met *e* of *a* gerekt voor *r* plus dentaal, rest 57; *Stiefmoer* 68 met gm.$\overline{æ}$, 3 met *e* of *a* gerekt voor *r* plus dentaal, rest 6.

Van welke woorden mogen we nu op grond van al deze gegevens aannemen, dat ze in het 17e-eeuwse Amsterdams inderdaad met een *ae*-klank zijn uitgesproken? M.i. van de volgende: 1°. de acht hierbovengenoemde frequente woorden, waarvan er zeven (*daer, gaen, staen, laeten, nae, waer* en *kwaed*) in de *ee*-kluchten met *ee*-spelling voorkomen en het achtste (*raeden*) door Lambert ten Kate onder de woorden met *ae*-klank genoemd wordt; 2°. redelijkerwijs kan ook niet getwijfeld worden aan *edaen, gedaen* (Zoet, Focquenbroch, *Oene* 8, *Jan Klaasz* 9, *Stiefmoer* 3), *slaen* (Focq., *Oene* 6, *Jan Klaasz*), *aevont* (Coster, Zoet, *Jan Klaasz* 6),

waer (adj.) (Bormeester, *Oene* 3, *Jan Klaasz* 2, *Stiefmoer*), *blaeuw* (Zoet, *Oene, Jan Klaasz*) *slaepen* (Tengnagel, *Oene, Jan Klaasz* 2), *blaezen* (Bormeester, *Oene* 2, *Jan Klaasz* 2), *draed* (Focq., *Oene* 3, *Jan Klaasz*), *braeden* (Tengnagel, *Oene*), *naest* (Focq., *Oene* 2, *Jan Klaasz* 3), *ael* (Bormeester, *Oene*), *Spaense* (Bormeester, *Oene*), *haer* (subst) (*Twe-spraack, Jan Klaasz*), *Kwaeker* (*Jan Klaasz* 6, volksetymologisch in verband gebracht met *kwaeken*, dat in de *Twe-spraack* vermeld wordt), *aen* (*Twe-spraack, Oene* 8, *Jan Klaasz* 11, *Stiefmoer* 2), *schaep* (*Twe-spraack, Oene, Jan Klaasz*), *jae* (in de *Twe-spraack* als fout, dus plat-Amsterdams? gesignaleerd, *Oene* 2), *mael* (*Twespraack* heeft een keer *nadenmael, Oene* een keer *twiemael, Jan Klaasz* enige keren *altemael, tenemael, drymael*); 3°. volkomen zeker is ook de hele groep der woorden met voor *r* plus dentaal gerekte *e* of *a*: *Twe-spraack*, Ten Kate, *ee*-kluchten en *ae*-kluchten zijn hierin eenstemmig; 4°. twijfelachtig zijn een aantal gevallen, die alleen maar bij Vos en Asselijn voorkomen, echter niet worden tegengesproken door Ten Kate: *maer* (*Oene* 3, *Jan Klaasz* 19), *haest* (*Oene, Jan Klaasz* 7), *aer, mekaer* (*Oene* 10, *Jan Klaasz*), *-aer* (*Oene* 4, *Jan Klaasz* 3), *blaeten* (*Twespraack, Oene*), *straet* (*Oene* 3, *Jan Klaasz*), *schaer* (*Oene* 3, *Jan Klaasz* 2, vgl. Afrik. *sker*), *zwaer* (*Oene* 2, *Jan Klaasz* 2), *vaer* (*Oene, Jan Klaasz* 4), *naem* (*Oene, Jan Klaasz*), *haelen* (*Oene, Jan Klaasz, naeld* (*Oene* 4, vgl. Le Francq van Berkhey's *ien neelde mit ien bleeuwen dreed*), *jaer* (*Oene* 2), *pael* (*Oene*, vgl. L. Fr. v.B.), enz.

Tot de min of meer zekere gevallen behoren dus de volgende woorden, die geen gm. $\overline{æ}$ als stamvokaal hebben: *Spaense, Kwaeker, aen, haest, aer* (*mekaer*), *vaer, naem, haelen*. Mogelijk zijn er nog wel enkele bv. *raegbol* (*Jan Klaasz* 2) en *leet* (adj.) en *everechs*, hier boven genoemd. In ieder geval leveren deze woorden een gegrond bezwaar op tegen de hypothese van Prof. Kloeke in zake de verdeling van *ae*- en *aa*-klanken in de oude Amsterdamse volkstaal. Ik meen, dat de verschijnselen het beste kunnen verklaard worden, wanneer we aannemen, dat het Amsterdams in oorsprong op Zuidhollands standpunt stond, dus een zuiver *ae*-dialekt was. Het Noordhollands begon pas aan de overzijde van het IJ. Daarmee wil ik allerminst beweren, dat het Amsterdams geen sterke invloed kan hebben ondergaan van de overzijde van het IJ, maar ik meen wel, dat de verdeling tussen *ae*-woorden en *aa*-woorden in de 17e-eeuwse kluchten geheel secundair is.

In de 18e-eeuwse Amsterdamse teksten heb ik maar terloops

gezocht naar voorbeelden van opzettelijke *ae*-spelling. De oogst is niet groot. De spelling *waereld* komt men vrij dikwijls tegen, ook in volkomen beschaafde taal. Deftig en literair, zoals tegenwoordig, was het woord toen echter nog niet, want het wordt ook gebruikt, waar plat gesproken wordt. Een heel merkwaardige tekst is *De Nieuwmodische kermis of Vrijheids Marktdag* (Amsterdam 1748). De taal erin is bewust drieërlei: beschaafd, plat en 'Joods'. De Jood onderscheidt zich voornamelijk doordat hij *u, uu, eu, ui* delabialiseert tot *i, ie, ee, ei*, verder spreekt hij gewoon plat. In de platte taal vond ik aan *ae*-gevallen *kaerel, waereld* en *dat rae je* (dat raad je), in de beschaafde *waereld* en *gaerne*. Het is duidelijk, dat het aantal *ae*-relicten omstreeks 1750 al sterk ingekrompen moet zijn. De woorden met gerekte *e* voor *r* plus dentaal hebben zich blijkbaar het best gehandhaafd. *Raeden* is een van de acht meest frequente woorden, ook bij Ten Kate vermeld (als een van de vier). Dan vond ik nog een klein pamfletje, naar alle waarschijnlijkheid eveneens uit 1748 *Op de Hedendaagsche Voorvallen wegens het Afschaffen der Pachterijen* (Amsterdam, Z.j.), dat mij zeer betrouwbaar lijkt met betrekking tot de weergave van de volkstaal. Hierin vond ik alleen tweemaal *ik slaê* en tweemaal *leeg* voor 'laag'. Vooral dit laatste lijkt mij merkwaardig als een van de weinige woorden, die het Amsterdams ontleend moet hebben aan het opdringende oostelijke *aa*-dialect.[1)] (Een paar andere opmerkelijke vormen uit dit tekstje zijn: *gien, biene, stienen* voor 'geen, benen, stenen', *hiete* voor 'heten', *stikken* voor 'stukken', *veur* 'voor', 't *snuuwt* ''t sneeuwt', *twie* 'twee', *mit* 'met', *inklaauw* 'enkel', *zel, zellen* 'zal, zullen'. Van moderne Amsterdamse eigenaardigheden nog geen spoor). Veel minder betrouwbaar lijkt een stukje uit dezelfde tijd, dat *Den Bedroefden Pachter* heet (het heet in Harderwijk te zijn uitgegeven, maar zal wel Amsterdams zijn). Hierin de volgende *ae*-woorden: *kraejer* (een enkele maal naast frequenter *krajer*), *naeulyks* (nauwelijks), *aen, behaegt, gedaen, gaen* (de laatste twee woorden rijmen op elkaar). Wat hiervan te denken? *Aen, gedaen* en *gaen* zijn mogelijk goed, maar alle *ae*-vormen kunnen hier ook wel op slordigheid berusten ('kerel' luidt hier b.v. *karel*).

1) *Leeg* kàn natuurlijk ook Noordhollands zijn, maar in verband met de evidente Oostelijke *aa*-invloed, ligt het toch voor de hand om er een Oostelijk leenwoord in te zien.

Waarschijnlijk is er bij een nauwkeurig onderzoek wel meer te vinden, vooral in de 1748-literatuur, waarbij men apriori tal van stukjes in de volkstoon en -taal kan verwachten. Ik betwijfel echter of het beeld van het Amsterdams omstreeks 1750 zo heel veel zal afwijken van de hierboven gegeven vluchtige schets. De Amsterdamse *ae* moet in de loop van de 18e eeuw geleidelijk verdwenen zijn. Men gaat zich zelfs afvragen of het getuigenis van Le Francq van Berkhey (1773) niet meer op overlevering dan op persoonlijke waarneming berust (hij was immers een Leidenaar). Ten Kate gaf in 1723 behalve woorden met gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal maar vier voorbeelden van *ae*-woorden tegenover veertien voorbeelden van woorden, waarin nooit *ae* gezegd werd.

In het 19e-eeuwse Amsterdams kwam blijkens Onze Volkstaal II, 125-6 ook nog *ae*-uitspraak voor (Alb. Thym en Van Lennep 1877). De gevallen zijn: 1°. het woord *kaes* en 2°. de woorden met gerekte *e* voor *r* plus dentaal: *paers, laers, paerd, kaers, staert*, soms *paerel*, zelden *kaerel*. (Er wordt opgemerkt dat de uitspr. *pêrs, lêrs, pêrd* ook bij de hogere standen voorkwam, vooral bij personen tussen de 40 en de 60 jaar).

3. Het lijkt mij instruktief om ter vergelijking met de gegevens betreffende het Amsterdamse *ae*-dialekt de toestand in een paar moderne Hollandse dialekten uit de buurt van Amsterdam te bespreken, waar, naar het mij voorkomt, de *ae* in een dergelijke relict-positie is teruggedrongen als in het oudere Amsterdams. Ik bedoel het Goois, als voorbeeld waarvan ik het Huizens neem, en het Aalsmeers.

In het Huizens is de toestand als volgt. De A.B. [a.] is er onbekend. Er is een lange *a*-klank, die iets donkerder is dan deze [a.], ongeveer klinkend als de rekking van de A.B. korte *a* in een woord als *man*. Daarnaast staat een [ae.], die mij een enkele keer wel enigszins naar de [E.] scheen te neigen, speciaal voor *r*, en soms ook een kleine naslag scheen te hebben, speciaal voor *n*. De kwaliteit van de klinker scheen mij echter niet bij alle sprekers gelijk. Wellicht zijn er dus individuele afwijkingen mogelijk.

Wanneer wij de 17e-eeuwse Amsterdamse *ae*-woorden vergelijken met de Huizense, vinden wij het volgende (ik houd dezelfde rangschikking van de voorbeelden): 1°. Huizens *daer, gaen, staen, laeten, nae, raejen*, maar *waar* en *kwaad*; 2°. *edaen, slaen; slaepen, blaezen, draed, braejen, naest, ael*, maar *blaauw, aved* (avond), *maal* (voor de andere woorden van deze groep ontbreekt

mij het Huizer materiaal); 3°. evenals in het oud-Amsterdams behouden alle woorden met gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal de *ae* in het Huizens bv. *baerd, baers, kaert, vaert, gaeren* (garen) (echter *taart*) *haerde, paerd, waerd, Maert*, ook *kaerel* en *waereld*; 4°. *straet, schaer, naelde, pael, schaep*, maar *aar* (ander), *jaar, zwaar, halen, naam* (verder ontbreekt materiaal weer). Behalve de genoemde vindt men in het Huizens nog de volgende *ae*-woorden: *gaef, kaes, laeg, draejen, naejen, waejen, zaejen* (vgl. *schaer*; waar het Utrechts dus gemuteerde gm.$\overline{æ}$ had is de Gooise *ae* steeds bewaard), *plaes* (vgl. Z. Afr. *ples* naast *plaas*), *schaes* (vgl. *Twe-spraack schaets* en de opmerking daarover hierboven), *Zaeterdag, aer* (aar), *kaej* (kade), *maetjeshaering, raem* (bij de laatste zeven woorden is het bezwaarlijk om de *ae* op gm.$\overline{æ}$ te laten teruggaan), *blaer, aertjen* (ader), *maet, traen, staeldraed, klaer, kraem, haek, plaegen*.

Wat ons bij deze Huizer voorbeelden opvalt, is in de eerste plaats de vrij sprekende overeenstemming met het oud-Amsterdams. Vooral de overeenstemming der woorden, die in de oude teksten zo bizonder frequent waren als *daer, gaen, staen, laeten, nae* (in *Jan Klaasz* samen bijna 63 % van alle *ae*-gevallen) is opmerkelijk. Het frequente gebruik móet wel een factor van betekenis zijn geweest bij het bewaren van de *ae* tegenover de opdringende *aa*'s. In de tweede plaats blijkt m.i. uit de Huizer voorbeelden ondubbelzinnig, dat de invoer van de *aa* plaats heeft gevonden vanuit het Utrechtse gebied. Immers de umlaut van de lange vokalen treedt in het Goois niet op (*kaes* naast *schaep*) en niettemin hebben alle Gooise woorden met gm. $\overline{æ}$, gevolgd door umlautsfactor, hun *ae* bewaard (*gaef, kaes, laeg, haering, schaer, draejen*, enz.). Dit lijkt mij uitsluitend te verklaren, wanneer men aanneemt, dat de *aa* uit het Utrechts is gekomen, waar naast *maan, zwaar, jaar, blaauw, kwaad avond* met gemuteerde vokaal *geef, kees, leeg, hering, scheer, drejen*, enz. stond. Dezelfde redenering geldt voor de woorden met gerekte *e* voor *r* plus dentaal, die zonder uitzondering de *ae* hebben bewaard. De woorden met gerekte *a* voor *r* dentaal gedragen zich evenals die met *e*, maar met een uitzondering: *taart*. De overeenkomst met het Utrechts is hier minder sprekend, ook door het bewaren van *kaerel* en *waereld* tegenover Utrechts *kerel* en *wereld*. Het bewaren van *ae* in woorden met gerekte *a* voor *r* plus dentaal moet ook in verband worden gebracht met de regel, dat volgende dentaal (d, t, l, n, r, s, z, j) het conserveren van de *ae* schijnt te bevorderen.

Deze dentaalregel is de derde overeenkomst tussen Goois en oud-Amsterdams. Het aantal *ae*-woorden met een op de *ae* volgende dentaal is vijfmaal zo groot als het aantal, waarbij op de *ae* een andere konsonant volgt. Bij de Amsterdamse kluchten was het getal sprekender, omdat daar de gebruiksfrequentie van de woorden in rekening kon worden gebracht en alle frequent gebruikte woorden 'dentaalwoorden' zijn. De vierde overeenstemming is, dat weliswaar de *ae* meestal teruggaat op gm. $\overline{æ}$ of voor *r* plus dentaal gerekte *e* of *a*, die in het Hollands met gm. $\overline{æ}$ zijn gelijk te stellen, maar dat er toch ook een aantal niet weg te redeneren uitzonderingen zijn. Behalve *raem, aer* en *maetjeshaering* (maagdjesharing)[1] zijn deze 'uitzonderingen' ontleende woorden. 'Zaterdag' heeft in 't owfri. en ags. een korte vokaal, het mnd. heeft *sâterdach*. Hier is dus enige onzekerheid inzake de herkomst van de Gooise *ae*. Maar aangezien het Fries een korte vokaal heeft en de Noordhollandse dialekten niet op een lange wijzen, lijkt het mij het aannemelijkst om de Gooise *ae* tot een gerekte korte *a* te herleiden. Naast Goois *skaes* kan men een Zaans (niet algemeen Noordhollands) *skees* zetten. Die Zaanse vorm ziet er echter ietwat onwaarschijnlijk uit. Misschien is hij als volgt te verklaren: *schaets* is een oud-Amsterdams *ae*-relict (zie hiervoor); wellicht mogen we aannemen, dat de Noordholl. in open syll. gerekte korte *a*, evenals de Zuidhollandse en Zeeuwse, eenmaal *ae* is geweest en dat de tegenwoordige verhouding [E.] -*aa* (gm. $\overline{a}$ - gm. *a*) vroeger [E.] - *ae* is geweest; de Utrechtse *aa* drong door bemiddeling van Amsterdam ook Noord-Holland binnen en de Noordhollandse *ae* (de [E.] viel er buiten) moest voor de *aa* wijken behoudens enkele relicten, waarvan *skaes* er een kan zijn geweest, evenals in het Amsterdams; de *ae*-klank, die in het Waterlands en Zaans nu nog maar in enkele woorden voortleefde, stond in het klanksysteem echter zwak; begrijpelijk dus, dat de *ae* zich aanpaste aan de dichtstbij liggende klank, de [E.], die toen wellicht in het Zaans en Waterlands nog evenals tegenwoordig in het Tessels, Wieringens en Enkhuizens bewaard was; *skaes* werd dus [skE.s] en later, toen de Zaanse [E.] tot [e.] werd, [ske.s]. Is deze verklaring van Zaans *skees* (in het overige N. Holl. luidt het woord *skaas*) juist, dan kan men zich voor het

1) Volksetymologisch verband met *maet* lijkt mij niet waarschijnlijk, omdat Huizen een vissersplaats is, waar 'maatjesharing' een welbekende technische term is naast 'volle' en 'iele' haring.

Gooise *skaes* natuurlijk niet op de Zaanse vorm beroepen. Het zal wel niet toevallig zijn, dat we woorden als *plaats, schaats, kaatsen* (*Twespraack*) telkens onder de *ae*-relicten zien opduiken. De konsonantverbinding *ts* moet een konserverende invloed hebben uitgeoefend op de palatale vokaal (bij *kaatsen* kan men bovendien nog denken aan de klanknabootsende waarde van de *ae*, zie hierboven). Men kan overigens in allerlei omstandigheden de verklaring ervoor gaan zoeken, waarom het ene woord wel, het andere niet opdrong. Nemen ontleende woorden in het taalgevoel altijd nog een ietwat afzijdige positie in, die ze voor sommige klankopschuivingen bewaart? Ieder woord heeft zijn eigen geschiedenis en het is onbegonnen en onvruchtbaar werk om alles te willen verklaren.

Hoe aantrekkelijk het ook op het eerste gezicht moge zijn om de Gooise tegenstelling *ae-aa* terug te brengen op de oude tegenstelling gm. $\overline{æ}$ - gm. *a*, de hierboven behandelde woorden, gezien in het kader van een gerekonstrueerde Utrechtse expansie, maken het m.i. waarschijnlijker dat het Goois, evenals het Amsterdams, een ‘Zuidhollands’ *ae*-dialekt is. De sterkste argumenten, de woorden *raem, plaes, skaes*, enz. zijn misschien stuk voor stuk niet zo heel overtuigend (ofschoon ik niet zou weten, wat er tegen *raem* is in te brengen), tezamen beschouwd lijken zij mij toch een ondubbelzinnig getuigenis af te leggen. Een dialekt, dat geheel met het Huizens samengaat is het Schoklands. (Kloeke wees hierop in zijn studie over de dialecten rondom de Zuiderzee). De Schokkers te Vollenhove spreken de volgende woorden met *ae*: 1°. *gaen, staen, kwaed*; 2°. *slaen, slaepen, draed*; 3°. alle woorden met gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal nl. *baerd, baers, vaert, kaert, aerd* (haard), *waerd, aerde*; 4°. alle woorden met umlautsfactor nl. *kaese, laeg, skaer, aerik* (haring), *naejen, draejen*. Voorts *aek* (haak), *skaep, traen, raem*. (Vooral het laatste woord is opmerkelijk).

De toestand in het Aalsmeers is iets ingewikkelder. Hier staan tegenover de A.B. *aa* drie vokalen nl. [a.], [ae.] en [e.]. De verdeling tussen [ae.] en [e.] is als volgt: de [ae.] staat voor *m, n, l, r, w*, de [e.], blijkbaar uit [ae.] ontstaan, voor andere konsonanten. [ae.] en [e.] representeren dus tezamen de Gooise en oud-Amsterdamse *ae*. Voor *j* heeft de *ae* nog weer een aparte ontwikkeling doorgemaakt: [ae. j] werd, tezamen met de ‘ei’ uit gm. *ai* (in woorden als *klei, scheiden*, enz.) tot [ói], in syllabenauslaut [ó. j], dus: kló. j (klei), sxó. je (scheiden), klóin (klein), dró. je (draaien),

nó. je (naaien), enz. In zekere zin kan men deze [ó. j]-woorden dus ook allemaal als *ae*-woorden beschouwen, die in het Aalsmeers even goed als in het Goois, zij het onder andere omstandigheden, geconserveerd zijn.[1)]

De volgende groepen '*ae*-woorden' laten zich in het Aalsmeers onderscheiden (eenvoudigheidshalve gebruik ik de spellingen *ae, ee* en *aoj*): 1°. *daer, gaen, staen, leete, nee, waer, kweed, reed* (raad) (de komplete eerste oud-Amsterdamse groep); 2°. *edaen, slaen, aewend, waer, blaew* (en ook *laew, graew, flaew*, dus gm. $\overline{æ}$ voor *w* steeds geconserveerd), *sleepe, bleeze, dreed, breeje, neest, ael* (de tweede oud-Amsterdamse groep met uitzondering van een paar woorden, waarvoor het materiaal ontbreekt); 3°. bijna de hele groep woorden met *e* of *a*, die voor *r* plus dentaal gerekt is: *baerd, kaert, gaeren, vaert* (maar *baars*), *haerd, paerd, staert, waerd, kaerel* (maar *wereld*, kultuurwoord); 4°. de gehele groep woorden, waarin op gm. $\overline{æ}$ een umlautsfactor volgt: *schaer, leeg, kees, draoje, naoje, zaoje*, enz. Dit wijst weer op *aa*-invloed uit het Oosten; 5°. de overrige *ae*-woorden, ten dele overeenkomend met de vierde oud-Amsterdamse en de vierde Huizer groep, maar voor een groter deel ervan verschillend. Met het Amsterdams komen overeen *naeld, pael, schaep* (misschien heb ik dit foutief genoteerd voor *scheep*, vgl. *sleepe*), *jaer, zwaer*; met het Huizens komen overeen *aertje* (ader), *meet* (maat), *meetjeshaering* (maatjesharing), *schees* (schaats), *kraem, heek* (haak) (echter *plaas, raam, aar, Zaterdag*, terwijl 'kade' geheel ontbreekt). Verdere *ae*-woorden, in het Aalsmeers zijn *praem, bekwaem, need* (naad), *vreege* (vragen), *meezele* (mazelen), *ooievaar, preete* (praten), *ees* (aas), *schreeg* (schraag).

Het is duidelijk, dat in het Aalsmeers andere factoren hebben gewerkt dan in het Goois. De *ae* schijnt hier geen bizondere voorkeur voor de volgende dentaal te vertonen. Anderzijds beperken de *ae*-gevallen zich echter ook allerminst tot woorden met gm. $\overline{æ}$. Van de 'uitzonderingen' komen alleen *meetjeshaering* en *schees* met het Huizens overeen. Van de speciaal-Aalsmeerse gevallen zijn opmerkelijk *schreeg* (schraag), *meezele* (mazelen) en *ooievaer*. Deze woorden zijn weliswaar etymologisch niet helemaal helder, maar Franck-van Wijk geeft toch voor alle drie een gerekte korte *a* als herkomst van de vokaal (mnl. *scrāghe* mhd. *schrage*, mnd. *schrāge*, verwant met hd. *schräg* enz., maar het is

1) De ontwikkeling van *aej* tot *aoj* komt in meer Zuidholl. *ae*-dialecten voor. Ik noem hier alleen het dialect van Noordwijk aan Zee.

toch niet in te zien, waarom de vorm met lange vokaal uitsluitend in het Aalsmeers ‘schraag’ zou moeten betekenen en overal elders ‘schuin’; *mazelen* wordt in verband gebracht met mnl. *masel*, ohd. *masala*; *ooievaar* met *varen* of *baren*).[1)]

Hoezeer het oud-Amsterdams, het Goois en het Aalsmeers ook eigen wegen mogen hebben bewandeld, de ontwikkeling en verdringing van hun *ae*-klank vertoont toch ook verschillende punten van overeenstemming. Alle drie getuigen van oostelijke invloed, van een jonge *aa*-laag. In de behandeling, die tot dusver aan deze dialekten ten deel is gevallen is m.i. te weinig aandacht besteed enerzijds aan die *ae*-woorden, waarvan de vokaal bezwaarlijk kan teruggaan op gm. $\overline{æ}$, anderzijds aan de merkwaardige omstandigheid, dat de gm. $\overline{æ}$ met umlautsfactor, maar overeenkomstig de Hollandse klankwetten toch ongemuteerd, zo'n uitzonderingspositie blijkt in te nemen (samen met de voor *r* plus dentaal gerekte *e*). Bij mijn onderzoek van Hollandse dialekten hebben zich telkens twee hoofdgedachten aan mij opgedrongen, ten eerste: Noord- en Zuidhollands zijn twee ontwikkelingsvormen van een en hetzelfde dialekt (zie mijn art. Het Zeefrankisch), en ten tweede: de grens tussen Noord- en Zuidhollands is het IJ; alles wat bezuiden het IJ ligt, moet taalkundig tot het Zuidhollands gerekend worden. Ik hoop in het bovenstaande de tweede gedachte op een belangrijk punt aannemelijk te hebben gemaakt.[2)]

Leiden.

K. HEEROMA.

1) Aardig vergelijkingsmateriaal met betr. tot de verdringing van de *ae*, levert het Zuidholl. dial. van 's Gravendeel, waarover de heer B.v.d. Berg, lit. drs. alhier, mij inlichtingen verschafte. Bewaard is de *ae* daar steeds in woorden met gerekte *e* of *a* voor *r* plus dentaal (*baers, baerd, vaert, haerd, waerd, kaerel*), voorts in woorden met gm. *ae*, gevolgd door umlautsfactor (*schaer, haering, gaef* naast *gaaf*, echter *laag*), ten slotte in *daer, nae, blaese, draed, laete, naeld, schaep, slaepe, raed, aevend*, enz. en *traen, vraege, zaeterdag, aer*, enz.

2) Onder de titel *Ingvaeonismen ook in Gouda*? bespreekt Prof. Kloeke Ts. 54, 82 het pamfletje ‘Samenspreking tusschen Twee Goudse Veer-Luy Jaap en Kees.’ Hierin komen met *ee* voor: *deerom, deervan, deer, 't weere* (het waren), *soo dree, 't seet* en *leete*. Het is de vraag of dit Gouds of Amsterdams dialect moet voorstellen. Het laatste lijkt in verband methet onderwerp het waarschijnlijkst. Mocht het evenwel Gouds zijn, dan laten de vormen zich op dezelfde wijze verklaren als de Amsterdamse *ee*-vormen. De *ae* zal uit Gouds onder de drang van de Utrechtse *aa* wel op dezelfde wijze verdwenen zijn als uit Amsterdam.

Perk en Dante. (Enige paralellen).

> Wenn die Könige bau'n, haben
> die Kärrner zu thun.

Na gewezen te hebben op de psychische verwantschap tussen Perk en Dante (identiteit der grondidee van *Mathilde-cyclus* en *Vita Nuova*; overeenkomst der grote lyrische thema's van beide dichters; beider zin voor symmetrie en logica), zegt Dr. J.L. Cohen in haar Amsterdams proefschrift *Dante in de Nederlandsche letterkunde*[1)]: 'Hetgeen uit de verzen zelf als bewuste toespeling of navolging blijkt, is ook uiterst weinig'. Zij noemt dan het bekende motto voor Boek I: 'Zooals eens Dante alleen ter helle inschreed....'; de regel, waarop Albert Verwey reeds opmerkzaam maakte: 'De voet, die volgt, staat hooger dan die treedt' (*Nedervaart*), en het vers: 'Als een die niet meer wil, gelijk hij wilde' (*Smeekbede*, vgl. Inf. II, 37). 'Dit is alles', zo besluit zij (pag. 224).

Deze mening schijnt mij onjuist.

Men weet, hoe reeds Poelhekke,[2)] tegen Kloos' zonderlinge opvatting[3)] polemiserend, uitvoerig de wezensverwantschap tussen Perk en Dante heeft betoogd. Ook hij heeft gewezen op de gelijksoortige opzet van *Mathilde-cyclus* en *Vita Nuova*, hun gemeenschappelijke kenmerken 'droom en tucht', hun 'strengdoordenkende logica, die de uit de schok ener waarachtige emotie geboren lyriek gaat ordenen in overwogen orde, de soms als bij Dante precieuse vorm, de gekunsteldheid een enkele keer,[4)] de louterende tocht door een grot, zij wijzen alle op een oorsprong uit gelijke geestessfeer' (pag. 172). Na enige overeenstemmende plaatsen te hebben genoemd, zegt Poelhekke: ''t Zou geen moeite

1) Haarlem, Tjeenk Willink, 1929.
2) M.A.P.C. Poelhekke, *Kultuur en Leven*, 1921. Zie hierin het opstel *Potgieter, Perk, Henriette Roland Holst en Dante*, pag. 168 e.v.
3) W. Kloos, *Jacques Perk en zijn beteekenis in de historie der Nederlandsche literatuur*, pag. 211: 'wie kan een dichter noemen, die Perk bij zijn *Mathilde* zou hebben beïnvloed?'
4) Zie o.a. de tweede terzine van *Mist*, van *Dropsteen*. (N.)

kosten meer plaatsen uit Mathilde te lichten en daarnaast andere van Dante of diens tijdgenoten te zetten. Liever dan afzonderlijke regels te konfronteren, wijs ik er op, dat de gehele opzet van Perk gelijksoortig is met die van Dante.'

Neemt men de moeite met dit doel de *Vita Nuova* en ook de *Divina Commedia* te doorlopen, dan wordt die wel beloond. Merkwaardig is de intensiteit, waarmee de jonge dichter zijn bewonderd model moet hebben gelezen, zodat nu eens een beeld, een gedachte, dan weer een geheel vers op de gevoelige plaat bleef vastgelegd. Merkwaardiger de geniale wijze, waarop zo'n beeld werd geëigend, geassimileerd aan eigen conceptie, getransponeerd soms; want verschil in toonaard is er stellig, en de typering 'donker geluk' is wèl op de *Vita Nuova*, niet op de *Mathilde* toepasselijk. - Wellicht zal men bij de hier volgende paralellen nu en dan een vraagteken plaatsen, mogelijk zèlf verder speuren, want ik ben overtuigd dit onderwerp niet te hebben uitgeput.

Volgen we dan de cyclus op den voet[1)], dan herinnert het stralend visioen aan den ingang (*Sanctissima Virgo*):

> Daarboven, in een kolk van licht te pralen,
> Stond reuzengroot de Jonkvrouw, en een lach
> Voelde ik van haar verengeld aanschijn stralen

aan het laatste sonnet der *Vita Nuova*, waar Dante's smachtende geest het Empyreum schouwt, aanvangende met:

> Boven die sfeer die 't allerwijdste kringt[2)].

1) *Jacques Perk Gedichten*, 6e druk, Amsterdam. S.L. van Looy. 1907.
2) Daar Perk slechts vertalingen van Dante las, is de keuze dier vertalingen vrij onverschillig. Gemakshalve nam ik Nico van Suchtelen's vertaling *Het Nieuwe Leven*, Wereldbibliotheek, 2e druk, 1923 en Dr. H.J. Boeken's *Dante's Divina Commedia*, eveneens uitgave der W.B. Opmerkelijk is het, dat men in de vertaling door den Tachtiger Boeken weer verschillende reminiscenties ontmoet aan de Mathilde-cyclus. Vgl. *Inf.* XXI, 16-18: 'kookte daar beneden een dik *wak van pek*' met Perk's *Dag*: En over 't wak van pek....
Eveneens *Inf.* XXXII, 34-36: 'zoo waren, loodkleurig, de schimmen in het ijs, er onder tot *daar waar het blozen troont*' met *Voorgevoel: Daar, waar het blozen troont*, voel ik een gloeien....
En de Perkiaanse woordkeuze: 'dit zij u genoeg om van de eerste *delling* te weten' (*Inf.* XVIII, 97). 'en dien maakt *tot schoor* voor een tweeden boog.'

De tweede kwatrijn luidt:

> En daar, waarheen heel zijn verlangen dringt,
> Ziet hij een Vrouwe voor wie de englen neigen;
> Zòò stralend dat mijn pelgrim-geest in d'eigen
> Lichtgloed haar schouwt, die uit haar wezen blinkt.

Overbodig mag het heten te herinneren aan het tot twee maal toe bij Perk voorkomend wegschimmen der Muze (*Erato; Kalliope*) bij zijn omhelzing:

> En driewerf kruiste ik de armen, driewerf drukte
> Ik niets, en niet de blonde Muze er in....

Vgl. Purg. II, reg. 80-81:
‘Driemalen sloeg ik de handen achter hem in één, en even zóóvele malen kwam ik met ze terug op mijn borst.’
Beide plaatsen zijn terug te brengen tot Aeneis VI, 700-701:

> ter conatus ibi collo bracchia circum,
> ter frustra comprensa manus eftugit imago[1)].

Eerste aanblik, schijnbaar een zo zuiver-geïnspireerd sonnet aus einem Guss, bevat verschillende reminiscenties.

> En, peinzend, zie 'k uw zee-blauwe oogen pralen,
> Waarin de deernis kwijnt, de liefde droomt
> . . . . . .
> Een gouden waterval van zonnestralen
> Heeft nooit een zachter aangezicht bezoomd....

Vooreerst aan het sonnet, gericht tot de Donna aan het venster, en waarin de deernis een concreter zin heeft (V.N. XXXVI):

> Nooit deden Liefde en Medelijden bleeken
> Een schooner aanschijn....
>
> 'k Was dood, ik ben herrezen

zal zinspelen op ‘Incipit vita nova’, terwijl het vers

> En voel mij tusschen zijn en niet-zijn zweven

herinnert aan Inf. XXXIV, 25: ‘Ik stierf niet en bleef niet levend’, bij Dante's aanblik van.... Lucifer. Hetzelfde beeld van den ingevroren Opperdemon werkt na in het vers

> Die lang in 't ijs der droefheid lag besloten

1) Op enkele klassieke reminiscenties heeft reeds Kloos gewezen, o.a. op het vers: Wanneer ik roerloos wacht op d'uchtendstond.... (*Die Lach*).

(*Gebenedijde stonde*). Vgl. Inf. XXXIV, 28: ‘De beheerscher van het smartelijke rijk kwam ter halver borst uit het ijs naar buiten’.

In zijn analyse van het sonnet in § XXI van V.N. verheerlijkt Dante Beatrice's stem en glimlach (‘dolcissimo parlare, mirabile riso’).

Een echo hiervan vindt men in *Die Lach*:

> ontsluit úw mond zich om te spreken,
> En doolt een glimlach om uw lippen fijn.

Terecht zal men in in de grotsonnetten reminiscenties verwachten aan Dante's Hel. Al dadelijk herinnert *Intrede*:

> Steil rijst de rots, en braam en stekelwisch,
> Die hatende aan heur breede flank zich kleefden,
> Behoeden daar een poel van duisternis,
> Waarom ze een doornenkrans van weedom weefden

aan het betreden van de tweede binnencirkel: ‘Geen groene looveren, maar looveren van grauwe kleur, geen slechte takken, maar knoestige en in elkander gekronkelde, geen appelen waren daaraan, maar stekels met vergif’ (Inf. XIII, 4-6), terwijl het slotvers van dit sonnet

> Ik ga - en nergens is, wat lichtgloed geeft

direct ontleend is aan Inf. IV, 151: ‘en ik kom in dat deel waar niet is wat licht geeft.’

Men herinnert zich, hoe Dante en Virgilius in de XXXI ste zang van Inferno, bij hun overtocht tot de negende ommegang, de geketende reuzen ontmoetten, o.a. Ephialtes, die zich had verzet tegen den hoogsten Jupiter. Zij zagen hem daar, geboeid ‘door een ketting, die hem omwonden hield van den hals nederwaart, zoodat boven het verborgene van hem, de ketting zich kronkelde tot den vijfden draai’ (reg. 88-90).

Vgl. *De Grotstroom*:

> En daar, waar zonnestraal nooit in kon dringen,
> Waar nooit het oog der toorts een bodem zag,
> Schijnt kermend zich een reus in boei te wringen.

De slotregel der Divina Commedia: ‘de Liefde, die voortbeweegt de Zon en de andere Starren’, wordt geparafraseerd in een der mediterende sonnetten van Boek III:

> De grootste liefde, die den mensch kan nopen,
> Noopt ook der waerelden talloos getal
> Het hart der zon te zoeken.... (*Kennis II*).

Ook het voortreffelijk slotsonnet van dit boek, *Hemelvaart*, brengt ons in de Paradijs-sfeer:

> De hemel is mijn hart, en met den voet
> Druk ik loodzwaar den schemel mijner aard,
> En, nederblikkend, is mijn glimlach zoet.

Opgestegen tot de hemel der vaste sterren, ziet Dante, op Beatrice's wenk, neer op de daaronder gelegen planeten en de aarde: ‘Met den blik ging ik terug door alle de zeven hemelsferen, en ik zag dezen kloot zoodanig dat ik moest lachen om zijn nietswaardigen schijn.’ (Par. XXII, 133-135).

Dat het verrukkelijk visioen van de verschijning der Schoonheid aan het slot van de cyclus reminiscenties zou bevatten aan Beatrice's feestelijke nadering, omstuwd door zingende en bloemenstrooiende engelen, was te verwachten.

> Met weekblauwe oogen zag de oneindigheid
> Des hemels naar den donzen rozenglans,
> Waar Zij in daagde: een breed-gewiekte krans
> Van zielen had zich ónder haar gereid.
>
> Een geur van zomer-bloesems begeleidt
> Den zang der zonnen - duiven - die heur trans
> Doorgloren in eerbiedgen ronde-dans
> Om Háár, wier glimlach sferen groept en scheidt.
> (Δεινὴ Θεόζ)

Vgl. Purg. XXX, 19-33: ‘Allen zeiden: “Gezegend, gij die komt”; en bloemen werpende van omhoog en in het rond:

“Geeft, o geeft met volle handen leliën”. Wel zag ik bij het beginnen van den dag het Oostelijk deel des hemels gansch roosskleurig, en den overigen hemel met schoone wolkeloosheid gesierd (....), aldus, binnen eenen nevel van bloemen, die van de engelenhanden oprees en nederviel binnen en buiten [den wagen], met den olijfkrans boven den witten sluier, verscheen mij eene vrouw, die, onder den groenen mantel, gekleed was met de verwe van levende vlam.’

Ook omtrent het duistere vers

> Om Háár, wier glimlach sferen groept en scheidt

geeft de Divina Commedia opheldering. Het is Beatrice's ‘heilige glimlach’ (Par. XXIII, 58), waarvan Dante de aanblik aanvankelijk niet zou hebben verdragen (Par. XXI, 4: ‘Indien ik lachte’, begon zij tot mij, ‘zoude het u vergaan gelijk het Semele

verging, wanneer zij tot assche werd'), of, zoals Dr. Is. van Dijk het uitdrukt:[1] 'die glimlach, die, als hij teruggehouden wordt, de symphonieën van het paradijs doet zwijgen' (Par. XXI, 61-63).

Ziehier dus enige gevallen van 'bewuste toespeling of navolging'[2].

Ligt in de opsporing hiervan iets kleinerends tegenover den dichter Jaques Perk? Volstrekt niet. Ieder weet, dat hij in zijn leerjaren stierf, toen de tijd nog nauwelijks achter hem lag, waarin het ambachtelijk deel zijner kunst hem geen rust liet.[3] Bij een zo bloedjong dichter is geen volmaakte oorspronkelijkheid van expressie, van beelding en rhythme te verwachten. Stond niet de jonge Dante, volgens eigen erkenning, sterk onder Guinizelli's invloed? Aan de blijvende waardering van Perk's kunstenaarschap kan de aanwijzing van enkele zijner bronnen evenmin afbreuk doen als een of ander cerebraal Démasqué der Schoonheid.

Heerenveen.

S.M. NOACH.

1) Dr. Is. van Dijk: *Dante's Vita Nova*, pag. 47.

2) Gewezen zij nog op *Nedervaart* (vgl. Purg. XVI, 10-13, en op de 'klassieke' inkleding der beeldspraak, zoals die ook in de *Divina Commedia* voorkomt. Zie b.v. *Inf.* I, 55: En gelijk is degene, die gaarne wint... Vgl. *Perk*:

> Als een, die doet, hetgeen hij doen moet.... (*Besluit*)
> Zij deed als een, die iets op 't hart voelt branden.... (*Bekentenis*).
> Hij schudde 't hoofd, als een, wiens ziele treurt.... (*De Grijsaard op den berg*).

3) Zie *De Gids* 1916, 3: *Uit het leven van Jacques Perk* door Ch. M. van Deventer: '.... en daarbij is mij het combineeren en permuteeren met woorden een tweede ongelukkige natuur geworden' (Perk in een brief van 12 Mei 1879). Zie pag. 221.
Treffend in deze correspondentie is de onbeholpenheid, waarmee hij het besef zijner uitzonderlijkheid en de donkere drang zijner inspiratie beschrijft: 'Mijn ware gedragslijn is die van een krankzinnige. Grenzen kent mijn opgewondenheid niet'. (Brief van 7 Sept. '79). Zie pag. 443.
'Ik ben eerst gezond wanneer ik ziek ben en gezond van geest, wanneer ik me eens recht krankzinnig gevoel. Dit is geen wonderspreuk noch duizelzin, maar louter waarheid. Mijn gezondheid bestaat in 't geen een ander ziekte noemt. Ik voel me niet tevreden en in evenwicht met de natuur of mijn âren moeten bonzen, mijn hoofd gloeien, mijn zenuwen gespannen zijn.' (Brief van 25 Nov. '79).

Kleine versstudie. Literair-Pedagogische Bijdrage.

Wel dankbaar mag 'k terug zien op de gelegenheid, me door een bibliofiel kennis geboden, om voor ons-beider vrienden in de Kunsten van Taal en Boek een veertigtal verzen uit Nederlands Lyriek te kiezen, en, in veertig exemplaren, deze keur boekkunstig uit te geven.

Dankbaar - om het resultaat: het bijeen-bezit van je veertig ‘lijfverzen’. En bijeen in een schrijn dat in schoonheid evenwaardig aan zijn inhoud is. Het formaat van het boekje, de verdeling wit-zwart, de tekst met de hand gezet uit de Koch-Antiqua, de titels van de gedichten in blauw; dit alles op een zijglanzig met de hand geschept keizerlijk japans papier; het geheel in roomkleurig perkamenten band - het is van edele distinctie, heeft een eigen cachet dat in harmonie is met de poëtische inhoud van het boekje. Elke tooi of praal is afwezig: de hele uitvoering is de eenvoud-zelve.

Dankbaar óók - en meer nog - om het vele dat er tijdens het maandenlange wordingsproces te leren viel, zowel verskunstig als boekkunstig; en van een dezer leerrijke ervaringen wil 'k hieronder mededeling doen. Om al dadelijk de meer poëzie- dan bibliofiele lezer gerust te stellen: deze ervaring is een zuiver-literaire.

***

Een van de laatste gedichten uit mijn lyrische keur is *De Oude Man* van Paul van Ostaijen, door hem geplaatst in *Avontuur*, 1e jrg., no. 2 - April 1928. Het is dus een van de allerlaatste producten uit van Ostaijens experimentenrijk lyrisch dichterleven.

De oude man.

Een oud man in de straat
zijn klein verhaal aan de oude vrouw
het is niets het klinkt als een ijl treurspel
zijn stem is wit

zij gelijkt een mes dat zolang werd aangezet
tot het staal dun werd
Gelijk een voorwerp buiten hem hangt deze stem
boven de lange zwarte jas
De oude magere man in zijn zwarte jas
gelijkt een zwarte plant
Ziet gij dit snokt de angst door uw mond
het eerste smaken van een narkose.

Toen 'k ook dit vers ter opname in de bundel inzond, bleek pijnlijk dat 'k geen carte blanche had: mijn opdrachtgever - die zich versterkt had met getuigenissen van anderen - verzette zich tegen de opname, ‘want De Oude Man is géén poëzie, je kunt het als doodgewoon “proza” achterelkaar schrijven; het constateert een impressie, maar zonder enige ritmiek.’ Een ogenblik bevreemdde deze oppositie me, tot me opeens alles duidelijk werd. Mijn machtige censor prees mijn keuze van Hoofts sonnetten ‘Indien mijn leven sich soo lange can verweren’ en ‘Mijns Aventuirs voorspoock, fatael rappier’, en Heiman Dullaerts ‘De Bekeerde Moorder’. Dat was poëzie; dát was schoonheid van klank, van beweging, van muziek, van harmonie - en Van Ostaijens poeëm miste dit alles, had geen ritmische kwaliteiten, geen plastiek, geen rijm, en - erger - niets aan klankenschoon. Het was op z'n best een stuntelige poging tot dichten, maar de woorden waren woord gebleven, geen muzische adem had ze tot vers gemetamorfoseerd....

Men beseffe het hachelijke, het bijna-hopeloze van mijn positie. Van mij die me tot schone taak gekozen had om in de veertig gedichten na - en naast - het hoogste aesthetisch gehalte, ook te doen uitkomen de verscheidenheid van genre, stoffe, versvorm en -bouw, kortom van de ‘kunstwil’ zoals deze zich in verschillende tijden ook verschillend manifesteert. En de verzen ‘Paradise Regained’ en ‘Heimwee’ van Marsman waren niet representatief-genoeg voor Na-1920, Van Ostaijen is *tijdgeestelijk* m.i. sterker en volledíger, en *poëtisch* zeker niet minder als Marsman. Vandaar, dat 'k van mijn - maar twéé - ‘Jongeren’ in geen geval Van Ostaijen zou laten schieten.

***

Ik voorzie Uw terecht geplaatste opmerking: is deze kwestie wel algemeen-belangrijk genoeg om er onze aandacht voor te vragen? Ik geef toe: schijnbaar nièt. Om de àchtergrond waar-

tegen 'k dit probleempje meen te zien, echter wèl. De vraag wat *poëzie* is, en *wanneer* een geheel van taal poëzie is, zal tot het einde der tijden van belang zijn. Dit is één. En twee is: de situatie die zich zoëven voordeed, herhaalt zich voortdurend. Doet zich telkens voor, als de een blijk geeft een vers te waarderen dat de ander koud laat. Nog nieteens zozeer om poëzie-ontologische alswel om poëzie-pedagogische reden lijkt me dit subjectief gevalletje van fundamentele strekking. Heel bijzonder wel voor het onderwijs-in-literatuur, waarbij de instelling, de attitude van de leraar alleen-juist is als hij zich voortdurend voorstelt: mijn intellectueel- en *aesthetisch*-vormende werkzaamheid kan slechts dan gedijen als ik mijn suggereren zo veel als mogelijk gepaard doe gaan met overtuigen, met demonstreren dus. Al houd 'k me in het volgende bij mijn, zo speciale geval, ik verwacht dat de lezer, de leraar-lezer de algemeen-geldende consequenties zal trekken.

***

Dat mijn verzet tegen het weren van genoemd gedicht gesláágd is zegt weinig voor de intrinsieke overtuigingswaarde van mijn argumenteren. Nietwaar: de opponent kan zeer suggestibel zijn, ik kan hem hebben geïmponeerd, overdonderd, of.... door mijn hardnekkigheid verveeld, ofwel hij kan gedacht hebben ‘tant de bruit pour un.... vers’ - allemaal factoren die zich in de gewone en in de schoolomgang herhaaldelijk laten gelden, en een schijnbeslissing, een schijnovertuiging geven, waarvoor het allermeest de leraar zich in z'n literaire omgang met jongemensen te hoeden heeft. Ten opzichte van de literaire appreciatie stellen we de pupillenverklaring: toch zegt het me niets, bóven een verdacht: ja, nu vind 'k het ook mooi. Want alleen in waarheid, in wederzijdse oprechtheid is er geestelijk te bouwen. En niets is fnuikender voor alle opvoeding (intellectueel, moreel, aesthetisch) dan de stemming bij de leerlingen: ‘híj zegt het, ik zal het dus maar aannemen, - of net doen alsof.’

Dat ‘poëzie zich niet laat aanpraten’, dat hebben allen aan den lijve ondervoeld wie 't ernst is met hun literair-opvoeden. Alle apodictiek en fraaie appreciatie-frases zijn nog minder dan ersatz, - vernis. Uiterst moeilijk en vermoeiend is het peilen naar de oorzaak van het niet waarderen kunnen. Zelden is het de tekst, z'n woordenkeus of constructie, vaker een geestelike onrijpheid om de in en tussen de verzen uitgedrukte - beter:

aangeduide - menselijk gevoelens te assimileren, zeer dikwijls ook de ongewone (onconventionele) wijze-van-zeggen, niet zelden ook: een zekere eenzijdigheid, vooral bij ouderen die ‘kunst’ identificeren met de kunst van een bepaalde tijd, van hun èigen d.i. reeds verleden tijd, en daardoor gesloten zijn voor het opnemen van de kunst van een of meer generaties làter. Om nog maar niet te spreken van de velen voor wie verlieven en kunstwaarderen analogisch zijn: ook dit tweede slechts kennen ‘op het eerste gezicht’. En als m'n laatste groep: het niet geringe percentage mensen die ten eeuwigen dage en ten enenmale gevoelloos zijn (en blijven zullen) voor elke inwerking van kunst die van iets hoger gehalte dan het oppervlakkig behaaglijke is. Ik noem deze categorie opzettelijk het laatst omdat niets zo gevaarlijk is voor de leraar in literatuur als dáármee veel rekening te houden. Want hoe gemakkelijk wordt z'n hele literaire werk (enthousiasme, inspanning) het kind van déze rekening! Zich de onontvankelijkheid van een groot deel der schare sterk bewust houden, is het einde van alles: moedeloosheid, fatalisme, apathisch wanhopen....

Van dit allerergste, aangeboren of verworven on-ontvankelijkheid, mocht 'k mijn bibliofiele kennis en (partiële) tegenstander vrij achten. Maar hoe hem op de goede weg naar mijn waardering te leiden? Naar aanleiding van zijn tegenwerping ‘het is geen poëzie ,slechts proza’ een dispuut beginnen over ‘de’ criteria van beide kunstvormen miste alle zin. Des Pudels Kern lag hier niet in poëzie of proza, maar in kunst of geenkunst. Bij dit cardinale verschil vergeleken, is het eerste slechts een kwestie van náám. Dat De Oude Man op de titel ‘kunst’ aanspraak mocht maken, dàt en dat alléén ‘maar’ behoefde 'k hem duidelijk te maken. En, ofschoon de uitspraak ‘ieder haalt uit een gedicht juist zóveel als het gedicht uit hem haalt’ heel veel waars bevat, met het zich zó gemakkelijk maken bekeert men iemand niet. Zo'n ontboezeming is te afdoend om pedagogisch te mogen heten. - Van aesthetische en literaire principes uitgaan om tot waardering van een kunstwerk te komen, lijkt me het paard achter de wagen spannen: eerst als de vonk van contact overgesprongen is, kunnen we - en met succes vaak - het werk rede-lijk gaan beschouwen. Dat we daarin codices betrekken die een zingend kind wèg blaast op het ritme van een nieuw lied, dit mag onjuist zijn, ten opzichte van het echte artistieke waarderen is het gelukkig geheel en al

bijkomstig; dit dwalen deert kunstwerk noch kunstgenot. Zelfs al ware onze aesthetica *de* aesthetica, onze poëtiek *de* poëtiek, de onfeilbare, dannog zou ze ons in den steek laten om aan haar hand de kunstwaarde van een werk te ontdèkken. *Oskar Walzel* - alles minder dan een dogmaticus - herhaalt de oude ervaringswaarheid in deze woorden: ‘restlose Aufdeckung der Ursachen auf denen ein Kunstwerk beruht ist undenkbar.... das Kunstwerk kann als Ganzes nur erlebt, nicht begrifflich erfaszt werden.’ Ook Walzel verklaart, dat het ‘erleben’ het ‘überlegen’ vooraf gaan moet.

Wat in mijn geval gedaan moest worden - en dus in de vele overeenkomstige gevallen dient te gebeuren - was, na misschien een onnozele mededeling over de pijnlijke deernis die de dichter treft bij het zien van dat versleten ontmenste mannetje, het gedicht *voordragen* en *her*voordragen; en láten voordragen, tot de kans op enig appreciëren gunstig scheen. Wèl vond mijn kennis het gedicht nog niet ‘mooi’, maar aan de eenvoudige voordracht hóórde hij toch dat er door die simpele noteringen *ritme* liep, en dat de *toon* bij elke vers-overgang verschillend was: twee onmiskenbare blijken van het organische, die het aanvankelijk gedachte koel-opsommend-constateren weerspraken, weerlegden.

De aangename verrassing dat n.l. de leestekens overbodig bleken - hoe véél graden van pauze en zinstoon moet trouwens een komma al niet aanduiden! - en dat het einde van de versregels en de ‘strofen’-initialen reeds voldoende aanwijzing zijn voor hem die méér ziet dan zwarte figuurtjes op een wit veld -, deze ontdekking stemde al dadelijk enigermate vertrouwelijk. Toen eerst was de situatie rijp voor *detail*-beschouwing. Konden we welwillende aandacht verwachten voor

het *afbreken* van de dichter na de ontroerend-ellendige constatering ‘een oud man in de straat’;

de *keuze* van ‘klein’ (is niets, zègt alles) en z'n belangrijke positie in het vers (vol accent);

de moeë rekking door de opvolging ‘verh*aa*l *aa*n’ - en, weer een *klankwerking* van andere aard: de herhaling van de *ou* uit het eerste vers, in ‘oude vrouw’; en dit misère-effect nog versterkt door de plaats in het (ademzwakker) verseìnden;

de finale zo doodsimpele samenvatting ‘het is niets’, en deze gevolgd door de bijzondere kwalificaties van die stem: ‘ijl treurspel’, ‘wit’, en de vergelijking met een bijna weg-geslepen mes;

de climax: zo vreemd, onwezenlijk vreemd die stem, dat hij *buiten* de man h*a*ng*t* (zweeft), - neen, niet buiten de màn, want al het menselijke is uit hem, hij is ver-ding-t tot ‘jas’. Tot *zwarte* jas;

het gebruik van ‘wit’ (zoëven) en van ‘zwart’ (nu): beide woorden hebben slechts gevóelswaarde, en geen kleurwaarde meer, - ‘wit’ is afgesleten neutraal, ‘zwart’ donker-, doodellendig, - ‘wit’ is verbonden met ‘stem’ (egaal lichte verbinding), ‘zwart’ met het *a*-versterkende ‘jas’ en het voorafgaand ‘l*a*nge’;

het enjambement van vs. 7 naar 8, nièt na ‘hangt’ maar na ‘stem’: ook de versbouw moet de *gescheidenheid* van stem en jas uitdrukken.

weer in vers 9 en 10 een samenvatting ,gevolgd door de climax: ‘zwarte *plant*’. Hoe woordkeus, klankgelijkheid, eensilbigheid van het hoofdwoord, en zijn plaats aan het absolute verseind hier samenwerken tot één indruk van ontstellende deernis!

de slotverzen die na de (affect-geladen!) constaterende verzen, onmiddellijk de indruk op de dichter-zelf uitspreken, en waarin het pijnlijk-trekkende van ‘snokt’ en de vergelijking met voor het eerst proeven van een ‘narkose’ opvallen.

Uit het hier gereleveerde moge volgen, dat na een eerste kennismaking via de voordracht, de waardering door detaillering van het gedicht gegroeid zal zijn. Al naar omstandigheden vestige men op meer of minder details de aandacht. Waarschijnlijk zal het de schuwe lezer goed doen, hem mee te delen dat Van Ostaijen in de redactie voor het maandblad ‘Avontuur’ aange*w*et had, en dit later wijzigde in aange*z*et. Iets minder goeds (wet/werd) werd tot iets goeds (*z*olang/ aange*z*et). De lezer mocht 'ns denken, dat dergelijke vrije-verzen ineens af en klaar uit de pen vloeiden!

Ik mocht de voldoening smaken, mijn opponent overtuigd te hebben (of .... misschien .... geïmponeerd of geëpateerd?) al bleef hij in zóver zijn aanvankelijke opvatting getrouw, dat het gedicht in een lyrische keur, van 40 verzen, uit de gehele nederlandse literatuur, toch niet paste. Maar hoe dankbaar ben 'k hem voor zijn verzet. Niet alleen omdat mijn hardnekkigheid succes had, maar vooral omdat zijn weerstand me dwong, te leren een vers ‘door de oogharen te bezien’, in te dringen in zijn bouw, en ook van hieruit de ‘ziel’ ervan althans te benaderen.

Gelijk in alle aangelegenheden van opvoedkundige aard, en zeer in 't bijzonder in het speciale geval te willen ‘bekéren’, zal men ervoor moeten waken niet te veel goeds ineens te geven, niet te veel te willen ‘bewijzen’, integendeel: z'n tijd te beiden. Verandering van overtuiging wordt van de zijde van de ‘bekeerder’ alleen bereikt door (schijnbare) on-opzettelijkheid, geduld, menskundig kiezen uit z'n voorraad argumenten. Na elke trap van succes: wachten, om zelfs de schijn van het berijden van een stokpaardje, en het willen forceren van een opvatting, te vermijden. En 't was danook weer enige weken later, toen we opgezocht wederom op ons thema kwamen, dat 'k de kern in zijn, m.i. onjuiste - want uit eenzijdigheid van waardering voortkomende - antipathie jegens Van Ostaijens vers aantastte.

Blijkens reeds aangehaalde uitlatingen, had mijn kennis zijn artistieke liefde verpand aan het renaissancistische vers. Wat zeer verklaarbaar is gezien het hoge peil van onze lyriek in de 17e eeuw, en in de laatste decenniën van de 19e, de eerste van de 20e eeuw. Ongetwijfeld zijn nog velen - vooral onder de Ouderen - in de ban van het metrische, statische vers. Zij meten, onbewust, elk vers dat nieuw voor hun is, met renaissancistische maatstaf. Wat slechts ten opzichte van bepaalde gedichten (weliswaar de grote meerderheid) toets is. Het verschil tussen hun en ons is nièt, dat wij het ‘renaissance’-vers geringer schatten dan het ‘vrije’, het dynamische, maar dat wij dit laatste in zìjn soort, naar zijn eigen karakter, kunnen beoordelen en waarderen. En, al geven wij de voorkeur aan het laatste, het ‘germaanse’, omdat dit naar ons gevoel ons eigen-aardiger is èn meer overstemmend met de ‘kunstwil’ van dezen tijd, dat wij toch geenszins het exclusief superieure van het dynamische, expressionistische vers zouden poneren. Ook wij bewonderen een door-en-door klassiek gedicht als Dullaerts *De Bekeerder Moorder*, al was 't alleen reeds om de veertien antitheses die hij in de sonnetvorm organisch invoegt, en wat ver boven een perfect vakmanschap uit gaat. Al hebben wij een persoonlijke voorkeur, we erkennen grif, dat de kwestie ‘latijnse vers - germaanse vers’ een *kwestie* is; en evenzeer, dat in beide ‘vormen’ kùnst is voortgebracht, èn dat beide hun ‘gevaren’ voor de dichter hebben: het ‘vullen’ van een boven-individuele vorm (b.v. een sonnet) kan tot verwringing van de aandoening leiden en tot lege opvulling, als de dichter er niet toe in staat is zijn emotie te intensificeren aan de worsteling met de moeilijk-

heden die de hem opgelegde vorm stelt,[1] - de ‘vrije’ dichter in wie de (individuele) vorm bij elk creëren groeit als de contour van het levende lichaam staat bloot aan een gemakzucht die tot tekort aan vorm van de geestelijke inhoud voert, aan vormeloosheid. Maar a priori en in abstracto laat zich over de voortreffelijkheid van het een boven het ander niets decisiefs zeggen. Zo zien we dat een, toch boven alle twijfel; klassiek dichter als P.C. Boutens zijn mooiste langere gedichten (Morgen-Nachtegaal) in ‘onregelmatige’ strofen heeft gebouwd, en dat Van Ostaijens expressionnistisch gedicht onmiskenbaar structuur bezit. Evenmin als er reden is om zijn *voorkeur* te verbergen voor het ene of het andere vers, evenmin is er reden om een *objectieve superioriteit* van het een op het ander te proclameren. Beide hebben hùn deel van de schoonheid, werken met verschillende middelen, juister: met dezelfde middelen, maar in verschillende proportie. Bij de expressionnist valt op: z'n kernigheid, de afwezigheid van al het toevallige, op de grote belangrijkheid die voor hem de woordkéuze heeft, op het directe van zijn schepping. Beide ‘vormen’ hebben gelijk recht van bestaan, al zal een bepaald volk in een bepaalde tijd en dus onder een bepaald geestelijk signatuur, zich volledíger, schoner uitdrukken in de ene dan in de andere vorm, - hetgeen echter nog bewezen dient te worden....

* * *

Eerst na deze beschouwingen over en rond *De Oude Man* leek het me opportuun tot een ander punt over te gaan, de ‘zaak’ van nog een andere zijde te bezien. Een aspect, voor mij beslissend voor de opname in de selecte keur uit Nederlands Lyriek. Uit oppositie, om een grief die 'k jegens de schat van klassieke lyriek gevoel. Ongetwijfeld zullen uit die boordevol gevulde schatkamer enkele verzen aan het licht te brengen zijn die het trieste, het diep ellendige, het door en door miserabele, het wanhopig zielloze tot inspiratie en stoffe hebben. Maar.... in verhouding weinige slechts. En hoè weinige daarvan die nièt mooi-vloeiend, nièt muzikaal, nièt met woordenpraal, dat deerniswekkende *waar*, ellendig waar, weergeven! Wijs me verzen in onze literatuur die het hopeloze nièt ver‘mooi’en, zoals in de

1) Jan Luykens gedicht ‘Van de Ruste des Gemoeds’ is in dit verband zeer illustratief. Al is het genietenswaard, we merken met spijtigheid dat de dichter ná de eerste strofe, in de drie volgende (en in elk weer méér) beneden zijn (te mooie) program heeft moeten blijven.

schilderkunst Vincent van Gogh z'n *Aardappeleters* uitbeeldt! Gezelle enigermate in *Arm Huisgezin*, en Breero, ja Breero, die in zijn ziel (en niet alleenmaar literair) het leven doorleden heeft. Merk op het grote verschil in vorm en mooiheid, tussen het Adieu-Liedt en het *Geestigh Liedt*. Hiervoor paste geen ander mooi dan het schoon van de haveloze, uitgeplunderde naaktheid. Dit laatste nu geeft ons het renaissance-vers nièt. Wèl verrukkelijke erotische en natuurlyriek, verheven plechtige oden, en elegiëen als gebeden. Het expressionisme nu - in zijn krachtigste en veelzijdigste representant Van Ostaijen - geeft dat wèl. Vandaar, dat 'k *De Oude Man* niet missen wou. Dit is nu eens een gedicht waarbij alle overwegingen van aesthetische aard verstommen. Dit is niets dan gestuntel van diepmenselijke deernis. Dit is kunst die niets anders is dan het naaktste zieleleed, dan een smartelijk accent van ellende. We weten het allemaal zo goed: Vorm en Inhoud zijn Eén, even goed als we weten dat dit - het wezen van alle Kunst - ons een eeuwig mysterie blijven zal. Maar laat bij die gewoon is de eenheid van vorm en inhoud te demonstreren aan

> ... als alles wat heel ver is en heel schoon. (Kloos)

(waarin de schijnbaar onbetekenende verandering van ‘heel’ in ‘zeer’ het vers onherstelbaar schaadt) of aan

> O krinklende winklende waterding.... (Gezelle)

(door verandering in ‘kri*ng*lende, wi*ng*lende’, - of in ‘kronklende, wonklende....’) laat hij - samen met zijn vriend of met zijn klas - uit het oogpunt van de eenhoud van vorm en inhoud *De Oude Man* beschouwen. Niet zo'n ènkele versregel dus, maar een héél gedicht. En daarna en daarnaast b.v. Hooft's sonnet ‘Mijns Aventuirs voorspoock, fatael rappier’ of Dullaert's ‘De Bekeerde Moorder’. Dat zal er stellig toe bijdragen ook àndere dan de ‘gangbare’ kunst te waarderen, zijn eenzijdigheid op te geven, en door het zien van verschillen zijn kunstopvatting en voorkeuren te herzien, te zuiveren en te verbreden.

* * *

Dit nu is het ‘kort verslag’ van mijn bekeringsactie, en zó ongeveer zou 'k gaarne de kern van ons literatuur-‘onderwijs’ op de M.S. betracht zien.

A.J. SCHNEIDERS.

Modern purisme.

Wij staan zeer zeker niet meer op het standpunt der neo-grammatici, die van mening waren, dat de taal als een natuurkracht heerste, zich een weg banend buiten den mens om en deze eenvoudig onderwerpend aan zijn macht. Maar tussen dit standpunt en het andere: een goed bedoeld, maar naïef dilettantisme, dat meent een taal te kunnen 'zuiveren' of in een andere richting te dringen door een boekje met toch altijd persoonlijke en meestal zeer heterogene 'verbeteringen' heeft zich de laatste jaren een een streven ontwikkeld, dat men als overbodig of vergeefs kan beschouwen, maar dat bestaat, dat zich baseert op hechtere grondslagen en steun vindt bij geleerden van naam, en waaraan men niet zo maar kan voorbijgaan. De neo-grammatici hebben, in hun absoluutheid, afgedaan. Het dilettantisme tiert nog weliger dan vroeger; het heeft geen zin hier allerlei titels als bewijzen op te noemen[1)]. Maar naarmate het inzicht veld heeft gewonnen, dat de taal een sociaal werktuig is (zij het dan, dat ook allerlei andere invloeden zich hier laten gelden), is daaruit voortgevloeid de gedachte, dat dan ook de gemeenschap *bewust* dat werktuig kan richten en veranderen; dat dit tot dusverre nog weinig of niet gedaan is, is geen bewijs voor de onmogelijkheid. Daarmee is het purisme (hier genomen in een zeer algemene betekenis: bewuste willekeurige invloed van den mens op de taal) in een ander stadium gekomen.

Overal ziet men de laatste jaren een sterk streven naar nationale en in het algemeen groeps-tendenzen, dat zich uit o.a. op het gebied der taal. Hoe belangrijker een land en een taal zijn (of waren: zie de geschiedenis van het nieuw-Grieks), hoe sterker meestal de nationale tendenzen zich uiten, hoe zwaarder ook de

1) Het Duits is in dit opzicht berucht; men zie de titels, aangehaald bij de voordracht van De Vooys, *Purisme* (in: *Verzamelde taalkundige Opstellen*, II, blz. 3-30). Sinds deze voordracht bijgewerkt werd (1924), zijn er nog ettelijke werken over 'Sprachreinigung' verschenen. Voor het Frans verwijs ik naar mijn artikel *A propos de la crise du français* in *Neophilologus* XIX, blz. 1-12. De daar gegeven lijst is ook reeds niet meer volledig.

traditie drukt op het heden en haar invloed doet gelden. Frankrijk met een taal en een beschaving die vooraan stonden in de wereld, maar die ook zwaar drukken op alle gebieden van het geestelijk leven, is hier een duidelijk voorbeeld van en de botsing tussen oud en nieuw is hier het heftigst. Een geleerde als Brunot, die het verleden van zijn taal kent als weinigen, heeft al vijf en twintig jaar geleden alarm geslagen. De Zwitserse taalgeleerde Bally, de litterair-historicus Lanson, de lexicoloog Guerlin de Guer deden hetzelfde.[1)] Hen drijft de bezorgheid om het cultuur-goed, dat nog altijd Frankrijks trots is: een litteratuur die op alle gebieden het hoogste weergeeft, waartoe menselijk verstand en gevoel reikten in een taal, die langzamerhand een werktuig is geworden van wonderbaarlijke fijnheid, gesmijdigheid en uitdrukkingskracht. Zij hebben willen reageren; de vraag was: hoe te doen? Van een individuele poging, hoe goed ook bedoeld, als bij ons het boekje van Dr. Haje[2)] zal wel weinig of geen invloed uitgaan, maar zodra de invloedssfeer precieser omschreven wordt en degeen die optreedt op dat gebied groter autoriteit bezit (terecht of ten onrechte) kan een positief resultaat verwacht worden. In dit licht moeten enkele pogingen gezien worden, die de laatste tijd gedaan worden; als symptomen van een kentering in de houding van de wetenschap tegenover het purisme zijn zij belangrijk. De Verein Deutscher Ingenieure geeft sinds enige tijd elke week in haar orgaan voor één vreemde technische uitdrukking een Duitse vorm[3)]. Er is geen grond om *a priori* dit streven een resultaat te ontzeggen; gelet op de geestesrichting die zich op het ogenblik in Duitsland sterk doet gelden (trouwens niet alleen dáár), is het zelfs niet onmogelijk dat over een paar jaar een honderd tal vreemde technische woorden *voor goed* zijn vervangen door Duitse woorden (hier wordt afgezien van de vraag, of dat wenselijk is). Zelfs individuele pogingen tot wijziging of vervanging van woorden slaagden als de invloedssfeer beperkt was en de autoriteit van den voorsteller groot genoeg. (Op dit tweede criterium stranden dadelijk al de meeste dilettanten-pogingen). Een ingezonden stuk van Th. Reinach in de *Temps* was oorzaak dat het woord *taxamètre*, vóór het om zo te zeggen in omloop was gebracht,

1) Zie het aangehaalde artikel in *Neophilologus*.
2) *Taalschut*, Leiden 1932.
3) Begonnen is met *Tourenzahl* dat vervangen moet worden door *Drehzahl*.

werd vervangen door *taximètre*; het was een poging die haar doel bereikte, doordat aan de twee bovengenoemde voorwaarden voldaan was. Een gunstige voedingsbodem, i.c. een publiek dat uit zich zelf (b.v. om redenen gebaseerd op nationalistische gevoelens) geneigd is een dergelijke advies te volgen, verhoogt de kans op slagen van zulke pogingen. Het Eng. *tank*, in de oorlog in het Frans doorgedrongen, werd in militaire kringen bewust en opzettelijk vervangen door *char d'assaut*; iets dergelijks gebeurde met het Duitse *minenwerfer*. Op het ogenblik wordt *annonceur* gepropageerd voor *speaker* (radio-omroeper). Voldoende gezag aan de ene zijde, een goed omschreven, liefst enge invloedssfeer ter andere, dat zijn de voorwaarden waarop het purisme zal kunnen werken. De Engelse radio-omroep heeft voor ruim 500 woorden de uitspraak vastgesteld; voortaan zal alleen deze uitspraak voor de Engelse microfoon gehoord worden.[1)] Waar het hier uiteraard gaat om woorden waarvan de uitspraak niet vaststaat en waarvan vele een min of meer abstract, niet-alledaags karakter dragen, is het niet *a priori* uitgesloten, dat deze uitspraak algemeen zal worden, al zal men het resultaat moeten afwachten.

De techniek biedt een vrij goed omschreven veld, dat vaak ook vrij eng is; een algemeen woord als *machine* zal men niet gemakkelijk kunnen vervangen, maar een benaming, die op één onderdeel van de techniek betrekking heeft, b.v. op de koeltechniek, biedt veel grotere kansen van succes. En van de technische taal vinden de woorden hun weg naar de algemene taal, vooral nu in de laatste jaren de techniek elke dag ons leven meer raakt. De samenstelling, enige tijd geleden, van een Franse commissie is een uitvloeisel van de boven uiteengezette opvatting. Bedoelde commissie is de *C.T.M. = Commission de la terminologie technique française moderne*. Zij verschilt principiëel van alle verbonden, liga's e.d. die zich de ‘veredeling’ of ‘verbetering’ van een taal ten doel stellen doordat zij in het oog houdt de beide criteria die boven zijn aangegeven voor het verkrijgen van een nuttig effect. Sinds jaren werkt met succes een commissie voor normalisatie op industriëel gebied. Het is niet *a priori* uitgesloten, dat op het gebied der taal, die

1) *Broadcast English*. Recommandations to announcers regarding certain words of doubtful pronunciation. London. De eerste druk (1928) bevatte 332 woorden; de tweede (1931) bevat er 503.

in een harer voornaamste aspecten een sociaal probleem is, op dergelijke wijze duurzame invloed uitgeoefend wordt. De commissie bestaat uit 7 leden van het Institut de France; voorzitter is een hoogleraar in de natuurkunde aan de Sorbonne, Prof. Bruhat, secretaris een ingenieur. Het doel van de commissie is eenheid te brengen in de Franse technische woordenschat en te voorkomen dat onregelmatige en minder gelukkige vormen binnendringen. Zij verwacht van belanghebbenden (technici of taalgeleerden) voorstellen tot verbetering en vervanging van bestaande en tot invoering van nieuwe termen. Deze voorstellen worden eerst onderworpen aan het oordeel van twee specialisten-rapporteurs uit de commissie en vervolgens behandeld in de driemaandelijkse bijeenkomst van de hele commissie; deze kan besluiten de bedoelde term te aanvaarden, te verwerpen of nogmaals na te gaan. De aanvaarde termen gaan naar de *Association française de normalisation* en worden vandaar gepropageerd in de technische pers, op de scholen voor ingenieurs, bij de ingenieurs-verenigingen, bij de uitgevers van technische werken, enz., met hun definitie en de vertaling in vreemde talen. Zo heeft de commissie voorgesteld het anglicisme *pipe-still* te vervangen door *serpentin, topping* of *skimming* door *étêtage, distillation à basse température* door *semicarbonisation*.[1)] Natuurlijk dreigt hier het gevaar, dat men termen voorstelt die niet volkomen hetzelfde uitdrukken[2)], maar dit kan men desnoods aan de zeer bevoegde commissie overlaten. Een ander gevaar is, dat internationaal geworden woorden verdrongen worden en een verdere internationalisatie van de technische woordenschat tegengegaan wordt; deze laatste immers biedt voordelen in meer dan één opzicht.[3)] Zo wil de commissie *moteur Diesel* vervangen door *moteur rapide à injection* en Dauzat vraagt zich terecht af of dat werkelijk een verbetering is. Van taalkundig standpunt is dat overigens niet van belang en telt alleen de vraag of er een blijvend resultaat komt.

Een uitvloeisel van bovengenoemde opvattingen zie ik ook in andere pogingen, die in de regel in dienst van een voor den

1) Zie *Le Français moderne* II, blz. 190-191.
2) Een gevaar, waarop Salverda de Grave 25 jaar geleden al gewezen heeft: *Een kleine zuiveraar, Nieuwe Taalgids* II, blz. 113-125.
3) In dit verband wijs ik op de studie van E. Wüster: *Internationale Sprachnormung in der Technik, bes. in der Elektrotechnik* (Berlin 1931).

buitenstaander niet altijd goed te beoordelen nationalisme de laatste tijd in verschillende landen gedaan worden: het verdringen van vreemde, i.c. Arabische en Perzische woorden in het Turks (gepaard gaande met een modern aandoende reclame: 26 September 1934 was een 'taaldag' in Turkije); het vervangen van Zweedse eigennamen door Finse in Finland, van Duitse door Italiaanse in Italiaans Tirol, al schijnt het te 'zuiveren' gebied hier moeilijker te bewerken.

In het voorgaande is uitsluitend sprake van lexicologie en uitspraak. Op syntactisch gebied is de mogelijkheid van bewuste invloed problematisch. In de eerste plaats doordat een syntactische eenheid gemeenlijk een groter gebied bestrijkt, een grotere gebruikssfeer kent, en hoe groter deze is, hoe moeilijker een ingrijpen. Wie zou er serieus aan denken, onze vraagconstructie te vervangen door de Franse? In de tweede plaats, omdat de syntactische eenheid gecompliceerder is; zij raakt de gedachte-uiting veel meer dan het alleen-noemende woord. Zij is de vorm, waarin de mens gewoon is, zijn gedachten uit te drukken, maar waaraan hij omgekeerd ook onderworpen is; de syntactische eenheid dringt zich aan hem op en het is moeilijk, zich daarvan los te maken.[1)] Het is geen toeval dat het trachten naar bewuste invloed op de syntaxis tot dusverre beperkt is gebleven tot de individuele, goed bedoelde maar om meer dan één reden bij voorbaat veroordeelde pogingen van dilettanten. Brunot en Bally die zich in Frankrijk met het vraagstuk bemoeid hebben, zien heil in goed onderwijs, spreken als zowel schrijven (waarbij ook het huisgezin zijn invloed zal moeten doen gelden), in een nauw-verband-houden tussen spreektaal en schrijftaal, waardoor beide wederzijds invloed op elkaar kunnen oefenen en stabieler worden.[2)]

In hoever een streven als hier in Frankrijk en Duitsland gesignaleerd werd, invloed zal hebben, moet vooralsnog afgewacht worden; of de verschieten die zich openen werkelijkheid zullen worden is nog een open vraag. Maar het is de eerste poging om *bewust* een beginsel in toepassing te brengen, dat tot zoverre van wetenschappelijke zijde alleen theoretisch werd verdedigd.

1) Zelfs wanneer men de taal schrijft, hoewel geschreven taal in dit opzicht het voordeel biedt van groter overzichtelijkheid; men denke in dit verband aan Ary Prins en Paul van Ostayen.
2) Zie aangehaald artikel in *Neophilologus*.

Het vraagstuk is daardoor in een ander stadium gekomen. Voortaan zal de linguist, die vroeger desnoods een beetje minachtend aan purisme kon voorbijgaan, zijn aandacht hebben te schenken aan een probleem dat misschien in de toekomst niet meer geheel en al onopgelost zal zijn: de bewuste invloed van den mens op de taal, niet van den enkeling maar van de groep.

G.G. ELLERBROEK.

Koopje geen glas? ik denk wel neen.

Een in de 17e eeuw vrij veel voorkomende spreekwoordelijke uitdrukking, die nog niet voldoende is verklaard. A.C. Oudemans, *Woordenboek op de Gedichten* van A z . B r e d e r o , a. 1857, bl. 188 zegt er van: 'spottende spreekwijze om een' sterken twijfel of, vragender wijze, eene ontkenning uit te drukken, zoo als wij nog doen door: *dat kan je begrijpen! Over schouder*[1]! enz. enz.' In zijn aanvullend *Taalkundig Woordenboek op de werken van P C. Hooft*, 1868, bl. 156, lezen wij: 'Koopt ghy geen glas? *Koopt gij geen bril*? Bedektelijk wil zulks zeggen: Zijt gij blind? Zijt gij zonder opmerking? of, bij uitbreiding: Zijt gij of ben je mal genoeg, om zulks te gelooven, om er geloof aan te slaan?' Het *Ndl. Wdb.* V, 41 beperkt zich tot: Eene thans verouderde uitdr. in antwoord op eene ongerijmde bewering. Misschien is de beteekenis: *Moet je geen bril hebben*? Zowel Oudemans als het Ndl. Wdb. vatten m.i. terecht het znw. glas op in de zin van bril (vgl. eng. *glass*; hd. *Fernglas* en *Ndl. Wdb.* III, 1378), die men gebruikt om beter te kunnen zien, fig. met de geest te zien, in te zien, te begrijpen; vgl. Hooft, *Brieven*, II, 281: UE. schrijven.... dat my tot een' bril gedient heeft om te zien de gedachten uwer E. Met de vraag *koop je geen glas*? wil men dan zeggen: heb je geen nadere inlichting[2] nodig? begrijp je daar iets van? snapje dat?

Alzo in de *Nieuwe Klucht van den glasen Doctoor* (a. 1663[3], die zich verbeeldt bij de minste aanraking te breken. Iemand, die hem ziet aankomen, uit zijn verbazing door:

> 't Wil hem noch al lijcken,
> Ick sie 't wel aan sijn gang; men sou hem hier blint kijcken
> Dus is t stroy eworden! *wel, koopje nou gien glas*?

d i. begrijpje daar iets van? Gewoonlijk wordt deze vraag gevolgd door de woorden: *ik denk wel neen*, d.w.z. ik denk niet dat je een bril,

1) *Ndl. Wdb.* XI, 1988: 'Gezegd om aan te duiden dat iets juist andersom bedoeld is dan men het uitdrukt.'
2) Vgl. *Ndl. Wdb.* III, 1376: *iemand een bril opzetten*, hem inlichten en terechtwijzen.
3) J.v. Vloten, *Kluchtspel* II, 215.

d.i. nadere inlichting, nodig hebt, het is duidelijk, dat begrijpje, dat snapje zo wel[1]. Vgl. J.v.d. Veen's, *Zinne-beelden oft Adams Appel*, t' Amsterdam, 1642, bl. 297:

> O die wijse botte kroesen[2]
> Kunnen altemet soo soesen[3];
> Doch 't geschiet niet buyten reen,
> Koopje glas? ik denk wel neen.

Naast deze betekenis van ‘dat kunje (gemakkelijk zonder “bril”) begrijpen’ komt een andere voor, die wij ook kennen, wanneer wij om iets onwaarschijnlijks uit te drukken zeggen: (*dat*) *kunje begrijpen*! (*dat*) *kunje denken, dat denkje maar*. Zij wordt aangetroffen in de *Veelderhande geneuchlijcke Dichten* (E.J. Brill, 1899), bl. 71:

> Zy verklaerde hem die Text met die Glose daer by
> Maer oft zy selfs in al haer handel
> Recht heeft ghedaen, sonder mis-wandel,
> Coopt ghy gheen glas ick dene wel neen.

Evenzo in Bredero's *Moortje*, vs. 180:

> *M.* Myn troost! waarom ist myn belet met u te huwen?
> *K.* Ja hadse dat geluck die afgereden Queen?
> Hy trouwe? ja koopje geen glas? ick denck wel neen.

G.C.v. Santen, *Lichte Wigger* (a. 1617), bl. 13:

> *Vr.* Ick bidje, seg mijn waer 't is, soo mag ick 'er oock op letten.
> *Antw.* Coopje geen glas? ick denck wel neen.

Ook bij P.C. Hooft wordt de uitdr. in deze zin aangetroffen in zijne *Gedichten* I, 210, vs. 239:

> Kunt ghy daer[4] in t voorhooft schettren
> Duidlijk zien de duistre lettren
> Van het harte? koopt ghij geen
> Glas, geen glas? Ick denk wel neen.

Brieven, II, 329: De goede Vorst scheen te geloven, dat de rookelooze hemellichten de stof, daer zij den brandt in steken, van gelijke zuivverheit maeken (als eenige chemische resultaten door hem verkregen). *Koopt ghy geen glas*? zouden onze Kinkels zeggen; vgl. verder *Brieven* III, 57 en I. Burghoorns *Klucht-hoofdige Snorrepypen*, enz., bl. 38. In later tijd schijnt de uitdrukking niet meer voor te komen.

F.A. STOETT.

1) Oudemans teekent hier bij aan: Opmerking verdient het, dat deze vraag, als eene onbeleefdheid beschouwd wordende, meestal, om het weder goed te maken, gevolgd wordt van: ‘ik denk wel neen’. Ik zou zeggen: ik denk wel neen.
2) Botmuilen.
3) Drukte maken, te keer gaan.
4) In 's-Gravenhage.

Kroniek en kritiek.

De uitspraak van het 'Algemeen Beschaafd'.

Nu onlangs pogingen gedaan zijn om te geraken tot een *algemene* norm voor de beschaafde uitspraak van het Nederlands en die op gramofoonplaten vast te leggen, is het van belang er op te wijzen dat Dr. L.J. Guittart een half jaar vroeger dit vraagstuk besprak in een vergadering van spraakleraren, waarbij hij de volgende stellingen verdedigde[1)]:

1. In Nederland bestaat er naast de dialecten en de vulgaire taal een 'Algemeen Beschaafd', dat de beschaafde Nederlanders in hun onderlinge omgang bezigen en ook in redevoeringen, lezingen, brieven, verhandelingen, kranten, boeken, enz. Er zijn daarbij verschillende *lagen* te onderscheiden, waarvan de voornaamste drie zijn:

a. de verzorgde taal;
b. de 'normale' taal;
c. de gemeenzame omgangstaal.

2. Uit den aard der zaak wijzigt zich dit 'Algemeen Beschaafd' voortdurend: een aantal zinswendingen, uitdrukkingen en woorden raken langzamerhand in onbruik, andere doen er geleidelijk hun intree. Daardoor is deze taal niet scherp te omlijnen, de grenzen zijn noodzakelijkerwijs min of meer vervloeiend, en dat niet alleen door de reeds genoemde wijzigingen, maar ook doordat sommige dialectische 'eigenaardigheden' wèl, andere weer niet als toelaatbaar worden aangevoeld, enkele vulgaire uitdrukkingen niet meer aanstoot geven, zekere germanismen en andere -ismen ingeburgerd raken, enz.

3. Ook bij het spreken van dit 'Algemeen Beschaafd' valt een zekere norm waar te nemen, die eveneens *meerledig* is in verband met de verschillende *lagen*, waarbij als voornaamste drie weer zijn te onderscheiden:

a. de norm bij het lezen en spreken in het publiek;
b. die bij de enigszins verzorgde gesprektaal;
c. die bij het vertrouwelijk gesprek.

1) Onzerzijds is dit vraagstuk behandeld in het artikel *Het gezag van een Algemeen Beschaafd* (*De Nieuwe Taalgids*, 1914, herdrukt in *Verz. Taalk. Opstellen* I, 99 vlg.).

Verder is ook een zekere speelruimte te constateren, zowel naar de kant van provincialismen als naar die van vulgarismen en zijn er ook wijzigingen gaande: *het natuurlijke proces van de evolutie*.

4. Wij missen het recht en het is taalkundig onwetenschappelijk hier te willen ingrijpen door eerst een standaard-uitspraak te gaan vaststellen en die dan voor te schrijven. Het enige wat ons te doen staat is de uitspraak van het Algemeen Beschaafd in een bepaalde tijd te beluisteren en daarna te beschrijven, mèt alle varianten, die niet storend aandoen.

5. Geheel los van dit alles staat de vraag of er niet naar enige verzorgdheid mag en moet gestreefd worden. Doch ook hierbij zullen de verbeteraars alleen dan het juiste pad bewandelen, als ze op bovenvermelde normen aansturen en niet op een zelfbepaalde gekunstelde uitspraak.

Uit de tijdschriften.
(Juli - Augustus).

De Gids. Juli. A. Cornette prijst de studie van M. Rutten over *De lyriek van Karel van de Woestijne*.

Aug. Uit de tegenwoordige veelstemmige redaktie klinken twee stemmen: de ene acht de poging om een standaarduitspraak van het algemeen-beschaafde Nederlands vast te stellen ‘verheugend en bemoedigend’; de ‘tegenstem’ stelt ‘de moedertaal boven de grammofoonplaat’. - J.A. Daman publiceert *Het verhaal van een schipbreukeling op de Javazee 1751*. - Erik Hörnström schrijft over *Justus van Effen en Zweden*, naar aanleiding van een reisverhaal dat Van Effen in de tweede druk van zijn *Misantrope* (1726) opnam. - In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* behandelt Anton van Duinkerken uitvoerig het nagelaten werk van Herman Gorter over de grote dichters, welke proeve van historisch-materialistische geschiedschrijving hij in verschillende opzichten waardeert, ondanks principiële bezwaren.

Groot-Nederland. Juli. Max Kyzer beoordeelt *De Nieuwe Esopet* van Karel van de Woestijne.

De Stem. Juli-Aug. Antonie Donker geeft een beschouwing over *Nederlandsch volkskarakter en literatuur*. - Dirk Coster schrijft een fel-afbrekende kritiek op de roman *Bint* van F. Bordewijk (*Bint, of de kroning der schoften*). - W. van Ravesteyn (*Een afscheidsrede*) toont zich onvoldaan over de wijze waarop Albert Verwey zijn professoraat opvatte.

Stemmen des tijds. Juli. C. Tazelaar bespreekt *Twee literaire reisbeschrijvingen* ,stilistisch verwant met de 'filmische roman' en de 'vitalistische roman', n.l. *Van Vrijheid en Dood* door A. den Doolaard en *Tusschen Keulen en Parijs* van Albert Kuyle.

Aug. J. van Ham bespreekt het proefschrift van C.C. de Bruin over *Middelnederlandse vertalingen van het Nieuwe Testament*.

Opbouw. Aug. W.L.M.E. van Leeuwen wijdt een nieuwe reeks van zijn Literaire beschouwingen (XII) aan *Nieuwe verzenbundels van de verschillende generaties sinds* 1880. Het eerste gedeelte gaat over de dichtergroep van 'De Beweging'.

Opwaartsche Wegen. Juli. P.H. Muller beoordeelt *Een christelijke crisis-roman* van Dingena de Pater, getiteld *Vechters*.

Aug. Een uitvoerig opstel van H. Barendregt is gewijd aan *De lyriek van Henr. Roland Holst- Van der Schalk*. - K. Fokkema geeft een *Friese kroniek over 1933 en 1934*. - H. de Bruin prijst de roman *Bartje* van Anne de Vries, onder het opschrift *Zo is het leven*.

Roeping. Juli. De derde van de *Pentekeningen of geschreven portretten*, door F. van Oldenburg Ermke behandelt Slauerhoff, als zwerver en zoeker. - Gerard Knuvelder eert Albert Verwey zijn aftreden als hoogleraar (*Een voltooid professoraat*).

Aug. P. van der Meer de Walcheren geeft *Aanteekeningen over litteratuur en leven*, naar aanleiding van *Vriendschappen*, door Elisabeth Zernike, *Schaduw der bergen* door Anthonie Donker en de brieven van Fr. van Eeden aan Henri Borel.

Dietsche Warande en Belfort. Juni. In *De keur op echtheid* spreekt A.J.D. van Oosten over het wezen van de moderne poëzie, die zich niet hult in fraaie vormen, maar heftig bewogen wordt van een innerlijk leven. In de *Poëzie-kroniek* bespreekt P.G. Buckinx verzen van M. de Doncker en van Paul de Vree.

De Vlaamsche Gids. Juli. Paul de Rijck besluit zijn studie over *Van Ostaijen, fascinerend Dichter*, waarin alle werken van deze schrijver beknopt besproken worden.

Leuvensche Bijdragen XXVI, afl. 3 en 4. A. Carnoy geeft nieuwe opvattingen over *De etymologie van den naam 'Leuven'*. - J. Gessler publiceert een tweede reeks opmerkingen *Over oude woorden en uitdrukkingen* (*savoer, cadassen of versalen, catel*). - L. Grootaers polemiseert, onder het opschrift *Botanie en Taalwetenschap*, tegen Van Ginneken, die zich geringschattend uitgelaten had over de Leuvense inzameling van dialektmateriaal.

Bijblad. J. Leenen beoordeelt *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich* van W. Welter; R.F. Lissens beoordeelt het *Essay over Karel van de Woestijne* van M. van de Voorde en het proefschrift van M.M. Prinsen: *De Idylle in de Achttiende Eeuw*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LIV, afl. 2-3. J.W. Muller besluit zijn breed opgezette *Reinaert-studiën*, waarin hij de nieuwe gegevens van Stracke en Van Mierlo aan een kritisch onderzoek onderwerpt. Hun argumenten voor een vervroegde datering hebben hem niet overtuigd. Wel acht hij het mogelijk dat de tegenwoordig bekende redaktie berust op een of meer omwerkingen van oudere, wellicht twaalfde-eeuwse teksten, maar vooral op stilistische gronden houdt hij vast aan de oude tijdsbepaling: een tekst uit de twaalfde eeuw zou een meer archaïsche woordvoorraad, een ouderwetser versbouw, een minder rijke en lenige taal vertonen. - D.Th. Enklaar geeft een rijk gedokumenteerde studie over de Middeleeuwse zwervers, bedelaars, landlopers, waaronder ook studenten en zoons van goeden huize. In litteraire bronnen vindt men ze getypeerd als *Broeder Aernout, broeder Everaert en zuster Lutgaert*. - A. Zijderveld bestudeerde *De poëzie der tachtigers in het licht van het symbolisme*, om aan te tonen 'dat onze literatuur evengoed "symbolisme" heeft gekend als de Franse'. - K. Fokkema onderzocht *De Friese woorden bij Kiliaan* met de bedoeling om de betrouwbaarheid van Kiliaan te toetsen. 'Voor ongeveer de helft (van de 124 woorden) zijn Kiliaan's opgaven, met de nodige restricties, betrouwbaar. Stelt men zich op 't standpunt van Kiliaan en verstaat men onder "fris": in friese streken in gebruik, dan wordt de verhouding veel gunstiger.' - J.J. Salverda de Grave

behandelt de uitdrukking '*Op de eerste plaats*': hij betwijfelt of 'in de eerste plaats' op navolging van het Frans zou berusten.

Onze Taaltuin. Juli. Jos. Schrijnen wijst op de betekenis en de werkzaamheden van het derde internationale linguïstenkongres, waarvan de Handelingen onlangs verschenen zijn (*Contemporaine taalkunde*). - J. van Ginneken levert een dergelijke bijdrage over *De taalgeografie op het Groningsche Philologencongres*. - G.S. Overdiep beoordeelt een aantal *Taalboeken* uit de jongste tijd. - A. van Gerwen vermeldt *Oost-Brabantsche boerderijtermen*, n.l. 'de lokwoorden voor de huisdieren'. - Jac. van Ginneken bespreekt *Eenige merkwaardige stellingen over de genealogie en de typologie der talen*, opgenomen bij het proefschrift van Jo Wils.

Aug. Jac. van Ginneken schrijft een artikel over *De namen Brabant en België, een keerpunt in de Europeesche kleederontwikkeling*. In de naam Belgen en in Brabant zoekt hij het Keltische brâca: broek; daarna volgt hij de ontwikkeling van de termen voor broek en kous in de Romaanse talen, het Engels, het Duits en het Nederlands. - G.S. Overdiep vervolgt zijn studie *Over Potgieters litteraire vormen* door een fragment uit zijn *Novelle*? stilistisch te ontleden. Eveneens vervolgt hij zijn overzicht van hedendaagse *Taalboeken*. - J. Wils bespreekt twee boeken over voordrachtkunst (*Klinkende rhythmen* van Chr. Kroes-Ligtenberg en *Spreekkoren* van J. Bogaerts S.J.); B. van den Eerenbeemt beoordeelt het proefschrift van Cath. Ypes: *Petrarca in de Nederlandse letterkunde*.

Tijdschrift voor Zielkunde en Opvoedingsleer. Juli. Een uitvoerig artikel van Zr. M. Alfons behandelt *Vondel als opvoeder*.

Levende Talen. Juni. In een artikel *Comparatistische dogmatiek* bestrijdt J.E. van der Laan de mening o.a. van Petersen, dat van *vergelijkende* litteratuurgeschiedenis eigenlijk niet zou kunnen worden gesproken. Juist voor onze letterkunde acht hij comparatistische studie van veel belang. - A.J. Schneiders betoogt dat van een regeling der 'tussenletters' in samenstellingen geen sprake kan zijn, omdat alleen het beschaafd gebruik mag beslissen. - C. de Boer (*Nogmaals*: *de Franse naamvallen*) verdedigt zich tegen de bezwaren, door Gerlach Royen in de vorige aflevering geopperd. - W. Kramer beoordeelt het proefschrift over Herman Gorter van T.J. Langeveld-Bakker;

H.W.J. Kroes beoordeelt de studie over *De Geheimtalen* van J.G. Moormann; A. Zijderveld het leesboek *De Kern* door W. van den Ent en W.H. Staverman; R. Kuitert de bundels *Taalstudie en Stijloefening* van W. Kramer; M.J. Langeveld de *Kleine volledige Taalcursus* van H.L. van Beekbergen.

Neophilologus XX, afl. 4. J.A. van Praag wijst op *Nog een bron van L. van Bos' Dordrechtsche Arcadia en Suydt Hollantsche Thessalia*. - D. de Vries besluit zijn opstel over *De vergelijkende literatuurstudie*, waarin hij enige principiële vragen behandelt.

Vondel-kroniek VI, nummer 3. Als curiosum wordt een dokument afgedrukt, waaruit blijkt hoe *Koopman Vondel bestolen* werd. - B.H. Molkenboer publiceert een voordracht over *Vondels Keulsche jaren*, waarin o.a. de germanismen uit Vondels vroegste werken worden opgesomd. - B. van den Eerenbeemt vervolgt zijn studie over *Vondel en Engeland*. - Een reeks *Kantteekeningen* besluit de aflevering, waarbij o.a. *Naklanken van Hooft bij Vondel*, opgetekend door J.W. Muller.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Mei. J. du Plessis Scholtz zocht *Afrikaanse geskrifte in ou Kaapse koerante en tydskrifte*. - G.H. van Rooyen verzamelde merkwaardige *Zoeloe-spreekwoorde*. - G. Dekker beoordeelt het boek over *Willem Kloos* van K.H. de Raaf; E.J. Conradie een keuze van *Opstellen uit die Hollandse Spectator*, met inleiding, aantekeningen en woordenlijst uitgegeven door W.J.B. Pienaar.

Kultuurleven. Jaarg. VI, afl. 2. Stephanus Axters O.P. vervolgt zijn studie over de *Geschiedenis der Nederlandsche scholastieke vaktaal*. Hierbij komen naast de latere mystieke teksten (o.a.H. Herp, de Tauler-vertalingen) ook de woordenboeken (Kiliaan) ter sprake.

Ons Eigen Blad. Juni. Als aanvulling van zijn *Pronominale Problemen* geeft Gerlach Royen nieuw materiaal in een artikel *Hij met haar in Noord en Zuid*.

Museum. Juli. J. Prinsen beoordeelt het boek van K.H. de Raaf over *Willem Kloos*.
C.D.V.

Bredero en zijn Spaansche Brabander.

De *Spaansche Brabander* is Bredero's beste werk. Er is al heel wat over te doen geweest. Noemde Terwey het een blijspel, Prof. Prinsen heette het een treurspel; ontzei Prof. Kalff het alle dramatische verdiensten, anderen prezen het hoog. Ik zou t.o.v. de *Spaansche Brabander* de volgende stelling willen verdedigen: Bredero heeft bewust zijn persoonlijke levenservaringen in doorzichtige vormen geuit.

Bredero is inderdaad de 'eeuwig misdeelde tussen zijn tijdgenoten, slag op slag werd hij gewond door de maatschappij'.[1)] Daardoor ontstond in zijn bewustzijn een bepaalde verhouding tot die maatschappij, die hem drong tot het schrijven van dit spel; deze verhouding, n.l.: die van een eerlijk Amsterdammer, die ontsteld en verontwaardigd is om de smetten die de vreemdelingen-invasie op zijn stad wierp; dit werd de stimulerende kracht voor het schrijven. Zoals Prof. Verdenius in zijn inaugurele rede terecht betoogde, dat men Bredero's dialectkunst moet zien in het licht ener reaktie tegen Zuid-Nederlandse taalhegemonie, zo zou ik willen betogen dat zijn *Spaansche Brabander* een bewuste reaktie is tegen de vreemdelingen, die het karakter der geliefde stad geweld aandeden, haar burgers overstemden en overschreeuwden, en allerlei ondeugden in het A'damse leven brachten. In het onderbewuste bestond een andere verhouding, die evenwel een parallel-gerichte kracht opwekte: de *Spaansche Brabander* is ook het spel van den 'martelaar der Renaissance'. Terwijl in-het-bewustzijn-levende krachten hem dreven tot een schepping die in zijn bedoeling sympathie moest vinden bij de recht-en-slechte Amsterdammers zijner dagen, dreven krachten in het onbewuste hem tot ontlading van affekten, die ontstaan en tot ondraaglijke spanning gekomen waren, toen hij een Amsterdamse wereld betrad, die hij - hoofdzakelijk - slechts krachtens zijn dichterschap bewonen mocht; deze zijde van 't spel zal wel de antipathie van vele Amsterdammers hebben gewekt. Hoe bitter moet deze kunstenaar zich niet gestemd

1) Mr. François Pauwels in een interview met G. Pannekoek. *Den G. Winckel*, 1925, pag. 148, 'die hij zo lief had', voegt François Pauwels er aan toe. Maar dat lijkt mij een te sterke uitdrukking.

hebben gevoeld, toen zich het denkbeeld wel in hem vastzetten moest, dat hij nooit bereiken zou wat het ideaal was, omdat hij van lager komaf en daardoor niet klassiek gevormd was. En des te heviger moet deze pijn in hem gebrand hebben, toen hij gelegenheid kreeg aristocraten te zien in hun ware gedaante, toen hij een positie verwierf die hem gelegenheid gaf achter de schermen te zien. Wij beklagen hem daarom alleen als mens, niet als artiest; hoeveel meer kracht heeft hij er door kunnen ontwikkelen tegen dat altijd hem bedreigende gevaar: vast te lopen in de modevormen zijner dagen, die hem niet ‘lagen’.

Bredero, opgenomen in de kringen van geestelijke en wereldlijke aristocratie, voelde zich niet thuis in deze omgeving. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat hij zich behandeld meende als een uit lager, zij 't niet: lage, stand; dat hij het gevoel had slechts geduld te worden. In 1613 wordt hij vaandrig der schutterij; van nu af heeft hij toegang tot de cercle der officieren. Hij beroemt er zich op voor zijn *Roddrick ende Alphonsus* in deze woorden: ‘dat ick teghenwoordigh toe der bester geselschappe hebbe genoten, so wel van kunstigh en sinrijck rijmen, als van treff'lijckheydt van staat’. Is hij er als gelijke behandeld? Het leven leert ,dat zulks veelal niet het geval is. Dat hij er zich op beroemt, is tekenend!

En indien hij al als gelijke behandeld werd: hoe licht meent de betrokkene dat dit niet zo is. Dat moet deze gevoelige mens dan wel scherp hebben gepijnigd: te goed zich voelend voor het volksmilieu, te gering geacht voor de aristocratie, vond zijn ziel nergens het vertrouwen en de gemeenzaamheid waarnaar zij hunkerde. Heeft hij dit alles ook niet in zijn liefden pijnlijk ervaren? Herhaaldelijk keert hij zich fel tegen het standsbegrip, dat de liefde in haar natuurlijke drang belemmerend in de weg treedt; herhaaldelijk leest men in zijn liederen gedachten, die op deze pijnlijke toestand betrekking hebben:

> Ick ben te groot van moedt
> Om yemandt yet te achten
> Om Rycdom of om goedt;
> Sot is hy die 't ooc doet.

En elders:

> Al ben ick, schoon Liefje, niet machtich rijck,
> Ick ben ten minsten als mijns ghelijck;
> Wat gheef ick om 't goet! Wat gheef ick om 't goet!
> De beste Rijcdommen legghen in 't gemoet.

Dergelijke regels openbaren iets van 't defensief, waarin hij zich gedrongen voelde, en van waaruit een behoefte hem dwong tot verweer.

Het lijkt mij onjuist Bredero om deze gedachten met Maerlant te vergelijken, zoals Prof. Prinsen doet. Maerlants omstandigheden waren zo geheel anders. Hij ageerde tegen het misbruik dat van rijkdommen werd gemaakt ten koste van den gemenen man; Bredero ageert niet, maar verwerpt slechts de stelling, dat gelijkheid van bezit noodzakelijk is voor volkomen liefdesgeluk, om persoonlijke reden; hem raakte de kwestie individueel, Maerlant als sociaal wezen.

In 1615 schreef Brederode:

> ‘Siet den verwaanden Geck, siet daer den holle Ton,
> Een Lantaarn sonder licht, een Prinsche van de Dooren
> Hadden mijn Volck te slecht tot een Heerscher gekooren,
> Dies sijn labbige tong, (ha Campen!) heeft ghezeyt
> Dus lang heeft op u Duijm den Werrevel gedreyt.
> Nu comt het na ons wensch en na al ons begheeren,
> Wij sullen nu een reys een andere Lietgen leeren.
> Welcks stijf en dwaas op-set Thersites heeft gestarckt
> Vraaght ghij wien? de Dragers Heerschap van de Coorn-marct.
> Sijn grove botte tongh en hout niet op van schelden
> Van sijn voornaemste Knechts of alderbraefste Helden;
> Hij met al sijn aanhangh sullen door trotsche spijt
> De Camer eer yet lang, soo ghij er niet voor sijt,
> Heel helpen int verderf of in eeuwighe schanden.’[1)]

Had Bredero niet zijn Magdalena Stockmans zien belanden in de armen van den ‘bruynen Brabander’, Isaac van der Voort? Was in de jaren 1617 en 1618 de strijd in de Eglantier, en later tussen deze en de Academie, niet op zijn hevigst? Klaagt Samuel Coster niet in de *Voorrede* van een uitgave van Bredero's Spelen dat zij beiden aan laster bloot staan? (Kalff IV, 128). Stond Bredero in deze kwestie niet tegenover Rodenburg, die steun zocht en vond bij de Brabantse Kamer? En was Rodenburg niet een type, dat hij verachtte? Het moge dan aannemelijk zijn, dat Jerolimo geen parodie kan worden genoemd op den ridderlijken Theodoor, er bestaan toch wel psychische verbindingen tussen beiden! Feit is bovendien dat in dezelfde jaren

1) Aangehaald bij Worp-Sterck, *Gesch. v.d. A'damschen Schouwburg*, A'dam 1920, p. 22-23.

het vreemdelingenvraagstuk een question brûlante was. In talrijke pamfletten wordt als *de* oorzaak van de onderlinge twisten en van de ondermijning van wereldlijk en kerkelijk gezag aangegeven: het ageren der vreemdelingen.

Er is b.v. een pamflet in refereinvorm, *Eenvuldighe waerschouwinghe Aen de Gevluchte Vreemdelingen/Haer radende hunne Magistraten* (*die haer ontfanghen ende beschermt hebben*) *te gehoorzamen ende de wel-daden te gedincken die sy deur haer genoten hebben*.[1)] Het referein spreekt onmiddellijk de 'Nacy van Vlamingen en Brabanders' aan, en heeft tot stock: 'Wat stercke beenen zijn 't, die weelde connen dragen'. Weliswaar heeft de inhoud meer betrekking op de godsdiensttwisten, maar toch worden ook de praalzucht en de bluf der Brabanders gelaakt.

Werden zij niet in levenden lijve gevonden in Amsterdam? Ik wijs, voor wat de Jerolimo betreft, o.a. op Hoofts *Memoriën en Adviezen* (*Werken Hist. Genootschap* Nieuwe Serie, No. 16, Utrecht 1871), p. 2. In het *Sommier discours op den tegenwoordigen staet vanden Lande*,.... A^{o} 1611, lezen we, dat er zoveel uitheemsen, 'insonderheydt hyer ter stede', zijn onder de ouderlingen en diaconen, en dat onder hen 'zoo veel snode banckerotten zijn gevallen.' In het Tweede deel dezer *Mem. en Adv.*, uitgegeven door Dr. H.A. Enno van Gelder (*Werken Hist. Gen.* Derde Serie No. 84, Utrecht 1925), wordt opgemerkt, dat Hooft hierbij later aantekeningen maakte. 'Uit welke tijd dit laatste handschrift dateert is niet te zeggen, waarschijnlijk uit de laatste jaren van zijn leven, toen hij zovele excerpten maakte.' (Dr. van Gelder t.a.p.p. 231). Hooft voegde er dan dit aan toe: 'behalve noch sulcke mennichte van beveynsde banckerotten, dye onder enen goeden schyn van heilicheydt ende van goeden vrome, eerlijcke luyden sooveel goede menschen om 't haere hebben gebracht, daervan men wel een goedt deel soude konnen noemen, dye oock een yegelick wel syn bekent.... Van desen bedroefden banckerotten zyn myn hyer ter stede, van dengenen dye in kerckelyke ampten zyn gebruyckt, noch indachtich: Heyn

1) Bibliotheca Thysiana No. 1171. Dit ex. is 'den tweeden druck' 1618. Er is ook nog een ex. van de bibliotheek van Meulman, dat in Gent berust; Van der Wulp No. 1605. Daarin wordt de schrijver M. de Brouwer genoemd. Dit Gentse ex. lijkt mij evenwel, afgaande op de titel, niet de eerste druk. Ook verscheen er een tegenschrift: Van der Wulp No. 1551.

Claesz van Edam ofte Rarop, Pieter Jacobssz Bolwerck, Baptista Vegens, Hans Lucassz, Cornelis Eewoudtssz, zeepsieder ende naderhandt maeckelaer, Gerridtssz Lichterman, Bartholomeus Zemonnick, Jerzon Metsue, Jan Simonssz uytte Rijp.'

Het feit, dat deze opmerkingen oorspronkelijk gemaakt zijn in 1611 of '12, terwijl de Spaansche Brabander van 1616-'17 dateert, maakt ze niet minder gewichtig, immers het kwaad heeft jaren bestaan en nam blijkbaar eer toe dan af. Hooft komt er nog herhaaldelijk op terug. Zeer opmerkelijk is daarbij dat voor hem deze twee zaken - vreemdeling en bankroetier - steeds samengaan.

We lezen b.v. op p. 66 van dl. I in de *Bedenckinge op de kerckelycke geschillen* A° 1616 onder No. 144 dezelfde klacht als de bovenstaande en over dezelfde personen. Alweer verwijt hij deze vreemdelingen, die kerkelijke functies vervullen, hun 'mennichfuldige fauten van banckerotten'. Op p. 131 van dl. I lezen we weer hetzelfde; terwijl Hooft Sr. er thans zelfs nadrukkelijk tegenoverstelt dat 'daer nochtans in den tijdt van tsestich jaren, mijns wetens, nyet een banckerot is gevallen onder allen dengeenen, dye burgermrn selfs gewoon syn te verkiezen totte bedieninge van alle dandere deser stede goodtshuyssen.' Ook op p. 157 en 378 wordt de klacht herhaald, de laatste maal in de *Consideratiën gestelt den 16 Junij 1619*.

Ook in dl. II kunnen we er nog een en ander over vinden n.l. p. 216 (in een stuk w.s. daterende uit 1613 of '14) en op p. 266.

Uit wat Hooft Sr. uit eigen ervaringen meedeelt, blijkt dus, dat de rasechte Amsterdammer op den vreemdeling-bankroetier kon toepassen Brederode's spreuk: 'Al siet men de luy, men kentse niet.' En hij zal het wel niet hebben nagelaten!

Toen Bredero de gelegenheid kreeg achter de schijn te zien van het elegante leven, toen moet hem wel pijnlijk hebben getroffen het veinzen, waarmee dikwijls dit materiële geluk als met 'n sluier overdekt lag. Dit ervoer hij speciaal in de Brabanders. Ook dat moet hem gedreven hebben tot het schrijven van een spel, dat naaktelijk vertonen zou de misbruiken dezer wereld. Staande tussen hoog en laag, zich nergens thuis voelend, overal verraad ziende aan de edelste menselijkheid, wreekt hij zich door het schrijven van zijn *Spaansche Brabander*, waarin hij zich niet alleen keert tegen de vreemde aristocratie maar ook tegen die der eigen stad; en niet alleen tegen de aristocratie, maar - zij 't minder heftig - ook tegen het volk.

Voor mij is de *Spaansche Brabander* in z'n revue-gedeelte (waarin Jerolimo en Robbeknol niet optreden) - gezien van het standpunt van den mens in den dichter - gelijkaardig aan Vondels *Palamedes*, in de Jerolimo-scènes heeft 't meer van Reinaert. *Palamedes* vond zijn oorsprong in 'n zeer bepaald politiek geval, Vondel had personen en zaken op het oog, die zich zo laten aanwijzen; Vondel werd gekweld door een persoonlijk leed om de schending van het heilig recht. Bredero was de man die zich nergens thuis gevoelde, die tevergeefs zocht naar rust en begrijpend medeleven, naar recht ook wel voor eigen stadgenoten. De Palamedes ontsproot aan twee bronnen: Griekse geschiedenis en vaderlandse beroeringen die Vondel diep beledigd hadden in zijn rechtsgevoel; de *Spaansche Brabander* ontsproot eveneens aan twee bronnen: een Spaanse schelmenroman en eigensteedse kwesties en problemen, die Bredero fel getroffen hadden in z'n liefde voor Amsterdam en zijn liefde voor waarachtigheid. Maar terwijl in *Palamedes* de stromen uit beide bronnen samenvloeiden door Vondels persoonlijkheid en dramatisch talent, bleven zij in de *Spaansche Brabander* naast elkaar lopen: er bestaan er alleen onzichtbare verbindingen. Daarin toont Bredero zich weer de martelaar der Renaissance, dat hij zich wilde uiten in een mode-vorm, die minder met 't wezen van zijn groot talent strookte: hij was geen rustige evenwichtige natuur. Er is wel 'n eenheid in 't stuk: zij ligt in de mens Bredero; maar we missen de dramatische eenheid, die liggen moest in den kunstenaar Bredero, want deze staat tegenover Jerolimo in een humoristische, tegenover 't revue-gedeelte in een satirische verhouding; tegenover Jerolimo lijkt Brederode op de Reinaertdichter, al handhaaft hij deze verhouding niet in alle zuiverheid, immers, ook hier is Brederode wel eens direct-hekelend, wel eens satirisch b.v.t.o.v. de Rederijkerij en de Brabanders, en in de moralisaties van Robbeknol; tegenover 't revue-gedeelte lijkt Bredero meer op Maerlant, al handhaaft Bredero ook hier de verhouding niet in alle zuiverheid, immers, ook hier is hij wel eens humoristisch, b.v. in de snollen-scène. We kunnen zeggen, dat hierin, in dit wankelen en weifelen, blijkend in iedere verhouding apart én uit de tweeërlei verhouding t.o.v. zijn stof, de gebrokenheid van Bredero's persoonlijkheid ligt uitgedrukt.

De Spaanse schelmenroman verschafte hem de prachtfiguren van Jerolimo en Robbeknol, die juist daarom zo prachtig zijn als beeld, omdat zij zichtbaar maken in woord en daad wat het

diepst in hem leefde en hem het meest pijn deed: het persoonlijke leed om de eenzaamheid, vrucht van eigen ziele-adel en anderer veinzen, een eenzaamheid die zich aan alle kanten uitstrekt. Want met Jerolimo wilde hij geen relaties - uit haat aan den schijn en liefde tot 't wezen -, met Robbeknol niet om z'n stand. *Moest* hij kiezen, dan zou op Robbeknol zijn keuze vallen. Daarom ook zijn deze figuren zo direct: zij hekelen door hun optreden, en door hun spreken, maar zelden opzettelijk; zij moraliseren ook niet, uitgezonderd Robbeknol een enkele maal; zij verbeelden en dat bijna alleen. Beiden zijn dan ook artistieke scheppingen van de eerste rang. Maar er was nog een bron, zuiver Amsterdams. En ofschoon veel van wat hiervan historisch zal zijn geweest zich niet laat aanwijzen, zijn er toch enkele punten aan te wijzen, die een tipje van de sluier oplichten, en waardoor wij zien, hoe reëel deze bron was: er zijn enkele historische personen (Dr. Scholl; Notaris Pillorus; Gierighe Geeraert; Miester Bartel); er zijn historische feiten als b.v. over het smokkelen van bier en wijnen (Bredero's vader was pachter van de impost op wijn en brandewijn); er wordt gesproken over ziekten als de ‘pocken’, waarvoor men in het 17e eeuwse Amsterdam aparte ‘pockmeesters’ had.[1)] Was keizer Carels keur, die door Bredero wordt genoemd door de mond van Jan Knol en Jut Jans, vs. 360 en 2227, tegen de gevluchte schuldenaars niet actueel in die dagen? Welk een bijzondere betekenis Kuylenburgh en Vyanen toen hadden, welke gevoelskleur deze opwekten, men kan 't nalezen in *Fin de Siècle*, door S. Muller Fzn.[2)] Men lette eens op de straatnamen, op de namen der personen en van de taveernes, die genoemd worden en waarop ik verder nog terugkom. Er zijn verder de feiten, waarop Hooft Sr. wees. Wat uit déze bron vloeide liet zich niet zo gemakkelijk in dramatische figuren uitbeelden; het werd dan ook geen drama, dit gedeelte, maar een revue van Amsterdams leven. Wat Prof. Prinsen opmerkt, dat Bredero er n.l. in onze tijd een roman à la Querido van zou gemaakt hebben, gaat voor *dit* gedeelte inderdaad op. Zoals dit deel er thans ligt is het een der vele offers die in de loop onzer letterkundige historie gebracht zijn aan de mode.

1) Vgl. Van Ravensteyn, Onderzoekingen naar de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw, A'dam 1906, p. 334.
2) Onze Eeuw VIII. le dl., p. 34.

En ook als zodanig is Bredero een ‘martelaar der Renaissance’.

Ik weet niet hoe het anderen gaat, maar ik kan de *Spaansche Brabander* niet lezen als blijspel. In de grond der zaak heeft Prof. Prinsen volmaakt gelijk als hij zegt, dat achter dit alles de gemartelde ziel van den dichter klaagt. Bredero werd, toen hij dit schreef, gekweld door een geest, opgeroepen door de wangunst der tijden, die hij tevergeefs te bezweren trachtte. De *Spaansche Brabander* was bovendien een weliswaar nutteloos, maar toch voldoening-gevend verweer, tegen allen die hem het leed der eenzaamheid hadden berokkend; hij besefte niet, dat dit het noodlot was van eigen natuur en opvoeding. De snik die men bij dezen prachtigen lyricus soms hoort in de liederen, diezelfde snik om de gebrokenheid en tweespalt in zijn bestaan, hoor ik ook dikwijls in dit spel van miserie en smart. Want het is een spel van smartelijke tweespalt: hoezeer twee verschillende houdingen van 's dichters zieleleven in dit spel zijn uitgebeeld, het blijkt niet alleen uit de twee zeer onderscheiden delen, een dramatisch en een revue-gedeelte, die hier afwisselen, het demonstreert zich ook in een eenvoudige telling: in dit stuk van 2235 verzen treedt slechts in 914 vs. Jerolimo op; in 1320 vs. ontrolt zich d.e.t., als in een revue, Amsterdams leven voor onze ogen. Men bedenke daarbij dat deze 915 vs. van Jerolimo en Robbeknol een doorlopende hekeling zijn en er in de overige 1300 nog meer dan 325 vs. voorkomen, die *direct* hekelen of moraliseren. Bovendien demonstreert zich deze tweespalt nog vormelijk in de alexandrijn.[1)] - En nu is het zeer opmerkelijk, dat de figuren van het dramatische deel als artistiek-dramatische schepping, zo ver boven die uit het revuegedeelte uitsteken; het eerste is humoristisch en minder moraliserend, het tweede noemt vaker feiten en personen bij hun naam en is satirisch. Indien deze innerlijke tweedeling samenviel met de vormelijke, zoals Dr. Kazemier die vaststelde, zou zijn hypothese veel aan waarschijnlijkheid winnen. Wij konstateren dus het bestaan van een innerlijke en uiterlijke tweedeling, gegrond op z'n menselijkheid en op z'n artistieke kracht.

Wie de *Spaansche Brabander* wil verstaan, moet ook rekening

1) G. Kazemier, De compositie van Bredero's ‘Spaanschen Brabander’ N.T. XXVIII, pag. 1-17. Mij lijkt Engelse-Shakespeare's-invloed in menig opzicht niet onmogelijk. Ik kom daarop nader terug in een werk over *Shakespeare in Nederland*.

houden met het belangrijke feit, dat het stuk een geweldige reactie heeft losgeslagen, een bewijs: hoe raak het was! En vervolgens bedenke men, dat Bredero zijn inleidende woorden *na* de opvoering schreef. Deze inleidingen doen ons een dichter zien, die ietwat geschrokken is van de uitwerking van zijn spel; het gevolg is dat hij nu terugkrabbelt: hekeling heeft hij niet bedoeld, bepaalde personen heeft hij niet op het oog gehad, hij wilde algemeen zijn; hij maakt zelfs zijn excuus indien hij iemand persoonlijk mocht hebben geraakt! Maar ondertussen bewijst de reactie die het stuk los sloeg, dat het publiek er anders over dacht! En trouwens, Bredero slaat ook nu nog naar de schavuiten, die zijn vaderstad in haar karakter te na komen!

Hoe raak het was? Het stuk werd voltooid in April 1617, en kort daarna opgevoerd; het werd uitgegeven in Juni 1618. Lezen we, wat Bredero er aan vooraf doet gaan, dan kan men, dunkt mij, geen andere conclusie trekken, dan dat hier iemand aan het woord is, die terugkrabbelt. Niet geheel! In zijn opdracht 'aen den edelen Heer, mijn Heer Jacob van Dyck', vraagt hij dezen, dat hij 'hem so wilt stutten met (Z.) E. bescheydenheyt, dat hy vrypostelyck sijn vyanden (*die hij niet en vreest*) mach teghen gaen'. Daar liet Bredero nog eens horen, dat het geschreeuw zijner vijanden hen niet bang maakte! In 'Tot den goetwillighen leser' geeft hij toe, dat de dichter zelfs 'eenighe vrome, oprechte, deghelijcke en deughdelijcke lieden' vergramd heeft. Het zullen wel diegenen onder Bredero's aristocratische kennissen zijn geweest, die de gulden middenweg wilden betreden en die daarom geschrokken waren door de uitwerking, die het spel had.[1)] Maar hoor, hoe hij, ook nu nog, anderen te lijf gaat! Hij noemt hen: 'kenschuldigh, eensijdigh, nijdigh, inghenomen met quaatwilligheyt en vooroordeel', mensen, die 'ghene dinghen, hoe goet oock datse souden moghen zijn, onveracht noch onbescholden laten.' Sarcastisch gaat hij dan verder: 'Het heeft eenighe rechtsche of averechtsche gheleerde Doctoren met sommighe hypocritische schijnheilighe ghelieft, onse Spaansche Brabander in sijn eere te spreken, sonder dat sij de man ghesien

1) Behoort onder deze lieden ook de schrijver van *Reden Over De Oneenicheyt der Rymers onses tijdts en Vaderlandts/Ghestelt By een Lief-hebber der selver hooch-loffelijcker Konste.... t'Amsterdam, In 't Jaer ons Heeren M.D.C. XVIII*. Een zeer merkwaardig geschrift, berustend in de bibliotheca Thysiana No. 1178, waarop ik terugkom in de Nov.-afl. van *De Gids*.

noch gehoort hebben.' Men moet 't sarcasme voelen achter deze woorden om te begrijpen hoe fel Bredero hén te lijf gaat, van wie hij wegens hun ontwikkeling allereerst mocht verwachten, dat zij slechts na onderzoek zouden oordelen. Hij spreekt nog anders van zijn tegenstanders; hij noemt hun 'suyverheyt' (eerlijkheid) geveinsd; hij vergelijkt hen met 'schurfte schapen, die aldermeest blaten van de onreinicheyt', terwijl de besten onder hen '- al te barmhertighe - niet veelen moghen, dat men godlooze vinders van bedrogh en schalkheyt *wat over de hekel haelt*.' En dan, en hier voel ik weer zijn toorn om hun neerzien op zijn afkomst en ontwikkeling: 'Ick ben soo kleen als ick magh, maar soo groot en goedt van ghemoedt dat ick so een stucke-drochs niet en kan toestaan soo een verdoemelijcke schelmery, noch ick en kan niet onbeklaaght noch onbeschreyt laten de ghene, die, door ongevallen tot een bedroeft verloop moet komen.'

Hij maakt 'n uitzondering voor zijn hekeling, zoals hij ook in zijn spel deed - vs. 372 e.v. - n.l. voor diegenen die buiten eigen schuld tot ondergang kwamen. Maar wie zo schreeuwt om wat *de Spaansche Brabander* ten tonele voerde, krijgt de raad mee: 'Doetet u seer, wachtet u meer.'

Zowel in de opdracht als in zijn woord tot den 'goetwillighen leser', brandt de verontwaardiging nog over het snood lawaai der bedriegers, die lasteren en kwaadspreken aan hun bedrog hebben toegevoegd. In het gedicht 'tot den leser' krabbelt Bredero terug. Daar doet hij alsof hij niets anders heeft geschreven dan een didactisch-moraliserend werk opdat het 'wat goets verstreckt'. Ter toelichting geeft hij voorbeelden van den prediker, die over het kwaad spreekt, opdat men de boosheid vermijde; van den magistraat die misdaden bestraffen moet; van den dokter die een ziekte bij haar naam noemt. Dit is Bredero op zijn zwakst. Inderdaad, hier moet men hem minder geloven. Men moet begrijpen, dat de lering, nutte lering zonder meer, niet fel genoeg zou gesproken hebben; daarom moest de lering gekleed zijn in de vorm der hekeling. Eén zin valt ons weer op, die een kostbare feitelijke mededeling inhoudt:

> 'De ghene, die ick heb *gheraackt*,
> *Onwetens, hebben my ghelaackt*.'

Opnieuw 'n bewijs voor de felle reaktie, die de opvoering van de *Spaansche Brabander* opwekte. Zat 'm dat misschien alleen

in de snollenscène? *En* uit de opdracht, *èn* uit ‘tot den goetwillighen leser’, *èn* uit ‘Tot den Leser’ blijkt, dat wel degelijk de reactie kwam uit de kringen waar men de bankroetiers vond. Wie deze inleidende stukken aandachtig leest, zal bovendien bemerken, dat niet tegen de revue van Amsterdams bedorven leven (uitgezonderd de snollen-scène, waartegen uiteraard reactie verwacht kon worden), maar tegen 't Jerolimo-deel de heftigste reactie was gekomen. Want Bredero *hoeft* z'n hekeling van schout en notaris, van Westfaling en Drent, van ontrouwe bierdragers en valse spelers, van gnuivende oude mannen en kletsende oude vrouwen, niet te rechtvaardigen. Zijn rechtvaardiging beperkt zich tot de hekeling der bankroetiers, tot de geseling der schijnheiligheid, dus alleen tot wat voor 't overgrote deel betrekking heeft op Jerolimo en zijn soortgenoten, op de Brabanders dus vooral. Deze kringen kònden vanwege hun sociale en intellectuele standing, 't gemakkelijkst en 't felst reageren, en uit 't voorgaande konkludeer ik, dat zij 't ook deden. Van wat buiten Jerolimo staat, wordt alleen de snollen-scène verrechtvaardigd, maar 't bijzonder karakter daarvan, maakt dit wel zonder meer begrijpelijk.

Als de opvoering van een spel een zodanige reactie heeft opgewekt als hier blijkbaar het geval is, kan men minstens veilig beweren, dat een deel van het publiek het toch heeft opgevat als hekeling van bepaalde personen. En als dan de schrijver wat terugkrabbelt, maar overigens nieuwe verwijten aan de oude toevoegt, en opnieuw zijn haat tegen de handelingen van een bepaalde groep van mensen bevestigt, dan kan men toch veilig concluderen, dat bewust zijn spel als hekeling is bedoeld.

Laat ons het stuk zelf nog eens bezien. Wat ieder reeds bij eerste lezing zal toegeven is dat het spel anti-Brabants is, maar dat niet alleen: het keert zich ook tegen de vreemdelingen in het algemeen.[1)] Dat onder de vreemdelingen in Amsterdam het vooral de Brabanders moeten geweest zijn, die Bredero de ogen uitstaken met hun taal, hun pracht, hun rederijkerij: het is alles voldoende bekend. Toch is het in verband van dit opstel nodig nog eens er op in te gaan. Dit element: tegen de vreemde-

1) Vgl. voor de Oost-Friezen vs. 67, 216; voor Westfalen vs. 356, 1102; voor Twent en Drent vs. 1014; voor de Walen vs. 1896; tegenover alle vreemdelingen vs. 1016/1045; de proclamatie!; 1150/1229-1293-1385-1393-1896.

lingen-invasie (en dus: voor het eigen karakter van Amsterdam)[1], speelt er een groter rol dan men wel vermoedt. Allereerst door den hoofdpersoon, Jerolimo. De tekening van deze figuur is karikaturaal; wij zouden hem in onze dagen een psychopaath noemen, maar Bredero heeft, ook zonder dit geleerde woord te kennen, een psyche geschilderd die van het normale, ook voor den toenmaligen hoorder, sterk afweek. Daarom werd hij niet geheel onsympathiek voorgesteld. De hoorder moest het gevoel krijgen, dat hij eer met een beklagenswaardig schepsel te doen had dan met 'n gelijkwaardig tegenstander. Er was geen groter vernedering denkbaar, dan de houding die Bredero tegenover dezen Brabander aannam. Hij noemde hem al dadelijk *Spaansche*[2] Brabander; maar wat zou hij zich overigens ernstig bezorgd maken om dit type van vreemdeling, dat immers zo diep gezonken was dat het werkelijkheid en verbeelding niet meer wist te onderscheiden? De dramatische diagnose van Jerolimo's geestesziekte vernietigt hem tegelijkertijd. Zo komt het, dat Bredero de fiolen van zijn toorn niet over den snoevenden Brabander heeft uitgestort: verdiende hij niet eer medelijden? Moest men zich niet eer erbarmen over een mens, wiens uiterlijk en innerlijk zo schril tegenover elkaar stonden? Het is in dit gevoel, dat Bredero Robbeknol tegenover hem stelt: (met de drie zeer ondergeschikte spinsters) de enige eerlijke figuur in het spel, de enige onder alle Amsterdammers en vreemdelingen die Jerolimo doorziet en die daarom hem laat in zijn waan: de diagnose was ook door Robbeknol onmiddellijk en intuïtief gesteld, en daaruit werd ook door hem de conclusie getrokken: ongeneeslijk! Wat moeten de Amsterdammers gegnuifd hebben toen zij zo de Brabanders zagen getypeerd! Indien Bredero van hem een figuur gemaakt had als Vondel deed met Agamennon, dan zou er nog veel normaalmenselijks zijn overgebleven. Door hem te scheppen als hij deed, stootte Bredero hem uit; maatschappelijk werd het doodvonnis over hem uitgesproken, en was het dat niet, waarnaar de dichter in het diepst zijner ziel verlangde?

1) Men vergelijke ook de opmerkingen van Prof. de Vooys over vs. 5, ‘O kayserlaycke stadt’, waarin hij 'n komisch - ik zou liever zeggen: ironisch - trekje ontdekte. N.T. XXI, p. 95.
2) Verschillende pamfletten wakkeren in 1617-'18 de haat tegen de Spanjaarden aan; zij bepleitten een opzegging van de ‘Treves’ en hervatting van de krijg.

Wilde hij niet juist de vreemdelingen, speciaal de Brabanders, zien verdwijnen uit zijn Amsterdam?[1] Bredero zette hier op artistieke wijze een zuiveringsactie in, die moest inslaan, die het - blijkens de felle reactie - ook deed.

Wordt hier de Brabantse taal niet aan de verachting prijsgegeven? Zegt hij niet in zijn *Inhoudt*, dat hij den Spanjaard in een Brabander heeft veranderd, ‘om dies wille, dat dat volekjen daar vrij wat na zwijmt?’ En meesterlijk uit zich zijn vaderlandse en zijn stadsliefde in de beide volksnamen van de titel van zijn spel: de Spaanse Brabander! Welke liefde het diepst ging, het hoeft niet gezegd te worden! Hoor Jerolimo het graf graven voor zijn eigen taal, als hij denkt het Hollands te treffen:

> ‘Een ding jammert may, dat is, dagge soo bot Hollants spreckt....
> die ons verstoôt, die verstoôt alle spraken....
> Onse taal is een robsodie, nonpareylle sonder weergae.’

‘Harsenloose botmuylen’ zijn het in deze stad, want ‘sy zijn slecht en recht van leven, en simpel in de stijl van haar geschriften.’ ‘Hollantsche botmuylen' ligt in Jerolimo's mond bestorven.[2] Deze Jerolimo spreekt van zijn Antwerps faillissement als de oorzaak van zijn vertrek naar Amsterdam. Zeer zeker wist ook Bredero wel, dat er heel andere oorzaken waren voor het verblijf der Brabanders te Amsterdam, maar men vergete niet, dat de afkeer van den dichter fel was, en dat hier een charge geleverd werd op het type-Brabander.

Dat de dichter Bredero de Brabantse Kamer een kwaad hart toedroeg, is bekend. In Jerolimo's rederijkerij moet men dan ook een bespotting zien van het werk van Het Wit Lavendel (vs. 614, e.v.-642 e.v.).

Kwamen de Brabanders er alzo bekaaid af, ook de andere vreemdelingen vergaat het slecht. ‘Met de waar van buyten kreghen wy in 't landt veel afgerechte guyten,’ vindt Jan Knol:

1) Jerolimo spreekt in vs. 30 van ‘mayn ghebuurkens hier 't Amsterdam’!! vgl. vs. 35. Dat Jerolimo als vreemdeling wordt gezien, blijkt ook uit 't optreden van den schout, vs. 2073 e.c. De schout mocht immers bij Amsterdammers geen huiszoeking doen dan na machtiging van de schepenbank, terwijl hij door twee schepenen moest worden vergezeld. Hier gaat de schout zonder meer tot huiszoeking over, vgl. *Amsterdam in de Zeventiende Eeuw*, 's Gravenhage 1897, p. 139.

2) Men vergelijke nog vs. 228, 843, 859, 999, 1803, 1901 e.v.

D'ouwde eenvoudigheyt, daar wy soo veel van spreecken,
Quam door het nieuw bedroch wel haast den hals te breecken.
Waar is nu dat gheloof en die Hollantsche trouw?

En dan volgt er een felle dialoog tussen den vreemdeling Andries en den Amsterdammer Jan Knol, fel vooral door zijn vraag en wedervraag:

‘Wie brocht hier de neeringh en koophandel als wij?
Jan Knol:
Wie brocht hier de valscheyt en de boevery als ghy?
Harmen:
Wie brocht hier de scherpheyt in u onbeslepen sinnen?
Jan Knol:
Wie brocht hier de boosheyt, om onse deucht te winnen?’

In de hele passus van vs. 1022-1226 komt de vreemdelingenhaat sterk naar voren. Zelfs in het gesprek tussen Els en Trijn duikt deze op, waar zij er over klaagt, dat het ‘beulschop’, waarnaar haar jongste broer staat, wel weer aan een vreemdeling zal worden gegeven. En Els raadt Robbeknol naar de ‘stadts metselaar’ te gaan:

Hy helpt so mennighen krom-tongh van Luycker-walen en van goet;
't Is beter, als men kan, dat ment immers an Hollanders doet.

Is dus de figuur van Jerolimo te verstaan als een charge op de Brabanders, die voor een Amsterdams publiek een vernietigende uitwerking moest hebben, zijn er dus voldoende aanwijzingen om de vreemdelingenhaat van Bredero ook anekdotisch uit dit spel toe te lichten, de geest van het hekelspel spreekt ook uit de Amsterdammers die er in optreden.

Bredero is zelf duidelijk genoeg, als hij over zijn werk spreekt. Weliswaar dient men zijn woorden voorzichtig te wegen - zoals ik boven aangaf - maar zij zijn niet verkeerd te verstaan in hun algemene geest. In 1615 hield Brederode reeds een toespraak, waarin hij zijn ergernis uitsprak over de ongewenste vreemdelingen, die de Amsterdamse schouwburg aandeden. Hij scheldt ze voor ‘diefachtig volk’. Ook in *Moortje* uit hij zijn ergernis over Rederijkers - wel vnl. de prachtlievende en retorische Brabanders - en over de vreemdelingen - de Engelsen. Er is geen reden om te twijfelen aan de waarheid van Bredero's woorden in ‘Tot den goetwillighen leser’, waarin hij meedeelt: ‘Ick stel u hier naacktelijk en schilderachtich voor oogen de

misbruyken van dese laatste en verdorven wereldt'.... hij deed dit niet uit haat, 'noch om iemandt te vertoornen noch te verbitteren, maar om alle menschen te verlustighen en verbeteren....' Ook in de verzen 'Tot den Leser', herhaalt hij, dat hij 'wat goets' wilde doen.

Gaan wij na deze getuigenissen de personen na. Hoe men, naar mijn overtuiging, Jerolimo moet zien, heb ik reeds gezegd. En Robbeknol? Hij is de enige der belangrijker figuren die niet gehekeld wordt; hij is ook de enige die onmiddellijk Jerolimo doorziet. Typisch is wel dat Robbeknol de Amsterdammers en Brabanders in één adem noemt:

> d'Amsterdammers en Brabanders kennen 't oock wel (vs. 68).

Nu kwam Robbeknol weliswaar van Emden, maar zoals ik reeds opmerkte, is het Bredero niet alleen te doen om de Brabanders in het bijzonder en de vreemdelingen in het algemeen te hekelen, maar ook diegenen onder de Amsterdammers, die het verdienen. Ook onder hen gevoelde hij zich niet thuis; ook onder hen vond hij veel afkeurenswaardigs. Onbetwistbaar is, dat Robbeknol Bredero's sympathie heeft. Hij is de ietwat nuchtere, maar niet ongevoelige controleur der werkelijkheid. Hij ziet door de mooie schijn van woord en kleding heen. 'De soberheyt is een deugd diens gelijken men niet en weet', preekt Jerolimo. 'Dat is geseyt in 't Duytsch: siet dat je niet veel en eet', verklaart Robbeknol. Hij had waarlijk niet nodig de beurs van zijn meester te onderzoeken, teneinde te constateren dat er duizend vouwen in waren: deze daad is slechts een actie tegenover het publiek. Hoe raak zijn z'n terzijdes en zijn snedige zetten (b.v. vs. 2129, 2139). Hem legt Bredero ook de kerngedachten van dit spel in de mond:

> maar ghy weet, Heer, met mijn,
> Hoeveel dat hem ghelijck in dese werelt zijn,
> Die meer om yd'le eer en pronckerye lijden,
> Als om u heyl'ge wil. O recht vermaledijde
> En lichte glory van een sulcken sot ghemoet,
> Dat ziel en lijf veeltijdts hier banckrottieren doet!

Wijselijk maakt hij later een onderscheid:

> Voorwaar, hy[1)] is rechtvaardigh
> Om sijn armoede mijn meedogentheyt wel waardich;
> Maar ick haat wel met recht mijn blinde, gierighe miester....

1) Jerolimo.

Wie is er onder de overigen, uitgezonderd de spinsters, die Robbeknol aanhoren, die er niet bekaaid afkomt? Daar is Robbeknols vader, waarvan gezegd wordt, dat hij uit ‘de backers kooren meer nam, als hem toebehoorden’. Daar is zijn moeder van wie Robbeknol verhaalt hoe zij betrekkingen onderhield met een Moor. In de Inhoudt van het spel zegt Bredero dat de drie ouwe Klouwers ‘met haar slechte maniren, spraack en kleedinghe de oprechte slechtheyt der Amstelredammers bewijzen’, maar.... in het stuk zelf deugen ze evenmin! Te samen houden zij een gewetensonderzoek; Andries klaagt op de vraag van Jan Knol, wat er aan de hand is:

> 't Gaat soo wat heen, maar niet alst hoort, het land is vol allarmen:
> De een wil ons hier, en d'ander daar op 't lijf, o dit is quaat werck!

De hele passage vanaf vs. 1006-1229 is niets dan een openbare belijdenis van persoonlijke en algemene zonden. Ook Byateris licht er ons over in:

> men moet somtijts wat doen om beters wille,
> Al sient de mans, och Heer zy zyn blijdt toe en swygen stille.
> Dat ickje seggen sou, wat de luy nou uyt noot wel doen,
> Ick soutje niet kennen uitstameren in een hiele achternoen.

Trijn vindt dat haar schande - haar vader is gehangen en zij zelve is aan de kaak gesteld - geringer is als van ‘soomighe luy’, die zich zelf om het leven brengen. Floris had het offer moeten brengen der ballingschap om wille van zijn godsdienstige gevoelens, maar Jan Knol weet het beter:

> (hij ging) deur sonder de goeluy te betalen....
> 't Is de waarheyt, om de schrift, die int boeck staat of ande want.

Later horen we bovendien dat deze ‘martelaar’ een knoeier is met de kaart en ‘hy bot as de Droes’.

Otje, de schilder, verklaart zelf, dat hij meest in kroegen en taveernen zijn leven heeft versleten; dat men dat ook toen als minderwaardig beschouwde blijkt uit de woorden waarmee Balich er op reageert:

> Datis jou groote eer, luys-bos! foey, dats fray, jy bent een geest,
> Hadje noch een paar bienen, Otje Dickmuyl, jy waart een beest.

Hoe Gierighe Geeraart liegt en bedriegt hoeft geen nadere toelichting. Zijn gierigheid verraadt hij zelf door uiteen te zetten, wat hij zoal doet om aan geld te komen (1646 e.v.). En ook deze man - lijkt hij in dit opzicht niet op Jerolimo? - moraliseert nog:

> onrechtveerdigh goet waarachtich dat en rijckt niet.

Ook de twee knikkerende jongens, Joosje en Contant, zijn al door winzucht en hebzucht aangevreten. De magistraat zelfs is er niet vrij van. Gierige Geeraart zegt van den Schout, dat ‘hy loopt al wat wiltjes, *'t is trouwen heurlie mannier*’. Niet het recht maakt hem bekommerd, maar de vraag hoe hij aan zijn loon zal komen. Precies eender is het met den notaris! (2176 e.v.). De rechtspraak in het algemeen moet trouwens ook een veer laten. We vernemen dat het mogelijk is door geld de procesvoering tegen te houden bij den schout (1104); dat 't recht ‘wordt door 't ghelt gheblint-doeckt en verdreyt’ (1194).

Byateris vaartje was deurwachter van de vierschaar, en die kon 't weten:

> Somma sommarum, het is overal gelt, gelt veur en gelt achter (1796).

Hoezeer bij de magistratuur het geld een rol speelt, drukt Harmen uit:

> acht oft niet gheacht, daer leit niet an bedreven.
> Mocht ick met elcken kint een tonne gouts maer gheven,
> Ick wed, dat ick eer langh oock op het kussen sat,
> En dat de best van al my om mijn dochter badt.
> Men weet het hedendaagsch soo abel te besteken,
> Elck soeckt de slechte luy soo deg'lijck te bepreken,
> En al waren d'Amsterdammers niemandal graach,
> Soo souwer wel een Zeeuw, of een van 's Graven-haach,
> Hoe wel dat sy niet van de Koek-eters houwen,
> Alsoo een macke moer minnelijck garen trouwen,
> Alsser maar gelt en was; 't is nu een ander tijdt:
> Al waar ick Turck of Jood, ick worden wel ghevrijdt.

Meer dan eens is er ook sprake van het smokkelen van bier en wijnen. Ik wees er reeds op, dat de aandacht die Bredero aan dit euvel besteedt, begrijpelijker wordt als we bedenken, dat zijn vader pachter was geweest van de imposten op wijn en brandewijn. Hoe het er in deze gevallen toegaat, vertelt ons Andries; er zijn wijnkopers die ‘hadden zij haer handen recht gehouden, in soo kort gheen groote huysen (zouden) bouwen.’[1)]

1) Ik zou dan ook vs. 1205 willen verstaan: ‘die 't er niet aan proeven of het gesmokkeld bier is of niet, maar wèl proeven zij dadelijk van welk merk het is’. - Terloops: Neeltje van vs. 825 is wel dezelfde als ‘pockdalighe Neel’ van vs. 589.

Bredero laat zelfs Geeraert de schijnheiligheid ontmaskeren:

> Voerder lestent niet een banckerot, daermen een kerck op miende te bouwen?

Laat Bredero door de mond van Floris, niet waarschuwen voor het ‘klootjesvolck?’ (391 e.v.). Als Floris de vrouwen onder hen heeft getekend, vraagt Jan Knol ‘oock wat van de ouwe mannetjes te verslaan’. Het schijnt mij toe alsof hier een bepaalde opzet in zit: eerst krijgen de vrouwen, dan de mannen een beurt. En hoe doet Floris dit? Typerend is deze bijzonderheid, die Floris opmerkt: ‘asse eenighe schelmery hoorden so quamen sy al nauwer by’.

Welke ambachten komen er hier goed af? De molenaars krijgen er om hun oneerlijkheid van langs (80), maar ook de wijnkopers (1222) en de bierverkopers (1214).

Is zelfs het verhaal van An en Trijn niet een aanklacht? Is het leven van Bredero's vader en zuster aan de ene kant aanleiding voor een verslapping van des dichters moraliteit, aan de andere kant moet het hem, die zo diep kon voelen en zo vroom kon zijn, toch een les zijn geweest, moet er in hem toch wel verzet gerezen tegen allen die oorzaak zijn dat vrouwen de brede weg opgaan.

Het is wel geen toeval, dat aan het slot driemaal wordt uitgesproken, wat ongetwijfeld de kerngedachten van Bredero zijn geweest:

> Byateris zegt:
> Is dit een stadt van recht? 't is een stadt van ghewelt.
> Geeraert:
> Al sietmen de luy, men kentse daarom niet.
> Els:
> Hoe dickwils wert den mensch door schoone schijn bedroghen.

Ten slotte: in de ondertekening van het plakkaat ‘Brederood’, meen ik meer te moeten zien dan een streven naar een toneelaffekt: het is de dreiging: zo zou ik met dit gespuis handelen.

Naar mijn mening heeft Bredero in 't revue-gedeelte bepaalde personen op het oog gehad. Om twee redenen: eerstens doet hij zoiets meer, en vervolgens: hoe zou de reaktie op dit spel anders zo groot geweest zijn! Bredero laat Jut aan het eind zeggen:

> Indien hier yemant is, die meent, dat wy hem raacken,
> Wy sullen 't na sijn sin veranderen en vermaken,
> By so verr' dat sijn jonst ons maar de vriendschap doet,
> Dat hy ons seyt en schrijft, hoe datmen 't stellen moet.

Nu heeft de dichter bij de uitgave weliswaar gezegd, dat het stuk 40 jaar geleden zich afspeelde. We weten wel hoe we dit moeten opvatten. Maar vooral: deze mededeling werd gedaan ná het spelen van het stuk. De woorden van Jut zijn een ondeugende vingerwijzing naar diegenen onder het publiek wie de schoen paste!

Heeft Bredero naar alle waarschijnlijkheid ook niet in Mooy Aeltje uit *Moortje* een zijner liefden op het oog gehad en deze zelfs met haar naam aangeduid? Is hij met zijn anti-vreemdelingenhaat niet eveneens persoonlijk? Wist niet ieder onder het publiek wie daarmee bedoeld waren? Als Andries spreekt van Melis Mal-monght, Joost Dirksz, Warenar, Gran Marchand, Hillebrant Droochnap, Elsgen en Pruys-aal, Jan de Pijpestelder, Harmen de Raser, Kranck-hooft, Hans de Jongh, broer Karnelis die trouwt met een Waterlantse Tuyt-meyt, als Andries daar in één adem van spreekt, kan dat dan wel betekenis hebben als het geen toespelingen zijn op bekende personen? Ik wil natuurlijk niet beweren dat zij deze namen droegen, maar wel meen ik te mogen aannemen, dat deze aanduidingen voldoende waren voor het publiek om hen te indentificeren. Bredero doet het bovendien herhaaldelijk. Niet alleen in bovenbedoelde woorden van Andries (1111 e.v.), maar ook elders. Wijst hij in vs 1172 niet hele buurten aan die hij op het oog heeft, nu - aangezien het geen individuele benoeming is - met de werkelijke naam? Hij spreekt daar van de Moffen, Poep en Knoet die de Riet-vinck, de ouwe Waal en de Haarlemmerdijck bewonen. Verderop spreekt Jan Knol nog van de Overtoom, de Kathuysers, en Sloterdijck. Trijn heeft het over de Nieuwendijck, de Hal-steegh, de Luyse-marckt, de Burgh-wal, de heeckelsters van de Varckemerct (1306 e.v.). Robbeknol heeft het over Jannetjen Hoyschuur waar hij een pan-aaltje wil gaan kopen; over Pierre le Son waar hij ‘haasje koddette sluyta’ wil gaan aanschaffen; ‘waar sal ick dit broodt halen, in de Veughels-dwarsstraat of in de Deuvekater?’ vraagt hij zich af. Wat een personen worden niet genoemd door Gierighe Geeraart, waar hij ons een kijkje geeft op zijn levenswijze! Hij heeft het over Aal Mouweris, Mopsus de Ballemaker, Ysbrangt! Byateris spreekt over droncke Dirckje en Klaasje Vet. Van (dit?) Dirckje wordt ook door Andries gesproken in 1114 en 1130; Jan, de knecht van den Notaris, vraagt of zij zullen gaan ‘tot te waart in de Drie Dweylen’. De Schout kwam blijkbaar heel vaak

'tot Anne Klaas inde Hooren of in de Munnekedammer Tooren'.[1)]

Ik weet wel dat het noemen van een plaats nog wat anders is dan het noemen van een persoon. Maar men vergete niet dat enkele personen geïndentificeerd zijn. Ik kon niet achterhalen of Bredero een toespeling maakt op een historisch feit in vs. 1888 waar gesproken wordt van de doorbraak van de Sint Theunisdijck bij Diemerdam. Maar het kan welhaast niet anders, aangezien het anders geen betekenis zou hebben gehad voor het luisterend publiek. En zou Bredero die rissen namen hebben genoemd van personen, indien de hoorders hierin geen aanduidingen of toespelingen hadden gezien? Ik kan het mij niet indenken, ook al niet omdat het stuk voor opvoering was bestemd en eerst later werd gedrukt.[2)]

Beziet men zo de *Spaansche Brabander*, dan schijnt het mij toe, dat men niet alleen Bredero's spel beter en juister begrijpt, maar ook, dat men het literair hoger moet aanslaan, dan over het algemeen wordt gedaan. Deze dichter, die een nobele ziel bezat, komt men niet alleen als mens, maar ook als kunstenaar nader, en het gevolg is geen ander, dan dat voor goed Bredero komt te staan in die prachtige trits van 17e eeuwse groten: Vondel, Hooft en Bredero.

Hulst.

JOS. J. GIELEN.

1) Men vergelijke de namen der huizen en taveernen eens met die door Van Lennep en Ter Gouw meegedeeld (*De uithangteekens*, A'dam 1868): *de Graaf van Embden*, vs. 87, vgl. I, 237; *In de kooren mudden* vs. 326; soortgelijke namen in II passim; *De blauwe Boterham*, vs. 858; id. zeer veelvuldig in II passim; *de Drie Dweylen*, vs. 1496: vgl. register achter dl. II; *in de Hoorn*, vs. 1966; vgl. II 258 en Joh. E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* 1578-1795, p. 51: ong. 1560, '*den zwarten Hoorn*' 2134; 1613 '*den vergulden Hoorn*' op de Zeedijk, p. 238 ong. 1540 *de roode Hoorn; de bonte Luijt* vs. 1755, vgl. Elias p. 239 *in de Luijt* ong. 1600, vs. 17. Er is trouwens nog iets opmerkelijks: de namen die door Robbeknol (1425 e.v.), Byateris (1491 e.v. 1910 e.v.). Gierige Geeraert (1653 e.v. 1726 e.v.) worden genoemd, kon ik nergens ontdekken; wel de familienamen van hen die ter loops worden genoemd, b.v. (Jan) Knol (v. Dillen *Bronnen* No. 551 dd. 4 Juli 1619), (Andries) Pels (id. No. 395 dd. 1617), Gilles (vs. 856, v. Dillen No. 212 dd. 4 Juli 1615), Hanssen (id. No. 836 dd. 13 Febr. 1623), (Jan) Bruynen (vs. 1314 id. No. 773 dd. 1 Mei 1622). Dit kan natuurlijk verschillende oorzaken hebben: gebrek aan bronnen, 't feit dat 't klootjes-volck was, waarover R., B., en G.G. spreken, of omdat 't hier om *typen* ging.

2) Thans vergelijke men ook: J.G.v. Dillen, *A'dam in Bredero's tijd.* De Gids, Juni 1935.

De klinkerrekking en stoottoon vóór stemhebbende medeklinkers in het Limburgs en in andere dialekten en talen.

In onze Limburgse dialekten, en ook nog westelijker, komt in duidelijk omschrijfbare gevallen een intonatie voor, die men vroeger ‘circumflexus’ placht te noemen, maar waarvoor tegenwoordig de namen ‘stoottoon’ of ‘Schärfung’ plegen gebruikt te worden; de laatste benaming is van F r i n g s afkomstig, de naam ‘stoottoon’ is door G r o o t a e r s ingevoerd. De taal van Maastricht en omstreken vormde het uitgangspunt van J.H. K e r n ' s opstel: *Zum Verhältnis zwischen Betonung und Laut in niederländisch-limbürgischen Mundarten, Idg. Forsch.* XXVI, 258 vv.; het Belgische Limburgs werd door G r o o t a e r s , *Het dialect van Tongeren* (*Leuv. Bijdr.* VIII, 101 vv.; IX, 1 vv.), *Limburgsche accentstudiën* (*Leuv. Bijdr.* XIII, 80 vv.) en door G r o o t a e r s en G r a u l s , *Klankleer van het Hasseltsch dialect* (Leuven, 1930) onderzocht. Dezelfde ‘Schärfung’ treedt op in een groot deel van 't Rijnse dialektgebied in Duitsland; de voornaamste literatuur geven G r o o t a e r s en G r a u l s *t.a.p.* 129, noot 1 op; verder vergelijke men, ook voor enige literatuur, die er in besproken wordt, F r i n g s ' recente artikel: *Der rheinische und der litauische Accent, Beiträge* LVIII (Halle, 1934), 110-149. Van de verschillende beschrijvingen van deze intonatie druk ik alleen die van G r o o t a e r s -G r a u l s *t.a.p.* 131 af: ‘de klank heeft van het begin af zijn volle kracht en behoudt deze tot op het einde, dan wordt hij plotseling afgebroken. In enkele gevallen komt er nog een uiterst kort tweede deeltje bij: dat is dan een kleine tweede top.’ Locale variaties interesséren ons op 't ogenblik niet; en wat de oorsprong aangaat, richten wij onze aandacht minder op de zgn. spontane stoottoon, die een vaste eigenschap is van de Limburgse en Rijnse representanten van Westgermaanse *ā, ō, ē* en van gemonophthongeerde *eo, ai, au*, dan wel op de zgn. ‘bedingte’ stoottoon, die van een bepaalde klankconstellatie afhankelijk is, welke J.H. K e r n *t.a.p.* 261 aldus omschrijft: ‘(bedingte) Zirkumflexbetonung, bez. zweigipfliger Akzent tritt ein vor altlimb. oder frühmlimb. mit s t i m m h a f t e m Laut anhebender, aber innerhalb des Mlimb. durch

Schwund des Silbenträgers ihres Silbenwertes entkleideter Folgesilbe.'

In het jaar 1913 wijdde ik aan dit verschijnsel een bladzijde mijner inaugurele rede, getiteld *Balties-slaviese problemen* (blz. 9 v.). Ik wees daar speciaal op het parallelisme met het Oudpools, waar eveneens bij wegval van een zwakke vokaal een klinkerverandering der voorafgaande lettergreep plaats had alleen wanneer de medeklinker, die nu de lettergreep sloot, stemtoon had. De Poolse klinkerverandering vat men op als een rekking en dat is ongetwijfeld juist, maar natuurlijk is het mogelijk, en zelfs vrij waarschijnlijk, dat met die rekking een intonatiewijziging gepaard ging. Ik uitte bij die gelegenheid het voornemen, in een vaktijdschrift op de zaak terug te komen; speciaal was het mijn plan, de verschillende hypothesen over de Oudpoolse rekkingsregel kritisch te bespreken; maar hiertoe kwam ik niet, hoewel weldra een opstel van E n d z e l i n [1], waarin deze, naar aanleiding van mijn Nederlands-Poolse parallel, de aandacht vestigde op een soortgelijk verschijnsel in Lettische dialekten, ook voor de beoordeling der Poolse ontwikkeling, en zelfs ook voor de Limburgs-Rijnse, nieuwe gegevens verschafte. Wanneer ik thans eindelijk mijn voornemen uitvoer, dan werd de stoot daartoe gegeven door een nieuw opstel over de Poolse 'Ersatzdehnung' ('wzdłużenie zastępeze') van H a l i n a K o n e c z n a [2], dat nieuwe gezichtspunten opent voor de phonetische verklaring der klinkerrekking speciaal vóór medeklinkers met stemtoon.

Deze laatste woorden doen wellicht bij sommige lezers de vraag opkomen, of de 'stoottoon' of 'Schärfung' onzer Limburgse en Rijnse dialekten wel als een 'rekking' mag worden opgevat. Immers, tegenwoordig kan een stoottonige vokaal, vergeleken met andere vokalen, allerminst 'lang' genoemd worden. A. B a c h , die *Beiträge* XLV, 282 aan de veel aangehaalde, door E.A. M e y e r ontdekte regel herinnert, volgens welke onder overigens gelijke omstandigheden hogere vokalen neiging vertonen tot een kortere uitspraak dan de lagere, poogt *t.a.p.* 283 v. een verklaring te geven van het feit, dat de zgn. spontane

1) In het Russische tijdschrift *Russkij Filologiěeskij Wěstnik* LXXI (1914), 562 v. Een Duits referaat, van O. H u j e r , in het *Idg. Jahrbuch* III, 175, No. 136. Zie ook E n d z e l i n s *Lettische Grammatik*, 55 v.

2) *II Congrès des slavistes, Recueil des communications, Section* I - *Linguistique* (Varsovie, 1934), 56 vv.

‘Schärfung’, welke met een vrij korte klinkeruitspraak samengaat, juist bij de lagere kategorieën van lange klinkers, namelijk bij de *ā-, ē-, ō*-klanken, en niet bij de hogere rij (*ī, ū, ǖ*) voorkomt. Hij zoekt de verklaring in een soort van evenwichtswet, volgens welke de dialekten met ‘Schärfung’ de klanken met boven de norm lange uitspraak quantitatief aan het als normaal gevoelde type hebben geassimileerd, ‘wobei jedoch die höhere energie dieser ursprünglich längeren, nun gekürzten laute nicht verloren ging, sondern gleichsam im anfang des lautes in einen punkt verlegt erscheint’. F r i n g s vermeldt deze opvatting *Beiträge* LVIII, 113 met instemming, en zeker is zij scherpzinnig en suggestief. Maar of zij juist is of niet, één ding is boven alle twijfel verheven: de intonatie, die vóór secundaire ‘tönender Silbenanslaut’ zich ontwikkeld heeft, viel samen met die van die klinkers, voor welke wij van ouds de allerlangste quantiteit mogen veronderstellen; daaruit volgt, dat wij het volste recht hebben, ook voor de ‘bedingte Schärfung’ aan te nemen, dat zij vroeger een sterk gerekte intonatie geweest is, die door verlenging bij vokaalwegval zonder moeite verklaard kan worden. Dat het werkelijk zo in zijn werk is gegaan, is te waarschijnlijker, daar wij ook de Poolse en Lettische verschijnselen, die precies van dezelfde condities afhankelijk zijn, als rekkingen moeten opvatten; in het Lettisch constateren wij de klinkerlengte nog in de levende dialecten.[1)]

De ‘bedingte Schärfung’ behoort dus tot die verschijnselen, waarop de naam ‘Ersatzdehnung’, d.w.z. rekking als compensatie van verdwenen klanken, van toepassing is. De psychologische verklaring van dit verschijnsel mag thans buiten beschouwing blijven; het is voldoende te constateren, dat zulke rekkingen in de geschiedenis van veel talen zijn aan te wijzen; wie de Indogermaanse linguistiek heeft bestudeerd, kent de rekkingswet van Streitberg, door welke bijvoorbeeld **d̯iēu̯s* (gr. Ζεύς, oi. *dyāuḥ*) uit **de̯ié̯u̯e-s* is ontstaan; de slavist denkt bij de term ‘Ersatzdehnung’ dadelijk aan zekere Kleinrussische verschijn-

1) Deze opvatting ie geheel tegengesteld aan die van F r i n g s , die in zijn boek: *Die rheinische Accentuierung* (1916), blz. 79, 94-96 de reductie van de syllabe na de hoofdtoon voor jonger houdt dan de ‘Schärfung’. Ik keer de chronologie geheel om, hetgeen, voorzover ik zie, het Nederlands-Rijnse materiaal evengoed toelaat, terwijl de Poolse en Lettische taalfeiten zeer sterk voor deze opvatting pleiten.

selen, en dit zijn slechts enige voorbeelden uit vele. Het opvallende van het Limburgs-Rijnse, het Poolse en het Lettische geval is dan ook niet de klinkerrekking zelf, maar de afhankelijkheid hiervan van de stemtoon van de volgende konsonant. Van polonistische zijde heeft men vermoed, dat eenmaal ook vóór stemloze konsonanten de rekking optrad, maar dat zij hier dan naar analogie van andere flexievormen weer is opgegeven, bijv. nominativus *kos* voor **kōs* naar de genitivus *kosa* enz.; bij volgende stemtoon waren de condities voor die gelijkmaking minder gunstig, daar immers de occlusivae en spiranten op de duur aan het eind van het woord (en vaak ook midden in 't woord aan 't eind ener lettergreep) hun stemtoon verloren, zodat ook door hun konsonantisme de door vokaalwegval verkorte vormen afweken van de andere flexievormen (*bōg* werd tot *bōk*, terwijl de casus obliqui de *g* behielden: *boga* enz.). Deze verklaring gaat echter niet op voor de woorden met *j, w, l, r, m, n*, welke klanken ook aan het eind van 't woord de stemtoon hielden: *dwōr* (thans *dwur*, geschreven *dwór*), *wōl* (*wól*) enz.; en de deur wordt dichtgedaan door de Lettische dialekten, welke ook bij occlusivae en spiranten de stemtoon aan het einde van 't woord bewaarden: *gād͡* < *gadi* enz. Door dit Lettische feit wordt tevens een andere hypothese weerlegd, die voor het Pools is opgesteld: dat namelijk de rekking direct zou samenhangen met het opgeven van de stemtoon aan het eind van woord en syllabe. In het Pools vond dit inderdaad plaats, in de Limburgse en Rijnse dialekten ook, maar in het Lettisch niet, en toch werkte dezelfde rekkingsregel. Wij zullen dus wel moeten aannemen, dat rekking alleen vóór stemtoon een klankphysiologische mogelijkheid is.

M.i. wijzen de onderzoekingen van mevrouw K o n e c z n a ons de weg ter verklaring; haar hypothese wordt bevestigd en tegelijk aangevuld door de Lettische feiten, die haar blijkbaar ontgaan waren. Mevrouw K o n e c z n a heeft bij een experimentele studie der Poolse klanken ontdekt, dat in deze taal de stemloze medeklinkers langer worden aangehouden dan de stemhebbende, hetgeen anderen reeds vroeger voor het Čechisch en het Russisch hadden aangetoond. Nu bestaat er een vaste wisselwerking tussen de quantiteit van de konsonant, die de lettergreep sluit, en die van de voorafgaande vokaal: hoe langer de eerste, hoe meer de tweede neigt tot kortheid, en omgekeerd. M.a.w.: vóór de konsonanten met stemtoon, welke een geringere quantiteit hebben, zijn de vokalen gepredisponeerd voor een

enigszins gerekte uitspraak; vandaar de tegenstelling *bōg*: *bŏk*. Wat constateert nu Endzelin voor het Lettisch? ‘Wenn der Vokal nach einem stimmlosen Konsonant schwindet, so wird in Dondangen, Pernigel [in welke dialekten ook de vokaalrekking vóór stemhebbende konsonanten voorkomt] und wohl auch anderswo nicht der vorhergehende Vokal, sondern der Konsonant gedehnt, z.B. 3. P. Prt. *sit, nes, krâp* (mit langem -*t, -s, -p*) aus *sita, nesa* oder *nese, krâpa* oder *krâpe*, gegenüber 3. P. Prs. *sit, nes, krâp* (met kurzem -*t, -s, -p*), oder N.S. *ak* (mit langem *k*) aus *aka*, gegenüber N.S. *kàz* [met lange *a*] aus *Kaza* (ebenso im Inlaut ....) in Dondangen’ (*Lettische Grammatik*, 56). M.i. geeft een combinatie van de Poolse en Lettische gegevens ons het recht, om de zgn. ‘Ersatzdehnung’ vóór consonanten met stemtoon zo op te vatten, dat inderdaad ook bij stemloze lettergreepsluiting de rekking intreedt, maar dat zij hier de konsonant verlengt, terwijl vóór stemhebbende medeklinker de vokaal wordt gerekt. In het Lettisch is deze regel direct constateerbaar; in het Pools, waar de rekking veel eeuwen vroeger plaats had dan in het Lettisch, zijn de tegenwoordige quantiteiten der konsonanten nog geheel in overeenstemming met de door mij aangenomen regel.[1)] En is het dan te vermetel om voor de Rijnse en Limburgse dialekten hetzelfde te veronderstellen? Te minder vermetel is dit, dunkt mij, wanneer wij bedenken, dat dergelijke quantiteitsregels, als voor verschillende Slavische talen zijn geconstateerd, ook elders bestaan. Uit E.A. M e y e r ' s tabel der Engelse consonantquantiteiten, afgedrukt bij J e s p e r s e n , *Lehrbuch der Phonetik*[2] 187,[2)] blijkt duidelijk, dat in het Engels *p, t, k, f, s* langer zijn dan *b, d, v* en dat de verschillen groter zijn in het midden en aan het eind van een woord dan aan het begin; *l, m* wijken af van het Slavisch; zij zijn relatief langer, en alleen in de ‘Inlaut’ zijn zij korter dan *p, t, k*. Deze afwijking geeft mij aanleiding om op de resultaten van Z w i r n e r 's onderzoekingen, *Proceedings of the international congress of phonetic sciences* (1933), 152 v., te wijzen, welke de korte quantiteit van *r, d, g* aantoonden, terwijl niet alleen *š, ž* (waarschijnlijk ook *s, z*), maar ook - tot verbazing van Z w i r n e r zelf - *k* lang bleken te zijn; ‘bimodal’,

1) Wel zijn, sedert deze gewerkt heeft, de stemhebbende konsonanten in de ‘Auslaut’ stemloos geworden.
2) J e s p e r s e n geeft de quantiteiten van de volgende medeklinkers op: *p, t, k, b, d, f, s, v, l, m*.

m.a.w. ‘fähig sowohl lang wie kurz aufzutreten,’ waren *m, n, ŋ*, waarschijnlijk ook *v, j*.

Het Engels levert ook wat de quantiteitsgradatie in een groep van klinker + medeklinker betreft gegevens, die onze opvatting van de ‘Erzatzdehnung’ bevestigen: volgens J e s p e r s e n 185 v., die zich hier in hoofdzaak bij S w e e t aansluit, gaat de regel: na lange vokaal korte eindkonsonant en omgekeerd - alleen dan geheel op, wanneer de eindkonsonanten ‘stimmlos’ zijn; ‘bei stimmhaften ist es auch das normale,..., aber das Verhältnis ist doch insofern nicht stabil, als nicht selten bei nicht-hohen Vokalen eine Verschiebung eintritt, durch welche sich die Länge entweder auf Vokal und Konsonant ziemlich gleichmässig verteilt oder auf den Vokal übergeht und infolgedessen nur die Länge der Silbe im ganzen das Konstante ist; *man* kann also [maen·, mae.n., mae·n] gesprochen werden; dementsprechend *beg, egg, had, dog, God*, usw. .... Die Dauer eines langen Vokals (resp. Diphthongs) hängt von dem Stimmgehalt des Endkonsonanten ab, indem wir vor einem stimmhaften Konsonanten volle Länge, aber vor einem stimmlosen Konsonanten nur halbe Länge (oder dreiviertel Länge) bekommen.’

Het Engels leent er zich bijzonder goed toe, om vergelijkingsmateriaal voor de in dit opstel besproken soort van ‘Ersatzdehnung’ te leveren; immers, hier bleef, in tegenstelling tot het Nederlands en zoveel andere talen, de stemtoon der spiranten en occlusivae aan het eind der lettergrepen en woorden tot nog toe bewaard, waardoor het overeenstemt met die Lettische woordvormen, waarin ‘Ersatzdehnung’ plaats vond, terwijl voor het oude Pools en ook voor de oudere periode van de Limburgs-Rijnse dialekten hetzelfde aan te nemen is: toen hier de zwak betoonde vokalen wegvielen, bleef in de nieuw ontstaande konsonantische ‘Silbenauslaut’ het verschil tussen stemhebbende en stemloze klanken voorlopig bestaan, en in die tijd werkte de rekkingsregel.

Het is te hopen, dat de experimentele phonetica wat meer aandacht gaat wijden aan de medeklinkerquantiteit, die, zoals Z w i r n e r *t.a.p.* 152 zegt, ‘bisher etwas stiefmütterlich behandelt’ is. Het lijkt mij zeer waarschijnlijk, dat nieuwe onderzoekingen op dit gebied ook in andere talen de neiging tot relatief lange quantiteit der stemloze konsonanten zullen aantonen[1)] en

1) Blijkbaar was de aan paraphasie lijdende patiënt, wiens quantiteiten door Z w i r n e r werden onderzocht, een Duitser.

dat zij steeds meer de door mevrouw K o n e c z n a gegeven verklaring der klinkerrekking vóór secundaire stemhebbende slotkonsonanten alsmede mijn aanvulling dezer verklaring zullen bevestigen. Dan zijn wij een stap vooruit, maar tegelijk staan wij dan voor een nieuw probleem: Hoe komt het, dat de 'Ersatzdehnung' der vokalen in sommige taalgebieden vóór alle konsonanten optreedt, in andere slechts voor die, welke zelf neiging vertonen tot een relatief korte uitspraak?

N. VAN WIJK.

Op een anker te land raken.

Volgens het *Ndl. Wdb.* II, 495 betekent deze zegswijze 'tegen verwachting slecht te recht komen'. Uit het volgende zal blijken, dat zij juist het tegenovergestelde betekent: tegen verwachting *goed* te recht komen; vgl. Winschooten, 8: *Op een anker te land koomen*.... oneigendlijk, genoomen moet werden, voor iets, dat teegen alle hoop, en gedagten komt te gelukken; De Brune, *Bank*. I, 439: Hoe hol en dol de zee gaet... Gods keurlinghen komen noch eyndelick met een anker te lande. In S. Coster's *Spel van Tiisken vander Schilden* vertellen *Jan Rap* en zijn *Maet* elkander van hun grote armoede (vs. 939 vlgg.). Onverwacht worden zij door Tiisken v.d.S. in dienst genomen voor een strooptocht, die buit belooft en uitkomst geeft. De *Maet* vraagt nu *Jan Rap*:

Wat dunckt u, komen wy niet op een anker te landt: 't En mocht niet hoogher, twater stondt op de lippen. - In W.D. Hooft's *Hedendaegsche verloren Soon* (anno 1640[1]) ontvlucht Juliaen de ouderlijke woning en wil zijn dagen in vrolijkheid doorbrengen. Dwalende door Den Haag komt hij bij een herberg, waar een paar 'snollen' in de deur staan. Een dezer nodigt hem uit binnen te komen 'om beter kennis te maecken'. Juliaen zegt daarop: Mijn dunckt, dat ick hier op een ancker te land gae raecken, wat moeilijk iets anders kan betekenen dan dat hij, die 'iens lustich wilde suypen, schrense, in dat hiel vrolyck, en daertoe blyer als bly', van mening is *goed* te recht te zijn gekomen. Vgl. ten slotte Halma, 33: *Op zijn anker te land koomen*, tegen alle hoop behouden worden.

F.A. STOETT.

1) J.v. Vloten, *Het Ndl. Kluchtspel* II, 117.

Opmerkingen over de anapest.

Er zijn, behalve de alexandrijnen van Cats, wel méér poëtische voortbrengselen aan te wijzen in de literair-historisch geijkte goudschat onzer letterkunde, die geen al te beste klank hebben in onze moderne oren. Ik weet niet, of er velen gevonden worden, die aan de ritmische kwaliteiten van Da Costa's werk een hoge waarde toekennen; voor mij was de Voorzang tot zijn ‘Vijf en twintig jaren’ lange tijd zo ongeveer het meest verfoeilijke voorbeeld van een dreun:

Kan het *zijn* ‖ dat de *lier*, ‖ die sints *lang* ‖ niet meer *ruisch*-te ‖

Ik begreep wel, dat Da Costa zelf het waarschijnlijk op een enigszins andere manier heeft voorgedragen, maar ik gaf mij toen de moeite niet na te gaan, hoe de mogelijkheid daartoe in deze anapesten aanwezig was. Ook wist ik uit ervaring, dat de indrukwekkende wijze, waarop mevrouw Dorbeen ten huize van de familie Stastok het Rijntje reciteerde, niet bevorderlijk is om tot een objectief oordeel te geraken over ‘het hartroerende meesterstuk des grooten Borgers’. Want het kost moeite, bij een latere lezing van het gehele gedicht de schelheid en de schaar zó volkomen te vergeten, dat de woorden en de jamben tot hun recht kunnen komen.

Een andere maal was het mij plotseling opgevallen, dat één van de bekendste liederen van Adama van Scheltema: Waakt op Proletaren! in hetzelfde metrum geschreven was als Da Costa's Voorzang. Niet gaarne zou ik betogen, dat populariteit een garantie vormt voor literaire waarde, maar wèl, dat het populair-worden een onmogelijkheid zou zijn geweest, als dit vers niets dan een dreun was. Trouwens, persoonlijk heb ik het nooit als een dreun gevoeld; en, hoewel de grandioze trots mij vreemd is, waarmee Gorter getuigt: ‘Dat zegt niet alleen de zekerheid van een hart dat tegenover poëzie nooit heeft gedwaald’ -[1)], ook voor mij blijft in laatste instantie, als voor ieder, uitsluitend het eigen subjectieve versgehoor, de individuële ritmische ervaring als gegeven bestaan.

1) Naar aanleiding van Shelley: ‘De groote dichters’, (Amsterdam 1935) pag. 450.

Toen ik door een toevallige aanleiding Da Costa opnieuw onder de ogen kreeg, leek het mij wenselijk een poging te doen om vast te stellen, waaruit dit merkwaardige verschil tussen twee anapestische gedichten, die ook in syllabental en rijmschema geheel gelijk zijn, kan worden verklaard. Misschien zou het leiden tot een dieper inzicht in de structuur van Da Costa's vers, mogelijk zelfs van de anapest in het algemeen; in beide opzichten kon mij het resultaat slechts welkom wezen.

Of men ritme wil omschrijven als: gevarieerde herhaling, vrijheid in gebondenheid, of door een andere diepzinnig vage aanduiding, - bij de onderhavige gedichten is het metrum zó sterk en onmiskenbaar, dat men daar onvermijdelijk van uit zal moeten gaan. Het komt mij voor, dat dit steeds de enige wetenschappelijk verdedigbare methode is, ook bij de zg. volledig vrije ritmen: wij ervaren het beweeglijke slechts door de verhouding tot iets constant. Het is evenwel niet noodzakelijk, dat dit constante gelijk blijft in al de regels van een gedicht; er zijn binnen de omvang van één gedicht verschillende constanten denkbaar, en in enkele overgangsgevallen zal ook een aparte versregel naar meer dan één constante gericht kunnen zijn. Doch dit is bij na Costa's Voorzang nergens het geval, en bij ‘Waakt op Proletaren!’ evenmin. Het metrum is vast en wordt tot het einde toe volgehouden. Het ritme vormt slechts een geringe variatie van deze herhaling, slechts een kleine vrijheid ten opzichte van een zo grote gebondenheid; maar de variatie en de vrijheid bestáán. Zowel in de accentverhoudingen als in de onderbrekingen kan men dit onmiddellijk aantonen. Klinkt niet de beginregel bij Da Costa:

‘Kan het zijn dat de lier, die sints lang niet meer ruischte,’ geheel anders dan die bij Adama van Scheltema:

‘Het is lente geworden - waakt op proletaren!’ - en waarin kàn dit anders liggen, dan in het totaal der klemtonen en der geledingen? Bij Da Costa valt een pauze na de 6e lettergreep en een kleinere geleding na de 3e, beide dus direct na een heffing. Bij Adama van Scheltema valt de pauze na de 7e lettergreep en een kleinere geleding na de 9e; enkel deze laatste derhalve na een heffing. Bovendien doorbreekt hier, vlak na de pauze, het in een daling staande woordje ‘waakt’, door zijn syntactisch noodzakelijk enigszins sterkere toon, de ééntonigheid. Maar wellicht, ja eigenlijk heel zeker, is iets dergelijks ook het geval bij Da Costa: ‘Kàn het zijn’ - ‘nièt meer ruischte’ -.

Wanneer men zich los maakt van het dogma, dat een daling een daling en een heffing een heffing is, en de realiteit aanvaardt van dalingen met, naast dalingen zonder klemtoon, en dan ook van heffingen met matig, naast heffingen met zwaar accent, springt de grote rijkdom der mogelijkheden in het oog. De anapest is dan niet meer één metrisch-ritmische vorm, maar een veelvuldige ritmische werkelijkheid rondom één metrische norm. Dus niet slechts: ⏑ ⏑ –, of in de tekens die ik verkies: ⏑ ⏑ ″ als in: ‘dat de lier’ of: ‘het is len(te)’; maar ook ⏑ ⏑ ″ als in: ‘Kàn het zijn’ of sterker: Wèkt elkaar; en ⏑ ⏑ ″ als in: ‘tot géen har(ten)’ of: ‘En wéer komt’; en wellicht op enkele weinige plaatsen zelfs: ⏑ ⏑ ″. Bestaan naast deze vol geaccentueerde heffingen werkelijk ook nog, zoals bij de jambe het geval is,[1)] heffingen-met-weinig-accent, dan is althans in theorie een tweede viertal ritmische figuren gevonden, die eveneens alle onder de verzamelnaam ‘anapest’ worden begrepen: ⏑ ⏑ ′, ⏑ ⏑ ′, ⏑ ⏑ ′ en ⏑ ⏑ ′. Van deze acht mogelijkheden zullen enkele geregeld, enkele soms en enkele nauwelijks of niet in de practijk vóorkomen. Uit hun wisseling ontstaat de noodzakelijke variatie, die ook de anapestische verzen voor eentonigheid behoeden kan. In welke mate hebben Da Costa en Adama van Scheltema daarvan gebruik gemaakt?

In de 64 regels van Da Costa's Voorzang, elk bestaande uit 4 anapesten trof ik aan: 155 van het type: ⏑ ⏑ ″, 63 van het type: ⏑ ⏑ ″, 37 van het type: ⏑ ⏑ ″ en 1 van het type: ⏑ ⏑ ′. De versregel is niet gelijkmatig toegankelijk voor deze variaties; uit mijn gedetailleerde cijfers blijkt enige voorkeur voor de eerste en vierde anapest, waarbij vooral de overbetoning op de aanhefsyllabe van de gehele regel opmerkelijk is.

Type	1e anapest	2e anapest	3e anapest	4e anapest	Totaal	Percentage
⏑ ⏑ ″	36	41	41	37	155	60,5
⏑ ⏑ ″	23	13	10	17	63	24,6
⏑ ⏑ ″	5	10	12	10	37	14,4
⏑ ′	-	-	1	-	1	0,5

1) Vgl. ‘Versbouw en ritme in de tijd van '80’, Groningen 1934.

De enige van het type: ⏑ ⏑ ´ komt voor bij het woord ‘Guadalquivir’ en vertoont de complicatie, dat de onderbetoning van de heffing direct gevolgd wordt door een overbetoning: vă dĕn Gúadăl̆qŭiv̆ir.

Het gedicht van Adama van Scheltema bezit wel een enigszins ander aspect, maar in hoge mate verschilt het toch niet van Da Costa's vers. ‘Waakt op Proletaren!’ heeft 48 versregels, eveneens ieder van vier anapesten; naar mijn opvatting zijn de ritmische types daarin als volgt aanwezig:

Type	1e anapest	2e anapest	3e anapest	4e anapest	Totaal	Percentage
⏑ ⏑ ″	20	34	31	30	115	59,9
⏓ ⏑ ″	16	7	4	8	35	18,2
⏑ ⏓ ″	7	7	10	10	34	17,7
⏓ ⏓ ″	2	-	-	-	2	1,05
⏑ ⏑ ´	1	-	2	-	3	1,6
⏓ ⏑ ´	1	-	1	-	2	1,05
⏑ ⏓ ´	1	-	-	-	1	0,5

Men ziet, dat er een grote mate van gelijkheid is: het meest normale type ⏑ ⏑ ″ komt bij Da Costa zowel als bij Adama van Scheltema in ongeveer 60 % der gevallen voor. Er zijn echter bij de resterende 40 % wel enige verschillen op te merken. In hoger mate dan bij Da Costa is de eerste anapest bij Adama van Scheltema gevarieerd; bovendien zijn bij hem enkele afwijkingen van een qualitatief groter orde. Het betreft wel een zeer klein percentage, maar principieel is het toch niet zonder belang, dat behalve de drie typen, die wij mogen beschouwen als de meest voor de hand liggende vormen, ook een viertal àndere althans vertegenwoordigd is. Het komt mij voor, dat het belang hiervan nog stijgt, wanneer men ziet, dat in de drie gevallen van type ⏑ ⏑ ´ benevens in de twee van type ⏓ ⏑ ´ na de onderbetoonde heffing een overbetoonde daling volgt, bijv.: ‘wǎnt hĕt ĭs ŏnzĕ scĥot’ (couplet 7) of, nog duidelijker: ‘Wij zĭjn nŏg maăr dĕ ĝdsĕn ĕn deé mǎrtĕlrĕn’ (couplet 10). Zelfs worden twee van dergelijke accentverplaatsingen-naar-achter in één versregel aangetroffen:

‘Wănt hĕt ĭs ŏnzĕ ădĕm dĭe dĭe lĕntĕ wĕkt’ (couplet 7). Toch wil het mij vóorkomen, dat dit alles te gering is om het verschil te verklaren tussen Da Costa's dreun en Scheltema's lied. Of - is deze formulering onjuist? Is reeds, door het aandachtig vaststellen van de vele en verscheidene overbetoningen ook in Da Costa's gedicht, de dreun langzaamaan verdwenen? Klinkt niet de aanhef fors en wel-luidend, nu ik hem met velerlei nuancering lees aldus:

Kắn hĕt zĭjn dăt dĕ lĭer, dĭe sĭnts lăng nĭ̋ et mĕer ruĭschtĕ, Dĭe sĭnts ĭng tŏt gĕen hărtĕn ĭn dĭchtmŭzĭ̋ jk sprăk, Wĕêr ŏp eĕns văn vĕrrŭkkĭng ĕn hĕmĕllŭst brŭischtĕ, Ĕn ĭn strŏoměndĕ gălmĕn hĕt sfĭlzwi jgĕn brăk?

En is er geen volheid van onverwachte klank gekomen in de tiende strofe, zij het dan ook niet in de laatste regel:

Zŏetĕ bŏordĕn dĕs Ămstĕls! gĭ̋ j dĕed zĕ hĕrlĕvĕn. Ŏp dĕn tŏon văn ŭw Vŏndĕl, ŭws Bĭldĕrdĭ̋ jks stĕm, Vi ng dĕ snăar wĕdĕr aăn văn vĕrvŏeĭng tĕ bĕvĕn; Ĕn dĕs jŏngĕlĭngs grĕep hăd eĕn ŏogĕnblĭ̋ k klĕm.

De dreun is werkelijk goeddeels verdwenen, hoewel niet geheel. Misschien blijkt uit een onderzoek inzake de pauzes en onderbrekingen, die ik tot nu toe niet aanduidde, dat ook dáárin Da Costa enigszins van Adama van Scheltema verschilt. Wat deze pauzes betreft, heb ik mij niet gehéél op mijn individuële voordracht willen verlaten: de door de auteurs zelf aangegeven leestekens, hoewel misschien soms meer aangebracht om syntactische redenen of zelfs uit schoolse conventie, dan precies overeenkomstig de gevoelde ritmische geledingen, heb ik apart gehouden van de overige onderbrekingen, die ik meen te moeten vaststellen.[1)] Het resultaat van dit onderzoek vindt men voor de beide auteurs samengevat in de navolgende tabel:

1) Voor Da Costa gebruikte ik de door hem zelf verzorgde uitgave: ‘Politieke Poëzy’, Haarlem 1854; voor A.v. Sch. de ‘Verzamelde Gedichten’, Rotterdam 1934.

onderbreking na syllabe	Da Costa (64 versregels)			Adama v. Scheltema (48 versregels)		
	volgens leesteken	niet volgens leesteken	Totaal	volgens leesteken	niet volgens leesteken	Totaal
1	11	1	12	1	-----	1
2	-----	-----	-----	-----	-----	-----
3	4	9	13	3	11	14
4	-----	6	6	3	3	6
5	2	-----	2	-----	-----	-----
6	9	17	26	2	11	13
7	11	8	19	8	5	13
8	1	-----	1	-----	-----	-----
9	1	1	2	1	4	5
10	2	-----	2	2	-----	2
11	-----	-----	-----	-----	-----	-----
12	-----	-----	-----	-----	-----	-----
Totaal	41	42	83	20	34	54

Opmerkelijke verschillen in dit staatje betreffen vooral de onderbreking na de 1e syllabe, die bij Da Costa verhoudingsgewijs 9 maal zo vaak voorkomt als bij Adama van Scheltema; het geldt hier een geval, waarin de aanduidingen met slechts één uitzondering van den auteur afkomstig zijn. Voorts is bij Da Costa de pauze na de zesde lettergreep (9 + 17 maal) talrijker, dan bij Adama van Scheltema (2 + 11 maal); bij de geleding na de 7e syllabe valt dit verschil niet te constateren. Een duidelijk surplus heeft Adama van Scheltema voor de onderbrekingen na de 9e lettergreep (1 + 4 tgo. 1 + 1), maar dit is niet gebaseerd op door den auteur aangegeven feiten. Bij Da Costa is het totale aantal der geledingen na een heffing: 41, naast 39 na een eerste daling en 3 na een tweede daling; voor Adama van Scheltema zijn deze getallen resp. 32, 22 en 0. Zeven maal staat bij Da Costa aan het einde van een versregel geen leesteken, doch slechts in één geval m.i. is er enjambement; bij Adama van Scheltema staat op die plek vier maal geen leesteken; in twee gevallen hiervan is er enjambement.

Kunnen we nu uit dit materiaal enige conclusies trekken? Ik meen van wel. In de eerste plaats is Da Costa's versregel in hoger mate dan die van Adama van Scheltema door een midden-

geleding onderbroken: daar er twee gevallen zijn van zowel pauze na de 6e als na de 7e syllabe, vindt men in totaal 43 versregels met middengeleding, d.i. op een totaal van 64 regels ruim 67 %. Bij Adama van Scheltema is dit aantal 26, en het percentage op het totaal van 48 regels derhalve ruim 54 %. Wanneer men enkel de scheidingen neemt, aangegeven door de leestekens, zijn de percentages 29,7 en 20,8; het onderscheid is dan naar verhouding dus nog groter.

In de tweede plaats werkt het isoleren van de eerste syllabe enigszins pathetisch, er komt in zekere zin een heffing bij. Dat in Da Costa's gedicht bij een vierde gedeelte zijner verzen deze afgescheiden, en dan steeds overbetoonde, eerste syllabe voorkomt, heeft zonder twijfel op de kracht en de beweeglijkheid van zijn ritme een weinig gunstige invloed gehad.

Niet kan men een onderscheid vinden bij de gezamenlijke onderbrekingen na een heffing, en zelfs zijn bij Da Costa de onderbrekingen na een eerste daling veelvuldiger; dit ligt echter uitsluitend aan het hoge aantal na de eerste syllabe van de versregel.

De geconstateerde kleine en grotere verschillen bij de accenten en de geleding zijn natuurlijk niet zonder effect in het gehele ritmische verloop. Maar het is toch de vraag, of hieruit het verschil, dat voelbaar blijft tussen de beide gedichten, voldoende kan worden verklaard. Het komt mij voor, dat wij goed doen voor een dieper begrip de functie van de beginregel in onze aandacht te betrekken. De aanhef van een vers dringt, omdat er niets aan vooraf is gegaan, zich scherper in ons geheugen dan de andere gedeelten. In ritmisch opzicht heeft de beginregel iets van een proclamatie, ook wanneer dit naar de inhoud absoluut niet het geval is. Het ritme der volgende regels is een herhaling, een variatie van deze eerste. Ten opzichte van regellengte en rijmopvolging heeft de eerste strofe een dergelijke functie in het gehele gedicht. Vergelijken we nu naar de ritmische geleding de beide aanvangsregels:

Kắn hĕt zĭjn | dăt dĕ liĕr, || dïe sïnts lăng nï̋ et mĕer rúïschtĕ - met de komma-onderbreking na de 6e syllabe benevens een haast even duidelijke geleding na de 3e,[1] en:

Hĕt ïs lĕntĕ gĕwŏrdĕn || wQakt ŏp | prŏlĕtărĕn!

1) In sommige uitgaven staat op die plek zelfs een komma gedrukt, in de door mij gebruikte authentieke druk van 1854 niet.

waar de aangegeven scheiding na de 7e lettergreep ligt, en een veel minder markante geleding na de 9e lettergreep aanwezig is, dan vindt het probleem wellicht zijn oplossing.

Het vers van Da Costa zet in met twee maal een duidelijk afgescheiden anapest. Na zes lettergrepen is ons de gelijkmatige dreun van een galop reeds vertrouwd geworden, - daaraan kan ook de overbetoning in het begin maar zeer weinig wijzigen. Het automatisme van het metrum werkt zo duidelijk dóór, dat men zich geneigd voelt om ook na ‘lang’ een geleding in te voegen. Bewust laat men dit na en bemerkt uit het nu-vloeiende verloop van de tweede helft een andere en veel rijkere klankbeweging; doch de fatale indruk van de aanhef is onherstelbaar: die twee anapesten blijven in ons onderbewustzijn gedurende het hele verdere gedicht, en zij grijpen hun kans telkens opnieuw, zodra maar ergens een pauze na de 3e of 6e syllabe mogelijk is.

Het lied van Adama van Scheltema vermijdt met het woord ‘lente’ zelfs de mógelijkheid van een onderbreking, en de pauze na ‘geworden’ valt niet achter de heffing der zesde syllabe, maar achter de daling der zevende. Van een grens tussen de metrische eenheden valt nergens iets te bespeuren. Zijn dit nog anapesten? Of zijn het - ja, wàt eigenlijk?

Vindt men in verzen als deze:

‘En nog later zong Juda, daar 't, balling, zijn staf voert’ - of: ‘Zoete boorden des Amstels! gij deed ze herleven.’ - of: ‘Tot een ruiker van duizend ontelbare knoppen’ - of: ‘O zij allen - zij allen - en niet alleen wij!’ - ook maar iets, dat ons het recht geeft van anapesten te spreken? De pauzes niet. De syntactische bouw niet. De woordeenheden niet. De inzet? Vormt het simpele feit, dat in elke regel vóór de eerste heffing twee, één of geen dalingen te vinden zijn, het enige en uitsluitende criterium, of wij van anapest, amphibrachys of dactylus moeten spreken?

‘Tot een ruiker van duizend ontelbare knoppen’ is dus anapestisch, maar

‘Een ruiker van duizend ontelbare knoppen’ wordt opeens amphibrachisch, en

‘Ruikers van duizend ontelbare knoppen’ bestaan uit dactylen!

In het eerste geval snijden we klakkeloos de ruiker middendoor, en duizend en ontelbare ook; in het tweede en het derde geval enkel ‘ontelbare’, maar wat doet een woord ook langer

te wezen dan drie syllaben, nietwaar? Doch dit alles is toch dwaasheid: de drie versregels zijn immers wezenlijk gelijk, volstrekt gelijk, congruent. Daar kan het opzichzelf belangrijke verschil van de regelaanhef toch niets aan veranderen! Het is toch zinloos, om een vers zó te scandéren:

‘dië sĭnts lāng | tŏt geĕn hār | tĕn ĭn dīcht | mŭzĭjk sprāk -

zoals Poelhekke het doet?[1] En even weinig houdbaar lijkt het mij, als modern voorbeeld van de anapest aan te halen van Hélène Swarth:

> ‘O die wereld van stralenden bloeienden schijn
> en die afgrond zoo donker daaronder’ -[2]

Dit zijn geen anapesten, dit zijn door de syntactische structuur in het begin van de eerste en in de gehele tweede regel, àls men er een vreemde naam aan geven wil: onmiskenbare amphibrachen, mèt een voorslag:

‘en | die afgrond | zoo donker | daaronder’ -.

De ritmische waarde van de regelaanhef is een vraagstuk op zichzelf: thans gaat het om de erkenning, dat er in de nederlandse poëzie geen enkel essentieel verschil bestaat tussen de anapest, de amphibrachys en de dactylus, zo min trouwens als er in de nederlandse poëzie een essentieel verschil is tussen de jambe en de trochae.

De nederlandse verskunst kent drie duidelijk onderscheiden metra; de vraag, of de vele moeilijke, òndoorzichtige ritmische figuren alle te herleiden zijn tot één dezer drie of tot een combinatie van enkele dezer drie, òf dat zij ons tot de conclusie zullen voeren, dat er nog àndere metrische normen bestaan, moge hier onbesproken blijven. Deze drie metra zijn: het oude systeem der vier heffingen, de tweeslag en de drieslag. Het komt mij wenselijk voor, terwille van statistische doeleinden, steeds de heffing voorop te plaatsen: de tweeslag is dan: ˊ ˘, en de drieslag: ˊ ˘ ˘. Deze tweeslag en drieslag zijn géén versvoeten, enkel accentnormen; de geleding is in de nederlandse poëzie een volstrekt onafhankelijke autonome zaak.

1) ‘Woordkunst’, 8ste druk, pag. 40.
2) Prof. Dr. G.S. Overdiep, Beknopte Nederlandsche Versleer, 2e druk, pag. 18.

Elk dezer drie metra heeft zijn eigen systeem van ritmische mogelijkheden:

het vierheffingsvers wordt gevarieerd door het wisselende aantal der dalingslettergrepen, de wisselende intensiteit daarvan, en tevens door de wisselende intensiteit der heffingen;

de tweeslag wordt gevarieerd door accentomzettingen, waartoe een pauze dikwijls de mogelijkheid geeft, en vooral door de bijna onbegrensde gelegenheid tot overbetoning der dalingen en onderbetoning der heffingen;

de drieslag wordt gevarieerd door de mogelijkheden, die liggen in de overbetoning van één der beide of soms van beide dalingen, naast (in geringe mate) de onderbetoning van een heffing.

De betekenis van de regelaanhef (voorslag) en van de onderbrekingen, twee uit ritmologisch oogpunt belangrijke problemen, behoren afzonderlijk te worden onderzocht. De feiten, die met déze vragen verband houden, mogen in geen geval de studie van en de opvattingen aangaande het accent-metrum nodeloos gecompliceerd maken.

G. STUIVELING.

Kroniek en kritiek.

Redenaars als lezers en als sprekers.

Een verzorgde redevoering of voordracht zal men liefst vooraf opschrijven, want zelden zal een improvisatie, hoe goed ook voorbereid, ontkomen aan omslachtigheid en nodeloze herhaling. Dat neemt niet weg dat een goed spreker, al schrijvende, zijn stem zal horen, dat klank en ritme weloverwogen kunnen worden. De levendigheid van de voordracht behoeft er niet onder te lijden, dat hij zijn oog op het papier gericht houdt.

Niet alle redenaars volgen die gedragslijn: ze lezen niet-voorafgehoorde zinnen vóór, en ze lezen slecht, d.w.z. ze hangen aan de letters. Het natuurlijke ritme wordt bedorven door alle zwakbetoonde lettergrepen met volle klinkers te lezen (*een, mijn*, enz.), door alle schrijftaalbuiging (*den, dien, dezen*), soms zelfs het ‘vrouwelijke’ *eene, mijne*, te laten horen. In plaats van juiste intonatie komt de leesdreun van ongeoefende scholieren. Dat dit alles de vruchten zijn van een averechts of verwaarloosd leesonderwijs, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Wie heeft

niet bijgewoond dat een welbespraakt spreker een saaie lezer bleek, zolang hij strak bleef kijken op het papier, en plotseling wèlsprekend werd, als hij voor een uitweiding opkeek en zijn schrijfzinnen losliet?

Onlangs werd ik op een internationaal kongres te Amsterdam getroffen door de voortreffelijke voordracht van Franse en Italiaanse geleerden. Hun gehele rede was opgeschreven, maar ze làzen niet; ze spràken, met natuurlijke intonatie, gesteund door gesticulaties. Wie niet naar de spreker keek, meende een voorbeeldige improvisatie te horen.

Tot deze korte beschouwing kwam ik door de uitlating van een *Gids*-redakteur. Minister Colijn, beweerde hij, had onlangs getoond, een tegenstander van de nieuwe spelling te zijn, en het weglaten van de buigings-*n* als taalbederf te beschouwen, want in een redevoering liet hij alle *n*'s duidelijk horen! Maar.... die redevoering was *gelezen*, voor de radio. Het is mij niet bekend of de Minister, voor de vuist sprekend, even 'correct' de 'schrijftaal'-buiging toepast. Er zijn inderdaad sprekers, vooral theologen, die dat beproeven, maar dan kan de taalkundige waarnemer, vooral in langere zinnen, hen herhaaldelijk op fouten betrappen. Dat hun taal er door aan sierlijkheid en welluidendheid zou winnen, berust op inbeelding, door traditie gesteund. Onbevooroordeelde vergelijking zal meestal ten goede komen aan lezers die inderdaad sprèken.

De besproken kwestie is, vooral voor het leesonderwijs, niet onbelangrijk. De moderne taalbeschouwing heeft het onmiskenbare voordeel gebracht dat de leesdreun en het lezen 'op de letter' voorgoed veroordeeld is. Ook geheel verdwenen? Ik ben er niet zo zeker van dat iedere onderwijzer, iedere leraar in de officieel-gehandhaafde seksuele *n* slechts een traditionele schrijfvorm ziet, die niet 'uitgesproken' behoeft te worden, en zelfs niet 'uitgesproken' kan worden zonder het natuurlijke lezen te schaden, en dat juist op die grond voor de moderne taalkundige deze *n*'s onaanvaardbaar en voor het onderwijs schadelijk zijn.

Ook de radio is in dit opzicht soms schuldig. Menigeen is geneigd de ouderwetse *lezer* voor de radio als een voorbeeldig *spreker* te beschouwen. Lezen op zich zelf behoeft de taal niet te schaden, als men inderdaad *goed*, d.w.z. niet hangende aan het papier, leest. Is dat niet het geval, dan zou ik niet aarzelen om zulk taalgebruik taalmisbruik te noemen, waarvan taalbederf het gevolg zou kunnen zijn.

C.D.V.

Indeling van taal.

In een bespreking van Overdiep's Moderne Nederlandsche Grammatia (*De N. Taalg.* XXIII, blz. 48 vlg.) heb ik mijn bezwaren ontwikkeld tegen de driedeling in: ‘omgangstaal, litteraire taal en ambtelijke taal’. Voor de herziening in de *Beknopte Stilistische Grammatica van het Nederlands* gelden in hoofdzaak dezelfde bezwaren. Na § 5 over ‘Verschillen in gesproken en geschreven taal’ volgen enerzijds *Omgangstaal* en *Volkstaal* (§ 6), waarbij over geschreven vormen niet gesproken wordt; anderzijds twee soorten gestileerde taal: *betogende taal* of ‘algemene’ geschreven taal, en *litteraire taal*, gesplitst in lyrische, epische en dramatische (§ 7-9). Al wordt opgemerkt dat ook een *spreker* zich van gestileerde taal ‘kan’ bedienen - dat een dichter altijd spreekt en het drama velerlei uiteraard gesproken taal bevat, is vroeger reeds opgemerkt - de leerling zal uit deze uiteenzetting tot de verouderde splitsing van aparte ‘spreektaal’ en ‘schrijftaal’ teruggevoerd worden. Wij willen op ons vroeger betoog niet terugkomen en alleen opmerken dat ook in dit boek doodgewone gesprekzinnen en zelfs platte straattaal door de vermelding van bekende schrijversnamen (Van Looy, Brusse) als ‘litterair’ worden aangeduid. Ter aanvulling willen wij er op wijzen, dat door de vermijding van de term ‘beschaafde taal’ of ‘standaardtaal’ verwarring wordt gesticht. Immers, ‘omgangstaal’ blijft voor Overdiep de ‘arme’ ‘praattaal’, bestemd voor het milieu van de ‘huiskamer, de school, kantoor of werkplaats’. Men zou kunnen vragen of in lagere en hogere scholen geen andere dan alledaagse taal gesproken wordt en of in de werkplaats de beschaafde taal de toon aangeeft. Daarnaast staat dan de ‘volkstaal’, rijker aan woorden, wendingen en zinnen. Die gebruiken wij ‘wanneer wij converséren in het *ruimere* milieu, onze vanouds bekende “buurt”, het dorp of de stadswijk waar wij hebben leren spreken, het natuurlijke, *locale* milieu.’ Is hiermee het plaatselijk dialekt bedoeld? Maar wie zijn *wij*? Een zeer groot deel van de leerlingen op de middelbare school en het gymnasium hebben leren spreken in een milieu van algemeen-beschaafde omgangstaal. Even verder lezen we over de ‘tongvallen’ *van* de volkstaal, ook wel dialekten genoemd. Is dus met de ‘volkstaal’ nu weer het plaatselijk geschakeerde Beschaafd bedoeld? Ook dan ziet de grammaticus over het hoofd, dat de school behoefte heeft aan een *taalnorm*, die voor het

algemene gebruik niet anders kan zijn dan het Nederlands van de meest ontwikkelden. Men kan uit wetenschappelijk en litterair oogpunt de frisheid en oorspronkelijkheid van het dialekt waarderen, maar bij het onderwijs in grammatica dient het algemene taalgebruik op de voorgrond te staan. In de klas kunnen verschijnselen uit het eigen dialekt van de leerlingen ter illustratie of ter verklaring zeer leerzaam zijn, maar ook voor eigen praktijk van de leerling dient hij scherp te leren onderscheiden wat vormelijke, algemene, meer familiare en onbeschaafde taalvormen en constructies zijn. De bovengenoemde indeling, te uitsluitend stilistisch - immers ook de klanken zijn hierbij van buitengewone betekenis! - vertoont een pedagogisch tekort, vooral waar de schrijvers zelf de eigen splitsing in ‘omgangstaal’ en ‘volkstaal’ verdoezelen. Op blz. 61 wordt b.v. als proeve van ‘gesproken *omgangstaal*’ aangehaald: ‘Ja, as ikke m'n Riekie niet had.... nou, dan was Toon allang na de kiele, gloof mijn’, en ‘ganeme en me gane’. Ieder zal toegeven dat dit niet alleen ‘volkstaal’ is, maar dat de qualificatie ‘onbeschaafd’ hier op zijn plaats geweest zou zijn. Vormen als het ‘nadrukkelijke’ *mijn* (= mij) en *wijlui, wijlie* behoren in een schoolgrammatika niet in het paradigma, hoogstens in een opmerking plaats te krijgen. *Jullie* en *zullie* en *hullie* (blz. 62) zijn niet gelijkwaardig. *Kom-i* is ongetwijfeld minder beschaafd dan *kom je*. Ten slotte: er is in de laatste tijd bij de spellingpolemiek veel geprotesteerd tegen de ‘leuze’: schrijf zoals je spreekt, die ten onrechte aan de ‘Kollewijners’ toegeschreven wordt, waardoor ze dientengevolge ordinaire taal gangbaar zouden maken. Zou door een spraakkunst die het verschil tussen ‘volkstaal’ en ‘algemeen beschaafde omgangstaal’ niet duidelijk onder de aandacht van de leerlingen brengt, niet veeleer gevaar ontstaan voor het schriftelijk toepassen van woorden en vormen die niet als beschaafd kunnen gelden?

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

De Revius-uitgave voltooid.

Dr. W.A.P. Smit, de schrijver van een voortreffelijk proefschrift over *De dichter Revius* (1928), heeft het als een ereschuld beschouwd, een standaarduitgave van deze dichter te bezorgen. In 1930 verscheen het eerste deel van de *Over-ysselsche Sangen en Dichten*, bevattende 'Het epos der Godsgeschiedenis'; eerst vijf jaar later verschenen de 'Overige Gedichten', in een tweede deel van gelijke omvang (Uitg. Mij Holland - Amsterdam - 1935), in dezelfde fraaie uitvoering. Aan de verklarende aantekeningen, deels van taalkundige, deels van zakelijk-historische aard is veel zorg besteed, zodat deze uitgave aan hoge eisen voldoet en de studie van deze te weinig gewaardeerde dichter stellig zal bevorderen. In de bundel zijn ook ongedrukte gedichten opgenomen, terwijl een alfabetisch register van de beginregels het naslaan vergemakkelijkt.[1)]

Nederlandse voorbeelden van 'volksetymologie'. In het Amsterdamse proefschrift van Mej. M.E. Houtzager: *Unconscious sound- en sense-assimilations* (1935) vindt men naast een Engelse, Duitse en Zweedse lijst van voorbeelden ook een Nederlandse (blz. 92-111), die voor een groot deel bekend zijn, maar waaronder ook nieuwe.

Die sevenste bliscap van onser vrouwen. Bij gelegenheid van de jongste opvoering verscheen, als tweede druk, een uitgave van dit mysteriespel met interlineaire moderne vertaling, bewerkt door Willem Smulders Pr. (Antwerpen - Standaardboekhandel; Nijmegen - Dekker en Van de Vegt - 1935).

De Beweging van Tachtig. De Allard-Pierson-Stichting bezorgde, onder deze titel, een uitgave van de redevoeringen,

1) Een kleine aanvulling: op blz. 152 zegt de schr. dat van het leven van de dichter David Beck 'zoo goed als niets bekend is'. Daarvoor is echter een artikel van Fr. Kossmann (*David Beck, Een Haagsch dichter onder Maurits*), in Oud-Holland 1921, afl. 2 te vergelijken.

gehouden ter gelegenheid van de ere-promotie van Willem Kloos en Lodewijk van Deyssel (Groningen - J.B. Wolters - 1935).

Versbouwleer. In de *Mnemosyne*-bibliotheek publiceerde Prof. Dr. A.W. de Groot een uitvoerige, in het Duits geschreven studie over *Wesen und Gesetze der Caesur* (blz. 81-154, Leiden - E.J. Brill - 1935), bedoeld als een hoofdstuk van de algemene versbouwleer.

Jan van Merchtene. Tot nu toe was van deze auteur van de *Cornicke van Brabant* (1414), waarvan Guido Gezelle in 1896 een uitgave bezorgde, niets meer bekend dan de naam. Dr. Jan Lindemans is door genealogische nasporingen er in geslaagd, zijn plaats aan te wijzen in een bekend Brabants geslacht: hij werd omstreeks 1355-1360, vermoedelijk te Brussel, geboren en was ondermeier van Merchten, bij zijn oom Jan IJsenbaert (Zie *Eigen Schoon en Brabander* XVIII, blz. 119-136).

Een Afrikaanse boekegids. Onder redaksie van Fr. Malherbe, J. Malan en Abr. H. Jonker verscheen als periodiek *Ons Eie Boek*, een nuttige uitgave, die deels in besprekingen deels in aankondigingen de lezers op de hoogte brengt van al wat in Zuid-Afrika verschijnt. Er is ook een Nederlandse rubriek aan toegevoegd. De abonnementsprijs voor het buitenland bedraagt 3 sh.

Dialektteksten. Bij de firma J. Kamminga te Dokkum verscheen een aardige keuze van teksten in Terschellings dialekt (*Schylgerlaner Leisboek*), in verzen en in proza, door G. Knop, D.F. en C. Roggen, in groot formaat en met houtsneden van Fr. Lieuwen versierd.

Poirters: Het masker van de wereldt afgetrokken. Van dit bekende werk verscheen, naar de beste (zevende) druk een heruitgave, met inleiding en aantekeningen van J. Salsman S.J., in samenwerking met Edw. Rombauts, de schrijver van de beste monografie over deze Brabantse auteur (Uitgeverij ‘Oisterwijk’ - Oisterwijk - 1935). Prijs f 3,90.

Ras en taal. Onder deze titel schreef Jac. van Ginneken een zeer breed opgezette Verhandeling (190 blz.), die door de Koninklijke Academie uitgegeven werd en waarvan men in *Onze Taaltuin* een beknopte samenvatting aantreft. Van de wetenschappelijke uit-

gave van het Limburgse Leven van Jezus (*The Liège Diatesseron*) door D. Plooy, in samenwerking met C.A. Phillips voor de Academie uitgegeven, verscheen het vierde deel. Het werk zal, ook na de dood van de bewerker, voortgezet worden.

Handelingen van het zestiende Nederlandsche Philologen-congres. Deze Handelingen van het Groningse kongres, met beknopte verslagen van de gehouden voordrachten, verscheen in 1935 bij de firma J.B. Wolters te Groningen.

Taalschut bij het onderwijs. Van Dr. Ch. F. Haje's *Taalschut* verscheen een omwerking, bestemd voor het onderwijs (N.V. Leidsche Uitgeversmaatschappij - 1935) met *Oefeningen*, met vermelding van auteurs die zich aan de germanismen schuldig gemaakt hebben. Voor onze principiële bezwaren tegen dit werk kunnen wij verwijzen naar het artikel Een dilettantiese taalzuiveraar in *De N. Taalgids* XXVII, blz. 29-34.

Ingekomen boeken voor het onderwijs:

Van de firma J.B. Wolters:
W.L.M.E. van Leeuwen: Naturalisme en Romantiek.
W.L.M.E. van Leeuwen: Korte Schets van de ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde (2de dr.).
H. Godthelp en A.F. Mirande: Het Nieuwe Nederlandse Proza in novellen (3 delen).
W.C. Braat: Uit Eigen Tijd. Leesboek voor Kweekscholen.
Dr. J. van Ham en Dr. S. Hofker: Beknopte Nederlandse Spraakkunst.
W. Kramer: Taalstudie en Stijloefening (3 dl.; 2de en 3e dr.).
Dr. C. Tazelaar: Beknopt handboek van de Nederlandse letterkunde. Deel I.
Dr. E. Rijpma: Kleine Nederlandse Spraakkunst (13de dr.).
Dr. E. Rijpma: Vragen en oefeningen bij de beknopte Nederlandse Spraakkunst (14de dr.).
M. Mendel: Taalgebruik (2 delen).

Van de firma P. Noordhoff:
Dr. W. van den Ent en Dr. W.H. Staverman: De Kern. Leesboek voor de hoogste klassen.

Van de firma Tjeenk Willink (Zwolle):
Dr. G.S. Overdiep en G.A. van Es: Beknopte Stilistische Grammatica van het Nederlands.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Sept. Een ‘stem uit de redaktie beweert dat de nieuwe spelling “volkomen onverantwoordelijk” is’, omdat ‘in een verzorgd gebruik van de taal de correcte toepassing van buigingsuitgangen en de pronominale aanduiding nog steeds klinkt’. Een radiorede van Minister Colijn leverde hem daarvoor het bewijs! - De *Kroniek* van Anton van Duinkerken behandelt *De richting der moderne prozakunst*, naar aanleiding van Van Leeuwen's *Naturalisme en Romantiek*, een splitsing die de beoordelaar te geforceerd acht.

Okt. Een ‘stem uit de redaktie’ verlangt een ‘spellingcommissie op breeden grondslag’ om aan de ‘chaos’ een eind te maken. - Jan Hulsher deed een onderzoek naar *De bronnen van Leopold's Oosterse Gedichten*. - F.C. Dominicus schrijft over *Het onderwijs in de moedertaal op de Middelbare School*. - Anton van Duinkerken bespreekt in de *Kroniek* Kalff's studie over ‘Het Dietsche dagboek’ met het opschrift *Dagboekhouders betrapt*.

De Nieuwe Gids. Sept. W. Kloos schrijft zijn herinneringen aan *Dr. J.H. Leopold*.
Okt. Dit jubileum-nummer bij het vijftigjarig bestaan bevat een reeks kleine gelegenheidsbijdragen o.a. van Fr. Erens (*Invallen*), W. Kloos, Max Kijzer (*De beweging van de Nieuwe Gids en haar invloed op de vaderlandsche cultuur*), J.E. van der Laan (*In memoriam Prof. J. Prinsen*), J. Reddingius, P.H. Ritter en B.J. Stokvis (*Lodewijk van Deyssel en W. Kloos*). Veel nieuws voor de geschiedenis van de Nieuwe Gidsbeweging brengt deze bijdragenreeks niet.

Groot-Nederland. Okt. Frans Coenen beoordeelt het nagelaten werk van H. Gorter over *De Groote Dichters*.

De Stem. Okt. In de *Poëziekroniek* bespreekt A. Donker de uitgave van Leopold's verzamelde Verzen.

Opwaartsche Wegen. Sept. T. de Bruyn schrijft *Over H. Marsman*, naar aanleiding van ‘De dood van Angèle Degroux’, om na te gaan in hoeverre de elementen van zijn overig werk ook hierin aanwezig zijn. - Het opstel *Nieuwe Zakelijkheid*

van H. de Bruin gaat over de roman *Bint* van H. Bordewijk. - P.H. Muller beoordeelt *Patriciërs* van Jan H. Eekhout.

Okt. Een bijdrage van R. Houwink handelt over *Het Jodendom en de literatuur*.

Roeping. Sept. G. Knuvelder kondigt *Vondels Geloof*, van Gerard Brom aan, waarbij hij de schrijver gemaniereerdheid van stijl verwijt.

Okt. F. van Oldenburg Ermke schrijft in de reeks *Pentekeningen of geschreven portretten* met waardering over Dirk Coster en zijn werk. - P. van der Meer de Walcheren toont zijn bewondering voor Antoon Coolen's *Dorp aan de rivier*. - Gerard Knuvelder beoordeelt de romankunst van *Willem Elschot* en kondigt de studie van Van Ginneken over *Ras en Taal* aan.

De Opbouw. Sept.-Okt. W.L.M.E. van Leeuwen vervolgt zijn *Litteraire beschouwingen* over hedendaagse dichtkunst.

Dietsche Warande en Belfort. Juli-Aug. In dit feestnummer, bij het tachtig-jarig bestaan van de *Dietsche Warande*, herdenken Anton van Duinkerken de wording van *Het Tijdschrift van Thijm* en Filip de Pillecijn van *Dietsche Warande en Belfort* (1900). - J.F.M. Sterck vertelt over *De Warandier als hoffelijk minstreel*. - De *Academische Herdenkingsrede van Prof. Scharpé*, uitgesproken door zijn ambtgenoot P. Sobry, schetst de bemijnnelijke persoonlijkheid en de wetenschappelijke werkzaamheid van de Leuvense geleerde.

De Vlaamsche Gids. Sept. C. Debaive prijst het *Roman-repertorium* en het *Lectuur-repertorium* (met 12000 *bio-bibliografische schrijversnota's*), uitgegeven door het Algemeen Sekretariaat voor Katholieke Boekerijen te Antwerpen en bewerkt door Joris Baers pr.

Studiën, Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Okt. Joh. Heesterbeek gaat na, in hoeverre het drama *Thomas Morus* van H. Roland Holst beantwoordt aan de historische werkelijkheid: achter de hoofdfiguur van het drama schuilt de dichteres.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Jan. Een bijdrage van A.H. Cornette, getiteld: *Karel van de Woestijne en de muziek*, is gegrond op een reeks artikels van deze auteur in *De Standaard* (1928-1929).

Febr. Belangrijk is een nieuwe uitgave van de Mnl. fragmenten van *Het Roelantslied*, vergeleken met het Volksboek, door J. van Mierlo, die daarbij een zeer uitvoerige en degelijke Inleiding schreef. - Leonard Willems vervolgt zijn *Reinardiana* met een beschouwing over het Akrostichon van Reinaert I en van de veelbesproken Proloog. - L. Grootaers hield een voordracht over *De rol van het dialectonderzoek in de moderne linguistiek*, met een historisch overzicht van deze studie en illustrerende voorbeelden uit het Nederlands en het Romaans. - A.H. Cornette ontwikkelt ernstige bezwaren tegen *Urbain Van de Voorde's essay over Karel Van de Woestijne*.

Jaarboek 1935. Dit deel bevat een uitvoerige herdenking van *Leven en Werk van Isidoor Teirlinck* door Omer Wattez, en een *Levensschets van Napoleon de Pauw* († 1922) door Leonard Willems.

Maart. Am. Joos geeft een bijdrage over *De Uitingen van gevoelens*, in aansluiting bij een vroegere studie over *Het Gevoel in de Spraakkunst*. - Floris Prims vertelt over *Het ontstaan van 'De Vlaamsche Leeuw'* in 1845, maar waarvan de voorgeschiedenis tot 1839 teruggaat. - Een grotendeels bibliografische bijdrage van Maurits Sabbe bewijst de grote populariteit van *De 'Emblemata Horatiana' van Otto van Veen*.

April-Mei. J.W. Muller geeft een uitvoerige belangrijke reeks *Tekstcritische en exegetische aanteekeningen* bij *Elckerlijc*, als pendant van Leonard Willems' *Elckerlijc-studiën*. - Leonard Willems levert een bijdrage *Over een onuitgegeven gedicht van Ledeganck*. - A. Vermeylen geeft zijn *Herinneringen aan Johan de Meester*.

Leuvensche Bijdragen XXVII, afl. 1-2. Gerlach Royen's beschouwing over *Spraakvorm en Taalnorm* geeft geen absoluut antwoord op de vraag 'Wat is korrekte taal?' omdat een scherp omlijnde norm niet bestaat. - J.F.J. van Tol beschrijft *Nederlandse drukken van de Historie van Sydrack*. - W. de Vries richt '*n Laatste woord* tot Kloeke, als besluit van hun polemiek.

Bijblad, afl. 1-2. J. Mansion maakte *Losse aanteekeningen bij Schönfeld's Historiese Grammatika*. - J. Leenen beoordeelt *Enkele bloemennamen in de Zuid-Nederlandsche Dialecten* door J.L. Pauwels en L. Grootaers, en de *Klank- en Vormleer van het Brusselsch Dialect*, door G. Mazereel. - A. Boon beoordeelt Stoett's uitgave van *Drie kluchten uit de zestiende eeuw* en J. Leest, *Duitsche invloed op het Nederlandsch der protestantsche theologen*

sedert het begin der XIXe eeuw. - Th. de Ronde beoordeelt het proefschrift van Cath. Ypes over *Petrarca in de Nederlandse letterkunde*.

Onze Taaltuin. Sept. Jac. van Ginneken geeft een overzicht van zijn onlangs Verschenen, breed opgezette studie over *Ras en taal*. - G.S. Overdiep vervolgt zijn bijdrage *Over Potgieters litteraire vormen* en beoordeelt afwijzend de *Taalboeken* van Van Ham en Hofker. - E. Bruinsma publiceert een fragment van *Van Alphen over de taal*. - G.S. Overdiep bespreekt het boek van R.F. Lissens: *Het impressionisme in de Vlaamsche letterkunde*.

Okt. In een artikel *De studie der Middelnederlandsche grammatica* beoordeelt G.S. Overdiep geringschattend de 'Mnl. bloemlezing met grammatica' van A.C. Bouman. - Jac. van Ginneken is ingenomen met een fantastische beschouwing van David Thomas over *De taal die wij tot onze huisdieren spreken*, die volgens deze schrijver tot voorhistorische tijd teruggaat. - H.L. Bezoen doet merkwaardige mededelingen over *Vinkenkerels en vogelaarstaal*. - Jac. van Ginneken levert *Een semantische proeve over taal en levensbeschouwing*, naar aanleiding van het woord en het begrip 'moeten'. - G.S. Overdiep vervolgt zijn studie *Over Potgieters litteraire vormen*.

Levende Talen. Okt. W. Kramer's leerzame lezing over *Moedertaalonderwijs*, gehouden voor Utrechtse studenten, is hier geheel afgedrukt. - Leo Straus geeft een verslag van de besprekingen over *Het standaardnederlands*, die 29 Juni l.l. te Amsterdam plaats vonden. - J.C. de Haan betoogt dat het literatuuronderwijs, ook van de moderne talen, aan de Neerlandicus opgedragen dient te worden. - A. Zijderveld beoordeelt het proefschrift van Cath. Ypes over *Petrarca in de Nederlandse Letterkunde* en het Beknopt *Handboek van de Nederlandse Letterkunde* van C. Tazelaar. - W.H. Staverman beoordeelt de *Leerlingenspraakkunst* van B.H. Noach en G.A. Boutelje.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Aug. Anna de Villiers wijst op *Onontgonne gebiede in die Afrikaanse letterkunde*, d.w.z. stof die Afrikaanse schrijvers nog nooit behandeld hebben - A. Coetzee bespreekt *Drie vergete afbeeldings van die Afrikaanse grammatika en woordeskat*; drie handboeken voor het gesproken

Afrikaans van ± 1900. - P.J. Nienaber beschrijft *Die Afrikaanse aanspreekvormen*, waaraan hij een historisch overzicht van de Nederlandse aanspreekvormen laat voorafgaan.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXIII, afl. 3. L.J. Rogier vervolgt zijn opstel over *Het Gentse professoraat van J.M. Schrant*, waarin deze 'deftige' hoogleraar gekarakteriseerd wordt als een braaf, conscientieus kamergeleerde, maar die als geestelijk en bezielend leider te kort schoot. - Het artikel *Mariken en Lucifer* van E. Serrarens is geschreven naar aanleiding van Heinz Haerten's werk over Vondels verhouding tot de Duitse barok. Terecht verwerpt hij de stelling van deze Duitser dat zich in *Marieken van Nieumeghen* al een moderne renaissance-idee openbaart. Meer waardering heeft hij voor de karakteristiek van de barokdichter Vondel, al acht hij diens grote betekenis voor de Duitse litteratuur niet voldoende gemotiveerd.

Vondel-Kroniek, nummer 4. B.H. Molkenboer begroet met grote ingenomenheid *Vondels Geloof door Gerard Brom*. - B. van den Eerenbeemt besluit zijn artikel over *Vondel en Engeland*. - Willebrord Lampen schrijft over *Vondel en Velius*, naar aanleiding van Vondel's gedichtje op deze Hoornse kroniekschrijver. - Een lange reeks *Kantteekeningen*, met veelzijdige inhoud, besluit de aflevering.

Neophilologus XXI, afl. 1. Hk. Brugmans geeft in een artikel *Défense de la dialectique* een beschouwing naar aanleiding van de strijdende opvattingen van litteratuurgeschiedenis. - P. Fijn van Draat wijst op de onderscheiden betekenis en gevoelswaarde van *A Dutch diminutive*. - A.E.H. Swaen noemt een reeks *Engelsche zangwijzen bij Hollandsche dichters*.

Ons Eigen Blad. Sept. Gerlach Royen bespreekt de verhouding *Landstaal: Streektaal*, waarbij hij wijst op de vervloeiende grenzen, ondanks zekere normen.

Museum. Aug.-Sept. J.W. Muller beoordeelt de uitgave der *Werken van Michiel de Swaen* V en VI; G. Stuiveling het proefschrift over Herman Gorter van T.J. Langeveld-Bakker; A. Zijderveld Sterck's bundel opstellen *Onder Amsterdamsche Humanisten*, die z.i. liever tot een samenhangend geheel verwerkt hadden moeten worden.

C.D.V.